

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

**ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ
ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΜΟΡΦΩΝ:
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2005

ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

«ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΜΟΡΦΩΝ: ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ»

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Τομέας: Αρχαιολογίας
Ημερομηνία Προφορικής Εξέτασης: 17 Φεβρουαρίου 2005

Εξεταστική Επιτροπή:

Αγγ. Πιλάλη-Παπαστερίου, μέλος της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
Α.Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, μέλος της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
Στ. Ανδρέου, μέλος της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Κ. Κωτσάκης, εξεταστής
Ν. Ευστρατίου, εξεταστής
Ι. Ακαμάτης, εξεταστής
Αλ. Μουστάκα, εξετάστρια

Τσαγκαράκη Ευαγγελία
Α.Π.Θ.

Τίτλος Διδακτορικής Διατριβής: «Νεοανακτορικά Σφραγίσματα με Παραστάσεις Ανθρώπινων Μορφών: Συμβολή στη Μελέτη του Διοικητικού Συστήματος»

«Η έγκριση της παρούσης Διδακτορικής Διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως» (Ν. 5343/1932, άρθρο 202, παρ. 2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ Α’:	
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΩΝ	
ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΩΝ:	23
i) ‘Σφραγίσματα με επίπεδη βάση’	25
ii) ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’	34
iii) ‘Σφραγίσματα με δύο οπές’	46
iv) Noduli	53
v) Δισκία	63
vi) ‘Σφραγίσματα αντικειμένων’	72
vii) Ετερόκλητα διοικητικά τεκμήρια	76
ΜΕΡΟΣ Β’:	
ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΜΟΡΦΩΝ:	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α. Γεωγραφική και Χωρική Κατανομή	81
A.1 Αγ. Τριάδα	82
A.2 Γουρνιά	91
A.3 Κάτω Ζάκρος	96
A.4 Κνωσός	105
A.5 Παλαίκαστρο	116
A.6 Πύργος Μύρτου	119
A.7 Σκλαβόκαμπος	122
A.8 Χανιά	125
A.9 Συμπεράσματα	130
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β. Τυπολογία Σφραγισμάτων	
B.1 Παρουσίαση και Ανάλυση των Δεδομένων	136

B.2	Συμπεράσματα.....	152
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ. Τύποι Σφραγίδων		
Γ.1	Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	156
Γ.2	Παρουσίαση και Ανάλυση των Δεδομένων.....	159
Γ.3	Οι λεγόμενες ‘Look-alike’ Σφραγιστικές Επιφάνειες με ΠαρΑνΜ	179
Γ.4	Σχέση Σφραγίδας και Χρήστη.....	183
Γ.5	Συμπεράσματα.....	184
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ. Οι Παραστάσεις με Ανθρώπινες Μορφές		
Δ.1	Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	193
Δ.2	Γεωγραφική Κατανομή του Συνόλου.....	194
Δ.3	Τα Είδη των Παραστάσεων: Κατανομή και Ερμηνευτική Προσέγγιση	
Δ.3, α)	Σκηνές Ταυροκαθαψίων.....	203
Δ.3, β)	Παραστάσεις Ανθρώπινης Μορφής και Ζώου.....	210
Δ.3, γ)	«Λατρευτικές» Σκηνές.....	217
Δ.3, δ)	Παραστάσεις Μεμονωμένων Ανθρώπινων Μορφών....	223
Δ.3, ε)	Σκηνές Πομπών.....	227
Δ.3, στ)	Σκηνές Πάλης/ Μονομαχίας.....	230
Δ.3, ζ)	Σκηνές Κυνηγιού.....	233
Δ.3, η)	Παραστάσεις Ανθρώπινης Μορφής σε Βάρκα.....	236
Δ.3, θ)	Σκηνές Άρματος με Αρματηλάτη.....	238
Δ.3, ι)	Σκηνές με Δύο Ανθρώπινες Μορφές σε Ασαφή Δραστηριότητα	239
Δ.3, κ)	Λοιπές Παραστάσεις.....	242
Δ.4	Συμπεράσματα.....	250
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε. Η Συμβολή της Μελέτης στην Ανασύνθεση του		
	Διοικητικού-Πολιτικού Συστήματος.....	257
 ΜΕΡΟΣ Γ’: ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ.....		
		291
 ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....		
		341
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....		
		346

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη αυτή, όπως συμβαίνει συνήθως στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών, ήταν μια μακρά πορεία, όχι μόνο επιστημονικής, αλλά και προσωπικής αναζήτησης. Με την ολοκλήρωσή της, αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους ανθρώπους που μου συμπαραστάθηκαν και με βοήθησαν, πρακτικά και συναισθηματικά. Η Καθηγήτρια κυρία Αγγελική Πιλάλη-Παπαστερίου, εισηγήτρια αυτής της διδακτορικής διατριβής, ήταν εκείνη που κατ' αρχήν με παρότρυνε να ασχοληθώ με τα σφραγίσματα της μινωικής Κρήτης. Με τον επιστημονικό εξοπλισμό της, στάθηκε αρωγός σε κάθε δύσκολη στιγμή της εξέλιξης της εργασίας μου, προτείνοντας εφαρμόσιμες λύσεις και έμπειρες συμβουλές σε κάθε επίπεδο. Η Καθηγήτρια κυρία Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου μου πρόσφερε ενδιαφέρουσες απόψεις, διαφωτίζοντας με τον τρόπο της διαφορετικές πτυχές του θέματος που μελετώ. Στον Αναπληρωτή Καθηγητή κύριο Στέλιο Ανδρέου οφείλω κρίσιμες και ουσιαστικές κριτικές παρατηρήσεις, που αφορούσαν όχι μόνο ξεχωριστά ζητήματα, αλλά και το σύνολο του προβληματισμού αυτής της διατριβής. Και οι τρεις στάθηκαν από την αρχή στο πλευρό μου, αντιμετωπίζοντας μαζί μου όχι μόνο τις επιστημονικές απαιτήσεις αυτής της διατριβής, αλλά και το συναισθηματικό της βάρος.

Για την εξαγωγή των συμπερασμάτων απαιτήθηκε ηλεκτρονική επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων. Για το κομμάτι αυτό στάθηκε πολύτιμη η βοήθεια του Χριστόφορου Αδαμάκη, που όντας μηχανικός ηλεκτρονικών υπολογιστών, κατάρτισε μια ειδική βάση δεδομένων, εξαιρετικά εύχρηστη και ευέλικτη. Ευχαριστίες οφείλω ακόμη στο συνάδελφο και φίλο, Ιωάννη Φάππα, για την υπομονή του να διαβάσει αποσπάσματα του κειμένου. Στη Λιάνα Στεφανή και Θώμη Σαββοπούλου, αρχαιολόγους του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης και της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ, αντίστοιχα, που μου πρόσφεραν επαγγελματική απασχόληση για μεγάλο χρονικό διάστημα, εξασφαλίζοντας έτσι την οικονομική μου αυτάρκεια. Στη Χριστίνα Αβδίκου και στο φωτογράφο Θεόφιλο Στουπιάδη, για την ηλεκτρονική επεξεργασία και επιμέλεια του εξωφύλλου. Και, ιδιαίτερα, στην ιστορικό της τέχνης και Λέκτορα του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Αρετή Αδαμοπούλου, για την ηθική συμπάρασταση και για τις χρήσιμες παρατηρήσεις σχετικά με το κείμενο. Τέλος, ευχαριστώ τους γονείς μου, για το δίχτυ συναισθηματικής ασφάλειας που πάντοτε μου παρέχουν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη αυτή έχει ως στόχο την προσέγγιση και την κατανόηση όψεων του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής κατά τη Νεοανακτορική περίοδο στην Κρήτη, με αφορμή και αφετηρία μία συγκεκριμένη ομάδα τεχνουργημάτων, τα πήλινα σφραγίσματα με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών. Η πραγμάτευση αυτού του θέματος κινείται, κατ' επέκταση, γύρω από τρεις κύριους άξονες: το σύστημα διοίκησης κατά την περίοδο των Νέων Ανακτόρων, τα πήλινα μικροαντικείμενα με αποτυπώματα σφραγίδων και, τέλος, τη σφραγιστική εικονογραφία με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών. Αν και καθεμία από τις τρεις αυτές παραμέτρους συνιστά ένα αυτοτελές πεδίο έρευνας και ανάλυσης, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης αντιμετωπίζονται ως τρεις αλληλένδετες πτυχές, άμεσα συνυφασμένες με τις δομές της Νεοανακτορικής διοίκησης. Στο σημείο αυτό θα ήταν, επομένως, χρήσιμο να προσδιοριστεί εκτενέστερα το περιεχόμενο του καθενός από τα προαναφερθέντα πεδία.

Η διοίκηση είναι ένα σώμα που, κατά βάση, αντιμετωπίζει ζητήματα σχεδιασμού, διαχείρισης και επίβλεψης. Στόχος της είναι να οργανώνει και να ελέγχει την παραγωγή, παραλαβή, αποθήκευση, διανομή και, γενικότερα, τη διακίνηση των αγαθών, αλλά και την πρόσβαση σ' αυτά, καθώς και τις κάθε είδους οικονομικές συναλλαγές της κοινωνίας.¹ Οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να προσεγγιστεί μια διοίκηση είναι πολλοί και διαφορετικοί: Αναλύοντας τις στρατηγικές της (δηλαδή, τον τρόπο που ασκείται ο έλεγχος), τις δομές της (δηλαδή, τους ποικίλους τομείς δραστηριότητάς της), τον τρόπο λειτουργίας τού προσωπικού της ή τις πρακτικές που χρησιμοποιεί για επικοινωνία, καταγραφές και για την επεξεργασία των πληροφοριών.² Όσον αφορά ειδικότερα στο τελευταίο, η μινωική διοίκηση κατά την Εποχή του Χαλκού χρησιμοποιεί δύο κύρια εργαλεία: τις σφραγίδες και τη γραφή.³ Όμως, εκτός από τις σφραγίδες, μία από τις υλικές εκφάνσεις της διοίκησης και, ταυτόχρονα, ένα από τα κύρια μέσα, στα οποία βασίζεται σήμερα η ανασύνθεση των βασικών δομών της, είναι ένα σύνολο πήλινων μικροαντικειμένων, τα οποία χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο του λογιστικού/γραφειοκρατικού συστήματος. Τα αντικείμενα αυτά μπορούν να χωριστούν σε δύο βασικές κατηγορίες: Εκείνα που είναι αποκλειστικά

¹ PALAIMA 1987a, 301 / SCHOEP 1998b, 401 / REHAK & YOUNGER 1998, 132 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 650, 659.

² DRIESSEN & SCHOEP 1995, 659.

³ MINOAN ROUNDDEL I, 31.

ενεπίγραφα (“*recording*” ή “*written documents*”), όπως οι πήλινες πινακίδες και αυτά που είναι ενσφράγιστα (“*sealed documents*”), όπως οι διάφοροι τύποι σφραγισμάτων. Τα πρώτα φέρουν στην επιφάνειά τους μόνο εγχάρακτα σημεία γραφής - αλλά όχι σφραγιστικά αποτυπώματα - και προορίζονται αποκλειστικά για καταγραφές. Τα δεύτερα, απ’ την άλλη πλευρά, είναι μικροί σβώλοι πηλού, που ποικίλουν ως προς το μέγεθος και το σχήμα και φέρουν πάντα ένα ή περισσότερα αποτυπώματα σφραγίδων στην επιφάνειά τους. Αυτά είτε προσαρτούνταν άμεσα σε κάποιο αντικείμενο ή κρέμονταν από αυτό - με σκοπό την ασφάλιση ή τον χαρακτηρισμό του - είτε ήταν τελείως ανεξάρτητα, δηλαδή δεν προσαρμόζονταν σε κανένος είδους αντικείμενο και, πιθανόν, χρησιμοποιούνταν ως αποδεικτικά στοιχεία ή μέσα ελέγχου διαφόρων συναλλαγών. Συχνά, αλλά όχι απαραίτητα, εκτός από το σφραγιστικό αποτύπωμα φέρουν και εγχάρακτα σημεία γραφής.⁴ Και τα δύο αυτά είδη πήλινων μικροαντικειμένων χαρακτηρίζονται στη βιβλιογραφία ως “*administrative documents*”, δηλαδή ως «διοικητικά τεκμήρια»⁵.

Από τις ομάδες αντικειμένων που έρχονται στο φως μέσω της αρχαιολογικής σκαπάνης και συμβάλλουν στην κατανόηση ποικίλων όψεων του διοικητικού συστήματος, οι σφραγίδες και, ειδικότερα, οι σφραγιδόλιθοι (και, σε μικρότερο βαθμό, τα μεταλλικά δαχτυλίδια) είναι πιο ανθεκτικοί στο χρόνο όσο και στη χρήση, λόγω του υλικού τους. Συχνά, μάλιστα, κληροδοτούνται από γενιά σε γενιά και, έτσι, μπορεί να παραμένουν σε χρήση για μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την κατασκευή τους. Το αντίθετο συμβαίνει με τα πήλινα διοικητικά τεκμήρια, τα οποία εύκολα μπορούν να θρυμματιστούν και να διαλυθούν. Λόγω μάλιστα, του κρητικού κλίματος, ο μοναδικός σχεδόν τρόπος διατήρησης και διάσωσης τους είναι όταν ο πηλός τους έχει έντονα καεί, συνήθως τυχαία, όπως στο πλαίσιο μιας ισχυρής καταστροφικής πυρκαγιάς. Αυτή η ανακολουθία μεταξύ της ανθεκτικότητας των σφραγιδόλιθων και της ευπαθούς φύσης των πήλινων διοικητικών τεκμηρίων, δημιουργεί

⁴ SCHOEP 1998b, 401 / REHAK & YOUNGER 1998, 131.

⁵ Η μετάφραση του όρου “*administrative documents*” προβληματίσε αρκετά στην παρούσα μελέτη. Η απόδοσή του ως «διοικητικά έγγραφα», θεωρώ πως είναι κάπως παραπλανητική, μια και ο όρος έγγραφο παραπέμπει στα νεοελληνικά κυρίως σε γραπτό κείμενο επίσημου χαρακτήρα (βλ. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1998, 408). Έτσι, ενώ είναι άμεσος ο συσχετισμός του με τα διοικητικά πήλινα μικροαντικείμενα που είναι ενεπίγραφα, ασάφειες δημιουργούνται όσον αφορά αυτά που είναι μόνο ενσφράγιστα. Για το λόγο αυτό, προτιμήθηκε εδώ η απόδοση του όρου “*administrative documents*” με έναν όρο πιο γενικό, όπως **διοικητικά τεκμήρια**. Στο εξής, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να δηλώσει το σύνολο των πήλινων μικροαντικειμένων, ενεπίγραφων και ενσφράγιστων, που πιστοποιούν διοικητικές πρακτικές. Ειδικότερα δε για τα ενσφράγιστα διοικητικά τεκμήρια χρησιμοποιείται η συντομογραφία **ΕνΔΤ**. Από την άλλη πλευρά, ο όρος «**σφραγίσματα**» χρησιμοποιείται εδώ σε εισαγωγικά, ως ένας εναλλακτικός όρος για τη δήλωση όλων των ενσφράγιστων διοικητικών τεκμηρίων, ανεξαρτήτως των επιμέρους τυπολογικών κατηγοριών τους (τόσο, δηλαδή, για τους ποικίλους τύπους σφραγισμάτων όσο και για τα *noduli* και τα *diskia*).

αναπόφευκτα μία ασύμμετρη εικόνα σε ό,τι αφορά στα δεδομένα.⁶ Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ σήμερα είναι γνωστά περισσότερα από 1.000 αποτυπώματα σφραγίδων της Ύστερης Εποχής Χαλκού σε πηλό, για κανένα από αυτά δεν έχει βρεθεί η σφραγίδα που ευθύνεται για το τύπωμά του. Με άλλα λόγια, τα υπάρχοντα σφραγιστικά αποτυπώματα δε συσχετίζονται με διασωθέντα δαχτυλίδια ή σφραγίδες.⁷

Το σύνολο των υλικών καταλοίπων ενός διοικητικού συστήματος διαφοροποιείται ανάλογα, όχι μόνο με το γεωγραφικό περιβάλλον, αλλά και την κοινωνική, οικονομική και πολιτική οργάνωση της κάθε εποχής.⁸ Η μελέτη αυτή εστιάζει, ειδικότερα, στη διοίκηση της μινωικής Κρήτης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, λαμβάνοντας υπόψη αποκλειστικά τα πήλινα ΕνΔΤ, όπως αυτά ορίστηκαν πιο πάνω. Αυτό σημαίνει, πως απαραίτητη προϋπόθεση κατά την επιλογή του υλικού υπήρξε η παρουσία σφραγιστικού αποτυπώματος, ανεξάρτητα από το εάν αυτό συνοδεύεται, ή όχι, από εγχάρακτα σημεία της Γραμμικής Α γραφής. Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας δεν συμπεριλαμβάνονται, επομένως, οι σφραγίδες και τα αποκλειστικά ενεπίγραφα διοικητικά τεκμήρια, που αναμφίβολα μπορούν να αποτελέσουν ανεξάρτητα και αυτοτελή πεδία μελέτης.

Όσον αφορά ειδικότερα στην υπό εξέταση περίοδο, τη λεγόμενη Νεοανακτορική ή περίοδο των Δεύτερων Ανακτόρων (MM IIIB - YM IB, 1700-1450 π.Χ.),⁹ τα τελευταία χρόνια έχει καταστεί σαφές ότι δεν πρόκειται για μία χρονική ενότητα που χαρακτηρίζεται από ομοιόμορφη ανάπτυξη και απόλυτα ομοιογενείς εξελίξεις. Αντιθέτως, σχεδόν σε όλες τις θέσεις έχουν διαπιστωθεί καταστροφές και ανοικοδομήσεις, οι οποίες έλαβαν χώρα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και, πιθανόν ακόμα, για διαφορετικούς λόγους.¹⁰ Επομένως, η εικόνα που αντανακλάται μέσα από τα διοικητικά τεκμήρια της Γραμμικής Α γραφής, αφορά κυρίως στην YM IB φάση – στην οποία και χρονολογείται η συντριπτική πλειονότητά τους¹¹ – και όχι απαραίτητα και στις πρωιμότερες φάσεις των Νεοανακτορικών χρόνων. Παρόλα αυτά, στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου το διοικητικό σκηνικό αλλάζει σημαντικά σε σύγκριση με εκείνο της Παλαιοανακτορικής. Οι αλλαγές στον τομέα της

⁶ WEINGARTEN 1994a, 171. Για την ευπαθή φύση των πήλινων διοικητικών τεκμηρίων και τις ιδιόμορφες συνθήκες διατήρησής τους, βλ. επίσης *MINOAN ROUNDSEL* I, 19, 21.

⁷ MÜLLER 2000, 703 / CAIN 2001, 28.

⁸ SCHOEP 1998b, 401.

⁹ Για τη χρονολόγηση, βλ. ενδεικτικά: *Labyrinth Revisited*, x.

¹⁰ REHAK & YOUNGER 1998, 100-101 / SCHOEP 2002, 22-23.

¹¹ SCHOEP 1997, 29-65 και, ειδικότερα, 57, 65 Tab. 4.

γραφής και της διοίκησης θεωρούνται από τις σημαντικότερες που χαρακτηρίζουν τη μετάβαση από τη μία περίοδο στην άλλη.¹²

Όσον αφορά, κατ' αρχήν, στη γεωγραφική κατανομή των πήλινων διοικητικών τεκμηρίων, διαπιστώνεται ότι κατά την Παλαιοανακτορική αυτά περιορίζονται μόνο σε 4 ή 5 θέσεις του νησιού και, ειδικότερα, στα «ανακτορικά» κέντρα και στη σφαίρα της «ανακτορικής» διοίκησης. Αντιθέτως, στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου –και ειδικότερα στην ΥΜ Ι φάση- απαντούν σε σχεδόν διπλάσιες (περίπου 13) θέσεις και, μάλιστα, δεν είναι μόνο τα «ανακτορικά» κτίρια αλλά και οι οικίες πόλεων που παρουσιάζουν ενδείξεις κάποιου είδους διοικητικής δραστηριότητας.¹³

Επιπλέον, η συνύπαρξη δύο διαφορετικών συστημάτων γραφής και διοίκησης - της Κρητικής Ιερογλυφικής και της Γραμμικής Α - που τόσο έντονα χαρακτηρίζει την Παλαιοανακτορική,¹⁴ τώρα παύει να υφίσταται: η Κρητική Ιερογλυφική εγκαταλείπεται και μία μόνο γραφή, η Γραμμική Α, παραμένει σε χρήση για διοικητικούς σκοπούς, μαζί με ένα σταθερό σύνολο πήλινων διοικητικών τεκμηρίων. Η ολοκληρωτική σχεδόν επικράτηση της Γραμμικής Α διαπιστώνεται όχι μόνο στην Κρήτη αλλά και εκτός αυτής (Κέα, Μήλος, Θήρα, Μίλητος και Κύθηρα)¹⁵ και αποδίδεται, κυρίως, στο γεγονός ότι η γραφή αυτή ήταν πιθανόν πιο κατάλληλη για την αντιμετώπιση των αναγκών και των απαιτήσεων μιας συνεχώς αναπτυσσόμενης διοίκησης.¹⁶

Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός, ότι στο διοικητικό σύστημα της Νεοανακτορικής περιόδου δε χρησιμοποιούνται πλέον ενεπίγραφες σφραγίδες. Οι Μινωίτες χρησιμοποιούσαν σφραγίδες σκαλισμένες με σημεία γραφής ήδη από την ΠΜ ΙΙΙ/ΜΜ ΙΑ («Γραφή των Αρχανών»), αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της Παλαιοανακτορικής (Κρητικές Ιερογλυφικές σφραγίδες).¹⁷ Τώρα, όμως, οι ενεπίγραφες σφραγίδες εξαφανίζονται και,

¹² SCHOEP 1999b, 218, 219 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660.

¹³ Βλ. γενικά SCHOEP 1997, 29-65 και, ειδικότερα, 65 Tab. 4 / *MINOAN ROUNDDEL* I, 39 κ.εξ. / VANDENABEELE 1985, 3-20 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660.

¹⁴ Για τα δύο διαφορετικά συστήματα γραφής που χρησιμοποιούνταν στη μινωική διοίκηση κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο, βλ. αναλυτικότερα: SCHOEP 1999a, 265-276 και DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660.

¹⁵ WEINGARTEN 1994a, 181 / WEINGARTEN 1995, 309 και σημ. 30 / SCHOEP 1999b, 218, 219 / KNAPPETT & SCHOEP 2000, 367.

¹⁶ SCHOEP 1999b, 219. Η ίδια ερευνήτρια δεν αποκλείει το ενδεχόμενο, σε αυτή την αλλαγή να εμπλέκονται και πολιτικοί παράγοντες, δεδομένης της χρήσης της Γραμμικής Α γραφής και για θρησκευτικούς σκοπούς, αλλά και της παρουσίας της σε πλήθος άλλων αντικειμένων (όπως μεταλλικά αντικείμενα, αγγεία καλής ποιότητας, κ.ά.).

¹⁷ Η έντονη χρήση Κρητικών Ιερογλυφικών σφραγιδόλιθων στο διοικητικό σύστημα της Παλαιοανακτορικής περιόδου βεβαιώνεται, χαρακτηριστικά, από το γεγονός ότι οι μισές σχεδόν από τις σφραγίδες που έχουν αφήσει αποτυπώματά τους πάνω στα πήλινα διοικητικά τεκμήρια από το “*Quartier Mu*” των Μαλλίων και τον «*Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων*» του «ανακτόρου» της Κνωσού, ήταν σκαλισμένες με ιερογλυφικές επιγραφές, ενώ ένα

μάλιστα, όχι μόνο από τη σφραγιστική διοίκηση αλλά και, γενικότερα, από το ρεπερτόριο της μινωικής μικρογλυπτικής.¹⁸ Η εγκατάλειψη ενεπίγραφων σφραγιδολίθων δεν αποκλείεται να δηλώνει ότι η ικανότητα γραφής και ανάγνωσης περιοριζόταν πλέον σε λίγα άτομα. Ίσως, αυτός ήταν ένας τρόπος για να ελέγχεται η συμμετοχή στο αξίωμα του διοικητικού υπαλλήλου και στην ελίτ γενικότερα.¹⁹

Μία ακόμα ουσιαστική αλλαγή αφορά στην πλήρη σχεδόν εγκατάλειψη, κατά τους Νεοανακτορικούς χρόνους, των λεγόμενων “*direct object sealings*”, δηλαδή των σφραγισμάτων που τοποθετούνταν απευθείας πάνω στα αντικείμενα που σφράγιζαν.²⁰ Αν και η χρήση τους βεβαιώνεται ήδη από την Προανακτορική περίοδο,²¹ ωστόσο χαρακτηρίζει κατά τρόπο ιδιαίτερο τις σφραγιστικές πρακτικές κυρίως της Παλαιοανακτορικής. Σημαντικός αριθμός τους βρέθηκε στη MM IIB Φαιστό και το Μοναστηράκι, όπου χρησιμοποιούνταν για να σφραγίσουν απευθείας πόρτες, κιβώτια, αγγεία, πώματα, ψάθες, υφαντικά βάρη, κ.ά.²² Όμως, στην περίοδο των Νέων Ανακτόρων, οι Μινωίτες εγκαταλείπουν την πρακτική της απευθείας σφράγισης των αγαθών και στρέφονται σε άλλους τύπους σφραγισμάτων.

Τέλος, ορισμένοι τύποι πήλινων διοικητικών τεκμηρίων, ιδιαίτερα χαρακτηριστικοί για το Παλαιοανακτορικό διοικητικό σύστημα - κυρίως της Κρητικής Ιερογλυφικής γραφής - παύουν να χρησιμοποιούνται στη Νεοανακτορική περίοδο.²³ Ωστόσο, κάποιοι άλλοι παραμένουν σε χρήση και, μάλιστα, ορισμένοι από αυτούς απαντούν τώρα πολύ συχνότερα και σε ευρύτερη κλίμακα: κυρίως, πρόκειται για τις πήλινες σελιδόσχημες πινακίδες, τα

15% έφερε μεμονωμένα σημεία, τα οποία επίσης εμφανίζονται στην Ιερογλυφική γραφή. Βλ. WEINGARTEN 1995, 287.

¹⁸ WEINGARTEN 1990b, 107 / WEINGARTEN 1994a, 182 / REHAK & YOUNGER 1998, 131.

¹⁹ SCHOEP 1999b, 219-220. Για το ζήτημα της εγκατάλειψης των ενεπίγραφων σφραγιδολίθων κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, βλ. επίσης WEINGARTEN 1994a, 182.

²⁰ WEINGARTEN 1990b, 107 / *MINOAN ROUNDDEL I*, 34-35, 201, 236 / KNAPPETT & SCHOEP 2000, 367 / PALAIMA 1990b, 89-90. Οι ενδείξεις για συνέχιση της πρακτικής της απευθείας σφράγισης αντικειμένων στη Νεοανακτορική περίοδο είναι πράγματι ελάχιστες. Βλ., ειδικότερα, *MINOAN ROUNDDEL I*, 201.

²¹ SCHOEP 1999a, 265-276.

²² Για τα “*direct object sealings*” της MM II Φαιστού, βλ. FIANDRA 1968, 383-397 / WEINGARTEN 1995, 285 / PALAIMA 1990b, 89-90. Για αυτά από το Μοναστηράκι, βλ. KANTA 1999, 390.

²³ Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις διάτρητες ετικέτες (“*labels*”), τα σφραγίσματα μηνοειδούς σχήματος (“*crescents*”) και τα μετάλλια (“*medallions*”). Βλ. αναλυτικότερα, *MINOAN ROUNDDEL I*, 33-35, 37. Όσον αφορά στις πήλινες ράβδους (“*bars*”), αξίζει να σημειωθεί ότι οι ράβδοι με 2, 3 και 4 πλευρές χρησιμοποιούνταν στη MM II και MM III περίοδο μαζί με τις σελιδόσχημες πινακίδες για καταγραφές στη Γραμμική Α γραφή. Όμως, από την YM IA και εξής παραμένει σε χρήση μόνο η σελιδόσχημη πινακίδα. Βλ. SCHOEP 1999b, 220 σημ. 109. Ο Th.G.Palaima (PALAIMA 1990b, 93) επισημαίνει, επίσης, ότι στην YM IB περίοδο τα μετάλλια, οι πήλινες ράβδοι και οι λεπτές φυλλόσχημες διάτρητες πινακίδες έχουν εξαφανιστεί και αντικατασταθεί. Οι πληροφορίες που καταγράφονταν πάνω στις ράβδους και τα μετάλλια, ίσως να μεταφέρθηκαν τώρα στις σελιδόσχημες πινακίδες ή, ακόμα, και σε έγγραφα από φθαρτό υλικό.

noduli, τα δισκία, τα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ και τα σφραγίσματα που κρέμονταν μέσω σπάγκου από διάφορα αντικείμενα (‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ και ‘σφραγίσματα με 2 οπές’). Ενδελεχής αναφορά στους τύπους αυτούς θα γίνει, ωστόσο, στο επόμενο κεφάλαιο.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως οι προαναφερθείσες αλλαγές και διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις δύο περιόδους (Παλαιοανακτορική και Νεοανακτορική) σκιαγραφούν νέα δεδομένα όσον αφορά στο διοικητικό σύστημα της Γραμμικής Α γραφής. Οι μινωικές σφραγιστικές πρακτικές φαίνεται πως αναπροσαρμόσθηκαν στις καινούργιες διοικητικές ανάγκες, που προέκυψαν από την ίδρυση των Νέων Ανακτόρων. Μία αναλυτικότερη προσέγγιση της πραγματικότητας που διαμορφώνεται αυτή την περίοδο, ειδικότερα δε όσον αφορά στην τυπολογία των πήλινων ΕνΔΤ, θα αποτελέσει αντικείμενο πραγμάτευσης του επόμενου κεφαλαίου.

Οι πολύ μικρού μεγέθους και, εκ πρώτης όψεως, άμορφοι σβώλοι πηλού με αποτυπώματα σφραγίδων προσέλκυσαν ήδη από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον των ερευνητών της μινωικής αρχαιολογίας. Ωστόσο, μέχρι πρόσφατα οι περισσότερες μελέτες γύρω από τα ΕνΔΤ εστίαζαν σε συγκεκριμένες και μεμονωμένες όψεις τους, όπως π.χ. στις επιγραφές της Γραμμικής Α γραφής που ήταν χαραγμένες πάνω τους ή στα σφραγιστικά μοτίβα που έφεραν.²⁴ Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι οι επιγραφές και η εικονογραφία των «σφραγισμάτων» συνιστούν, ίσως, τις πιο ενδιαφέρουσες και σημαντικότερες προς εξέταση εκφάνσεις αυτών των ευρημάτων. Όμως, τα ΕνΔΤ είναι επιπλέον – αν όχι πρωτίστως – τεχνουργήματα με χρηστικό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει, ότι για να κατανοηθεί πλήρως η σημασία τους πρέπει να εξετασθούν και άλλες σημαντικές παράμετροι, όπως η τυπολογία τους, τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά τους, ο τρόπος κατασκευής τους, ο τρόπος προσαρμογής τους στα αντικείμενα που συνόδευαν, τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα, η χωρική κατανομή τους στην κάθε θέση, κ.ο.κ..²⁵

Προς μία τέτοιου είδους, πολυσχιδή προσέγγιση των «σφραγισμάτων» από μία, ως επί το πλείστον, λειτουργική και διοικητική σκοπιά, στρέφονται -από τη δεκαετία του '80 και εξής- όλο και περισσότεροι ερευνητές, μεταξύ των οποίων η Judith Weingarten,²⁶ ο Erik

²⁴ Οι επιγραφές της Γραμμικής Α γραφής πάνω στα Νεοανακτορικά ΕνΔΤ έχουν πλήρως δημοσιευτεί στο *GORILA*, ενώ τα σφραγιστικά αποτυπώματά τους έχουν αποτελέσει ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης σε σειρά τόμων του *CMS*.

²⁵ *MINOAN ROUNDEL* I, 19, 21.

²⁶ Βλ. WEINGARTEN 1983a, 1983b, 1983c, 1986a, 1986b, 1987a, 1987b, 1988a, 1988b, 1989a, 1989b, 1990a, 1990b, 1991, 1992, 1994a, 1994b, 1995.

Hallager²⁷ και η Ilse Schoep,²⁸ μέσα από σειρά άρθρων τους. Θεμελιώδες έργο στο πεδίο έρευνας των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής αποτελεί, ειδικότερα, η μελέτη του E.Hallager, *Minoan Roundel*. Ο συγγραφέας εξετάζει τα συγκεκριμένα ευρήματα, πρωτίστως, ως αρχαιολογικά τεχνουργήματα, αναπόσπαστο τμήμα των οποίων είναι οι επιγραφές της Γραμμικής Α και τα σφραγιστικά αποτυπώματα. Επιπλέον, προκειμένου να εκτιμήσει τις πιθανές λειτουργίες των διαφόρων τύπων ΕνΔΤ, αντλεί όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες από τη μελέτη των σχημάτων τους και των φυσικών εξωτερικών χαρακτηριστικών τους.²⁹

Ανάλογη προσέγγιση ακολουθήθηκε πρόσφατα και από τους Ingo Pini & Walter Müller, στους τόμους CMS II.6, II.7 και II.8. Μέσα από μία ενδελεχή μελέτη των σημαντικότερων συνόλων Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» (από την Κ. Ζάκρο, την Αγ. Τριάδα, την Κνωσό και άλλες θέσεις της κεντρικής και Αν. Κρήτης) διαφωτίζονται σημαντικές πτυχές αυτών των αντικειμένων, όπως η εικονογραφία τους, η τυπολογία τους, τα σχήματα και το υλικό των σφραγίδων που τα έχουν τυπώσει, καθώς και η πιθανή χρήση και λειτουργία τους. Παλιότερες παρατηρήσεις επιβεβαιώνονται, ενώ άλλες τίθενται υπό αμφισβήτηση και αναθεώρηση. Με τον τρόπο αυτό, η συμβολή του συγκεκριμένου έργου (CMS) στη γνώση μας για τις μινωικές σφραγιστικές πρακτικές – και όχι μόνο – κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική και ανεκτίμητη.³⁰ Η μεθοδολογική προσέγγιση των I.Pini & W.Müller, όπως και του E.Hallager, είναι επομένως ενδεικτική για τη σημασία και τη συμβολή της τυπολογικής ανάλυσης των «σφραγισμάτων» σε μία περαιτέρω λειτουργική και ερμηνευτική προσέγγισή τους.

Ένας άλλος τομέας, που μέχρι και σήμερα μονοπωλεί το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών, είναι η σφραγιστική εικονογραφία. Είναι γεγονός, ότι ο μεγαλύτερος αριθμός έργων από το πεδίο των παραστατικών τεχνών, στον ευρύτερο Αιγαιακό χώρο κατά την Εποχή του Χαλκού, προέρχεται από τον τομέα της μικρογλυπτικής και, ειδικότερα, της σφραγιδογλυφίας: πάνω από 4.500 σφραγίδες, πλήρως «σφραγίσματα» και σφραγιστικά δαχτυλίδια φέρουν κάποιου είδους παράσταση. Στο σύνολο αυτών των σφραγιστικών

²⁷ Βλ. κυρίως *MINOAN ROUNDEL* I-II (όπου ο συγγραφέας συνοψίζει και συμπεράσματα παλαιότερων εργασιών του, δημοσιευμένων στις δεκαετίες του '80 και '90). Βλ. επίσης, HALLAGER 1999, 2000a, 2000b.

²⁸ Βλ. SCHOEP 1997, 1998a, 1998b, 1999a, 1999b, 2001a.

²⁹ *MINOAN ROUNDEL* I, 19, 21. Βλ., επίσης, την κριτική για το *MINOAN ROUNDEL* από τους W.Müller (MÜLLER 2000, 699) και I.Schoep (SCHOEP 1998b, 402, 405).

³⁰ Βλ., ενδεικτικά, την κριτική της O.Krzyszowska για τους τόμους CMS II.6 και II.7 (KRZYSZKOWSKA 2001, 118-120).

μοτίβων, εκτιμάται ότι μόλις το 15% αφορά στην απεικόνιση ανθρώπινων μορφών.³¹ Το ποσοστό αυτό, αν και περιορισμένο, δεν παύει να είναι αξιόλογο και αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι πως τα τεχνουργήματα αυτά (σφραγίδες, μεταλλικά δαχτυλίδια και «σφραγίσματα») μάς παρέχουν, ουσιαστικά, μερικές από τις πιο αξιόλογες απεικονίσεις ανθρώπινης δραστηριότητας που έχουν διατηρηθεί από την Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο. Ταυτόχρονα, οι σφραγιστικές παραστάσεις ανθρώπινης/ων μορφής/ών (στο εξής **ΠαρΑνΜ**) είναι εκείνες που, αναμφίβολα, έχουν μελετηθεί εκτενέστερα και από ποικίλες οπτικές γωνίες. Ιδιαίτερα για τη Νεοανακτορική περίοδο, κύρια πηγή μελέτης τους αποτελούν πρωτίστως τα πολυάριθμα πήλινα «σφραγίσματα» και, κατά δεύτερο λόγο, τα διασωθέντα μεταλλικά δαχτυλίδια και οι σφραγιδόλιθοι. Είναι αξιοσημείωτο, ότι οι ιστορικοί της Αιγαιακής τέχνης και πολιτισμού έχουν βασιστεί, σε μεγάλο βαθμό, σε τέτοιου είδους σφραγιστικές παραστάσεις (**ΠαρΑνΜ**), προκειμένου να ανασυνθέσουν τη μινωική θρησκεία και το τελετουργικό.³² Επιπλέον, οι παραστάσεις αυτές αποτελούν ίσως τη βασικότερη πηγή πληροφοριών για μελέτες που εστιάζουν στην εξέλιξη της διάπλασης και της απεικόνισης της ανθρώπινης μορφής στην τέχνη της Αιγαιακής Εποχής του Χαλκού,³³ στη διερεύνηση του ζητήματος της ταυτότητας των φύλων στη μινωική κοινωνία, κυρίως της Παλαιοανακτορικής και Νεοανακτορικής περιόδου,³⁴ καθώς και στην κατανόηση του χαρακτήρα της εξουσίας στη μινωική Κρήτη, μέσω της αναζήτησης απεικονίσεων ηγεμονικών μορφών.³⁵

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι όλες αυτές οι μελέτες, αν και βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στα πήλινα «σφραγίσματα» με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών, επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στον τρόπο εικονογράφησης, εξετάζοντάς τα κυρίως από άποψη σύνθεσης, στιλ και ερμηνείας της εικονογραφίας τους, δίχως να επιχειρείται

³¹ CAIN 2001, 27. Το γεγονός, ότι οι σφραγιστικές παραστάσεις ανθρώπινων μορφών και δραστηριοτήτων, αν και απαντούν σε αξιόλογο ποσοστό, δεν συνιστούν την πλειονότητα στο πλαίσιο της γλυπτικής εικονογραφίας της Ύστερης Εποχής Χαλκού, επισημαίνουν επίσης η Α. Tamvaki (TAMVAKI 1989, 269) και η Α. Alexandri (ALEXANDRI 1994, 35). Βλ. επίσης POLINGER FOSTER 1997, 127: «*Η μινωική παραστατική τέχνη είναι καλύτερα γνωστή για τις ζωηρές απεικονίσεις χλωρίδας και πανίδας, ιδιαίτερα από τον Αιγαιακό θαλάσσιο κόσμο. Παραστάσεις ανθρώπινων μορφών εμφανίζονται λιγότερο συχνά [...]».*

³² CAIN 2001, 45-46.

³³ Το θέμα αυτό αποτελεί, π.χ., κύριο στόχο πολυετούς έρευνας για την Α. Tamvaki. Βλ., ενδεικτικά, TAMVAKI 1989, 259-273. Το ίδιο θέμα πραγματεύεται επίσης και η H. Wingerath (WINGERATH 1995).

³⁴ Βλ. τις μελέτες της H. Wingerath (WINGERATH 1995) και της Α. Alexandri (ALEXANDRI 1994). Βλ. επίσης, ενδεικτικά, NIKOLAIDOU 2002, 74-97 και ALBERTI 2002, 98-117.

³⁵ Βλ. ενδεικτικά: YOUNGER 1995a, 152-211 / DAVIS 1995, 11-20 / CROWLEY 1995, 475-491 / MARINATOS N. 1995, 37-48 / WEINGARTEN 1999, 347-357.

έναν άμεσο και ενδελεχής συσχετισμός αυτών των παραστάσεων με τον ίδιο τον φορέα τους, δηλαδή τα πήλινα «σφραγίσματα».

Στόχος αυτής της μελέτης είναι η εξέταση της συγκεκριμένης εικονογραφίας (των ΠαρΑνΜ) σε άμεση συνάρτηση με τα τεχνουργήματα πάνω στα οποία απαντά, ειδικότερα δε, τα πήλινα «σφραγίσματα» που χρησιμοποιούνταν στο πλαίσιο του Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής. Για το σκοπό αυτό διερευνήθηκαν ερωτήματα, όπως τα παρακάτω: Σε ποιες θέσεις και σε τι είδους αρχαιολογικά και αρχιτεκτονικά συμφραζόμενα απαντούν τα εν λόγω «σφραγίσματα»; (Κεφάλαιο Α)· Σε τι τύπους και υποκατηγορίες «σφραγισμάτων» εντοπίζονται παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών; (Κεφάλαιο Β)· Από τι είδους σφραγίδες (μεταλλικά δαχτυλίδια, σφραγιδόλιθους, δαχτυλιόλιθους, κ.ά.) έχουν τυπωθεί; (Κεφάλαιο Γ)· Ποιοι είναι οι επιμέρους εικονογραφικοί τύποι των ΠαρΑνΜ και με ποια είδη «σφραγισμάτων» και σφραγίδων συσχετίζεται ο καθένας; (Κεφάλαιο Δ).

Με άξονα όλα τα παραπάνω ερωτήματα, διερευνάται στη συνέχεια η ύπαρξη ομοιοτήτων ή διαφοροποιήσεων μεταξύ των Νεοανακτορικών θέσεων που έχουν δώσει «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ. Η διαπίστωση κοινών στοιχείων ή, αντιθέτως, τοπικών αποκλίσεων, θα μπορούσε να δηλώνει, αντίστοιχα, μία τυποποίηση ή ανομοιογένεια των κατά τόπους σφραγιστικών/διοικητικών πρακτικών, στοιχείο που μπορεί να οδηγήσει σε μία πληρέστερη κατανόηση των διοικητικών δομών και της γραφειοκρατικής οργάνωσης της Κρήτης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Απώτερος στόχος είναι η ένταξη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ στο διοικητικό σύστημα της Νεοανακτορικής περιόδου, καθώς και η διερεύνηση τόσο του ρόλου τους ως διοικητικά εργαλεία όσο και της σημασίας της εικονογραφίας τους στη λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού.

Για μία τέτοιου είδους προσέγγιση, η ομάδα των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ κρίθηκε περισσότερο κατάλληλη από ότι, π.χ., εκείνες με απεικονίσεις ζώων, φυτικών ή διακοσμητικών μοτίβων, μυθολογικών όντων, κ.ά. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την επιλογή μπορούν να συνοψιστούν στους εξής: Α) Η απεικόνιση ανθρώπινων μορφών και δραστηριοτήτων υιοθετείται ευρέως στη μινωική εικονογραφία για πρώτη φορά στις αρχές της Νεοανακτορικής περιόδου, αντανακλώντας νέες εικονογραφικές τάσεις. Β) Τα περισσότερα και πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτής της εικονογραφίας μάς είναι γνωστά, ως επί το πλείστον, από διοικητικά τεκμήρια. Γ) Δεδομένου ότι η εικονογραφία θεωρείται φορέας επικοινωνίας, οι ΠαρΑνΜ - μέσω του πιο σύνθετου αφηγηματικού

χαρακτήρα τους – προσφέρονται πολύ περισσότερο για την έκφραση ποικίλων μηνυμάτων και πληροφοριών. Δ) Η σύνδεση πολλών από τις παραστάσεις αυτές με τον κύκλο της μινωικής θρησκείας και, εν γένει, του τελετουργικού, επιτρέπει να διερευνηθεί πιο άμεσα ο ρόλος της θρησκευτικής εικονογραφίας και, γενικότερα, ενός συστήματος συμβολικής έκφρασης σε ένα τόσο σημαντικό τομέα, όπως η διοίκηση. Ας δούμε, ωστόσο, αναλυτικότερα το καθένα από τα κριτήρια αυτά:

A) Η μακρά ιστορία της απεικόνισης της ανθρώπινης μορφής στη σφραγιδογλυφία της Αιγαιακής Εποχής Χαλκού ξεκινά με απλές σχηματικές αποδόσεις σε σφραγίδες της Προ- και Παλαιοανακτορικής εποχής, οι οποίες ωστόσο δεν μπορούν να συγκριθούν με τις εμφανώς πιο σύνθετες, αφηγηματικές και νατουραλιστικές απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών και δραστηριοτήτων της Νεοανακτορικής περιόδου.³⁶

Αναμφίβολα, λοιπόν, στον τομέα της σφραγιστικής εικονογραφίας παρατηρείται μία νέα τάση κατά τη Νεοανακτορική εποχή, καθώς για πρώτη φορά η τέχνη της σφραγιδογλυφίας πραγματεύεται την ανθρώπινη μορφή σε τόση έκταση και αποδίδει με τόση σαφήνεια τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της. Αυτή η τάση εκφράζει, προφανώς, νέες στιλιστικές αρχές. Τέτοιου είδους αλλαγές στο εικονογραφικό θεματολόγιο, όχι μόνο της μικρογλυπτικής/σφραγιδογλυφίας αλλά και των λοιπών καλλιτεχνικών μέσων, συχνά ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα της προσπάθειας κάποιων ομάδων για διάκριση στο πλαίσιο του κοινωνικού ανταγωνισμού,³⁷ δεδομένου ότι «η τέχνη κανονικοποιεί, συμβολίζει και νομιμοποιεί την κοινωνική τάξη»,³⁸ αν και σε κάποιες περιπτώσεις έχει τη δυνατότητα να επεμβαίνει και να αμφισβητεί όψεις της υπάρχουσας κοινωνικής δομής.

³⁶ ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 259 / SCHOEP 1999b, 218-220 / CROWLEY 1989, 203-213 και, ιδιαίτερα, 204, 205-206, 211-212, 213. Η J.Crowley επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι στην Κρήτη, έως το τέλος της Παλαιοανακτορικής περιόδου, το θεματολόγιο της τέχνης είναι ως επί το πλείστον γεωμετρικό ή αντλούμενο από το φυσικό κόσμο (χλωρίδα και πανίδα). Στις δε περιπτώσεις που απεικονίζονται ανθρώπινες μορφές, αυτές αποδίδονται σχηματικά ή είναι μικρής σημασίας στην όλη σύνθεση. Όμως, στη μεταβατική περίοδο από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή Χαλκού διαπιστώνονται τρεις σημαντικές αλλαγές στην επιλογή των θεμάτων, εμφανείς σε όλα τα καλλιτεχνικά μέσα (εκτός από την κεραμική): α) Εισαγωγή αρκετών νέων μοτίβων στον τύπο φανταστικών υβριδικών όντων, β) Νέο ενδιαφέρον για ανθρώπινες μορφές και ζώα, ως θέματα κατάλληλα πλέον, αυτά καθ' εαυτά, για απεικόνιση και γ) Τάση προς πιο λεπτομερείς αποδόσεις ανθρώπινων μορφών και ζώων. Κατά τη γνώμη της, η πιο σημαντική και ριζοσπαστική αλλαγή είναι εκείνη που αφορά στην απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής, καθώς οι άνθρωποι και οι δραστηριότητές τους γίνονται πλέον κύρια θέματα για την τέχνη. Για την απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής στην τέχνη της Παλαιοανακτορικής περιόδου, βλ. επίσης, ενδεικτικά, ΝΙΚΟΛΑΙΔΟΥ 2002, 74-97 και, ειδικότερα, 84-85, 89-90, όπου γίνεται αναφορά στις παραστάσεις της σφραγιδογλυφίας.

³⁷ ΜΕΡΟΥΣΗΣ 2000, 23.

³⁸ ΚΩΤΣΑΚΗΣ 1998, 228.

B) Η απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής όχι μόνο αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη δημιουργία της περιόδου των Νέων Ανακτόρων αλλά, επιπλέον, οι πιο πολυάριθμες και αξιόλογες εικαστικές καταγραφές της μαρτυρούνται πάνω σε μεταλλικά σφραγιστικά δαχτυλίδια, σφραγιδολίθους και πήλινα «σφραγίσματα». Κατ' επέκταση, έχουμε να κάνουμε με μία εικονογραφία, η οποία σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με τεχνουργήματα που συσχετίζονται άμεσα με έναν ιδιαίτερα νευραλγικό τομέα, όπως η διοίκηση, εφόσον πρωτίστως – και αποδεδειγμένα – συνιστούν εργαλεία του γραφειοκρατικού μηχανισμού.

Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί πως οι ΠαρΑνΜ κατά τη Νεοανακτορική εποχή δεν περιορίζονται μόνο στη σφαίρα της σφραγιδογλυφίας, αλλά απαντούν και σε άλλα καλλιτεχνικά μέσα, κυρίως δε στις τοιχογραφίες και σε ανάγλυφα λίθινα αγγεία (ως επί το πλείστον, ρυτά).³⁹ Το γεγονός αυτό δύσκολα μπορεί να ερμηνευτεί ως τυχαίο και συμπτωματικό. Αντιθέτως, όλα αυτά τα καλλιτεχνικά μέσα (τοιχογραφίες, μεταλλικά δαχτυλίδια, λίθινα αγγεία με ανάγλυφο διάκοσμο) θεωρούνται έκφραση της «επίσημης τέχνης», τόσο εξαιτίας της εύρεσής τους σε κτίρια «ανακτορικού» χαρακτήρα και/ή της παραγωγής τους σε «ανακτορικά» εργαστήρια, όσο και γιατί πρόκειται για πολύτιμα αντικείμενα, που μόνο μια ανώτερη κοινωνική τάξη θα μπορούσε να κατέχει.⁴⁰ Ίσως, επομένως, οι προαναφερθείσες μορφές τέχνης και το συγκεκριμένο εικονογραφικό τους ρεπερτόριο να συνιστούν τη συμβολική γλώσσα που επιλέγει η μινωική Νεοανακτορική ελίτ, προκειμένου να προβάλλει και να εδραιώσει τη θέση της στο κοινωνικό σύνολο.⁴¹ Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο ότι οι ομοιότητες ανάμεσα στην εικονογραφία των σφραγίδων/«σφραγισμάτων» και των τοιχογραφιών – όσον αφορά στις παραστάσεις ανθρώπινων μορφών και δραστηριοτήτων – έχει προκαλέσει έντονα το ενδιαφέρον των

³⁹ REHAK 1997b, 53-55, 58-59. Για το εικονογραφικό ρεπερτόριο των μινωικών τοιχογραφιών, βλ. ενδεικτικά: CROWLEY 1989, 203-213 (με αναφορά τόσο στο θεματολόγιο των τοιχογραφιών όσο και των ανάγλυφων λίθινων αγγείων) / BLAKOLMER 1997, 95-105 (και, ειδικότερα, 100-104: αναφορά στη Νεοανακτορική περίοδο) / SHAW 1997, 481-503 / YOUNGER 1995c, 331-348 (όπου και προσεγγίζεται το θέμα των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις Αιγαιακές σφραγίδες και σε άλλες μορφές τέχνης, μεταξύ αυτών και της τοιχογραφίας) / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327.

⁴⁰ MARINATOS N. 1994, 92. Βλ. επίσης DRIESSEN & MACDONALD 1997, 61-62, όπου η εδώ αναφερόμενη ως «επίσημη τέχνη» αντιστοιχεί στη μία από τις δύο κύριες κατηγορίες, στις οποίες διακρίνεται η τέχνη της ΥΜ Ι περιόδου και, ειδικότερα, στην “*Palatially dominated art*”. Η τέχνη αυτή χαρακτηρίζεται ως παραστατική και περιλαμβάνει έργα, τα οποία έχουν κατασκευαστεί σε «ανακτορικά» εργαστήρια, μερικές φορές με έναν αέρα προπαγάνδας και διακρίνονται για την υψηλής ποιότητας τεχνουργία τους (ανάγλυφες τοιχογραφίες, ανάγλυφα λίθινα αγγεία, ελεφαντοστέινα ανάγλυφα και γλυπτά, περίτεχνα μεταλλικά αγγεία, χρυσά σφραγιστικά δαχτυλίδια, συγκεκριμένοι τύποι σφραγίδων, κ.ά.). Στον αντίποδα αυτής της κατηγορίας τοποθετείται η λεγόμενη “*Mainstream Art*”, η οποία απαντά τόσο σε απλές οικίες όσο και σε «ανακτορικά» κέντρα και περιλαμβάνει έργα κατώτερης καλλιτεχνικής ποιότητας και λιγότερο παραστατικά.

⁴¹ REHAK 1997b, 59, 61.

ερευνητών, εστιάζοντας ως επί το πλείστον στη διερεύνηση της σχέσης και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των δύο αυτών καλλιτεχνικών μέσων.⁴²

Κάποιες αλληλεπιδράσεις – ιδιαίτερα όσον αφορά στα μοτίβα – πρέπει σίγουρα να υπήρχαν ανάμεσα στους τεχνίτες και στις διάφορες μορφές τέχνης. Ωστόσο, παρά τις όποιες σχέσεις και επιρροές, η εικονογραφία της σφραγιδογλυφίας δεν είναι απαραίτητο να απηχεί πιστά εκείνη των άλλων καλλιτεχνικών μέσων και, ιδιαίτερα, της τοιχογραφίας.⁴³ Κάτι τέτοιο, κατά τη γνώμη μου, είναι αναμενόμενο, καθώς πρόκειται για δύο εικαστικά μέσα που διαφέρουν μεταξύ τους και όσον αφορά στα επιμέρους φυσικά χαρακτηριστικά τους (υλικό, κλίμακα, εκτέλεση) αλλά και στον σκοπό και τη λειτουργία που επιτελούσαν.⁴⁴ Οι τοιχογραφίες συχνά συνιστούν στοιχεία ενός σύνθετου εικονογραφικού προγράμματος, άμεσα συνδεδεμένου με την αρχιτεκτονική των διαφόρων κέντρων εξουσίας, το οποίο χρησιμοποιείται στο πλαίσιο προπαγάνδας, εκφράζοντας ιδεολογίες, προβάλλοντας τις προθέσεις του εκάστοτε παραγγελιοδότη και παρέχοντας μηνύματα σε ένα αρκετά ευρύ κοινό.⁴⁵ Οι σφραγίδες και τα δαχτυλίδια, από την άλλη πλευρά, παρά την πολυσχιδή χρήση και αξία τους (ως φυλαχτά, κοσμήματα, εμβλήματα, αναθήματα), πάνω από όλα λειτουργούσαν – ιδιαίτερα στην Κρήτη – ως σφραγιστικά εργαλεία, άμεσα συνδεδεμένα με τη διοίκηση και τα άτομα που εμπλέκονταν σε αυτή ή συναλλάσσονταν με αυτή.⁴⁶ Επιπλέον, είναι πιθανόν κάποια μοτίβα να λειτουργούσαν ή/και να άρμοζαν καλύτερα σε ορισμένα καλλιτεχνικά μέσα από ότι σε κάποια άλλα.⁴⁷ Είναι ενδεικτικό, π.χ., ότι στις μινωικές τοιχογραφίες οι ανδρικές μορφές, κατά κανόνα, δεν απεικονίζονται σε παραδοσιακά «ανδρικούς ρόλους», όπως αυτός του κυνηγού ή του πολεμιστή, αλλά εμφανίζονται γενικά σε σκηνές με τελετουργικό περιεχόμενο. Από την άλλη πλευρά, κάποιοι από αυτούς τους «ανδρικούς ρόλους» απαντούν πάνω σε μινωικές σφραγίδες και σφραγιδοφόρα δαχτυλίδια. Επομένως, δεν αποκλείεται οι κανόνες που διείπαν τις τοιχογραφίες – όσον αφορά στην επιλογή των απεικονιζόμενων θεμάτων – να ήταν εν μέρει διαφορετικοί από εκείνους που καθόριζαν τη σφραγιστική εικονογραφία.⁴⁸

⁴² Βλ., ενδεικτικά, YOUNGER 1995c, 339-348.

⁴³ TAMVAKI 1989, 273.

⁴⁴ Παρόμοια άποψη εκφράζει και η A.Alexandri (ALEXANDRI 1994, 35).

⁴⁵ Βλ. ενδεικτικά: HÄGG 1985, 209-217 / SHAW 1997, 481.

⁴⁶ Βλ., ενδεικτικά, CAIN 2001, 28 και ALEXANDRI 1994, 33-34.

⁴⁷ CROWLEY 1998, 182. Βλ. επίσης TAMVAKI 1989, 272.

⁴⁸ SHAW 1997, 481-503 και, ειδικότερα, 494-495, 502.

Ανεξαρτήτως από την οποιαδήποτε σχέση και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο τεχνών, αυτό που κατά τη γνώμη μου έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι οι περισσότερες ΠαρΑνΜ και μία ευρεία γκάμα απεικόνισης ανθρώπινων δραστηριοτήτων προέρχονται από το πεδίο της σφραγιδογλυφίας. Όπως έχει επισημανθεί,⁴⁹ οι σφραγίδες – μαζί με την κεραμική – είναι τα μοναδικά καλλιτεχνικά μέσα που καλύπτουν ολόκληρη την περίοδο της Αιγαιακής τέχνης, παρέχοντας μεγάλο αριθμό δειγμάτων και, μάλιστα, από κάθε περίοδο χωριστά. Κατ' επέκταση, τα σφραγιστικά μοτίβα αντανακλούν, με πιο σαφή τρόπο, τους εικονογραφικούς νεωτερισμούς σε ολόκληρο το φάσμα του θεματολογίου και τις εκπληκτικές αλλαγές που σημειώνονται, κυρίως κατά τη μεταβατική περίοδο από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή Χαλκού, συμπεριλαμβανομένου του καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος για την ανθρώπινη μορφή. Δεν αποκλείεται, ειδικότερα, οι σφραγίδες να προσφέρονταν πολύ πιο εύκολα για πειραματισμό εκ μέρους των τεχνιτών,⁵⁰ καθώς απαιτούνταν μία μικρή ποσότητα πρώτης ύλης, η οποία μπορεί να ήταν εύκολα διαθέσιμη και όχι απαραίτητα ακριβή. Ίσως, επομένως, σε μία περίοδο που οι αντιλήψεις για το ρόλο του ανθρώπου φαίνεται να αλλάζουν και η ανθρώπινη μορφή να βρίσκεται στο επίκεντρο του καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, οι σφραγίδες να αποτελούσαν το εξελικτικό μέσο για την εικονογραφία. Εξάλλου, είναι ενδεικτικό ότι στην Εγγύς Ανατολή, το θεματολόγιο των σφραγιδοκυλίνδρων ενέπνευσε τις μεγαλύτερες συνθέσεις τοιχογραφιών και δεν αποκλείεται κάτι παρόμοιο να συνέβαινε και στο Αιγαίο.⁵¹

Κατά τη γνώμη μου, η προαναφερθείσα ερμηνευτική προσέγγιση εμφανίζεται αρκετά ενδιαφέρουσα. Ωστόσο, το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο η επιλογή του συγκεκριμένου καλλιτεχνικού μέσου για την απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής δεν σχετίζεται και με την ιδιαίτερη και αποδεδειγμένη χρήση των σφραγιδόλιθων και των δαχτυλιδιών για σφραγιστικούς σκοπούς, τουλάχιστον κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Είναι άραγε δυνατόν, οι τεχνίτες που δούλευαν αυτά τα θέματα, να μην ελάμβαναν υπόψη

⁴⁹ CROWLEY 1989, 206.

⁵⁰ CROWLEY 1989, 203-213 και, ιδιαίτερα, 205-211. Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια, ένας επιπλέον λόγος για να εκτιμήσουμε τις σφραγίδες ως το εξελικτικό μέσο για την εικονογραφία, είναι ότι ο τεχνίτης που δουλεύει πάνω σε αυτό το υλικό είναι αναγκασμένος, κατά κάποιο τρόπο, να αποδώσει ένα μοτίβο με σημασία και επίδραση σε μία ιδιαίτερα περιορισμένη επιφάνεια. Η διαδικασία αυτή θα μπορούσε πολύ πιο εύκολα να οδηγήσει στη δημιουργία της «εικόνας» (“*icon*”). Τον όρο αυτό χρησιμοποιεί η Crowley για να περιγράψει την εύκολα αναγνώρισιμη εικόνα που δημιουργεί ο καλλιτέχνης, για να δηλώσει ένα θέμα. Η *εικόνα*, κατά τη γνώμη της, αποτελεί το απαραίτητο δομικό στοιχείο για τις συνθέσεις της Αιγαιακής παραστατικής τέχνης. Από τη στιγμή, λοιπόν, που η *εικόνα* είχε ικανοποιητικά αναπτυχθεί από τον καλλιτέχνη πάνω στη σφραγίδα, θα μπορούσε στη συνέχεια να επαναληφθεί ως μεμονωμένο μοτίβο ή να χρησιμοποιηθεί ως δομική μονάδα για τη δημιουργία μεγαλύτερων συνθέσεων.

⁵¹ CROWLEY 1989, 206.

τους ότι τα συγκεκριμένα τεχνουργήματα θα χρησιμοποιούνταν πρωτίστως για τις ανάγκες του διοικητικού μηχανισμού; Κάτι τέτοιο φαίνεται σχετικά απίθανο, δεδομένου ότι η διοίκηση αποτελεί έναν από τους πιο ζωτικούς τομείς στη λειτουργία και την οργάνωση μιας κοινωνίας. Αντιθέτως, είναι πιθανόν οι σφραγιδολίθοι και τα σφραγιδοφόρα δαχτυλίδια να είχαν ιδιαίτερη σημασία και συμμετοχή στην ιδεολογική επεξεργασία της «ανακτορικής» ή όποιας κεντρικής εξουσίας, όπως τουλάχιστον υποδηλώνει η έντονη παρουσία σφραγίδων και «σφραγισμάτων» σε αρχαιολογικά σύνολα που σχετίζονται με «ανάκτορα» ή άλλου είδους κεντρικά κτίρια θέσεων. Η σφραγιστική εικονογραφία θα μπορούσε, επομένως, να λειτουργεί ως ένα κατάλληλο μέσο διάδοσης για την ιδεολογία, συνδέοντας έτσι την τελευταία με τη διοίκηση.⁵²

Γ) Κάθε καλλιτεχνικό έργο, μέσω της εικονογραφίας του, έχει τη δυνατότητα να εξιστορεί διάφορα γεγονότα: θρησκευτικά, κοσμικά, ιστορικά, μυθικά, πραγματικά ή φανταστικά. Οι εικόνες, είτε πρόκειται για μεμονωμένες σκηνές –όπως εκείνες πάνω στα Αιγαιακά δαχτυλίδια και τις σφραγίδες– είτε για συνθέσεις που αναπτύσσονται σε συνεχόμενες ζωφόρους ή διάχωρα, διηγούνται κάποια ιστορία και, επομένως, έχουν έναν χαρακτήρα, περισσότερο ή λιγότερο, αφηγηματικό.⁵³

Οι ΠαρΑνΜ, ιδιαίτερα δε όταν οι «πρωταγωνιστές» τους εμπλέκονται σε κάποια δραστηριότητα, έχουν τη δυνατότητα να μεταφέρουν πολλαπλά και πολυσήμαντα νοήματα και, μάλιστα, με πιο ποικίλους τρόπους από ότι, π.χ., οι απεικονίσεις μεμονωμένων ζώων, πτηνών, φυτών ή γεωμετρικών/ διακοσμητικών μοτίβων. Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο R.Laffineur,⁵⁴ η εικονογραφία δε χρησιμοποιείται απλά και μόνο για χάρη των μοτίβων. Σίγουρα στις περισσότερες περιπτώσεις έχει κάποιο νόημα, το οποίο μπορεί να διαφοροποιείται - ακόμα και όταν πρόκειται για το ίδιο μοτίβο - ανάλογα με τον τύπο και τη χρήση του αντικειμένου/φορέα της εικονογραφίας, καθώς και με τα ευρύτερα αρχαιολογικά συμφραζόμενα. Και πράγματι, η εικονογραφία - πέρα από την αδιαμφισβήτητη αισθητική της αξία - αποτελεί ένα κοινωνικό προϊόν που παρήχθη κάτω από ορισμένες ιστορικές συνθήκες και σε αυτήν έχουν αποτυπωθεί οι οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές δομές ενός συγκεκριμένου πολιτισμού, στο πλαίσιο μιας

⁵² Βλ., ενδεικτικά, SCHOEP 1999b, 219.

⁵³ CAIN 2001, 27-49 και, ιδιαίτερα 27-33, όπου ο συγγραφέας πραγματεύεται τον ορισμό της *αφηγήσης* και αναλύει εκτενώς την έννοια του *αφηγηματικού* στην Αιγαιακή τέχνη της Εποχής Χαλκού. Στο ίδιο άρθρο παρατίθεται, επίσης, εκτενής βιβλιογραφία, που αφορά στην πραγμάτευση του όρου στο ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών.

⁵⁴ LAFFINEUR 1990, 117.

καθορισμένης χρονικής περιόδου.⁵⁵ Πρόκειται, επομένως, για μία πολιτισμικά καθορισμένη κοινωνική έκφραση, η οποία – όπως και οποιοδήποτε πολιτισμικό είδος σύμφωνα με τον Ian Hodder⁵⁶ – (μετα)φέρει πολλαπλά νοήματα σε διαφορετικά επίπεδα. Επομένως, αποτελεί μία μορφή επικοινωνίας, καθώς η σημασία, στην πραγματικότητα η *raison d' être*, της εικόνας απορρέει από το μήνυμα που είναι ενσωματωμένο σε αυτή και που μπορεί εύκολα να μεταδοθεί σε εκείνους που είναι μυημένοι στο αφηγηματικό σύστημα, στο οποίο ανήκει η ίδια η εικόνα.⁵⁷ Το ερώτημα που άμεσα τίθεται αφορά στο ρόλο του ίδιου του τεχνίτη: Ήταν ελεύθερος να εκφράσει τις δικές του αντιλήψεις, αξίες ή συναισθήματα; Ή, μήπως, αυτό που πρόβαλε μέσω των έργων του ήταν οι ιδέες, τα οράματα και οι στόχοι κάποιων ατόμων, μίας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας ή, ακόμα, και του συνόλου;⁵⁸ Λαμβάνοντας ως υπόθεση εργασίας το δεύτερο ενδεχόμενο, η μινωική τέχνη και εικονογραφία εμφανίζεται συμβολικά λειτουργική, έχοντας ίσως τεθεί στην υπηρεσία κάποιου ηγεμόνα, κοινωνικών ομάδων, της κοινότητας ή, ακόμα, και της θρησκείας.

Δεχόμενοι, λοιπόν, ότι η εικονογραφία μπορεί να οριστεί ως «η απεικόνιση νοημάτων μέσω της συμβολικής τους αναπαράστασης»⁵⁹ και ότι τα σφραγιστικά μοτίβα αντανακλούν εσκεμμένες επιλογές και, άρα, δεν είναι τυχαία ή συμπτωματικά,⁶⁰ τότε οι υπό εξέταση σφραγιστικές παραστάσεις ανθρώπινων μορφών θα μπορούσαν να ληφθούν ως μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες κατηγορίες μοτίβων για την έκφραση ποικίλων νοημάτων, άλλοτε σαφών και άλλοτε αμφίσημων ή αντιφατικών. Επίσης, ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης εικονογραφίας είναι ότι κατά την απεικόνιση του ανθρώπινου σώματος, νοήματα παρέχονται επιπλέον μέσω ποικίλων, επιμέρους χαρακτηριστικών, όπως η στάση, οι χειρονομίες, η κόμμωση, η ενδυμασία, τα κοσμήματα,

⁵⁵ ΜΕΡΟΥΣΗΣ 2000, 20-21, όπου και σχετική βιβλιογραφία για τις διαστάσεις της εικονογραφίας στις προϊστορικές κοινότητες.

⁵⁶ HODDER 1987, 1 / HODDER 2002, 34-40, 275-276. Βλ. επίσης: ΚΩΤΣΑΚΗΣ 1998-1999, 11-22 / ΚΩΤΣΑΚΗΣ 2001, 198-199 / ΚΩΤΣΑΚΗΣ 2002, 15-24.

⁵⁷ WEDDE 1992, 182. Σχετικά με την αφήγηση ως μορφή επικοινωνίας, βλ. KEMP 2003, 70-74, όπου πολύ συνοπτικά παρουσιάζονται οι βασικές θέσεις ερευνητών από ποικίλα γνωστικά πεδία ως προς το ζήτημα.

⁵⁸ Για το ρόλο του τεχνίτη στις προϊστορικές κοινωνίες, βλ. ενδεικτικά HÄGG 1985, 209 και ΜΕΡΟΥΣΗΣ 2000, 21 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

⁵⁹ WARREN 1985, 199.

⁶⁰ REHAK 2000, 270.

το μέγεθος των μορφών, καθώς και ο τρόπος που αυτές δομούνται μεμονωμένα και σε ομάδες.⁶¹

Δ) Αρκετές, αν όχι οι περισσότερες, από τις υπό εξέταση παραστάσεις περιλαμβάνουν ανθρώπινες μορφές που εμφανίζονται να μετέχουν σε δραστηριότητες και καταστάσεις, οι οποίες θεωρούνται ότι, άμεσα ή έμμεσα, συσχετίζονται με τη μινωική θρησκεία και λατρεία (βλ. αναλυτικότερα, Κεφάλαιο Δ). Όμως, οι σκηνές αυτές, πολύ πιθανόν, δεν αποτύπωναν απλώς όψεις του θρησκευτικού τελετουργικού, αλλά συνέβαλαν και στην ενίσχυση και προώθηση των τελετουργικών δραστηριοτήτων.⁶² Δεδομένου ότι στο τελετουργικό αποδίδεται μία αρκετά σύνθετη και πολυσήμαντη λειτουργία, συνδεδεμένη με ιδεολογίες, πεποιθήσεις και αξίες,⁶³ οι περισσότερες από τις ΠαρΑνΜ μπορούν να εκτιμηθούν ως μία εικονογραφία με ποικίλες διαστάσεις ή, αλλιώς, μία εικονογραφία που σχετίζεται όχι μόνο με τη μινωική θρησκεία, αλλά και την ευρύτερη κοινωνική, οικονομική, πολιτική και ιδεολογική οργάνωση. Υπό το πρίσμα αυτό, οι σφραγιστικές παραστάσεις ανθρώπινων μορφών προσλαμβάνουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς εντάσσονται σε ένα ευρύτερο και πολύπλοκο συμβολικό σύστημα, το οποίο λειτουργεί πρωτίστως σε τελετουργικά συμφραζόμενα και συνδέεται με σημαντικούς τομείς της Νεοανακτορικής κοινωνίας, όπως π.χ. ο γραφειοκρατικός μηχανισμός και η διοίκηση.

Ολοκληρώνοντας, πρέπει να σημειωθεί πως οι ΠαρΑνΜ αντιπροσωπεύουν μία εικονογραφική ενότητα, αρκετά ενδιαφέρουσα αλλά, ταυτόχρονα, και αινιγματική. Η ερμηνεία και η πλήρης κατανόησή της εκ μέρους των σύγχρονων ερευνητών συχνά πλαισιώνεται από προβλήματα και δυσκολίες.⁶⁴

Μία κύρια αιτία είναι, κατ' αρχήν, η φύση των γραπών πηγών αυτής της περιόδου, οι οποίες είτε δεν έχουν ακόμα αποκρυπτογραφηθεί είτε δεν παρέχουν πληροφορίες

⁶¹ REHAK 2000, 270. Ο συγγραφέας θεωρεί σημαντικά όλα αυτά τα χαρακτηριστικά, όχι μόνο για τα νοήματα που εκφράζουν, αλλά και για τη συμβολή τους στις σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις αυτών των παραστάσεων. Βλ. επίσης, YOUNGER 1995a, 155-156.

⁶² ΜΕΡΟΥΣΗΣ 1990, 65-66 / ΜΕΡΟΥΣΗΣ 2000, 23. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι μία από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις της σύγχρονης έρευνας, όπου το εικονογραφικό υλικό προσεγγίζεται και αναλύεται με πρώτιστο και απώτερο στόχο την ανασύνθεση των τελετουργικών και θρησκευτικών όψεων της μινωικής κοινωνίας, αποτελούν οι εργασίες της Ν.Μαρινάτου (MARINATOS N. 1986, 1989a, 1989b, 1990, 1993, 1994,1995). Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης ΜΕΡΟΥΣΗΣ 2000, 39.

⁶³ HODDER 1982, 159-172 και, ιδιαίτερα, 172.

⁶⁴ Ενδεικτική είναι η παρατήρηση της J.Crowley (CROWLEY 1998, 172): «Στο Αιγαίο, μπορούμε πάντα να περιγράψουμε την εικονογραφία, αλλά σπανίως είμαστε σε θέση να την κατανοήσουμε. [...] Η πλήρης σημασία των δραστηριοτήτων των ανθρώπινων μορφών δεν είναι ευπρόσιτη».

σχετικά με το θεματολόγιο της σύγχρονης τους τέχνης.⁶⁵ Όμως, υπάρχουν και άλλοι λόγοι, που σχετίζονται πιο άμεσα με το ίδιο το υλικό-φορέα αυτής της εικονογραφίας, το οποίο είτε λόγω των ιδιαίτερων φυσικών χαρακτηριστικών του είτε εξαιτίας του τρόπου εργασίας του Μινωίτη τεχνίτη, «επιτρέπει» την απόδοση εικόνων που επιδέχονται πολλαπλές, διαφορούμενες ή, ακόμα, και αντικρουόμενες ερμηνείες. Ως τέτοιου είδους παράγοντες, μπορούν να αναφερθούν οι εξής:⁶⁶ Το μικρό μέγεθος των σφραγιδολίθων, των δαχτυλιδιών και των «σφραγισμάτων», που συχνά οδηγεί σε έλλειψη λεπτομερειών και σε απλοποιημένες και συντομογραφημένες απεικονίσεις. Οι ποικίλοι βαθμοί σχηματοποίησης και οι εικονογραφικές συμβάσεις που ακολουθούνται από τους προϊστορικούς τεχνίτες, όπως όσον αφορά στην απόδοση του βάθους, του φύλου των μορφών, κ.ά.· Η φθορά ή η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης της ίδιας της σφραγιστικής επιφάνειας, καθώς και ο απρόσεκτος τρόπος, με τον οποίο μπορεί μία σφραγίδα να έχει πιεστεί πάνω στην επιφάνεια του πήλινου «σφραγίσματος». Η επαναχάραξη ορισμένων σφραγιστικών επιφανειών, έπειτα από κάποια φθορά, με αποτέλεσμα ολόκληρο το μοτίβο ή τμήμα του να μην ταιριάζει με ήδη γνωστά παραδείγματα. Η ενδεχόμενη πρόθεση του τεχνίτη να δημιουργήσει εικόνες, των οποίων το νόημα να είναι αντιληπτό μόνο από λίγα άτομα, αναπτύσσοντας έτσι μορφές που μπορεί να προκαλούν σύγχυση και αμηχανία στους μη εξοικειωμένους θεατές. Το διαφορούμενο νόημα και η πολυσημία⁶⁷ που, εγγενώς, μπορεί να υπάρχουν σε μία εικόνα, λόγω του ίδιου του θέματος.

Όμως, εξίσου σημαντικές είναι και οι δυσκολίες που απορρέουν από τη χρονική απόσταση που χωρίζει το σύγχρονο ερευνητή από τον προϊστορικό τεχνίτη. Οι θεατές εικόνων, που δεν είναι εξοικειωμένοι με τα σχήματα του πολιτισμού που τις παρήγαγε, αδυνατούν ή, έστω, δυσκολεύονται να κατανοήσουν τις εικόνες με τον ίδιο τρόπο, όπως ο δημιουργός τους ή οι σύγχρονοί του. Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίζει και ο ερευνητής της μινωικής εικονογραφίας, καθώς ως σύγχρονος «αναγνώστης»/θεατής, αναπόφευκτα, ενεργοποιεί και εφαρμόζει πλήρως και εκ παραβάσεως, εκούσια ή ακούσια, τις δικές του

⁶⁵ TAMVAKI 1989, 272 / PINI 1992, 11 / CROWLEY 1998, 172. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τη μελέτη της μικρογλυπτικής τέχνης και εικονογραφίας στην Αίγυπτο και Εγγύς Ανατολή, η οποία αντιθέτως έχει σημαντικά διευκολυνθεί από τα στοιχεία που παρέχουν οι σύγχρονες γραπτές πηγές.

⁶⁶ Βλ. αναλυτικότερα MORGAN 1989, 145-161 και PINI 1992, 11-19, όπου αναφέρονται εκτενέστερα οι κυριότεροι παράγοντες, που μπορεί να οδηγήσουν σε ανακριβείς περιγραφές και αναγνωρίσεις και να προκαλέσουν ασαφείς και διαφορούμενες ερμηνευτικές προσεγγίσεις των Αιγαιακών γλυπτικών σκηνών.

⁶⁷ Πρόκειται, ουσιαστικά, για αυτό που η L.Morgan ονομάζει “*objective*” ambiguity, which has to do with double or dubious meaning inherent in the image” (MORGAN 1989, 145).

πολιτιστικές αντιλήψεις και προσδοκίες, για να κατανοήσει εικόνες, για τις οποίες ωστόσο οι αντιλήψεις αυτές είναι τελείως ξένες. Έτσι, συχνά οδηγείται στη διαστρέβλωση και παρερμηνεία των αρχικών και πραγματικών νοημάτων τους.⁶⁸

Επιπλέον, σε μία εικόνα δεν υπάρχουν άμεσα αντίστοιχα λέξεων, όπως «πριν», «τότε», «μετά», «εάν», «όταν», κ.ο.κ., «κλειδιά» δηλαδή που μπορούν να διαφωτίσουν τη χρονική σχέση (ταυτόχρονη ή διαδοχική) των απεικονιζόμενων δραστηριοτήτων, καθώς και τα κίνητρα, τις σκέψεις αλλά και τη σχέση των ανθρώπων που μετέχουν σε αυτές. Ο ερευνητής της μινωικής εικονογραφίας δεν είναι απλά και μόνο ένας σύγχρονος θεατής αρχαίων εικόνων, αλλά στην πραγματικότητα παίρνει τη θέση του ίδιου του αφηγητή. Ειδικότερα, οι απεικονίσεις τελετουργικών δραστηριοτήτων – πολυπληθείς, όπως προαναφέρθηκε, μεταξύ των Νεοανακτορικών σφραγιστικών ΠαρΑνΜ – έχουν ιδιαίτερες αξιώσεις από το σύγχρονο θεατή-αφηγητή: Απαιτούν να έχει συγκεκριμένες γνώσεις για να αναγνωρίσει το ουσιαστικό περιεχόμενο της απεικονιζόμενης ιστορίας, τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπινων μορφών, τις δράσεις και τα αντικείμενα που παριστάνονται. Με άλλα λόγια, η αφηγηματική αξία των θρησκευτικών/ τελετουργικών παραστάσεων, σε κάποιες περιπτώσεις, είναι περιορισμένη, ενώ μία επιπρόσθετη δυσκολία είναι ότι τα ίδια τα τελετουργικά γεγονότα και οι δραστηριότητες συχνά κινούνται στο χώρο του μύθου και της μαγείας.⁶⁹

Ένα ερώτημα που, επίσης, σχετίζεται με τον τρόπο «ανάγνωσης» και ερμηνείας των ΠαρΑνΜ, αλλά και κάθε εικονογραφικού έργου, είναι το εξής: Η εικονογραφία λειτουργεί ως καθρέπτης της πραγματικότητας, αποτυπώνοντας με αντανάκλαστικό τρόπο και, άρα, άμεσα και πιστά την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων, μέσα στην οποία παρήχθη; Ή μήπως κάτι τέτοιο δεν ισχύει ή, καλύτερα, δεν είναι απαραίτητο να ισχύει; Τα τελευταία χρόνια, όλο και πληθαίνουν οι υποστηρικτές της άποψης, ότι η σχέση μεταξύ της εικονογραφίας και του παρόντος που αποτυπώνει, θα πρέπει να είναι αμφίδρομη, καθώς η πρώτη μπορεί όχι μόνο να αντιγράψει την πραγματικότητα αλλά και να την αντιστρέψει, να τη συσκοτίζει ή να δημιουργεί μία φανταστική εικόνα της, φιλτράροντας τα κοινωνικά μηνύματα που χρησιμοποιεί.⁷⁰ Και τούτο, γιατί *«η τέχνη της εικονογραφίας δεν είναι απαραίτητα μία άμεση αναπαράσταση της κοινωνίας, αλλά, αντίθετα, λειτουργεί ως ένα σύνολο ιδεολογικών*

⁶⁸ Βλ. αναλυτικότερα, SOURVINOU-INWOOD 1989, 241-257. Βλ. επίσης, ΚΩΤΣΑΚΗΣ 1998-1999, 11-22, όπου γίνεται αναφορά στη μελέτη, γενικότερα, του υλικού πολιτισμού ως προϊόντος ερμηνειών όχι μόνο του παρελθόντος αλλά και του παρόντος.

⁶⁹ Βλ. αναλυτικότερα CAIN 2001, 27-49 και ειδικότερα 27-33, 38, 45-46. Βλ. επίσης MORGAN 1989, 150.

⁷⁰ Βλ. αναλυτικότερα ΜΕΡΟΥΣΗΣ 2000, 21-22, όπου και εκτενής σχετική βιβλιογραφία, αναφορικά με την έντονη θεωρητική συζήτηση γύρω από τη σχέση της εικονογραφίας και του παρόντος που κάθε φορά αποτυπώνει.

αναφορών, των οποίων τα μηνύματα ποικίλουν, ανάλογα με τα συμφράζομενα και το κοινό. [...] Οι ιδεολογίες, στην έκφραση των οποίων συνέβαλαν αυτές οι εικόνες, παραμένουν συχνά ασαφείς». ⁷¹

Τα παραπάνω στοιχεία σκιαγραφούν την προβληματική που πλαισιώνει την «ανάγνωση» και κατανόηση των μινωικών σφραγιστικών παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών και δραστηριοτήτων. Στόχος αυτής της συζήτησης δεν είναι να αναλύσει ενδελεχώς το δύσκολο εγχείρημα της ερμηνείας αυτών των σκηνών ούτε να δώσει λύσεις ή απαντήσεις, αλλά περισσότερο να θίξει κάποια από τα προβλήματα αυτά. Κατά τη γνώμη μου, η προβληματική αυτή πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη, ανεξαρτήτως της οπτικής γωνίας με την οποία εξετάζονται αυτές οι παραστάσεις ή της βαρύτητας που δίνεται σε αυτές. Βέβαια, σε μεγάλο βαθμό, οι δυσκολίες που συναντά η οποιαδήποτε προσπάθεια αποκωδικοποίησης και ερμηνείας της μινωικής εικονογραφίας, οφείλεται στην απουσία μίας ευρύτερα αποδεκτής και αποτελεσματικής μεθόδου για το «σπάσιμο» αυτού του κώδικα. Ωστόσο, τα βήματα που έχουν γίνει προς αυτή την κατεύθυνση, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, είναι αρκετά αξιόλογα και ενθαρρυντικά,⁷² επιτρέποντας μία όσο το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση του ρόλου και της σημασίας της μινωικής εικονογραφίας, καθώς και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο λειτουργούσε.

⁷¹ GATES 1999, 281.

⁷² Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ οι εργασίες των: CROWLEY 1989, 1992, 1995 / MORGAN 1985, 1989 / SOURVINOU-INWOOD 1989 / KRATTENMAKER 1995a / WEDDE 1992, 1995a, 1995b / PINI 1989, 1992 / JUNG H. 1989.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ
ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β'

ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΜΕ
ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ
ΜΟΡΦΩΝ

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΩΝ

ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ

ΜΟΡΦΩΝ

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΩΝ

Η τυπολογική μελέτη των μινωικών «σφραγισμάτων» έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς - όπως έχει επισημανθεί¹ - τα σχήματά τους δεν ήταν αποτέλεσμα ούτε αυθαίρετης επινόησης ούτε προσωπικής επιλογής. Αντιθέτως, ακολουθούσαν καθορισμένες συμβάσεις, προφανώς ανάλογα με τις πρακτικές σφράγισης και τις μεθόδους ελέγχου που προέκυπταν από τις ανάγκες του εκάστοτε συστήματος διαχείρισης και διοίκησης. Τέτοιου είδους συμβάσεις επιτρέπουν να γίνουν εκτιμήσεις, σχετικές με τη λειτουργία των «σφραγισμάτων» ή, ακόμα, και τη χρονολόγησή τους.

Το διοικητικό σύστημα της Νεοανακτορικής περιόδου βασίζεται στη χρήση ποικίλων τύπων ΕνΔΤ. Η πρώτη συστηματική μελέτη τους έγινε μόλις το 1979 στο *GORILA 2* και βασίστηκε στα ενεπίγραφα «σφραγίσματα» της Αγ. Τριάδας.² Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται και η συμβολή της J.Weingarten³, η οποία, μελετώντας το υλικό των ΥΜ ΙΒ αποθέσεων, διέκρινε δύο κύριους τύπους «σφραγισμάτων», που περιλαμβάνουν συνολικά 11 διαφορετικές κατηγορίες σχημάτων: α) τα «σφραγίσματα με επίπεδη βάση» (*“flat-based sealings”*), *Classes I–V* και β) τα σφραγίσματα, τα οποία κρέμονταν από σπάγκους (*“hanging nodules”*), *Classes VI–XI* (Εικ. 1). Ωστόσο, το γεγονός ότι οι διαφορετικές κατηγορίες δηλώνονται με αριθμούς, καθιστά σχετικά δύσκολο τον άμεσο συσχετισμό του κάθε τύπου με τα ιδιαίτερα μορφολογικά ή, ακόμα, και λειτουργικά χαρακτηριστικά του.

Σχετικά πρόσφατα, ο E.Hallager⁴ εισήγαγε ένα σύστημα τυπολογικής ταξινόμησης, το οποίο έγινε αποδεκτό από αρκετούς ερευνητές, καθώς είναι σχετικά απλό και σαφές και διακρίνεται, μεταξύ άλλων, για τη χρήση όρων (και όχι αριθμών), οι οποίοι αντανακλούν καλύτερα τη σχέση ανάμεσα στη μορφολογία των

¹ WEINGARTEN 1994a, 176 σημ. 11.

² *GORILA 2*, XVII. Εκεί αναγνωρίζονται 3 βασικές κατηγορίες: α) η σειρά Wa για τα “nodules”, β) η σειρά Wb για τα σφραγίσματα (*“scellés”*) και γ) η σειρά Wc για τα δισκία (*“rondelles”*). Βασικό μειονέκτημα αυτού του συστήματος είναι ότι η καθεμία από τις τρεις κατηγορίες περιλαμβάνει, ουσιαστικά, διαφορετικά είδη ΕνΔΤ, τα οποία δεν έχουν πάντα άμεση σχέση μεταξύ τους, γεγονός που καθιστά την ταξινόμηση αυτή όχι ιδιαίτερα πρακτική. Βλ. επίσης HALLAGER 1999, 277.

³ WEINGARTEN 1983c, 25-36, A/4-A/6, A/17-A/18 / WEINGARTEN 1986a, 1 και Fig. 1 / WEINGARTEN 1986b, 279-298 και Fig. 1 / WEINGARTEN 1991, 304, 316 Fig. 1 / WEINGARTEN 1994a, Fig. 1.

⁴ *MINOAN ROUNDEL I*, 21-25 και HALLAGER 1999, 277-288.

«σφραγισμάτων» και τη λειτουργία τους.⁵ Σύμφωνα με το σύστημα αυτό, τα ενσφράγιστα τεκμήρια του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής χωρίζονται σε 6 κύριους τύπους.⁶ Οι περισσότεροι από αυτούς υποδιαιρούνται σε μία ή περισσότερες υποκατηγορίες, με βασικό κριτήριο το ιδιαίτερο σχήμα τους και/ή τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που φέρουν (Εικ. 2).

Οι ίδιες βασικές αρχές διέπουν και την τυπολογική κατάταξη των W.Müller & I.Pini, όπως παρουσιάζεται στους τόμους CMS II.6 και II.7.⁷ Και εδώ, διακρίνονται οι ίδιοι σχεδόν βασικοί τύποι Νεοανακτορικών ΕνΔΤ, οι οποίοι και αντιπροσωπεύουν διαφορετικές λειτουργίες. Οι όροι που χρησιμοποιούνται είναι επίσης περιγραφικοί, παραπέμποντας κυρίως στα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά των διαφόρων τύπων. Αποδίδονται, ωστόσο, στη γερμανική γλώσσα και, μάλιστα, διαφοροποιούνται από τους αντίστοιχους αγγλικούς (δηλαδή, δεν πρόκειται απλώς για μία μετάφραση των ίδιων όρων από την αγγλική στη γερμανική). Επιπλέον, διαφοροποίηση παρατηρείται και όσον αφορά στις επιμέρους υποκατηγορίες, στις οποίες χωρίζονται οι κύριοι τύποι «σφραγισμάτων».

Με βάση τα τυπολογικά συστήματα ταξινόμησης των E.Hallager και W.Müller-I.Pini, στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, χρησιμοποιούνταν οι εξής κύριοι τύποι «σφραγισμάτων»: 1) Τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', 2) τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', 3) τα 'σφραγίσματα με 2 οπές', 4) τα *noduli*, 5) τα δισκία και 6) τα 'σφραγίσματα αντικειμένων', ενώ υπάρχουν και κάποιοι ετερόκλητοι τύποι, οι οποίοι δεν ταιριάζουν με τους υπόλοιπους (Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 1).⁸

⁵ Για μία κριτική στο τυπολογικό σύστημα ταξινόμησης του E.Hallager, βλ. ενδεικτικά SCHOEP 1997, 31 και MÜLLER 2000, 699.

⁶ *MINOAN ROUNDEL* I, 21-25. Ο ίδιος ερευνητής, στο HALLAGER 1999, 277-288, κάνει λόγο για 8 συνολικά διαφορετικούς τύπους ΕνΔΤ, ακολουθώντας απλώς μία περαιτέρω υποδιαίρεση των 6 βασικών τύπων.

⁷ CMS II.6, 339-379 και Tab. 1-4, 6-8 / CMS II.7, 271-273, Tab. 1-4.

⁸ Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειωθεί ότι αποτυπώματα σφραγίδων απαντούν και σε ορισμένες άλλες κατηγορίες τεχνουργημάτων, όπως: Στις λαβές, το σώμα ή το χείλος διαφόρων τύπων αγγείων, στα συμβατικά χαρακτηριζόμενα «πήλινα βάρη» (*"Tongewichten"*), καθώς και σε μία μικρή ομάδα πήλινων κωνικών αντικειμένων (*"Tonkonoiden"*), τα οποία χαρακτηρίζονται από ένα σφραγιστικό αποτύπωμα στην επίπεδη κυκλική βάση τους και από μία οριζόντια διαμερή οπή, λίγο πιο κάτω από την κορυφή τους. Ωστόσο, τα ενσφράγιστα αυτά τεχνουργήματα δεν εξετάζονται στην παρούσα μελέτη για τους εξής κύριους λόγους: α) Παρουσιάζουν σημαντικές μορφολογικές διαφορές σε σύγκριση με τα τυπικά χαρακτηριζόμενα ΕνΔΤ και β) Δεν είναι βέβαιο, εάν τα σφραγιστικά τους αποτυπώματα και, γενικότερα, η χρήση τους, σχετίζονται άμεσα με διοικητικούς σκοπούς. Και αυτό, γιατί τα μεν ενσφράγιστα αγγεία συνιστούν αντικείμενα με διαφορετική πρωτογενή λειτουργία, ενώ όσον αφορά στα λεγόμενα «πήλινα βάρη» και τους «πήλινους κώνους», η χρήση τους παραμένει σε μεγάλο βαθμό αινιγματική και διφορούμενη (για τα πρώτα,

Παρούσα Μελέτη	Müller-Pini	Hallager	Weingarten
Σφραγίσματα με επίπεδη βάση	Päckchenplomben	Flat-based nodules (Wb)	Classes I-V
Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης	Schnurendplomben	Single-hole hanging nodules (Wa)	Classes VII-XI
Σφραγίσματα με δύο οπές	Schnurplomben	Two-hole hanging nodules (Wd)	Class VI
Σφραγίσματα αντικειμένων	Objektplomben	Direct (object) sealings (Wg)	Direct (object) sealings
Δισκία	Roundels	Roundels (Wc)	Roundels
Noduli	Noduli	Noduli (We,Wf)	Noduli
Ετερόκλητα	-	Miscellaneous documents (Wy)	-

Πιν. 1 Αντιστοιχία των όρων που αφορούν στους κύριους τύπους Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής.

Οι προαναφερθέντες έξι τύποι ΕνΔΤ συνιστούν - μαζί με τις σελιδόσχημες πινακίδες και τις πήλινες ράβδους, που χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά και μόνο για γραπτές καταγραφές - το πλήρες σύνολο τεκμηρίωσης του διοικητικού συστήματος της Νεοανακτορικής περιόδου. Έπειτα από τις γενικές αυτές παρατηρήσεις, είναι χρήσιμη μία αναλυτικότερη τυπολογική και ερμηνευτική προσέγγιση των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων».

ι) 'ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΜΕ ΕΠΙΠΕΔΗ ΒΑΣΗ'⁹

Τα σφραγίσματα αυτά απαντούν στη βιβλιογραφία με τους εξής όρους: “Päckchenplomben” (κατά Müller-Pini),¹⁰ “Flat-based nodules” (κατά Hallager,¹¹ Εικ. 2) ή “Sealings with Flat Bases”/“Flat-based Classes” (Classes I-V) (κατά Weingarten,¹² Εικ. 1).¹³ Βλ. και Πιν. 1.

γίνεται λόγος για υφαντικά βάρη, πηνία, σταθμά, κ.ά., ενώ για τα δεύτερα για φυλακτά, ετικέτες, κ.ά.). Για τα σφραγιστικά αποτυπώματα πάνω σε αγγεία, βλ. ενδεικτικά CMS II.6, σ. XXI-XXII, 389-391. Για τα ενσφράγιστα «πήλινα βάρη», βλ. αναλυτικότερα CMS II.6, 380-389. Για τους λεγόμενους «πήλινους κώνους», βλ. CMS II.6, σ. XXII, 385-386.

⁹ Ο όρος «σφραγίσματα με επίπεδη βάση» αποτελεί μετάφραση στα ελληνικά του όρου “Flat-based Nodules”. Παρόλο που, κατά τη γνώμη μου, ο αγγλικός χαρακτηρισμός είναι πιο ασαφής από τον αντίστοιχο γερμανικό “Päckchenplomben”, χρησιμοποιείται εδώ η συγκεκριμένη μετάφραση, καθώς είναι πιο δύσκολο να αποδοθεί ικανοποιητικά στα ελληνικά ο γερμανικός όρος.

¹⁰ CMS II.6, 339-340, 349-356 / CMS II.7, 271-272.

¹¹ MINOAN ROUNDEL I, 21-22, 135-158 / HALLAGER 1999, 277-288.

¹² WEINGARTEN 1983c, 25-36, A/4-A/6, A/17-A/18 / WEINGARTEN 1986a, 1 και Fig. 1 / WEINGARTEN 1986b, 279-298 και Fig. 1 / WEINGARTEN 1991, 304, 316 Fig. 1 / WEINGARTEN 1994a, Fig. 1.

¹³ Ο ίδιος τύπος σφραγισμάτων απαντά επίσης στη βιβλιογραφία ως “Leather-package Sealings” (PANAGIOTAKI 1995, 709-728), «Απλά σφραγίσματα» (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 13-14) ή “Parcel sealings” /

Το κυριότερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι στην κάτω, επίπεδη επιφάνειά τους διακρίνονται τα αποτυπώματα από το αντικείμενο, πάνω στο οποίο είχαν απευθείας τοποθετηθεί, όταν ο πηλός τους ήταν ακόμα υγρός. Η συστηματική μελέτη αυτών των αποτυπωμάτων οδήγησε τα τελευταία χρόνια στην ασφαλή αναγνώριση του υλικού των αντικειμένων, τα οποία σφραγίζονταν¹⁴: Σήμερα, είναι πλέον γενικά αποδεκτό¹⁵ ότι επρόκειτο για ένα μικρό και λεπτό κομμάτι επεξεργασμένου δέρματος ή περγαμηνής, το οποίο είχε διπλωθεί αρκετές φορές και, στη συνέχεια, είχε τυλιχθεί με ένα λεπτό νήμα (Εικ. 3). Πάνω σ' αυτό πιεζόταν και προσαρμοζόταν ένας μικρός σβώλος πηλού. Έπειτα, το λεπτό νήμα τυλιγόταν ξανά γύρω από το διπλωμένο κομμάτι περγαμηνής, αλλά και τον πηλό. Η διαδικασία αυτή συνάγεται από το ότι στο εσωτερικό κάποιων σπασμένων σβώλων πηλού, συχνά, διακρίνονται τα αρνητικά αποτυπώματα του νήματος, το οποίο φαίνεται πως εισχωρούσε και μέσα στο σφράγισμα. Στη συνέχεια, το σφράγισμα διαμορφωνόταν χονδρικά, ακολουθούσε η στίλβωση της επιφάνειάς του και, τέλος, το τύπωμα της σφραγίδας (ή των σφραγίδων) πάνω σε μία ή περισσότερες πλευρές του.¹⁶

Το σφραγισμένο αντικείμενο, όντας πολλαπλά διπλωμένο και τυλιγμένο με λεπτό νήμα, έμοιαζε με «δεματάκι» (*“Päckchen”*), το οποίο βέβαια στην πραγματικότητα δεν περιείχε κάτι και τα άκρα του ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους καλυμμένα από τον πηλό του σφραγίσματος. Η ομοιότητα αυτή οδήγησε και στη χρήση του όρου *“Päckchenplombe”* για το συγκεκριμένο τύπο ΕνΔΤ.¹⁷

“Parcel nodules” (PINI 1990a, 33-54). Επιπλέον, ο τύπος αυτός συναντάται συχνά και ως *“Document Sealings”* (WEINGARTEN 1991, 304), ένας όρος που βασίζεται στην προτεινόμενη πιθανή λειτουργία αυτών των σφραγισμάτων (βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω).

¹⁴ Για το υλικό και το είδος των σφραγισμένων αντικειμένων είχαν προταθεί παλιότερα διάφορες ερμηνείες, οι περισσότερες από τις οποίες, ωστόσο, δεν επαληθεύτηκαν από τις πρόσφατες και πιο εμπειριστωμένες έρευνες. Για τις παλιότερες αυτές απόψεις, βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1983b, 6-10 / WEINGARTEN 1983c, 38-39 / PINI 1983, 560 σημ. 15.

¹⁵ Βλ. αναλυτικότερα: PINI 1983, 560-562 και σημ. 16 / WEINGARTEN 1983b, 6-13 / WEINGARTEN 1983c, 38-42 / *MINOAN ROUNDEL I*, 135, 137-145 / *CMS II. 7*, 271 / *CMS II.6*, 349-356.

¹⁶ Για τη διαδικασία κατασκευής αυτών των σφραγισμάτων, βλ.: PINI 1983, 559-562 / *MINOAN ROUNDEL I*, 21, 36, 135, 137-145 / *CMS II.7*, 271 / *CMS II.6*, 349-356. Για λιγοστές σπάνιες εξαιρέσεις, όσον αφορά στη διαδικασία αυτή, βλ. ειδικότερα: *MINOAN ROUNDEL I*, 137 σημ. 490 / *CMS II.6*, 356 και Abb. 11.

¹⁷ *CMS II.7*, 271 / *CMS II.6*, 349-356 / PINI 1983, 559-562. Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 120, η οποία - αναφερόμενη στην περίπτωση των *“Päckchenplomben”* - επισημαίνει το πόσο δύσκολο είναι συχνά να βρεθούν οι κατάλληλοι όροι για να δηλωθούν κάποιοι τύποι σφραγισμάτων. Ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 135 σημ. 483) - όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει - προτιμά «τον πιο ασαφή, αλλά ήδη καθιερωμένο, όρο *“flat-based nodules”* που προτάθηκε από τη J.Weingarten» για το συγκεκριμένο τύπο ΕνΔΤ. Κατά την άποψή του, ο αγγλικός όρος *“parcel”*, που χρησιμοποιείται από τον I.Pini, υποδηλώνει ότι το τυλιγμένο σφραγισμένο αντικείμενο περιείχε κάτι, πράγμα που δεν ισχύει.

Είναι πλέον καθολικά αποδεκτό, ότι τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' ασφάλιζαν μικρά κομμάτια από επεξεργασμένο δέρμα ή περγαμηνή, τα οποία θα περιείχαν κάποιου είδους πληροφορίες, γραμμένες με μελάνι. Πρόκειται, δηλαδή, για σφραγίσματα «εγγράφων».¹⁸ Ωστόσο, σύμφωνα με τη J.Weingarten,¹⁹ τα αποτυπώματα στην κάτω, επίπεδη επιφάνεια αυτών των σφραγισμάτων δεν προέρχονται από τα ίδια τα σφραγιζόμενα «έγγραφα», αλλά μάλλον από τις δερμάτινες λωρίδες, οι οποίες τα έδεναν. Όμως, αρκετοί μελετητές²⁰ φαίνεται να μη συμφωνούν με την παραπάνω θέση και υποστηρίζουν ότι τα αποτυπώματα προέρχονται από ανεξάρτητα, μικρά κομμάτια περγαμηνής, τα οποία ούτε τυλίγονταν γύρω από κάποιο αντικείμενο, αλλά ούτε και αποτελούσαν τμήμα ενός άλλου αντικειμένου.

Για το αρχικό μέγεθος αυτών των «εγγράφων», τα πρακτικά πειράματα των ερευνητών καταλήγουν σε διαφορετικές εκτιμήσεις.²¹ Ωστόσο, με βάση την πιο πρόσφατη μελέτη²² - η οποία στηρίχτηκε σε μεγάλο αριθμό σφραγισμάτων αυτού του τύπου και σε πρακτικά πειράματα με περγαμηνή και λεπτό δέρμα -, τα αποτυπώματα προέρχονται από πολλαπλά διπλωμένο, πολύ μικρό κομμάτι περγαμηνής ή δέρματος, το οποίο θα αφορούσε μικρού σχήματος «έγγραφο», μήκους περίπου έως 6 εκατ.. Επομένως, η μικρή επιφάνεια του «εγγράφου» μπορούσε να χωρέσει κάποια σύντομη γραπτή πληροφορία, στην οποία θα είχε πρόσβαση μόνο ένα εξουσιοδοτημένο άτομο, μετά το άνοιγμα του «εγγράφου». Ο συγκεκριμένος τύπος σφραγισμάτων χρησιμοποιούνταν, ουσιαστικά, για να ασφαλίσει το «έγγραφο» και να αποτρέψει το άνοιγμά του από τυχόν αναρμόδια άτομα.²³ Αυτό προκύπτει από το ότι σφραγιζόταν με

¹⁸ WEINGARTEN 1983b, 12-13 και σημ. 19 / WEINGARTEN 1991, 304: “leather or parchment documents” / PINI 1983, 560-562: “Schriftträger” ή “Mini-Dokumente” / MINOAN ROUND I, 143, 158: “written documents on parchment or thin, worked leather” / CMS II.7, 271: “Schriftdokument” / CMS II.6, 349-356: “Schriftträger aus Leder oder Pergament”.

¹⁹ WEINGARTEN 1983b, 12-13 / WEINGARTEN 1983c, 41-42 / WEINGARTEN 1991, 304.

²⁰ Βλ., ενδεικτικά, MINOAN ROUND I, 141-143.

²¹ Σύμφωνα με τον E.Hallager (MINOAN ROUND I, 138-139, 142-143), παρόλο που κάποια από τα διπλωμένα κομμάτια περγαμηνής θα ήταν μάλλον μικρού μεγέθους (περίπου 8 χ 11 εκ.), τα αρνητικά αποτυπώματα πολλών άλλων φαίνεται να δηλώνουν πολύ μεγαλύτερα «έγγραφα», τα οποία και θα περιείχαν περισσότερες γραπτές πληροφορίες. Από την άλλη πλευρά, ο I.Pini (PINI 1983, 560-562), μελετώντας τα αποτυπώματα των σφραγισμάτων από την Οικία Α της Κ. Ζάκρου, υπολογίζει τις αρχικές διαστάσεις των σφραγισμένων «εγγράφων» σε περίπου 2-3 χ 3-4 εκ., κάνοντας έτσι λόγο για πολύ μικρού μεγέθους κομμάτια περγαμηνής, τα οποία επομένως θα περιείχαν πολύ σύντομες πληροφορίες. Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης SCHOEER 1998b, 410 και σημ. 28.

²² Βλ. CMS II.6, 349-356 και CMS II.7, 271.

²³ CMS II.6, 352 / CMS II.7, 271. Ανάλογη άποψη εκφράζει και ο E.Hallager (MINOAN ROUND I, 158, 199).

τέτοιο τρόπο, που να μην μπορεί να ανοιχθεί χωρίς να καταστραφεί το ίδιο το σφράγισμα.

Το γεγονός, ότι οι σύντομες πληροφορίες που μετέφεραν αυτά τα σφραγίσματα, προφανώς καταγράφονταν απευθείας πάνω στο κομμάτι της περγαμηνής που σφράγιζαν, δικαιολογεί ίσως και την ολοκληρωτική σχεδόν απουσία επιγραφών, χαραγμένων στην εξωτερική επιφάνεια του πηλού τους.²⁴

Ο ακριβής χαρακτήρας και το περιεχόμενο των σφραγιζόμενων «εγγράφων» παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αινιγματικά, καθώς τα ίδια τα «έγγραφα» -όντας από φθαρτό υλικό- δεν έχουν διασωθεί. Αυτοί που υποστηρίζουν ότι τα «σφραγίσματα με επίπεδη βάση» προσαρμόζονταν, πιθανόν, σε σχετικά μεγάλου μεγέθους και εκτενή «έγγραφα»,²⁵ εικάζουν ότι τα τελευταία θα αντιπροσώπευαν κάποιου είδους διπλωματική αλληλογραφία ή σημαντικές υποθέσεις νομικού χαρακτήρα ή κάτι παρεμφερές, στο πλαίσιο, π.χ., σχέσεων και επαφών μεταξύ των μινωικών θέσεων.²⁶

Αντιθέτως, εκείνοι που προτείνουν πως το αρχικό μήκος των διπλωμένων «εγγράφων» δεν πρέπει να ξεπερνούσε τα 6 εκ.,²⁷ εμφανίζονται περισσότερο επιφυλακτικοί απέναντι σε οποιαδήποτε οριστική κρίση αναφορικά με τη φύση και το περιεχόμενο αυτών των «εγγράφων», τόσο εξαιτίας του μικρού μέγεθους τους όσο και του σύντομου χαρακτήρα των γραπτών μηνυμάτων που έφεραν. Όπως, μάλιστα, επισημαίνεται,²⁸ ακόμα και ο ίδιος ο όρος “*document sealings*” («σφραγίσματα εγγράφων») -που συχνά χρησιμοποιείται για να δηλώσει το συγκεκριμένο τύπο σφραγισμάτων- ενισχύει μία πιθανόν εσφαλμένη αντίληψη, σχετική με τη χρήση «εγγράφων» στο πλαίσιο, λ.χ., διπλωματικής αλληλογραφίας ή άλλου είδους σημαντικών περιστάσεων. Έτσι, εμποδίζει να σκεφτούμε άλλες, λιγότερο σπουδαίες,

²⁴ CMS II.6, 352-353 και σημ. 24 / CMS II.7, 102 Nr. 91 / *MINOAN ROUNDDEL* I, 36, 135-136, 230-231 / HALLAGER 1999, 279, 282.

²⁵ Η άποψη για τη σφράγιση σχετικά μεγάλου μεγέθους «εγγράφων» καλλιεργήθηκε από τη J.Weingarten (WEINGARTEN 1983b, 6-13), ενώ υποστηρίζεται εν μέρει και από τον E.Hallager (*MINOAN ROUNDDEL* I, 137-145 και Figs. 51c, 53). Ο τελευταίος διατείνεται ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, στην κάτω επίπεδη επιφάνεια των σφραγισμάτων διακρίνονται μόνο το πλάτος και το ένα διπλωμένο άκρο της περγαμηνής, ενώ το άλλο φαίνεται να συνέχιζε και πέρα από τον πηλό του σφραγίσματος. Αυτό, κατά τη γνώμη του, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο να σφραγιζονταν κομμάτια περγαμηνής μεγάλου μήκους.

²⁶ SCHOEP 1999b, 216-217 και σημ. 84. Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 120.

²⁷ Βλ. CMS II.6, 352-356 και 355 σημ. 28, όπου επισημαίνεται ότι οι έρευνες του CMS δεν επαλήθευσαν τις σχηματικές απεικονίσεις του E.Hallager (*MINOAN ROUNDDEL* I, 140 Figs. 51c, 53) και, κατ' επέκταση, την προτεινόμενη ερμηνεία του, όπως αυτή περιγράφηκε πιο πάνω, σημ. 25.

²⁸ KRZYSZKOWSKA 2001, 120.

αλλά εξίσου σημαντικές συνθήκες, κατά τις οποίες οι Μινωίτες θα χρειάζονταν να σφραγίσουν και να ασφαλίσουν κάποιου είδους γραπτές σημειώσεις/ καταγραφές.

Τα συγκεκριμένα σφραγίσματα ταξινομούνται τυπολογικά σε επιμέρους **υποκατηγορίες**, ανάλογα με το σχήμα τους και τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που φέρουν, τα οποία και κυμαίνονται από ένα έως τρία. Πρέπει να τονιστεί, ότι η καθεμία από τις υποκατηγορίες εκφράζει άλλου είδους εφαρμογή, στο πλαίσιο ωστόσο της ίδιας πάντα βασικής λειτουργίας που αποδίδεται σε αυτό τον τύπο σφραγισμάτων. Επιπλέον, εντοπίζονται ορισμένες τυπολογικές **παραλλαγές**, οι οποίες ερμηνεύονται είτε ως απόρροια τοπικών ιδιαιτεροτήτων είτε ως αποτέλεσμα του λιγότερο ή περισσότερο προσεκτικού χειρισμού κυρίως κατά το τύπωμα της σφραγίδας αλλά και κατά τη διαμόρφωση του σφραγίσματος. Μερικές φορές, μάλιστα, ο διαχωρισμός ανάμεσα σε μία **υποκατηγορία** και μία **παραλλαγή** είναι ιδιαίτερα δύσκολος, αν όχι αδύνατος, με αποτέλεσμα αυτό που χαρακτηρίζεται ως υποκατηγορία σε μία θέση, να απαντά ως παραλλαγή σε κάποια άλλη.²⁹

Οι τυπολογικές **υποκατηγορίες** και **παραλλαγές** που διακρίνουν οι W.Müller-I.Pini για τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', διαφοροποιούνται ελαφρώς από εκείνες που προτείνονται από τον E.Hallager (Πιν. 2). Ο τελευταίος³⁰ διακρίνει τις επιμέρους υποκατηγορίες βασιζόμενος, πρωτίστως, στο διαφορετικό στερεομετρικό σχήμα των σφραγισμάτων και, κατά δεύτερο λόγο, στον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που φέρουν. Έτσι, διαιρεί τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' ("*flat-based nodules*") σε 2 μόνο υποκατηγορίες: α) στα **κάθετα** ("*standing*") και β) στα **οριζόντια** ("*recumbent*"), με κύριο κριτήριο το αν το ύψος τους είναι μεγαλύτερο ή μικρότερο, αντίστοιχα, από το πλάτος της βάσης τους, στην οποία και διακρίνονται τα αποτυπώματα από το σφραγισμένο κομμάτι περγαμηνής. Η κάθε υποκατηγορία υποδιαιρείται περαιτέρω σε δύο υποομάδες, ανάλογα με τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων³¹ (Εικ. 2).

Αντιθέτως, πρωταρχικό κριτήριο της τυπολογικής ταξινόμησης των W.Müller-I.Pini,³² φαίνεται να αποτελεί ο διαφορετικός αριθμός των σφραγιστικών αποτυπωμάτων πάνω σε ένα σφράγισμα. Κατά τη γνώμη τους, ο αριθμός αυτός έπαιζε σημαντικό ρόλο στη σφραγιστική διαδικασία και, σε μεγάλο βαθμό, καθόριζε και τα

²⁹ CMS II.6, 339 και CMS II.7, 272.

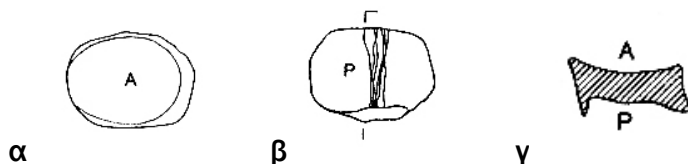
³⁰ MINOAN ROUNDEL I, 22, 136-137.

³¹ Βλ., αναλυτικότερα, MINOAN ROUNDEL I, 22, 23 Fig. 2, 136-137.

³² CMS II.7, 272.

διαφορετικά σχήματα των σφραγισμάτων (π.χ. δίσκοι, πυραμίδες και πρίσματα). Με βάση το σύστημα ταξινόμησή τους - το οποίο και ακολουθείται στην παρούσα μελέτη - ανάμεσα στα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' διακρίνονται 3 υποκατηγορίες:³³

α) Οι *οριζόντιοι δίσκοι* ("*Päckchenplomben, Horizontalscheiben*"). Πρόκειται για σφραγίσματα σχεδόν δισκοειδούς σχήματος, των οποίων η επάνω και κάτω πλευρά είναι επίπεδες και παράλληλες. Αυτά φέρουν ένα μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα, στην επάνω επιφάνειά τους, ενώ στην κάτω διακρίνονται τα αποτυπώματα από το διπλωμένο κομμάτι περγαμηνής, πάνω στο οποίο είχαν απευθείας και ακριβώς οριζόντια τοποθετηθεί (Εικ. 4). Η συγκεκριμένη υποκατηγορία απαντά στις περισσότερες Νεοανακτορικές θέσεις και, για το λόγο αυτό, συγκαταλέγεται στους λεγόμενους «*παν-Κρητικούς*» τύπους σφραγισμάτων.³⁴

Εικ. 4 'Σφράγισμα με επίπεδη βάση', Οριζόντιος δίσκος: α) Άνω επιφάνεια με σφραγιστικό αποτύπωμα (Α). β) Κάτω επιφάνεια με αποτύπωμα σφραγισμένου αντικειμένου (Ρ). γ) Τομή. (CMS II.7, 274 Tabl. 1).

Στην υποκατηγορία των *οριζόντιων δίσκων* συγκαταλέγονται δύο βασικές ομάδες σφραγισμάτων, οι οποίες αποκλίνουν -λιγότερο ή περισσότερο- από τα τυπικά παραδείγματα του είδους και γι' αυτό χαρακτηρίζονται ως *παραλλαγές*:³⁵ i) Σφραγίσματα με ασύμμετρο αετωματικό προφίλ και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα στη μία επικλινή πλευρά τους (*Επικλινή παραλλαγή/ "schräge Variante"*) [Εικ. 5α]. Η παραλλαγή αυτή θεωρείται αποτέλεσμα του λοξού τυπώματος της σφραγίδας στην επάνω, αρχικά επίπεδη, επιφάνεια του δισκοειδούς σφραγίσματος. ii) Σφραγίσματα με επίσης ασύμμετρο αετωματικό προφίλ, αλλά 2 σφραγιστικά αποτυπώματα, στις δύο αντίστοιχα επικλινείς επιφάνειές τους (*Οριζόντιος δίσκος, με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα/ "Horizontalscheibe, mit zweitem Abdruck"*)³⁶ [Εικ. 5β].

³³ CMS II.6, 356-360, Tab. 4 και CMS II.7, 272, Tab. 1.

³⁴ Βλ., αναλυτικότερα, WEINGARTEN 1991, 305, 316 Fig. 1. Για τη γεωγραφική κατανομή της υποκατηγορίας των *οριζόντιων δίσκων*, βλ. επίσης: CMS II.6, 446-448 Tabelle 2 / CMS II.7, σ. XXI-XXX / *MINOAN ROUNDSEL I*, 137 ("*I-seal recumbent nodules*").

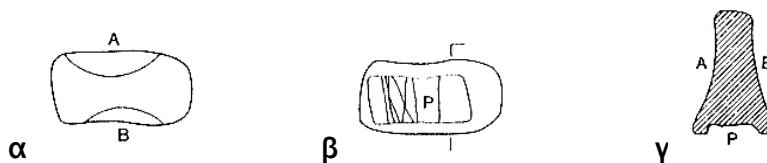
³⁵ CMS II. 6, 358, 395 Tab. 4 και CMS II. 7, 272, 274 Tab. 1.

³⁶ Η συγκεκριμένη παραλλαγή θεωρείται αποτέλεσμα της δημιουργίας ενός δεύτερου, προφανώς επιπρόσθετου, σφραγιστικού αποτυπώματος στη στενή πλευρά του οριζόντιου δισκοειδούς σφραγίσματος, το οποίο με τον τρόπο αυτό αποκτά ασύμμετρο αετωματικό σχήμα (βλ. CMS II. 7, 272). Συχνά, μάλιστα, το

Εικ. 5 ‘Σφραγίσματα με επίπεδη βάση’, Οριζόντιοι δίσκοι, Παραλλαγές: α) Επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα (A). β) Παραλλαγή, με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα (A, B). [CMS II.7, 274 Tableau 1]

β) Οι κάθετοι δίσκοι (“Päckchenplomben, Vertikalscheiben“). Αφορούν σφραγίσματα επίσης δισκοειδούς σχήματος, αλλά κάθετα τοποθετημένα πάνω στο αντικείμενο που σφράγιζαν. Αυτά χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη δύο σφραγιστικών αποτυπωμάτων, στις δύο, αντίστοιχα, σχεδόν παράλληλες και επίπεδες πλευρικές τους επιφάνειες. Στην στενή κάτω επιφάνειά τους είναι ορατά τα αποτυπώματα από το σφραγισμένο κομμάτι περγαμηνής, το οποίο λόγω του πιο περιορισμένου διαθέσιμου χώρου - σε σύγκριση με τους οριζόντιους δίσκους - ήταν συνήθως πιο πυκνά τυλιγμένο, πιο σφιχτά δεμένο με νήμα και διπλωμένο σε περισσότερες πτυχές (Εικ. 6).³⁷ Πρέπει να τονιστεί, ότι συχνά είναι δύσκολη η διάκριση ανάμεσα στους κάθετους δίσκους και τους οριζόντιους δίσκους που φέρουν δύο σφραγιστικά αποτυπώματα.³⁸ Αρκετά παραδείγματα, επομένως, δεν μπορούν να ταξινομηθούν με ασφάλεια στη μία ή την άλλη υποκατηγορία, γεγονός που οδηγεί σε τυπολογική αμφισημία και σύγχυση.

Εικ. 6 ‘Σφράγισμα με επίπεδη βάση’, Κάθετος δίσκος: α) Άνω επιφάνεια με σφραγιστικά αποτυπώματα (A, B). β) Κάτω επιφάνεια, με αποτύπωμα σφραγισμένου αντικειμένου (P). γ) Τομή. (CMS II.7, 274 Tableau 1)

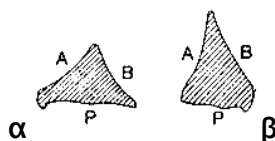
Και στην υποκατηγορία αυτή διακρίνονται παραλλαγές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από περισσότερο ή λιγότερο έντονο αετωματικό προφίλ - ανάλογα με την κλίση που έχουν τυπωθεί οι σφραγίδες - και φέρουν πάντα 2 σφραγιστικά αποτυπώματα

δεύτερο αυτό σφραγιστικό αποτύπωμα, λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου χώρου, δεν έχει πλήρως τυπωθεί, οδηγώντας έτσι στο συμπέρασμα ότι, πιθανότατα, αυτό που περισσότερο ενδιέφερε ήταν μάλλον ο αριθμός των σφραγιστικών αποτυπωμάτων παρά η αναγνωσιμότητά τους (βλ. CMS II. 6, 358). Για τη γεωγραφική κατανομή της συγκεκριμένης παραλλαγής των οριζόντιων δίσκων, βλ. CMS II. 6, 449 Tabelle 2 και CMS II. 7, σ. XXI-XXX.

³⁷ Για τη γεωγραφική κατανομή των κάθετων δίσκων (“Päckchenplombe, Vertikalscheibe”), βλ. CMS II.6, 449 Tabelle 2 / CMS II.7, σ. XXI-XXX / MINOAN ROUNDLE I, 137 (“2-seal standing nodules”). Βλ., ακόμα, WEINGARTEN 1991, 305, 316 Fig. 1.

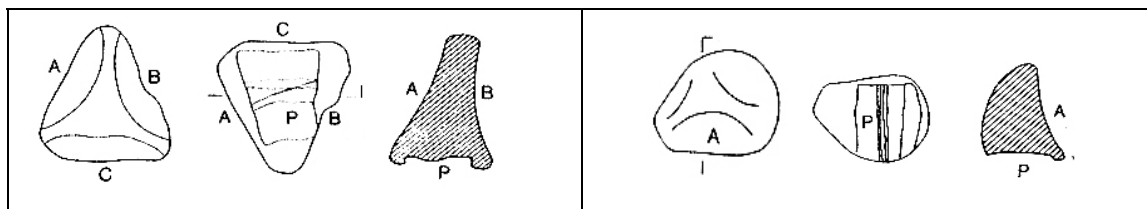
³⁸ CMS II.7, 272 και CMS II.6, 358.

(Παραλλαγές αετωματικού τύπου/ “*giebelförmige Variante*”).³⁹ Ειδικότερα, τα σφραγίσματα με πιο έντονο και απότομο αετωματικό προφίλ (“*steiler Giebel*”) [Εικ. 7β], μορφολογικά, συγγενεύουν περισσότερο με τους τυπικούς κάθετους δίσκους. Αντιθέτως, τα σφραγίσματα με πιο χαμηλό και επίπεδο αετωματικό προφίλ (“*flacher Giebel*”) [Εικ. 7α] είναι περισσότερο ασαφή και, συνήθως, είναι δύσκολο να διακριθεί εάν πρόκειται πράγματι για μία παραλλαγή κάθετων δίσκων ή για οριζόντιους δίσκους με δύο σφραγιστικά αποτυπώματα.

Εικ. 7 ‘Σφραγίσματα με επίπεδη βάση’, Κάθετοι δίσκοι, Παραλλαγές αετωματικού τύπου με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα (A, B): α) Με πιο χαμηλό αετωματικό προφίλ. β) Με έντονο αετωματικό προφίλ. [CMS II.7, 274 Tableau 1]

γ) Οι *πυραμίδες* (“*Päckchenplomben, Pyramiden*”). Έχουν ακανόνιστο πυραμιδοειδές σχήμα και φέρουν, κατά κανόνα, 3 σφραγιστικά αποτυπώματα (όπως, π.χ. στην Κ. Ζάκρο)⁴⁰ [Εικ. 8, αριστερά]. Αυτά βρίσκονται στις πλευρικές επιφάνειες της πυραμίδας, ενώ τα αποτυπώματα από το σφραγισμένο κομμάτι περγαμηνής στην επίπεδη βάση της.

Εικ. 8 ‘Σφραγίσματα με επίπεδη βάση’, Πυραμίδες.

Αριστερά: Σφράγισμα με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα. Άνω επιφάνεια με σφραγιστικά αποτυπώματα (A, B, C), Κάτω επιφάνεια με αποτύπωμα σφραγισμένου αντικειμένου (P) και Τομή (CMS II. 7, 274 Tableau 1). Δεξιά: Σφράγισμα με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Άνω επιφάνεια με σφραγιστικό αποτύπωμα (A), Κάτω επιφάνεια με αποτύπωμα σφραγισμένου αντικειμένου (P) και Τομή. (CMS II. 6, 395 Tableau 4)

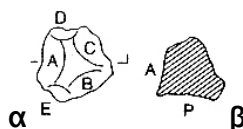
Ελάχιστα πυραμιδοειδή ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ φέρουν 1 μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα (όπως στην Αγ. Τριάδα)⁴¹ [Εικ. 8, δεξιά]. Αυτά, αν και θα μπορούσαν –με μια ευρύτερη έννοια και λόγω του μοναδικού σφραγιστικού

³⁹ Βλ. CMS II. 6, 359, 368, 395 Tab. 4 και CMS II. 7, 272, 274 Tab. 1. Για τη γεωγραφική κατανομή τους (“*Päckchenplombe, Vertikalscheibe, giebelförmig*”), βλ. αναλυτικότερα: CMS II.6, 449-450 Tabelle 2 και CMS II.7, σ. XXI-XXX.

⁴⁰ CMS II.7, 272 και σ. XXI-XXX.

⁴¹ CMS II.6, 359-360 και 449 Tabelle 2.

αποτυπώματός τους- να θεωρηθούν επικλινής παραλλαγή των *οριζόντιων δίσκων*, κατατάσσονται τυπολογικά από τους W.Müller-I.Pini⁴² στην υποκατηγορία των *πυραμίδων*. Κύριο κριτήριο αποτελεί το σχήμα τους, το οποίο έχει τη μορφή μιας τρίπλευρης πυραμίδας. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερη περίπτωση λιγοστών σφραγισμάτων *πυραμιδοειδούς* σχήματος, τα οποία φέρουν 2 μόνο σφραγιστικά αποτυπώματα και, συχνά, συγγενεύουν μορφολογικά με τις παραλλαγές αετωματικού τύπου των *κάθετων δίσκων*.⁴³ Τέλος, ως ιδιόμορφη περίπτωση αυτής της υποκατηγορίας μπορεί να θεωρηθεί ένα σφράγισμα από το Σκλαβόκαμπο (M.H. 642 = *Αρ. Κατ. 109*), το οποίο αν και έχει το κύριο σχήμα μιας τρίπλευρης πυραμίδας, φέρει 5 σφραγιστικά αποτυπώματα.⁴⁴ (Εικ. 9)

Εικ. 9 'Σφράγισμα με επίπεδη βάση', Πυραμίδα, Παραλλαγή: M.H. 642. α) Άνω επιφάνεια με 5 σφραγιστικά αποτυπώματα (A-E). β) Τομή. (CMS II.6, 395 Tableau 4)

Ολοκληρώνοντας για τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', πρέπει να σημειωθεί πως τα πρωιμότερα παραδείγματα προέρχονται από τον «Αποθήτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του «ανακτόρου» της Κνωσού.⁴⁵ Ο E.Hallager⁴⁶ υποστηρίζει, επιπλέον, ότι ένας προδρομικός τύπος τους υπήρχε ήδη στη MM II Φαιστό, μία άποψη ωστόσο που δεν είναι γενικά αποδεκτή.⁴⁷ Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για έναν από τους σημαντικότερους τύπους ΕνΔΤ, που χρησιμοποιήθηκε ευρέως για τις ανάγκες του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής A γραφής, ενώ εγκαταλείφθηκε πλήρως στο πλαίσιο της μυκηναϊκής Γραμμικής B διοίκησης.⁴⁸

⁴² CMS II.6, 359-360, 395 Tab. 4 (δεξιά) και 449 Tabelle 2.

⁴³ CMS II.7, 272 και σ. XXIV (M.H. 17/29 από την Κ. Ζάκρο = *Αρ. Κατ. 50* και 77).

⁴⁴ CMS II.6, 368, 395 Tab. 4 (κάτω δεξιά) και 449 Tabelle 2 ("Päckchenplombe, Pyramide, Sonderform").

⁴⁵ CMS II.6, 349 και *MINOAN ROUNDEL* I, 36, 135.

⁴⁶ *MINOAN ROUNDEL* I, 36, 135-136.

⁴⁷ Ο W.Müller (CMS II.6, 349 σημ. 22 και 353 σημ. 24) δε δέχεται την πρόταση του E.Hallager για την ύπαρξη "Proto-flat-based nodules". Κατά την άποψη του, τα αναφερόμενα ως προδρομικά παραδείγματα από τη Φαιστό δεν μπορούν να εννοηθούν ως 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', με βάση τα προτεινόμενα κριτήρια ορισμού τους.

⁴⁸ Ελάχιστα (τουλάχιστον δύο) παραδείγματα 'σφραγισμάτων με επίπεδη βάση' είναι γνωστά από τη μυκηναϊκή Κνωσό, προερχόμενα και τα δύο από το "Room of the Chariot Tablets", όπου έχει υποστηριχθεί ότι υπήρξε μία πρωιμότερη (της τελικής εγκατάλειψης του «ανακτόρου») καταστροφή, κατά την YM II φάση. Βλ. DRIESSEN 1990, 63-66 / WEINGARTEN 1994a, 184-185 και σημ. 53. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* I, 36, όπου - εκτός από τα ελάχιστα παραδείγματα από το "Room of the Chariot Tablets" - γίνεται αναφορά

Για την αντιστοιχία όλων των υποκατηγοριών των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’, καθώς και των παραλλαγών τους, με τις τυπολογικές κατηγορίες των E.Hallager και J.Weingarten, βλ. αναλυτικότερα Πιν.2.

Müller-Pini ⁴⁹	Hallager ⁵⁰	Weingarten ⁵¹
Οριζόντιοι δίσκοι (<i>Horizontalscheibe</i>)	Οριζόντια, με 1 σφραγ. αποτύπωμα (<i>Recumbent 1-seal flat-based nodules</i>)	<i>Class V</i>
Οριζόντιοι δίσκοι, Επικλινήσ παραλλαγή (<i>Horizontalscheibe schräge Variante</i>)	Οριζόντια, με 1 σφραγ. αποτύπωμα (<i>Recumbent 1-seal flat-based nodules</i>)	<i>Class IV</i> (με 1 σφραγ. αποτύπωμα)
Οριζόντιοι δίσκοι, Παραλλαγή με β' σφραγιστικό αποτύπωμα (<i>Horizontalscheibe mit zweitem Abdruck</i>)	Οριζόντια, με 2 σφραγ. αποτυπώματα (<i>Recumbent 2-seal flat-based nodules</i>)	<i>Class IV</i> (με 2 σφραγ. αποτυπώματα)
Κάθετοι δίσκοι (<i>Vertikalscheibe</i>)	Κάθετα, με 2 σφραγ. αποτυπώματα (<i>Standing 2-seal flat-based nodules</i>)	<i>Class I</i>
Κάθετοι δίσκοι, Παραλλαγή αετωματικού τύπου (<i>Vertikal- scheibe giebelförmig: flacher Giebel</i>)	Οριζόντια, με 2 σφραγ. αποτυπώματα (<i>Recumbent 2-seal flat-based nodules</i>)	(;)
Κάθετοι δίσκοι, Παραλλαγή αετωματικού τύπου (<i>Vertikal- scheibe giebelförmig: steiler Giebel</i>)	Κάθετα, με 2 σφραγ. αποτυπώματα (<i>Standing 2-seal flat-based nodules</i>)	<i>Class II</i>
Πυραμίδες, με 3 σφραγ. αποτυ- πώματα (<i>Pyramiden</i>)	Κάθετα, με 3 σφραγ. αποτυπώματα (<i>Standing 3-seal flat-based nodules</i>)	<i>Class III</i>
Πυραμίδες, με 1 σφραγ. αποτύ- πωμα (<i>Pyramiden</i>)	Οριζόντια, με 1 σφραγ. αποτύπωμα (<i>Recumbent 1-seal flat-based nodules</i>)	(;)

Πιν. 2 Αντιστοιχία των όρων που αφορούν στα ‘Σφραγίσματα με επίπεδη βάση’

ii) 'ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΜΕ ΜΙΑ ΟΠΗ ΑΝΑΡΤΗΣΗΣ'

Τα συγκεκριμένα σφραγίσματα χαρακτηρίζονται στη βιβλιογραφία ως “*Schnurendplomben*“ (κατά Müller-Pini),⁵² “*Single-hole hanging nodules*” (κατά Hallager,⁵³ Εικ. 2) ή “*Hanging-nodule Classes*” (*Classes VII-XI*) [κατά Weingarten,⁵⁴ Εικ. 1].⁵⁵ Βλ., επίσης, Πιν. 1.

σε ένα ακόμα σφράγισμα από τα ΥΜ ΠΙΑ1 Χανιά, το οποίο ωστόσο φαίνεται να αντιπροσωπεύει ένα ελαφρώς διαφορετικό είδος ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’, που ίσως συνέχισε για σύντομο χρονικό διάστημα μετά το τέλος της ΥΜ ΙΒ.

⁴⁹ CMS II.6, 339-340, 349-360, 367-368, Tab.4 / CMS II.7, 271-273, Tab. 1.

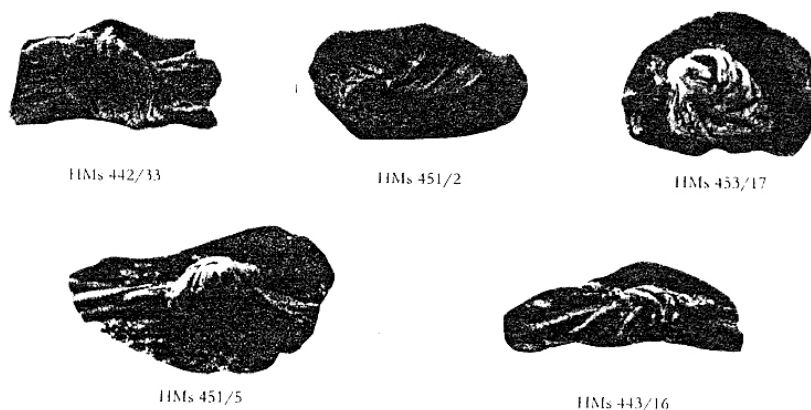
⁵⁰ MINOAN ROUNDEL I, 21-22, 23 Fig. 2, 136-137 και 136 σημ. 488 / HALLAGER 1999, 278-279.

⁵¹ WEINGARTEN 1983c, 25-26, Figs. 3-7 / WEINGARTEN 1986b, 279-298, 282 Fig. 1 / WEINGARTEN 1991, 305, 316 Fig. 1.

⁵² Βλ. αναλυτικότερα: CMS II.6, 339-346, 365, Tab. 1-2 / CMS II.7, 271-273, Tab. 3.

⁵³ MINOAN ROUNDEL I, 21-25, 23 Fig. 2, 159-163 / HALLAGER 1999, 277-288.

Ένα σφράγισμα αυτού του τύπου μπορεί να περιγραφεί ως ένας επιμήκης, μικρού μεγέθους σβώλος πηλού, ακανόνιστου τριγωνικού σχήματος, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μίας μόνο οπής στο επάνω μυτερό άκρο του. Από την οπή αυτή εισχωρούσε ένας σπάγκος, μέσω του οποίου το σφράγισμα προσδενόταν σε άλλο αντικείμενο. Από περιπτώσεις σπασμένων σφραγισμάτων γίνεται αντιληπτό, ότι ο υγρός σβώλος του πηλού είχε πιεστεί και διαμορφωθεί γύρω από το άκρο του σπάγκου, το οποίο ήταν δεμένο σε κόμπο (Εικ. 10). Ο τελευταίος εξυπηρετούσε, προφανώς, στην καλύτερη στερέωση και συγκράτηση του σφραγίσματος γύρω από τον σπάγκο, ο οποίος περνούσε από το μέσο του σφραγίσματος, κατά το διαμήκη άξονά του, και κατέληγε περίπου στο κέντρο του.⁵⁶ Ο σπάγκος δεν έχει βέβαια διασωθεί. Ωστόσο, μελετώντας τα αρνητικά αποτυπώματά του στο εσωτερικό σπασμένων σφραγισμάτων, διαπιστώνεται ότι το υλικό του ποικίλλει (έντερο, μαλακό δέρμα, ζωικός τένοντας ή φυτικές ίνες).⁵⁷

Εικ. 10 ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ από την Αγ. Τριάδα: Εκμαγεία, με αποτυπώματα του δεμένου σε κόμπο σπάγκου, από το εσωτερικό σπασμένων σφραγισμάτων. (CMS II, 6, 341 Abb. 1)

⁵⁴ WEINGARTEN 1983c, A/17-A/18 / WEINGARTEN 1987a, 3-7 και 4 Fig.1 / WEINGARTEN 1991, 304-305, 316 Fig. 1. Ειδικότερα, η *Class XI* της J.Weingarten αναφέρεται σε «σφραγίσματα» θολωτού σχήματος, με ή χωρίς οπή για το πέρασμα σπάγκου. Σε περίπτωση που υπάρχει οπή, αυτή διατρέχει το σβώλο του πηλού κατά μήκος (βλ. WEINGARTEN 1983c, A/18). Επομένως, η συγκεκριμένη κατηγορία δεν μπορεί απόλυτα να συσχετισθεί με τον τύπο των “*hanging nodules*”. Αντιθέτως, στις περισσότερες περιπτώσεις φαίνεται να αντιστοιχεί στα *noduli* (βλ. πιο κάτω). Βλ., επίσης, CMS II.7, 272 και σημ. 10.

⁵⁵ Ο συγκεκριμένος τύπος «σφραγισμάτων» απαντά επίσης στη βιβλιογραφία ως “*Hanging Pyramids*” (ΠΑΝΑΓΙΟΤΑΚΙ 1995, 709-728) ή «Πρισματικά σφραγίσματα» (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 12-13).

⁵⁶ MINOAN ROUNDEL I, 21-22, 23 Fig. 2, 37, 160, 161-162 / HALLAGER 1999, 279 / HALLAGER 2000b, 251 / CMS II.7, 271-272 / CMS II.6, 340-341.

⁵⁷ CMS II.6, 341.

Η διαδικασία διαμόρφωσης ενός τέτοιου σφραγίσματος ήταν, επομένως, σχετικά απλή: Το αντικείμενο που επρόκειτο να σφραγιστεί, εφοδιαζόταν αρχικά με ένα σπάγκο. Έπειτα, το ελεύθερο άκρο του σπάγκου δενόταν σε κόμπο και ο σβώλος του πηλού πιεζόταν και διαμορφωνόταν χονδρικά γύρω από αυτόν. Ακολουθούσε η στίλβωση του σφραγίσματος, έπειτα το τύπωμα της σφραγίδας και, τέλος, η χάραξη των σημείων της Γραμμικής Α γραφής. Με τον τρόπο αυτό, το σφράγισμα κρεμόταν κάθετα από το άκρο του σπάγκου.⁵⁸

Τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ είναι, κατά κανόνα, ενσφράγιστα και ενεπίγραφα. Στην πραγματικότητα, κανένα από τα ΥΜ ΙΒ σφραγίσματα αυτού του τύπου δεν φέρει περισσότερα του ενός σφραγιστικά αποτυπώματα. Σε άλλη επιφάνειά τους υπάρχει, σχεδόν πάντα, χαραγμένο κάποιο σημείο της Γραμμικής Α γραφής.⁵⁹

Μεταξύ των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ διακρίνονται επιμέρους τυπολογικές υποκατηγορίες (Πιν. 3). Στο πλαίσιο του συστήματος ταξινόμησης των W.Müller-I.Pini – το οποίο και υιοθετείται εδώ -, οι υποκατηγορίες χαρακτηρίζονται είτε με βάση το στερεομετρικό σχήμα ολόκληρου του σφραγίσματος είτε με βάση το σχήμα απλά και μόνο της πίσω επιφάνειάς του, δηλαδή της επιφάνειας που βρίσκεται απέναντι από αυτή με το σφραγιστικό αποτύπωμα. Τα κριτήρια αυτά επιτρέπουν την αναγνώριση 5 **υποκατηγοριών**.⁶⁰

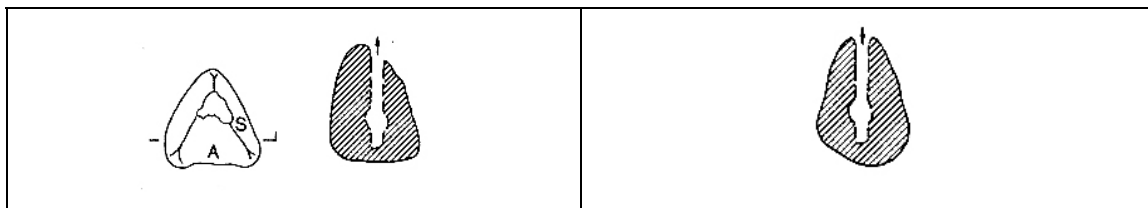
α) *Οι πυραμίδες* (“*Schnurendplomben, Pyramiden*”). Πρόκειται για ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’, τα οποία έχουν το σχήμα μιας τρίπλευρης πυραμίδας με επίπεδη, τριγωνική βάση. Ο σπάγκος, από τον οποίο κρεμόταν το σφράγισμα, εξερχόταν από την κορυφή της πυραμίδας. Το σφραγιστικό αποτύπωμα και τα χαραγμένα σημεία της Γραμμικής Α γραφής βρίσκονταν στις δύο, αντίστοιχα, πλευρικές επιφάνειες του πυραμιδοειδούς σφραγίσματος, ενώ η τρίτη πλευρά και η βάση του παρέμεναν κενές.⁶¹ (Εικ. 11, αριστερά)

⁵⁸ *MINOAN ROUNDDEL I*, 196.

⁵⁹ *MINOAN ROUNDDEL I*, 161 και *HALLAGER 2000b*, 251.

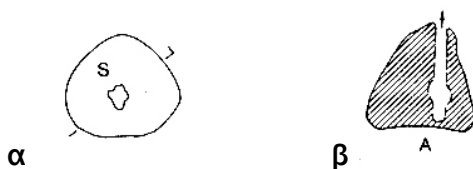
⁶⁰ *CMS II.6*, 339-340, 342-346 / *CMS II.7*, 271-273.

⁶¹ *CMS II.6*, 343, 392 Tab. 1. Η συγκεκριμένη υποκατηγορία σφραγισμάτων αντιστοιχεί τυπολογικά στις “*pyramides*” των Godart-Olivier (βλ. *GORILA 2*, XXII, XXVII, καθώς και *MINOAN ROUNDDEL I*, 161 και 22 Tab. 1).

Εικ. 11 ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’, Πυραμίδες. **Αριστερά:** Τυπική μορφή. Επάνω επιφάνεια με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα (A) κ’ επιγραφή (S) και Τομή. Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. **Δεξιά:** Παραλλαγή με θολωτή βάση (τομή). [CMS II.6, 392 Tableau 1]

Μεταξύ των *πυραμίδων* διακρίνονται ορισμένες *παραλλαγές*. Έτσι, υπάρχουν σφραγίσματα με πιο αποστρογγυλεμένες ακμές, που το σχήμα τους τείνει να είναι σχεδόν κωνικό. Εν τούτοις, εντάσσονται στη συγκεκριμένη υποκατηγορία, καθώς το σφραγιστικό αποτύπωμα βρίσκεται στην πλευρική τους επιφάνεια και όχι στη βάση τους. Επιπλέον, αρκετά συχνή είναι η παρουσία σφραγισμάτων με έντονα θολωτή βάση (“*Pyramide, Basis gewölbt*”), αντί της τυπικής επίπεδης, τριγωνικής.⁶² (Εικ. 11, δεξιά)
 β) *Οι κώνοι* (“*Schnurendplomben, Konoide*”).⁶³ Εδώ συγκαταλέγονται σφραγίσματα κωνικού σχήματος, με την οπή για το πέρασμα του σπάγκου στην κορυφή του κώνου, το σφραγιστικό αποτύπωμα πάντοτε στη βάση του και το σημείο της Γραμμικής A γραφής στην πλευρική επιφάνειά του (Εικ. 12). Το σημαντικότερο κριτήριο διάκρισης της υποκατηγορίας των κώνων από αυτή των *πυραμίδων* είναι η θέση του σφραγιστικού αποτυπώματος, το οποίο όσον αφορά στους κώνους βρίσκεται πάντα στη βάση του σφραγίσματος.⁶⁴

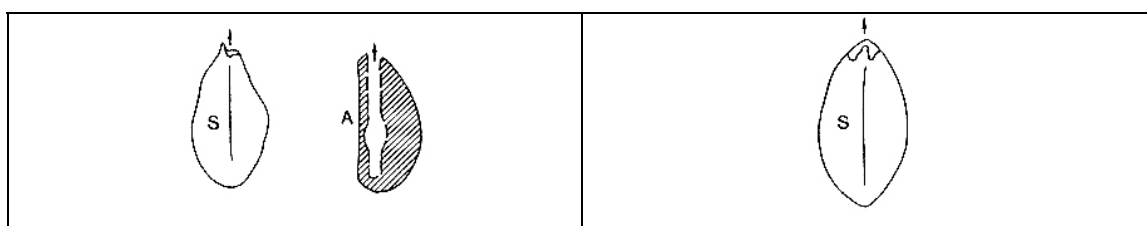
Εικ. 12 ‘Σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης’, Κώνος. α) Επάνω επιφάνεια, με επιγραφή (S). β) Τομή, με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. (CMS II.6, 392 Tableau 1)

⁶² Για τις *παραλλαγές* των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ σε σχήμα *πυραμίδας*, βλ. CMS II.6, 343-344, 392 Tab. 1 (“*Schnurendplombe, Pyramide, Basis gewölbt*”). Η παραλλαγή των *πυραμίδων* με έντονα θολωτή βάση, μερικές φορές, είναι δύσκολο να διακριθεί από μία άλλη υποκατηγορία του συγκεκριμένου τύπου, αυτή των ημι-απιόσχημων ‘σφραγισμάτων με μία οπή’ και *θολωτή πίσω επιφάνεια* (βλ. πιο κάτω).

⁶³ CMS II.7, 273, 276 Tab. 3 / CMS II.6, 344, 365, 392 Tab. 1, 467-470 Tabelle 2.

⁶⁴ Η συγκεκριμένη υποκατηγορία ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ αντιστοιχεί τυπολογικά στους “*cônes*” των Godart-Olivier (βλ. GORILA 2, XXII, XXVII, καθώς και MINOAN ROUNDSEL I, 161 και 22 Tab. 1).

γ) *Με αετωματική πίσω επιφάνεια* (“*Schnurendplomben mit giebelförmiger Rückseite*”).⁶⁵ Πρόκειται για σφραγίσματα, τα οποία έχουν σε γενικές γραμμές το σχήμα μισού -κατά το διαμήκη άξονα- αχλαδιού, ενώ η πίσω επιφάνειά τους έχει σχήμα αετωματικό. Το σφραγιστικό αποτύπωμα βρίσκεται πάντα στην επίπεδη πλευρά του σφραγίσματος. Τα σημεία της Γραμμικής Α γραφής είναι χαραγμένα σε μία από τις αετωματικές πλευρές της πίσω επιφάνειας, που είναι συνήθως επίπεδες έως ελαφρώς θολωτές⁶⁶ (Εικ. 13, αριστερά). Ως παραλλαγή της συγκεκριμένης υποκατηγορίας θεωρούνται ορισμένα παραδείγματα, που η βάση τους έχει οξύ ελλειπτικό περίγραμμα (Εικ. 13, δεξιά).⁶⁷

Εικ. 13 ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ και αετωματική πίσω επιφάνεια.

Αριστερά: Τυπική μορφή. Πίσω επιφάνεια με επιγραφή (S) και Τομή με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. Δεξιά: Παραλλαγή, με οξύ ελλειπτικό περίγραμμα: πίσω επιφάνεια, με επιγραφή (S). [CMS II.6, 393 Tableau 2]

δ) *Με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια* (“*Schnurendplomben mit pyramidenförmiger Rückseite*”).⁶⁸ Πρόκειται για σφραγίσματα, τα οποία έχουν επίσης, σε γενικές γραμμές, το σχήμα μισού αχλαδιού, αλλά η πίσω επιφάνειά τους είναι διαμορφωμένη ως ακανόνιστη τρίπλευρη πυραμίδα (με δύο μικρότερες και μία μεγαλύτερη πλευρική επιφάνεια). Η ακανόνιστη πυραμιδοειδής διαμόρφωση της πίσω επιφάνειας είναι αποτέλεσμα της πίεσης των δαχτύλων, τα οποία κρατούσαν το σβόλο του πηλού κατά το τύπωμα της σφραγίδας. Το σφραγιστικό αποτύπωμα βρίσκεται πάντα στην επίπεδη πλευρά του σφραγίσματος, ενώ τα σημεία της Γραμμικής Α γραφής στη μεγαλύτερη από τις τρεις πλευρές της πυραμιδοειδούς πίσω επιφάνειας⁶⁹ (Εικ. 14, αριστερά).

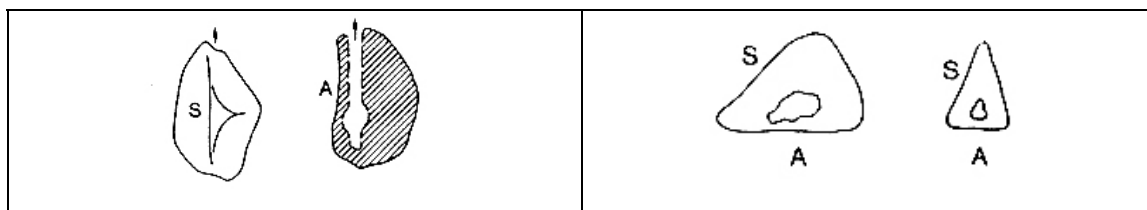
⁶⁵ CMS II.6, 343, 344, 393 Tab. 2, 452-454 Tabelle 2.

⁶⁶ Η συγκεκριμένη υποκατηγορία ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ αντιστοιχεί τυπολογικά στα “*amandes*” των Godart-Olivier (βλ. *GORILA* 2, XXII, XXVII, καθώς και *MINOAN ROUND* I, 161, 163 και 22 Tab. 1).

⁶⁷ CMS II.6, 344, 393 Tab. 2: “*Variante, HMs 456/8: spitzelliptischer Umriss*”.

⁶⁸ CMS II.6, 345, 393 Tab. 2, 454-465 Tabelle 2.

⁶⁹ Η συγκεκριμένη υποκατηγορία ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ αντιστοιχεί τυπολογικά στον τύπο “*balle de fronde*” των Godart-Olivier (βλ. *GORILA* 2, XXII, XXVII, καθώς και *MINOAN ROUND* I, 161, 162 και 22 Tab. 1).

Εικ. 14 ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια.

Αριστερά: Τυπική μορφή. Πίσω επιφάνεια με επιγραφή (S) και Τομή με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. Δεξιά: Παραλλαγές, με σχετικά επίπεδο και πιο απότομο προφίλ της πίσω επιφάνειας, αντίστοιχα. [CMS II.6, 393 Tableau 2]

Ορισμένα σφραγίσματα αποκλίνουν μορφολογικά από τα τυπικά παραδείγματα αυτής της υποκατηγορίας και χαρακτηρίζονται *παραλλαγές*. Οι παραλλαγές αυτές αποδίδονται, προφανώς, στον ιδιαίτερο τρόπο, με τον οποίο διαφορετικά άτομα κρατούσαν το σφράγισμα και τύπωναν τη σφραγίδα. Σε αυτές συγκαταλέγονται παραδείγματα, που το προφίλ της πίσω επιφάνειάς τους κυμαίνεται από επίπεδο έως πολύ απότομο (Εικ. 14, δεξιά). Μερικές φορές είναι αδύνατον να διακριθεί, εάν πρόκειται όντως για ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ και *πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια* ή για σφραγίσματα του ίδιου τύπου, αλλά με *αετωματική πίσω επιφάνεια*.⁷⁰

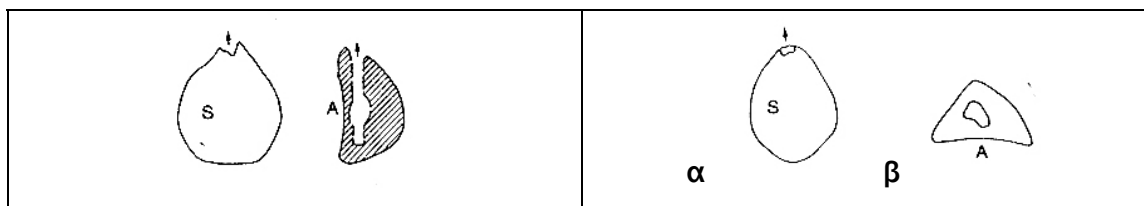
ε) *Με θολωτή πίσω επιφάνεια* (“*Schnurendplomben mit gewölbter Rückseite*”).⁷¹ Πρόκειται για σφραγίσματα επίσης ημι-απίοσχημου τύπου, με θολωτή ωστόσο πίσω επιφάνεια. Το σφραγιστικό αποτύπωμα καταλαμβάνει την επίπεδη πλευρά του σφραγίσματος, ενώ η επιγραφή της Γραμμικής Α γραφής είναι χαραγμένη στο πλάι της πίσω επιφάνειας (Εικ.15, αριστερά). Η υποκατηγορία αυτή αντιστοιχεί τυπολογικά, ως επί το πλείστον, στη *θολωτή* κατηγορία (“*Domes*”) και, σπανιότερα, στα “*Pendants*” του E.Hallager⁷² (βλ. Πιν. 3). Ενίοτε, το περίγραμμα της πίσω επιφάνειας είναι πιο ωοειδές (*παραλλαγή* γνωστή από την Αγ. Τριάδα, Εικ.15, δεξιά: α). Στην Κ. Ζάκρο παρατηρείται μία ακόμα *παραλλαγή*, που αφορά σφραγίσματα με κάπως κωνική έως πυραμιδοειδή διαμόρφωση της πίσω επιφάνειάς τους (Εικ. 15, δεξιά: β).⁷³

⁷⁰ Για τις *παραλλαγές* των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ και *πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια*, βλ. CMS II.6, 345, 393 Tab.2 (“*flache Variante*” και “*steile Variante*”), 465-466 Tabelle 2 (“*Schnurendplombe mit pyramidenförmiger Rückseite, schräg*” και “*Schnurendplombe mit pyramidenförmiger Rückseite, steil*”).

⁷¹ CMS II.7, 273, 276 Tab. 3 και CMS II.6, 345-346, 393 Tab. 2, 452 Tabelle 2.

⁷² Π.χ. τα σφραγίσματα M.H. 490, 86, 541 και 1711 (=M.H. Bd), που χαρακτηρίζονται από τους W.Müller-I.Pini ως “*Schnurendplomben mit gewölbter Rückseite*”, ταξινομούνται από τον E.Hallager στην κατηγορία των “*pendants*” (MINOAN ROUNDLE II, 281, 283, 286, 290).

⁷³ Για τις *παραλλαγές* της συγκεκριμένης υποκατηγορίας σφραγισμάτων από την Αγ. Τριάδα, βλ. CMS II.6, 393 Tab. 2: “*Variante, spitzovaler Umriss*”. Για τις *παραλλαγές* από την Κ. Ζάκρο, βλ. CMS II.7, 276 Tab. 3: “*Variante, mit konoider Rückseite*”.

Εικ. 15 ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ και θολωτή πίσω επιφάνεια. **Αριστερά:** Τυπική μορφή. Πίσω επιφάνεια με επιγραφή (S) και Τομή με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. **Δεξιά:** Παραλλαγές: α) Με ωοειδές περίγραμμα της πίσω επιφάνειας. β) Με κωνοειδή διαμόρφωση της πίσω επιφάνειας. [CMS II.6, 393 Tableau 2 και CMS II.7, 276 Tableau 3]

Για την αντιστοιχία όλων των υποκατηγοριών των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ με τις τυπολογικές κατηγορίες των E.Hallager και J.Weingarten, βλ. Πιν. 3.

Müller-Pini ⁷⁴	Hallager ⁷⁵	Weingarten ⁷⁶
Πυραμίδα / <i>Pyramide</i>	<i>Pyramid</i>	<i>Class IX</i>
Κώνος / <i>Konoid</i>	<i>Cone</i>	<i>Classes IX-X</i>
Με αετωματική πίσω επιφάνεια / <i>Mit giebelförmiger Rückseite</i>	<i>Dome</i>	<i>Class XI</i>
Με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια / <i>Mit pyramidenförmiger Rückseite</i>	<i>Pendant</i>	<i>Class VII</i>
Με θολωτή πίσω επιφάνεια / <i>Mit gewölbter Rückseite</i>	<i>Dome</i>	<i>Class XI (?)</i>
-	<i>Pear</i> ⁷⁷	<i>Class VIII</i>

Πιν. 3 Αντιστοιχία των όρων που αφορούν στα ‘Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’

Τα περισσότερα, γνωστά μέχρι σήμερα, ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ μπορούν με σχετική ασφάλεια να αποδοθούν σε μία από τις παραπάνω υποκατηγορίες. Ωστόσο, σε λιγοστές περιπτώσεις, η διάκριση μιας υποκατηγορίας από κάποια άλλη είναι δύσκολη, αν όχι αδύνατη.⁷⁸

⁷⁴ CMS II.6, 340-346, 365, Tab. 1-2 / CMS II.7, 271-273, Tab. 3.

⁷⁵ MINOAN ROUNDEL I, 21-25, 23 Fig. 2, 161-163 / HALLAGER 2000b, 252 και Fig. 1. Ο E.Hallager υποδιαιρεί τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ σε 5 υποκατηγορίες, με βάση το σχήμα τους: 1) *Pendant*, 2) *Pyramid*, 3) *Cone*, 4) *Dome*, 5) *Pear*.

⁷⁶ WEINGARTEN 1983c, A/17-A/18.

⁷⁷ Ο E.Hallager διακρίνει μεταξύ των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ μία επιπλέον υποκατηγορία, αυτή των *απιόσχημων* (“*Pears*”). Πρόκειται, ουσιαστικά, για ελάχιστα σφραγίσματα ακανόνιστου *απιόσχημου* τύπου, τα οποία φέρουν 1 ή 2 σφραγιστικά αποτύπωμα στην πλευρική επιφάνειά τους, ενώ λίγα είναι και ανεπίγραφα. Αυτά περιορίζονται μόνο στην Κνωσό και τη Φαιστό και είναι όλα, πιθανόν, MM χρονολόγησης (MM II, MM IIIB). Θεωρούνται προδρομικοί τύποι (“*prototypes*”) των υπόλοιπων (YM IB) υποκατηγοριών του συγκεκριμένου τύπου. Τα *απιόσχημα* σφραγίσματα του E.Hallager συνιστούν, επομένως, έναν -κατά πάσα πιθανότητα - πρώιμο τύπο, που φαίνεται να έχει εξαφανισθεί έως την YM IB περίοδο. Τυπολογικά αντιστοιχούν στην *Class VIII* της J.Weingarten (WEINGARTEN 1983c, A/17). Βλ. αναλυτικότερα MINOAN ROUNDEL I, 22 Table 1, 23 Fig. 2, 24, 163 και II, 289.

⁷⁸ MINOAN ROUNDEL I, 163.

Μελετώντας τα συγκεκριμένα σφραγίσματα ως αρχαιολογικά τεχνουργήματα, πρέπει να σημειωθεί κατ' αρχήν, ότι στην πλειονότητά τους είναι ενεπίγραφα.⁷⁹ Τα περισσότερα φέρουν ένα μόνο σημείο της Γραμμικής Α γραφής. Όσον αφορά στην πιθανή σημασία αυτών των σημείων, ο E.Hallager⁸⁰ υποστηρίζει, ότι δεν είναι απαραίτητο, αλλά ούτε και υπάρχουν ενδείξεις, ότι αυτά σχετίζονται με καθημερινές οικονομικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τις πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής. Επιπλέον, θεωρεί πιθανόν, τα σημεία αυτά να μην είχαν απαραίτητα την ίδια σημασία, όπως εκείνα πάνω σε άλλους τύπους ΕνΔΤ, π.χ., στα δισκία ή τα noduli. Κατά τη γνώμη του, οι σύντομοι χαρακτήρα επιγραφές πάνω στα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' θα εξέφραζαν ένα μήνυμα διαφορετικό, ένα μήνυμα που θα αφορούσε μάλλον τις συναλλαγές, στο πλαίσιο των οποίων χρησιμοποιούνταν τα σφραγίσματα και τα αντικείμενα, στα οποία προσδένονταν.

Ωστόσο, στο βαθμό που η ίδια η Γραμμική Α γραφή παραμένει σε μεγάλο βαθμό αινιγματική, ο ακριβής τρόπος με τον οποίο λειτουργούσαν οι επιγραφές, αλλά και το μήνυμα που εξέφραζαν μέσω του σύντομου χαρακτήρα τους, παραμένουν άγνωστα. Μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν:⁸¹ Τα μεμονωμένα σημεία θα μπορούσαν, π.χ., να αντιπροσωπεύουν κάποια συναλλαγή ή το σκοπό μιας συναλλαγής ή ένα συγκεκριμένο τομέα της οικονομίας ή, ακόμα, και να σχετίζονται με την εσωτερική οργάνωση των αρχείων.

Τέλος, σχετικά με τα λιγοστά ανεπίγραφα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', έχει υποστηριχτεί⁸² ότι αυτά δεν πρέπει να διαφοροποιούνταν λειτουργικά από εκείνα που ήταν ενεπίγραφα. Ίσως, σε κάποιες περιπτώσεις, να μην ήταν αναγκαία η χάραξη

⁷⁹ *MINOAN ROUNDEL I*, 179 / HALLAGER 2000b, 253 / *CMS II.6*, 340.

⁸⁰ *MINOAN ROUNDEL I*, 231-234 / HALLAGER 2000b, 253, 257-258.

⁸¹ SCHOEP 1998b, 407. Ο Th.G.Palaima (PALAIMA 1994, 314-315, 324), αναφερόμενος στα ενεπίγραφα σφραγίσματα της Αγ. Τριάδας, αποκλείει το ενδεχόμενο τα σημεία της Γραμμικής Α γραφής να προορίζονταν για να χαρακτηρίσουν άμεσα αντικείμενα ή αγαθά. Αντιθέτως, θεωρεί πιθανότερο ότι οι σύντομες επιγραφές υποδήλωναν το είδος της συναλλαγής, που απαιτούσε τη χρήση τέτοιων σφραγισμάτων, με τον ίδιο τρόπο που τέτοια σημεία ('*transaction signs*') λειτουργούσαν στις πινακίδες.

⁸² *MINOAN ROUNDEL I*, 182-189 / HALLAGER 1999, 282. Αξίζει να αναφερθεί, ότι πρόσφατες έρευνες πάνω στα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' απέδειξαν πως ανάμεσα στις επιγραφές και τις τυπολογικές υποκατηγορίες αυτών των σφραγισμάτων υπάρχει ένας σαφής συσχετισμός. Αυτό σημαίνει, ότι η κάθε υποκατηγορία σχετίζεται με συγκεκριμένη ομάδα σημείων. Επομένως, ακόμα κι όταν ένα σφράγισμα δεν φέρει επιγραφή, το σχήμα του και μόνο θα μπορούσε, ενδεχομένως, να υποδείξει με ποια ομάδα σημείων σχετιζόταν. Για το συσχετισμό επιγραφών - σφραγίδων - τυπολογικών υποκατηγοριών σφραγισμάτων, βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL I*, 182-189 / HALLAGER 1999, 282 / HALLAGER 2000b, 253-254 / SCHOEP 1998b, 408.

σημείων της Γραμμικής Α γραφής. Αυτό δε σημαίνει, απαραίτητα, ότι το ανεπίγραφο σφράγισμα δεν μετέφερε (από μόνο του) κάποιο μήνυμα. Ακόμα και αυτή καθ' αυτή η απουσία επιγραφής θα μπορούσε να σημαίνει κάτι, καθιστώντας έτσι ένα ανεπίγραφο σφράγισμα ισοδύναμο λειτουργικά με ένα ενεπίγραφο.

Παρά την ενδελεχή ανάλυση όσον αφορά στην τυπολογία των 'σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης' και στα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους, η λειτουργία τους παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, αινιγματική. Το γεγονός ότι προορίζονταν να κρέμονται ελεύθερα από σπάγκο, δυστυχώς δεν παρέχει ενδείξεις για το είδος των αντικειμένων, στα οποία ήταν προσαρτημένα μέσω του σπάγκου. Κατ' επέκταση, οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ακριβούς λειτουργίας τους ποικίλουν και κινούνται στο πλαίσιο εικασιών.

Σύμφωνα με τη J.Weingarten,⁸³ τα σφραγίσματα αυτά θα πρέπει να κρέμονταν από μικρού μεγέθους κιβώτια, σακιά ή αγγεία, τα οποία θα περιείχαν πολύτιμα αγαθά (π.χ. υφαντουργικά προϊόντα, δερμάτινα είδη και αρωματικά έλαια). Κατά τη γνώμη της, η πιθανότητα να σφράγιζαν μεγαλύτερου μεγέθους, ή ογκώδη, αντικείμενα αποκλείεται εξαιτίας της λεπτότητας των σπάγκων. Στην περίπτωση αυτή, τα σφραγίσματα θα χρησιμοποιούνταν, προφανώς, για να ελέγχεται η πρόσβαση στα αγαθά από τυχόν αναρμόδια άτομα. Μετά το άνοιγμα των κιβωτίων, αυτά θα κόβονταν και θα αφαιρούνταν από τα σφραγιζόμενα αντικείμενα και, ίσως, συγκεντρώνονταν σε άλλο σημείο για περαιτέρω λογιστικό έλεγχο. Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνείας, ο συγκεκριμένος τύπος σφραγισμάτων εντάσσεται σε ένα σύστημα διαχείρισης των αποθηκών και, ειδικότερα, σε ένα σύστημα ελέγχου της αποθήκευσης και της διακίνησης μικρού μεγέθους, πολύτιμων αγαθών. Η άποψη αυτή, αν και πιθανή, δεν γίνεται καθολικά αποδεκτή.⁸⁴

Αρκετά ενδιαφέρουσα εμφανίζεται η ερμηνευτική πρόταση του E.Hallager,⁸⁵ σύμφωνα με την οποία, τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' ήταν προσαρτημένα

⁸³ WEINGARTEN 1987a, 31-38 / WEINGARTEN 1986b, 293-294 / WEINGARTEN 1991, 304. Την άποψη της J.Weingarten υιοθετεί, σε γενικές γραμμές, και η M.Panagiotaki (PANAGIOTAKI 1999, 110).

⁸⁴ Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 120. Ενάντια στη θεωρία της J.Weingarten επιχειρηματολογεί ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 197-198, 237 και E.Hallager στο WEINGARTEN 1990b, 119-120, "Discussion"). Ο Th.G.Palaima (PALAIMA 1994, 324) επίσης δεν αποδέχεται την ιδέα, ότι τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' θα χρησιμοποιούνταν στο πλαίσιο διαχείρισης των αποθηκών.

⁸⁵ *MINOAN ROUNDEL* I, 197-199, 224, 237 / HALLAGER 1999, 279 / HALLAGER 2000b, 258-259. Για μία σύντομη κριτική στην άποψη αυτή, βλ. KRZYSZKOWSKA 2001, 120.

σε «έγγραφα» από φθαρτό υλικό (πάπυρο ή περγαμινή), με πιθανότερο ενδεχόμενο να επρόκειτο για ρόλους παπύρου. Ανεξάρτητα από τον τρόπο, με τον οποίο το σφράγισμα θα προσδενόταν στο «έγγραφο», αυτό θα μπορούσε να ανοιχθεί και να διαβαστεί, χωρίς να καταστραφεί το ίδιο το σφράγισμα, καθώς το τελευταίο δεν ήταν τοποθετημένο απευθείας πάνω στο «έγγραφο», αλλά απλώς κρεμόταν από αυτό μέσω του σπάγκου που το έδενε. Σε αυτή την ιδιαιτερότητα εντοπίζεται και η διαφορά με τα «σφραγίσματα με επίπεδη βάση», τα οποία προσαρμόζονταν απευθείας πάνω σε «έγγραφα». Με άλλα λόγια, εικάζεται ότι και οι δύο προαναφερθέντες τύποι ΕνΔΤ χρησιμοποιούνταν για να σφραγίσουν «έγγραφα» από φθαρτό υλικό. Ωστόσο, είναι πιθανόν οι Μινωίτες να χρησιμοποιούσαν τα «σφραγίσματα με επίπεδη βάση» για να ασφαλίσουν «έγγραφα», στο περιεχόμενο των οποίων μπορούσαν, και έπρεπε, να είχαν πρόσβαση μόνο κάποια εξουσιοδοτημένα άτομα, εφόσον για το άνοιγμά τους απαιτούνταν το σπάσιμο του σφραγίσματος. Τα «σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης», από την άλλη πλευρά, θα χρησιμοποιούνταν σε «έγγραφα», τα οποία ενδεχομένως θα χρειαζόταν να ανοίγονται και να διαβάζονται αρκετά συχνά, χωρίς να καταστρέφεται το ίδιο το σφράγισμα. Μία τέτοια διαδικασία, θα μπορούσε να συνδέεται με «έγγραφα» νομικού χαρακτήρα (π.χ. συμφωνητικά, μισθωτήρια, κ.ο.κ.), στα οποία κάποιος θα χρειαζόταν ίσως να ανατρέχει αρκετά συχνά. Αξίζει να σημειωθεί, ότι παρόμοια σφραγιστική πρακτική εφαρμοζόταν την ίδια περίοδο και στην Αίγυπτο, όπου ο ίδιος τύπος σφραγισμάτων προσδενόταν σε ρόλους παπύρου.⁸⁶ Κατά τη γνώμη μου, η συγκεκριμένη θεωρία είναι πράγματι αρκετά ενδιαφέρουσα. Όμως, εν μέρει βασίζεται σε υποθέσεις που δεν μπορούν να αποδειχτούν και, για το λόγο αυτό, πρέπει να εκτιμηθεί ως μία ακόμα πιθανή και εναλλακτική ερμηνεία.⁸⁷

⁸⁶ Επιπλέον, στην Χετιτική Αυτοκρατορία του 17^{ου}-15^{ου} αι., «σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης» (που έφεραν επίσης ένα μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα και ένα ιερογλυφικό σημείο) προσδενόταν μέσω σπάγκου σε συγκεκριμένου τύπου πήλινες γραπτές πινακίδες, οι οποίες ήταν διάτρητες στο κάτω μέρος τους (MARAZZI 2000, 79-98. Βλ. επίσης, *MINOAN ROUNDEL I*, 198, 224 και HALLAGER 2000b, 259 και σημ. 18). Ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 198 σημ. 542, 224 σημ. 626) επισημαίνει, επίσης, ότι ο ίδιος τύπος σφραγισμάτων χρησιμοποιούνταν και στους μεταγενέστερους χρόνους για να «σφραγίσει» επίσημα «έγγραφα», όπως π.χ. τα περίπου 11.000 παραδείγματα τέτοιων σφραγισμάτων που βρέθηκαν στην Ελληνιστική Πάφο της Κύπρου.

⁸⁷ Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι η E.Fiandra αναγνώρισε αποτυπώματα παπύρου πάνω σε ένα «σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης» από τη MM IIIB/YM IA Φαιστό, συμπεραίνοντας ότι αυτό σφράγιζε «έγγραφο» από πάπυρο. Βλ. *MINOAN ROUNDEL I*, 198 και σημ. 541 / HALLAGER 2000b, 259.

Παρόλα αυτά, η χρήση αυτών των σφραγισμάτων για «έγγραφα» από φθαρτό υλικό υιοθετείται σε γενικές γραμμές και από άλλους ερευνητές.⁸⁸ Με αφετηρία αυτή την ερμηνεία, η I.Schoep⁸⁹ εικάζει περαιτέρω ότι τα σφραγιζόμενα «έγγραφα», όντας από πολυτιμότερο υλικό γραφής (πάπυρο αντί πηλού) θα χρησιμοποιούνταν μόνο για επίσημους διοικητικούς σκοπούς και, πιθανόν, σε αυτά αντιγράφονταν οι πληροφορίες, οι οποίες ήταν καταγραμμένες στις προσωρινού χαρακτήρα πήλινες πινακίδες. Επομένως, τα «έγγραφα» αυτά θα συνιστούσαν τα αρχεία, δηλαδή τις μόνιμες και επίσημες καταγραφές της διοίκησης και θα φυλάσσονταν ώστε να είναι δυνατή η μελλοντική πρόσβαση σε αυτά. Κατ' επέκταση, τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' θα αντιπροσώπευαν το τελικό στάδιο των αρχειακών καταγραφών, αποτελώντας εργαλεία της κεντρικής διοίκησης. Σε μία τέτοια περίπτωση, οι χρήστες των σφραγίδων που ήταν υπεύθυνοι για το τύπωμά τους, είναι πιθανόν να αντιπροσώπευαν διοικητικούς υπάλληλους ή αξιωματούχους.⁹⁰

Ωστόσο, ανεξάρτητα από το εάν τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' προσδένονταν σε μικρού μεγέθους πολύτιμα αντικείμενα ή σε «έγγραφα» από φθαρτό υλικό, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι εάν, ουσιαστικά, προορίζονταν για να σφραγίσουν αυτά τα αντικείμενα ή, απλώς, για να τα χαρακτηρίσουν. Το γεγονός, ότι κρέμονταν ελεύθερα από το άκρο ενός λεπτού σπάγκου, αλλά και η συχνότατη παρουσία σημείων της Γραμμικής Α γραφής πάνω σε αυτά, υποδεικνύουν μάλλον ότι δεν χρησιμοποιούνταν για να ασφαλίσουν κάτι, με την κυριολεκτική έννοια της σφράγισης. Αντιθέτως, πιθανότερο θεωρείται⁹¹ να λειτουργούσαν ως ένα είδος κρεμαστής ετικέτας, δηλαδή να προορίζονταν για να χαρακτηρίσουν απλώς το αντικείμενο, στο οποίο προσδένονταν μέσω του σπάγκου. Στην περίπτωση αυτή, οι σύντομοι χαρακτήρα επιγραφές της Γραμμικής Α ίσως να περιείχαν πληροφορίες για το αντικείμενο αυτό. Η προτεινόμενη χρήση αυτών των σφραγισμάτων ως ετικετών

⁸⁸ Βλ., ενδεικτικά, REHAK & YOUNGER 1998, 132.

⁸⁹ SCHOEP 1999b, 206 / SCHOEP 1998a, 80 / SCHOEP 1998b, 407-409 / SCHOEP 1997, 61.

⁹⁰ SCHOEP 1998b, 408.

⁹¹ CMS II.6, 340-341. Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 120. Ο W.Müller (*MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 55 και Tab. 1) υποστηρίζει, ειδικότερα, ότι στην περίπτωση τόσο των 'σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης' όσο και αυτών 'με δύο οπές' – και τα δύο προσδένονταν σε κάποιο άλλο αντικείμενο ή «έγγραφο» μόνο μέσω ενός σπάγκου – θα πρέπει να δεχτούμε τη λειτουργία τους ως ένα είδος ετικέτας. Τη χρήση τους αυτή ("*Etikettierung*") θεωρεί πιθανότερη, όπως εξάλλου φαίνεται και στο Tab. 1, όπου η εναλλακτική λειτουργία τους για τη σφράγιση αντικειμένων ("*Objektversiegelung*") – με την πραγματική έννοια του όρου –, δηλώνεται απλώς με ερωτηματικό.

βασίζεται, επιπλέον, στη γενικά αποδεκτή διαπίστωση, ότι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους αυτά έχουν βρεθεί ακέραια (ή σχεδόν ακέραια). Στο πλαίσιο μίας τέτοιας χρήσης τους, αρκούσε απλά και μόνο το κόψιμο του σπάγκου, προκειμένου το σφράγισμα να αποσπασθεί από το αντικείμενο, στο οποίο ήταν προσαρτημένο. Ο συγκεκριμένος τρόπος αποσφράγισης γινόταν προφανώς σκόπιμα, έτσι ώστε τα ίδια τα σφραγίσματα να παραμείνουν ουσιαστικά ακέραια και να χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικά στοιχεία, π.χ., στο πλαίσιο μιας περαιτέρω καταμέτρησης ή ενός μετέπειτα λογιστικού ελέγχου.⁹²

Κατά τη γνώμη μου, ακόμα κι αν δεχτούμε ότι τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' λειτουργούσαν ως ετικέτες, άγνωστες παραμένουν οι ακριβείς συνθήκες ή οι συναλλαγές, στο πλαίσιο των οποίων απαιτούνταν η χρήση τους. Τα ίδια τα σφραγίσματα δεν προσφέρουν ασφαλείς ενδείξεις και οι προτεινόμενες θεωρίες κινούνται σε μεγάλο βαθμό στο επίπεδο πιθανών ερμηνειών. Ως εκ τούτου, ο ακριβής ρόλος του συγκεκριμένου τύπου σφραγισμάτων στο διοικητικό μηχανισμό της Νεοανακτορικής περιόδου παραμένει ασαφής και η λειτουργία του ένα θέμα ανοιχτό προς συζήτηση. Επιπλέον, ακόμα κι αν μία από τις προαναφερθείσες λειτουργίες γίνει αποδεκτή για το σύνολο αυτών των σφραγισμάτων, είναι δύσκολο να κατανοηθεί ο τρόπος, με τον οποίο οι επιμέρους τυπολογικές υποκατηγορίες τους σχετίζονταν λειτουργικά μεταξύ τους ή οι λόγοι που υπαγόρευαν αυτή την τυπολογική διαφοροποίηση.⁹³

Τέλος, όσον αφορά στη χρονολογική κατανομή τους, τα πρωιμότερα παραδείγματα προέρχονται από τη MM IIB και MM IIIB Φαιστό, καθώς και από τη MM IIIB/YM IA Κνωσό. Η πλειονότητά τους, ωστόσο, χρονολογείται στην YM IB φάση, σε μία περίοδο στην οποία τοποθετείται και η τελευταία χρήση τους, καθώς ο συγκεκριμένος τύπος δε συνέχισε στο πλαίσιο της μυκηναϊκής Γραμμικής Β διοίκησης. Αντιθέτως,

⁹² *MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 60. Για τη σημασία της κατάστασης διατήρησης των σφραγισμάτων για την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν στη χρήση τους, καθώς και για τη λειτουργία τους ως μέσα ασφάλισης διαφόρων αντικειμένων ή ως ετικέτες, βλ. αναλυτικότερα MÜLLER (υπό δημοσίευση). Για το αξιοσημείωτα υψηλό ποσοστό ακέραιων 'σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης', βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL I*, 163.

⁹³ Τη χρήση των διαφορετικών υποκατηγοριών του συγκεκριμένου τύπου σφραγισμάτων επιχειρεί να ερμηνεύσει ο E.Hallager. Βασιζόμενος στη θεωρία του ότι σφράγιζαν «έγγραφα» νομικού χαρακτήρα, υποστηρίζει ότι κάποιες από τις υποκατηγορίες ίσως αντιπροσώπευαν τα συμβαλλόμενα μέλη ενός συμφωνητικού, ενώ κάποιες άλλες τους απαιτούμενους μάρτυρες. Η, εναλλακτικά, τις τοπικές αρχές, από τη μία πλευρά, και τους ιδιώτες, από την άλλη. Βλ., αναλυτικότερα, *MINOAN ROUNDEL I*, 224.

φαίνεται ότι επινοήθηκε και χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για τις ανάγκες του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής (τόσο κατά την Παλαιοανακτορική όσο και τη Νεοανακτορική εποχή).⁹⁴

iii) 'ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΜΕ ΔΥΟ ΟΠΕΣ'

Ο συγκεκριμένος τύπος σφραγισμάτων απαντά στη βιβλιογραφία με τους εξής όρους: “*Schnurplomben*” (κατά Müller-Pini),⁹⁵ “*Two-hole Hanging Nodules*” (κατά Hallager,⁹⁶ Εικ. 2) ή “*Sealings of Prism Form*”/“*Hanging-nodule Class*” (Class VI) [κατά Weingarten,⁹⁷ Εικ. 1].⁹⁸ Βλ. και Πιν. 1.

Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των σφραγισμάτων είναι η ύπαρξη ενός αυλακιού, το οποίο διατρέχει το μέσο του σβώλου του πηλού καθ' όλο το διαμήκη άξονά του. Μέσα από αυτό περνούσε ένας σπάγκος, από τον οποίο κρεμόταν ελεύθερα το σφράγισμα και, μέσω αυτού, προσδενόταν σε άλλο αντικείμενο. Ειδικότερα, ο σβώλος του πηλού περιέκλειε στο εσωτερικό του τα δύο άκρα του σπάγκου, ασφαρίζοντάς τα, ενώ ο σπάγκος εξερχόταν και από τα δύο άκρα του σφραγίσματος, δημιουργώντας έτσι δύο οπές, μία στην κάθε στενή πλευρά του. Αυτή είναι και η κύρια διαφοροποίηση αυτών των σφραγισμάτων από εκείνα ‘με μία οπή ανάρτησης’, όπου ο σπάγκος κατέληγε σχεδόν στο μέσο του σφραγίσματος - δεν το διαπερνούσε, δηλαδή, καθ' όλο το μήκος του - και εξερχόταν μόνο από το επάνω μυτερό άκρο του.⁹⁹

⁹⁴ *MINOAN ROUNDEL* I, 37, 159, 162, 235 / HALLAGER 2000b, 251-252, 253. Για τη χρονολογική, αλλά και γεωγραφική, κατανομή του συγκεκριμένου τύπου σφραγισμάτων, βλ. επίσης SCHOEP 1997, 29-65. Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά τη γνώμη του E.Hallager, από την πρωιμότερη εμφάνιση των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ (MM IB) έως την τελική χρήση τους (YM IB), διαπιστώνονται εμφανείς αλλαγές τόσο ως προς το σχήμα τους όσο και τη λειτουργία τους, οι οποίες σηματοδοτούν κάποιου είδους εξέλιξη. Όσον αφορά, ειδικότερα, στις αλλαγές της λειτουργίας τους, υποστηρίζει ότι τα YM IB παραδείγματα έφεραν μόνο ένα σφραγιστικό αποτύπωμα και, πιθανότατα, χρησιμοποιούνταν σε ζεύγη, αναρτημένα στα δύο αντίστοιχα άκρα του ίδιου σπάγκου, με τον οποίο ήταν εφοδιασμένο το σφραγισμένο αντικείμενο. Αντιθέτως, στη MM III/YM IA περίοδο, αντί της χρήσης τους σε ζεύγη, το κάθε σφράγισμα έφερε δύο σφραγιστικά αποτυπώματα στην επιφάνειά του. Και οι δύο περιπτώσεις, ωστόσο, υποδηλώνουν – κατά τον E.Hallager – τη συμμετοχή δύο ατόμων στις συναλλαγές που τα συγκεκριμένα σφραγίσματα αντιπροσώπευαν. Βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL* I, 231-234, 235, 237 / HALLAGER 2000b, 254-258. Για τη χρήση των σφραγισμάτων αυτών σε ζεύγη, βλ. επίσης REHAK & YOUNGER 1998, 132.

⁹⁵ *CMS* II.6, 346-348, 365-366, Tab. 3 / *CMS* II.7, 271-273, Tab. 2.

⁹⁶ *MINOAN ROUNDEL* I, 21-25, 23 Fig. 2, 36, 159-161 / HALLAGER 1999, 277-288.

⁹⁷ WEINGARTEN 1983c, 26 Fig. 8 / WEINGARTEN 1991, 304-305, 316 Fig. 1.

⁹⁸ Ο συγκεκριμένος τύπος συμπεριλαμβάνεται, πιθανόν, στα «Πρισματικά σφραγίσματα» του I. Παπαποστόλου (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 12-13), καθώς για κάποια από αυτά αναφέρεται η ύπαρξη διαμερούς οπής.

⁹⁹ *CMS* II.7, 271-272 / *CMS* II.6, 346 / *MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 55 / *MINOAN ROUNDEL* I, 21-22, 23 Fig. 2, 161 / HALLAGER 1999, 279 / REHAK & YOUNGER 1998, 132.

Ο σπάγκος δεν έχει διασωθεί είτε γιατί κάηκε είτε γιατί αποσυντέθηκε. Ωστόσο, μελετώντας τα αρνητικά αποτυπώματά του στον πηλό των σφραγισμάτων, διαπιστώνεται πως αποτελούνταν από οργανικό υλικό (όπως έντερο, δέρμα, περγαμηνή ή, σπανιότερα, φυτικές ίνες).¹⁰⁰ Από παραδείγματα σπασμένων σφραγισμάτων γίνεται, επίσης, αντιληπτό ότι τα δύο άκρα του σπάγκου - γύρω από τα οποία είχε πιεστεί και διαμορφωθεί ο σβώλος του πηλού - δεν ήταν δεμένα σε κόμπο, αλλά απλώς τυλιγμένα το ένα γύρω από το άλλο. Η απουσία κόμπου θεωρείται ένα επιπλέον κριτήριο διάκρισης των υπό συζήτηση σφραγισμάτων από εκείνα ‘με μία οπή ανάρτησης’, καθώς μεταξύ των τελευταίων δεν έχουν διαπιστωθεί μέχρι σήμερα παραδείγματα χωρίς τον κόμπο στερέωσης.¹⁰¹ Επιπλέον, σύμφωνα με τον E.Hallager,¹⁰² τα ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ θα πρέπει να κρέμονταν από το σπάγκο σε οριζόντια θέση και όχι σε κάθετη, όπως εκείνα ‘με μία οπή ανάρτησης’.

Οι E.Hallager¹⁰³ και J.Weingarten¹⁰⁴ δε διακρίνουν μεταξύ των ‘σφραγισμάτων με δύο οπές’ επιμέρους τυπολογικές υποκατηγορίες. Αντιθέτως, οι W.Müller-I.Pini¹⁰⁵ αναγνωρίζουν τέσσερις **υποκατηγορίες** – οι οποίες και υιοθετούνται σε αυτή τη μελέτη -, με κύριο κριτήριο τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά των σφραγισμάτων και τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους. Πρόκειται, ειδικότερα, για τις εξής:

α) *Με αετωματική πίσω επιφάνεια* (“*Schnurplomben mit giebelförmiger Rückseite*”). Αυτά φέρουν 1 μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα (Εικ. 16α). Ενίοτε, η πίσω επιφάνεια του σφραγίσματος αποκλίνει ελαφρώς από την τυπική αετωματική διαμόρφωση και είναι κάπως πιο αποστρογγυλεμένη. Στην περίπτωση αυτή, γίνεται λόγος για σφραγίσματα με *θολωτή πίσω επιφάνεια* (“*Schnurplomben mit gewölbter Rückseite*”) [Εικ. 16β], τα οποία άλλοτε συνιστούν μία απλή *παραλλαγή* της

¹⁰⁰ CMS II.7, 271 / CMS II.6, 348 / MOPS, *Tonplomben aus Pylos*, 55.

¹⁰¹ CMS II. 6, 348. Ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDLE I*, 161) δέχεται επίσης ότι, σε αρκετές περιπτώσεις ‘σφραγισμάτων με δύο οπές’, ο πηλός τους είχε πιεστεί και διαμορφωθεί γύρω από τα απλώς τυλιγμένα ή ελεύθερα άκρα του σπάγκου. Όμως, αναγνωρίζει και περιπτώσεις, όπου τα δύο άκρα του σπάγκου ήταν δεμένα σε κόμπο.

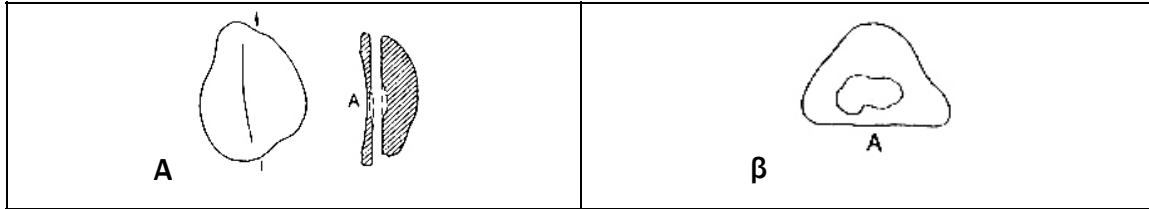
¹⁰² Βλ., αναλυτικότερα, *MINOAN ROUNDLE I*, 36, 160 και Figs. 59-60, 161.

¹⁰³ Βλ. πιο πάνω, σημ. 96.

¹⁰⁴ Βλ. πιο πάνω, σημ. 97.

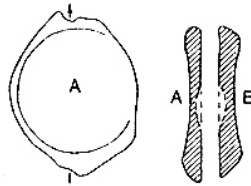
¹⁰⁵ Βλ. πιο πάνω, σημ. 95.

συγκεκριμένης υποκατηγορίας (όπως π.χ. στην Κ. Ζάκρο) και άλλοτε μία ξεχωριστή υποκατηγορία (όπως π.χ. στην Αγ. Τριάδα).¹⁰⁶

Εικ. 16 ‘Σφραγίσματα με 2 οπές’ και αετωματική πίσω επιφάνεια. α) Τυπική μορφή. Πίσω επιφάνεια και τομή με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. β) Παραλλαγή με θολωτή πίσω επιφάνεια (μετωπική απόδοση). [CMS II.7, 275 Tableau 2]

β) **Δισκοειδή (“Schnurplomben, Scheiben“)**. Φέρουν 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στις δύο, αντίστοιχα, επίπεδες και παράλληλες πλευρές τους (Εικ. 17). Σε περιπτώσεις που οι σφραγίδες έχουν τυπωθεί κάπως λοξά, προκύπτουν σφραγίσματα, των οποίων οι επιφάνειες δεν είναι τελείως παράλληλες μεταξύ τους. Αυτά εκλαμβάνονται ως παραλλαγές της συγκεκριμένης υποκατηγορίας και μορφολογικά θυμίζουν τις παραλλαγές των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’.¹⁰⁷

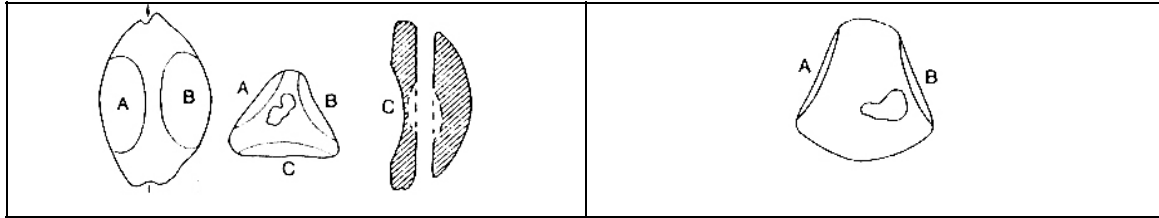
Εικ. 17 ‘Σφράγισμα με 2 οπές’, δισκοειδές. Τυπική μορφή. Πίσω επιφάνεια και τομή, με σφραγιστικά αποτυπώματα (A και B). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. (CMS II.7, 275 Tableau 2)

γ) **Πρισματικά (“Schnurplomben, Prismen“)**. Πρόκειται για σφραγίσματα με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα, στις τρεις αντίστοιχα έδρες του πρίσματος (Εικ. 18, αριστερά). Ως παραλλαγή της συγκεκριμένης υποκατηγορίας χαρακτηρίζονται ορισμένα παραδείγματα, τα οποία αποκλίνουν ελαφρώς από το τυπικό πρισματικό σχήμα, καθώς φέρουν 2 μόνο σφραγιστικά αποτυπώματα, ενώ η τρίτη επιφάνειά τους είναι κενή (“Prismen mit zwei Abdrücken“) [Εικ. 18, δεξιά]. Όσον αφορά στα ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ που φέρουν 2 σφραγιστικά αποτυπώματα, συχνά παρατηρείται μία τυπολογική αμφισημία και σύγχυση, εφόσον για κάποια από αυτά είναι δύσκολο να διακριθεί εάν πρόκειται για παραλλαγή πρισματικών σφραγισμάτων ή

¹⁰⁶ CMS II.7, 273, 275 Tab. 2 (για τα σφραγίσματα της Κ. Ζάκρου) και CMS II.6, 348, 478 Tabelle 2 (για τα σφραγίσματα της Αγ. Τριάδας).

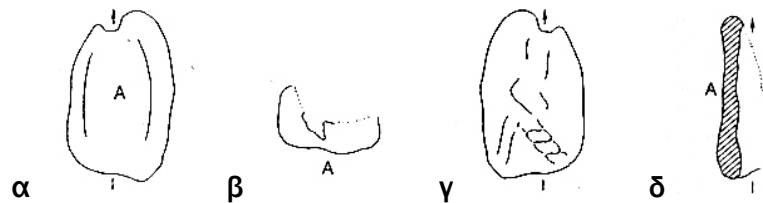
¹⁰⁷ CMS II.7, 273, 275 Tab. 2 (μεσαία στήλη).

για μία παραλλαγή της υποκατηγορίας των *δισκοειδών*, που λόγω του λοξού τυπώματος των σφραγίδων παρουσιάζουν ένα ακανόνιστο αετωματικό σχήμα.¹⁰⁸

Εικ. 18 ‘Σφραγίσματα με 2 οπές’, πρισματικά. Αριστερά: Τυπική μορφή. Πίσω επιφάνεια, Μετωπική απόδοση και Τομή (τα σφραγιστικά αποτυπώματα: A, B, C). Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. Δεξιά: Παραλλαγή με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα (μετωπική απόδοση) [CMS II.7, 275 Tab.2]

δ) *Με ανοιχτή πίσω επιφάνεια* (“*Schnurplomben mit offener Rückseite*“). Ουσιαστικά, πρόκειται για σφραγίσματα, το πίσω τμήμα των οποίων έχει σπάσει, με αποτέλεσμα να είναι ορατά τα αποτυπώματα του σπάγκου που τα διέτρεχε (Εικ. 19). Στην περίπτωση αυτή, εικάζεται ότι ο σπάγκος δε διαπερνούσε το σφράγισμα ακριβώς από το μέσο του διαμήκη άξονά του, αλλά αρκετά κοντύτερα στην πίσω επιφάνειά του. Έτσι, κατά τη διαδικασία της αποσφράγισης, με την απότομη απομάκρυνση του σπάγκου, αποσπώταν το μεγαλύτερο μέρος της πίσω επιφάνειας του σφραγίσματος. Ωστόσο, το σφραγιστικό αποτύπωμα, που βρισκόταν στην άλλη πλευρά, παρέμενε ακέραιο.¹⁰⁹

Εικ. 19 ‘Σφραγίσμα με 2 οπές’ και ανοιχτή πίσω επιφάνεια. α) Επιφάνεια με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). β) Πλευρική όψη. γ) Πίσω επιφάνεια με αποτυπώματα του σπάγκου. δ) Τομή. Το βέλος δηλώνει την κατεύθυνση του σπάγκου. (CMS II.6, 394 Tableau 3)

Ολοκληρώνοντας την τυπολογική ανάλυση, πρέπει να σημειωθεί η εξής παρατήρηση: Σε ένα σημαντικό αριθμό σφραγισμάτων, που φέρουν μία οπή -στο ένα άκρο τους- για το πέρασμα σπάγκου, διαπιστώνεται και μία δεύτερη οπή - στο κάτω άκρο τους - συνήθως αρκετά διαφορετικού μεγέθους από την πρώτη. Τα σφραγίσματα

¹⁰⁸ CMS II.7, 273, 275 Tab. 2 (τρίτη στήλη).

¹⁰⁹ CMS II.6, 347-348, 394 Tab. 3 (μεσαία στήλη), 478 Tabelle 2. Βλ., επίσης, *MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 60.

αυτά μπορούν, κατ' επέκταση, να θεωρηθούν ως 'σφραγίσματα με δύο οπές' και συχνά, μάλιστα, συγχέονται με αυτά. Ωστόσο, στην πραγματικότητα πρόκειται μάλλον για 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', καθώς η δεύτερη οπή πιθανότατα διαμορφώθηκε τυχαία στο άλλο άκρο του σφραγίσματος: το άκρο του σπάγκου - κάτω από τον κόμπο στερέωσης - προφανώς δεν είχε ενσωματωθεί πλήρως μέσα στο σβώλο του πηλού, με αποτέλεσμα, τελείως συμπτωματικά, να προεξέχει του σφραγίσματος, δημιουργώντας έτσι τη δεύτερη οπή.¹¹⁰

Τα 'σφραγίσματα με 2 οπές' είναι σχετικά σπάνια και ολιγάριθμα.¹¹¹ Η δε χρήση τους τεκμηριώνεται ήδη από την Παλαιοανακτορική περίοδο (σε Κνωσό, Πετρά, Φαιστό;).¹¹² Πολύ μεγαλύτερη διάδοση γνωρίζουν, ωστόσο, στη Νεοανακτορική εποχή και, ειδικότερα, στην ΥΜ ΙΒ φάση, γεγονός που ώθησε τη J.Weingarten¹¹³ να τα συμπεριλάβει στους λεγόμενους «παν-Κρητικούς» τύπους σφραγισμάτων, όπου συγκαταλέγονται επίσης κάποιες υποκατηγορίες των 'σφραγισμάτων με επίπεδη βάση'. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν τα 'σφραγίσματα με 2 οπές' που πρόσφατα ανακαλύφθηκαν στο ΜΜ ΙΙΒ «Ιερογλυφικό Αποθέτη» του Πετρά, καθώς αποδεικνύουν τη σύνδεση του συγκεκριμένου τύπου όχι μόνο με τη διοίκηση της Γραμμικής Α γραφής αλλά και με εκείνη που βασιζόταν στην Κρητική Ιερογλυφική.¹¹⁴ Επιπλέον, πρόκειται για έναν από τους ελάχιστους μινωικούς τύπους ΕνΔΤ που η χρήση του όχι μόνο συνεχίστηκε στο πλαίσιο της μυκηναϊκής Γραμμικής Β διαχείρισης, αλλά έγινε και ένας από τους ευρύτερα διαδεδομένους και κύριους τύπους σφραγισμάτων που έχουν βρεθεί στα διάφορα μυκηναϊκά κέντρα, τόσο της Κρήτης όσο και της ηπειρωτικής Ελλάδας.¹¹⁵ Μάλιστα, η πολυάριθμη και έντονη παρουσία αυτών των σφραγισμάτων

¹¹⁰ CMS II.6, 346-347 και 452, 460-465 Tabelle 2. Τα σφραγίσματα αυτά – χωρίς να συνιστούν ξεχωριστή τυπολογική υποκατηγορία – χαρακτηρίζονται ως “*Schnurendplomben mit offenem unteren Ende*” («Σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης και ανοιχτό κάτω άκρο»). Για τη συγκεκριμένη τυπολογική αμφισημία, βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* I, 163.

¹¹¹ Ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 161) καταγράφει συνολικά 74 παραδείγματα, που βρέθηκαν σε 5 μινωικές θέσεις, αν και αρκετά από αυτά αποδίδονται στο συγκεκριμένο τύπο με σχετική επιφύλαξη (βλ. ενδεικτικά *MINOAN ROUNDEL* II, 243-245).

¹¹² Για το Παλαιοανακτορικό παράδειγμα από την Κνωσό, βλ.: WEINGARTEN 1998b, 2 / WEINGARTEN 1994a, 179 / *MINOAN ROUNDEL* I, 37 / SCHOEP 1999a, 267, 273-274 σημ.10. Για τα 'σφραγίσματα με δύο οπές' από το ΜΜ ΙΙΒ «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του Πετρά, βλ. ενδεικτικά: HALLAGER 2000b, 251, 259 σημ. 1 / HALLAGER 2000a, 100 / SCHOEP 1999a, 267, 273-274 σημ. 10. Για το, επίσης, ΜΜ ΙΙ 'σφράγισμα με δύο οπές' (;) από τη Φαιστό, βλ. *MINOAN ROUNDEL* I, 36, 161 και ΙΙ, 243 (M.H. 836i).

¹¹³ Βλ. WEINGARTEN 1991, 305, 316 Fig. 1.

¹¹⁴ HALLAGER 2000b, 251, 259 σημ. 1 και *MINOAN ROUNDEL* I, 235.

¹¹⁵ SCHOEP 1998b, 403 και Fig. 1 / *MINOAN ROUNDEL* I, 36, 159, 235 / WEINGARTEN 1994a, 184-185.

στη μεταγενέστερη μυκηναϊκή περίοδο έρχεται σε αντίθεση με την πολύ πιο σπάνια παρουσία τους στις μινωικές Νεοανακτορικές θέσεις.¹¹⁶

Τα ‘σφραγίσματα με δύο οπές’, ουσιαστικά, δεν ήταν ποτέ ενεπίγραφα ή, έστω, πάρα πολύ σπάνια.¹¹⁷ Από την άποψη αυτή, μπορούν να συγκριθούν με τα επίσης πολύ λίγα ενεπίγραφα παραδείγματα ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’. Η ολοκληρωτική σχεδόν απουσία επιγραφών αποτελεί ένα επιπλέον κριτήριο διάκρισης μεταξύ τού υπό συζήτηση τύπου και των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’.¹¹⁸

Τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά των ‘σφραγισμάτων με δύο οπές’ και η γενική απουσία σημείων της Γραμμικής Α γραφής από αυτά, υποδηλώνουν πως προορίζονταν για μια διαφορετική χρήση από ότι τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’.¹¹⁹ Ωστόσο, από τη στιγμή που και αυτά κρέμονταν ελεύθερα από τα άκρα ενός σπάγκου, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για το είδος των αντικειμένων, στα οποία ήταν προσαρτημένα.

Σύμφωνα με μία υπόθεση,¹²⁰ στα σφραγίσματα αυτά πρέπει να αποδοθεί μία λειτουργία, παρόμοια με αυτή κάποιων μυκηναϊκών σφραγισμάτων του ίδιου τύπου, που ήταν σε χρήση στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Β γραφής: Πρέπει, δηλαδή, να χρησιμοποιούνταν για να σφραγίσουν, ή να χαρακτηρίσουν ως ετικέτες, πολύτιμα αγαθά και/ή κιβώτια, καλάθια, κ.ο.κ.. Τα σφραγίσματα αυτά θεωρούνται, επίσης, ως τα πλέον κατάλληλα για να συνοδεύουν αντικείμενα που ταξίδευαν ή διακινούνταν,¹²¹ καθώς – λόγω της ύπαρξης δύο οπών για το πέρασμα

¹¹⁶ Κατά την άποψη του Th.G.Palaima (PALAIMA 1994, 312, 316), το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι τα οικονομικά και διοικητικά ενδιαφέροντα, καθώς και οι συναλλαγές που απαιτούσαν τη χρήση τέτοιων σφραγισμάτων, ήταν ίσως πιο περιορισμένης κλίμακας και περισσότερο τοπικού χαρακτήρα στα μινωικά κέντρα, από ότι στα μυκηναϊκά. Η άποψη του αυτή συνδέεται στενά με τη χρήση που αποδίδει στα συγκεκριμένα σφραγίσματα, τα οποία θεωρεί ως τα πλέον κατάλληλα για να συνοδεύουν αντικείμενα και αγαθά που διακινούνταν και μεταφέρονταν σε σχετικά μεγάλες αποστάσεις (βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω).

¹¹⁷ Ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 36, 234 και HALLAGER 1999, 282, 285 Table 5) αναγνωρίζει μόλις 4 ενεπίγραφα παραδείγματα μεταξύ των συνολικά 74 ‘σφραγισμάτων με 2 οπές’. Ωστόσο, τα δύο από αυτά δεν είναι απόλυτα βέβαιο αν, πράγματι, εντάσσονται στο συγκεκριμένο τύπο σφραγισμάτων. Οι W.Müller-I.Pini τα κατατάσσουν με επιφύλαξη στα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ (*CMS* II.6, 431-432 Tabelle 1). Όσον αφορά στην ερμηνεία αυτών των πολύ σπάνιων επιγραφών, ο E.Hallager υποθέτει ότι τα σημεία θα ήταν ιδεογράμματα που υποδείκνυαν το αντικείμενο, στο οποίο προσδενόταν το σφράγισμα ή, ίσως, μία «στενογραφικού τύπου» δήλωση του προορισμού του (ενώ το σφραγιστικό αποτύπωμα θα φανέρωνε τον διανομέα/ αποστολέα/ παραγωγό). Βλ. *MINOAN ROUNDEL* I, 234.

¹¹⁸ *CMS* II.6, 348.

¹¹⁹ *MINOAN ROUNDEL* I, 160 / SCHOEP 1998b, 409 / *CMS* II.6, 346.

¹²⁰ WEINGARTEN 1987a, 6, 31-38 και WEINGARTEN 1991, 304. Βλ., επίσης, SCHOEP 1998b, 407, 409.

¹²¹ WEINGARTEN 1987a, 6. Την άποψη αυτή αποδέχεται και ο Th.G. Palaima (PALAIMA 1994, 312).

του σπάγκου – θα ήταν πιο δύσκολο να αποσπασθούν και να σπάσουν σε ενδεχόμενες αντίξοες συνθήκες μεταφοράς τους.

Όμως, παρόλο που για τα μυκηναϊκά ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ υπάρχουν οι απαραίτητες αρχαιολογικές ενδείξεις για μία τέτοιου είδους χρήση, παρόμοια στοιχεία σχεδόν απουσιάζουν για τα αντίστοιχα μινωικά παραδείγματα. Εξάιρεση αποτελούν δύο μόλις σφραγίσματα από την Κ. Ζάκρο, όπου με βάση τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα εικάζεται ότι θα ήταν προσαρμοσμένα σε κάποια πολύτιμα αντικείμενα και/ή αγγεία. Ωστόσο, τα παραδείγματα αυτά δεν μπορούν να τεκμηριώσουν, παρά απλώς να υπαινιχθούν μία παρόμοια λειτουργία των ‘σφραγισμάτων με δύο οπές’ τόσο στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής όσο και εκείνου της Γραμμικής Β.¹²²

Το ενδεχόμενο να κρέμονταν αυτά τα σφραγίσματα - και στο πλαίσιο της μινωικής διοίκησης - από διάφορα είδη κινητών αγαθών που απαιτούσαν κάποιου είδους επικύρωση, φαίνεται να παραμένει η πιο πιθανή και ευρέως αποδεκτή προτεινόμενη ερμηνεία.¹²³ Ωστόσο, και σ’ αυτή την περίπτωση, το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν προορίζονταν ουσιαστικά για να ασφαλίσουν και να σφραγίσουν τα αγαθά αυτά ή, απλώς, για να τα χαρακτηρίσουν ως ένα είδος κρεμαστής ετικέτας.¹²⁴ Στη δεύτερη περίπτωση, το σφραγιστικό τους αποτύπωμα ίσως παρέπεμπε στον αποστολέα ή στο περιεχόμενο των αντικειμένων ή, ακόμα, και σε έναν επακόλουθο έλεγχο.¹²⁵ Τα ίδια τα σφραγίσματα δεν παρέχουν ασφαλείς ενδείξεις για μία οριστική κρίση πάνω στο ζήτημα αυτό.¹²⁶ Ως εκ τούτου, είμαστε υποχρεωμένοι –

¹²² Βλ. αναλυτικότερα *MINOAN ROUND I*, 159. Βλ. επίσης SCHOEP 1998b, 409.

¹²³ Την ερμηνεία αυτή αποδέχονται οι: P.Rehak & J.G.Younger (REHAK & YOUNGER 2000, 286), I.Schoep (SCHOEP 1998b, 409 / SCHOEP 1998a, 80) και E.Hallager (*MINOAN ROUND I*, 36, 159, 198, 220, 237 και HALLAGER 1999, 279).

¹²⁴ Ο E.Hallager δέχεται ως πιθανότερο ενδεχόμενο, τα ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ να προορίζονταν μάλλον για να χαρακτηρίσουν και να προσδιορίσουν τα αγαθά, στα οποία προσδένονταν, παρά για να τα ασφαλίσουν (“[...] intended rather for identification than for security”). Βλ. *MINOAN ROUND I*, 237 και HALLAGER 1999, 279.

¹²⁵ *MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 56.

¹²⁶ Η μοναδική, ίσως, πληροφορία που παρέχεται από τα ίδια τα σφραγίσματα, σχετίζεται με την κατάσταση διατήρησής τους. Όσον αφορά, π.χ., στα ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ που έχουν βρεθεί στη μυκηναϊκή Κνωσό και στα μυκηναϊκά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, έχει παρατηρηθεί ότι αυτά έρχονται στο φως, ως επί το πλείστον, σε αποσπασματική κατάσταση, πράγμα που σημαίνει πως είχαν σπάσει. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι κατά κανόνα είναι σπασμένα στα ίδια σημεία και με τον ίδιο τρόπο, υποδηλώνοντας ότι έσπαζαν στο πλαίσιο μιας συνηθισμένης διαδικασίας αποσφράγισης. Επομένως, τα σφραγίσματα αυτά πιθανόν χρησίμευαν για να σφραγίσουν – με την πραγματική έννοια της ασφάλισης – ορισμένα αντικείμενα. Βλ., αναλυτικότερα, *CMS II.6*, 365-366 και *MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 60. Η ίδια λειτουργία θα μπορούσε,

με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα – να δεχτούμε και τις δύο χρήσεις ως εξίσου πιθανές, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να συνδύαζαν και τις δύο εναλλακτικές λειτουργίες.¹²⁷

iv) NODULI

Ο συγκεκριμένος τύπος ΕνΔΤ αναγνωρίστηκε από τη J.Weingarten¹²⁸ και χαρακτηρίστηκε με το λατινικό όρο “*nodulus*” (πληθυντ.: “*noduli*”), προκειμένου να διακριθεί από τα τυπικά “*nodules*”, που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Ο όρος αυτός έχει υιοθετηθεί από όλους σχεδόν τους ερευνητές (βλ. Πιν. 1) και δηλώνει μικρού μεγέθους, ενσφραγιστους σβώλους πηλού που, στην πραγματικότητα, δεν χρησιμοποιούνταν ποτέ για να σφραγίσουν ή να χαρακτηρίσουν ως ετικέτες οποιοδήποτε αντικείμενο (“*sealings that do not seal*”).¹²⁹ Αυτό συνάγεται από το γεγονός, ότι στον πηλό τους δε διακρίνεται κανένα ίχνος από οπή, σπάγκο ή άλλο μέσο πρόσδεσής τους, αλλά ούτε και αποτυπώματα από το αντικείμενο, πάνω στο οποίο θα είχαν απευθείας πιεστεί, όταν ο πηλός τους ήταν ακόμα υγρός.¹³⁰ Αυτή είναι και η κύρια διαφοροποίησή τους από τους τύπους ΕνΔΤ που παρουσιάστηκαν πιο πάνω.

Τα *noduli* απαντούν σε μία ποικιλία σχημάτων, τα οποία ωστόσο δεν αποτελούν νέες επινοήσεις, καθώς τα περισσότερα είναι επίσης γνωστά από τους προαναφερθέντες τύπους «σφραγισμάτων». Στην επιφάνειά τους φέρουν, κατά κανόνα, από ένα έως δύο σφραγιστικά αποτυπώματα, ενώ μόνο περιστασιακά είναι και ενεπίγραφα με σημεία της Γραμμικής Α γραφής, σε μία ή δύο πλευρές τους.¹³¹

Η τυπολογική τους ταξινόμηση σε επιμέρους υποκατηγορίες βασίζεται τόσο στο ιδιαίτερο σχήμα τους όσο και στον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που φέρουν.¹³² Με αφετηρία τα κριτήρια αυτά, ο E.Hallager¹³³ διακρίνει μεταξύ των *noduli*

ίσως, να αποδοθεί και σε κάποια από τα Νεοανακτορικά ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ που σώζονται αποσπασματικά, όπως π.χ. εκείνα από την Αγ. Τριάδα που ανήκουν στην υποκατηγορία των σφραγισμάτων ‘με ανοιχτή πίσω επιφάνεια’ (“*Schnurplomben mit offener Rückseite*”).

¹²⁷ CMS II.7, 271. Βλ. επίσης MOPS, *Tonplomben aus Pylos*, 55, 56 και Tabelle 1.

¹²⁸ WEINGARTEN 1986a, 4. Στα *noduli* φαίνεται να αντιστοιχεί η *Class XI* της J.Weingarten (βλ. πιο πάνω, σημ. 54) / WEINGARTEN 1987a, 6-7 / CMS II.7, 272 και σημ. 10.

¹²⁹ WEINGARTEN 1991, 306.

¹³⁰ WEINGARTEN 1986a, 4 / WEINGARTEN 1990a, 16-23. Βλ., επίσης, MINOAN ROUNDEL I, 21, 35, 121 και CMS II.7, 272.

¹³¹ MINOAN ROUNDEL I, 35, 121 / CMS II.7, 272 / CMS II.6, 361.

¹³² Η πρώτη συστηματική τυπολογική ταξινόμηση των *noduli* επιχειρήθηκε από τους E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL*, 1996) και W.Müller-I.Pini (*MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 1997 / CMS II.7, 1998 / CMS II.6,

δύο μόνο κύριες υποκατηγορίες: τα δισκοειδή (“*Disk*”) και τα θολωτά (“*Dome*”) [Εικ. 2]. Αν και αναγνωρίζει την ύπαρξη μίας ποικιλίας σχημάτων μεταξύ των θολωτών *noduli*, δεν τα εκλαμβάνει ως επιμέρους υποκατηγορίες ή, έστω, ως παραλλαγές στο τυπολογικό σύστημα ταξινόμησής του. Κατά τη γνώμη του, τα διαφορετικά αυτά σχήματα οφείλονται προφανώς στον τρόπο, με τον οποίο κρατούνταν ο σβώλος του πηλού κατά το τύπωμα της σφραγίδας, καθώς και στον τύπο της σφραγίδας που χρησιμοποιήθηκε και, επομένως, είναι άνευ ιδιαίτερης σημασίας.

Οι W.Müller-I. Pini,¹³⁴ από την άλλη πλευρά, ακολουθούν μία λεπτομερέστερη – αν και, κατά τη γνώμη μου, υπερβολικά επιμεριστική – υποδιαίρεση των *noduli*, λαμβάνοντας επίσης υπόψη τόσο το σχήμα τους όσο και τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους. Με βάση το τυπολογικό σύστημα ταξινόμησής τους, το οποίο και ακολουθείται στην παρούσα μελέτη, διακρίνονται οι εξής κύριες **υποκατηγορίες**:

α) **Δισκοειδή (“*Noduli, Scheiben*”).** Αυτά φέρουν 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στις δύο, αντίστοιχα, επίπεδες και παράλληλες πλευρές τους (Εικ. 20). Το σχήμα τους είναι σχεδόν πανομοιότυπο με αυτό των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’ και, ειδικότερα, της υποκατηγορίας των *κάθετων δίσκων*.¹³⁵ Αντιστοιχούν τυπολογικά στα δισκοειδή του E.Hallager (Εικ. 2).¹³⁶

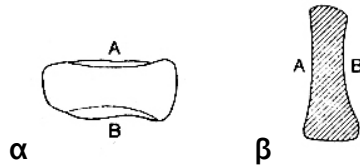
1999). Πριν από τις μελέτες αυτές, οι ερευνητές - αναγνωρίζοντας την ύπαρξη διαφορετικών σχημάτων μεταξύ των *noduli* – χρησιμοποίησαν ποικίλους όρους για να τα περιγράψουν. Ο I.Pini (PINI 1990a, 39-40, 49-51), για παράδειγμα, εξετάζοντας τα σφραγίσματα από τον «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» και τα “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου» στην Κνωσό, χρησιμοποιεί τους εξής όρους/επίθετα για τα *noduli*: “*disc-shaped*” (δισκοειδή), “*gable-shaped*” (αετωματικού σχήματος), “*2-finger*” και “*3-finger*” (για εκείνα, που κατά τη διαμόρφωση και το τύπωμά τους, κρατούνταν ανάμεσα στα άκρα δύο ή τριών, αντίστοιχα, δαχτύλων). Η J.Weingarten (WEINGARTEN 1986a, 4-7 / WEINGARTEN 1987b, 38-39 / WEINGARTEN 1989a, 48-51 / WEINGARTEN 1990a, 21-23) αναφέρεται, επίσης, σε διάφορα σχήματα των *noduli*, όπως πρισματικά, τριγωνικά, οβάλ, δισκοειδή, θολωτά, απίοσχημα, αετωματικά, ακανόνιστα, κ.ο.κ.. Η M.Panagiotaki (PANAGIOTAKI 1995, 718-720, 724-728 / PANAGIOTAKI 1999, 110-113), μελετώντας τα *noduli* των “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου» της Κνωσού, τα υποδιαιρεί σε 3 βασικούς τύπους: 1) Τριγωνικού τύπου με ένα σφραγιστικό αποτύπωμα, 2) Επίπεδα ορθογώνια και σε σχήμα πινακίδας με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα και 3) Τετράγωνου σχήματος, με ελαφρώς αποστρογγυλεμένες γωνίες. Οι όροι που χρησιμοποιεί, ειδικότερα, για να τα περιγράψει, βασίζονται τόσο στην προαναφερθείσα ορολογία του I.Pini όσο και της J. Weingarten.

¹³³ MINOAN ROUNDEL I, 21-22, 23 Fig. 2, 25, 121-122 / HALLAGER 1999, 278-279.

¹³⁴ CMS II.6, 360-362, 376-379, Tab. 6-7 / CMS II.7, 272-273, Tab. 4.

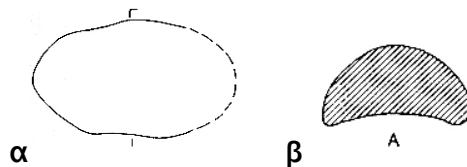
¹³⁵ CMS II.7, 273, Tab. 4 (μεσαία στήλη).

¹³⁶ MINOAN ROUNDEL I, 23 Fig. 2, 121.

Εικ. 20 Δισκοειδές nodulus: α) Πλευρική όψη, με δύο σφραγιστικά αποτύπωμα (A, B). β) Τομή. (CMS II.7, 277 Tableau 4)

β) Με θολωτή πίσω επιφάνεια (*“Noduli mit gewölbter Rückseite“*). Φέρουν συνήθως 1 μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα στην επίπεδη επιφάνειά τους (Εικ. 21).¹³⁷ Τυπολογικά αντιστοιχούν στα θολωτά *noduli* του E.Hallager (Εικ. 2).¹³⁸

Εικ. 21 Nodulus με θολωτή πίσω επιφάνεια. α) Πίσω επιφάνεια. β) Τομή, με σφραγιστικό αποτύπωμα (A) [CMS II.6, 397 Tableau 6]

γ) Με αετωματική πίσω επιφάνεια (*“Noduli mit giebelförmiger Rückseite“*). Φέρουν, επίσης, 1 μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα στη σχετικά επίπεδη πλευρά τους (Εικ. 22).¹³⁹ Και αυτά αντιστοιχούν τυπολογικά στα θολωτά *noduli* του E.Hallager. Ορισμένα παραδείγματα αποκλίνουν από την τυπική μορφή της συγκεκριμένης υποκατηγορίας, αντιπροσωπεύοντας έτσι μία παραλλαγή της (*“mit giebelförmiger Rückseite, steil“*): κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι το σχήμα τους μοιάζει γενικότερα με την άκρη μιας γλώσσας, ενώ, σε εγκάρσια τομή, παρουσιάζουν ένα έντονο αετωματικό προφίλ.¹⁴⁰ Και η συγκεκριμένη παραλλαγή αντιστοιχεί τυπολογικά στα θολωτά *noduli* του E.Hallager.

Εικ. 22 Nodulus με αετωματική πίσω επιφάνεια. α) Πίσω επιφάνεια. β) Τομή, με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). [CMS II.6, 397 Tableau 6]

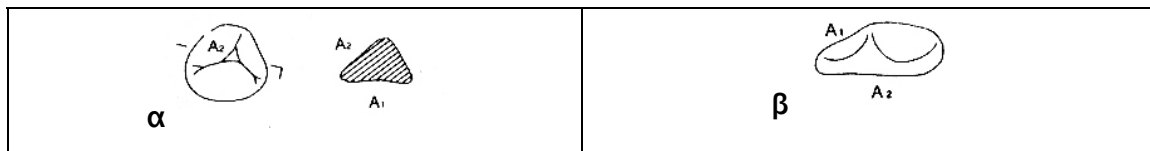
¹³⁷ CMS II.7, 273, Tab. 4 (πρώτη στήλη) / CMS II.6, 362, 376-377, Tab. 6 (πρώτη στήλη), 443-444 Tabelle 2. Βλ. επίσης: WEINGARTEN 1986a, 4-7 / WEINGARTEN 1987b, 38-39 / WEINGARTEN 1990a, 21-23.

¹³⁸ MINOAN ROUNDEL I, 23 Fig. 2, 121-122.

¹³⁹ CMS II.6, 360-362, 377-378, Tab. 6 (μεσαία στήλη), 444 Tabelle 2.

¹⁴⁰ CMS II.6, 360, 377, Tab. 6, 444-446 Tabelle 2.

δ) *Πυραμιδοειδή (“Noduli, Pyramide“)*. Πρόκειται για noduli που έχουν το σχήμα ακανόνιστης τρίπλευρης πυραμίδας και φέρουν ένα ή περισσότερα σφραγιστικά αποτυπώματα (Εικ. 23α).¹⁴¹ Ένα παράδειγμα, που προέρχεται από την ΥΜ ΙΒ Αγ. Τριάδα, αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση: έχει σχετικά επίπεδο πυραμιδοειδές σχήμα και είναι εφοδιασμένο με δύο σφραγιστικά αποτυπώματα (το ένα στη βάση του και το άλλο σε μία από τις πυραμιδοειδείς πλευρές του) [Εικ. 23β].¹⁴² Γενικότερα, τα πυραμιδοειδή noduli αντιστοιχούν στα θολωτά του E.Hallager. Δεν αποκλείεται, στη συγκεκριμένη υποκατηγορία να αντιστοιχούν και ορισμένα noduli από την Κνωσό και, ειδικότερα, εκείνα που περιγράφονται από τη J.Weingarten ως *τρίπλευρα πυραμιδοειδή (“three-sided pyramidal noduli”)*.¹⁴³

Εικ. 23 Noduli πυραμιδοειδή. α) Τυπική μορφή: Πίσω επιφάνεια, με το ένα από τα δύο σφραγιστικά αποτυπώματα (A2) και Τομή (διακρίνεται η θέση και των δύο σφραγιστικών αποτυπωμάτων (A1, A2). β) Μοναδικό παράδειγμα από την Αγ. Τριάδα. [CMS II.6, 398 Tableau 7]

ε) *Με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια (“Noduli mit pyramidenförmiger Rückseite“)*. Πρόκειται για noduli, των οποίων η πίσω επιφάνεια έχει σχήμα ακανόνιστης τρίπλευρης πυραμίδας, ενώ το μοναδικό σφραγιστικό αποτύπωμα καταλαμβάνει πάντα τη βάση τους (Εικ. 24). Η συγκεκριμένη διαμόρφωση της πίσω όψης οφείλεται στο ότι ο σβώλος του πηλού κρατιόταν ανάμεσα στα άκρα τριών δαχτύλων, τη στιγμή που πιεζόταν πάνω στη σφραγίδα.¹⁴⁴ Τα συγκεκριμένα noduli διαφοροποιούνται από την υποκατηγορία των *πυραμιδοειδών*, καθώς φέρουν πάντα ένα μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα στη βάση τους, σε αντίθεση με τα τελευταία, τα οποία –όπως αναφέρθηκε πιο πάνω– προορίζονταν και για περισσότερα του ενός αποτυπώματα σφραγίδων.¹⁴⁵ Η συγκεκριμένη υποκατηγορία, πιθανόν, αντιστοιχεί στα λεγόμενα “3-finger noduli” του I.Pini¹⁴⁶ και στα θολωτά noduli του E.Hallager.

¹⁴¹ CMS II.6, 379, Tab. 7 (τρίτη στήλη), 446 Tabelle 2.

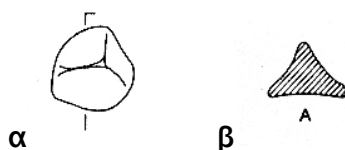
¹⁴² CMS II.6, 362, Tab. 7 (τρίτη στήλη), 446 Tabelle 2.

¹⁴³ WEINGARTEN 1990a, 21-23.

¹⁴⁴ CMS II.6, 378, Tab. 7 (πρώτη στήλη), 446 Tabelle 2.

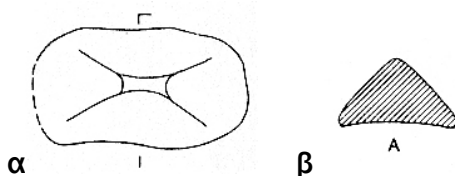
¹⁴⁵ CMS II.6, 362.

¹⁴⁶ PINI 1990a, 49-51.

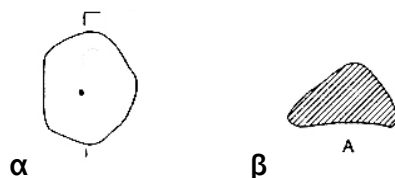
Εικ. 24 Nodulus με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια: α) Πίσω επιφάνεια. β) Τομή, με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). [CMS II.6, 398 Tableau 7]

στ) Με τετράπλευρη πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια (*“Noduli mit vierseitig-pyramidenförmiger Rückseite“*). Η συγκεκριμένη υποκατηγορία φέρει ένα σφραγιστικό αποτύπωμα στην επίπεδη πλευρά του nodulus (Εικ. 25).¹⁴⁷ Αντιστοιχεί στην υποκατηγορία των θολωτών του E.Hallager.¹⁴⁸

Εικ. 25 Nodulus με τετράπλευρη πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια: α) Πίσω επιφάνεια. β) Τομή, με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). [CMS II.6, 398 Tableau 7]

ζ) Με κωνική πίσω επιφάνεια (*“Noduli mit konoider Rückseite“*). Φέρουν ένα μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα, στην ακανόνιστου κυκλικού σχήματος, επίπεδη βάση τους (Εικ. 26). Και αυτά αντιστοιχούν τυπολογικά στα θολωτά noduli του E.Hallager.¹⁴⁹

Εικ. 26 Nodulus με κωνική πίσω επιφάνεια: α) Πίσω επιφάνεια. β) Τομή, με σφραγιστικό αποτύπωμα (A). [CMS II.6, 397 Tableau 6]

Τα noduli αποτελούν τον πιο ευρέως διαδεδομένο τύπο μινωικών ΕνΔΤ τόσο γεωγραφικά όσο και χρονολογικά. Παραδείγματα είναι γνωστά από 15 περίπου θέσεις και, μάλιστα, όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και εκτός του νησιού.¹⁵⁰ Η πρωιμότερη εμφάνισή τους ανάγεται στην Προανακτορική περίοδο (ΠΜ ΙΙ),¹⁵¹ ενώ συνεχίζουν να

¹⁴⁷ CMS II.6, 378, Tab. 7 (μεσαία στήλη), 446 Tabelle 2.

¹⁴⁸ MINOAN ROUNDEL II, 218 (M.H. 427).

¹⁴⁹ CMS II.6, 376, Tab. 6 (τρίτη στήλη), 446 Tabelle 2. Βλ. επίσης MINOAN ROUNDEL II, 211 (M.H.103/1-3).

¹⁵⁰ Βλ. MINOAN ROUNDEL I, 35 και SCHOEP 1997, 55-56.

¹⁵¹ Για τα Προανακτορικά noduli, βλ. αναλυτικότερα: PINI 1990a, 34-37 / WEINGARTEN 1994a, 176-177, 187 Tab. I / SCHOEP 1999a, 268-272 και Tab. 1.

απαντούν και στην Παλαιοανακτορική.¹⁵² Ωστόσο, η χρήση τους γενικεύεται και η παρουσία τους γίνεται πολύ πιο έντονη στη Νεοανακτορική εποχή.¹⁵³ Αυτή, ακριβώς, η εκτεταμένη γεωγραφική κατανομή τους υποδηλώνει ότι, τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ φάση, είχαν έναν «παν-μινωικό» χαρακτήρα.¹⁵⁴ Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση των *noduli* συνδέεται με τις ανάγκες τόσο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής όσο και εκείνου της Κρητικής Ιερογλυφικής.¹⁵⁵ Ο τύπος αυτός επιβιώνει μέχρι και την τελική καταστροφή του «ανακτόρου» της Κνωσού, ενώ εμφανίζεται και σε μυκηναϊκά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, συνδεόμενος πλέον με τις ανάγκες της Γραμμικής Β διοίκησης.¹⁵⁶

Τα Νεοανακτορικά *noduli* –όπως ήδη αναφέρθηκε– πολύ σπάνια είναι και ενεπίγραφα με σημεία της Γραμμικής Α γραφής. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι στην περίπτωση τους η παρουσία επιγραφών ήταν κάτι το ασυνήθιστο και, ίσως, όχι απαραίτητη.¹⁵⁷ Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι τα περισσότερα ενεπίγραφα *noduli* έφεραν κλασματικά σημεία (“*fraction signs*”), τα οποία πιθανόν προσδιόριζαν την ακριβή ποσότητα κάποιου προϊόντος και είτε εμπεριέχονταν στην επιγραφή είτε ήταν χαραγμένα πάνω στο σφραγιστικό αποτύπωμα (“*supra sigillum*”). Σε κάποιες περιπτώσεις, οι ίδιες επιγραφές επαναλαμβάνονται πάνω σε *noduli* και σε δισκία. Επιπλέον, οι δύο αυτοί τύποι ΕνΔΤ είναι οι μόνοι, στους οποίους απαντούν “*supra sigillum*” επιγραφές. Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι τουλάχιστον κάποια από τα *noduli* είχαν μία αντίστοιχη ή, έστω, παρεμφερή λειτουργία με αυτή των δισκίων.¹⁵⁸

Είναι γεγονός ότι, σε μερικές περιπτώσεις, η διάκριση μεταξύ *noduli* και δισκίων δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη, κυρίως εξαιτίας ορισμένων κοινών μορφολογικών χαρακτηριστικών τους. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, μέσα από την ενδελεχέστερη και

¹⁵² Για τα Παλαιοανακτορικά *noduli*, βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL* I, 35, 122 Tab. 19 / WEINGARTEN 1990a, 16-17 και Tab. 1 / WEINGARTEN 1994a, 177-181 / WEINGARTEN 1995, 286, 287-290, 292-295 / PINI 1990a, 39-40 / SCHOEP 1999a, 265-268.

¹⁵³ *MINOAN ROUNDEL* I, 35, 122 Tab. 19 / WEINGARTEN 1990a, 16-18 και Tab. 1 / WEINGARTEN 1991, 306, 314 Tab. 2 / WEINGARTEN 1994a, 181-182.

¹⁵⁴ WEINGARTEN 1990a, 16.

¹⁵⁵ *MINOAN ROUNDEL* I, 37 και SCHOEP 1999a, 265, 267.

¹⁵⁶ *MINOAN ROUNDEL* I, 35, 122 Tab. 19 / WEINGARTEN 1990a, 16-17 και Tab. 1.

¹⁵⁷ *MINOAN ROUNDEL* I, 121, 125, 126 Tab. 23, 127 / HALLAGER 1999, 279, 283, 285 Tab. 3. Βλ. επίσης SCHOEP 1998b, 412.

¹⁵⁸ *MINOAN ROUNDEL* I, 127, 130, 229-230 και *CMS* II.6, 361-362. Για τις επιγραφές των *noduli*, βλ. επίσης WEINGARTEN 1986a, 6-7, 12-14.

πιο συστηματική εξέταση των δύο τύπων, οι μεταξύ τους διαφοροποιήσεις έγιναν πλέον σαφείς και κατανοητές, ώστε είναι δύσκολο να υποστηριχτεί μία τελείως όμοια λειτουργία και για τα δύο είδη. Επιπλέον, το γεγονός ότι συχνά απαντούν μαζί στην ίδια απόθεση, επιβεβαιώνει την προτεινόμενη λειτουργική διαφοροποίησή τους. Παρόλα αυτά, κάποιου είδους συναφή - αλλά όχι ταυτόσημη - χρήση δεν μπορεί να αποκλεισθεί για τα δισκία και τα *noduli*, ειδικότερα από τη στιγμή που και οι δύο τύποι αποτελούσαν ανεξάρτητα τεκμήρια διοίκησης, δηλαδή δεν προσαρτούνταν σε κανενός είδους αντικείμενο.¹⁵⁹

Η λειτουργία των *noduli* παραμένει σε μεγάλο βαθμό αινιγματική και, ίσως, ήταν πιο σύνθετη από αυτή των υπόλοιπων τύπων ΕνΔΤ, όπως εξάλλου υποδηλώνει και η εύρεσής τους σε ποικίλα αρχαιολογικά και αρχιτεκτονικά συμφραζόμενα. Κατά καιρούς προτάθηκαν διάφορες πιθανές ερμηνείες για τη χρήση τους, οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:¹⁶⁰

α) Επρόκειτο για κάποιου είδους δοκιμαστικά κομμάτια, εκ μέρους των χρηστών των σφραγίδων και/ή των γραφών (“*essays*”/ “*trial-pieces*”).

β) Χρησιμοποιούνταν ως μέσα ελέγχου ή ως αποδεικτικά στοιχεία γνησιότητας ενάντια σε περιπτώσεις πλαστογράφησης.

γ) Εξυπηρετούσαν ως κάποιου είδους τεκμήρια (“*tokens*”), π.χ., ως αντικείμενα, τα οποία θα επέτρεπαν την πρόσβαση και την είσοδο των ατόμων που τα έφεραν σε κάποιο χώρο (π.χ. στο «ανάκτορο») [*laisser passer*” ή “*appellation contrôlée*”].

Οι ερμηνείες αυτές έχουν πειστικά αντικρουστεί και απορριφθεί τα τελευταία χρόνια¹⁶¹ και, για το λόγο αυτό, δε χρειάζεται να προχωρήσουμε εδώ σε περαιτέρω ανάλυσή τους. Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες και πρόσφατες ερμηνείες για τη λειτουργία των *noduli* έχει προταθεί από τη J.Weingarten.¹⁶² Κατά την άποψή της, αυτά θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν ως “*dockets*”, δηλαδή ως αποδεικτικά στοιχεία για κάποιου είδους περιστασιακή εργασία που είχε γίνει. Στην περίπτωση αυτή, τα *noduli* θα σφραγίζονταν από το άτομο που ήταν υπεύθυνο για τη συγκεκριμένη

¹⁵⁹ WEINGARTEN 1986a, 17-18 / WEINGARTEN 1987b, 42-43 / *MINOAN ROUNDEL I*, 130.

¹⁶⁰ Για μία συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων απόψεων, βλ. WEINGARTEN 1986a, 1-21 και, ιδιαίτερα, 15-21.

¹⁶¹ Βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1986a, 15-17 / WEINGARTEN 1987b, 41-43. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL I*, 130.

¹⁶² WEINGARTEN 1986a, 17-21 / WEINGARTEN 1987b, 41-43 / WEINGARTEN 1990a, 17-20 / WEINGARTEN 1991, 306. Βλ. επίσης: *MINOAN ROUNDEL I*, 130-131 / REHAK & YOUNGER 1998, 132 / SCHOEP 1998b, 411.

εργασία (π.χ. τον επόπτη), όταν αυτή θα είχε πλέον ολοκληρωθεί. Το τύπωμα της σφραγίδας του θα επικύρωνε ουσιαστικά τα *noduli*, τα οποία, στη συνέχεια, θα ανταλλάσσονταν με κάποιου είδους αμοιβή, πιθανότατα με πληρωμή σε είδος ή με τρόφιμα, που θα παρέχονταν στα άτομα που είχαν εκτελέσει την εκάστοτε εργασία. Η ίδια ερευνήτρια θεωρεί, επίσης, πιθανόν ότι, τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο, η λειτουργία τους επεκτάθηκε: Διατηρώντας, δηλαδή, τον πρωταρχικό ρόλο τους ως “*dockets*”, μπορούσαν πλέον να χρησιμοποιούνται και ως “*tokens*”, δηλαδή ως αντικείμενα, που προφανώς προσδιόριζαν την ταυτότητα των ατόμων που τα έφεραν, καθώς υπάρχουν περιπτώσεις, όπου τα *noduli* φαίνεται να έφτασαν στη θέση όπου βρέθηκαν από κάπου αλλού. Όταν, δηλαδή, ένα άτομο επισκεπτόταν μία θέση ή σταματούσε σε κάποιον ενδιάμεσο σταθμό, χρησιμοποιούσε το *nodulus* για να επιβεβαιώσει την ταυτότητά του στις τοπικές αρχές, ενώ ταυτόχρονα αυτό μπορούσε να ανταλλαχθεί και με κάποια αγαθά ή υπηρεσίες (κατάλυμα, τρόφιμα, φιλοξενία, κ.ο.κ.), που προσφέρονταν στον ταξιδιώτη ή τον ξένο απεσταλμένο. Στην περίπτωση αυτή, το *nodulus* θα τυπωνόταν με τη σφραγίδα του ατόμου που δεχόταν τα αγαθά ή τις υπηρεσίες.

Όπως σωστά, κατά τη γνώμη μου, επισημαίνει ο E.Hallager,¹⁶³ η ερμηνεία της J.Weingarten εμφανίζεται αρκετά ικανοποιητική, καθώς λαμβάνει υπόψη και αιτιολογεί αρκετά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των *noduli*. Στο πλαίσιο αυτής της πρότασης, τα *noduli* – είτε κατανοηθούν ως “*dockets*” είτε ως “*tokens*” – ερμηνεύονται, ουσιαστικά, ως αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία βεβαιώνουν την παροχή υπηρεσιών από τρίτους στη διοίκηση και σφραγίζονται πάντα από τον αποδέκτη αυτών των υπηρεσιών, δηλαδή, τη διοίκηση.

Ο E.Hallager¹⁶⁴ –έχοντας ως αφετηρία την ερμηνευτική προσέγγιση της J.Weingarten– προτείνει μία ακόμα πιο διευρυμένη και πολλαπλή λειτουργία για τα *noduli*: Αυτά αποτελούσαν, πιθανότατα, αποδεικτικά στοιχεία (“*receipts*”) για την παροχή όχι μόνο υπηρεσιών αλλά και αγαθών από τρίτους στη διοίκηση. Κατά τη γνώμη του, αυτά που βρέθηκαν σε κεντρικά ή «ανακτορικά» κτίρια, θα χρησίμευαν ως αποδείξεις, οι οποίες κρατούνταν από την κεντρική διοίκηση, για αγαθά που είχαν

¹⁶³ *MINOAN ROUNDLE I*, 131-132.

¹⁶⁴ *MINOAN ROUNDLE I*, 132-133 και HALLAGER 1999, 283 και σημ. 42. Για την ερμηνεία του E.Hallager, βλ. επίσης SCHOEP 1998b, 41 και MÜLLER 2000, 701.

παραδοθεί στις κεντρικές αποθήκες. Από την άλλη πλευρά, εκείνα που αποκαλύφθηκαν σε ιδιωτικές οικίες, ίσως βεβαίωναν την παράδοση αγαθών από ιδιώτες στις κεντρικές αρχές, με τη διαφορά ότι τα *noduli* παρέμεναν στην κατοχή των ιδιωτών, ως αποδείξεις για τα εξερχόμενα, από τις αποθήκες ή τα εργαστήριά τους, προϊόντα. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι, και στις δύο περιπτώσεις, οι σφραγίδες που ήταν τυπωμένες πάνω στα *noduli*, θεωρείται πως αντιπροσωπεύουν την κεντρική διοίκηση, εφόσον αυτά σφραγίζονταν πάντα από τα άτομα που ελάμβαναν τις εκάστοτε υπηρεσίες ή αγαθά.

Η ερμηνεία αυτή, αν και αρκετά ενδιαφέρουσα, είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί ή να επαληθευτεί. Επιπλέον, θα μπορούσε να θεωρηθεί προβληματική, στο βαθμό που παρουσιάζει τα *noduli* ως άρρηκτα και αποκλειστικά συνδεδεμένα με την κεντρική διοίκηση.¹⁶⁵ Το γεγονός ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, αυτά έχουν βρεθεί και σε ιδιωτικές οικίες, υποδεικνύει ότι προφανώς χρησιμοποιούνταν και από άλλα άτομα - με την έννοια, ότι οι σφραγίδες που τα έχουν τυπώσει δεν αντιπροσωπεύουν απαραίτητα μέλη της κεντρικής διοίκησης, αλλά και άτομα εκτός αυτής. Με άλλα λόγια, είναι πιθανόν τα *noduli* να χρησιμοποιούνταν και στο πλαίσιο της ιδιωτικής διοίκησης - δηλαδή για τις ανάγκες διαχείρισης ενός νοικοκυριού - και ίσως, μάλιστα, με τον ίδιο τρόπο όπως στην κεντρική.

Επιπλέον, υπάρχουν ενδείξεις ότι κάποια *noduli* ταξίδευαν μεταξύ των μινωικών θέσεων. Η παρατήρηση αυτή υποδηλώνει ότι λειτουργούσαν σε διαφορετικά επίπεδα: κάποια μπορεί να σχετίζονταν με υποθέσεις και συναλλαγές που αφορούσαν σχέσεις και επαφές μεταξύ των μινωικών κέντρων, ενώ άλλα ίσως λειτουργούσαν στο πλαίσιο τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.¹⁶⁶

Ενδιαφέρον για την ερμηνεία της αινιγματικής λειτουργίας των *noduli* παρουσιάζει ένα σύνολο 45 παραδειγμάτων, που βρέθηκε ανάμεσα στο Διάδρομο 9 και το Δωμάτιο 27, στη ΝΔ πτέρυγα της «Έπαυλης» στην Αγ. Τριάδα (*Αρ. Κατ. 31*). Αυτά βρέθηκαν συγκεντρωμένα όλα μαζί, τυπωμένα όλα από την ίδια σφραγίδα και είχαν το ίδιο σχήμα.¹⁶⁷ Αρκετά κοντά τους βρέθηκε μία πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής (AT 24), η οποία πιθανώς καταγράφει 46-47 μονάδες ενός προϊόντος (μαλλιού;). Το

¹⁶⁵ Η παρατήρηση αυτή επισημαίνεται από την I.Schoep. Βλ., αναλυτικότερα, SCHOEP 1998b, 411-412 και SCHOEP 1998a, 80, 82.

¹⁶⁶ SCHOEP 1998b, 414-415. Βλ. επίσης WEINGARTEN 1991, 306 και *MINOAN ROUNDEL I*, 237.

¹⁶⁷ Βλ. αναλυτικότερα στον Κατάλογο, *Αρ. Κατ. 31*.

γεγονός, ότι ο αριθμός των *noduli* είναι σχεδόν ίδιος με τις μονάδες που καταγράφονται στην πινακίδα, ίσως δεν είναι τυχαίο. Για το συγκεκριμένο εύρημα προτείνονται¹⁶⁸ δύο διαφορετικές πιθανές εξηγήσεις: α) Λαμβάνοντας τα *noduli* ως “*dockets*”, εικάζεται ότι η κεντρική διοίκηση είχε παραδώσει μία μονάδα μαλλιού(;) στο κάθε άτομο που είχε φέρει ένα *nodulus*, προφανώς ως αντάλλαγμα κάποιας εργασίας που είχε ολοκληρωθεί και, στη συνέχεια, η όλη συναλλαγή καταγράφηκε στην πινακίδα. β) Ερμηνεύοντας τα *noduli* ως αποδεικτικά στοιχεία (“*receipts*”), πιθανολογείται ότι, με βάση τις καταγραφές στην πινακίδα, η κεντρική διοίκηση επρόκειτο να λάβει μία συγκεκριμένη ποσότητα μαλλιού(;) από διαφορετικά άτομα και είχε κατασκευάσει εκ των προτέρων τον απαιτούμενο αριθμό *noduli*, προκειμένου να δοθούν ως αποδεικτικά στοιχεία για τη συγκεκριμένη παραλαβή αγαθών.

Ωστόσο, οι παραπάνω ερμηνείες για την περίπτωση των 45 *noduli* δεν μπορούν να εκτιμηθούν πέρα από το πλαίσιο απλών εικασιών. Κατ’ αρχήν, ο συσχετισμός τους με την παρακείμενη πινακίδα, αν και πιθανός, δεν είναι απόλυτα βέβαιος. Από την άλλη πλευρά, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι, αφενός, το ότι όλα βρέθηκαν συγκεντρωμένα στον ίδιο χώρο και, αφετέρου, ο ομοιογενής χαρακτήρας αυτού του συνόλου (ίδιο σχήμα, ίδιο σφραγιστικό αποτύπωμα). Τα στοιχεία αυτά δεν βεβαιώνουν απαραίτητα ότι τα *noduli* είχαν συγκεντρωθεί εκεί από διαφορετικά σημεία (δηλαδή, για αρχειακό σκοπό). Αντιθέτως, είναι εξίσου πιθανόν, αν όχι λογικότερο, να υποδεικνύουν απλώς ότι στο συγκεκριμένο σημείο της «Έπαυλης» είχε κατασκευαστεί ένας σχετικά μεγάλος αριθμός *noduli*, από ένα και μόνο άτομο, προκειμένου αυτά να διανεμηθούν, στη συνέχεια, για κάποια συγκεκριμένη χρήση.¹⁶⁹ Επιπλέον, το συγκεκριμένο εύρημα φαίνεται να επιβεβαιώνει την προτεινόμενη ερμηνεία των *noduli* ως ένα είδος αποδείξεων, ενώ δεν μπορεί να αποκλεισθεί και η πιθανή χρήση τους ως μέσο ανταλλαγής για παροχή υπηρεσιών ή αγαθών, το οποίο – με μία ευρύτερη έννοια – θα μπορούσε να συγκριθεί με ένα είδος νομίσματος.¹⁷⁰

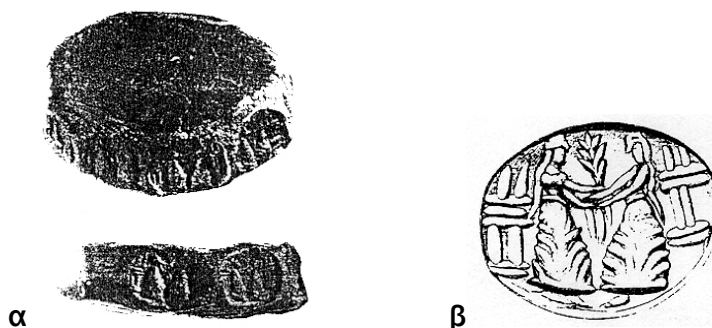
¹⁶⁸ *MINOAN ROUNDLE* I, 132. Για την περίπτωση των συγκεκριμένων *noduli* και την πιθανή ερμηνεία τους, βλ. επίσης WEINGARTEN 1986a, 18-19.

¹⁶⁹ *CMS* II.6, 360-361.

¹⁷⁰ Βλ. αναλυτικότερα *CMS* II.6, 360-361. Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 120. Ως ένα είδος απόδειξης (“*receipt*”) ή ως μέσα καταγραφής συναλλαγών ερμηνεύει τα *noduli* από τα “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου» της Κνωσού και η M.Panagiotaki (PANAGIOTAKI 1995, 723 / PANAGIOTAKI 1999, 112-113, 117-118).

ν) ΔΙΣΚΙΑ

Με τον όρο δισκία (“roundels”)¹⁷¹ χαρακτηρίζονται ορισμένα πήλινα μικροαντικείμενα, τα οποία έχουν ακανόνιστο δισκοειδές σχήμα και φέρουν ένα ή περισσότερα αποτυπώματα σφραγίδων στην περιφέρειά τους. Συνήθως είναι και ενεπίγραφα με σημεία της Γραμμικής Α γραφής, χαραγμένα στη μία ή και στις δύο κυκλικές, επίπεδες επιφάνειές τους (Εικ. 27). Βασικό τους γνώρισμα – κοινό και για τα noduli – είναι ότι πρόκειται για έναν ανεξάρτητο τύπο ΕνΔΤ: πάνω στον πηλό τους δε διακρίνονται ίχνη που να φανερώνουν ότι αυτά κρέμονταν από κάποιο αντικείμενο ή είχαν απευθείας τοποθετηθεί πάνω σε αυτό.¹⁷²

Εικ. 27 Τυπικό παράδειγμα δισκίου (M.X. 2112). α) Φωτογραφική απόδοση. β) Σχεδιαστική απόδοση του σφραγιστικού μοτίβου από την περιφέρεια του δισκίου. (MINOAN ROUNDEL II, 145)

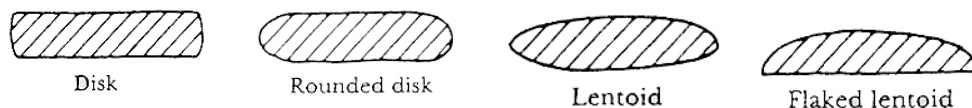
Με το συγκεκριμένο τύπο ΕνΔΤ έχει ασχοληθεί, εκτενώς και συστηματικά, τα τελευταία χρόνια ο E.Hallager¹⁷³ σε σειρά άρθρων του, ενώ τα συμπεράσματα των μακροχρόνιων ερευνών του συνοψίζονται στο έργο του *MINOAN ROUNDEL*. Ο ίδιος διακρίνει, με βάση το σχήμα τους, δύο βασικά είδη: α) τα δισκοειδή (“disk”), με δύο σχεδόν επίπεδες και παράλληλες επιφάνειες (και, ενίοτε, με ελαφρώς αποστρογγυλεμένη περιφέρεια: “rounded disk”) και β) τα φακοειδή (“lentoid”), με δύο

¹⁷¹ Ο όρος “roundels” χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1903 από τον A.J. Evans, για να χαρακτηρίσει κάποιους «πήλινους δίσκους με σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά τους» [EVANS A.J., “The Palace of Knossos”, *BSA* 9 (1902-1903), 41]. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* I, 79. Ο όρος αυτός υιοθετήθηκε και χρησιμοποιείται πλέον ευρέως από όλους σχεδόν τους ερευνητές (βλ. ενδεικτικά, Πιν. 1).

¹⁷² *MINOAN ROUNDEL* I, 19, 21, 23 Fig. 2, 36, 82 / HALLAGER 1999, 279. Για τον ορισμό του δισκίου, βλ. επίσης PERNA 1994b, 93.

¹⁷³ *MINOAN ROUNDEL* I, 79-120 / HALLAGER 1987b, 55-70 / HALLAGER 1988, 101-112 / HALLAGER 1989, 55-78 / HALLAGER 1990, 121-147 / HALLAGER 1995, 87-103.

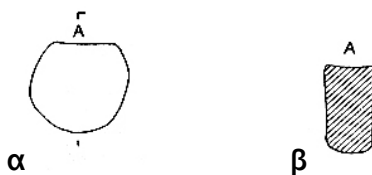
κυρτές πλευρές και σχετικά λεπτή περιφέρεια (ή με κυρτή τη μία μόνο επιφάνεια και ελαφρώς επίπεδη την άλλη: “*flaked lentoid*”).¹⁷⁴ [Εικ. 28]

Εικ. 28 Σχεδιαστική απόδοση των κύριων σχημάτων δισκίων, σύμφωνα με τον E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* II, 6)

Το διαχωρισμό των δισκίων στα δύο αυτά βασικά σχήματα αποδέχονται και οι W.Müller-I.Pini.¹⁷⁵ Εκείνοι, ωστόσο, λαμβάνουν ως πρωταρχικό κριτήριο για την τυπολογική ταξινόμησή τους τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που υπάρχουν στην περιφέρεια των δισκίων, καθώς έχει πειστικά αποδειχθεί ότι από αυτόν εξαρτιόταν άμεσα τόσο το σχήμα όσο και το μέγεθός τους.¹⁷⁶ Έτσι, οι τυπολογικές υποκατηγορίες που αναγνωρίζουν, είναι οι εξής:

α) **Δισκία με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.** Η υποκατηγορία αυτή αντιπροσωπεύεται από λιγοστά παραδείγματα, τόσο φακοειδούς όσο και δισκοειδούς σχήματος (Εικ. 29). Τα περισσότερα είναι ανεπίγραφα, στοιχείο που ίσως παραπέμπει σε μία διαφορετική ή, έστω, τροποποιημένη λειτουργία τους, δεδομένου ότι μεταξύ των δισκίων με περισσότερα του ενός σφραγιστικά αποτυπώματα, το ποσοστό των ανεπίγραφων είναι σχετικά χαμηλό.¹⁷⁷ Μερικά παραδείγματα αυτής της υποκατηγορίας είναι δύσκολο να διακριθούν από τα *noduli*. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι τα δισκία αυτού του τύπου είχαν άλλη σημασία από εκείνα με δύο ή περισσότερα αποτυπώματα σφραγίδων ή, τουλάχιστον, ότι μεταξύ δισκίων και *noduli* υπήρχε μία λειτουργική συνάφεια.¹⁷⁸

¹⁷⁴ *MINOAN ROUNDEL* I, 22, 94 και II, 6. Για τα σχήματα των δισκίων, ειδικότερα από την YM IB Αγ. Τριάδα και τη MM ΠΒ Φαιστό, βλ. επιπλέον: PERNA 1994b, 100-101 και PERNA 1995, 105, αντίστοιχα. Για εκείνα από τα “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου» της Κνωσού, βλ. επίσης: PANAGIOTAKI 1995, 720 και PANAGIOTAKI 1999, 113-115.

¹⁷⁵ *CMS* II.6, 363: “*scheiben- und linsenförmige Roundels*”.

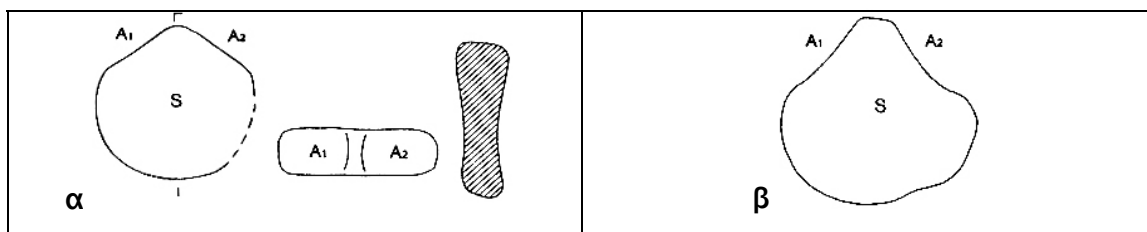
¹⁷⁶ *MINOAN ROUNDEL* I, 88-89, 100. Βλ. επίσης *CMS* II.6, 362-363.

¹⁷⁷ *CMS* II.6, 363, 379, 399 Tab. 8 (πρώτη στήλη), 450 Tabelle 2. Για τα παραδείγματα των δισκίων με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* II, 9-207.

¹⁷⁸ *CMS* II.6, 363. Για τη μορφολογική ομοιότητα μεταξύ *noduli* και δισκίων με ένα σφραγιστικό αποτύπωμα, καθώς και για τις περιπτώσεις τυπολογικής σύγχυσης μεταξύ τους, βλ. επίσης PERNA 1994b, 110-111.

Εικ. 29 Δισκίο με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα: α) Πάνω επιφάνεια. β) Τομή. Με (A) δηλώνεται η θέση του σφραγιστικού αποτυπώματος. (CMS II.6, 399 Tableau 8)

β) **Δισκία με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα.** Η συγκεκριμένη υποκατηγορία (Εικ. 30α) περιλαμβάνει παραδείγματα δισκοειδούς και φακοειδούς σχήματος, κατά κανόνα ενεπίγραφα και άλλοτε χωρίς επιγραφή. Αρκετά παραδείγματα χαρακτηρίζονται από μία ιδιόμορφη διαμόρφωση του περιγράμματός τους, το οποίο αποκλίνει αρκετά από το τυπικό κυκλικό σχήμα, καθώς ανάμεσα στα δύο σφραγιστικά αποτυπώματα δημιουργείται μία έντονη ρινοειδής προεξοχή. Αυτά αντιπροσωπεύουν μία τυπολογική παραλλαγή (Εικ. 30β) και, σε γενικές γραμμές, θυμίζουν ως προς το σχήμα τα «μετάλλια», τα οποία χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Κρητικής Ιερογλυφικής γραφής και ήταν μόνο ενεπίγραφα και ποτέ ενσφράγιστα.¹⁷⁹

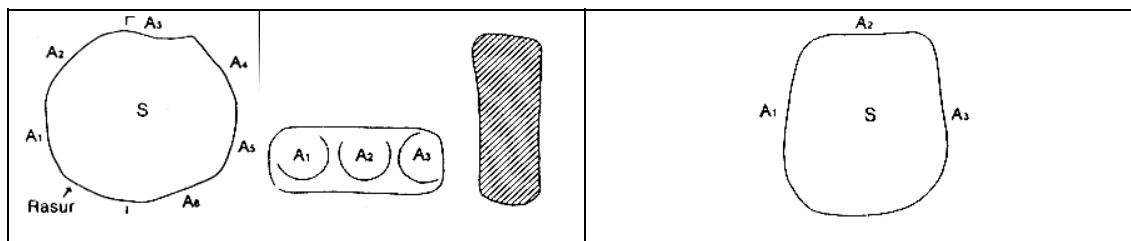
Εικ. 30 Δισκία με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. α) Τυπική μορφή: Πάνω επιφάνεια, Περιφέρεια, Τομή. Με A1, A2 δηλώνεται η θέση των σφραγιστικών αποτυπωμάτων. Με S η θέση της επιγραφής. β) Παραλλαγή με έντονη ρινοειδή προεξοχή του περιγράμματος (CMS II.6, 399 Tableau 8)

γ) **Δισκία με 3 και περισσότερα σφραγιστικά αποτυπώματα.** Η υποκατηγορία αυτή περιλαμβάνει παραδείγματα κυρίως δισκοειδούς σχήματος και σπανιότερα φακοειδούς (Εικ. 31, αριστερά). Το μεγαλύτερο ποσοστό τους είναι ενεπίγραφα, ενώ ο αριθμός των σφραγιστικών αποτυπωμάτων στην περιφέρειά τους μπορεί να φτάσει έως και τα 15. Στα περισσότερα από τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα, τα σφραγιστικά αποτυπώματα του κάθε δισκίου προέρχονται όλα από την ίδια σφραγίδα, ενώ είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις που έχουν χρησιμοποιηθεί 2, 3 ή και 4 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες.¹⁸⁰ Τέλος, ελάχιστα παραδείγματα

¹⁷⁹ CMS II.6, 363-364, 379, 399 Tab. 8 (μεσαία στήλη), 450-1 Tabelle 2 / CMS II.7, 272-273, 277 Tab. 4 (τρύτη στήλη). Για τα δισκία με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα, βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* II, 9-207.

¹⁸⁰ Για τα δισκία με 3 και περισσότερα σφραγιστικά αποτυπώματα, βλ. CMS II.6, 364-365, 379, 399 Tab. 8 (τρύτη στήλη), 451 Tabelle 2. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* II, 9-207.

χαρακτηρίζονται από ένα περίγραμμα σχεδόν ορθογώνιου σχήματος και αντιπροσωπεύουν μία τυπολογική παραλλαγή (Εικ. 31, δεξιά).¹⁸¹

Εικ. 31 Δισκία με 3 και περισσότερα σφραγιστικά αποτυπώματα. Αριστερά: Με 6 σφραγιστικά αποτυπώματα (A1-A6 και ένα που έχει σβηστεί: “Rasur”): Πάνω επιφάνεια, Περιφέρεια, Τομή. Με S δηλώνεται η θέση της επιγραφής. Δεξιά: Παραλλαγή με σχεδόν ορθογώνιο περίγραμμα (πάνω επιφάνεια). [CMS II.6, 399 Tableau 8]

Τα δισκία αποτελούν έναν ευρύτατα διαδεδομένο τύπο ΕνΔΤ τόσο γεωγραφικά όσο και χρονολογικά. Με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα, ο συνολικός αριθμός τους υπολογίζεται σε 180, ενώ οι θέσεις προέλευσής τους φθάνουν τις 12, συμπεριλαμβανομένων και δύο εκτός της μινωικής Κρήτης: την Κέα και τη Σαμοθράκη.¹⁸² Η πρωιμότερη εμφάνισή τους ανάγεται στη MM IIB περίοδο, ενώ η χρήση τους συνεχίζεται αδιάλειπτα έως και την YM IB φάση, στην οποία και χρονολογούνται τα περισσότερα γνωστά παραδείγματα.¹⁸³ Αν και μέχρι πρόσφατα τα δισκία συνδέονταν αποκλειστικά με τις ανάγκες του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, σήμερα είναι βέβαιο ότι αυτά χρησιμοποιούνταν και στο πλαίσιο της οικονομικής διαχείρισης που βασιζόταν στην Κρητική Ιερογλυφική γραφή.¹⁸⁴ Από την άλλη πλευρά, παραδείγματα δισκίων δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα ούτε στην ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά ούτε και στη μυκηναϊκή Κρήτη, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο συγκεκριμένος τύπος μινωικών ΕνΔΤ ανήκει μεταξύ εκείνων, που η μυκηναϊκή Γραμμική Β διοίκηση φαίνεται να απέρριψε.¹⁸⁵

Η συντριπτική πλειονότητα των δισκίων φέρει σημεία της Γραμμικής Α γραφής, που είναι χαραγμένα είτε και στις δύο επίπεδες επιφάνειές τους είτε μόνο στη μία, ενώ

¹⁸¹ CMS II.6, 365, 399 Tab. 8 (τρίτη στήλη: “Variante, rechteckiger Umriss”).

¹⁸² Βλ., αναλυτικότερα, MINOAN ROUNDEL I, 25 Tab.2, 36, 84 Tab.4, 236 και HALLAGER 2000a, 101-105.

¹⁸³ MINOAN ROUNDEL I, 36, 84.

¹⁸⁴ Η σύνδεση των δισκίων με το διοικητικό σύστημα της Κρητικής Ιερογλυφικής γραφής βασίζεται, κυρίως, στο σχετικά πρόσφατο εύρημα από το MM IIB «Αποθήκη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του Πετρά (PE Hc 2). Επιπλέον, το M.H.107 – προερχόμενο από την Αποθήκη 4 του «ανακτόρου» της Κνωσού, αλλά αποδιδόμενο στον «Αποθήκη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» – πιστεύεται ότι ίσως δεν ανήκει τυπολογικά στα *discoideia noduli*, όπως θεωρούνταν μέχρι τώρα, αλλά μάλλον πρόκειται για ένα μικρού μεγέθους δισκίο. Βλ. αναλυτικότερα HALLAGER 2000a, 101-105.

¹⁸⁵ MINOAN ROUNDEL I, 84 / WEINGARTEN 1994a, 184 / HALLAGER 2000a, 104-105.

σε ελάχιστες περιπτώσεις ακόμα και πάνω στο σφραγιστικό αποτύπωμα (“*supra sigillum*”). Οι πολύ σύντομοι χαρακτήρα επιγραφές των δισκίων αποτελούνται από ομάδες σημείων, από ένα και μόνο σημείο, από συμπλέγματα, καθώς και από αριθμούς ή κλασματικά σημεία. Τα μεμονωμένα σημεία και τα συμπλέγματα απαντούν πολύ πιο συχνά και πιθανόν αναφέρονταν στο αγαθό που αποτελούσε το αντικείμενο της συναλλαγής, στο πλαίσιο της οποίας χρησιμοποιούταν το δισκίο. Τα αγαθά αυτά αφορούσαν κυρίως διάφορα είδη αγροτικών προϊόντων, ζώα, αντικείμενα που περιείχαν κάτι (τρίποδες, καλάθια, κ.ά.), υφαντουργικά προϊόντα, κ.ο.κ.. Σε άλλες περιπτώσεις – όπως π.χ. όταν ένα ιδεόγραμμα συνοδεύεται και από ομάδα σημείων πάνω στο ίδιο δισκίο – θεωρείται, ότι οι επιγραφές πρέπει να παρείχαν κάποιου είδους επιπρόσθετες πληροφορίες, σχετικές με την εκάστοτε συναλλαγή.¹⁸⁶

Ωστόσο, η ύπαρξη και ανεπίγραφων δισκίων καθιστά δυσκολότερη την κατανόηση του τρόπου χρήσης τους. Ίσως υποδηλώνει έναν πιο σύνθετο ρόλο τους, δεδομένου ότι η απουσία εγχάρακτων σημείων της Γραμμικής Α γραφής από κάποια δισκία θα μπορούσε να παραπέμπει σε ένα, εν μέρει, διαφορετικό τρόπο λειτουργίας τους. Ωστόσο, η ερμηνεία της ύπαρξης ή όχι επιγραφών πάνω στα δισκία αποτελεί ένα θέμα ανοιχτό προς συζήτηση, καθώς – σύμφωνα με μία άλλη άποψη¹⁸⁷ – μεταξύ ενός ανεπίγραφου και ενός ενεπίγραφου δισκίου δεν υπήρχε, απαραίτητα, λειτουργική διαφοροποίηση. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου ενδεχόμενου, εικάζεται ότι ο χρήστης της σφραγίδας που ήταν υπεύθυνος για το τύπωμα του δισκίου θα ασχολούνταν, σταθερά, με ένα και μόνο είδος αγαθού (π.χ. μαλλί). Στην περίπτωση αυτή, αρκούσε απλώς και μόνο το σφραγιστικό αποτύπωμα, το οποίο και θα παρέπεμπε στο συγκεκριμένο άτομο και αγαθό. Από την άλλη πλευρά, τα δισκία θα εφοδιάζονταν με επιγραφές, μόνο όταν το προϊόν της συναλλαγής απαιτούσε κάποιον ιδιαίτερο προσδιορισμό (π.χ. εάν το αγαθό αφορούσε άλλου είδους υφαντουργικό προϊόν, εκτός από μαλλί) ή εάν επρόκειτο για κάτι ασυνήθιστο. Ωστόσο, αυτό που προβληματίζει¹⁸⁸ στο πλαίσιο μιας τέτοιας υπόθεσης, είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των δισκίων, δηλαδή τα ενεπίγραφα, εμφανίζονται να αντιπροσωπεύουν συναλλαγές ιδιάζοντος ή ασυνήθιστου

¹⁸⁶ Για τις επιγραφές των δισκίων, βλ. αναλυτικότερα *MINOAN ROUNDEL* I, 84, 100-101, 108-112, 113, 225-230.

¹⁸⁷ Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από τον E.Hallager (*HALLAGER* 1990, 130, 144 / *MINOAN ROUNDEL* I, 112 / *HALLAGER* 1999, 282).

¹⁸⁸ Ο προβληματισμός αυτός εκφράζεται από τη J.Weingarten: Βλ. “*Response by J.Weingarten*” στο *HALLAGER* 1990, 143.

χαρακτήρα, ρόλος που φυσιολογικά θα έπρεπε να αποδοθεί στα πολύ λιγότερα ανεπίγραφα παραδείγματα, μια και αυτά είναι εκείνα που, ουσιαστικά, αποκλίνουν από το γενικότερο κανόνα.

Στο πλαίσιο μιας ερμηνευτικής προσέγγισης της λειτουργίας των δισκίων, αναπόφευκτα, η προσοχή εστιάζεται σε ένα από τα βασικότερα γνωρίσματά τους: τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων στην περιφέρειά τους. Είναι γενικά αποδεκτό, ότι ο αριθμός αυτός είχε μία ουσιαστική και λειτουργική σημασία. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από μία επιπλέον παρατήρηση: σε αρκετές περιπτώσεις δισκίων, ένα ή δύο από τα σφραγιστικά αποτυπώματα της περιφέρειάς τους φαίνεται να έχουν σβηστεί (πιέζοντας έναν πολύ μικρό σβώλο πηλού πάνω στο υπάρχον αποτύπωμα). Τέτοιου είδους διορθώσεις φανερώνουν ότι το κάθε δισκίο προοριζόταν να φέρει ένα συγκεκριμένο αριθμό σφραγιστικών αποτυπωμάτων και αυτό, ακριβώς, το στοιχείο κατέχει μία θέση κλειδί στην κατανόηση της λειτουργίας του συγκεκριμένου τύπου.¹⁸⁹

Ήδη από την ανακάλυψη των πρώτων δισκίων –γύρω στο 1900– αρκετοί ερευνητές επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τη λειτουργία τους, προτείνοντας διάφορες υποθέσεις.¹⁹⁰ Ωστόσο, οι περισσότερες από αυτές αποδείχτηκαν εσφαλμένες ή ανεπαρκείς, τόσο εξαιτίας των όλο και αυξανόμενων νέων ευρημάτων όσο και της σταδιακά πιο συστηματικής μελέτης τους. Μία από τις πιο πρόσφατες και ενδιαφέρουσες ερμηνείες είναι αυτή του E.Hallager,¹⁹¹ ο οποίος επιχειρεί να ανασυνθέσει τον τρόπο χρήσης των δισκίων, λαμβάνοντας υπόψη τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα, τη χωρική τους κατανομή, αλλά και τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά τους.

Με βάση την ερμηνεία του, τα δισκία χρησιμοποιούνταν πιθανότατα ως ένα είδος αποδεικτικών στοιχείων (“*a kind of receipt*”), τα οποία θα απαιτούνταν από τη διοίκηση σε αντάλλαγμα για την παράδοση, εκ μέρους της, συγκεκριμένων μονάδων

¹⁸⁹ *MINOAN ROUNDEL* I, 100 / *CMS* II.6, 362-363, 364-365. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον W.Müller, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι διορθώσεις αυτές ίσως γίνονταν από τον γραφέα (*CMS* II.6, 365). Για τις περιπτώσεις σφραγιστικών αποτυπωμάτων, που σκόπιμα σβήνονταν από την περιφέρεια των δισκίων, βλ. επίσης: *PERNA* 1994b, 108 και *PERNA* 1995, 109.

¹⁹⁰ Για μία συνοπτική παρουσίαση των ερμηνευτικών προτάσεων διάφορων μελετητών, βλ. *MINOAN ROUNDEL* I, 79-82. Εκεί παρουσιάζονται οι απόψεις πολλών ερευνητών, ήδη από το 1903 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και, ειδικότερα, των F.Halbherr, A.J.Evans, F.Chapouthier, D.Levi, M.Pope, I.Παπαποστόλου και V.Agravantinos.

¹⁹¹ *MINOAN ROUNDEL* I, 116-120, 132, 237 και *HALLAGER* 1999, 279.

ενός αγαθού. Η ακριβής ποσότητα του αγαθού θα καθοριζόταν από τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων στην περιφέρεια του δισκίου (δηλαδή, κάθε σφραγιστικό αποτύπωμα θα αντιστοιχούσε σε μία μονάδα του εκάστοτε προϊόντος), ενώ, μερικές φορές, το αγαθό δηλωνόταν μέσω ιδεογράμματος που ήταν χαραγμένο πάνω στο δισκίο.¹⁹² Στην περίπτωση αυτή, θεωρείται δεδομένο ότι ο χρήστης της σφραγίδας ταυτίζεται με τον παραλήπτη των προϊόντων. Όμως, το ίδιο το δισκίο προοριζόταν για τη διοίκηση - η οποία παρείχε τα αγαθά - και κρατούνταν εκεί, χρησιμοποιούμενο πλέον ως αποδεικτικό στοιχείο για την περάτωση της εκάστοτε συναλλαγής. Παρόμοιο σύστημα χρήσης ενσφράγιστων αποδεικτικών στοιχείων, στον τομέα της διοίκησης, είναι γνωστό από το χώρο της Εγγύς Ανατολής, όπως π.χ. κατά τη μεταφορά αγαθών από τις αποθήκες σε εργαστήρια.¹⁹³

Στο πλαίσιο της ερμηνείας του E.Hallager, τα δισκία αντιπροσωπεύουν, ουσιαστικά, συναλλαγές που σχετίζονται με εξερχόμενα αγαθά. Η διαδικασία μιας τέτοιας συναλλαγής, θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να περιγραφεί ως εξής: Ο χρήστης της σφραγίδας θα παραλάμβανε από τις κεντρικές αποθήκες συγκεκριμένες μονάδες ενός προϊόντος και θα τύπωνε με τη σφραγίδα του το δισκίο, βεβαιώνοντας την παραλαβή. Στη συνέχεια, ο υπάλληλος της αποθήκης θα χάραζε τα απαιτούμενα σημεία της Γραμμικής Α γραφής και, σπανιότερα, θα πρόσθετε και αριθμούς (πλήρεις μονάδες ή κλασματικά σημεία), για να προσδιορίσει τα αγαθά που είχε παραδώσει. Με το πέρας της συναλλαγής, το δισκίο θα κρατούνταν από τον υπεύθυνο της αποθήκης, ο οποίος και θα το μετέφερε στο αρχείο. Σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή,¹⁹⁴ εάν τα δισκία αντιπροσώπευαν εισερχόμενα αγαθά, δηλαδή προϊόντα που ελάμβανε η διοίκηση από άλλα άτομα, τότε θα έπρεπε να παρουσιάζουν μία αρκετά πιο ευρεία κατανομή και όχι να περιορίζονται σε κεντρικά και «ανακτορικά» κτίρια ή σε αποθέσεις που αντιπροσωπεύουν κεντρικά διοικητικά αρχεία. Και αυτό, γιατί η συγκεκριμένη ερμηνεία λαμβάνει ως υπόθεση εργασίας, ότι αυτά σφραγίζονταν πάντα από τον

¹⁹² Από την άλλη πλευρά, η χάραξη κλασματικών σημείων θα απαιτούνταν σε περιπτώσεις, όπως π.χ. όταν η ποσότητα του αγαθού που έπρεπε να παραδοθεί από τη διοίκηση ήταν μικρότερη ή μεγαλύτερη από την καθιερωμένη μονάδα του προϊόντος ή, ίσως, όταν η απαιτούμενη ποσότητα δεν είχε ληφθεί στο σύνολό της. Βλ. *MINOAN ROUNDLE I*, 100-101, 229-230 / *PERNA 1994b*, 104.

¹⁹³ *MINOAN ROUNDLE I*, 118-120.

¹⁹⁴ Βλ. αναλυτικότερα *MINOAN ROUNDLE I*, 116-117. Οι ελάχιστες περιπτώσεις δισκίων, που έχουν βρεθεί εκτός του κεντρικού ή «ανακτορικού» κτιρίου μιας θέσης, αντιπροσωπεύουν - κατά τον E.Hallager - μία προσωρινή διοικητική δραστηριότητα, με τα δισκία να μην έχουν ακόμα μεταφερθεί στο κεντρικό αρχείο της θέσης. Βλ., επίσης, *PERNA 1994b*, 93, 100.

παραλήπτη, αλλά κρατούνταν από το άλλο μέλος της συναλλαγής, αυτό που παρέδιδε τα αγαθά.

Μία τέτοιου είδους χρήση των δισκίων, ουσιαστικά, αντανακλά την ύπαρξη ενός συστήματος αποδείξεων στο πλαίσιο της μινωικής διοίκησης, το οποίο θα προστάτευε τον χρήστη της σφραγίδας (και παραλήπτη των αγαθών) απέναντι στο ενδεχόμενο απάτης εκ μέρους ενός διοικητικού υπαλλήλου (στη συγκεκριμένη περίπτωση, του γραφέα).¹⁹⁵ Δεδομένου ότι το κάθε σφραγιστικό αποτύπωμα ισοδυναμεί με μία μονάδα, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι ο γραφέας δεν θα μπορούσε να εξαπατήσει τον χρήστη της σφραγίδας, όσον αφορά στην ποσότητα του εκάστοτε προϊόντος.

Η προτεινόμενη ερμηνεία των δισκίων ως αποδεικτικών στοιχείων γίνεται, σε γενικές γραμμές, αποδεκτή και από άλλους ερευνητές.¹⁹⁶ Ωστόσο, η θεωρία αυτή - αν και αρκετά ελκυστική - παραμένει ένα υποθετικό μοντέλο σκέψης, που σε αρκετά σημεία του δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.¹⁹⁷ Ακόμα κι αν δεχτούμε, ότι τα δισκία πιστοποιούν τη διακίνηση, σε τοπικό επίπεδο, διαφόρων αγαθών, ο χαρακτήρας αυτής της διακίνησης δεν μπορεί να προσδιοριστεί με περισσότερη ακρίβεια και/ή ασφάλεια.¹⁹⁸ Όπως σωστά επισημαίνει η I.Schoep,¹⁹⁹ το βέβαιο είναι - βάσει της χωρικής κατανομής τους - ότι κρατούνταν και χρησιμοποιούνταν ως αποδεικτικά στοιχεία μόνο από την κεντρική διοίκηση και, άρα, ακόμα κι αν σφραγίζονταν από άλλα μέλη, αυτά θα κατέληγαν ούτως ή άλλως στα κεντρικά αρχεία. Επομένως, κατά τη γνώμη της, δεν μπορεί να υποστηριχτεί με βεβαιότητα ότι τα δισκία αντιπροσώπευαν μόνο εξερχόμενα αγαθά. Εξίσου πιθανόν είναι να αφορούσαν και εισερχόμενα: στην περίπτωση που κάποια προϊόντα παραδίδονταν από τρίτους στις κεντρικές αποθήκες, τα δισκία θα σφραγίζονταν και θα κρατούνταν από τον παραλήπτη των αγαθών, δηλαδή την κεντρική διοίκηση. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα δικαιολογούσε, εξίσου ικανοποιητικά, τη χωρική κατανομή αυτού του τύπου.

Επιπλέον, η ερμηνευτική πρόταση του E.Hallager αποδίδει στα δισκία μία αρκετά περιορισμένη και εξειδικευμένη λειτουργία. Ωστόσο, δεν αποκλείεται να είχαν ένα ρόλο πιο διευρυμένο και σύνθετο στο πλαίσιο της μινωικής διοίκησης. Για

¹⁹⁵ *MINOAN ROUNDLE* I, 120. Βλ. επίσης WEINGARTEN 1994a, 182 και WEINGARTEN 1995, 286-287.

¹⁹⁶ WEINGARTEN 1994a, 182, 184 / WEINGARTEN 1995, 286-287 / PERNA 1994b, 93 / PERNA 1995, 106-107 / REHAK & YOUNGER 1998, 131-132 / PANAGIOTAKI 1999, 115, 117-118.

¹⁹⁷ *CMS* II.6, 363 σημ. 47.

¹⁹⁸ SCHOEP 1998b, 406.

¹⁹⁹ SCHOEP 1998b, 405-406 και SCHOEP 1998a, 80.

παράδειγμα, εκτός από τη χρήση τους ως αποδεικτικά στοιχεία που απαιτούνταν από τη διοίκηση για την παράδοση και/ή την παραλαβή αγαθών, θα μπορούσαν να αποτελούν και κάποιου είδους συμφωνητικά, τα οποία θα αφορούσαν μία υποχρέωση που επρόκειτο να εκπληρωθεί. Εξάλλου, το γεγονός ότι τα δισκία ήταν και ενεπίγραφα, υποδηλώνει ότι η συναλλαγή που αυτά αντιπροσώπευαν μπορούσε να διευκρινιστεί περαιτέρω και, κατ' επέκταση, θα αποτελούσαν ένα διοικητικό τεκμήριο με ενδεχόμενες πολλαπλές λειτουργικές εκφάνσεις.²⁰⁰ Επιπλέον, η ταυτότητα των ατόμων που τύπωναν με τις σφραγίδες τους τα δισκία και συμμετείχαν στη συναλλαγή που αυτά εξέφραζαν, παραμένει σε γενικές γραμμές αινιγματική: θα μπορούσαν να είναι απλοί υπάλληλοι, αξιωματούχοι και/ή άτομα εκτός της διοίκησης.²⁰¹

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η οποιαδήποτε ερμηνευτική προσέγγιση της λειτουργίας των δισκίων εμπεριέχει αρκετές δυσκολίες και οδηγεί σε σειρά υποθετικών σκέψεων, που είναι αδύνατον τόσο να τεκμηριωθούν όσο και να αντικρουστούν. Το σίγουρο είναι πως πρόκειται για έναν τύπο ΕνΔΤ, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν χρησιμοποιούταν για να ασφαλίσει ή να χαρακτηρίσει (ως ετικέτα) κάποιο αγαθό ή «έγγραφο». Οι μέχρι τώρα ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι τα δισκία πιθανότατα είχαν μία λειτουργία συναφή – αλλά όχι ακριβώς ίδια – με αυτή των *noduli*. Η παρατήρηση αυτή βασίζεται, κυρίως, στις ομοιότητες που διαπιστώνονται μεταξύ τους. Επομένως, δεν αποκλείεται οι δύο αυτοί τύποι – συμπληρώνοντας ο ένας τον άλλο(;) – να ανήκαν σε ένα σύστημα ανταλλαγής παροχών, στο πλαίσιο ίσως μιας πρωτονομισματικής οικονομικής οργάνωσης.²⁰²

vi) 'ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ'

²⁰⁰ Μία τέτοιου είδους, πιο διευρημένη και σύνθετη λειτουργία για τα δισκία υποστηρίζει η I.Schoep. Βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1998b, 406-407. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι και ο A.J.Evans (*PM I*, 621), ήδη το 1921, είχε εκφράσει την άποψη ότι «το ενσφράγιστο 'δισκίο' πιθανόν αντιπροσώπευε κάποιου είδους υποχρεώσεις που είχε αναλάβει το άτομο, ή τα άτομα, τα οποία ήταν υπεύθυνα για τα σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του».

²⁰¹ SCHOEP 1998b, 406. Ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDLE I*, 102, 104, 217) υποστηρίζει, ειδικότερα, ότι εάν τα δισκία βεβαίωναν, πράγματι, τη λήψη αγαθών από τις κεντρικές αποθήκες, τότε άτομα σε όλα τα γραφειοκρατικά επίπεδα μπορεί να ήταν υποχρεωμένα να τυπώνουν τέτοιου είδους αποδεικτικά στοιχεία και να τα δίδουν στη διοίκηση, κάθε φορά που ελάμβαναν αγαθά. Έτσι, οι χρήστες των σφραγίδων που τύπωναν δισκία, σε κάποιες περιπτώσεις, θα ήταν απλώς μεγάλης κλίμακας καταναλωτές, ενώ σε άλλες, τοπικοί διοικητικοί υπάλληλοι.

²⁰² *CMS II.6*, 363. Για τα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ *noduli* και δισκίων, καθώς και για την ενδεχόμενη παρεμφερή λειτουργία τους, βλ. επίσης: *MINOAN ROUNDLE I*, 130 και PERNA 1994b, 110-111.

Ο συγκεκριμένος τύπος σφραγισμάτων απαντά στη βιβλιογραφία με τους εξής όρους: “*Objektplomben*” (κατά Müller-Pini)²⁰³ ή “*Direct Sealings*”/“*Direct Object Sealings*” (κατά Hallager,²⁰⁴ Weingarten,²⁰⁵ Panagiotaki,²⁰⁶ κ.ά.).²⁰⁷ Βλ. επίσης, Πιν.1.

Με τον όρο αυτόν χαρακτηρίζονται κάποιοι μικρού μεγέθους σβώλοι πηλού, συνήθως ακανόνιστου σχήματος, οι οποίοι είχαν πιεστεί και τοποθετηθεί απευθείας πάνω σε ένα αντικείμενο, όταν ο πηλός τους ήταν ακόμα υγρός. Έτσι, στην κάτω επιφάνειά τους διακρίνονται συχνά τα αποτυπώματα από τα αντικείμενα που σφραγίζονταν, στοιχείο που -σε αρκετές περιπτώσεις- καθιστά δυνατή την αναγνώρισή τους. Τα σφραγίσματα αυτά συχνά φέρουν αποτυπώματα σφραγίδων, ενώ πολύ σπάνια είναι και ενεπίγραφα.

Η γενική αυτή περιγραφή αφορά, βέβαια, και στα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’. Ωστόσο, μεταξύ των δύο τύπων ΕνΔΤ υπάρχει μία σημαντική διαφοροποίηση, η οποία έγκειται στο είδος των αντικειμένων που σφράγιζαν: Εκείνα ‘με επίπεδη βάση’ χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για την απευθείας σφράγιση μικρού μεγέθους «εγγράφων» από περγαμηνή ή μαλακό δέρμα. Αντιθέτως, ο υπό συζήτηση τύπος προοριζόταν για τη σφράγιση διαφορετικών και ποικίλων αντικειμένων: Τα σφραγίσματα αυτά πιέζονταν απευθείας πάνω στο στόμιο ή το χείλος αγγείων και πίθων, σε καπάκια, σε είδη καλαθοπλεκτικής και σε διάφορα άλλα αντικείμενα από ποικίλα υλικά (ξύλο, δέρμα, κ.ο.κ.).²⁰⁸

Είναι γνωστό, πως τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ χρησιμοποιούνταν ευρέως στην ηπειρωτική Ελλάδα, τουλάχιστον από την ώριμη ΠΕ ΙΙ περίοδο και εξής (π.χ. Λέρνα, «Οικία των Κεράμων»), ενώ η παρουσία τους ήταν έντονη και στο χώρο της Εγγύς Ανατολής (π.χ. Συρία και Ιράκ, 7^η και 6^η χιλιετία π.Χ.). Στη μινωική Κρήτη, η χρήση τους ανάγεται τόσο πρώιμα όσο στην Προανακτορική περίοδο.²⁰⁹ Ωστόσο, η απευθείας σφράγιση αντικειμένων χαρακτηρίζει, κατά τρόπο ιδιαίτερο, την Παλαιοανακτορική περίοδο, οπότε και εμφανίζεται ως η πιο συνήθης σφραγιστική

²⁰³ CMS II.6, 360, 368-369, Tab. 3.

²⁰⁴ MINOAN ROUNDEL I, 21-25, 34-35, 201 / HALLAGER 1999, 277-288.

²⁰⁵ Βλ., ενδεικτικά, WEINGARTEN 1989a, 40.

²⁰⁶ PANAGIOTAKI 1999, 107.

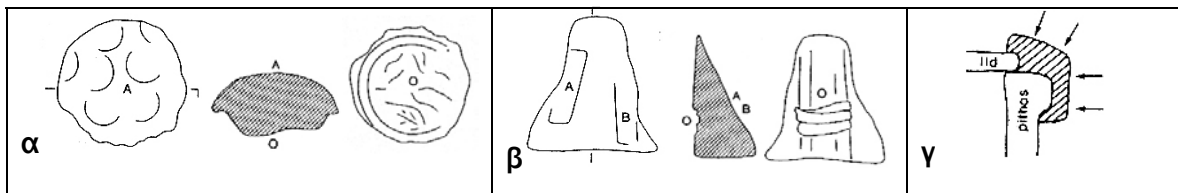
²⁰⁷ Ο ίδιος τύπος απαντά, επίσης, στη βιβλιογραφία ως “*True Sealings*” (PANAGIOTAKI 1995, 709-728).

²⁰⁸ HALLAGER 1999, 278-279 / MINOAN ROUNDEL I, 21-22 / PANAGIOTAKI 1995, 715.

²⁰⁹ SCHOEP 1999a, 267, 269, 272-273 και Tab. 1 / VLASAKI & HALLAGER 1995, 253 Tab. 1, 254, 268-270 / CMS II.6, 368. Για τα σφραγίσματα από τη Λέρνα, βλ. ενδεικτικά WEINGARTEN 2000, 103-124. Για τα σφραγίσματα από το χώρο της Εγγύς Ανατολής, βλ. ενδεικτικά LAURITO 2000, 367-429.

πρακτική. Σημαντικός αριθμός ‘σφραγισμάτων αντικειμένων’ προέρχεται από τη Φαιστό (MM IIB), το Μοναστηράκι (MM IIB), την Κνωσό (MM I-II) και τον «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του “*Quartier Mu*” στα Μάλλια (MM IIB), ενώ από ένα μοναδικό παράδειγμα βρέθηκε, επίσης, στη Σαμοθράκη (MM IIB) και την Κέα (πρώιμη Μέση Εποχή Χαλκού).²¹⁰

Αξίζει να σημειωθεί η κοινή χρήση των ‘σφραγισμάτων αντικειμένων’ και στα δύο διοικητικά συστήματα της Παλαιοανακτορικής περιόδου, αυτό της Κρητικής Ιερογλυφικής γραφής και εκείνο της Γραμμικής Α.²¹¹ Επιπλέον, τόσο τα παραδείγματα της Παλαιοανακτορικής όσο και εκείνα της Προανακτορικής – παρόλο που τυπολογικά διαφοροποιούνται ελαφρώς μεταξύ τους - σφράγιζαν λίγο-πολύ τα ίδια είδη αντικειμένων: ποικίλα είδη δοχείων (στόμια αγγείων, πίθων, καλάθια, κ.ά.) ή ψάθα (που χρησίμευε πιθανώς ως κάλυμμα σε διάφορα δοχεία) και ξύλινα σφαιρώματα ή μικρούς ξύλινους κυλινδρικούς γόμφους, που χρησιμοποιούνταν για να ασφαλίσουν κιβώτια, κουτιά ή θύρες.²¹² (Βλ. Εικ. 32 β, γ)

Εικ. 32 ‘Σφραγίσματα αντικειμένων’. α) Πήλινο πόμα αγγείου: Επάνω επιφάνεια με σφραγιστικό αποτύπωμα (Α), Τομή και Κάτω επιφάνεια με αποτύπωμα αντικειμένου (Ο). β) Σφράγισμα ξύλινου γόμφου ή σφαιρώματος: Επιφάνεια με σφραγιστικά αποτυπώματα (Α,Β), Τομή και Επιφάνεια με το αποτύπωμα του σφραγισμένου αντικειμένου (Ο). γ) Σφράγισμα απευθείας τοποθετημένο πάνω στο χείλος και το πόμα πίθου. Τα βέλη δηλώνουν τη θέση των σφραγιστικών αποτυπωμάτων. [CMS II.6, 396 Tableau 5: για (α) και (β). HALLAGER 1999, 278: για (γ)]

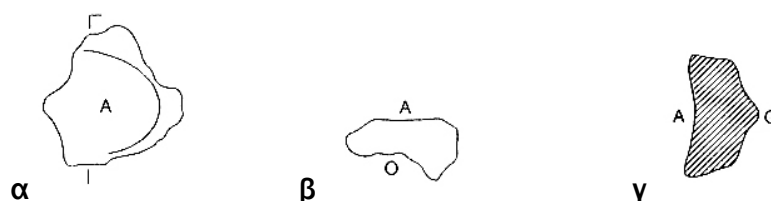
Ωστόσο, η εικόνα αλλάζει σημαντικά κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’, τόσο ευρέως διαδεδομένα κυρίως στη MM I-II,

²¹⁰ *MINOAN ROUNDEL* I, 22, 34-35. Για τα παραδείγματα, ειδικότερα, από την Παλαιοανακτορική Κνωσό, βλ. ενδεικτικά: WEINGARTEN 1988b, 1-3, 18 Appendix I και WEINGARTEN 1994a, 177-178. Για εκείνα από το “*Quartier Mu*” των Μαλλίων: WEINGARTEN 1990b, 106 / WEINGARTEN 1995, 287-291. Για τα σφραγίσματα από τη Σαμοθράκη (EEE 3) και την Κέα (Κ8.112), βλ. ειδικότερα: *MINOAN ROUNDEL* I, 47, 69 / SCHOEP 1997, 55-56 / REHAK & YOUNGER 1998, 139 σημ. 340 / CMS V.2, Nr. 479 / CMS II.6, 376. Για τα σφραγίσματα από τη Φαιστό: FIANDRA 1968, 383-395 / WEINGARTEN 1990b, 106 / WEINGARTEN 1995, 285. Για εκείνα από το Μοναστηράκι: KANTA 1999, 390.

²¹¹ SCHOEP 1999a, 265, 267, 272-273 / *MINOAN ROUNDEL* I, 35.

²¹² SCHOEP 1999a, 272. Βλ. επίσης VLASAKI & HALLAGER 1995, 269. Για τη χρήση των ‘σφραγισμάτων αντικειμένων’, βλ. επίσης REHAK & YOUNGER 1998, 132 και σημ. 285.

εξαφανίζονται σε μεγάλο βαθμό κατά την εποχή των Νέων Ανακτόρων.²¹³ Σύμφωνα μάλιστα με μία άποψη,²¹⁴ η εγκατάλειψη της πρακτικής τής απευθείας σφράγισης αντικειμένων, φαίνεται να σηματοδοτεί μία από τις βασικότερες τομές στην ιστορία της μινωικής διοίκησης και των σφραγιστικών πρακτικών. Τα Νεοανακτορικά παραδείγματα, τα οποία μαρτυρούν μία συνέχιση της πρακτικής αυτής, είναι πραγματικά πολύ λίγα και προέρχονται από τα Χανιά, την Αγ. Τριάδα, το Παλαίικαστρο και τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» (“*Temple Repositories*”) του «ανακτόρου» της Κνωσού.²¹⁵

Εικ. 33 ‘Σφράγισμα αντικειμένου’: α) Επιφάνεια με σφραγιστικό αποτύπωμα (Α). β) Πλευρική όψη. γ) Τομή. Με (Ο) δηλώνεται η θέση του αποτυπώματος του σφραγισμένου αντικειμένου. (CMS II.6, 394 Tableau 3)

Στα Χανιά, ειδικότερα, έχουν βρεθεί ΥΜ ΙΒ πήλινα πώματα με αποτυπώματα σφραγίδων στην επάνω επιφάνειά τους, τα οποία έκλειναν και ασφάλιζαν το σχετικά στενό στόμιο διαφόρων αγγείων (βλ. ενδεικτικά, Εικ. 32α και *Αρ. Κατ. 121*).²¹⁶ Πολύ λιγότερα είναι τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ που έχουν βρεθεί στη Νεοανακτορική Αγ. Τριάδα. Το μοναδικό βέβαιο παράδειγμα είναι ένα σφράγισμα (Μ.Η. 1686 = *Αρ. Κατ. 9*), το οποίο φέρει αποτύπωμα πιθανόν από μεταλλικό δαχτυλίδι και είχε απευθείας τοποθετηθεί πάνω σε ένα εύκαμπτο, δεμένο με ταινίες αντικείμενο, προφανώς από δέρμα. Ίσως να επρόκειτο για τη σφράγιση ενός δερμάτινου αντικειμένου (κάποιο είδος θήκης; ή πουγκιού;), το οποίο θα περιείχε κάτι (Εικ. 33).²¹⁷ Από το Παλαίικαστρο προέρχεται, επίσης, ένα μοναδικό παράδειγμα, τυπωμένο από

²¹³ *MINOAN ROUNDEL* I, 22, 201, 236 / REHAK & YOUNGER 1998, 132.

²¹⁴ WEINGARTEN 1990b, 107-112, 114.

²¹⁵ *MINOAN ROUNDEL* I, 201.

²¹⁶ *MINOAN ROUNDEL* I, 201 και II, 291 / WEINGARTEN 1988b, 1-2 / SCHOEP 1997, 52, 60. Γενικότερα για τα πήλινα ενσφράγιστα πώματα αγγείων, βλ. επίσης CMS II.6, 372-374, 396 Tab. 5 (μεσαία στήλη: “*Stopper*”).

²¹⁷ CMS II.6, Nr. 35, 360, 394 Tab. 3 (τρίτη στήλη). Ο E.Hallager - εκτός από το Μ.Η. 1686 - αναφέρει δύο ακόμα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ από την ΥΜ ΙΒ Αγ. Τριάδα: το Μ.Η. 1657 και το Μ.Η. Bk (HT Wg 3021). Βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL* I, 201 και Fig. 73 / *MINOAN ROUNDEL* II, 291 / HALLAGER 1995, 87. Ωστόσο, στο CMS II.6, τα παραδείγματα αυτά δε συμπεριλαμβάνονται στο συγκεκριμένο τύπο σφραγισμάτων. Π.χ. το Μ.Η. 1657 ταξινομείται τυπολογικά ως ‘Σφράγισμα με δύο οπές και ανοιχτή πίσω επιφάνεια’ (CMS II.6, 360 σημ. 37).

δισκοειδή σφραγιδόλιθο. Στον πηλό του διακρίνονται με σαφήνεια τα ίχνη από το αντικείμενο, πάνω στο οποίο είχε απευθείας πιεστεί: έναν ξύλινο κυλινδρικό γόμφο, τυλιγμένο με δερμάτινους ιμάντες, ο οποίος θα είχε χρησιμοποιηθεί προφανώς για την ασφάλιση ξύλινου κιβωτίου ή θύρας²¹⁸ (πρακτική ιδιαίτερα συνήθης στα MM IIB Μάλλια και Φαιστό). Τέλος, λιγοστά ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ είναι γνωστά και από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» του «ανακτόρου» της Κνωσού (MM IIIB/ΥΜΙΑ). Τα αποτυπώματα στην πίσω επιφάνειά τους φαίνεται να προέρχονται από διάφορα αντικείμενα, φτιαγμένα από ξύλο, καλάμια, δέρμα ή, ακόμα, και από πηλό ή μέταλλο(;).²¹⁹

Το γεγονός ότι τα Νεοανακτορικά ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ – τουλάχιστον με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα - είναι αρκετά λίγα, καθιστά το υπάρχον δείγμα ανεπαρκές για οποιαδήποτε ασφαλή συμπεράσματα. Όμως, κάποιες γενικές παρατηρήσεις είναι δυνατόν να γίνουν. Για παράδειγμα, από τα μέχρι σήμερα -βέβαια ή πιθανά- παραδείγματα, τα περισσότερα φέρουν ένα μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα στην επιφάνειά τους, με εξαίρεση τα πήλινα πώματα αγγείων, τα οποία κατά κανόνα φέρουν πολλαπλά σφραγιστικά αποτυπώματα, συνήθως από την ίδια σφραγίδα. Επιπλέον, τα Νεοανακτορικά και, γενικότερα, τα μινωικά ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ ήταν σχεδόν πάντοτε ανεπίγραφα.²²⁰

Σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της λειτουργίας αυτών των σφραγισμάτων, αποτελεί το γεγονός ότι πιέζονταν και τοποθετούνταν απευθείας πάνω σε ένα άλλο αντικείμενο, με αποτέλεσμα το τελευταίο να μην μπορεί να ανοιχθεί χωρίς να καταστραφεί, ουσιαστικά, το ίδιο το σφράγισμα. Επομένως, πρόκειται για έναν τύπο ΕνΔΤ που χρησιμοποιούταν για τη σφράγιση διαφόρων αντικειμένων, με την ακριβή έννοια του όρου, δηλαδή για την ασφάλισή τους.²²¹ Έτσι, μέσω των σφραγισμάτων αυτών θα ελεγχόταν η πρόσβαση σε κάποιους χώρους από μη εξουσιοδοτημένα άτομα

²¹⁸ Πρόκειται για το Μ.Αγ.Ν. ΠΚ/88/1071, το οποίο βρέθηκε στην *Πλατεία*, στα ΒΔ του Κτιρίου V, σε ένα ΥΜ ΙΒ στρώμα καταστροφής (αλλά όχι *in situ*). Στυλιστικά και τυπολογικά χρονολογείται στη MM III(;). Βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1989b, 442-444 / *MINOAN ROUNDEL* I, 64, 201 και II, 291 / SCHOEP 1997, 54.

²¹⁹ Για τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ από τα “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου» της Κνωσού, οι απόψεις των μελετητών δεν συμφωνούν, τόσο όσον αφορά στον αριθμό τους όσο και στα είδη των σφραγισμένων αντικειμένων. Βλ. αναλυτικότερα: PINI 1990a, 50 / *MINOAN ROUNDEL* I, 201 και II, 291 / WEINGARTEN 1988b, 3 και Tab. 2, 19 Appendix II / WEINGARTEN 1989a, 40, 43 Tab. 3, 49-50 / PANAGIOTAKI 1995, 715-716, 724-728 Tab. 1 / PANAGIOTAKI 1999, 107, Tab. 1 και σημ. 279.

²²⁰ Βλ. αναλυτικότερα: HALLAGER 1999, 279 σημ. 17, 282, 288 Tab. 7 / *MINOAN ROUNDEL* I, 35.

²²¹ *MOPS, Tonplomben aus Pylos*, 55 και Tabelle 1.

ή θα αποτρεπόταν η παραβίαση του περιεχομένου διαφόρων αγγείων, πίθων, κιβωτίων και άλλων ειδών δοχείων από αναρμόδια, τρίτα άτομα.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η χρήση των ‘σφραγισμάτων αντικειμένων’ συνεχίστηκε και στο πλαίσιο του μυκηναϊκού διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Β γραφής και, μάλιστα, σε αρκετά ευρεία κλίμακα, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την ολοκληρωτική σχεδόν εγκατάλειψή τους στη Νεοανακτορική περίοδο. Επιπλέον, τα μυκηναϊκά παραδείγματα, σε αντίθεση με τα μινωικά, ήταν συχνά και ενεπίγραφα με σημεία της Γραμμικής Β γραφής. Στην πραγματικότητα, τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ – μαζί με τα ‘σφραγίσματα με δύο οπές’ και τα *noduli*– συνιστούν τους μοναδικούς τύπους μινωικών ΕνΔΤ, που η μυκηναϊκή Γραμμική Β διοίκηση δεν απέρριψε, αλλά συνέχισε να χρησιμοποιεί στο πλαίσιο των ποικίλων αναγκών της.²²²

vii) ΕΤΕΡΟΚΛΗΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

Στα ΕνΔΤ της Νεοανακτορικής περιόδου συγκαταλέγονται, τέλος, λιγοστά παραδείγματα, τα οποία δε μπορούν να ταυτιστούν με κανέναν από τους προαναφερθέντες κύριους τύπους, αν και δεν αποκλείεται να πρόκειται για εξαιρετικά σπάνιες παραλλαγές τους. Αυτά χαρακτηρίζονται, γενικά, ως *ετερόκλητα διοικητικά τεκμήρια* (“*miscellaneous documents*”). Κάποια από αυτά φέρουν μόνο επιγραφές, άλλα μόνο σφραγιστικά αποτυπώματα (από 1 έως 12), ενώ λίγα είναι εκείνα που φέρουν και τα δύο.²²³

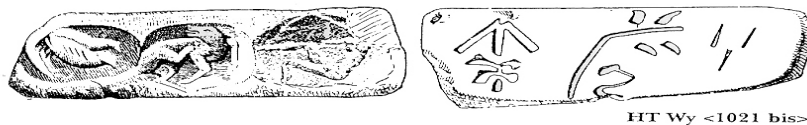
Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ δύο παραδείγματα: α) Το Μ.Χ. 1559 με ΠαρΑνΜ από τα Χανιά, το οποίο λόγω του σχήματός του (επίμηκες, σχεδόν τριγωνικής διατομής), του μεγάλου μεγέθους του και του αριθμού των σφραγιστικών αποτυπωμάτων του (συνολικά 12), συνιστά μία μοναδική περίπτωση σφραγίσματος. Ωστόσο, ίσως να πρόκειται για έναν εξαιρετικά ιδιόμορφο τύπο ‘σφραγίσματος με επίπεδη βάση’.²²⁴ β) Ένα πήλινο ΕνΔΤ από την ΥΜ ΙΒ Αγ. Τριάδα, το οποίο έχει πλέον χαθεί [*Αρ. Κατ. 21*: Μ.Η.(;) = ΗΤ Wy <1021bis>]. Το σχήμα του είναι επίμηκες και ορθογώνιο (“*Riegel*”). Στη μία επίπεδη επιφάνειά του φέρει τρία, στη σειρά,

²²² *MINOAN ROUNDEL* I, 35 / WEINGARTEN 1988b, 5-7, 10 / WEINGARTEN 1990b, 113-114 / WEINGARTEN 1994a, 184-185 / SCHOEP 1998b, 403 σημ. 5 και Fig. 1 / REHAK & YOUNGER 1998, 161 και σημ. 481.

²²³ *MINOAN ROUNDEL* I, 21-25, 201-204 και HALLAGER 1999, 277-288.

²²⁴ Βλ. αναλυτικότερα: *Αρ. Κατ. 114, 116, 118, 120* και *128*. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* I, 202-203, Fig. 75 και II, 291.

σφραγιστικά αποτυπώματα από διαφορετικές σφραγίδες, ενώ στην άλλη είναι ενεπίγραφο με σημεία της Γραμμικής Α γραφής (Εικ. 34). Δεν αποκλείεται να πρόκειται για ένα μοναδικού τύπου *nodulus*(;) ή, ακόμα πιθανότερο, για μία τοπική παραλλαγή δισκίου.²²⁵

Εικ. 34 HT Wy <1021 bis>: Επιφάνεια με σφραγιστικά αποτυπώματα και επιφάνεια με επιγραφή (*MINOAN ROUNDEL I*, 202 Fig. 74)

Το γεγονός, ότι το καθένα σχεδόν από τα υπάρχοντα παραδείγματα αποτελεί μία ιδιόζουσα περίπτωση, δεν επιτρέπει την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων αναφορικά με τη χρήση τους.

Με βάση τη μέχρι τώρα τυπολογική και ερμηνευτική προσέγγιση των ποικίλων τύπων ΕνΔΤ της Νεοανακτορικής περιόδου, μπορούν – συμπερασματικά – να γίνουν οι εξής γενικότερες παρατηρήσεις:

Ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη χρήση που προτείνεται, ή εικάζεται, για τον κάθε τύπο ΕνΔΤ χωριστά, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τα «σφραγίσματα» της Νεοανακτορικής περιόδου - και, ειδικότερα, εκείνα ‘με επίπεδη βάση’, ‘με μία οπή ανάρτησης’, ‘με 2 οπές’ και τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’ - εκπλήρωναν γενικά δύο βασικές λειτουργίες: Είτε χρησιμοποιούνταν ως ετικέτες που *χαρακτήριζαν* ποικίλα αντικείμενα (“*labeling sealings*”) είτε προορίζονταν για να *ασφαλίσουν* διαφόρων ειδών αγαθά ή «έγγραφα» από φθαρό υλικό ή κιβώτια που περιείχαν κάτι, με απώτερο στόχο να εμποδίσουν τη μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σε αυτά (“*securing sealings*”).²²⁶ Οι δύο αυτές λειτουργίες επιτυγχάνονταν είτε με την ανάρτηση των «σφραγισμάτων», μέσω κάποιου σπάγκου, από το αντικείμενο που χαρακτήριζαν ή ασφάλιζαν, είτε με την απευθείας προσαρμογή τους πάνω σε αυτό, όταν ο πηλός τους ήταν ακόμα υγρός. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί, ότι τα πήλινα «σφραγίσματα», προφανώς, δεν μπορούσαν απόλυτα να εγγυηθούν την ασφάλιση των διαφόρων

²²⁵ Βλ. *Αρ. Κατ. 21*. Βλ. επίσης: *CMS* II.6, 365, 450 Tabelle 2 (“*Riegel*”) / *MINOAN ROUNDEL I*, 202 Fig. 74, 230 και II, 291.

²²⁶ MÜLLER (υπό δημοσίευση).

αντικειμένων, με την έννοια ότι δεν ήταν δυνατόν να αποτρέψουν, στην ουσία, την πρόσβαση στα σφραγιζόμενα αντικείμενα, ή το άνοιγμά τους, από κάποιο μη εξουσιοδοτημένο άτομο. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανόν ότι τα «σφραγίσματα» ήταν, κυρίως, μία μέθοδος ελέγχου, που πιστοποιούσε εάν το ασφαλισμένο αντικείμενο είχε παραβιασθεί ή όχι. Σ' αυτή την περίπτωση, δεν θα ήταν ίσως ακραίο να υποτεθεί, ότι την οριστική ασφάλιση των ποικίλων αντικειμένων ή «εγγράφων» μπορούσε να εγγυηθεί μόνο μία ενδεχόμενη τιμωρία της οποιασδήποτε παραβίασης ή εξαπάτησης.²²⁷

Στα πήλινα ΕνΔΤ της Νεοανακτορικής περιόδου συγκαταλέγονται, επιπλέον, τα noduli και τα δισκία, τα οποία δεν προσαρμόζονταν σε κανενός είδους αντικείμενο και, επομένως, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις αναφορικά με τη χρήση τους.²²⁸ Σίγουρα, ωστόσο, δεν πρέπει να χρησιμοποιούνταν για να χαρακτηρίσουν ή να ασφαλίσουν κάποια αντικείμενα, με τον τρόπο που περιγράφηκε πιο πάνω. Συνεπώς, θα επιτελούσαν μία διαφορετική, αλλά εξίσου βασική λειτουργία, χρησιμοποιούμενα προφανώς ως μέσα επικύρωσης ή ελέγχου διαφόρων συναλλαγών.

Αυτές οι τρεις βασικές λειτουργίες, που αφορούν γενικά στα Νεοανακτορικά ΕνΔΤ, πρέπει να κατανοηθούν στο πλαίσιο ευρύτερων συναλλαγών. Η μεγάλη τυπολογική ποικιλία τους (συμπεριλαμβανομένων τόσο των τύπων, των υποκατηγοριών αλλά και των ποικίλων παραλλαγών) υποδεικνύει ότι το σχήμα τους και τα επιμέρους εξωτερικά χαρακτηριστικά τους παρείχαν από μόνα τους πληροφορίες σχετικά με το είδος της συναλλαγής και/ή το σκοπό της.²²⁹ Οι συναλλαγές αυτές θα μπορούσαν να είναι διαφόρων ειδών:²³⁰ Ίσως επρόκειτο για δαπάνες, εισφορές, διακινήσεις προϊόντων ή, ακόμα, και απογραφές αποθηκευμένων αγαθών. Ο σκοπός της εκάστοτε συναλλαγής μπορούσε, επίσης, να ποικίλλει: Οι δαπάνες, για παράδειγμα, θα αφορούσαν πληρωμές, τρόφιμα, δάνεια ή, ακόμα, και πρώτες ύλες που παρέχονταν σε εργαστήρια. Οι εισφορές, από την άλλη πλευρά, ίσως περιελάμβαναν φόρους, δώρα, πληρωμές δανείων, τελικά προϊόντα εργαστηρίων, κ.ο.κ..

²²⁷ Οι δύο αυτές διαφορετικές λειτουργίες των πήλινων «σφραγισμάτων», καθώς και ο προβληματισμός γύρω από τις προϋποθέσεις που έπρεπε να συντρέχουν για να διασφαλιστεί η χρήση τους ως μέσων ασφάλισης, παρουσιάζονται εκτενώς στο MÜLLER (υπό δημοσίευση).

²²⁸ Βλ. επίσης REHAK & YOUNGER 1998, 131.

²²⁹ SCHOEP 1998b, 403.

²³⁰ Για τον τύπο και το σκοπό των συναλλαγών που, πιθανώς, αντιπροσώπευαν τα Νεοανακτορικά «σφραγίσματα», αλλά και για τα μέλη που εμπλέκονταν σε αυτές, βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1998b, 403-404.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί, ότι οι ποικίλες αυτές συναλλαγές μπορεί να πραγματοποιούνταν είτε αποκλειστικά στο πλαίσιο της κεντρικής διοίκησης, είτε μεταξύ της διοίκησης και άλλων μελών (εκτός αυτής) είτε, ακόμα, και σε καθαρά ιδιωτικό επίπεδο, δηλαδή στο πλαίσιο μιας ιδιωτικής διοίκησης/ διαχείρισης, πλήρως ή εν μέρει, ανεξάρτητης από την κεντρική. Εάν, πράγματι, υπήρχαν διαφορετικά επίπεδα διοίκησης στη μινωική κοινωνία, τότε είναι πιθανόν η χρήση των διαφόρων τύπων ΕνΔΤ να επηρεαζόταν και από το επίπεδο, στο οποίο ελάμβανε χώρα η εκάστοτε συναλλαγή.²³¹

Μετά το πέρας μιας συναλλαγής, οι διάφοροι τύποι Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» ή, έστω, ορισμένοι από αυτούς, έχοντας πλέον εκπληρώσει την πρωτογενή λειτουργία τους, πιθανόν δεν απορρίπτονταν αμέσως, αλλά συγκεντρώνονταν και φυλάσσονταν για μία δεύτερη καταμέτρηση, δηλαδή για έναν περαιτέρω λογιστικό έλεγχο. Έτσι, ο κάθε τύπος ΕνΔΤ ίσως αντιπροσώπευε διαφορετικό στάδιο στη διοικητική διαδικασία και, ειδικότερα, στο σύστημα αρχειακής επεξεργασίας των πληροφοριών.²³²

Μέσα από αυτές τις γενικές παρατηρήσεις, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι η οποιαδήποτε ερμηνευτική προσέγγιση της λειτουργίας των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ συναντά, αναπόφευκτα, εγγενείς δυσκολίες: Σε πολλές περιπτώσεις αγνοούμε ακόμα και τα αντικείμενα, στα οποία προσαρμόζονταν κάποιοι τύποι «σφραγισμάτων». Εξίσου δύσκολο είναι να κατανοηθεί το είδος ή ο σκοπός της συναλλαγής, στο πλαίσιο της οποίας χρησιμοποιούνταν, όπως επίσης και το στάδιο που αντιπροσώπευαν στην ευρύτερη διοικητική διαδικασία. Έτσι, λοιπόν, δεν πρέπει να μάς εκπλήσσει που, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι προτεινόμενες ερμηνείες για τη λειτουργία του κάθε τύπου ΕνΔΤ, είναι σε μεγάλο βαθμό υποθετικές. Συχνά, μάλιστα, οδηγούν σε υποθετικά μοντέλα σκέψης που ούτε μπορούν να αποδειχθούν ούτε και να αντικρουστούν. Η

²³¹ SCHOEP 1998b, 404. Για την αναγνώριση διαφορετικών επιπέδων (συγκεντρωτικό, αποκεντρωτικό, ιδιωτικό) στο πλαίσιο της μινωικής διοίκησης, βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1998a, 75-85 και SCHOEP 1999b, 205-206, Table 2. Βλ. επίσης MÜLLER (υπό δημοσίευση) και MÜLLER 2000, 698.

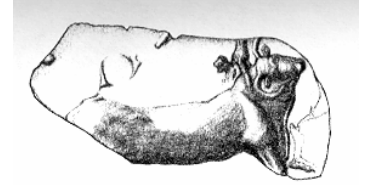
²³² SCHOEP 1999b, 206 και σημ. 21. Εκεί, ειδικότερα, γίνεται λόγος για 3 είδη αποθέσεων, δηλαδή συνόλων διοικητικών τεκμηρίων: Τα 'κεντρικά' αρχεία (που αντιπροσώπευαν το τελικό ή αρχειακό στάδιο καταγραφών), τα 'ενεργά' αρχεία (όπως π.χ. συγκεντρώσεις «σφραγισμάτων» σε αποθήκες ή εργαστήρια, όπου η διοικητική διαδικασία ήταν ακόμα σε εξέλιξη) και τα αρχεία 'απόρριψης' (όπως π.χ. σύνολα διοικητικών τεκμηρίων, τα οποία είχαν απορριφθεί, πιθανόν μετά το πέρας και του τελικού λογιστικού ελέγχου). Για μία ανάλογη διάκριση των αποθέσεων διοικητικών τεκμηρίων σε: α) "living archive", β) "temporary archive", γ) "final archive" και δ) "discard archive", βλ. επίσης REHAK & YOUNGER 1998, 132-133.

παρατήρηση αυτή δεν έχει ως στόχο να μειώσει την αξία του οποιουδήποτε ερμηνευτικού εγχειρήματος. Σίγουρα, όμως, πρέπει να λαμβάνεται σταθερά υπόψη, ώστε να αποφεύγεται η άκριτη και απόλυτη αποδοχή των ποικίλων μοντέλων ερμηνείας.

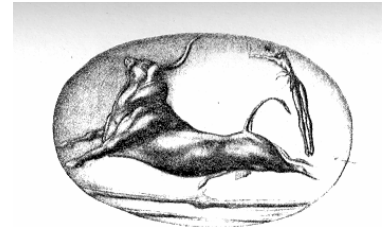
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ*

ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

- 1) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 502**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος.
 Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθασιών.
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 100 no. 51, fig. 72, pl. XI / CMS II.6, Nr. 42 και σ. XXXI / MINOAN ROUNDEL II, 219, 322.

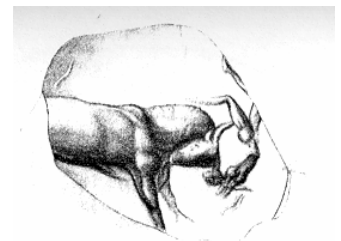

- 2) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 497 - 499**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 3 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφα.
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθασιών.
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα σφραγίσματα: M.H. 1051 από Κ. Ζάκρο, M.H. 101 από Γουρνιά και M.H. 628-629 από Σκλαβόκαμπο (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 53, 46 και 102*, αντίστοιχα). β) Το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει τα M.H. 497-499 συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL I*, 207-209, Table 74, fig. 77)
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 101 no. 54, fig. 75, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 43 και σ. XXVI Abb.1-2, XXXI, XXVII / MINOAN ROUNDEL II, 219, 322.

- 3) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 1673**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ(;) μεταλλική σφενδόνη.
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης', με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια και ανοιχτό το κάτω άκρο του(;). Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο.
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθασιών: Ένας ταύρος σε δεξί προφίλ και ένας άντρας πάνω στα κέρατα του ζώου, αποδοσμένος σε αριστερό προφίλ και ανάποδα. Πιθανόν, μία αποτυχημένη σκηνή ταυροκαθασιών.
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

* Η κατάρτιση του Καταλόγου βασίστηκε, ως επί το πλείστον, στο υλικό που είναι δημοσιευμένο στους τόμους του CMS, οι οποίοι και συνιστούν μία καθιερωμένη και κοινώς αποδεκτή πηγή αναφοράς για χιλιάδες σφραγιδόλιθους, δαχτυλίδια, σφραγίσματα και άλλου είδους ενσφράγιστα πήλινα αντικείμενα από τον Αιγαιακό χώρο, τόσο σχετικά με τις πληροφορίες που παρατίθενται όσο και τη χρησιμοποιούμενη ορολογία. Παράλληλα, όμως, λήφθηκαν υπόψη και τα δεδομένα άλλων μελετών, όπως του MINOAN ROUNDEL I-II, της PANAGIOTAKI 1999, του ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, κ.ά., που διαφοροποιούν, εξειδικεύουν ή προσφέρουν μια άλλη οπτική για την κάθε περίπτωση. Ειδικότερα, στις Παρατηρήσεις, που συνοδεύουν την κάθε εγγραφή στον παρόντα Κατάλογο, καταγράφεται η διάσταση που, σε κάποιες περιπτώσεις, χαρακτηρίζει τις απόψεις των ερευνητών ή άλλου είδους επιπρόσθετες πληροφορίες που κρίθηκαν απαραίτητες από τη συγγραφέα αυτής της μελέτης.

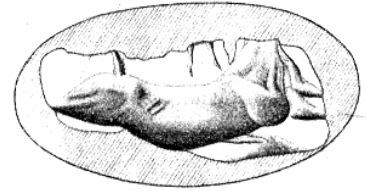
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 234 και II, 243), με επιφύλαξη, συγκαταλέγει το σφράγισμα Μ.Η. 1673 στα 'σφραγίσματα με 2 οπές (;)'. Αιτία γι' αυτό αποτελεί, προφανώς, η δεύτερη οπή στο κάτω άκρο του σφραγίσματος, που πιθανότατα διαμορφώθηκε τυχαία, οδηγώντας έτσι σε επισφαλή τυπολογική ταξινόμησή του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 120 no. 108, fig. 124, pl. XII / *CMS* II.6, Nr. 39 / *MINOAN ROUNDEL* II, 243, 323.

4) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Η. 516**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση αλόγων, άρματος κ' αρματηλάτη (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 17*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαιλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Στο *CMS* II.6, 55 Nr.41, το Μ.Η. 516 αναφέρεται ως προερχόμενο, πολύ πιθανόν, από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού όπως το Μ.Η. 12 από την Κ. Ζάκρο. Απ' την άλλη πλευρά, σε άλλο σημείο του ίδιου τόμου (*CMS* II.6, 305 Nr. 258) το συγκεκριμένο σφράγισμα (Μ.Η. 516) αναφέρεται, με επιφύλαξη, ως προερχόμενο από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού που έχει τυπώσει το σφράγισμα Μ.Η. 625 από το Σκλαβόκαμπο και πολύ πιθανόν και κάποια σφραγίσματα από το Ακρωτήρι της Θήρας (*Έργον* 1995, 54 Εικ. 38), όχι όμως και το Μ.Η. 12 από την Κ. Ζάκρο. Με άλλα λόγια, το δαχτυλίδι που ευθύνεται για το τύπωμα του Μ.Η. 625 φαίνεται να θεωρείται διαφορετικό από αυτό που έχει τυπώσει το Μ.Η. 12 (σε αντίθεση με την άποψη των J.H. Betts και E.Hallager), χωρίς ωστόσο να είναι απόλυτα σαφές με ποιο από τα δύο πρέπει να συσχετισθεί τελικά το σφράγισμα της Αγ. Τριάδας (Μ.Η. 516). β) Ο Hallager συγκαταλέγει το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει το Μ.Η. 516 στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια», θεωρώντας το ωστόσο διαφορετικό από το επίσης «Κνωσιακό αντίγραφο δαχτυλίδι» που ευθύνεται για το τύπωμα τόσο του σφραγίσματος Μ.Η. 12 από την Κ. Ζάκρο όσο και του Μ.Η. 625 από το Σκλαβόκαμπο (*MINOAN ROUNDEL* I, 207-209, Table 74, fig. 77). γ) Σύμφωνα με τον J.H. Betts, η σκηνή ταυροκαθαψίων του Μ.Η. 516, αν και πολύ όμοια - ως προς το στυλ και την απόδοση - με αυτή των σφραγισμάτων Μ.Η. 625 και Μ.Η. 12, προέρχεται μάλλον από ένα ελαφρώς μεγαλύτερο δαχτυλίδι (BETTS 1967a, 18). Κατά τη γνώμη μου, η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης της συγκεκριμένης σκηνής πάνω στο σφράγισμα Μ.Η. 516 της Αγ. Τριάδας δεν επιτρέπει μία οριστική κρίση πάνω στο ζήτημα αυτό. (Για τα προαναφερθέντα σφραγίσματα από την Κ. Ζάκρο και το Σκλαβόκαμπο, βλ., επίσης, πιο κάτω: *Αρ. Κατ. 48* και *105*, αντίστοιχα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 121 no.110, fig.126, pl.XI / *CMS* II.6, Nr.41 / *MINOAN ROUNDEL* II, 219, 323.

5) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **RMP 71974**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

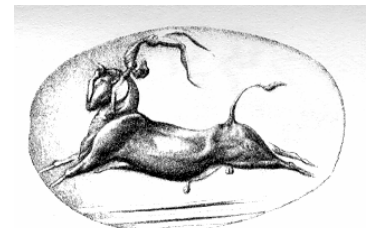
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή Ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαιλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα σφραγίσματα: Μ.Η. 102 από Γουρνιά και Μ.Η. 612 από Σκλαβόκαμπο (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 47* και *103*, αντίστοιχα). β) Το συγκεκριμένο δαχτυλίδι συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL* I, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77). γ) Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) – σε αντίθεση με τους J.G. Younger, J.H. Betts και τους συγγραφείς του *CMS* II.6 – αποδίδει στο συγκεκριμένο δαχτυλίδι όχι το

σφράγισμα RMP 71974, αλλά το RMP 71975. Το RMP 71974 το χαρακτηρίζει ως 'σφράγισμα με μία σπή ανάρτησης', πυραμίδα, ενεπίγραφο και το αποδίδει σε ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο. [Αντιστρόφως, οι συγγραφείς του CMS II.6 αποδίδουν στον ίδιο φακοειδή σφραγιδόλιθο το σφράγισμα RMP 71975 !! (CMS II.6, Nr. 85)].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 144 no.145, fig.161a / CMS II.6, Nr.44 και σ. XXXI / MINOAN ROUNDEL II, 221, 287, 322, 325 / HALLAGER B.P. & E. 1995, 555 Table 1 / BETTS 1967a, 17, 20, 26, fig.7a / YOUNGER 1995b, 527 no. 35.

6) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.H. 544**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Ίσως, δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι(;) με απεικόνιση γυναικείας μορφής (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 28*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων(;) : Το μπροστινό τμήμα ενός βοδιού και ένας άντρας πάνω στα κέρατα του ζώου, αποδοσμένος σε αριστερό προφίλ και ανάποδα, με το πόδι του πάνω στο λαιμό του ζώου. Πιθανόν, μία αποτυχημένη σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 120 no.109, fig.125, pl.XII / CMS II.6, Nr.40 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 323.

7) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.H. 500**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

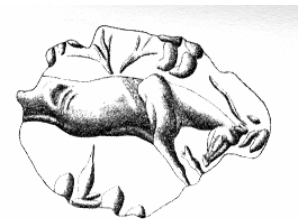
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων (,). Ένας ταύρος σε δεξί προφίλ. Κάτω από το ζώο, βραχύδες έδαφος, από το οποίο εκφύεται ένα δέντρο προς τα πάνω. Και άλλα «βραχύδη μοτίβα» στο επάνω μέρος της παράστασης. Μπροστά από το κεφάλι του ζώου, ένα δυσδιάκριτο μοτίβο που συχνά ερμηνεύεται ως άντρας πάνω στα κέρατα του ταύρου.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Οι συγγραφείς του CMS II.6 δεν συγκαταλέγουν τη συγκεκριμένη παράσταση μεταξύ των σκηνών ταυροκαθαψίων, καθώς δεν αναγνωρίζουν ανθρώπινη μορφή και απλώς κάνουν λόγο για «ασαφή μοτίβα μπροστά από το κεφάλι του ζώου». Ως σκηνή ταυροκαθαψίων ερμηνεύεται, ωστόσο, από τους E.Hallager και J.G.Younger.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 101 no.56, fig.77, pl.VIII / CMS II.6, Nr.46 / YOUNGER 1988, 166 ("Bull-Riding") / YOUNGER 1995b, 525 no.11, 539, 543 ("Bull-Catching") / HALLAGER B.P. & E. 1995, 550, 556 Table 2 / MINOAN ROUNDEL II, 219, 322.

8) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.H. 546/ 2**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος από σκληρό λίθο.

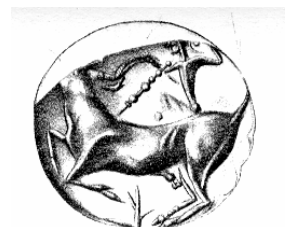
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή κυνηγιού: Ένας ταύρος σε αριστερό προφίλ και μία ανδρική μορφή που ετοιμάζεται να χτυπήσει το ζώο στον αυχένα του με δόρυ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

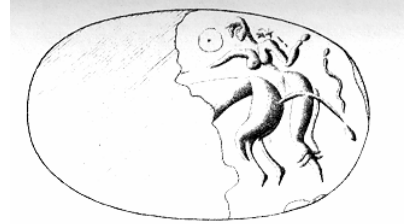
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL II*, 322), αναφερόμενος στο τετράποδο, κάνει λόγο για «αρσενικό ελάφι(;)» .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 100 no. 52, fig. 73, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 37 και σ. XXXII-XXXIII / MINOAN ROUNDEL II, 220, 322.

9) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1686**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με σχεδόν επίπεδη, οβάλ, μεταλλική(;) σφενδόνη. Μπροστά από το κεφάλι της γυναικείας μορφής, πολύ πιθανόν το αποτύπωμα πριτσινιού.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα αντικειμένου', δισκοειδές, με αποτυπώματα στην πίσω πλευρά του από το αντικείμενο, πάνω στο οποίο είχε απευθείας τοποθετηθεί: ένα εύκαμπτο αντικείμενο από επεξεργασμένο δέρμα, δεμένο με μία πολλαπλά τυλιγμένη ταινία. Ίσως, πρόκειται για τη σφράγιση ενός δερμάτινου αντικειμένου (κάποιο είδος θήκης; ή πουγκιού;) που θα περιείχε κάτι. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησής του δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα αν έφερε ή όχι επιγραφή.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Το πίσω μέρος ενός λιονταριού σε αριστερό προφίλ. Πίσω από το ζώο, μία όρθια γυναικεία μορφή με μακριά φούστα, που γέρνει έντονα προς τα μπροστά, με το ένα χέρι της τεντωμένο πάνω από την πλάτη του ζώου. Στο δεξί άκρο της παράστασης, μία οφιοειδής γραμμή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

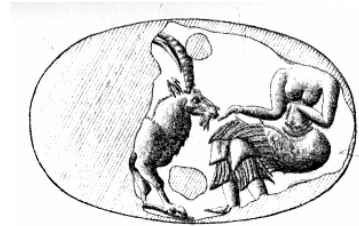
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 121 no. 111, fig. 127, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 35 και σ. XXIV, 360 / MINOAN ROUNDEL I, 201 fig.73 (δεξιά) και II, 291, 323.

10) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 584**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη, από χαλκό(;)

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Σώζεται αποσπασματικά και δεν μπορεί να διαπιστωθεί εάν έφερε ή όχι επιγραφή.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία καθιστή γυναικεία μορφή σε αριστερό προφίλ. Φορά φούστα με βολάν. Μπροστά της ένα αγριοκάτσικο. Η γυναίκα απλώνει ελαφρώς το δεξί χέρι της προς το ζώο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

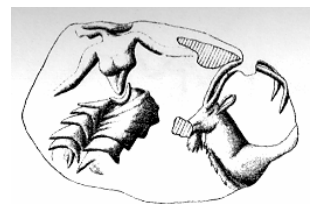
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 134 no.128, fig.144, pl.IX / CMS II.6, Nr.30 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 324 / REHAK 2000, 274 σημ. 36 / HILLER 2001, 301 ("Goats and seated female deity").

11) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1677**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη(;)

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία γυναικεία μορφή, σε έντονη κίνηση, αποδοσμένη σε αριστερό προφίλ. Φορά φούστα με βολάν. Πίσω της, ένα αγριοκάτσικο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αποδίδει στο συγκεκριμένο δαχτυλίδι(;), εκτός από το σφράγισμα M.H. 1677 και το M.H. 1685 ('σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, ανεπίγραφο). Οι συγγραφείς του CMS II.6, από την άλλη πλευρά, αποδίδουν το M.H. 1685 σε μία διαφορετική σφραγίδα [δαχτυλίδι(;) με οβάλ, μεταλλική(;) σφενδόνη], η οποία φέρει παράσταση πομπής δύο γυναικείων μορφών, προς τα αριστερά (CMS II.6, Nr. 14). [Βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 37*].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 135 no. 129, fig. 145, pl. XII / CMS II.6, Nr. 31 / MINOAN ROUNDEL II, 221, 324 / HILLER 2001, 295, 301, Pl. XCIII.18b.

12) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M. H. 1661**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος(;) από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης', πυραμίδα, με αποστρογγυλεμένες ακμές. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία καθιστή γυναικεία μορφή, με μακριά φούστα, σε αριστερό προφίλ. Μπροστά από τη γυναίκα, το κεφάλι ενός κάπρου σε δεξί προφίλ και σε αρκετά μεγάλο μέγεθος σε σχέση με αυτήν.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (MINOAN ROUNDEL) θεωρεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα του M.H. 1661 προέρχεται πιθανόν από δαχτυλίδι ("ring?").

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 135 no.130, fig.146, pl. XII / CMS II.6, Nr. 32 / MINOAN ROUNDEL II, 285, 324.

13) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. πιν 73 και M.H. (;)**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι(;) με κυρτή σφενδόνη. Υλικό αδιάγνωστο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 2 δισκία:

α) **M.H.πιν.73:** φακοειδούς σχήματος, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο στην επάνω πλευρά του και "supra sigillum".

β) **M.H.(;):** δισκίο που έχει χαθεί, χωρίς Αρ. Ευρετ.. Στην περιφέρειά του, 3 σφραγιστικά αποτυπώματα από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο και στις δύο πλευρές του (HT Wc <3018>).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ένας «Μινωικός Δράκος» σε δεξί προφίλ, τον οποίο ιππεύει μια γυναικεία μορφή που φορά φούστα με βολάν. Στο δεξί της χέρι κρατά ραβδόσχημο αντικείμενο. Μία ακόμα δύσκολα ερμηνεύσιμη, κάθετη γραμμή πίσω από το λαιμό του ζώου.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Σύμφωνα με τον Hallager (MINOAN ROUNDEL), το M.H.πιν 73 προέρχεται πιθανόν από την περιοχή των Δωματίων 3, 11 και 13, στη ΒΔ πτέρυγα. Το M.H.(;) [=HT Wc <3018>] βρέθηκε πιθανότατα μέσα σε ένα κοίλωμα ("casella") στο Ν. τοίχο του Δωματίου 13.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 136 no.132, fig.148, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 33 και σ. 5 / MINOAN ROUNDEL I, 43 και II, 30, 31, 324.

14) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 585**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Αμυγδαλοειδής σφραγιδόλιθος από σκληρό λίθο.

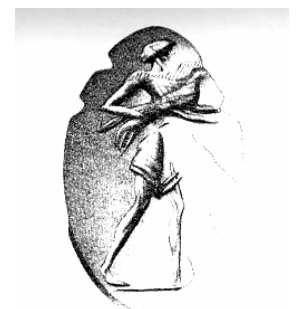
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία ανδρική μορφή που βαδίζει προς τα δεξιά. Φορά περίζωμα και πιθανόν σκούφο. Μπροστά στο στήθος της κρατά ένα μικρό τετράποδο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 133 no. 127, fig.143, pl. IX / CMS II.6, Nr. 29 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 324.

15) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 508**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Πολύ πιθανόν, δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από έναν Ακκαδικό σφραγιδοκύλινδρο με παράσταση γενειοφόρου ανδρικής μορφής (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 30*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανδρική μορφή σε δεξί προφίλ. Φορά περιζώμα, κρίκο στο βραχίονα, κάλυμμα κεφαλής και αλυσίδα λαιμού. Στο ένα χέρι της κρατά ένα «σχοινί» που καταλήγει σε φούντα. Πίσω της, ένα λιοντάρι, επίσης προς τα δεξιά.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 137 no.134, fig.150, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 36 / MINOAN ROUNDDEL II, 219, 324.

16) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1654**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη(;))

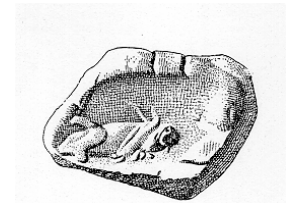
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ίσως, παράσταση θυσίας ταύρου: πιθανόν, ένα βόδι ξαπλωμένο ανάσκελα και στο δεξί άκρο μία ντυμένη ανθρώπινη μορφή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 136 no.131, fig.147, pl. XII / CMS II.6, Nr. 147 / MINOAN ROUNDDEL II, 221, 324.

17) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 516. 591**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση':

α) Το M.H. 516 = οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση ταυροκαθαψίων (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 4*).

β) Το M.H. 591 = οριζόντιος δίσκος, επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή άρματος, με δύο άλογα και έναν αρματηλάτη, σε δεξί προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα σφραγίσματα: M.H. 632-635 από Σκλαβόκαμπο (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 107*) και, πολύ πιθανόν, τουλάχιστον 2 ακόμα από το Ακρωτήρι της Θήρας (*Εργον* 1995, 54 Εικ. 37). β) Το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει τα M.H. 516. 591 συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDDEL I*, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 125 no.117, fig. 133a.b, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 19 και σ. XXVII Abb. 3 / MINOAN ROUNDDEL II, 219, 220, 324.

18) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 483**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus*, με θολωτή πίσω επιφάνεια και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή πάλης: Μία σκηνή μονομαχίας, εκατέρωθεν ενός δύσκολα προσδιορίσιμου κάθετου στελέχους (κίονας;). Η κεντρική ανδρική μορφή φορά κράνος με λοφίο και σηκώνει το δεξί της χέρι για να χτυπήσει με τη λόγχη ένα δεύτερο άνδρα, στο αριστερό άκρο της παράστασης. Στο δεξί, κάτω περιθώριο της εικόνας, μια πεσμένη ανδρική μορφή που επίσης φορά κράνος.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Το συγκεκριμένο σφράγισμα αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα της συγκεκριμένης υποκατηγορίας των *noduli* στην Αγ. Τριάδα. Ξεχωρίζει για το αρκετά μεγάλο μέγεθός του (Μήκ. 3.7, Πλ. 2.45, Ύψ. 1.36 εκ.) και πιθανόν πρόκειται για ένα εισαγόμενο κομμάτι. Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) θεωρεί ότι ο πηλός του είναι ίσως Κνωσιακής προέλευσης. β) Το συγκεκριμένο δαχτυλίδι συγκαταλέγεται από τον Hallager στα λεγόμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL* I, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77). Ωστόσο, η θέση του αυτή, ότι δηλαδή πρόκειται για ένα αντίγραφο από την Κνωσό, αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη από τους συγγραφείς του *CMS* II.6 (*CMS* II.6, σ. XXV-XXVI).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 122 no.113, fig. 129, pl. XIV / *CMS* II.6, Nr. 17 και σ. 362 / *MINOAN ROUNDEL* I, 122 και II, 213, 323.

19) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **M.H. 526/ 1-3. 595. 596**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 5 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση':

α) Τα M.H. 526/ 1-3 = οριζόντιοι δίσκοι, επικλινής παραλλαγή. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφα. β) Τα M.H. 595. 596 = κάθετοι δίσκοι, παραλλαγή αετωματικού τύπου. Ανεπίγραφα. Το καθένα φέρει 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: το ένα αποτύπωμά τους προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση «λατρευτικής» σκηνής (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 45*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή μονομαχίας/ πάλης σε βραχώδες έδαφος: μία ανδρική μορφή, στα αριστερά, επιτίθεται τρέχοντας και χτυπά με το ξίφος μια δεύτερη ανδρική μορφή που βρίσκεται μπροστά της, αποδοσμένη σε παρόμοια στάση.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα αποσπασματικά σωζόμενα σφραγίσματα: M.H. 369 και 1275 από Κνωσό (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 97*). β) Το συγκεκριμένο δαχτυλίδι συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL* I, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77). γ) Ιδιόμορφα και δύσκολα ερμηνεύσιμα είναι τα στοιχεία που αποδίδονται στο κάτω τμήμα της υπό εξέταση παράστασης. Δεν είναι απόλυτα βέβαιο εάν πρόκειται πράγματι για δήλωση του εδάφους, όπως προτείνεται εδώ, ή – τουλάχιστον εν μέρει – για ζώα, τα οποία όμως δεν μπορούν με σαφήνεια να αναγνωριστούν λεπτομερώς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 123 no.114, fig. 130, pl. VIII και 144, no.144, fig. 160 a.b / *CMS* II.6, Nr. 15, σ. XXV και σημ. 31, XXXIII / *MINOAN ROUNDEL* II, 220, 221, 324.

20) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **M.H. 1653**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Αμυγδαλοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο(;))

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης' και θολωτή πίσω επιφάνεια. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή μονομαχίας ανάμεσα σε δύο ανδρικές μορφές με περίζωμα. Η δεξιά μορφή, σε στάση επίθεσης, κρατά ξίφος στο αριστερό λυγισμένο χέρι της. Μία γραμμή στο επάνω και αριστερό άκρο της σκηνής αποδίδει, πιθανόν, την ακμή ενός ξίφους. Από άποψη στυλ και σύνθεσης, η συγκεκριμένη παράσταση μπορεί να θεωρηθεί μοναδική και χωρίς πειστικά παράλληλα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 123 no.115, fig. 131, pl. XII / *CMS* II.6, Nr. 16 και σ. XXXI / *MINOAN ROUNDEL* II, 285, 324.

21) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 587. 1110. M.H.πιν 68. 69. M.H. (;)**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος(;) , από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 5 πηλίνα ενσφράγιστα τεκμήρια διοίκησης:

α) 3 *δισκία*: M.H.πιν 69, δισκοειδούς σχήματος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα στην περιφέρειά του, ενεπίγραφο και στις δύο πλευρές του / M.H.πιν 68, φακοειδούς(;) σχήματος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα, ενεπίγραφο και στις δύο πλευρές του / M.H. 1110, δισκοειδούς σχήματος, με 6 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα, ενεπίγραφο στη μία πλευρά του.

β) 1 *σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης* και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια: M.H. 587. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, ανεπίγραφο.

γ) 1 ετερόκλητο ΕνΔΤ: Μοναδικού τύπου, επίμηκες ορθογώνιο κομμάτι πηλού, που έχει χαθεί: M.H.(;) (= HT Wy <1021 bis>). Στη μία επίπεδη επιφάνειά του φέρει 3, στη σειρά, σφραγιστικά αποτυπώματα από 3 διαφορετικές σφραγίδες (το συγκεκριμένο φακοειδή σφραγιδόλιθο, καθώς και τις σφραγίδες: LEVI, no. 20 και no. 47). Στην άλλη πλευρά του, ενεπίγραφο με σημεία της Γραμμικής Α γραφής. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για ένα μοναδικού τύπου *nodulus* (;) ή, ακόμα πιθανότερο, για μια τοπική παραλλαγή *δισκίου* (;).

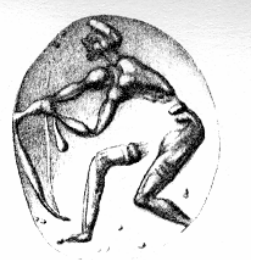
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ένας τοξότης, σε αριστερό προφίλ, με λυγισμένα τα κάτω άκρα και τον κορμό. Κρατά το τόξο στο δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό τεντώνει τη χορδή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο. (Τα δισκία M.H.πιν 68. 69 προέρχονται, πιθανόν, από την περιοχή των Δωματίων 3, 11 και 13, στη ΒΔ πτέρυγα. Το δισκίο M.H. 1110 αναφέρεται ως επιφανειακό εύρημα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σύμφωνα με τον Hallager, το δισκίο M.H. 1110 έφερε αρχικά 7 σφραγιστικά αποτυπώματα, από τα οποία όμως το ένα σβήστηκε σκόπιμα, επιθέτοντας ένα μικρό κομμάτι πηλού πάνω στο σφραγιστικό αποτύπωμα (*MINOAN ROUNDEL* II, 34).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 122 no.112, fig.128, pl. IX. XII / CMS II.6, Nr. 21 και σ. 5, 365 / *MINOAN ROUNDEL* I, 202 fig. 74, 230 και II, 28, 29, 34, 285, 323.

22) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 459/ 1-10. 460/ 1-4. 593. 594.**

RMP 71976. RMP (;

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από σκληρό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ:

α) 17 *σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης*: i) 15 κώνοι (M.H. 459/1-8, 10. 460/1-3. 593. 594. RMP 71976) με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, ενεπίγραφο. ii) 1 πυραμίδα(;) [M.H. 459/9] με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, ενεπίγραφο. iii) 1 με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια, επικλινής παραλλαγή (M.H. 460/4), με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα, ενεπίγραφο.

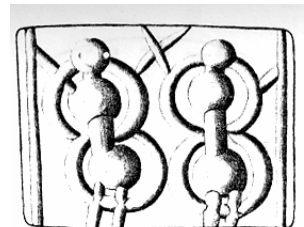
β) 1 σφράγισμα, ενεπίγραφο, που έχει χαθεί [RMP (;)] και ο τύπος του δεν μπορεί να καθορισθεί.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία έντονα σχηματοποιημένη παράσταση: δύο ανδρικές μορφές με 8-σχημες ασπίδες, ανάμεσα σε δύο κάθετες γραμμές στις στενές πλευρές.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 124 no. 116, fig. 132, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 18 και σ. 5 / *MINOAN ROUNDEL* II, 270-271, 285, 287, 324.

23) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 607. 609**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος(;), με ελαφρώς οβάλ σφραγιστική επιφάνεια, από σκληρό(;) λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο μόνο το Μ.Η. 609.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυναικεία μορφή, με φούστα με βολάν, σε δεξί προφίλ. Εκατέρωθεν του κεφαλιού αποδίδονται, ίσως, τα άκρα ταινιών.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο συγκεκριμένος σφραγιδόλιθος έφερε το ίδιο σχεδόν μοτίβο με τον *Αρ. Κατ. 24*. Η διαφορά τους εντοπίζεται μόνο στο μέγεθός τους: το μοτίβο του Αρ. Κατ. 23 είναι ελαφρώς μεγαλύτερων διαστάσεων από αυτό του Αρ. Κατ. 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 128 no.119, fig. 135a, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 22 και σ. XXVII, XXVIII Abb.4 / *MINOAN ROUNDEL* II, 285, 324 (HT 119 A).

24) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Η. 536. 537. 604. 605. 606. 608**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος(;), με ελαφρώς οβάλ σφραγιστική επιφάνεια, από σκληρό λίθο(;).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 6 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα:

α) 1 (Μ.Η. 604) = πυραμίδα, ενεπίγραφο.

β) 3 [Μ.Η. 536. 537(;) . 605] = πυραμίδες, παραλλαγή με θολωτή βάση. Ενεπίγραφο μόνο το Μ.Η. 536.

γ) 2 (Μ.Η. 606. 608) = με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια, ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυναικεία μορφή, με φούστα με βολάν, σε δεξί προφίλ. Εκατέρωθεν του κεφαλιού αποδίδονται, ίσως, τα άκρα ταινιών.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο συγκεκριμένος σφραγιδόλιθος έφερε το ίδιο σχεδόν μοτίβο με τον *Αρ. Κατ. 23*. Διαφοροποιούνται μόνο ως προς το μέγεθος: το μοτίβο του πρώτου είναι ελαφρώς μικρότερων διαστάσεων από αυτό του δεύτερου. β) Από τα 6 παραπάνω σφραγίσματα, ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) φαίνεται να διαφοροποιεί το Μ.Η. 536, επειδή προφανώς δεν είναι βέβαιος εάν έχει τυπωθεί από το σφραγιδόλιθο Αρ. Κατ. 23 ή τον Αρ. Κατ. 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 128 no.119, fig. 135b, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 23 και σ. XXVII, XXVIII Abb.4 / *MINOAN ROUNDEL* II, 283, 285, 324 (HT 119 B και HT 119/?).

25) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Η. 534**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος(;), με κυκλική ή ελαφρώς οβάλ σφραγιστική επιφάνεια, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυναικεία μορφή, με φούστα που φθάνει έως το γόνατο, σε αριστερό προφίλ.

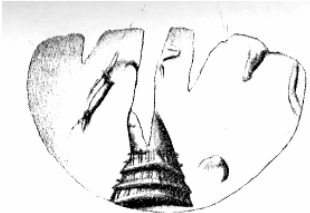
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) θεωρεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα του Μ.Η. 534 προέρχεται πιθανόν από δαχτυλίδι ("ring?").

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 129 no.120, fig.136, pl. XII / CMS II.6, Nr. 24 / *MINOAN ROUNDEL* II, 220, 324.

- 26) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 578**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό(;) λίθο.
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης', κώνος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο.
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανθρωπίνη μορφή (γυναικεία;) που φορά μια ιδιόμορφη, διαιρεμένη στα δύο, κοντή και φαρδιά φούστα. Τα χέρια της τεντωμένα προς τα μπροστά (χορεύει;). Στέκεται ανάμεσα σε δύο αναρριχώμενα άνθη, που ακολουθούν την περίμετρο της σφραγιστικής επιφάνειας. Η παράσταση αποδίδεται έντονα σχηματοποιημένη, ενώ ιδιόμορφος είναι και ο τρόπος απόδοσης επιμέρους στοιχείων της ανθρωπίνης μορφής, όπως π.χ της φούστας και των κάτω άκρων της.
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 129 no.121, fig.137, pl. IX / CMS II.6, Nr. 27 και σ. XXXII / MINOAN ROUNDEL II, 284, 324.
-
- 27) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 532. 535. 601-603**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο, με κυρτή, οβάλ ή κυκλική, σφραγιστική επιφάνεια.
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 5 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφα.
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία γυναικεία μορφή, ελαφρώς σε αριστερό προφίλ και σε ιδιόμορφη, μισό-αιωρούμενη στάση, με λυγισμένα τα πόδια και το κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω. Φορά μακριά φούστα, με βολάν στο κάτω τμήμα της. Πάνω στον ώμο της, ένα λυγισμένο κοντάρι, από το οποίο κρέμεται ένα δύσκολα αναγνωρίσιμο αντικείμενο (κλουβί, κύρτος ή «ιερό ένδυμα»);).
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) θεωρεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα των συγκεκριμένων σφραγισμάτων προέρχεται πιθανόν από δαχτυλίδι ("ring?").
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 130 no.123, fig. 139, pl. XII / CMS II.6, Nr. 26 / MINOAN ROUNDEL II, 283, 285, 324 / REHAK 2000, 272, fig. 3.
-
- 28) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 544**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη (;)
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο μεταλλικό δαχτυλίδι(;) με σκηνή ταυροκαθαψίων(;) (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 6*).
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυναικεία μορφή, πιθανόν σε δεξί προφίλ, με φούστα με βολάν.
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.6, Nr. 25 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 325 (HT 160).
-
- 29) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 465/1-30. 466/1-12. 467/1-15. 468. 469. FMA 94763. RMP 71973.**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο, με διαμπερή οπή στον κάθετο άξονα.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Συνολικά 61 σφραγίσματα: 60 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' κ' πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια και 1 σφράγισμα αδιάγνωστου τύπου (Μ.Η. 467/14). Όλα φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα και είναι ενεπίγραφα (εκτός από το Μ.Η. 467/15 που σώζεται πολύ αποσπασματικά και δε μπορεί να διαπιστωθεί αν έφερε ή όχι επιγραφή). Από τα συνολικά 60 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια, 36 είναι τυπικά παραδείγματα αυτής της υποκατηγορίας, 16 αντιπροσωπεύουν μία παραλλαγή της (με πιο απότομο προφίλ της πίσω επιφάνειάς τους: "steile Variante"), ενώ 8 έχουν το κάτω άκρο τους ανοιχτό ("unteres Ende offen").

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Γυναικεία μορφή ή «Γυναίκα-πουλί»: μία όρθια γυναικεία μορφή, μετωπικά αποδοσμένη, με φούστα με βολάν, ανάμεσα σε δύο κάθετες γραμμές. Τα «χέρια» της θα μπορούσαν να κατανοηθούν επίσης ως σχηματική απόδοση φτερών. Στην περίπτωση αυτή, απεικονίζεται μάλλον μία «γυναίκα-πουλί» ("Vogelfrau" / "Bird-Lady"). Η απόδοση παραμένει διφορούμενη για το σύγχρονο μελετητή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (MINOAN ROUNDEL) περιγράφει το σφραγιστικό μοτίβο ως "Bird-lady, slightly stylized" και η Weingarten ως "Bucranium (Bird?)-Lady" και το αποδίδει στη λεγόμενη «Σχολή φτερωτών μορφών της Αγ. Τριάδας» ("SchATWF": "the School of the Ayia Triada Winged Figures").

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 118 no.105, fig.121, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 28 / MINOAN ROUNDEL II, 247, 273-276, 287, 323 / WEINGARTEN 1988a, 97, 106, 108.

30) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Η. 508**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Ακκαδικός σφραγιδοκύλινδρος από μαλακό λίθο. Εισαγόμενος. Το αποτύπωμα έγινε με πίεση και όχι με κύλιση της σφραγίδας.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο σφραγιδοκύλινδρο, ενώ το δεύτερο από ένα δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη(;) και παράσταση ανδρικής μορφής με λιοντάρι (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 15*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γενειοφόρος ανδρική μορφή. Φορά κάλυμμα κεφαλής με κέρατα και μία ζώνη διαιρεμένη σε 3 μέρη. Τα άκρα και το κεφάλι της σε αριστερό προφίλ, ενώ ο κορμός μετωπικά. Το προτεταμένο, λυγισμένο σε γωνία δεξί πόδι ακουμπά πάνω σε ένα αδιάγνωστο μοτίβο (2 λοξές γραμμές) στο κάτω άκρο της εικόνας. Με το δεξί χέρι πιάνει ένα κυρτό αντικείμενο (κέρατο βοδιού;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.6, Nr. 144 και σ. XXXIV / MINOAN ROUNDEL II, 219, 325 (HT 161).

31) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Η. 434/ 1-40. RMP 71956(;), 71957. 71958. 71959(;), 71960.**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ, έντονα κυρτή μεταλλική σφενδόνη [από χρυσό(;)].

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 45 *noduli*, με αετωματική πίσω επιφάνεια, παραλλαγή ('steile Variante'). Όλα φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

Ανεπίγραφα (εκτός από 3, που σώζονται αποσπασματικά και δεν μπορεί να διαπιστωθεί αν έφεραν ή όχι επιγραφή).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία ανθρώπινη μορφή (θεότητα;) μέσα σε βάρκα. Κωπηλατεί με κατεύθυνση προς τα αριστερά(;). Το μπροστινό τμήμα της βάρκας έχει τη μορφή γρύπα. Το πίσω τμήμα της διαμορφωμένο ως φυτικός θύσανος. Η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται έντονα σχηματοποιημένη και το κεφάλι της αφαιρετικά. Μοτίβα σε

σχήμα ακανόνιστων κουκίδων, στο κάτω περιθώριο της παράστασης, δηλώνουν ίσως τον πετρώδη πυθμένα της θάλασσας ή την ακτή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη», ΝΔ πτέρυγα, Ν. άκρο του Διαδρόμου 9, πάνω στο περβάζι ενός παραθύρου ανάμεσα στο Διάδρομο 9 και το Δωμάτιο 27.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 126 no.118, fig.134, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 20 και σ. 3 / MINOAN ROUNDEL I, 41-43, και II, 211-213, 214, 324.

32) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.H. 486/ 1-4. 489/ 1-2.**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 6 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφα. Ειδικότερα, το M.H. 486/1 αντιπροσωπεύει μία παραλλαγή της συγκεκριμένης υποκατηγορίας (με πιο απότομο και έντονο προφίλ της πίσω επιφάνειας: 'steile Variante').

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Τελετουργική πομπή: 2 γυναικείες μορφές, με μακριές φούστες και ψηλά καπέλα, προς τα δεξιά. Η στάση του σώματος και των χεριών τους φαίνεται να δηλώνει μία αίσθηση ρυθμικής κίνησης (στο πλαίσιο εκτέλεσης τελετουργικού χορού;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 130 no.122, fig.138, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 13 / MINOAN ROUNDEL II, 281, 324 / GERMAN 1999, 280, Pl. LXb.

33) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.H. 592**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Τελετουργική πομπή: μία γυναικεία και μια ανδρική μορφή προς τα αριστερά. Και οι δυο κρατάνε διπλούς πελέκεις. Η γυναίκα φορά μακριά φούστα και στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω. Ο άνδρας φορά «δερμάτινη φούστα».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 131 no.124, fig.140, pl. IX / CMS II.6, Nr. 10 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 324.

34) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.H. 441/ 1-28. 442/ 1-60. 443/ 1-107. 444/ 1-7. 445/ 1-4. 446/ 1-3. 447/ 1. 448/ 1-10. 449/ 1-13. 450/ 1-5. 451/ 1-5. 538. 557. 1714 (= M.H. Bi). 1716 (= M.H. Be). M.H.πιν 78. FMA 94761-62. RMP 71950-55.**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Πολύ πιθανόν, δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 256 πλήλινια ενσφράγιστα τεκμήρια διοίκησης:

α) 122 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα: M.H. 441/ 15-28. 442/ 3, 8, 34, 37, 39-60.

443/ 1, 5, 7-11, 21-22, 24, 27-28, 30-31, 33, 38, 42, 46, 49-50, 55-58, 65-66, 69, 72, 78, 82-84, 86, 90-91, 93-95, 98, 105, 107. 444/ 7. 445/ 4. 446/ 2, 3. 447/ 1. 448/ 4-10. 449/ 1-13. 450/ 1-5. 451/ 1, 2(;), 5(;). 538. FMA 94762. RMP 71950-55. Όλα ενεπίγραφα (εκτός από το M.H. 451/ 5 που σώζεται πολύ αποσπασματικά και δε μπορεί να διαπιστωθεί αν έφερε ή όχι επιγραφή).

β) 131 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια. Το κάτω άκρο των σφραγισμάτων ανοιχτό. Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα: M.H. 441/ 1-14. 442/ 1, 2, 4-7, 9-33, 35-36,

38. 443/ 2-4, 6, 12-20, 23, 25-26, 29, 32, 34-37, 39-41, 43-45, 47-48, 51-54, 59-64, 67-68, 70-71, 73-77, 79-81, 85, 87-89, 92, 96-97, 99-104, 106. 444/ 1-6. 445/ 1-3. 446/ 1. 448/ 1-3. 451/ 3. 557. 1716. FMA 94761. Όλα ενεπίγραφα, εκτός από το Μ.Η. 451/ 3.

γ) 1 δισκίο, φακοειδούς σχήματος, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα: Μ.Η.πιν 78. Ενεπίγραφο και στις 2 επίπεδες πλευρές του.

δ) 2 σφραγίσματα αδιάγνωστου τύπου: Μ.Η. 1714. 451/ 4. Το πρώτο ενεπίγραφο. Το δεύτερο σώζεται πολύ αποσπασματικά και δε μπορεί να διαπιστωθεί αν έφερε ή όχι επιγραφή.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Τελετουργική πομπή: 2 ανδρικές μορφές που βαδίζουν προς τα αριστερά, ντυμένες με «δερμάτινες φούστες». Ο πρώτος άνδρας κρατά στο δεξί χέρι του μία ράβδο, που ακουμπά πάνω στον ώμο του. Σύμφωνα με τους συγγραφείς του CMS II.6, είναι πιθανότερο ότι ο δεύτερος άνδρας κρατά έναν «ιερό κόμβο» ή ένα «ιερό ένδυμα» που καλύπτει ολόκληρο τον κορμό του, παρά ότι το σώμα του καλύπτεται με πανωφόρι [όπως π.χ. προτείνει ο J.G.Younger (YOUNGER 1995a, 159-160 no.21)]. Πίσω από τις 2 ανδρικές μορφές, στο άκρο της παράστασης, 2 ογκώδεις και 3 λεπτότερες κάθετες γραμμές (οικοδόμημα;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο. Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αναφέρει ως πιθανό χώρο προέλευσης του δισκίου (Μ.Η.πιν 78) «την περιοχή των Δωματίων 3, 11 και 13, στη ΒΔ Πτέρυγα της Έπαυλης».

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Η τυπολογική ταξινόμηση των παραπάνω «σφραγισμάτων» στο *MINOAN ROUNDEL* συμφωνεί, σε γενικές γραμμές, με αυτή του CMS II.6. Διαφοροποίηση παρατηρείται όσον αφορά στα σφραγίσματα Μ.Η. 451/ 3-4, τα οποία με επιφύλαξη χαρακτηρίζονται από τον Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) ως «σφραγίσματα με 2 οπές(;)». Αιτία γι' αυτό αποτελεί, προφανώς, η δεύτερη οπή στο κάτω άκρο των σφραγισμάτων - που πιθανότατα διαμορφώθηκε τυχαία - οδηγώντας, έτσι, σε επισφαλή τυπολογική ταξινόμησή τους. β) Τόσο στο CMS II.6 όσο και στο *MINOAN ROUNDEL* αποδίδονται στο συγκεκριμένο δαχτυλίδι συνολικά 256 «σφραγίσματα». Διαφοροποίηση εντοπίζεται σε ένα και μόνο «σφράγισμα»: αντί του Μ.Η. Βι (=HT Wa 1470), ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αναφέρει το Μ.Η. Βc (=HT Wa 1848), το οποίο οι συγγραφείς του *Corpus* δεν συμπεριλαμβάνουν, ως πολύ αποσπασματικά σωζόμενο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 131 no.125, fig.141, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 11 / *MINOAN ROUNDEL* II, 27, 243, 247, 253-264, 283, 284, 286, 287, 324.

35) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : Μ.Η. 583

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 «σφράγισμα με επίπεδη βάση», κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο(;) με αδιάγνωστο μοτίβο (βλ. CMS II.6, Nr. 145). Το σφράγισμα σώζεται αποσπασματικά και δε μπορεί να διαπιστωθεί εάν έφερε ή όχι επιγραφή.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πομπή: δύο ανθρώπινες μορφές που βαδίζουν προς τ' αριστερά. Από την πρώτη διατηρείται μόνο το άκρο μιας ράβδου, που πιθανόν έφερε πάνω στον ώμο της. Η δεύτερη μορφή - της οποίας το φύλο είναι δύσκολα αναγνωρίσιμο - φορά μακρύ ένδυμα που καλύπτει το κάτω μέρος του σώματος και πανωφόρι/περιώμιο. Στο δεξί της χέρι κρατά αντικείμενο με λαβή (ράβδο;), που ακουμπά πάνω στον ώμο της. Πιθανόν φορά καπέλο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 132 no.126, fig.142, pl. IX / CMS II.6, Nr. 12 / *MINOAN ROUNDEL* II, 220, 324.

36) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : Μ.Η. 485/ 1-5

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη (από χαλκό;).

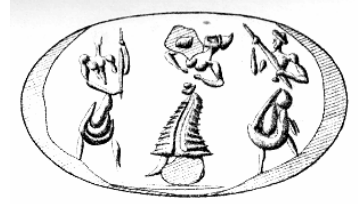
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 5 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Τελετουργική πομπή(;): πομπή 3 ανθρώπινων μορφών προς τα αριστερά. Η πρώτη και η τελευταία, ανδρικές. Και οι δύο άνδρες κρατάνε σχετικά κοντά ραβδοειδή αντικείμενα και φοράνε «δερμάτινες(;) φούστες», ενώ ο τελευταίος και καπέλο (σαν πύλο). Η μεσαία, γυναικεία μορφή φορά φούστα με βολάν. Το στραμμένο προς τα πάνω κεφάλι της δηλώνει ότι ίσως τραγουδά.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 138 no.135, fig.151, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 9 / MINOAN ROUNDEL II, 219, 324.

37) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: **M.H. 1685**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι(;) με οβάλ μεταλλική(;) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πομπή: 2 γυναικείες μορφές, προς τα αριστερά, πιθανόν με μακριές φούστες.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αποδίδει το συγκεκριμένο σφράγισμα στο δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη(;) και παράσταση γυναικείας μορφής μπροστά από κατσίκια, το οποίο ευθύνεται επίσης για το τύπωμα του σφραγίσματος M.H. 1677 (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 11*).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.6, Nr. 14 / *MINOAN ROUNDEL* II, 221, 315, 324.

HM 1685

38) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: **M.H. 487/ 1-3**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδιού, από μαλακό λίθο(;) [οβάλ δαχτυλιόλιθος].

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 3 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', πυραμίδες, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ενεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: μία όρθια γυναικεία μορφή, με φούστα με βολάν, σε δεξί προφίλ. Υψώνει τα χέρια της σε στάση προσευχής (λάτρης;). Στέκεται μπροστά από ένα λατρευτικό οικοδόμημα (βωμό;), που επιστέφεται με 2 ζεύγη «κεράτων καθοσιώσεως(;)» και διακοσμείται με γιρλάντα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 139 no.136, fig.152, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 3 / *MINOAN ROUNDEL* II, 281, 324.

39) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: **M.H. 576**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη (από χαλκό;).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: 2 γυναικείες μορφές εκατέρωθεν ενός δέντρου που εκφύεται από βραχώδες έδαφος. Η γυναίκα αριστερά έχει τα χέρια της λυγισμένα στο ύψος του στήθους (λάτρης;), φορά φούστα με βολάν και αποδίδεται σε δεξί προφίλ. Η γυναίκα δεξιά κάθεται πιθανόν πάνω σε βράχο, φορά φούστα και έχει τα χέρια της λυγισμένα και σηκωμένα προς τα πάνω (Θεότητα;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Για μία διαφορετική στάση των χεριών της αριστερής γυναικείας μορφής, βλ. MARINATOS N. 1989b, 129 fig.17, 135 και NIEMEIER 1989, 171 fig. 3.4, 172, όπου στη σχεδιαστική απόδοση της παράστασης, η μορφή παριστάνεται με το δεξί της χέρι λυγισμένο στο ύψος του στήθους και το αριστερό απλωμένο προς το δέντρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 139 no.137, fig.153, pl. IX / CMS II.6, Nr. 5 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 324.

40) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 523**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', πυραμίδα, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: στο δεξί τμήμα της παράστασης, σε βραχώδες τοπίο, ένα οικοδόμημα (κτιστός περίβολος), από το οποίο εκφύεται ένα δέντρο. Μία γυναικεία μορφή (λάτρης;), με φούστα με βολάν, βαδίζει προς την κτιστή κατασκευή. Ανάμεσα στη γυναίκα και το δέντρο, 2 «οβάλ αντικείμενα» με θυσανωτά μοτίβα στο επάνω μέρος τους (βαίτυλοι, σκιλλοκρεμύδες;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 140 no.138, fig.154, pl. VIII / CMS II.6, Nr. 2 / MINOAN ROUNDEL II, 220, 324.

41) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 522**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης', πυραμίδα, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ενεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: στο αριστερό τμήμα της παράστασης, μία όρθια γυναικεία μορφή (λάτρης;), με φούστα με βολάν, σε δεξί προφίλ. Μπροστά από αυτή, στο επάνω τμήμα της εικόνας, μία δεύτερη γυναικεία μορφή, σε αριστερό προφίλ, αποδοσμένη σε σημαντικά μικρότερη κλίμακα. Φορά φούστα με βολάν, έχει τα χέρια της προτεταμένα μπροστά κ' ελαφρώς προς τα πάνω και φαίνεται να αιωρείται («Επιφάνεια της Θεότητας;»). Στο δεξί μισό της παράστασης, βραχώδες έδαφος, από το οποίο εκφύεται ένα δέντρο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 140 no.139, fig.155, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 6 / MINOAN ROUNDEL II, 282, 324.

42) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 505. 506/ 1-2. 533. 1713 (= M.H. Βα). RMP 71979.**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 6 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα:

α) Τα 2 (M.H. 505. 533) με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια. β) Τα υπόλοιπα 4 (M.H. 506/ 1-2. 1713. RMP 71979), πυραμίδες. Ενεπίγραφα και τα 6.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: στο δεξί τμήμα της παράστασης, ένα οικοδόμημα (κτιστός περίβολος), από το οποίο εκφύεται ένα δέντρο. Ακριβώς μπροστά, ένα φυτικό μοτίβο (μικρό φοινικόδεντρο;). Στο αριστερό τμήμα της εικόνας, μία όρθια γυναικεία μορφή, μετωπικά αποδοσμένη, με φούστα με βολάν και με τα χέρια της λυγισμένα στη μέση (θεότητα; λάτρης;). Πλαισιώνεται από 2 άλλες γυναικείες μορφές, αποδοσμένες σε πολύ μικρότερη κλίμακα και σε παρόμοια στάση (λάτρες;). Φορούν επίσης φούστες με βολάν. Πάνω από τις 3 γυναικείες μορφές, απόδοση του ουρανού.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Hallager αποδίδει στο συγκεκριμένο δαχτυλίδι πέντε (και όχι 6) σφραγίσματα. Δε συμπεριλαμβάνει το M.H. 1713 (= M.H. Ba), το οποίο με επιφύλαξη αποδίδει στο δαχτυλίδι Αρ. Κατ. 40 (MINOAN ROUNDLE II, 315, 286). β) Ο German συγκαταλέγει την παράσταση του σφραγίσματος M.H. 505 στις απεικονίσεις χορού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 141 no.140, fig.156, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 1 / MINOAN ROUNDLE II, 282, 283, 288, 324 / GERMAN 1999, 280 σημ. 8.

43) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 586**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Πιθανόν, δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση' και 2 σφραγιστικά αποτυπώματα από 2 διαφορετικές σφραγίδες. Είτε πρόκειται για κάθετο δίσκο, παραλλαγή αετωματικού τύπου είτε για οριζόντιο δίσκο με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο είτε από ένα δαχτυλίδι με κυκλική μεταλλική σφενδόνη(;) ή από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο(;) με παράσταση πηινόμορφου όντος (βλ. CMS II.6, Nr. 123).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία σύνθετη πολυπρόσωπη σκηνή, δύσκολα ερμηνεύσιμη («λατρευτική»);: Ένας «ιερός κόμβος» ή «ιερό ένδυμα» πλαισιώνεται αριστερά από μια ανδρική μορφή και δεξιά από δύο άλλες (τα πόδια κάτω από το «ιερό ένδυμα» ανήκουν στους δύο άνδρες, εκατέρωθέν του). Οι δύο ανδρικές μορφές που βρίσκονται πιο κοντά του, φαίνεται να το περιβάλλουν με τα χέρια τους. Από το δεξί τμήμα της παράστασης, πλησιάζει μια τέταρτη ανθρώπινη μορφή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 142 no.141, fig.157, pl. IX / CMS II.6, Nr. 7 / MINOAN ROUNDLE II, 220, 324.

44) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 507**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης', με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια και ανοιχτό το κάτω άκρο του (η οπή στο κάτω άκρο είναι σημαντικά μικρότερη από την οπή για το πέρασμα σπάγκου στο επάνω άκρο του σφραγίσματος). Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: δεξιά, σε βραχώδες έδαφος, κάθεται μία γυναικεία μορφή, με φούστα με βολάν, αποδοσμένη σε αριστερό προφίλ (Θεότητα;). Απλώνει το ένα χέρι της προς τα εμπρός. Απέναντί της, μια όρθια ανθρώπινη μορφή, αποδοσμένη σε πολύ μικρότερη κλίμακα και σε δεξί προφίλ (λάτρης;). Φορά κοντή φούστα ή περιζώμα. Στο ένα, προτεταμένο χέρι κρατά ένα δύσκολα αναγνωρίσιμο επίμηκες αντικείμενο (ράβδος; κωνικό ρυτί;), το οποίο προσφέρει στην καθιστή μορφή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαυλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (MINOAN ROUNDLE), με επιφύλαξη, συγκαταλέγει το σφράγισμα M.H. 507 στα 'σφραγίσματα με 2 οπές(;)'. Αιτία γι' αυτό αποτελεί, προφανώς, η δεύτερη οπή στο κάτω άκρο του σφραγίσματος, που πιθανότατα ωστόσο διαμορφώθηκε τυχαία. Επιπλέον, θεωρεί ότι το συγκεκριμένο σφραγιστικό αποτύπωμα προέρχεται μάλλον από δαχτυλίδι ('ring ?').

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 142 no.142, fig.158, pl. XIV / CMS II.6, Nr. 8 / MINOAN ROUNDLE II, 243, 324.

45) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 595. 596**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι, παραλλαγή αετωματικού τύπου. Ανεπίγραφα. Φέρουν από 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα: το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση

δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και σκηνή μονομαχίας (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 19*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: στο δεξί τμήμα της παράστασης, ένα «οβάλ αντικείμενο» (μεγάλος αποστρογγυλεμένος λίθος; / βαίτυλος;). Μία γονατιστή γυναικεία μορφή, σε αριστερό προφίλ, ακουμπά τον ένα αγκώνα της πάνω σ' αυτό (λάτρης;). Στρέφει το κεφάλι της προς δύο αντιθετικές πεταλούδες και έναν «ιερό κόμβο». Στο επάνω μέρος της παράστασης, μια οφιοειδής γραμμή (απόδοση ουρανού;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Έπαιλη». Ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26a, 143 no.143, fig.159, pl. IX / CMS II.6, Nr. 4 / MINOAN ROUNDEL II, 221, 324.

ΓΟΥΡΝΙΑ

46) **ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ :** **M.H. 101**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : 1 *nodulus* με θολωτή πίσω επιφάνεια και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

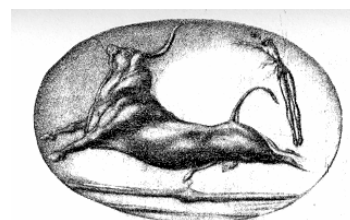
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Ανάκτορο», Δυτ. πτέρυγα: G3 (;).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ Ι (ΥΜ ΙΒ;) περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα σφραγίσματα: M.H. 1051 από Κ. Ζάκρο, M.H. 497-499 από Αγ. Τριάδα και M.H. 628-629 από Σκλαβόκαμπο (βλ. *Αρ. Κατ. 53, 2* και *102*, αντίστοιχα). β) Το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει το M.H. 101 συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL I*, 39, 41, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: WILLIAMS 1908, 54 fig. 30,4 / CMS II.6, Nr. 161 και σ. XXVI-XXVII, Abb.1-2, XXIX / MINOAN ROUNDEL II, 211, 321 (GO 101).

47) **ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ :** **M.H. 102**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Ανάκτορο», Δυτ. πτέρυγα: G3 (;).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ Ι (ΥΜ ΙΒ;) περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα σφραγίσματα: RMP 71974 από Αγ. Τριάδα και M.H. 612 από Σκλαβόκαμπο (βλ. *Αρ. Κατ. 5* και *103*, αντίστοιχα). β) Το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει το M.H. 102 συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL I*, 41, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: WILLIAMS 1908, 54 fig. 30,4 / BETTS 1967a, 16-18, fig.1b / CMS II.6, Nr. 162 και σ. XXIX / MINOAN ROUNDEL II, 219, 321 (GO 102).

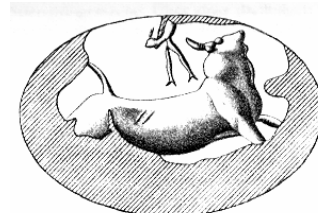

ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΣ

48) **ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ :** **M.H. 12**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σύμφωνα με τον Betts (BETTS 1967a, 16, 17-18, 20, 32 fig.4b), το σφραγιστικό αποτύπωμα του Μ.Η. 12 προέρχεται από το ίδιο δαχτυλίδι που έχει τυπώσει και το σφράγισμα Μ.Η. 625 από το Σκλαβόκαμπο (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 105*). Με την άποψη αυτή συμφωνεί τόσο ο Younger (YOUNGER 1995b, 528, no. 50) όσο και ο Hallager, ο οποίος μάλιστα συγκαταλέγει το συγκεκριμένο δαχτυλίδι στα λεγόμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL I*, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77). Στο CMS II.6 (55, Nr. 41) αναφέρεται, επιπλέον, ότι το ένα από τα δύο σφραγιστικά αποτυπώματα του Μ.Η. 516 από την Αγ. Τριάδα (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 4*) προέρχεται, πολύ πιθανόν, από το ίδιο δαχτυλίδι που έχει τυπώσει και το Μ.Η. 12 της Κ. Ζάκρου. Ωστόσο, σε άλλο σημείο του ίδιου τόμου (CMS II.6, 305 Nr. 258) αναφέρεται ότι το Μ.Η. 516 έχει τυπωθεί, ενδεχομένως, από το ίδιο δαχτυλίδι όπως το Μ.Η. 625 από το Σκλαβόκαμπο, ενώ προτείνεται ότι το Μ.Η. 12 της Κ. Ζάκρου προέρχεται από ένα διαφορετικό δαχτυλίδι (βάσει διαφοροποιήσεων σε επιμέρους λεπτομέρειες του μοτίβου). Από την άλλη πλευρά, ο Betts, αν και δέχεται την ομοιότητα (ως προς τη σύνθεση και το στυλ) της σκηνής ταυροκαθαψίων του Μ.Η. 516 με εκείνης των Μ.Η. 12 και 625, υποστηρίζει ότι το σφραγιστικό μοτίβο του πρώτου προέρχεται, πιθανότατα, από ένα ελαφρώς μεγαλύτερου μεγέθους δαχτυλίδι. Επομένως, παραμένει αβέβαιο εάν το σφραγιστικό αποτύπωμα του Μ.Η. 12 συσχετίζεται με αυτό του Μ.Η. 625 ή του Μ.Η. 516 ή, ακόμη, και με κανένα από τα δύο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 86 no. 96, fig. 27, pl. IX / CMS II.7, Nr. 36 / *MINOAN ROUNDEL II*, 231, 333.

49) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : Μ.Η. 17/ 2, 3, 6-11, 13-17, 21-26, 34. 1160. ΟΑΜ ΑΕ 1199ρ. ΑΕ 1199z. ΟΑΜ χωρίς Αρ. Ευρετ.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 20 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι και 4 'σφραγίσματα με 2 οπές' (συνολικά 24 σφραγίσματα). Όλα ανεπίγραφα.

Ειδικότερα:

α) Τα 18 (Μ.Η. 17/ 2, 3, 8-11, 13-14, 16-17, 21-22, 24-26. ΟΑΜ ΑΕ 1199ρ. ΑΕ 1199z. ΟΑΜ χωρίς Αρ. Ευρετ.) = 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση δύο ανθρώπινων μορφών που βαδίζουν προς τα αριστερά (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 78*). Ένα από τα σφραγίσματα αυτά (Μ.Η. 17/ 9) αντιπροσωπεύει, ειδικότερα, μία παραλλαγή αετωματικού τύπου.

β) Το Μ.Η. 17/ 15 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προερχόμενο από το υπό εξέταση δαχτυλίδι και το άλλο από ένα δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση δύο ανθρώπινων μορφών που βαδίζουν προς τα αριστερά (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 77*).

γ) Το Μ.Η. 17/ 23 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προερχόμενο από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το άλλο είναι πλέον αδιάγνωστο.

δ) Τα 3 (Μ.Η. 17/ 6-7, 34) = 'σφραγίσματα με 2 οπές', πρισματικά, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 78* (βλ. πιο πάνω).

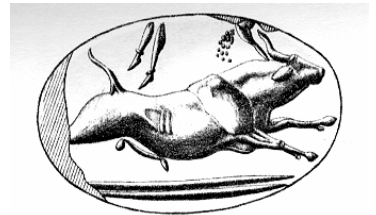
ε) Το Μ.Η. 1160 = 'σφράγισμα με 2 οπές' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αποδίδει, επίσης, στο υπό εξέταση δαχτυλίδι συνολικά 24 σφραγίσματα: τα 23 από αυτά με βεβαιότητα και ένα με επιφύλαξη. Το τελευταίο είναι το ΑΜ 1199ο ('σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα), το οποίο δεν αναφέρεται

στον κατάλογο του CMS II.7, αν και είναι πολύ πιθανόν να ταυτίζεται με το σφράγισμα OAM χωρίς Αρ. Ευρετ. (βλ. επίσης πιο κάτω, Αρ. Κατ. 78). Επιπλέον, δεν είναι βέβαιος εάν το δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα του Μ.Η. 17/ 23 συσχετίζεται με το δαχτυλίδι Αρ. Κατ. 77 ή με το Αρ. Κατ. 78 (βλ. πιο κάτω). β) Τα σφραγιστικά αποτυπώματα του υπό εξέταση δαχτυλιδιού είναι πάρα πολύ όμοια ως προς το μοτίβο και τη σύνθεση με εκείνα του *Αρ. Κατ. 50* (βλ. πιο κάτω). Αυτή, η σχετικά έντονη ομοιότητα θα μπορούσε να οδηγήσει στο χαρακτηρισμό των δύο, αντίστοιχα, χρησιμοποιούμενων δαχτυλιδιών ως αντιγράφων. Ωστόσο, ανάμεσά τους επισημαίνονται, με προσεκτικότερη ματιά, σαφείς διαφοροποιήσεις (όπως, στον τρόπο απόδοσης των μαλλιών του άλτη και στην ύπαρξη ή όχι δακτυλίων στα πόδια του). Βλ., αναλυτικότερα, CMS II.7, 46, 48 και CMS II.6, σ. XXVII σημ. 35.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 86 no. 97, pl. IX / LEVI 1925-26b, 162 no. 97, fig. 173 / CMS II.7, Nr. 38 / MINOAN ROUNDEL II, 227, 232, 233, 244, 245, 333 και I, 210 σημ. 586, 211 fig. 78.

50) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Η. 17/ 1, 4-5, 12, 18-20, 27, 29, 31, 33. 37/ 1-2**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 13 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', ανεπίγραφα.

Ειδικότερα:

α) Τα 10 (Μ.Η. 17/ 1, 4-5, 12, 18-20, 27, 31, 33) = κάθετοι δίσκοι, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση δύο ανθρώπινων μορφών που βαδίζουν προς τα αριστερά (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 77*). Έξι από τα σφραγίσματα αυτά, ειδικότερα, αντιπροσωπεύουν παραλλαγή αετωματικού τύπου (Μ.Η. 17/ 1, 12, 18, 20, 27, 31).

β) Το Μ.Η. 37/ 1 = κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: Το ένα προερχόμενο από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο είτε από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 77* (βλ. πιο πάνω) είτε από το *Αρ. Κατ. 78* (δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση δύο ανθρώπινων μορφών που βαδίζουν προς τα αριστερά).

γ) Το Μ.Η. 17/ 29 = πυραμίδα, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: Το ένα προερχόμενο από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 77*.

δ) Το Μ.Η. 37/ 2 = πυραμίδα, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα: Το ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με απεικόνιση φτερωτού φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 127) και το τρίτο από έναν ακόμα φακοειδή σφραγιδόλιθο με απεικόνιση φτερωτού φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 177).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

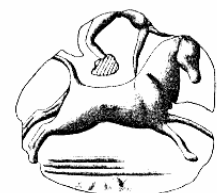
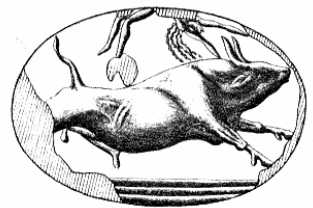
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (MINOAN ROUNDEL) αποδίδει με βεβαιότητα στο υπό εξέταση δαχτυλίδι συνολικά 12 σφραγίσματα (και όχι 13). Δε συμπεριλαμβάνει το Μ.Η. 17/ 33, το οποίο φαίνεται να αποδίδει με επιφύλαξη στο συγκεκριμένο δαχτυλίδι. Επιπλέον, στο ίδιο δαχτυλίδι αποδίδει, επίσης με επιφύλαξη, το ένα από τα δύο σφραγιστικά αποτυπώματα τριών ακόμα σφραγισμάτων, των Μ.Η. 17/ 28, 30, 32, τα οποία χαρακτηρίζει 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετους δίσκους, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Οι συγγραφείς του CMS II.7, από την άλλη πλευρά, δεν συσχετίζουν τα 3 τελευταία σφραγίσματα με το υπό εξέταση δαχτυλίδι (βλ. πιο κάτω, Αρ. Κατ. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 86 no. 98, pl. IX / LEVI 1925-26b, 162 no. 98 / CMS II.7, Nr. 37 / MINOAN ROUNDEL II, 232, 233, 235, 333 και I, 210-211, fig. 78.

51) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Η. 59**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από αδιάνγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) χαρακτηρίζει την υπό εξέταση σφραγιστική επιφάνεια ως αμυγδαλοειδή σφραγιδόλιθο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 165 no.123, fig. 179, pl. XV / CMS II.7, Nr. 34 / *MINOAN ROUNDEL* II, 237, 334 και I, 210 Table 75, 211 fig. 78.

52) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1131**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

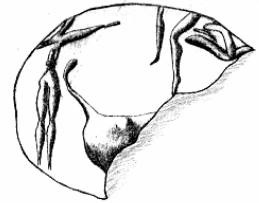
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 180 no.189, fig. 227, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 35 / *MINOAN ROUNDEL* II, 240, 335 και I, 210 Table 75, 211 fig. 78.

53) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1051**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus* με θολωτή πίσω επιφάνεια και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

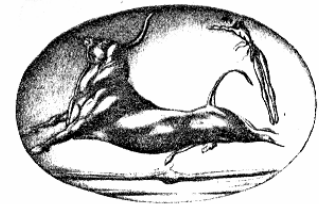
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», Κεντρικό Αρχείο (Δωμάτιο XVI).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Οι συγγραφείς του CMS II.6 (57 Nr. 43, 179 Nr. 161 και 306 Nr. 259) επισημαίνουν ότι το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει το M.H. 1051 της Κ. Ζάκρου, είναι το ίδιο με αυτό που έχει επίσης τυπώσει τα σφραγίσματα: M.H. 497-499 από Αγ. Τριάδα (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 2*), M.H. 101 από Γουρνιά (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 46*) και M.H. 628-629 από Σκλαβόκαμπο (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 102*). Με την άποψη αυτή συμφωνούν τόσο η Weingarten (WEINGARTEN 1991, 309) όσο και ο Hallager, ο οποίος μάλιστα συγκαταλέγει το δαχτυλίδι αυτό στα λεγόμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL* I, 207 σημ. 572, 208 Table 74, 209 fig. 77). Ωστόσο, κατά τρόπο περιεργο και αδικαιολόγητο, στο CMS II.7, 49 Nr. 39 – όπου εξετάζεται αναλυτικότερα το *nodulus* M.H. 1051 από την Κ. Ζάκρο – αναφέρεται απλώς ότι «αποτυπώματα του ίδιου δαχτυλιδιού απαντούν πάνω στα σφραγίσματα M.H. 498 και 499 από την Αγ. Τριάδα και στο M.H. 101 από τα Γουρνιά». Με άλλα λόγια, δε γίνεται λόγος για το M.H. 497 επίσης από την Αγ. Τριάδα, αλλά ούτε και για τα M.H. 628-629 από το Σκλαβόκαμπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.7, Nr. 39 και σ. XVIII / *MINOAN ROUNDEL* II, 218, 336 και I, 41, 76-77 (Z 1051).

54) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 65/ 1-4. 1147/ 1-3, 5**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από σκληρό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 8 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση'. Ανεπίγραφα. Ειδικότερα:

α) Τα 2 (M.H. 65/ 1, 3) = οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

β) Το M.H. 1147/ 1 = οριζόντιος δίσκος, με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από ένα

σφραγιδόλιθο, επίσης σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από σκληρό(;) λίθο, με απεικόνιση ταύρου προς τα δεξιά και αδιάγνωστο μοτίβο πάνω από την πλάτη του (βλ. *CMS* II.7, Nr. 41).

γ) Τα 2 (Μ.Η. 65/ 2, 4) = κάθετοι δίσκοι ή οριζόντιοι με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση τετραπόδου (βλ. *CMS* II.7, Nr. 51).

δ) Τα 3 (Μ.Η. 1147/ 2, 3, 5) = κάθετοι δίσκοι ή οριζόντιοι με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από το σφραγιδόλιθο *CMS* II.7, Nr. 41 (βλ. πιο πάνω).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή κυνηγιού(;): 2 ανδρικές μορφές που φορούν ζώνη. Δένουν τα πόδια ενός λιονταριού που έχουν σκοτώσει, προκειμένου ίσως να το μεταφέρουν. Ο άνδρας αριστερά φαίνεται να πατά με το αριστερό του πόδι το σώμα του λιονταριού, ενώ εκείνος στα δεξιά αποδίδεται σε αριστερό προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αποδίδει στον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο συνολικά 9 (και όχι 8) σφραγίσματα. Εκτός από τα ήδη αναφερθέντα, συμπεριλαμβάνει και το σφράγισμα Μ.Η. 1147/ 4, το οποίο χαρακτηρίζει 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιο δίσκο, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα από 2 αντίστοιχα διαφορετικές σφραγίδες: Την Αρ. Κατ. 54 και τη *CMS* II.7, Nr. 41 (βλ. πιο πάνω). Οι συγγραφείς του *CMS* II.7 συμφωνούν ως προς τον τύπο του συγκεκριμένου σφραγίσματος, αλλά αναγνωρίζουν μόνο το σφραγιστικό αποτύπωμα της *CMS* II.7, Nr. 41. Το δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα το χαρακτηρίζουν αδιάγνωστο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 182 no. 193, fig. 231, pl. XVIII / *CMS* II.7, Nr. 33 / *MINOAN ROUNDEL* II, 237, 241, 334, 335, 336 και I, 153.

55) **ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ :** Μ.Η. 1139

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος από σκληρό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

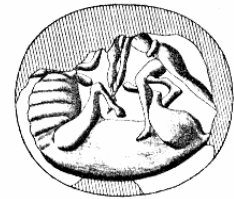
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή κυνηγιού(;): ένα βόδι ξαπλωμένο με την πλάτη. Δεξιά, μία ανδρική μορφή σε αριστερό προφίλ, με έντονα γερμένο προς τα μπροστά το επάνω μέρος του σώματος και το αριστερό πόδι πάνω στην κοιλιά του ζώου. Προφανώς, ετοιμάζεται να σφάξει το βόδι.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*), αναφερόμενος στο υπό εξέταση σφραγιστικό μοτίβο, κάνει λόγο για «*ταύρο και λιοντάρι*» και όχι για ανθρώπινη μορφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *CMS* II.7, Nr. 32 (βλ. επίσης, *CMS* II.6, 51 Nr. 37) / *MINOAN ROUNDEL* II, 241, 336 (Z 202).

56) **ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ :** Μ.Η. 32/ 1-4

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από σκληρό(;) λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 4 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και κωνική έως πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια (πρόκειται, ουσιαστικά, για μία τοπική παραλλαγή της υποκατηγορίας των 'σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης' και θολωτή πίσω επιφάνεια). Φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ενεπίγραφο μόνο το Μ.Η. 32/1.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυναικεία μορφή με φούστα με βολάν, σε δεξί προφίλ. Κρατά μία κατσίκα με τέτοιο τρόπο, που το κεφάλι και ο λαιμός του ζώου βρίσκονται πάνω από τον ώμο της («*Ιέρεια με κατσίκα*» / «*Πότνια θηρών*»). Στο δεξί άκρο της παράστασης, ένα δυσδιάγνωστο μοτίβο που αποτελείται από πολλές μικρές και

λίγες, ελαφρώς μεγαλύτερες, οριζόντιες λωρίδες. Παρόμοιο μοτίβο μόλις που διακρίνεται και πίσω από τη γυναικεία μορφή, στο αριστερό άκρο της εικόνας.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η Weingarten (WEINGARTEN 1986a, 6 no.13, 10, 21 και WEINGARTEN 1991, 305-306) χαρακτηρίζει ένα από τα σφραγίσματα αυτά ως *nodulus*, άποψη που δεν αποδέχονται οι συγγραφείς του CMS II.7 και ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 77 no.4, fig. 3, pl. VI / LEVI 1925-26b, 158 no. 4, fig. 166 / CMS II.7, Nr. 23 / *MINOAN ROUNDEL* II, 289, 330 και I, 221 σημ. 620.

57) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 83**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ένας πίθηκος ή κυνοκέφαλος, καθιστός, με τα χέρια υψωμένα και λυγισμένα σχεδόν σε ορθή γωνία, αποδοσμένος σε αριστερό προφίλ. Απέναντί του, μία όρθια γυναικεία μορφή με φούστα με βολάν, σε δεξί προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) θεωρεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα του M.H. 83 προέρχεται πιθανόν από δαχτυλίδι ('ring?').

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 77 no. 5, 78 fig. 4, pl. VI / CMS II.7, Nr. 24 / *MINOAN ROUNDEL* II, 239, 330.

58) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 56/ 1-2. 73/ 1-2**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδίου από μαλακό λίθο(;) [οβάλ δαχτυλιόλιθος]

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 4 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ανεπίγραφα.

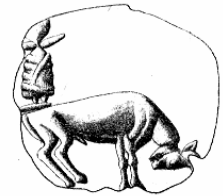
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ένα τετράποδο προς τα δεξιά, με έντονα γερμένο προς τα κάτω το κεφάλι. Πάνω στην πλάτη του, ένα περιέργο μοτίβο που μοιάζει με έντονα σχηματοποιημένη γυναικεία μορφή, με φούστα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αποδίδει στο συγκεκριμένο δαχτυλιόλιθο συνολικά 3 σφραγίσματα (και όχι 4): τα M.H. 73/ 1-2 και M.H. 56 (χωρίς να κάνει διάκριση σε M.H. 56/1 και M.H. 56/2). β) Ο ίδιος ερευνητής, αναφερόμενος στο υπό εξέταση σφραγιστικό μοτίβο, κάνει λόγο μόνο για το τετράποδο (ταύρο) και όχι για ανθρωπίνη μορφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 86 no.100, pl. IX / CMS II.7, Nr. 29 / *MINOAN ROUNDEL* II, 236, 238, 333.

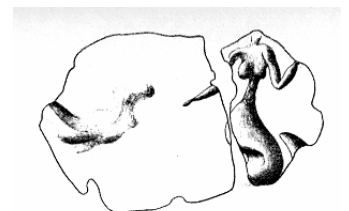
59) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1132**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία γυναικεία μορφή, πιθανόν ντυμένη με φούστα. Το κάτω μέρος του σώματος αποδίδεται σε δεξί προφίλ, με λυγισμένα τα πόδια, ενώ ο κορμός μετωπικά, με τα χέρια λυγισμένα και υψωμένα στο πλάι. Πίσω της, ένα δύσκολα αναγνωρίσιμο ζώο, πιθανόν κατσίκα, σε δεξί προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σύμφωνα με τους συγγραφείς του CMS II.7, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, το συγκεκριμένο δαχτυλίδι να έχει επίσης τυπώσει το δισκίο Μ.Η. πιν 84 (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 60*). Και ο Hallager (*MINOAN ROUNDDEL*) συμφωνεί με την άποψη αυτή, την οποία διατυπώνει με μεγαλύτερη βεβαιότητα, εξισώνοντας στον κατάλόγό του το υπό εξέταση δαχτυλίδι με εκείνο που ευθύνεται για το τύπωμα του δισκίου (Z 191 = ZA-Ra).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 181 no.191, fig. 229, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 26 / *MINOAN ROUNDDEL* II, 207, 241, 335 και I, 102.

60) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Η. πιν 84**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη(;)

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 δισκίο, δισκοειδούς σχήματος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο στη μία επίπεδη επιφάνειά του.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σώζεται μόνο μία γυναικεία μορφή, ντυμένη με φούστα. Το κάτω μέρος του σώματός της αποδίδεται σε δεξί προφίλ, με λυγισμένα τα πόδια, ενώ ο κορμός μετωπικά, με τα χέρια λυγισμένα και υψωμένα στο πλάι. Στο δεξί χέρι της, ίσως, κρατά κάποιο αντικείμενο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σύμφωνα με τους συγγραφείς του CMS II.7, δεν πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, τα σφραγιστικά αποτυπώματα του συγκεκριμένου δισκίου να προέρχονται από το δαχτυλίδι που έχει επίσης τυπώσει το 'σφράγισμα με επίπεδη βάση' Μ.Η. 1132 (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 59*). Και ο Hallager (*MINOAN ROUNDDEL*) συμφωνεί με την άποψη αυτή, την οποία διατυπώνει με μεγαλύτερη βεβαιότητα, εξισώνοντας στον κατάλόγό του τα δύο δαχτυλίδια (ZA-Ra = Z 191).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH D.G., BSA 7, 1900-1, 133 / HOGARTH 1902, 89 fig. 32 / PERNA 1994a, 29-37 / CMS II.7, Nr. 25 / *MINOAN ROUNDDEL* II, 207 (ZA Wc 2), 335 (ZA-Ra = Z 191) και I, 102.

61) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Η. 1133**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση λιονταριού και ακόντιο πάνω από την πλάτη του (βλ. CMS II.7, Nr. 70). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύσκολα αναγνωρίσιμο μοτίβο: Ο D.Levi το περιγράφει ως μία γυναικεία μορφή προς τα αριστερά, σε ιδιόμορφη στάση, μπροστά από την οποία βρίσκεται ένα ζώο. Ωστόσο, οι συγγραφείς του CMS II.7 δεν θεωρούν ασφαλή αυτή την περιγραφή και χαρακτηρίζουν την παράσταση αδιάγνωστη. Ο Hallager (*MINOAN ROUNDDEL*), από την άλλη πλευρά, κάνει λόγο για «2 τέρατα».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 181 no.192, fig. 230, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 244 / *MINOAN ROUNDDEL* II, 241, 335.

62) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Η. 92. 93/ 2. 1140**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 3 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', πυραμίδες, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Ανεπίγραφα. Ειδικότερα:

α) Το Μ.Η. 92 φέρει αποτυπώματα από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση φτερωτού φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr.144), καθώς και από έναν ακόμα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση δύο

προτομών γρυπών (βλ. CMS II.7, Nr.163).

β) Το M.H. 93/ 2 φέρει αποτυπώματα από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με απεικόνιση φανταστικού συνδυασμού δύο τετραπόδων και μιας μετωπικά αποδοσμένης κεφαλής ζώου (βλ. CMS II.7, Nr. 200), καθώς και από έναν ακόμα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση εξάφυλλου ρόδακα, γύρω από τον οποίο διατάσσονται ακτινωτά 6 μετωπικά αποδοσμένα προσωπεία ή κράνη (βλ. CMS II.7, Nr. 217).

γ) Το M.H. 1140 φέρει αποτυπώματα από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, καθώς και από ένα σφραγιδόλιθο από μαλακό λίθο, με σφραγιστική επιφάνεια αγνώστου σχήματος και παράσταση φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr.114). Η πλευρά του σφραγίσματος με το τρίτο σφραγιστικό αποτύπωμα έχει καταστραφεί.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μια όρθια ανδρική μορφή με ζώνη, σε δεξί προφίλ. Με το δεξί, λυγισμένο χέρι της κρατά από το λαιμό ένα κατσικάκι. Με το αριστερό, προτεταμένο χέρι κρατά ένα δεύτερο κατσικάκι. Μπροστά από τη μορφή, δύο ακόμα κατσίκες σε αριστερό προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUND*) χαρακτηρίζει την υπό εξέταση σφραγίδα, με επιφύλαξη, ως φακοειδή σφραγιδόλιθο ('*lentoid ?*').

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 79 no.15, 78 fig. 7, pl. VI / CMS II.7, Nr. 30 / *MINOAN ROUND* II, 239, 241, 330, 336.

63) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1134**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

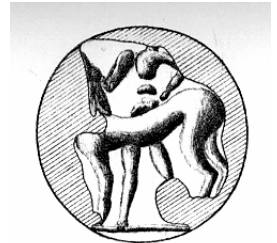
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανδρική μορφή που φορά ζώνη, σε αριστερό προφίλ. Μπροστά της, σε πρώτο επίπεδο, ένα λιοντάρι(;) που βαδίζει προς την ίδια κατεύθυνση.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUND*), αναφερόμενος στο υπό εξέταση σφραγιστικό μοτίβο, κάνει λόγο μόνο για «*τετράποδο προς τα αριστερά*» και όχι για ανθρώπινη μορφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 182 no.194, fig. 232, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 27 / *MINOAN ROUND* II, 241, 335.

64) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1159**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγίδα αγνώστου σχήματος, από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με δύο οπές' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πολύ πιθανόν, το κεφάλι, ο ώμος και ο βραχίονας μιας ανδρικής μορφής σε αριστερό προφίλ. Μπροστά της, ίσως το κεφάλι με το μάτι ενός τετραπόδου, σε δεξί προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Στο *MINOAN ROUND*, το σφραγιστικό αποτύπωμα πάνω στο M.H. 1159 αποδίδεται σε μια σφραγίδα που χαρακτηρίζεται ως Z NN1, η οποία ωστόσο δεν αναφέρεται καθόλου στο ευρετήριο των σφραγίδων του τόμου II.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.7, Nr. 254 / *MINOAN ROUND* II, 245, 314.

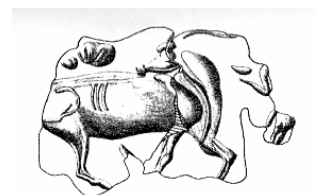

HMs 1159

65) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 85**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου. Φέρει 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: το ένα

προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι και το δεύτερο από ένα άλλο δαχτυλίδι, με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και «λατρευτική» σκηνή (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 87*). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ένα βόδι που βαδίζει προς τα δεξιά, με το κεφάλι του στραμμένο πίσω. Μπροστά από το ζώο, πιθανόν μία όρθια ανθρώπινη μορφή, σε αριστερό προφίλ, η οποία κρατά στο προτεταμένο χέρι της ένα αδιάγνωστο επίπεδο αντικείμενο. Ανάμεσα στα πόδια του ζώου, ο κορμός ενός δέντρου, το επάνω μέρος του οποίου διακρίνεται πάνω από την πλάτη του βοδιού.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*), αναφερόμενος στο υπό εξέταση σφραγιστικό μοτίβο, κάνει λόγο μόνο για το τετράποδο (ταύρο) και όχι για ανθρώπινη μορφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 86 no.102, pl. IX / LEVI 1925-26b, 162 no.102, fig.174, pl. XV / CMS II.7, Nr. 28 / *MINOAN ROUNDEL* II, 239, 333.

66) **ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ :** Μ.Η. 7/ 1-3. 8/ 1-2. 61/ 1-2. 69

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ, ελαφρώς κυρτή σφενδόνη δαχτυλιδιού, από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 8 'σφραγίσματα με 2 οπές'. Όλα ανεπίγραφα. Ειδικότερα:

α) Το Μ.Η. 7/1 = δισκοειδές, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προερχόμενο από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση φανταστικού φτερωτού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 85).

β) Τα Μ.Η. 61/ 1-2 = δισκοειδή, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το άλλο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 75).

γ) Το Μ.Η. 69 = δισκοειδές ή πρισματικό, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προερχόμενο από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση μετωπικά αποδοσμένης κεφαλής κριαριού (βλ. CMS II.7, Nr. 175).

δ) Τα Μ.Η. 8/ 1-2 = πρισματικά, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το άλλο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση φτερωτού φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 86).

ε) Το Μ.Η. 7/ 2 = πρισματικό, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προερχόμενο από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση φανταστικού φτερωτού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 84).

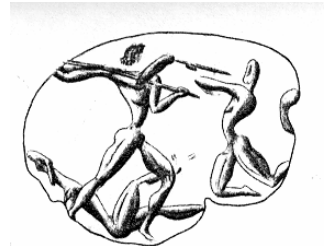
στ) Το Μ.Η. 7/ 3 = 'σφράγισμα με 2 οπές' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή πάλης, με τουλάχιστον 3 ανδρικές μορφές: στο κέντρο της παράστασης, δύο άνδρες που μονομαχούν. Ο αριστερός αποδίδεται σε δεξί προφίλ και σε στάση επίθεσης, κρατώντας ένα δόρυ, με το οποίο ετοιμάζεται να κτυπήσει τον αντίπαλό του στο στήθος. Ο δεύτερος άνδρας αποδίδεται σε αριστερό προφίλ, με τα κάτω άκρα λυγισμένα (προφανώς, βρισκόμενος σε μειονεκτική θέση). Στο αριστερό κάτω άκρο της παράστασης, το σώμα ενός τρίτου, πεσμένου άνδρα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Η σχεδιαστική απόδοση του συγκεκριμένου μοτίβου, όσον αφορά στο επάνω τμήμα της παράστασης (από τους βραχίονες των δύο μορφών και πάνω), δεν είναι απόλυτα βέβαιη. β) Η μοναδική διαφοροποίηση ανάμεσα στους συγγραφείς του CMS II.7 και στο *MINOAN ROUNDEL* -όσον αφορά στα σφραγίσματα που έχουν τυπωθεί από το υπό εξέταση δαχτυλίδι- εντοπίζεται στο 'σφράγισμα με 2 οπές' Μ.Η. 7/ 3: Στο *MINOAN ROUNDEL* αναφέρεται ότι πιθανόν έχει και δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα, προερχόμενο από τη σφραγίδα Z 75 (= CMS II.7, Nr. 84).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no.12.13, pl. VI / CMS II.7, Nr. 20 / MINOAN ROUNDDEL II, 244, 245, 330 και I, 210 Table 75, 211 fig. 78.

67) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 43/ 1, 2**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από σκληρό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή πάλης(:): μοτίβα, τα οποία συχνά έχουν ερμηνευθεί ως άκρα ανθρώπινων σωμάτων, παρόλο που δύσκολα μπορούν να ταυτιστούν με συγκεκριμένα μέλη του σώματος, εκτός από ένα «πόδι με πέλμα» κάτω δεξιά.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ως πιθανή «σκηνή πάλης» ερμηνεύουν τη συγκεκριμένη παράσταση οι Hogarth (HOGARTH 1902, 78 no.14) και Χένακι-Sakellariou (XENAKI-SAKELLARIOU 1985, 302 σημ. 38, 305 fig.14). Ο Pini (PINI 1989, 209 Nr. 16, Abb. 8/ PINI 1992, 18, pl. IVd) και οι συγγραφείς του CMS II.7 διατηρούν επιφυλάξεις για αυτή την ερμηνεία και θεωρούν το μοτίβο «αδιάγνωστο».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no.14, pl. VI / CMS II.7, Nr. 230 / MINOAN ROUNDDEL II, 236, 330 και I, 153, 211 σημ. 588.

68) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1158**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: Το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από έναν επίσης φακοειδή σφραγιδόλιθο, με παράσταση ίσως ενός τετραπόδου προς τα αριστερά (βλ. CMS II.7, Nr. 253). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ασυνήθιστη απεικόνιση μιας γυναικείας μορφής που αποδίδεται μετωπικά. Πιθανόν φορά κρινολίνο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Hallager (MINOAN ROUNDDEL), περιγράφοντας το υπό εξέταση μοτίβο, κάνει λόγο για τέρας(:) ['monster?']. β) Η σφραγίδα που ευθύνεται για το δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα του M.H. 1158, η CMS II.7, Nr. 253, αντιστοιχεί μάλλον στη σφραγίδα Z 213 του MINOAN ROUNDDEL, παρόλο που το μοτίβο της περιγράφεται ως «καθιστή γυναικεία μορφή».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 176 no.176, fig.214, pl.VII / CMS II.7, Nr. 22 / MINOAN ROUNDDEL II, 241, 335, 336.

69) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1157**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγίδα αγνώστου σχήματος, από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: Το ένα προέρχεται από την υπό εξέταση σφραγίδα, ενώ το δεύτερο από ένα σφραγιδόλιθο αγνώστου σχήματος από σκληρό(:) λίθο, με παράσταση ανδρικής μορφής προς τα δεξιά (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ.* 73). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πολύ πιθανόν, μία γυναικεία μορφή, σε αριστερό προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σύμφωνα με τον Hallager (MINOAN ROUNDDEL), τα δύο σφραγιστικά αποτυπώματα του M.H. 1157 προέρχονται από 2 διαφορετικές σφραγίδες, τις οποίες χαρακτηρίζει Z 208 και Z 201. Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης των αποτυπωμάτων τους δεν επιτρέπει να συμπεράνουμε με ποια

HMs 1157

από τις δύο αυτές σφραγίδες ταυτίζεται η υπό εξέταση σφραγιστική επιφάνεια (η CMS II.7, Nr. 252). Πιθανότερο, ωστόσο, φαίνεται να ταυτίζεται με τη Z 201, την οποία ο Hallager χαρακτηρίζει «αδιάγνωστου τύπου σφραγίδα, με αδιάγνωστο μοτίβο».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.7, Nr. 252 / *MINOAN ROUNDEL* II, 241, 336.

70) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1124**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', πυραμίδα, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με απεικόνιση μετωπικά αποδοσμένου κεφαλιού λιονταριού (βλ. CMS II.7, Nr. 187) και το τρίτο από έναν επίσης φακοειδή σφραγιδόλιθο με παράσταση φανταστικού όντος (κυριαρχεί μια μετωπικά αποδοσμένη κεφαλή λιονταριού) [βλ. CMS II.7, Nr. 190]. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ανδρική μορφή, μετωπικά αποδοσμένη και γυμνή. Τα πόδια της έντονα λυγισμένα και ανοιχτά, ενώ τα χέρια της λυγισμένα και υψωμένα προς τα πάνω και πλάγια. Φορά ίσως αλυσίδα λαιμού.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*), περιγράφοντας το υπό εξέταση μοτίβο του M.H. 1124, κάνει λόγο για γοργόνειο ('*gorgon*').

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 174 no. 171, fig. 209, pl. XVII / CMS II.7, Nr. 21 / *MINOAN ROUNDEL* II, 240, 335, 336.

71) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1116**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

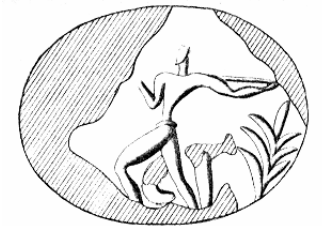
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από μία σφραγίδα αδιάγνωστου τύπου, με απεικόνιση τετραπόδου (βλ. CMS II.7, Nr.67). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανδρική μορφή με ζώνη, που αποδίδεται σε στάση επίθεσης, προς τα αριστερά. Στο τεντωμένο προς τα πίσω δεξί χέρι της κρατά δόρυ που ετοιμάζεται να πετάξει. Πίσω της ένα φυτικό μοτίβο. Ανάμεσα και πίσω από τα πόδια της, μοτίβα δύσκολα αναγνωρίσιμα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 187 κ.εξ., no.190, fig. 228, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 19 / *MINOAN ROUNDEL* II, 240, 335 και I, 211 σημ. 588.

72) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 91**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με 2 οπές', πρισματικό, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο με μοτίβο φανταστικού συνδυασμού (βλ. CMS II.7, Nr. 160), ενώ το τρίτο από έναν επίσης φακοειδή σφραγιδόλιθο με απεικόνιση δύο αντιθετικών κρανών (;) [βλ. CMS II.7, Nr. 231]. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Στο δεξί σωζόμενο άκρο της παράστασης, μία όρθια ανδρική μορφή που φορά ζώνη, αποδοσμένη σε αριστερό προφίλ. Κρατά στο αριστερό χέρι της δόρυ ή ράβδο. Πίσω της, ένας κίονας.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

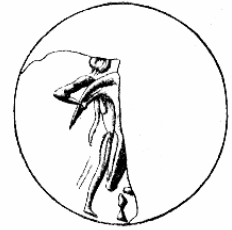
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUND*) χαρακτηρίζει, με επιφύλαξη, την υπό εξέταση σφραγιστική επιφάνεια ως «σφραγιδόλιθο σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 184 no.196, fig. 234, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 4 / *MINOAN ROUND* II, 245, 335.

73) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1157**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος αγνώστου σχήματος, από σκληρό(;) λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από μία σφραγίδα αγνώστου σχήματος και αδιάγνωστου υλικού, με παράσταση πολύ πιθανόν μιας γυναικείας μορφής (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 69*). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανδρική μορφή, προς τα δεξιά. Με σαφήνεια διακρίνονται το κεφάλι της, το δεξιό λυγισμένο χέρι της και το δεξί πόδι. Το σώμα της τέμνεται εν μέρει από ένα ιδιόμορφο μοτίβο, που θυμίζει δέρμα ζώου.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σύμφωνα με τον Hallager (*MINOAN ROUND*), τα δύο σφραγιστικά αποτυπώματα του M.H. 1157 προέρχονται από 2 διαφορετικές σφραγίδες, τις οποίες χαρακτηρίζει Z 208 και Z 201. Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης των αποτυπωμάτων τους δεν επιτρέπει να συμπεράνουμε με ποια από τις δύο αυτές σφραγίδες ταυτίζεται η υπό εξέταση σφραγιστική επιφάνεια (η CMS II.7, Nr. 251). Πιθανότερο, ωστόσο, είναι να αντιστοιχεί στη Z 208, την οποία ο Hallager χαρακτηρίζει «αδιάγνωστου τύπου σφραγίδα, με παράσταση 2 ανδρικών μορφών (:)».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.7, Nr. 251 / *MINOAN ROUND* II, 241, 336.

74) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 50**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από έναν επίσης φακοειδή σφραγιδόλιθο, με παράσταση φανταστικού φτερωτού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 137). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Το κεφάλι και ο λαιμός μιας ανθρώπινης μορφής, μετωπικά αποδοσμένα.

Εντύπωση προκαλούν τα έντονα χαρακτηριστικά του προσώπου. Απεικονίζεται μπροστά από ένα δύσκολα ερμηνεύσιμο ριπιδίοσχημο μοτίβο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η συγκεκριμένη παράσταση συμπεριλαμβάνεται με επιφύλαξη στην παρούσα μελέτη, τόσο λόγω της ιδιόμορφης (γκροτέσκο) απόδοσης του προσώπου, όσο και του συνδυασμού της με το ριπιδίοσχημο μοτίβο. Εξάλλου, στο CMS II.7 συγκαταλέγεται στην ευρύτερη κατηγορία παραστάσεων με το χαρακτηρισμό «φανταστικοί συνδυασμοί», ενώ ο Hallager (*MINOAN ROUND*) την περιγράφει ως «γοργόνειο;».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 84 no. 76, fig. 20, pl. VIII / CMS II.7, Nr. 122 / *MINOAN ROUND* II, 236, 332.

75) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1168**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος αγνώστου σχήματος, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', πυραμίδα. Έφερε 3 σφραγιστικά αποτυπώματα, από τα οποία το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, το δεύτερο είναι πλέον αδιάγνωστο, ενώ το τρίτο δεν σώζεται καθόλου. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πολύ πιθανόν, το επάνω μέρος του σώματος μιας ανθρώπινης(;) μορφής. Η παράσταση σώζεται πολύ αποσπασματικά. Διακρίνονται μόνο: το λυγισμένο, μπροστά στον

κορμό, αριστερό χέρι της μορφής, που πιθανόν φορά ζώνη.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Στο *MINOAN ROUNDEL*, τα 2 σωζόμενα σφραγιστικά αποτυπώματα πάνω στο Μ.Η. 1168 αποδίδονται σε 2, αντίστοιχα, διαφορετικές σφραγίδες, που χαρακτηρίζονται ως Z NN5 και Z NN5a, οι οποίες, ωστόσο, δεν περιλαμβάνονται στο ευρετήριο σφραγίδων του τόμου II.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.7, Nr. 125 / *MINOAN ROUNDEL* II, 242, 314.

76) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Μ.Η. 71/ 1-2

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδιού, πολύ πιθανόν από μαλακό λίθο (οβάλ δαχτυλιόλιθος).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση':

α) Το Μ.Η. 71/ 1 = οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

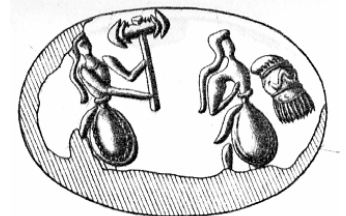
β) Το Μ.Η. 71/ 2 = κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση δαχτυλιόλιθο, ενώ το δεύτερο από μία οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδιού(;) από αδιάγνωστο υλικό, με παράσταση δύο ανθρώπινων μορφών προς τα αριστερά(;) [βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 82*]. Ανεπίγραφα και τα δύο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πομπή δύο ανδρικών μορφών προς τα δεξιά. Φορούν ζώνη, κοντή «δερμάτινη φούστα» και έχουν μακριά μαλλιά. Η αριστερή μορφή κρατά διπλό πέλεκυ. Η δεξιά κρατά(;) έναν «ιερό κόμβο»(;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 77 κ.εξ., no. 6, fig. 5, pl. VI / CMS II.7, Nr. 7 / *MINOAN ROUNDEL* II, 238, 330, 336.

77) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Μ.Η. 17/ 1, 4, 5, 12, 15, 18-20, 27-33.

37/ 1. 1167. 1170

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 15 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', 1 'σφράγισμα με 2 οπές' και 2 σφραγίσματα αδιάγνωστου τύπου (συνολικά 18 σφραγίσματα).

Ανεπίγραφα όλα. Ειδικότερα:

α) Τα 11 (Μ.Η. 17/ 1, 4, 5, 12, 18-20, 27, 31, 33. 37/ 1) = 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα από αυτά προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 50* (βλ. πιο πάνω) με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση ταυροκαθαψίων. Έξι από τα σφραγίσματα αυτά, ειδικότερα, αντιπροσωπεύουν παραλλαγές αετωματικού τύπου (Μ.Η. 17/ 1, 12, 18, 20, 27, 31).

β) Το Μ.Η. 17/ 15 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 49* (βλ. πιο πάνω) με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση ταυροκαθαψίων.

γ) Το Μ.Η. 1170 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από μία σφραγίδα που δεν μπορεί πια να προσδιοριστεί.

δ) Το Μ.Η. 17/ 28 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι. Η επιφάνεια που έφερε το δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα είναι κατεστραμμένη.

ε) Το Μ.Η. 17/ 29 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', πυραμίδα, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 50* (βλ. πιο πάνω).

στ) Το Μ.Η. 1167 = 'σφράγισμα με 2 οπές'. Τυπολογικά δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβέστερα. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

ζ) Τα υπόλοιπα 2 (Μ.Η. 17/ 30, 32) = σφραγίσματα αδιάγνωστου τύπου, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανθρωπίνες μορφές που βαδίζουν προς τα αριστερά. Η πρώτη είναι γυναικεία. Φορά φούστα με βολάν και αλυσίδα στο λαιμό. Έχει και τα δυο χέρια της λυγισμένα μπροστά στο στήθος και κρατά ραβδί. Ένα ορθογώνιο μοτίβο με λοξές παράλληλες γραμμές, μπροστά από τη φούστα της, δύσκολα μπορεί να ερμηνευτεί. Το φύλο της πίσω μορφής δεν μπορεί να καθοριστεί με ασφάλεια. Φορά μακρύ ένδυμα που καλύπτει όλο το σώμα, με βολάν στο κάτω μέρος του, και πανωφόρι στους ώμους. Φέρει επίσης αλυσίδα στο λαιμό. Στο αριστερό της χέρι κρατά ένα ραβδί, στο οποίο προσαρτάται μία μικρή αιχμή (αξίνα, πέλεκυς;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Παρόμοιο ως προς το θέμα και τη σύνθεση (με διαφορές στην απόδοση λεπτομερειών) είναι το μοτίβο του δαχτυλιδιού *Αρ. Κατ. 78* (βλ. αμέσως πιο κάτω). Εξαιτίας αυτής της ομοιότητας δεν είναι απόλυτα βέβαιο εάν τα σφραγίσματα Μ.Η. 37/ 1 και 1170 έχουν τυπωθεί από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 77* ή το *Αρ. Κατ. 78*. Για το λόγο αυτό, αναφέρονται εδώ και στις δύο περιπτώσεις, όπως και στον κατάλογο του *CMS II.7* (Nr. 16 και Nr. 17). Ο Hallager επίσης δεν είναι βέβαιος για το ποια από τις δύο σφραγιστικές επιφάνειες έχει τυπώσει τα συγκεκριμένα σφραγίσματα (*MINOAN ROUND EL II*, 235, 242, 330). β) Το Μ.Η. 17/ 29 ('σφράγισμα με επίπεδη βάση') ταξινομείται τυπολογικά από τον Hallager (*MINOAN ROUND EL*), με επιφύλαξη, στην υποκατηγορία των κάθετων δίσκων και όχι των πυραμίδων (όπως στο *CMS II.7*). Μια τέτοιου είδους τυπολογική ασάφεια είναι, ωστόσο, δικαιολογημένη, καθώς οι *πυραμίδες* με 2 μόνο σφραγιστικά αποτυπώματα συχνά συγγενεύουν μορφολογικά με τις παραλλαγές αετωματικού τύπου των *κάθετων δίσκων*. γ) Τα σφραγίσματα Μ.Η. 17/ 30, 32, που χαρακτηρίζονται στο *CMS II.7* ως «σφραγίσματα αδιάγνωστου τύπου», ταξινομούνται τυπολογικά από τον Hallager (*MINOAN ROUND EL*) στα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: το ένα αποτύπωμα αποδίδεται στο υπό εξέταση δαχτυλίδι και το δεύτερο, με επιφύλαξη, στο δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 50*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no.10, pl.VI / LEVI 1925-26b, 158 κ.εξ., no.10 / *CMS II.7*, Nr. 16 / *MINOAN ROUND EL II*, 232, 233, 235, 242, 245, 330.

78) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Μ.Η. 17/ 2, 3, 6-11, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 24-26, 34. 37/1. 1141. 1170. OAM AE 1199p. AE 1199z. OAM χωρίς Αρ. Ευρετ.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 20 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', 3 'σφραγίσματα με 2 οπές' και 1 σφράγισμα αδιάγνωστου τύπου (συνολικά 24 σφραγίσματα).

Ανεπίγραφα όλα. Ειδικότερα:

α) Τα 18 (Μ.Η. 17/ 2, 3, 8-11, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 24-26. OAM AE 1199p. AE 1199z. OAM χωρίς Αρ. Ευρετ.) = 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 49* (βλ. πιο πάνω) με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση ταυροκαθαψίων. Ένα από τα σφραγίσματα αυτά (το Μ.Η. 17/ 9) αντιπροσωπεύει, ειδικότερα, παραλλαγή αετωματικού τύπου.

β) Το Μ.Η. 37/ 1 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 50* (βλ. πιο πάνω) με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση ταυροκαθαψίων.

γ) Το Μ.Η. 1170 = 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από μία σφραγίδα που δεν μπορεί πια να προσδιοριστεί.

δ) Τα 3 (Μ.Η. 17/ 6, 7, 34) = 'σφραγίσματα με 2 οπές', πρισματικά, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 49* (βλ. πιο πάνω).

ε) Το Μ.Η. 1141 = σφράγισμα αδιάγνωστου τύπου με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανθρωπίνες μορφές, η μία πίσω από την άλλη, που βαδίζουν προς τα αριστερά. Η πρώτη είναι γυναικεία, φορά φούστα με βολάν και αλυσίδα στο λαιμό. Η δεύτερη φορά μακρύ ένδυμα που καλύπτει όλο το σώμα, με βολάν στο κάτω μέρος του, πανωφόρι στους ώμους και καπέλο που μοιάζει με πύλο. Στο ένα, λυγισμένο χέρι της κρατά τον στείλειό ενός εργαλείου (πέλεκυ ή αξίνας), το οποίο φέρει επ' ώμου.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Για την ομοιότητα του υπό εξέταση μοτίβου, ως προς το θέμα και τη σύνθεση, με εκείνο του δαχτυλιδιού *Αρ. Κατ. 77*, καθώς και για την περίπτωση των σφραγισμάτων Μ.Η. 37/ 1 και 1170, βλ. πιο πάνω (*Αρ. Κατ. 77: Παρατηρήσεις*). β) Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) αποδίδει στο υπό εξέταση δαχτυλίδι (*Αρ. Κατ. 78*) συνολικά 21 σφραγίσματα (και όχι 24, όπως το *CMS II.7*). Δεν συμπεριλαμβάνει: τα Μ.Η. 37/ 1 και 1170 (για τα οποία, προφανώς, δεν είναι βέβαιος εάν έχουν τυπωθεί από το *Αρ. Κατ. 77* ή το *Αρ. Κατ. 78*), καθώς και το σφράγισμα ΟΑΜ χωρίς *Αρ. Ευρετ.* Δεν αποκλείεται, ωστόσο, το τελευταίο να ταυτίζεται με το ΑΜ 1199ο, που αναφέρεται τόσο στον κατάλογο του *MINOAN ROUNDEL* ('σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το ένα προερχόμενο είτε από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 77* ή από το *Αρ. Κατ. 78* και το δεύτερο ίσως από το δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 49* με σκηνή ταυροκαθαψιών) όσο και στην *Κεπνα (CS, 146 No. 38S)*. γ) Το αδιάγνωστου τύπου σφράγισμα Μ.Η. 1141 χαρακτηρίζεται τυπολογικά στο *MINOAN ROUNDEL* ως 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no.10, pl. VI / LEVI 1925-26b, 158 κ.εξ., no. 10 / *CMS II.7*, Nr. 17 / *MINOAN ROUNDEL II*, 227, 232, 233, 235, 241, 242, 244, 330.

79) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Η. 18/ 1**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανδρικές μορφές που βαδίζουν ή τρέχουν προς τα δεξιά με λυγισμένα τα χέρια, πάνω σε μία διβαθμιδωτή, διαγραμματισμένη βάση. Φορούν κοντές «δερμάτινες φούστες». Στην πλάτη και των δύο μορφών, μία σειρά από κουκίδες (απόδοση μαλλιών;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) θεωρεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα του Μ.Η. 18/1 προέρχεται, πιθανόν, από δαχτυλίδι ('ring?').

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 179 no.186, fig. 224, pl. XVIII / *CMS II.7*, Nr. 14 / *MINOAN ROUNDEL II*, 233, 335.

80) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Η. 44/ 9**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ, κυρτή σφενδόνη δαχτυλιδιού από μαλακό λίθο (οβάλ δαχτυλιόλιθος).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με δύο οπές' και αετωματική πίσω επιφάνεια. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

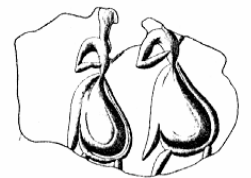
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανδρικές μορφές, η μία πίσω από την άλλη, που βαδίζουν ή τρέχουν προς τα δεξιά με λυγισμένα τα χέρια. Φορούν κοντές «δερμάτινες φούστες».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

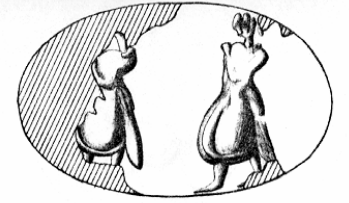
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) θεωρεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα του Μ.Η. 44/9 προέρχεται, πιθανόν, από φακοειδή σφραγιδόλιθο ('lentoid?').

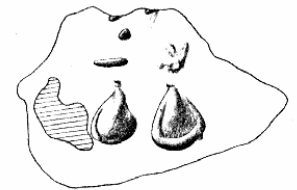
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 180 no.187, fig. 225, pl. XVIII / *CMS II.7*, Nr. 13 / *MINOAN ROUNDEL II*, 245, 335.

- 81) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 18/ 2**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδιού από μαλακό(;) λίθο [οβάλ δαχτυλιόλιθος].
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανδρικές μορφές, η μία πίσω από την άλλη, που βαδίζουν προς τα αριστερά. Φορούν «δερμάτινες φούστες».
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 180 no.188, fig. 226, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 12 / MINOAN ROUNDEL II, 233, 335.

- 82) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 64/ 2. 71/ 2**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδιού(;) από αδιάγνωστο υλικό.
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Ανεπίγραφα. Ειδικότερα:
 α) Το M.H. 64/2 = κάθετος δίσκος ή οριζόντιος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση πιθανολογούμενο δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα σφραγιδόλιθο σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου με απεικόνιση τετραπόδου (βλ. CMS II.7, Nr. 99).
 β) Το M.H. 71/2 = κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλιόλιθο *Ap. Κατ. 76* με παράσταση πομπής δύο ανδρών (βλ. πιο πάνω).
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανθρώπινες μορφές που βαδίζουν προς τα αριστερά(;) , η μία πίσω από την άλλη. Φοράνε «δερμάτινες φούστες».
ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL*) χαρακτηρίζει, με επιφύλαξη, την υπό εξέταση σφραγιστική επιφάνεια ως φακοειδή σφραγιδόλιθο και θεωρεί το μοτίβο της αδιάγνωστο ('*motif: ???*').
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS II.7, Nr. 11 / MINOAN ROUNDEL II, 237, 238, 336 (Z 206).

- 83) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 44/ 1-8, 10. 99. 1109/ 1-5, 7. OAM AE 1199d**
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, από μαλακό λίθο(;)
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 17 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση'. Όλα ανεπίγραφα.
 α) Τα 10 (M.H. 44/ 1-3, 5-8, 10. 99. OAM AE 1199d) = οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Τρία από αυτά, ειδικότερα, αντιπροσωπεύουν επικλινείς παραλλαγές της συγκεκριμένης υποκατηγορίας (M.H. 44/ 2, 6, 8).
 β) Το M.H. 44/ 4 = οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο φακοειδή σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από μία σφραγίδα με οβάλ σφραγιστική επιφάνεια από σκληρό λίθο(;) και με απεικόνιση σκύλου (βλ. CMS II.7, Nr. 64).
 γ) Τα 4 (M.H. 1109/ 1, 4, 5, 7) = κάθετοι δίσκοι, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο φακοειδή σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από τη σφραγίδα CMS II.7, Nr. 64 (βλ. πιο πάνω). Δύο από τα σφραγίσματα αυτά, ειδικότερα, αντιπροσωπεύουν παραλλαγές αετωματικού τύπου (M.H. 1109/ 1, 4).
 δ) Τα 2 (M.H. 1109/ 2, 3) = κάθετοι δίσκοι με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα ή οριζόντιοι δίσκοι με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Το ένα προέρχεται από το συγκεκριμένο φακοειδή σφραγιδόλιθο, ενώ το δεύτερο από τη σφραγίδα CMS II.7, Nr. 64 (βλ. πιο πάνω).
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: 3 ανδρικές μορφές, η μία πίσω από την άλλη, που βαδίζουν ή τρέχουν προς τα δεξιά. Φορούν «δερμάτινες φούστες» και έχουν τα χέρια τους λυγισμένα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no. 8, fig. 6, pl. VI / CMS II.7, Nr. 15 / MINOAN ROUNDDEL II, 226, 236, 240, 330, 334.

84) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 1138**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

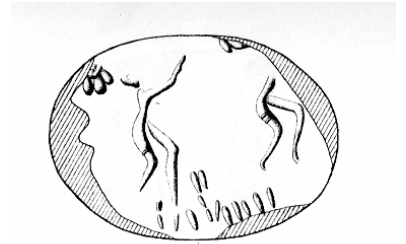
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο σχηματοποιημένες ανθρωπίνες μορφές, σε δεξί προφίλ, που τρέχουν ή βαδίζουν προς τα δεξιά. Φορούν κοντά περιζώματα. Η αριστερή μορφή έχει το χέρι της τεντωμένο προς τα πάνω και εμπρός. Κάτω και πάνω από τις μορφές, μοτίβα που δηλώνουν το τοπίο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 184 no. 200, fig. 238, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 10 / MINOAN ROUNDDEL II, 241, 336.

85) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 70**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδολίθος από μαλακό λίθο.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο ανδρικές μορφές που βαδίζουν η μία προς την άλλη. Φορούν «δερμάτινες φούστες» και αλυσίδα στο λαιμό(.). Η δεξιά μορφή φέρει ακόντιο, πιθανόν περασμένο διαγώνια στην πλάτη. Η αριστερή χειρονομεί με λυγισμένο το αριστερό χέρι. Διάστικτα ή διαγραμμισμένα διακοσμητικά μοτίβα ανάμεσα στα κεφάλια των δύο μορφών και πίσω από αυτές.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no. 7, pl. VI / CMS II.7, Nr. 18 / MINOAN ROUNDDEL II, 238, 330.

86) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 47/1-3**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 3 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι. Τα δύο (M.H. 47/1, 3) αποτελούν τυπικά παραδείγματα της συγκεκριμένης υποκατηγορίας, ενώ το τρίτο (M.H. 47/2) μία παραλλαγή αετωματικού τύπου. Φέρουν από 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Το ένα αποτύπωμα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από ένα φακοειδή σφραγιδολίθο από μαλακό λίθο με απεικόνιση ταύρου (βλ. CMS II.7, Nr. 50). Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: αριστερά, ένα διβαθμιδωτό λατρευτικό οικοδόμημα (ή «ανάκτορο»;) που επιστέφεται με 2 ζεύγη «κεράτων καθοσιώσεως». Δεξιά, μία παρόμοια μικρότερη κατασκευή (ιερό, βωμός ή «ιερός περίβολος»), από όπου εκφύεται ένα φυτό. Το κάτω τμήμα της επιστέφεται, επίσης, με ζεύγος «κεράτων καθοσιώσεως». Μπροστά απ' αυτή την κατασκευή, μία όρθια ανδρική μορφή με ζώνη, σε αριστερό προφίλ. Το ένα χέρι της τεντωμένο προς τα πίσω και κάτω- το άλλο, πιθανόν υψωμένο στο μέτωπο σε «στάση προσευχής» (λάτρης). Ανάμεσα στην ανδρική μορφή και το αριστερό οικοδόμημα, μία γυναικεία μορφή με φούστα, σε πολύ μικρότερη κλίμακα, έντονα σχηματοποιημένη και σαν να αιωρείται. Πρόκειται, ίσως, για «Επιφάνεια της Θεότητας».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 76 κ.εξ., no. 1, fig. 1, pl. VI / CMS II.7, Nr. 1 / MINOAN ROUNDEL II, 236, 330, 336 / DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKIS 2000, 54 / CAIN 2001, 34-35, fig. 7.

87) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 85**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη (στο σφραγιστικό αποτύπωμα διακρίνεται και ίχνος ενός πριτσινιού για τη στερέωση της σφενδόνης στον κρίκο).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', κάθετος δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου. Φέρει 2 σφραγιστικά αποτυπώματα: το ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το δεύτερο από το δαχτυλίδι

Αρ. Κατ. 65 με παράσταση βοδιού και ανθρώπινης μορφής (βλ. πιο πάνω). Ανεπίγραφο.

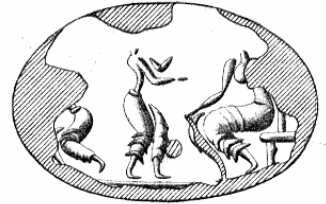
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: στο δεξί άκρο, μια γυναικεία μορφή (Θεότητα;) με φούστα με βολάν, σε αριστερό προφίλ, καθισμένη στην πλευρική προεξοχή ενός λατρευτικού οικοδομήματος. Την πλησιάζει μια δεύτερη, όρθια γυναικεία μορφή που φορά επίσης φούστα με βολάν. Η στάση των χεριών της είναι τέτοια, σαν να κρατά κάποιο αντικείμενο (αγγείο;), το οποίο ωστόσο δεν αποδίδεται. Μια τρίτη γυναικεία μορφή, όμοια ντυμένη, τρέχει προς τα αριστερά, πίσω από τη μεσαία. Έχει και τα δυο της χέρια υψωμένα μπροστά στο στήθος.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία Α, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η «λατρευτική» σκηνή του σφραγίσματος M.H. 85 από την Κ. Ζάκρο είναι σχεδόν πανομοιότυπη με την παράσταση πάνω στα σφραγίσματα M.H. 277-282 κ' AM 1938.1015 a-b από την Κνωσό, καθώς και με αυτή της λεγόμενης «πλήινης μήτρας» (M.H. 283), επίσης, από την Κνωσό. Ωστόσο, τα παραδείγματα της Κνωσού προέρχονται σίγουρα από άλλο δαχτυλίδι, το οποίο ήταν σαφώς μεγαλύτερου μεγέθους από εκείνο που έχει τυπώσει το σφράγισμα της Κ. Ζάκρου. Επιπλέον, τα δύο δαχτυλίδια διαφοροποιούνται μεταξύ τους και όσον αφορά επιμέρους λεπτομέρειες (π.χ. στη στάση των χεριών της καθιστής μορφής). Για το θέμα αυτό, βλ. αναλυτικότερα: CMS II.7, 14 / BETTS 1967a, 20-21 / PINI 1983, 570-571, Abb.10a-c / MINOAN ROUNDEL I, 207 σημ. 572 / WEINGARTEN 1994a, 186-187 / CMS II.6, σ. XXV και σημ. 26. Τα συγκεκριμένα Κνωσιακά σφραγίσματα και η «πλήινη μήτρα» δεν εξετάζονται στην παρούσα μελέτη, καθώς σχετίζονται με αποθέσεις της τελικής καταστροφής του «ανακτόρου» και, επομένως, αντανακλούν διοικητικές/σφραγιστικές δομές της μυκηναϊκής Κνωσού (βλ. ειδικότερα, WEINGARTEN 1994a, 186-187 / POPHAM & GILL 1995, 16,19-20,43, Pl. 7, 17, 28, 40 / YOUNGER 1999, 954, σημ. 8).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 77, no. 3, fig. 2, pl. VI / LEVI 1925-26b, 158 no. 3 / CMS II.7, Nr. 8 και σ. XIX / MINOAN ROUNDEL II, 239, 330 / REHAK 2000, 274 σημ. 36.

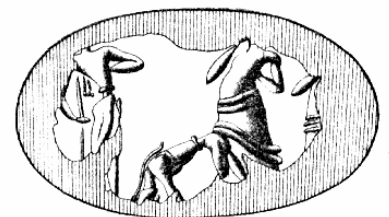

88) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 76**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος με δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα: το ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι, ενώ το άλλο από μία ελαφρώς κυρτή σφραγιστική επιφάνεια, αγνώστου σχήματος και από αδιάγνωστο υλικό, με ασαφές μοτίβο (βλ. CMS II.7, Nr. 238). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πολύ πιθανόν, μία «λατρευτική» σκηνή: 4 ανθρώπινες μορφές, από τις οποίες οι δύο φορούν μόνο μία ζώνη, ενώ οι άλλες δύο πιθανόν «ιερατικό ένδυμα». Η μορφή στο αριστερό άκρο της εικόνας είναι όρθια, με μετωπικά αποδοσμένο το επάνω μέρος του σώματος και κρατά στο δεξί χέρι της μία ράβδο ή δόρυ. Μπροστά της, μία δεύτερη μορφή αποδοσμένη σε αριστερό προφίλ. Φαίνεται πεσμένη στα τέσσερα, με το κεφάλι της σχεδόν να αγγίζει το έδαφος (σε στάση προσκύνησης;). Πίσω της, οι δύο μορφές με το «ιερατικό ένδυμα», σε αριστερό προφίλ. Και οι δύο υψώνουν, προφανώς, το δεξί λυγισμένο χέρι τους στο κεφάλι, σε «στάση προσευχής».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no.11, pl. VI / LEVI 1925-26b, 159 no.11, fig.168, pl. XV / CMS II.7, Nr. 3 / MINOAN ROUNDEL II, 238, 330, 336.

89) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1135**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Μεταλλικό δαχτυλίδι με οβάλ σφενδόνη, πιθανόν χάλκινο (στο σφραγιστικό αποτύπωμα διακρίνονται ίχνη από τα πριτσίνια για τη στερέωση της σφενδόνης στον κρίκο).

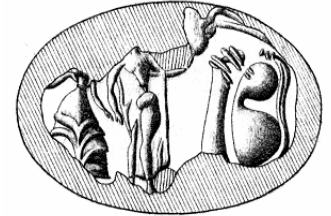
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Πολυπρόσωπη σκηνή, πολύ πιθανόν «λατρευτική»: αριστερά, μία όρθια γυναικεία μορφή, σε δεξί προφίλ, με φούστα με βολάν. Ακριβώς μπροστά της, μία όρθια ανδρική που φορά ίσως μόνο μία ζώνη, επίσης σε δεξί προφίλ. Μπροστά από τον άνδρα, στο δεξί άκρο της παράστασης, ένας «κίονας» με κορυφή που σχηματίζει γωνία, μία «8-σχημη ασπίδα» σε προφίλ και, πιθανόν, ένα τόξο. Στο επάνω τμήμα της σκηνής, ένα ασαφές μοτίβο. Από άποψη περιεχομένου, η παράσταση θα μπορούσε ίσως να σχετίζεται, επίσης, με αγώνα ή κυνήγι.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: LEVI 1925-26b, 183 no.195, fig. 233, pl. XVIII / CMS II.7, Nr. 5 / MINOAN ROUNDEL II, 241, 335.

90) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 1154**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Οβάλ σφενδόνη δαχτυλιδιού από μαλακό λίθο (οβάλ δαχτυλιόλιθος).

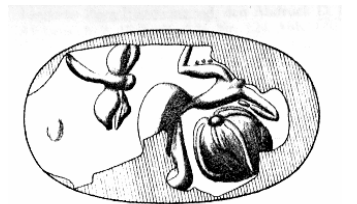
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus*, με αετωματική πίσω επιφάνεια και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: μία γυναικεία γονατιστή μορφή, με μετωπικά αποδοσμένο τον κορμό και σε δεξί προφίλ το κάτω μέρος του σώματος. Γέρνει έντονα προς τα εμπρός, πάνω από ένα στρογγυλό αντικείμενο που μοιάζει με μεγάλη κολοκύθα (βαίτυλος;). Πάνω σ' αυτό ακουμπά το αριστερό λυγισμένο χέρι της. Πίσω της, μια συγκριτικά μεγάλου μεγέθους λιβελλούλα(;) με ανοιχτά φτερά.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», Αίθουσα Τελετουργιών (Δωμάτιο XXVIII).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: PLATON 1974, 145 / PLATON & BRICE 1975, 35 / CMS II.7, Nr. 6 και σ. XVII / MINOAN ROUNDEL II, 218, 336 (Z 234) και I, 76-77.

91) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 52. 53**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', κάθετοι δίσκοι.

Ανεπίγραφο. Φέρουν από 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα:

Το M.H. 52 φέρει ένα αποτύπωμα από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι και ένα από φακοειδή σφραγιδόλιθο από μαλακό λίθο, με απεικόνιση φανταστικού φτερωτού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 236).

Το M.H. 53 φέρει ένα αποτύπωμα από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι και ένα από φακοειδή σφραγιδόλιθο από μαλακό λίθο, με απεικόνιση φανταστικού όντος (βλ. CMS II.7, Nr. 205).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή(;), στην οποία μετέχουν 4 ανδρικές μορφές που φορούν ζώνη. Αριστερά, ένας άνδρας σε δεξί προφίλ. Ακουμπά το πέλμα του λυγισμένου δεξιού ποδιού του πάνω σε ένα σκαμνί ή μαξιλάρι, που βρίσκεται πιο πάνω από το επίπεδο του εδάφους. Πάνω σ' αυτό γονατίζει(;) ένας δεύτερος

άνδρας, ο οποίος στο αριστερό του χέρι κρατά ένα αντικείμενο που μοιάζει με «δικοτομημένο τρίγωνο» (*'impaled triangle'*) με πολύ μακρύ, ωστόσο, κεντρικό στέλεχος [ράβδος, κατά την άποψη του Younger (YOUNGER 1995a, 157 no. 5)]. Στο δεξί άκρο της παράστασης, δύο ακόμα ανδρικές μορφές, η μία πίσω ακριβώς από την άλλη, σε αριστερό προφίλ. Ο μπροστινός άνδρας έχει το δεξί χέρι του λυγισμένο και υψωμένο στο κεφάλι, πιθανόν σε «στάση προσευχής». Ο πίσω έχει το δεξί του χέρι λυγισμένο στο ύψος του στήθους.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 77 no. 2, pl. VI / LEVI 1925-26b, 158 no. 2, fig. 165, pl. XV / CMS II.7, Nr. 2 / MINOAN ROUNDDEL II, 236, 330.

92) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 63**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

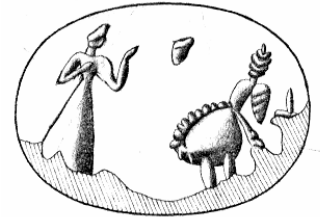
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία δύσκολα ερμηνεύσιμη σκηνή («λατρευτική»);: αριστερά, μία όρθια γυναικεία μορφή με μακριά κωδωνόσχημη φούστα, σε δεξί προφίλ. Έχει τα χέρια της λυγισμένα και υψωμένα μπροστά από το επάνω μέρος του σώματος, χειρονομώντας. Απέναντί της, μία έντονα σχηματοποιημένη μορφή που γέρνει προς τα εμπρός. Φορά κοντή φούστα, το πίσω τμήμα της οποίας διακοσμείται σ' όλο το μήκος του με οδοντωτό κάθετο βολάν. Το «κεφάλι» της αποδίδεται με εναλλάλα γωνιώδη μοτίβα. Στο δεξί άκρο της εικόνας, τμήμα ενός σταυρόσχημου μοτίβου. Ανάμεσα στα κεφάλια των δύο μορφών, ένα δυσδιάγνωστο μοτίβο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Οικία A, Δωμάτιο VII.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HOGARTH 1902, 78 no. 9, pl. VI / CMS II.7, Nr. 9 / MINOAN ROUNDDEL II, 237, 330.

ΚΝΩΣΟΣ*

93) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 396**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus*, με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια(;) και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

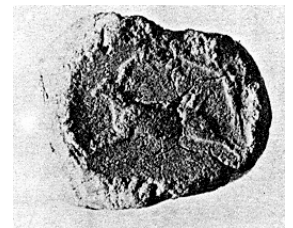
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», "East Temple Repository".

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: MM IIIB / ΥΜ ΙΑ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Το συγκεκριμένο «σφράγισμα» χαρακτηρίζεται ως θολωτό *nodulus* ('dome') στο MINOAN ROUNDDEL και ως '3-finger nodulus' από τον Pini και την Panagiotaki.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: GILL 1965, 70 L48 / WEINGARTEN 1989a, 49, 51 / WEINGARTEN 1990a, 21 (A-29) / PINI 1990a, 48, 50-51 / PANAGIOTAKI 1995, 718, 727 Table I / YOUNGER 1995b, 527 no. 36 / MINOAN ROUNDDEL II, 216, 327 / PANAGIOTAKI 1999, 110 Table 4, 169 Cat.no. 263.

94) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 343**

* Τα σφραγίσματα της Κνωσού δημοσιεύτηκαν πρόσφατα στο CMS II.8, 1-2 (M.A.V.Gill, W.Müller, I.Pini, eds., *Iraklion archäologisches Museum: Die Siegelabdrücke von Knossos*, 2 vols., Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2002). Οι συγκεκριμένοι τόμοι κυκλοφόρησαν, ωστόσο, στην Ελλάδα μόλις το 2003 και δε λήφθηκαν υπόψη στην παρούσα μελέτη, καθώς η σύνταξη του καταλόγου και της βάσης δεδομένων είχε ήδη ολοκληρωθεί.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 δισκίο, δισκοειδούς σχήματος, με 8 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του, προερχόμενα όλα από την ίδια σφραγίδα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανδρική μορφή με περίζωμα και καπέλο, που βαδίζει προς τα δεξιά. Κρατά ασπίδα στο δεξί χέρι. Πίσω από τη μορφή διακρίνεται ένα δόρυ. Μπροστά της, σε πρώτο επίπεδο, ένα σκυλί με περιλαίμιο, επίσης προς τα δεξιά.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», "East Temple Repository".

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: MM IIIB / YM IA περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η συγκεκριμένη παράσταση περιγράφεται συχνά ως «Οπλισμένος άνδρας (θεός) συνοδευόμενος από λιοντάρι» (βλ. π.χ. EVANS 1902-3, 59 fig. 38). Ωστόσο, το νέο σχέδιο που έγινε για τον τόμο CMS II.8, δείχνει πως πρόκειται μάλλον για σκυλί, στοιχείο που τροποποιεί τη σημασία της συγκεκριμένης σκηνής, οδηγώντας έτσι σε μία πιθανή ερμηνεία της ανθρώπινης μορφής ως κυνηγού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: GILL 1965, 70 L47 / WEINGARTEN 1989a, 51 / PINI 1990a, 47,49, 51, 53, Pl. VIIa-b / PINI 1992, 17, Table Ie / PANAGIOTAKI 1993, 84 (ah) / PANAGIOTAKI 1995, 720, 724 Table I / MINOAN ROUNDEL II, 161 (KN Wc 25), 327 (KN-Ra) / PANAGIOTAKI 1999, 114 Table 7, 164 Cat.no. 232, Pl. 18a.

95) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 383/ 1-9. 395. OAM AE 1199u. 1199z.**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 12 *noduli*, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μια όρθια ανδρική μορφή (θεός;), που βαδίζει ή στέκεται προς τα αριστερά. Φορά φούστα και κωνικό καπέλο. Στο δεξί, προτεταμένο χέρι της κρατά κάθετα μια ράβδο. Πίσω από τη μορφή (στο πίσω επίπεδο της παράστασης), ένα λιοντάρι, επίσης προς τα αριστερά.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», "East Temple Repository".

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: MM IIIB / YM IA (πιθανότερο YM IA) περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Τα συγκεκριμένα 12 *noduli* δεν ταξινομούνται όλα στην ίδια τυπολογική υποκατηγορία. Ωστόσο, μια ακριβέστερη τυπολογική τους κατάταξη δε στάθηκε δυνατή, εξαιτίας της ασυμφωνίας μεταξύ των ερευνητών ως προς το ζήτημα αυτό. Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί ότι στα περισσότερα παραδείγματα, η διαμόρφωση της πίσω επιφάνειάς τους δηλώνει ότι ο σβώλος του πηλού κρατιόταν ανάμεσα στα άκρα τριών δαχτύλων κατά το τύπωμα της σφραγίδας. Η Panagiotaki (PANAGIOTAKI 1999, 110-111 Table 4) ταξινομεί όλα τα υπό εξέταση παραδείγματα στην ευρύτερη κατηγορία των θολωτών *noduli*, ενώ στον κατάλογό της (PANAGIOTAKI 1999, Cat.nos. 251, 262, 279) χαρακτηρίζει, ειδικότερα, τα M.H. 383/ 1-9 ως θολωτού σχήματος και τα M.H. 395 και OAM AE 1199z ως 'three-finger *noduli*'. β) Τα «σφραγίσματα» που έχουν τυπωθεί από το υπό εξέταση δαχτυλίδι χαρακτηρίζονται από όλους σχεδόν τους ερευνητές ως *noduli* (Hallager, Weingarten, Panagiotaki). Ωστόσο, ο Pini περιγράφει 3 από αυτά (M.H. 395. OAM AE 1199u.1199ξ) ως 'parcels', δηλαδή 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση'. γ) Οι απόψεις των ερευνητών δίστανται και όσον αφορά στο φύλο της ανθρώπινης μορφής: για ανδρική μορφή κάνουν λόγο οι Pini, Hallager (MINOAN ROUNDEL) και Younger (YOUNGER 1995a, 157-158 no. 8). Αντιθέτως, για γυναικεία, οι Evans [EVANS 1902-1903, 59, fig. 37 και PM I, 505, fig. 363a, 680, fig. 500a], Betts (BETTS 1967a, 19) και Weingarten, ενώ η Panagiotaki (PANAGIOTAKI 1999, 167 Cat.no. 251) αφήνει ανοιχτά και τα δύο ενδεχόμενα («απεικόνιση γυναικείας ή ανδρικής μορφής»). δ) Οι Panagiotaki (1995) και Pini καταλογογραφούν το ένα από τα δύο σφραγίσματα του Ashmolean Museum, που έχουν τυπωθεί από το συγκεκριμένο δαχτυλίδι, ως OAM AE 1199ξ. Στις περισσότερες, ωστόσο, από τις υπόλοιπες μελέτες αναφέρεται ως OAM AE 1199z (ή 1199ζ). ε) Αμφισβητούμενη θεωρείται η προέλευση του OAM AE 1199u, καθώς δεν είναι βέβαιο αν προέρχεται από τα "Temple Repositories" της Κνωσού ή από την Οικία Α της Κ. Ζάκρου. Ο Evans (EVANS 1902-03) αναφέρει 11 σφραγίσματα που έχουν τυπωθεί από το υπό

εξέταση δαχτυλίδι και προέρχονται από τον Αποθήτη της Κνωσού. Σήμερα, ωστόσο, υπάρχουν 12 παραδείγματα. Πολύ πιθανόν, ο Evans δεν έλαβε υπόψη του το OAM AE 1199u, το οποίο διατηρείται σε κακή κατάσταση και ίσως συμπεριλήφθηκε στα χαρακτηριζόμενα από τον ίδιο ως 'Doubtful 12' (δηλαδή, σφραγίσματα με ασαφή σφραγιστικά αποτυπώματα). Ο Hogarth (HOGARTH 1910-11, 264-265, fig. 2), από την άλλη πλευρά, αποδίδει το συγκεκριμένο σφράγισμα στην Κ. Ζάκρο. Αν και δεν αποκλείεται η άποψή του να είναι σωστή, για το ζήτημα της προέλευσης του σφραγίσματος αυτού δεν μπορεί να δοθεί οριστική απάντηση. Οι περισσότεροι ερευνητές συγκαταλέγουν το OAM AE 1199u μεταξύ των Κνωσιακών σφραγισμάτων από τα "Temple Repositories" [π.χ. CS, 144, no 8S, Weingarten, Pini, Panagiotaki]. Η Gill, από την άλλη πλευρά, διαβεβαιώνει ότι προέρχεται από τις ανασκαφές της Ζάκρου και, μάλιστα, επισημαίνει ότι και το OAM AE 1199ζ πρέπει, επίσης, να προέρχεται από την ίδια θέση. Ενδεικτικό είναι, πάντως, ότι το OAM AE 1199u δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο σφραγισμάτων από την Κ. Ζάκρο του CMS II.7. Για το ζήτημα αυτό, βλ. αναλυτικότερα: BETTS 1967a, 19 / PANAGIOTAKI 1993, 84, 88 / GILL 1965, 69-70 / SCHOEP 1999b, 215 σημ. 76.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: GILL 1965, 70 L46 / WEINGARTEN 1989a, 48, 50 / WEINGARTEN 1990a, 21 (A-20) / PINI 1990a, 47-48, 50-53, Pl. VIc-e / PANAGIOTAKI 1993, 84 (ag), 88 / PANAGIOTAKI 1995, 719, 725-728 Table I / MINOAN ROUNDEL II, 214, 215-216, 327 και I, 129 / PANAGIOTAKI 1999, 110-111 Table 4, Cat.nos. 251, 262, 279-280.

96) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 337-339. 350-352**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ σφενδόνη (;

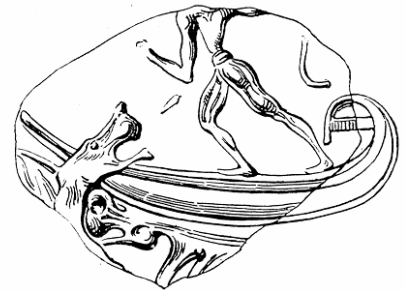
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 6 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία ανδρική μορφή πάνω σε βάρκα και το κεφάλι ενός ζώου. Η συγκεκριμένη σκηνή περιγράφεται συνήθως ως «ένας άνδρας πάνω σε βάρκα που αποκρούει επίθεση ενός θαλάσσιου τέρατος» («Σκύλλα», κατά τον Evans). Ο Younger (YOUNGER 1989, 59, Pl. XII 69), από την άλλη πλευρά, κάνει λόγο για «μία ανδρική μορφή, σε απειλητική στάση, πάνω σε πλοίο» και ερμηνεύει την «Σκύλλα» ως ασπίδα πρύμνης, σε σχήμα κεφαλής ζώου, ενός άλλου πλοίου πιο κάτω.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», "East Temple Repository".

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: MM IIIB / YM IA περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: EVANS 1902-03, 58 fig. 36 / GILL 1965, 71 L49 / WEINGARTEN 1989a, 48,50 / PINI 1990a, 47,49,51, 53 / PANAGIOTAKI 1993, 84 (ai) / PANAGIOTAKI 1995, 716-717, 722, 724-725 Table I / MINOAN ROUNDEL II, 223-224, 327 / PANAGIOTAKI 1999, 107 Table 2, 116 σημ. 358, Cat.nos. 227-229, 239-241, Pl. 18e.

97) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.H. 369. 1275**

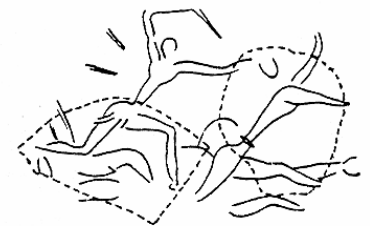
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης'(;).

Φέρουν 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ενεπίγραφο το M.H. 369.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή μονομαχίας/ πάλης σε βραχώδες έδαφος: μία ανδρική μορφή, στα αριστερά, επιτίθεται τρέχοντας και χτυπά με το ξίφος μια δεύτερη ανδρική μορφή που βρίσκεται μπροστά της, αποδοσμένη σε παρόμοια στάση.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Άγνωστη προέλευσης: Ειδικότερα, το M.H. 369 αναφέρεται στο PM (PM IV, 600 fig. 594) ως προερχόμενο από το "Little Palace". Ωστόσο, η Gill (GILL 1965, 87) επισημαίνει πως πρόκειται για μια λανθασμένη απόδοση προέλευσης (βλ. επίσης WEINGARTEN 1988b, 25). Το δεύτερο σφράγισμα (M.H. 1275) βρέθηκε μέσα σε ένα κιβώτιο, σε μια Αποθήκη του Στρωματογραφικού Μουσείου στην Κνωσό, το 1962 από τον M.R.Porpham. Η Αποθήκη αυτή περιείχε κεραμική από το "Domestic Quarter" του «ανακτόρου» της Κνωσού. Το δε κιβώτιο περιείχε συνολικά 5 σφραγιδόλιθους και 42 θραύσματα σφραγισμάτων. Ωστόσο, η κεραμική δεν αποτελεί ασφαλή οδηγό για την αρχική προέλευση των σφραγισμάτων και, κατά συνέπεια, και

του Μ.Η. 1275. Αντιθέτως, φαίνεται πιθανότερο ότι τα σφραγίσματα προήλθαν από ευρέως διασκορπισμένα σημεία, τόσο μέσα στο «ανάκτορο» όσο και έξω από αυτό (βλ. BETTS 1967b, 27 / GILL 1965, 60 / PORHAM & GILL 1995, 25, 52-53 / CMS II.6, σ. XXV σημ. 31). Παρόλα αυτά, ο Betts (BETTS 1967b, 32 no.12) δέχεται ότι το Μ.Η. 369 προέρχεται από το “*Little Palace*”, το οποίο και θεωρεί, κατ’ αναλογία, ως πιθανό χώρο προέλευσης και για το Μ.Η. 1275.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: (:). Αν και η σφραγίδα που έχει τυπώσει τα 2 σφραγίσματα ανάγεται προφανώς στην ΥΜ ΙΒ περίοδο, η χρονολόγηση των ίδιων των σφραγισμάτων παραμένει αβέβαιη, καθώς δεν γνωρίζουμε τον ακριβή χώρο προέλευσής τους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Τα Μ.Η. 369 και 1275 έχουν τυπωθεί από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού όπως και 5 ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ από την Αγ. Τριάδα (τα Μ.Η. 526/ 1-3. 595. 596: βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 19*). Το δαχτυλίδι αυτό συγκαταλέγεται στα λεγόμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUND I*, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77) [Για την ταύτιση των αποτυπωμάτων στα σφραγίσματα από τις δύο παραπάνω θέσεις, βλ.: BETTS 1967a, 19-20 / BETTS 1967b, 32 no.12 / GILL 1965, 98 / PINI 1989, 203 / CMS II.6, 24, XXV και σημ. 31]. Ο λόγος που τα Μ.Η. 369 και 1275 συμπεριλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο, παρά τα προβλήματα σχετικά με την προέλευσή τους –και, κατ’ επέκταση, τη χρονολόγησή τους– είναι ακριβώς το γεγονός ότι φέρουν σφραγιστικά αποτυπώματα από το ίδιο δαχτυλίδι, που έχει τυπώσει τα προαναφερθέντα ΥΜ ΙΒ παραδείγματα από την Αγ. Τριάδα. Η Schoep, εξάλλου, αναφερόμενη στο ΚΝ Wa 51 (= Μ.Η. 369), αν και επισημαίνει ότι πρόκειται για ένα σφράγισμα άγνωστης χρονολόγησης και προέλευσης (SCHOEP 1997, 34), προτείνει τη χρονολόγησή του στην «ΥΜ Ι γενικά» (SCHOEP 1997, 65 Tab.4). β) Στο *MINOAN ROUND I*, τα 2 σφραγίσματα χαρακτηρίζονται τυπολογικά ως ‘σφραγίσματα με 1 οπή ανάρτησης’ (*pendants*). Ωστόσο, στην περιγραφή του Betts (BETTS 1967b, 27-28), δεν είναι απόλυτα σαφές εάν ειδικότερα το Μ.Η.1275 ανήκει σ’ αυτό τον τύπο ή στα ‘σφραγίσματα με 2 οπές’.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: GILL 1965, 87 fig.4, 91 (ΚΝ Ec), 94, 98 / BETTS 1967b, 32 no.12 (Her.n.No. 116 = Μ.Η. 1275) / PINI 1989, 203-204, Abb.1 / PORHAM & GILL 1995, 25, 28, 52-53, Pl. 20, 23, 31, 32b / *MINOAN ROUND I*, 289, 326 (ΚΝ 369) / SCHOEP 1997, 34, 59, 65 Tab. 4.

98) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : Μ.Η. 336

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ σφενδόνη(;))

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus*, με πυραμιδοειδή πίσω επιφάνεια(;) και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

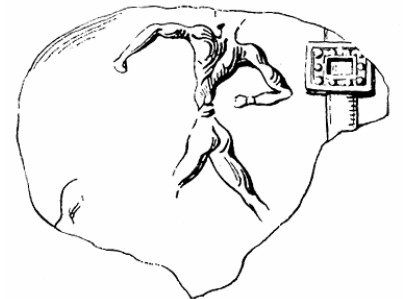
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια ανδρική μορφή προς τα αριστερά, με το επάνω μέρος του σώματός της ιδωμένο από πίσω. Ερμηνεύεται ως «πυγμαχός», μπροστά σε κίονα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», “*East Temple Repository*”.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: MM IIIB / ΥΜ ΙΑ (πιθανότερο, ΥΜ ΙΑ) περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Το συγκεκριμένο σφράγισμα χαρακτηρίζεται ως θολωτό *nodulus* (*‘dome’*) στο *MINOAN ROUND I*, ως *‘3-finger-nodulus’* από τον Pini και ως *‘3-finger-nodulus (dome-shaped)’* από την Panagiotaki (1999).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: GILL 1965, 71 L50 / WEINGARTEN 1989a, 49-50 / PINI 1990a, 47, 49, 51, 53, Pl.VIIc / PANAGIOTAKI 1993, 84 (aj) / PANAGIOTAKI 1995, 718-719, 720, 724 Table I / *MINOAN ROUND I*, 215, 327 / PANAGIOTAKI 1999, 111 Table 4, 163-164 Cat.no. 226.

99) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : Μ.Η. 149

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ σφενδόνη(;))

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: -

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δύο όρθιες γυναικείες(;) μορφές, αντικριστά αποδοσμένες. Φοράνε φούστα και κωνικό καπέλο. Με τα δυο τους χέρια κρατάνε ψηλά ένα δυσδιάκριτο πλέον αντικείμενο (ρουτό;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Ανάκτορο», Αν. πτέρυγα: Σωρός απορριμμάτων, ή το λεγόμενο «Καφενεϊον», στο ΝΑ άκρο του «ανακτόρου».

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΜΜ ΙΙΙ / ΥΜ ΙΑ περίοδος (το λεγόμενο «Καφενεϊον» αναφέρεται στο ΡΜ Ι ως μία απόθεση σύγχρονη περίπου με αυτή των “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου»). Η Schoep, εξάλλου, κάνει λόγο για ένα «σφράγισμα» της ΥΜ ΙΑ περιόδου από τη ΝΑ Αυλή του «ανακτόρου» της Κνωσού, το οποίο ταυτίζεται προφανώς με το υπό εξέταση παράδειγμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΡΜ Ι, 683 fig. 502 / GILL 1965, 84 S4 / PORHAM & GILL 1995, 23, 29/ SCHOEP 1997, 34 σημ. 36.

ΠΑΛΑΙΣΚΑΣΤΡΟ

100) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ.Σ. Αρ. Ευρ. 8018 (= ΜΣ ΠΚ/ 88/ 1311)**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus*, με θολωτή πίσω επιφάνεια(;). Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

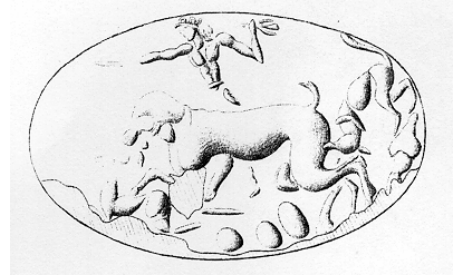
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία δύσκολα ερμηνεύσιμη παράσταση: σε βραχώδες έδαφος, ένα τετράποδο (κατσίκας; αρσενικό ελάφι;) που τρέχει προς τα αριστερά. Δέχεται επίθεση από δύο (ή τρία;) άλλα ζώα, πιθανότατα σκυλιά. Στο κέντρο της παράστασης, πίσω από το ζώο που δέχεται την επίθεση, μία όρθια ανδρική μορφή, αποδοσμένη σε αριστερό προφίλ (ο κορμός μετωπικά αποδοσμένος). Φορά ζώνη και έχει το σώμα της ελαφρώς γερμένο προς τα μπροστά. Το δεξί χέρι της είναι τεντωμένο προς τα εμπρός. Στο αριστερό, λυγισμένο χέρι της κρατά ένα αντικείμενο, που μοιάζει με κεραυνό (με βάση μεταγενέστερες απεικονίσεις στην ελληνική εικονογραφία).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Ρουσσόλακκος, Κτίριο 5, Δωμάτιο 9.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος (αδιατάρακτο στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά της ΥΜ ΙΒ περιόδου).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η ερμηνεία της συγκεκριμένης παράστασης παραμένει προβληματική. Ίσως, πρόκειται για μία ιδιόμορφη σκηνή κυνηγιού(;). Ωστόσο, η Weingarten (WEINGARTEN 1989b, 440) διατείνεται πως η ανδρική μορφή δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως κυνηγός (δεν φέρει κάποιο όπλο ή θήκη εγχειριδίου) και προτείνει πως πρόκειται για μία μοναδική απεικόνιση του γνωστού εικονογραφικού μοτίβου του ‘*Master of Animals*’. Η ερμηνεία της βασίζεται στην παρατήρηση, ότι η ανδρική μορφή φαίνεται να αγγίζει(;) με το δεξί προτεταμένο χέρι της τα κέρατα του αρσενικού ελαφιού, μία χειρονομία πιθανόν δηλωτική της εξουσίας της μορφής πάνω στο ζώο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1B, Nr. 341 / WEINGARTEN 1989b, 426, 438-442, figs.17-18 / WEINGARTEN 1990a, 22 (A 31) / MINOAN ROUNDEL I, 62-64 και II, 218, 328 (PK 1311) / CMS II.6, 276.

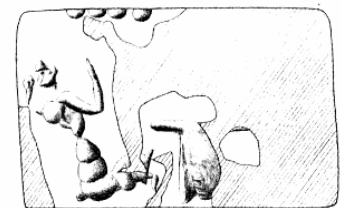

ΠΥΡΓΟΣ ΜΥΡΤΟΥ

101) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **Μ. Αγ. Ν. 12567**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδόλιθος σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από αδιάγνωστο υλικό.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *δισκίο*, δισκοειδούς σχήματος, με 5 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από 2 διαφορετικές σφραγίδες: τα 3 αποτυπώματα προέρχονται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, ενώ τα άλλα 2 από ένα φακοειδή σφραγιδόλιθο από σκληρό λίθο, με παράσταση ταύρου και δύο λιονταριών (βλ. CMS II.6, Nr. 234). Ενεπίγραφο και στις 2 επίπεδες επιφάνειές του.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: μία γονατιστή γυναικεία μορφή με υψωμένα χέρια. Πίσω της, ένα δύσκολα αναγνωρίσιμο αντικείμενο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: «Αγροικία». Επιφανειακό εύρημα, περίπου 50 εκ. ανατολικά της ΝΑ γωνίας της κορυφής του Κλιμακοστασίου 2, μέσα στην «αγροικία».

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Οι σφραγίδες που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα του δισκίου, υποδεικνύουν μία ΥΜ Ι χρονολόγηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: REHAK & YOUNGER 1995, 81-102, fig. 8 / CMS II.6, Nr. 235 / MINOAN ROUNDEL II, 196-197, 329 (PYR-Rc).

ΣΚΛΑΒΟΚΑΜΠΟΣ

102) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **M.H. 628. 629**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Ανεπίγραφα.

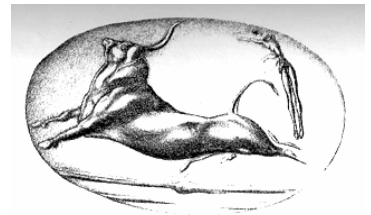
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν, επίσης, τυπωθεί τα σφραγίσματα: M.H. 1051 από Κ. Ζάκρο (βλ. *Αρ. Κατ. 53*), M.H. 101 από Γουρνιά (βλ. *Αρ. Κατ. 46*) και M.H. 497-499 από Αγ. Τριάδα (βλ. *Αρ. Κατ. 2*). β) Το δαχτυλίδι που ευθύνεται για το τύπωμα των προαναφερθέντων σφραγισμάτων συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL I*, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ : ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 88 Αρ. 2, Εικ. 13, Πιν. 4,2 / CMS II.6, Nr. 259 και σ. XXVI Abb.1-2, XXVII / MINOAN ROUNDEL II, 225, 329.

103) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **M.H. 612**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

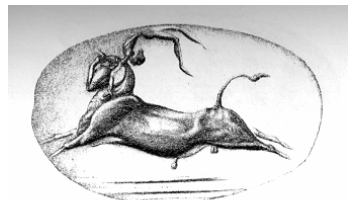
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν τυπωθεί, επίσης, τα σφραγίσματα: RMP 71974 από Αγ. Τριάδα (βλ. *Αρ. Κατ. 5*) και M.H. 102 από Γουρνιά (βλ. *Αρ. Κατ. 47*). β) Το δαχτυλίδι που ευθύνεται για το τύπωμα των προαναφερθέντων σφραγισμάτων συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL I*, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 88 Αρ. 3, Εικ. 14, Πιν. 4,3 / CMS II.6, Nr. 255 / MINOAN ROUNDEL II, 225, 329.

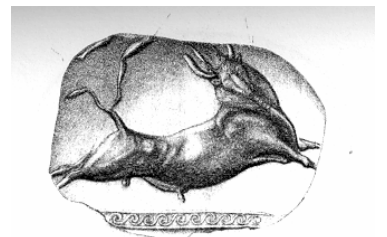
104) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: **M.H. 613-622. 624. 626. 627. 645**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 14 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Τα 10 από αυτά είναι τυπικοί οριζόντιοι δίσκοι (M.H. 614-620, 622, 624, 627), ενώ τα 4 οριζόντιοι δίσκοι, επικλινής παραλλαγή (M.H. 613, 621, 626, 645). Όλα ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ : α) Ο Hallager (*MINOAN ROUND*) φαίνεται να διαχωρίζει το Μ.Η. 645 αποδίδοντάς το με επιφύλαξη στο υπό εξέταση δαχτυλίδι (*SK 4??*.) β) Το συγκεκριμένο δαχτυλίδι συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUND* I, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 88-89 Αρ. 4, Εικ.15, Πιν. 4,4 / *CMS* II.6, Nr. 256 και σ. XXXI / *MINOAN ROUND* II, 225, 226, 329.

105) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **Μ.Η. 625**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, επικλινής παραλλαγή, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

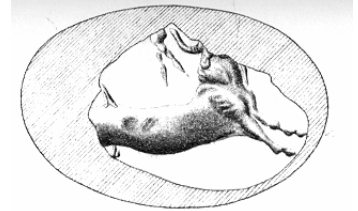
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ : Οι συγγραφείς του *CMS* II.6 υποστηρίζουν ότι από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχει τυπωθεί, ενδεχομένως, και το σφράγισμα Μ.Η. 516 από την Αγ. Τριάδα (βλ. *Αρ. Κατ. 4*) και, πολύ πιθανόν, ορισμένα σφραγίσματα από το Ακρωτήριο της Θήρας (βλ. *Έργον* 1995, 54 Εικ. 38). Θεωρούν, επίσης, ότι τα συγκεκριμένα σφραγιστικά αποτυπώματα δεν πρέπει να προέρχονται από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού που έχει τυπώσει το Μ.Η. 12 από την Κ. Ζάκρο (βλ. *Αρ. Κατ. 48*) - όπως είχαν προτείνει οι Betts (*BETTS* 1967a, 17, 20) και Pini (*CMS* II.7, σ. XIX) -, λόγω της διαφορετικής απόδοσης επιμέρους λεπτομερειών, όπως π.χ. το κέρατο του ταύρου και τα χέρια του άλτη. Ωστόσο, την άποψη του Betts δέχεται και ο Hallager, ο οποίος υποστηρίζει ότι τα Μ.Η. 625 και Μ.Η. 12 έχουν τυπωθεί από το ίδιο «Κνωσιακό αντίγραφο δαχτυλίδι» (*MINOAN ROUND* I, 207, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ : ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 89-90 Αρ. 5, Πιν. 4,5 / *CMS* II.6, Nr. 258 / *MINOAN ROUND* II, 225, 329.

106) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **Μ.Η. 630**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

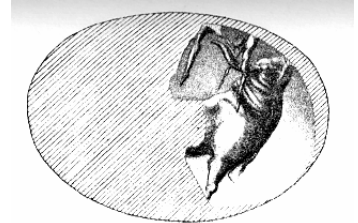
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή Ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 90 Αρ. 6, Πιν. 4,6 / *CMS* II.6, Nr. 257 / *MINOAN ROUND* II, 225, 329.

107) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ : **Μ.Η. 632 - 635**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

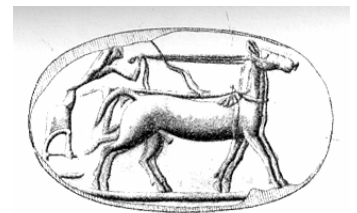
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ / ΩΝ: 4 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα το καθένα. Τα 2 (Μ.Η. 633, 634) είναι τυπικοί οριζόντιοι δίσκοι, ενώ τα άλλα 2 (Μ.Η. 632, 635) οριζόντιοι δίσκοι, επικλινής παραλλαγή. Όλα ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Σκηνή άρματος, με δύο άλογα και έναν αρματηλάτη, σε δεξί προφίλ.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Από την ίδια σφενδόνη δαχτυλιδιού έχουν τυπωθεί, επίσης, τα σφραγίσματα Μ.Η. 516 και 591 από την Αγ. Τριάδα (βλ. πιο πάνω, *Αρ. Κατ. 17*) και τουλάχιστον 2 ακόμα παραδείγματα από το Ακρωτήριο της Θήρας (βλ. *Έργον* 1995, 54 Εικ. 37). β) Το δαχτυλίδι που έχει τυπώσει τα Μ.Η. 632-635 συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUND* I, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 90 Αρ. 8, Πιν. 4,8 / CMS II.6, Nr. 260 και σ. XXVII Abb. 3 / *MINOAN ROUNDEL* II, 225, 329.

108) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 611**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο, με οβάλ κυρτή σφραγιστική επιφάνεια και μία ελαφρώς διαγώνια διαμπερή οπή στον κάθετο άξονα.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 *nodulus* με θολωτή πίσω επιφάνεια και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Δύο ανθρώπινες μορφές, με ένδυμα που καλύπτει το επάνω μέρος του σώματός τους και με «δερμάτινη(;) φούστα».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 88 Αρ. 1, Πιν. 4,1 / CMS II.6, Nr. 261 / *MINOAN ROUNDEL* II, 218, 329.

109) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.H. 642**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ : Σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο, αδιάγνωστου τύπου.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', πυραμίδα, παραλλαγή μοναδικού τύπου. Φέρει 5 σφραγιστικά αποτυπώματα από 5 διαφορετικές σφραγίδες: το ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδόλιθο, τα άλλα τρία από αδιάγνωστου τύπου σφραγιστικές επιφάνειες (βλ. CMS II.6, Nr. 268: με απεικόνιση πιθανότατα ενός φανταστικού όντος, CMS II.6, Nr. 269: με αποσπασματικά σωζόμενο μοτίβο και CMS II.6, Nr. 270: με μετωπικά αποδοσμένο κεφάλι βοδιού), ενώ το πέμπτο σφραγιστικό αποτύπωμα είναι πλέον αδιάγνωστο. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ : Μία μετωπικά αποδοσμένη, όρθια γυναικεία μορφή. Δίπλα της, πιθανόν μία δεύτερη γυναικεία μορφή.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ : «Μέγαρον», Δωμάτιο 1 (Χώρος Εισόδου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ : ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 91 Αρ.15, Πιν. 4,15 / CMS II.6, Nr. 267 / *MINOAN ROUNDEL* II, 226, 329.

ΧΑΝΙΑ

110) ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1547-1549. 1551-1556**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 9 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, το καθένα με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφα.

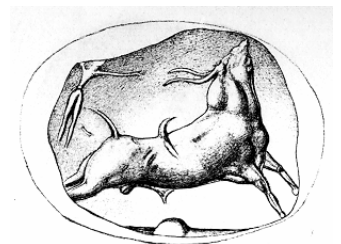
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά – Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Παπαποστόλου αποδίδει στο συγκεκριμένο δαχτυλίδι ένα ακόμα «απλό σφράγισμα», το M.X. 1550 (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 33, 159, 166). Με την απόδοση αυτή δεν συμφωνούν ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL* II, 223) και οι συγγραφείς του CMS V, Suppl. 1A (Nr. 172). β) Το υπό εξέταση δαχτυλίδι συγκαταλέγεται στα υποτιθέμενα «Κνωσιακά αντίγραφα δαχτυλίδια» (*MINOAN ROUNDEL* I, 207 και σημ. 573, 208 Table 74, 209 fig. 77).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 171 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 33 κ.εξ., Αρ.1, Πιν. 10.11α.β / *MINOAN ROUNDEL* II, 223, 325.

111) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1550**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

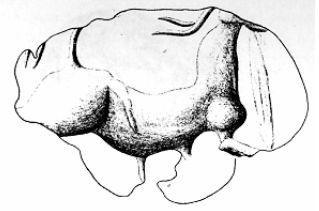
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων(;). Η παράσταση μοιάζει με αυτή του δαχτυλιδιού *Αρ. Κατ. 110* (βλ. αμέσως πιο πάνω). Στο υπό εξέταση δαχτυλίδι, οι κνήμες του άλτη μπορούν, πολύ πιθανόν, να αναγνωριστούν πίσω από το οπίσθιο τμήμα του ταύρου και μάλιστα αρκετά πιο κοντά στο σώμα του, απ' ότι στο *Αρ. Κατ. 110*. Ανάμεσα στις παραστάσεις των δύο δαχτυλιδιών (*Αρ. Κατ. 110* και *111*) επισημαίνονται, ωστόσο, και άλλες επιμέρους διαφοροποιήσεις (π.χ. ως προς την κυρτότητα και το ανάγλυφο της σφραγιστικής επιφάνειας, την απόδοση του κορμού και της ουράς του ζώου, κ.ά.), οδηγώντας έτσι στο συμπέρασμα ότι, παρά την ομοιότητά τους, πρόκειται για δύο διαφορετικά δαχτυλίδια.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Παπαποστόλου αποδίδει το σφράγισμα Μ.Χ. 1550 στο δαχτυλίδι *Αρ. Κατ. 110* (βλ. και πιο πάνω). β) Ο Hallager δέχεται ότι το σφράγισμα Μ.Χ. 1550 έχει τυπωθεί από διαφορετικό δαχτυλίδι απ' ότι τα σφραγίσματα Μ.Χ. 1547-1549 και 1551-1556. Ωστόσο, όσον αφορά στην παράσταση του υπό εξέταση δαχτυλιδιού (*Αρ. Κατ. 111*), κάνει λόγο για «αρσενικό ελάφι(;) προς τα δεξιά» και όχι για σκηνή ταυροκαθαψίων, όπως οι συγγραφείς του *CMS V, Suppl. 1A*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *CMS V Suppl. 1A, Nr. 172 / MINOAN ROUNDEL II, 223, 316, 325 (KH 1A) / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 33 κ.εξ. (Αρ. 1), 159, Πιν. 10.11α,β.*

112) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: **M.X. 1570**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι (με μεταλλική σφενδόνη;).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος(;). Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή ταυροκαθαψίων.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά-Καστέλι, Οδός Κανέβαρο (ΝΑ των ανασκαφών στην Πλατεία Αγ. Αικατερίνης), «Τομή 24, περιοχή πίσω από έναν ΥΜ ΙΙΑΑ τοίχο αντιστήριξης, σε επίχωση που επικάλυπτε ένα ΥΜ ΙΙΑΑ:2 δάπεδο». Το σφράγισμα δε βρέθηκε *in situ* και μπορεί κάλλιστα να είναι πρωιμότερης χρονολόγησης.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος (;

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager (*MINOAN ROUNDEL I, 202-203*) ταξινομεί τυπολογικά το Μ.Χ. 1570 στα 'ετερόκλητα' ενσφράγιστα διοικητικά τεκμήρια και το χαρακτηρίζει, με επιφύλαξη, ως ένα ασυνήθιστου τύπου «οριζόντιο σφράγισμα με επίπεδη βάση και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα» ("*Irregular flat-based nodule? 1-seal recumbent flat-based nodule?*"). Το συγκεκριμένο σφράγισμα, αν και αρκετά όμοιο με τα τυπικά 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', διαφοροποιείται από αυτά σε δύο σημεία: α) Το μέγεθος του τυλιγμένου σε ρολό ή διπλωμένου αντικειμένου από επεξεργασμένο δέρμα, το οποίο έχει αφήσει το αποτύπωμά του στην κάτω πλευρά του σφραγίσματος, είναι αρκετά μεγαλύτερο απ' ότι στα τυπικά παραδείγματα του είδους. β) Ο σπάγκος που έδενε το σφραγισμένο αντικείμενο είναι παχύτερος από εκείνον που εισχωρούσε στον πηλό του σφραγίσματος και η ίνα του στριφτή. Ουσιαστικά, το Μ.Χ. 1570 είναι παρόμοιου τύπου με το Μ.Χ. 1563 (βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 122*).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: HALLAGER & TZEDAKIS 1993, 23-27, fig.12 / *MINOAN ROUNDEL I, 202-203* και II, 291, 326 (KH 52).

113) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: **M.X. 1536. 1537. 2060**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ:

α) M.X. 1536, 1537 = 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι. Το καθένα φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφα.

β) M.X. 2060 = 1 πολύ αποσπασματικά σωζόμενο δισκίο. Στην περιφέρειά του, 3 σφραγιστικά αποτυπώματα από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο στη μία επίπεδη επιφάνειά του.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή κυνηγιού(ς): μία όρθια ανδρική μορφή σε δεξί προφίλ. Στο ένα χέρι της κρατά πιθανόν ένα κοντό δόρυ. Με το άλλο χέρι κρατά - προφανώς από το περιλαίμιο - ένα τετράποδο ζώο (σκυλί;) που αποδίδεται, επίσης, σε δεξί προφίλ και ανασηκωμένο στα πίσω πόδια του.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 174 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 68 κ.εξ., Αρ. 26, Πιν. 36.37γ / *MINOAN ROUNDEL* II, 98, 325.

114) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1559 I**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, με κάθετη διαμετρική οπή.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Ετερόκλητο. Ιδιόμορφη περίπτωση σφραγίσματος: παραλλαγή 'σφραγίσματος με επίπεδη βάση' (ς). Επίμηκες σφράγισμα, σχεδόν τριγωνικής διατομής (Μήκ. 11,4 εκ., Μέγ. Πλ. 3 εκ., Ύψ. 2,7 εκ.). Ανεπίγραφο. Οι δύο επικλινείς επιφάνειές του φέρουν συνολικά 12 σφραγιστικά αποτυπώματα (6 στην καθεμία) από 10 διαφορετικές σφραγίδες. Στην πίσω, επίπεδη πλευρά του σφραγίσματος διακρίνονται τα αποτυπώματα του αντικειμένου, πάνω στο οποίο είχε απευθείας τοποθετηθεί: ένα τυλιγμένο σε ρολό ή πολλαπλά διπλωμένο αντικείμενο, πιθανώς από επεξεργασμένο δέρμα, δεμένο με σπάγκο - όπως ακριβώς παρατηρείται στα τυπικά παραδείγματα των 'σφραγισμάτων με επίπεδη βάση'. Εδώ, ωστόσο, το μέγεθος του αποτυπώματος του δερμάτινου αντικειμένου είναι πολύ μεγαλύτερο (μέγ. Μήκ. 10,8 εκ., Πλ. περ. 2,02 εκ.). Από τα συνολικά 12 σφραγιστικά αποτυπώματα που φέρει, ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση φακοειδή σφραγιδόλιθο (για τις υπόλοιπες 9 σφραγίδες, βλ. πιο κάτω, *Αρ. Κατ. 116, 118, 120* και *128*, καθώς και CMS V, Suppl. 1A, Nr. 128, 131-132, 134 και 136).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή πάλης ανάμεσα σε λιοντάρι και άνδρα: αριστερά, ένα λιοντάρι που σηκώνεται στα πίσω πόδια του. Δεξιά, μία όρθια ανδρική μορφή με περιζώμα, σε αριστερό προφίλ. Με το δεξί(ς) της χέρι πιάνει το λιοντάρι από το μπροστινό του πόδι. Με το ξίφος που κρατά στο αριστερό της χέρι, ετοιμάζεται να το κτυπήσει.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, Οικία Ι, Δωμάτιο D, ερμάριο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, 129-130, Nr. 135 (KH 1559 I) / *MINOAN ROUNDEL* I, 202-203 και II, 291, 326 (KH 45).

115) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1501 - 1526**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική(ς) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 26 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι. Όλα φέρουν από 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Δεξιά, μία γυναικεία μορφή με φούστα με βολάν, καθισμένη σε σκαμνί. Στο δεξί χέρι της κρατά κάτι, με το οποίο ταΐζει μία κατσικά που στέκει απέναντί της.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 175 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 85κ.εξ., Αρ. 32, Πιν. 44.45 γ-δ / *MINOAN ROUNDEL* II, 221-222, 326 / *REHAK* 2000, 274 σημ. 36.

116) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1559 C**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Σφραγιδοκύλινδρος.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Ετερόκλητο. Ιδιόμορφη περίπτωση σφραγίσματος: παραλλαγή 'σφραγίσματος με επίπεδη βάση'(:). Πρόκειται για το ίδιο σφράγισμα που αναφέρεται στο *Αρ. Κατ. 114* (βλ. πιο πάνω, αναλυτικότερα). Από τα συνολικά 12 σφραγιστικά αποτυπώματα που φέρει, ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση σφραγιδοκύλινδρο (για τις υπόλοιπες 9 σφραγίδες που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά του, βλ. *Αρ.Κατ. 114, 118, 120* και *128*, καθώς και *CMS V, Suppl. 1A, Nr. 128, 131-132, 134* και *136*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυναικεία μορφή, με μακριά φούστα, σε δεξί προφίλ. Κρατά ένα τετράποδο (κατσίκι:), με τα πίσω πόδια του να κρέμονται προς τα κάτω.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, Οικία Ι, Δωμάτιο D, ερμάριο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *CMS V Suppl. 1A, 129-130, Nr. 130 (KH 1559 C) / MINOAN ROUNDEL I, 202-203* και *II, 291, 326 (KH 40)*.

117) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1529-1535**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 7 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', οριζόντιοι δίσκοι, το καθένα με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Όρθια ανδρική μορφή σε δεξί προφίλ, που οδηγεί βοοειδές. Κρατά ένα σχοινί που καταλήγει στο λαιμό του ζώου.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *CMS V Suppl. 1A, Nr. 173 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 67 κ.εξ., Αρ. 25, Πιν. 36.37α.β / MINOAN ROUNDEL II, 222, 325.*

118) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 1559 L**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική(:) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Ετερόκλητο. Ιδιόμορφη περίπτωση σφραγίσματος: παραλλαγή 'σφραγίσματος με επίπεδη βάση'(:). Πρόκειται για το ίδιο σφράγισμα, που για πρώτη φορά αναφέρεται στο *Αρ. Κατ. 114* (βλ. πιο πάνω, αναλυτικότερα). Από τα συνολικά 12 σφραγιστικά αποτυπώματα που φέρει, ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι (για τις υπόλοιπες 9 σφραγίδες που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά του, βλ. *Αρ.Κατ. 114, 116, 120* και *128*, καθώς και *CMS V, Suppl. 1A, Nr. 128, 131-132, 134* και *136*).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Σκηνή αρμέγματος κατσικών ή προβάτων. Η σκηνή διπλασιάζεται αρχικά σαν είδωλο σε καθρέπτη και, στη συνέχεια, και οι δύο μαζί επαναλαμβάνονται μία ακόμα φορά. Συνολικά αποδίδονται 4 άνδρες, με περιζώμα. Ο καθένας αρμέγει ένα πρόβατο (ή κατσίκι), το οποίο κρατά ανάμεσα στα πόδια του. Οι 4 άνδρες, ανά δύο, χρησιμοποιούν ένα κοινό δοχείο για το γάλα.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, Οικία Ι, Δωμάτιο D, ερμάριο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *CMS V Suppl. 1A, 129-130, Nr. 137 (KH 1559 L) / MINOAN ROUNDEL I, 202-203* και *II, 291, 326 (KH 47)*.

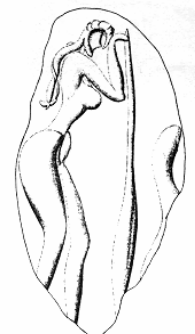

119) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 2117**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ κυρτή σφενδόνη ή αμυγδαλοειδής σφραγιδόλιθος.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 δισκίο, σωζόμενο σχεδόν κατά το ήμισυ, δισκοειδούς σχήματος. Στην περιφέρειά του 4 σφραγιστικά αποτυπώματα από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο και στις δύο επίπεδες επιφάνειές του.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία όρθια γυμνή(:) γυναικεία μορφή, με μακριά μαλλιά, σε δεξί προφίλ. Στηρίζεται πάνω σε ένα κοντάρι ή κουπί(:). Στο δεξί άκρο της εικόνας, ένα αδιάγνωστο καμπύλο μοτίβο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης. Το δισκίο βρέθηκε πάνω σε ένα ΥΜ ΙΙΙ Α δάπεδο μίας ανοιχτής αυλής, πάνω από την προγενέστερη Οικία Ι, Δωμάτιο Μ. Πιθανότατα, όμως, ανήκε αρχικά κάπου αλλού.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος. Τα παραπάνω αρχαιολογικά συμφραζόμενα συνιστούν απλώς ένα *terminus ante quem* για το συγκεκριμένο δισκίο, το οποίο με βεβαιότητα ανάγεται στην ΥΜ ΙΒ περίοδο. Εξάλλου, στο προαναφερθέν δάπεδο της αυλής εντοπίστηκε και ΥΜ Ι κεραμική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 143 και σ. 106 / HALLAGER & VLASAKI 1984, 1 κ.εξ., Εικ.1α, Πιν. Ι.ΙΙΙ / MINOAN ROUNDDEL I, 53 και ΙΙ, 150, 326 (ΚΗ 36) / SCHOEP 1997, 52-53, 58 και Tab. 1.

120) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.X. 1559 B**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος, με οριζόντια διαμπερή σπή.

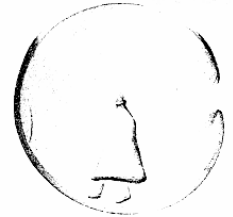
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: Ετερόκλητο. Ιδιόμορφη περίπτωση σφραγίσματος: παραλλαγή 'σφραγίσματος με επίπεδη βάση';). Πρόκειται για το ίδιο σφράγισμα, που για πρώτη φορά αναφέρεται στο *Αρ. Κατ. 114* (βλ. πιο πάνω, αναλυτικότερα). Από τα συνολικά 12 σφραγιστικά αποτυπώματα που φέρει, ένα προέρχεται από τον υπό εξέταση φακοειδή σφραγιδόλιθο (για τις υπόλοιπες 9 σφραγίδες που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα του, βλ. *Αρ. Κατ. 114, 116, 118* και *128*, καθώς και CMS V, Suppl. 1A, Nr. 128, 131-132, 134 και 136).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Το κάτω τμήμα μιας όρθιας γυναικείας μορφής με φούστα, σε αριστερό προφίλ. Το υπόλοιπο της παράστασης δεν διατηρείται.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, Οικία Ι, Δωμάτιο D, ερμάριο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, 129-130, Nr. 129 (ΚΗ 1559 B) / MINOAN ROUNDDEL I, 202-203 και ΙΙ, 291, 326 (ΚΗ 39).

121) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.X. 1560**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Φακοειδής σφραγιδόλιθος(;))

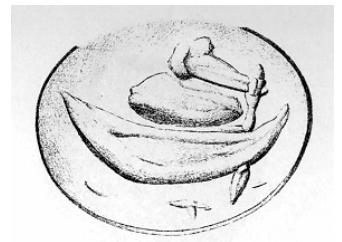
ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 'Σφράγισμα αντικειμένου': 1 πήλινο, ενσφράγιστο, ακέραιο σωζόμενο, μανιταρόσχημο πώμα. Προσαρμοζόταν στο στόμιο ενός κλειστού αγγείου (Αρ. Ευρετ. 3792), το οποίο βρέθηκε επίσης μέσα στο ερμάριο του Δωματίου D της Οικίας Ι. Η κυρτή επάνω επιφάνεια του πώματος φέρει συνολικά 5 ή 6 ελαφρώς οβάλ και κοίλα σφραγιστικά αποτυπώματα από την ίδια σφραγίδα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Μία ανθρώπινη μορφή (γυναίκα με φαρδιά φούστα;) που κωπηλατεί μέσα σε δρεπανόσχημη βάρκα. Κάτω από τη βάρκα, μία σύντομη γραμμή και ένας σταυρός.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, «Τομή 10, Προέκταση των Δωματίων D και E, Δωμάτιο D, ερμάριο, ανάμεσα στα κύπελλα 5 και 13, σε συντεταγμένες 525.35/ 715.05/ -1.92», δηλαδή Οικία Ι, Δωμάτιο D, πυθμένας ερμαρίου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 138 / MINOAN ROUNDDEL ΙΙ, 291, 326 (ΚΗ 48).

122) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ : **M.X. 1563**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ/ΩΝ: 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση', οριζόντιος δίσκος(;) : σφράγισμα δισκοειδές, σχεδόν κυκλικό, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα στην επάνω επιφάνειά του. Στην κάτω επιφάνεια, το αποτύπωμα του σφραγισμένου αντικειμένου: ένα σχετικά παχύ κομμάτι επεξεργασμένου δέρματος ή περγαμηνής, πιθανόν τυλιγμένο σε ρολό ή πολλαπλά διπλωμένο και τυλιγμένο με ένα σπάγκο, διαμέτρου περ. 1 χιλ.. Ένας διαφορετικός, λεπτότερος σπάγκος χρησιμοποιήθηκε για το δέσιμο

του δερμάτινου αντικειμένου και του σφραγίσματος, εισχωρώντας στο σβώλο του πηλού. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Η γνωστή ως “*Master Impression*”. Ανδρική μορφή στην κορυφή ενός οικοδομήματος: Ένα μεγάλης κλίμακας οικοδομικό συγκρότημα (πόλη, «ανάκτορο» ή ιερό;) που απεικονίζεται σε βραχώδες τοπίο, κοντά στη θάλασσα. Στην κορυφή του μεσαίου τμήματος του οικοδομικού συγκροτήματος στέκεται η ανδρική μορφή (θεός, βασιλιάς ή ηγεμόνας;) σε αριστερό προφίλ. Έχει μακριά μαλλιά και φορά ζώνη, κοντό περιζώμα, σανδάλια, αλυσίδα στο λαιμό και κρίκο στον αριστερό βραχίονα. Στο τεντωμένο δεξί χέρι της κρατά ράβδο ή δόρυ (*commanding gesture*). Στο χώρο γύρω από τη μορφή αιωρούνται 4 δύσκολα αναγνωρίσιμα μοτίβα (μπροστά της, 4 κουκκίδες σε τοξοειδή διάταξη και ένα επίμηκες κωνικό αντικείμενο με καμπυλωτή αιχμή- Πίσω της, ασαφές μοτίβο από 3 παχιές κουκκίδες- Κάτω από τον αγκώνα της, 3 μικρότερες κουκκίδες).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, «Τομή 19, Λάκκος V, 529.8/ 707.2/ - 2.22», δηλαδή μέσα σε ένα μεγάλο απορριμματικό λάκκο της ΥΜ ΙΙ περιόδου, που περιείχε κεραμική της ΥΜ Ι και ΥΜ ΙΙ φάσης.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Το σφράγισμα χρονολογείται πιθανότατα στην ΥΜ ΙΒ περίοδο. Η ΥΜ ΙΙ αποτελεί *terminus ante quem* για τη χρονολόγησή του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Ο Hallager ταξινομεί τυπολογικά το Μ.Χ. 1563 στα ‘ετερόκλητα’ ενσφράγιστα διοικητικά τεκμήρια και το χαρακτηρίζει, με επιφύλαξη, ως ένα ασυνήθιστου τύπου ‘οριζόντιο σφράγισμα με επίπεδη βάση και 1 σφραγιστικό αποτύπωμα’ (“*Irregular flat-based nodule? 1-seal recumbent flat-based nodule?*”). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το συγκεκριμένο σφράγισμα, αν και αρκετά όμοιο με τα τυπικά ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’, διαφοροποιείται από αυτά σε δύο σημεία: i) Το σφραγισμένο αντικείμενο ήταν μεγαλύτερου μεγέθους από το σβώλο του πηλού με το σφραγιστικό αποτύπωμα και ii) Ο σπάγκος που έδενε το σφραγισμένο αντικείμενο είναι σημαντικά παχύτερος από εκείνον των υπόλοιπων ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’ και διαφορετικός από αυτόν που εισχωρούσε στον πηλό του σφραγίσματος (HALLAGER 1985, 14 και MINOAN ROUNDEL I, 202-203). β) Σύμφωνα με τον Younger, το συγκεκριμένο σφράγισμα έχει τυπωθεί είτε από μεταλλικό δαχτυλίδι είτε, πιθανότερο, από δαχτυλιόλιθο (YOUNGER 1995a, 157 no. 3).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 142 και σ. 106 / HALLAGER 1985 / MINOAN ROUNDEL I, 202-203 και II, 291, 326 (KH 51) / ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 157, 164, Pl. LVd.

123) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 2071. 2112**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ κυρτή λίθινη σφενδόνη (οβάλ δαχτυλιόλιθος).

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 δισκία, δισκοειδούς σχήματος. Το καθένα φέρει στην περιφέρειά του 6 σφραγιστικά αποτυπώματα από την ίδια σφραγίδα. Ανεπίγραφα.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: δύο, σε προφίλ αποδοσμένες, όρθιες γυναικείες μορφές, με φούστες με βολάν και μακριά μαλλιά, οι οποίες πιθανόν δίνουν τα χέρια. Στο κέντρο της παράστασης, βωμός με κλαδί ή δέντρο. Πίσω από την κάθε μορφή, ένα λατρευτικό οικοδόμημα με επίστεψη «κεράτων καθοσιώσεως».

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά – Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Το δισκίο Μ.Χ. 2112 πιθανότατα έφερε αρχικά 7 σφραγιστικά αποτυπώματα, από τα οποία το ένα σβήστηκε επικολλώντας πάνω του μικρό σβώλο πηλού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 178 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 69 κ.εξ., Αρ. 27, Πιν. 38. 39α,β / MINOAN ROUNDEL II, 109, 145, 325.

124) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ : **M.X. 2097**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική(;) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 αποσπασματικά σωζόμενο δισκίο, πιθανόν δισκοειδούς σχήματος, με 6 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο στη μία επίπεδη επιφάνειά του.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: μία γυναικεία μορφή, με φούστα με βολάν, καθισμένη προς τα αριστερά, στο άκρο της μεσαίας βαθμίδας μιας τριμερούς κατασκευής. Έχει το δεξί της χέρι λυγισμένο μπροστά στο στήθος. Μπροστά της, μία όρθια γυναικεία μορφή με φαρδιά φούστα, αποδοσμένη μετωπικά και σε μικρότερη κλίμακα. Τα κάτω άκρα της αποδίδονται ανοιχτά και λυγισμένα στο ύψος των γονάτων. Κρατά μία ράβδο, η οποία καταλήγει επάνω σε δύσκολα αναγνωρίσιμο μοτίβο.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά – Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 177 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 78 κ.εξ., Αρ. 30, Πιν. 42.43α.β / MINOAN ROUNDEL II, 130, 325 / REHAK 2000, 275 fig. 4.

125) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.X. 1024**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ, επίπεδη, μεταλλική(;) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 1 'σφράγισμα με μία σπή ανάρτησης', πιθανότατα της υποκατηγορίας με πυραμιδοειδή (τρίπλευρη) πίσω επιφάνεια. Φέρει 1 σφραγιστικό αποτύπωμα. Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή: στο αριστερό άκρο της παράστασης ένα «οβάλ αντικείμενο», από το επάνω μέρος του οποίου εκφύονται λογχόσχημα φύλλα. Πάνω από αυτά, ένα φυτικό μοτίβο. Μία όρθια ανδρική μορφή με περιζώμα(;) , σε δεξί προφίλ, προχωρά προς το μέρος μιας όρθιας γυναικείας μορφής με φούστα με βολάν. Εκατέρωθεν της γυναικείας μορφής, από ένα απροσδιόριστο κάθετο στοιχείο (κίονες; / δέντρο στο κέντρο;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά – Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Ο Hallager αποδίδει στο υπό εξέταση δαχτυλίδι δύο, ίδιου τύπου, σφραγίσματα: τα M.X. 1024a και 1024b (MINOAN ROUNDEL II, 289, 326). Ωστόσο, ο Παπαποστόλου και οι συγγραφείς του CMS V, Suppl. 1A κάνουν λόγο για ένα μόνο σφράγισμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 180 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 80 κ.εξ., Αρ. 31, Πιν. 44.45α.β / NIEMEIER 1989, 172 και σημ. 44, Abb. 3,5 / MINOAN ROUNDEL II, 289, 326.

126) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **M.X. 1025. 2027. 2055. 2059. 2090-2092**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ, σχεδόν επίπεδη, μεταλλική(;) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 7 δισκία, μερικά από τα οποία διατηρούνται πολύ αποσπασματικά. Ειδικότερα:

M.X. 1025: Μικρό θραύσμα από την περιφέρεια δισκίου αδιάγνωστου σχήματος, με 1 σφραγιστικό αποτύπωμα και χωρίς ίχνη επιγραφής. / M.X. 2027: Ακέραιο, δισκοειδούς σχήματος, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο. / M.X. 2055: Σχεδόν ακέραιο, δισκοειδούς σχήματος, με 6 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο. / M.X. 2059: Θραύσμα, δισκοειδούς σχήματος, με 3 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Ενεπίγραφο. / M.X. 2090: Θραύσμα, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Δε σώζονται ίχνη επιγραφής. / M.X. 2091: Θραύσμα, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Δε σώζονται ίχνη επιγραφής. / M.X. 2092: Θραύσμα, με 2 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του από την ίδια σφραγίδα. Δε σώζονται ίχνη επιγραφής.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή(;). Όρθια γυναικεία μορφή (λάτρης;), μετωπικά αποδοσμένη, με φούστα με βολάν. Στέκεται μπροστά από μία κατασκευή με δύο επίπεδα, πάνω από την οποία εκφύεται ένα δέντρο («ιερός περίβολος»).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά – Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: α) Το Μ.Χ. 1025 χαρακτηρίζεται τυπολογικά από τον Παπαποστόλου ως «πρισματικό σφράγισμα» (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 73, 157), ενώ από τους συγγραφείς του CMS V, Suppl. 1A (Nr. 176) ως σφράγισμα αδιάγνωστου τύπου. β) Είναι πιθανόν τα 3 θραύσματα Μ.Χ. 2059, 2091 και 2092 να συνανήκουν και να προέρχονται από ένα δισκίο, δισκοειδούς σχήματος, με τουλάχιστον 8 σφραγιστικά αποτυπώματα στην περιφέρειά του (βλ. MINOAN ROUNDEL II, 7, 97). Στην περίπτωση αυτή, το υπό εξέταση δαχτυλίδι φαίνεται να έχει τυπώσει συνολικά 5 δισκία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 176 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 73 κ.εξ., Αρ. 28, Πιν. 38.39γ / MINOAN ROUNDEL I, 83 και II, 65, 93, 97, 127, 156, 325.

127) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Χ. 1528α. 1528β**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική(;) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: 2 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' και 2 σφραγιστικά αποτυπώματα το καθένα. Ειδικότερα:

α) το Μ.Χ. 1528α = οριζόντιος δίσκος, παραλλαγή με ασύμμετρο αετωματικό προφίλ και δεύτερο σφραγιστικό αποτύπωμα. Στην επάνω επιφάνειά του, το αποτύπωμα του υπό εξέταση δαχτυλιδιού, ενώ στην πλευρική επιφάνειά του το αποτύπωμα ενός άλλου δαχτυλιδιού με μεταλλική(;) σφενδόνη και παράσταση ενός ή περισσότερων τετράποδων ζώων (βλ. CMS V, Suppl. 1A, Nr. 183 = ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, Αρ. 9). Ανεπίγραφο.

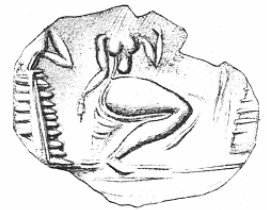
β) το Μ.Χ. 1528β = κάθετος(;) δίσκος, παραλλαγή αετωματικού τύπου. Στη μία αετωματική πλευρά του, το αποτύπωμα του υπό εξέταση δαχτυλιδιού, ενώ στην άλλη το αποτύπωμα του δαχτυλιδιού CMS V, Suppl. 1A, Nr. 183 (βλ. πιο πάνω). Ανεπίγραφο.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: «Λατρευτική» σκηνή(;): στο κέντρο της παράστασης, μία γυναικεία μορφή που κάθετα πάνω σε κωνικό σκαμνί(;). Την πλαισιώνουν δύο άλλες, όρθιες γυναικείες μορφές, με φούστες με βολάν.

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά – Καστέλλι, Οδός Κατρέ 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, Nr. 179 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 77 κ.εξ., Αρ. 29, Πιν. 40.41α.β / MINOAN ROUNDEL II, 222, 325.

128) ΑΡΙΘΜ. ΕΥΡΕΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: **Μ.Χ. 1559 F**

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ: Δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική(;) σφενδόνη.

ΤΥΠΟΣ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΟΣ /ΩΝ: Ετερόκλητο. Ιδιόμορφη περίπτωση

σφραγίσματος: παραλλαγή 'σφραγίσματος με επίπεδη βάση'(;). Πρόκειται για το ίδιο σφράγισμα, που για πρώτη φορά αναφέρεται στο *Αρ. Κατ. 114* (βλ. πιο πάνω, αναλυτικότερα). Από τα συνολικά 12 σφραγιστικά

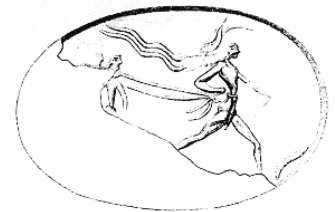
αποτυπώματα που φέρει, ένα προέρχεται από το υπό εξέταση δαχτυλίδι (για τις υπόλοιπες 9 σφραγίδες που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα του, βλ. πιο πάνω *Αρ. Κατ. 114, 116, 118* και *120*, καθώς και CMS V, Suppl. 1A, Nr. 128, 131-132, 134 και 136).

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Ανδρική μορφή με περιζώμα, που τρέχει προς τα δεξιά. Στο αριστερό χέρι κρατά ράβδο(;). Στο δεξί μία ταινία που καταλήγει στο λαιμό δύο ανθρώπινων μορφών. Στο επάνω μέρος της παράστασης, απόδοση του ουρανού(;).

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: Χανιά - Καστέλλι, Πλατεία Αγ. Αικατερίνης, Οικία Ι, Δωμάτιο D, ερμάριο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: ΥΜ ΙΒ περίοδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: CMS V Suppl. 1A, 129-130, Nr. 133 (KH 1559 F) / MINOAN ROUNDEL I, 202-203 και II, 291, 326 (KH 43).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ

Όπως προκύπτει από τον Κατάλογο αυτής της μελέτης, ΕνΔΤ με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών προέρχονται από 8 θέσεις της Νεοανακτορικής Κρήτης: την Αγ. Τριάδα, τα Γουρνιά, την Κ. Ζάκρο, την Κνωσό, το Παλαίकाστρο, τον Πύργο Μύρτου, το Σκλαβόκαμπο και, τέλος, τα Χανιά. Οι περισσότερες από αυτές συγκαταλέγονται, γενικότερα, μεταξύ των μινωικών θέσεων με τις σημαντικότερες ενδείξεις διοικητικής δραστηριότητας, καθώς έχουν δώσει πληθώρα «σφραγισμάτων», όπως επίσης και πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής.

Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί, πως διοικητικά τεκμήρια έχουν βρεθεί και σε άλλες Νεοανακτορικές θέσεις, όπως στις Αρχάνες, την Τύλισσο, τον Πετρά, τα Μάλλια (MM IIIB), καθώς και τη Φαιστό (ελάχιστα της MM IIIB περιόδου), αυξάνοντας έτσι το συνολικό αριθμό των θέσεων σε 13.¹ Τα ευρήματα αυτών των μινωικών κέντρων δε λαμβάνονται, ωστόσο, υπόψη στην παρούσα μελέτη, επειδή πρόκειται είτε αποκλειστικά για πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής είτε για ΕνΔΤ που φέρουν άλλου είδους εικονογραφία.

Για να κατανοήσουμε πλήρως τη σημασία και τη λειτουργία των διαφόρων τύπων «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε, κατ' αρχάς, τα ευρύτερα αρχαιολογικά και αρχιτεκτονικά τους συμφραζόμενα: Δηλαδή, εάν απαντούν αποκλειστικά σε θέσεις με κεντρικό κτίριο – «ανακτορικού» (ή μη) χαρακτήρα - ή και σε θέσεις με άλλης μορφής οικιστική οργάνωση. Εάν προέρχονται από κάποιο δημόσιο, θρησκευτικό ή ιδιωτικό οικοδόμημα. Εάν ανήκουν σε στρώματα και αποθέσεις πρωτογενούς, δευτερογενούς ή τριτογενούς χαρακτήρα, όπως αυτές ορίζονται πιο κάτω. Εάν αποκαλύπτονται σε άμεση σχέση με άλλα ενσφράγιστα και ενεπίγραφα τεκμήρια διοίκησης ή εάν συνδέονται σταθερά με άλλες κατηγορίες αρχαιολογικών τεχνουργημάτων. Αυτές είναι οι βασικότερες παραμέτροι που θα αναπτυχθούν στο πλαίσιο αυτού του κεφαλαίου, παρουσιάζοντας τα δεδομένα της κάθε θέσης χωριστά (η παράθεση των θέσεων γίνεται με αλφαβητική σειρά).

¹ *MINOAN ROUNDEL* I, 25 Table 2, 39-77 / SCHOEP 1997, 29-65 / SCHOEP 1998a, 75-85 και ιδιαίτερα 76 Fig. 1 / SCHOEP 2002, 23 και σημ. 51 [όπου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα ελάχιστα διοικητικά τεκμήρια (2 'σφραγίσματα αντικειμένων' και 1 ενεπίγραφο 'σφράγισμα με μία σπή ανάρτησης') που προέρχονται από τη Νεοανακτορική Φαιστό («ανάκτορο», "vano 10") και χρονολογούνται, πιθανόν, στη μεταβατική περίοδο, ανάμεσα στο τέλος της MM III και την YM IA].

A.1) Αγ. Τριάδα

Στη Νεοανακτορική περίοδο, η Αγ. Τριάδα αποτελείται από ένα οικιστικό σύνολο, την πόλη, που εκτείνεται Β. και Αν. ενός κεντρικού κτιρίου, γνωστού στη βιβλιογραφία ως «Έπαυλη» (“*Villa*”, “*Villa Reale*”, “*Villa Royale*”). Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, σημαντικές αλλαγές και διαφορετικές φάσεις χαρακτηρίζουν την αρχιτεκτονική ιστορία του οικισμού. Είναι γνωστό, π.χ., ότι στην ΥΜ ΙΑ υπέστη σοβαρή καταστροφή, μάλλον από σεισμό, μετά από την οποία ο χαρακτήρας της θέσης φαίνεται να αλλάζει. Μετά την καταστροφή αυτή, αλλά και σ’ όλη τη διάρκεια της ύστερης ΥΜ Ι περιόδου, παρατηρείται σημαντική ανοικοδόμηση και αναδιαμόρφωση, συνδεδεμένη προφανώς με τις νέες λειτουργίες που αναλαμβάνει πλέον η «Έπαυλη». Επίσης, είναι φανερό ότι ο ΥΜ ΙΒ οικισμός της Αγ. Τριάδας ήταν μικρότερος σε μέγεθος από ότι πριν.²

Η «Έπαυλη», ειδικότερα, οικοδομήθηκε στην πρώιμη Νεοανακτορική περίοδο (ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ ΙΑ) και καταστράφηκε από πυρκαγιά στο τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης. Πρόκειται για ένα πολυτελές οικοδομικό συγκρότημα, του οποίου το αρχιτεκτονικό σχέδιο, κατά τρόπο ασυνήθιστο, αναπτύσσεται σε σχήμα Γ γύρω από μία μεγάλη αυλή. Η κάτοψή του, συνεπώς, δεν παρουσιάζει ομοιότητα με εκείνη των τυπικών «ανακτόρων» (π.χ της Κνωσού, της Φαιστού, των Μαλλίων ή της Κ. Ζάκρου), τα οποία είναι οργανωμένα γύρω από μία κεντρική ορθογώνια αυλή. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, ο οικισμός της Αγ. Τριάδας συγκαταλέγεται, επομένως, μεταξύ των θέσεων με κεντρικό κτίριο, μη-τυπικού «ανακτορικού» χαρακτήρα (“*Central Building Sites*”).³ Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί πως αυτή είναι μία καθαρά μορφολογική κατηγοριοποίηση, η οποία δεν υποδηλώνει κατ’ ανάγκη και μία λειτουργική διαφοροποίηση ή μία διαφορετική (υποδεέστερη) θέση της Αγ. Τριάδας στην ιεράρχηση των μινωικών οικισμών.⁴

Το βέβαιο είναι πως το μέγεθος της «Έπαυλης», η θέση της, οι χώροι αποθήκευσης, διοικητικών και τελετουργικών δραστηριοτήτων που διέθετε, η ποιότητα της αρχιτεκτονικής της, τα επιμέρους αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της, καθώς και τα

² Για τον οικισμό της Αγ. Τριάδας, βλ. ενδεικτικά LA ROSA 1992, 70-77, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για τις αρχιτεκτονικές τροποποιήσεις και ανακατασκευές που παρατηρούνται στη θέση κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, βλ. ειδικότερα DRIESSEN & MACDONALD 1997, 30-31 και REHAK & YOUNGER 2000, 285-286.

³ LA ROSA 1992, 70-71, 75-76 / SCHOEP 1997, 30-31 / SCHOEP 1998a, 76 / SCHOEP 2002, 23-25. Η I.Schoep προτείνει μία νέα μορφολογική ταξινόμηση των μινωικών θέσεων, διακρίνοντας 3 κύριες κατηγορίες/ τύπους: α) τις «Θέσεις με ανακτορικό κεντρικό κτίριο» (“*Palatial Central Building Sites*”), όπως η Κνωσός, η Φαιστός, τα Μάλλια, η Κ. Ζάκρος, τα Γουρνιά, ο Πετράς και ο Γαλατάς, β) τις «Θέσεις με κεντρικό κτίριο», μη-τυπικού «ανακτορικού» χαρακτήρα (“*Central Building sites*”), όπως η Αγ. Τριάδα, ο Πύργος Μύρτου και οι Αρχάνες και γ) τις «Θέσεις χωρίς κεντρικό κτίριο» (είτε «ανακτορικού» είτε «μη-ανακτορικού» χαρακτήρα) [*“Non-central Building Sites”*], όπως τα Χανιά, το Παλαίκαстро και, ίσως, η Τύλισσος.

⁴ Για το θέμα αυτό, βλ. γενικότερα SCHOEP 1998a, 77, 84-85.

πολυάριθμα (και σε μερικές περιπτώσεις μοναδικά) κινητά ευρήματά της, δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για τη λειτουργία της ως το κεντρικό κτίριο του οικισμού.⁵ Πολλές από τις ερμηνείες που είχαν προταθεί παλιότερα για τη χρήση και το ρόλο της «Έπαυλης», θεωρούνται πλέον σήμερα ιδιαίτερα απλουστευτικές, ανεπαρκείς ή, ακόμα, και παρωχημένες. Αναφέρουμε ενδεικτικά την ερμηνεία της ως «ανάκτορο», ως «βασιλική θερινή κατοικία» του ηγεμόνα της Φαιστού ή ως «παραθαλάσσια έπαυλη των ηγεμόνων της Μεσαράς».⁶ Ακόμα, ωστόσο, και η σχετικά πιο πρόσφατη θεωρία,⁷ ότι το συγκεκριμένο οικοδομικό συγκρότημα προέκυψε από την ένωση δύο αρχικά ξεχωριστών αλλά παρακείμενων επαύλεων, κρίνεται επισφαλής και δεν είναι καθολικά αποδεκτή.⁸

Με βάση τα μέχρι τώρα αρχαιολογικά δεδομένα, η Αγ. Τριάδα εμφανίζεται ως η πιο ακμάζουσα οικιστική εγκατάσταση, όπως επίσης και ως ένα σημαντικό – αν όχι το σημαντικότερο – κέντρο εξουσίας στο Δ. τμήμα της πεδιάδας της Μεσαράς κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Επιπλέον, ο οικισμός και η «Έπαυλη» πιστεύεται ότι αποτελούσαν το πολιτικό κέντρο αυτής της περιοχής ή, έστω, ενός μεγάλου μέρους της, λειτουργώντας ουσιαστικά ως η έδρα μιας ισχυρής ελίτ, προφανώς, με πραγματική πολιτική εξουσία.⁹ Η ερμηνεία αυτή βασίζεται, βέβαια, στην υψηλή ποιότητα των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών και των ευρημάτων της «Έπαυλης». Πρωτίστως, όμως, και δικαιολογημένα, απορρέει από την ανακάλυψη εκεί του μεγαλύτερου μέχρι σήμερα αρχείου του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, που έχει βρεθεί στην Κρήτη και χρονολογείται με βεβαιότητα στην ΥΜ ΙΒ περίοδο.¹⁰

Εστιάζοντας μόνο στα διοικητικά τεκμήρια με αποτυπώματα σφραγίδων - χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα αποκλειστικά ενεπίγραφα (όπως οι πινακίδες) -, πρέπει να σημειωθεί ότι ο συνολικός αριθμός τους ανέρχεται σε **1118**.¹¹ Ωστόσο, στον Κατάλογο

⁵ SCHOEP 1997, 31.

⁶ Για μία συνοπτική αναφορά στις απόψεις αυτές, βλ. WATROUS 1984, 123 και LA ROSA 1992, 70. Για τις πιο πρόσφατες ερμηνευτικές προσεγγίσεις γύρω από την «Έπαυλη» της Αγ. Τριάδας, βλ. σχετικά άρθρα στο *Function Villa*.

⁷ Ο L. Watrous (WATROUS 1984, 123-134) διατύπωσε την άποψη, ότι το οικοδομικό συγκρότημα της Αγ. Τριάδας αποτελείται ουσιαστικά από δύο ξεχωριστές «επαύσεις», την “Villa A” και “B”. Δύο άλλοι ερευνητές, οι L. Hitchcock & D. Preziosi (HITCHCOCK & PREZIOSI 1997, 51-62), βασιζόμενοι ουσιαστικά στη θεωρία του L. Watrous, προτείνουν ότι η «Έπαυλη» της Αγ. Τριάδας συνιστά ένα οικοδομικό συγκρότημα, αποτελούμενο από την κυρίως «έπαυλη» (“Villa”: “HTR A”) και ένα πρόσκτισμα (“Annex”: “HTR B”), επισημαίνοντας χαρακτηριστικά ότι: “The intensification of activities within the HTR ‘Villa-Annex’ complex led to the eventual creation of a unified building – what has been termed conventionally the HTR ‘Palace’ or ‘Royal Villa’” (σ. 61). Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης HITCHCOCK 2000, 68.

⁸ Με τη θεωρία των WATROUS και HITCHCOCK & PREZIOSI (βλ. πιο πάνω, σημ. 7) δε συμφωνεί ο V. La Rosa (LA ROSA 1992, 70). Βλ. επίσης: HITCHCOCK & PREZIOSI 1997, 54-55 και σημ. 31 / HITCHCOCK 2000, 68.

⁹ SCHOEP 2002, 24-25, 28-29.

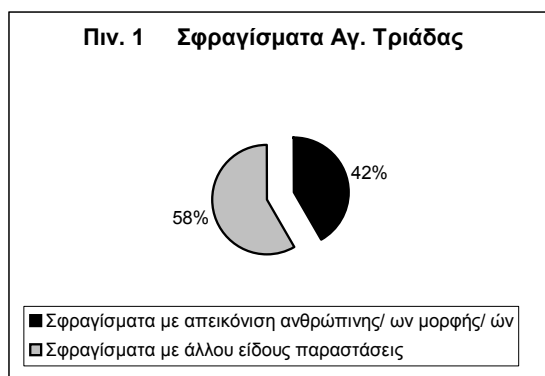
¹⁰ MINOAN ROUNDEL I, 41, 45 / PALAIMA 1994, 310 / SCHOEP 1997, 46-50, 65 Tab. 4 / SCHOEP 2002, 25.

¹¹ Ο αριθμός αυτός υπολογίστηκε με βάση τα δεδομένα της πιο πρόσφατης και ολοκληρωμένης μελέτης πάνω στα πήλινα ΕνΔΤ από την Αγ. Τριάδα, του CMS II.6 (βλ., ειδικότερα, CMS II.6, 402-434 Tabelle 1 και 442-479 Tabelle 2). Τα περισσότερα από αυτά βρίσκονται σήμερα στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου, ενώ πολύ λίγα σε

του CMS II.6 – ο οποίος και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τα δεδομένα της συγκεκριμένης θέσης - ο αριθμός των δημοσιευμένων ΕνΔΤ περιορίζεται σε 1093.¹²

Από αυτά τα 1093 ΕνΔΤ,¹³ για τα οποία μπορεί να προσδιοριστεί με σχετική ασφάλεια τόσο ο τύπος τους όσο και το σφραγιστικό μοτίβο τους (ή έστω τμήμα αυτού), τα 455 φέρουν αποτύπωμα σφραγίδας με απεικόνιση μίας ή περισσότερων ανθρώπινων μορφών. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα αρκετά υψηλό ποσοστό που προσεγγίζει το 42% του συνόλου των «σφραγισμάτων» από τη Νεοανακτορική Αγ. Τριάδα (Πιν. 1).

Comment [A.A.1]:

Είναι ενδιαφέρον ότι και τα 455 προέρχονται αποκλειστικά από την «Επαυλη». Όμως, όπως γίνεται αντιληπτό και από τον Κατάλογο, για τα περισσότερα από αυτά δεν γνωρίζουμε το ακριβές σημείο εύρεσής τους. Ακόμα και για τις περιοχές, στις οποίες αποκαλύφθηκαν, υπήρχε μέχρι πρόσφατα διαφωνία μεταξύ των ερευνητών. Αυτό οφείλεται, αφενός, στο γεγονός ότι η δημοσίευση των ανασκαφικών δεδομένων έγινε -

άλλα μουσεία, όπως το Allard Pierson Museum στο Άμστερνταμ, το Museo Archeologico στη Φλωρεντία και το Museo Pigorini στη Ρώμη. Μεμονωμένα, όμως, παραδείγματα φαίνεται πως έχουν πια χαθεί, καθώς δεν μπόρεσαν να εντοπισθούν στα αντίστοιχα μουσεία [όπως π.χ. το *Αρ. Κατ. 13(β)* και το *Αρ. Κατ. 21 (γ)*]. Βλ. CMS II.6, 5.

¹² Τα υπόλοιπα (25) αδημοσίευτα παραδείγματα αφορούν διάφορους τύπους «σφραγισμάτων» που σώζονται σε πολύ άσχημη και αποσπασματική κατάσταση, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολη, ή και αδύνατη, η κατανόηση και η ερμηνεία του σφραγιστικού μοτίβου τους. Για τα 25 αυτά παραδείγματα, βλ. ειδικότερα CMS II.6, Tabelle 2, σφραγίσματα με την ένδειξη “na” (“nicht aufgenommen”). Σε γενικές γραμμές, τα σφραγίσματα αυτά αναφέρονται και στο *MINOAN ROUNDEL II* ως παραδείγματα με αδιάγνωστο σφραγιστικό μοτίβο.

¹³ Στο σημείο αυτό πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι ο συνολικός αριθμός των 1093 παραδειγμάτων αποκλίνει ελαφρώς όχι μόνο από το σύνολο των ευρημάτων που συνάγεται από τις αναφορές των ανασκαφών αλλά και από τα δεδομένα του *GORILA 2*, καθώς και του E.Hallager στο *MINOAN ROUNDEL*. Αυτό οφείλεται, αφενός, στο γεγονός ότι κάποια σφραγίσματα δεν συμπεριλήφθηκαν τελικά στον Κατάλογο του CMS II.6, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν και, αφετέρου, στο ότι προστέθηκαν ορισμένα θραύσματα σφραγισμάτων, τα οποία δεν είχαν καταγραφεί πριν στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου (βλ. CMS II.6, 5). Ειδικότερα, στο *MINOAN ROUNDEL II* περιλαμβάνονται συνολικά 1114 ΕνΔΤ της Γραμμικής Α από την Αγ. Τριάδα, αν και στο *MINOAN ROUNDEL I* (σ. 25 Table 2 και σ. 41) ο αριθμός τους υπολογίζεται σε 1103 (αυτά, προφανώς, που μπορούν να κατηγοριοποιηθούν τυπολογικά με σχετική ασφάλεια). Για την απόκλιση που παρατηρείται στον καθορισμό του συνολικού αριθμού των ΕνΔΤ της συγκεκριμένης θέσης, παρατίθεται ενδεικτικά και η θέση του Th.G.Palaima, ο οποίος κάνει λόγο για «περίπου 1043-1165 σφραγίσματα και περίπου 21 δισκία» (PALAIMA 1994, 310).

λόγω αντίξων συνθηκών- σχεδόν 70 χρόνια μετά τη διενέργεια των ίδιων των ανασκαφών και, αφετέρου, στο ότι χάθηκαν ανασκαφικές σημειώσεις.¹⁴

Τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, για τα οποία γνωρίζουμε με βεβαιότητα πού ακριβώς βρέθηκαν, είναι πραγματικά ελάχιστα. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται τα παραδείγματα *Αρ. Κατ. 31*. Πρόκειται, ουσιαστικά, για 45 noduli, όλα του ίδιου τύπου και τυπωμένα από την ίδια σφραγιστική επιφάνεια. Αυτά εντοπίστηκαν συγκεντρωμένα όλα μαζί στη ΝΔ πτέρυγα της «Επαυλης», στο Ν. άκρο του Διαδρόμου 9, πάνω στο περβάζι ενός παραθύρου ανάμεσα στο Διάδρομο 9 και το Δωμάτιο 27 (Σχ. 1). Στην ίδια περιοχή, πάνω στο κατώφλι μεταξύ του Διαδρόμου 9 και του Προθαλάμου 26, βρέθηκε και μία πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής (ΗΤ 24).¹⁵ Η στρωματογραφική θέση τόσο των noduli όσο και της πινακίδας υποδηλώνει πως αυτά αποτελούσαν, μάλλον, μέρος του αρχικού περιεχομένου των Δωματίων 26-27. Ο χώρος, δηλαδή, όπου βρέθηκαν είναι ταυτόχρονα και ο χώρος, στον οποίο αυτά χρησιμοποιήθηκαν για τελευταία φορά (*πρωτογενή αρχαιολογικά συμφραζόμενα*).¹⁶ Τα ίδια δωμάτια έδωσαν πολυάριθμα και ποικίλα άλλα ευρήματα, όπως κωνικά κύπελλα, υφαντικά βάρη, χάλκινα αντικείμενα, όστρακα, κ.ο.κ.. Η λειτουργία, ωστόσο, της ΝΔ πτέρυγας (Δωμάτια 9, 26-43) παραμένει προβληματική, καθώς η επικρατέστερη άποψη, ότι δηλαδή πρόκειται για μία αποθηκευτική περιοχή, αντιστασεται σε άλλες ερμηνείες, όπως π.χ. ότι ήταν μία πτέρυγα διαμονής των υπηρέτων (*“a servants’ quarter”*).¹⁷

Μεταξύ των εξαιρέσεων συγκαταλέγεται και το δισκίο *Αρ. Κατ. 13*, το οποίο φαίνεται πως έχει πια χαθεί (ΗΤ Wc <3018>). Προέρχεται από τη ΒΔ πτέρυγα της «Επαυλης» και, ειδικότερα, ανακαλύφθηκε μέσα σε μία εσοχή στο Ν. τοίχο του Δωματίου 13¹⁸ (Σχ. 1).

Για τα υπόλοιπα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ –αλλά και για την πλειονότητα εκείνων με άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα -, αγνοούμε το ακριβές σημείο εύρεσής τους. Ως πιθανοί χώροι προέλευσής τους θεωρούνται δύο ευρύτερες περιοχές της «Επαυλης»: α) η ΒΔ πτέρυγα και β) η πτέρυγα των Β. αποθηκών. Εκεί εντοπίστηκαν, γενικότερα, μεγάλες συγκεντρώσεις διοικητικών τεκμηρίων, χωρίς όμως να γνωρίζουμε ποια ακριβώς «σφραγίσματα» ή ποιες πινακίδες προέρχονται από την κάθε περιοχή.

¹⁴ CSM II.6, 3 και MINOAN ROUNDEL I, 43. Για τους λόγους που καθιστούν τόσο δύσκολο τον ασφαλή προσδιορισμό των αρχαιολογικών και αρχιτεκτονικών συμφραζομένων, όσον αφορά στην πλειονότητα των διοικητικών τεκμηρίων που έχει βρεθεί στην Αγ. Τριάδα, βλ. επίσης PERNA 1994b, 93-94.

¹⁵ CSM II.6, 3 / MINOAN ROUNDEL I, 41 / WEINGARTEN 1986a, 6 no.17, 11, 18-19 / MILITELLO 1992, 411-414 / SCHOEP 1997, 48.

¹⁶ MINOAN ROUNDEL I, 41-43. Ο όρος, ειδικότερα, *πρωτογενή αρχαιολογικά συμφραζόμενα* χρησιμοποιείται από την I.Schoep. Βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1997, 57, 58 Tab. 1 (*“Primary contexts”*).

¹⁷ Για την ερμηνεία και χρήση της ΝΔ πτέρυγας της «Επαυλης», βλ. κυρίως HITCHCOCK 2000, 151. Επιπλέον, MINOAN ROUNDEL I, 42-43 και SCHOEP 1997, 63.

¹⁸ CSM II.6, 5 / MINOAN ROUNDEL I, 43 και II, 30 / SCHOEP 1997, 49 / PERNA 1994b, 99, 100.

Π.χ., αν και είναι γνωστό σήμερα ότι στη ΒΔ γωνία της Στοάς 11 βρέθηκαν 179 «σφραγίσματα» (βλ. πιο κάτω), είναι αδύνατον να προσδιοριστεί για ποια ακριβώς πρόκειται και να ταυτιστούν με συγκεκριμένα παραδείγματα που υπάρχουν σήμερα σε διάφορα μουσεία. Επειδή σε αυτά τα ευρύτερα σύνολα διοικητικών τεκμηρίων συγκαταλέγονται και τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, αξίζει να αναφερθούν σύντομα και συνοπτικά τα αρχιτεκτονικά τους συμφραζόμενα:¹⁹ (Σχ. 1)

Α) ΒΔ πτέρυγα της «Έπαυλης». Μετά από ενδελεχή μελέτη των ανασκαφικών ημερολογίων, ο P.Militello μπόρεσε να καθορίσει τρία πιθανά σημεία εύρεσης διοικητικών τεκμηρίων στην πτέρυγα αυτή:

i) Στην ευρύτερη περιοχή των Δωματίων 4-49-12 και 47-48 βρέθηκαν 5 δισκία (που έχουν ταυτιστεί με ασφάλεια), μαζί με 5/6 πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής (ΗΤ 1-5), πεσμένα προφανώς από τον επάνω όροφο. Στην ίδια περιοχή αποδίδονται, επιπλέον, από τον P.Militello 476 πήλινα «σφραγίσματα».

ii) Μία άλλη ομάδα ευρημάτων (200 πήλινα «σφραγίσματα», 8 δισκία και 4 θραύσματα πινακίδων) συνοδεύεται με την ένδειξη προέλευσης “*angolo N-O del colle*”, μία περιοχή, η οποία περιλαμβάνει τόσο την Αν. πτέρυγα της Στοάς 11 (“*Portico 11*”) όσο και το Δ. τμήμα του Δωματίου 13 (γνωστού ως “*stanza dei sigilli*”). Αυτά βρέθηκαν, όταν ο διαχωριστικός τοίχος ανάμεσα στο Δωμάτιο 13 και την Αν. πτέρυγα της στοάς δεν είχε ακόμα αποκαλυφθεί. Επομένως, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε από ποιο από τα δύο δωμάτια προέρχονται.

iii) Στη Στοά 11 βρέθηκε μία ακόμα συγκέντρωση «σφραγισμάτων», ενώ με τον ίδιο χώρο συνδέονται, επιπλέον, 179 «σφραγίσματα», 1 δισκίο και 1 θραύσμα πινακίδας της Γραμμικής Α γραφής.

Τέλος, σχετικά κοντά στη ΒΔ πτέρυγα της «Έπαυλης» εντοπίστηκαν 2 ακόμα αταύτιστα δισκία. Αυτά ήρθαν στο φως κατά το κοσκίνισμα του υλικού από το “*fossa 12*”, το οποίο οριοθετείται δυτικά από τους Δ. τοίχους των Δωματίων 7 και 57, ενώ εκτείνεται προς ανατολικά έως το διαχωριστικό τοίχο μεταξύ των Δωματίων 57 και 57α.²⁰

Β) Πτέρυγα των Β. αποθηκών. Από την περιοχή αυτή και, ακριβέστερα, από την Αποθήκη 59 προέρχονται 1 δισκίο, 2 πήλινα «σφραγίσματα» (ή *noduli*), καθώς και άγνωστος αριθμός θραυσμάτων πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής. Αυτά

¹⁹ Για τα ευρήματα από τη ΒΔ πτέρυγα και την πτέρυγα των Β. Αποθηκών στην «Έπαυλη» της Αγ. Τριάδας, βλ.: CMS II.6, 3-5 / MINOAN ROUND I, 43-44 / SCHOEP 1997, 46-48 / PERNA 1994b, 96-98 / MILITELLO 1992, 411-414 / PALAIMA 1994, 310 και, ιδιαίτερα, 326 σημ. 22, 26 (όπου αναφέρονται συνοπτικά οι διάφορες απόψεις που διατυπώθηκαν, κατά καιρούς, για τις συνθήκες και τα σημεία εύρεσης των διοικητικών τεκμηρίων από την Αγ. Τριάδα, καθώς και οι πιο πρόσφατες διορθώσεις πάνω σε αυτές).

²⁰ PERNA 1994b, 98 και SCHOEP 1997, 49.

εντοπίστηκαν μέσα σε - και γύρω από - δύο πίθους, οι οποίοι βρίσκονταν ανατολικά ακριβώς του κλιμακοστασίου που οδηγεί στο Δωμάτιο 61. Πολύ πιθανόν, με αυτή την ομάδα διοικητικών τεκμηρίων συνδέονται, επιπλέον, 1 πήλινο «σφράγισμα» και 3 θραύσματα πινακίδων, που βρέθηκαν σε άμεση γειτνίαση. Οι συνθήκες εύρεσης των διοικητικών τεκμηρίων που αποκαλύφθηκαν στην Αποθήκη 59 υποδηλώνουν, προφανώς, ότι αυτά είχαν πέσει από δωμάτιο/α του επάνω ορόφου (δευτερογενή αρχαιολογικά συμφραζόμενα).²¹

Τέλος, ως επιφανειακό εύρημα (του 1987) αναφέρεται το δισκίο Μ.Η. 1110 του *Αρ. Κατ. 21*.²²

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι σχεδόν όλα τα ΕνΔΤ που μας είναι γνωστά από την Αγ. Τριάδα – μεταξύ αυτών και εκείνα με ΠαρΑνΜ –, προέρχονται αποκλειστικά από το κεντρικό κτίριο της θέσης, τη λεγόμενη «Επαυλη» και, κατ' επέκταση, αποτελούν «εργαλεία» της κεντρικής διοίκησης. Εκεί βρέθηκαν διασκορπισμένα σε 3 κύριες περιοχές: τη ΝΔ πτέρυγα, τη ΒΔ πτέρυγα και την Αποθήκη 59. Στις ίδιες περιοχές εντοπίστηκαν και λιγοστές πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής. Ωστόσο, πινακίδες αποκαλύφθηκαν και σε δύο άλλα σημεία, τα οποία δεν έδωσαν καθόλου ΕνΔΤ: στην Αποθήκη 72 της «Επαυλης», καθώς και σε μία σχετικά μικρού μεγέθους οικία στην πόλη της Αγ. Τριάδας, την «Οικία του Λέβητα».²³ Φαίνεται, επομένως, ότι στην Αγ. Τριάδα τα ΕνΔΤ περιορίζονται στο κεντρικό κτίριο της θέσης, ενώ πινακίδες απαντούν και εκτός αυτού.²⁴ Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται, σε μεγάλο βαθμό, ένας χωρικός διαχωρισμός, κάποιου είδους διχοτόμηση, ανάμεσα στα δύο είδη

²¹ MINOAN ROUNDEL I, 44 / CMS II.6, 5. Ο όρος *δευτερογενή αρχαιολογικά συμφραζόμενα* χρησιμοποιείται, ειδικότερα, από την I.Schoep για να χαρακτηρίσει τη στρωματογραφική θέση εκείνων των διοικητικών τεκμηρίων που φαίνεται να έχουν πέσει από δωμάτιο/α του επάνω ορόφου. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι για κάποια από αυτά δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να έχουν πέσει και από ράφια μέσα σε δωμάτια του ισόγειου. Βλ. SCHOEP 1997, 48, 57-58 και Tab. 1 ("*Secondary contexts*"). Διαφορετική είναι η άποψη που διατυπώνει ο M.Perna για το (αταύτιστο) δισκίο από την Αποθήκη 59, το οποίο κατά τη γνώμη του *δεν* προέρχεται από δωμάτιο του επάνω ορόφου (PERNA 1994b, 100).

²² MINOAN ROUNDEL II, 34 (HT We 3024) / PERNA 1994b, 100 / SCHOEP 1997, 49, 58 Tab.1, 59.

²³ Για τα ευρήματα της Αποθήκης 72 και της «Οικίας του Λέβητα», βλ. MINOAN ROUNDEL I, 44-45 / SCHOEP 1997, 46, 48-50, 59-60, 62. Στην «Οικία του Λέβητα», η οποία έδωσε μόνο πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής (HT 85-154 A), πιστεύεται ότι μπορεί να αποδοθεί και το nodulus Μ.Η. 1348 (HT We 3020) [το οποίο αρχικά είχε ταυτιστεί με δισκίο]. Κρίνοντας από τον αριθμό καταγραφής του στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου, εικάζεται ότι θα πρέπει να προέρχεται από τις ανασκαφές του 1904 στην "*Casa del Lebate*". Όμως, πρόκειται για μία απόδοση προέλευσης που πρέπει να αντιμετωπιστεί με επιφύλαξη (βλ. SCHOEP 1997, 49 / PERNA 1994b, 98-99). Σε κάθε περίπτωση, ο μεγάλος αριθμός πινακίδων που αποκαλύφθηκαν στη συγκεκριμένη οικία, αντανάκλα διοικητικές πρακτικές, οι οποίες ελάμβαναν χώρα *εκτός* του κεντρικού κτιρίου της Αγ. Τριάδας. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της επιγραφικής και παλαιογραφικής ανάλυσής τους, έχουν οδηγήσει στην υπόθεση ότι οι διοικητικές δραστηριότητες στην «Οικία του Λέβητα» αντανάκλουν μία αποκέντρωση της κεντρικής διοίκησης (η οποία έχει τη βάση της στην «Επαυλη») [SCHOEP 1998a, 80-81, 82 / SCHOEP, 1999b, 205-206 και Table 2 / SCHOEP 2002, 25].

²⁴ SCHOEP 1997, 59-60.

διοικητικών τεκμηρίων, εφόσον οι κύριες αποθέσεις «σφραγισμάτων» βρέθηκαν χωριστά από τις σημαντικότερες συγκεντρώσεις πινακίδων²⁵ (Σχ. 1).

Είναι σαφές, ότι τα περισσότερα ΕνΔΤ ήταν συγκεντρωμένα στη ΒΔ Πτέρυγα της «Επαυλης» και, ειδικότερα, στην ευρύτερη περιοχή της Στοάς 11 και του Δωματίου 13 (Σχ. 1). Σύμφωνα με την I.Schoep²⁶, από εδώ προέρχονται πιθανότατα και τα περισσότερα ενεπίγραφα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' που περιλαμβάνονται στον Κατάλογο αυτής της μελέτης, όπως επίσης και το ενεπίγραφο 'σφράγισμα με επίπεδη βάση' *Αρ. Κατ. 11*. Την ίδια περιοχή (των Δωματίων 3, 11 και 13) θεωρεί ο E.Hallager²⁷ ως πιθανό χώρο προέλευσης για ορισμένα δισκία, όπως τα: Μ.Η.πιν 73 (*Αρ. Κατ. 13*), Μ.Η.πιν 68-69 (*Αρ. Κατ. 21*) και Μ.Η.πιν 78 (*Αρ. Κατ. 34*). Όλα τα «σφραγίσματα» από τη ΒΔ πτέρυγα – και αυτά με ΠαρΑνΜ – πιστεύεται, βάσει της στρωματογραφικής θέσης τους, πως πρέπει να ανήκαν αρχικά σε δωμάτια του επάνω ορόφου, από όπου και έπεσαν, όταν καταστράφηκε η «Επαυλη». Έτσι, τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα μπορούν να χαρακτηριστούν *δευτερογενή*. Εξαίρεση, φαίνεται να αποτελεί το δισκίο HT Wc <3018> του *Αρ. Κατ. 13*, που πιθανότατα βρέθηκε *in situ* μέσα στο Δωμάτιο 13.²⁸

Τα δεδομένα αυτά πιστοποιούν την ύπαρξη ενός διοικητικού αρχείου στη ΒΔ πτέρυγα της «Επαυλης», στο οποίο ανήκαν προφανώς και τα περισσότερα από τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ. Αυτό βρισκόταν στον επάνω όροφο και, πιθανότερο, πάνω από την περιοχή του Δωματίου 13 και της Στοάς 11 (Σχ. 1). Δεν αποκλείεται, μάλιστα, να αποτελούνταν από περισσότερα του ενός δωμάτια, καθώς τα ΕνΔΤ, αλλά και οι πινακίδες, βρέθηκαν διασκορπισμένα στο ισόγειο σε μία αρκετά μεγάλης έκτασης περιοχή (από τη Στοά 11 έως τα Δωμάτια 7 και 57, καθώς και στην περιοχή των Δωματίων 4-49-12 και 47-48). Η παρουσία του αρχείου πιστοποιείται, βέβαια, όχι μόνο από το μεγάλο αριθμό των ΕνΔΤ και τη σποραδική συνεύρεσή τους με πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής, αλλά και από την εμφανή τυπολογική ποικιλία τους (κυρίως 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', αλλά και 'σφραγίσματα με δύο οπές', 'με επίπεδη βάση', δισκία και *noduli*).²⁹

²⁵ PALAIMA 1994, 312 / SCHOEP 2002, 25.

²⁶ SCHOEP 1997, 46-47. Σύμφωνα με την I.Schoep, 861 ενεπίγραφα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' (τα HT Wa 1001-1861), καθώς και δύο ενεπίγραφα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' (τα HT Wb 2001-2002), ήταν συγκεντρωμένα στην περιοχή της Στοάς 11, του Δωματίου 13 και, πιθανόν, του Διαδρόμου 50.

²⁷ MINOAN ROUNDEL II, 27-29, 31.

²⁸ MINOAN ROUNDEL I, 43 / PERNA 1994b, 100 / SCHOEP 1997, 46-48, 57-58 και Tab. 1 ("Secondary contexts"). Πρέπει να σημειωθεί, ότι η I.Schoep – για λόγους που δεν τεκμηριώνει – χαρακτηρίζει ως *δευτερογενή* και τη στρωματογραφική θέση εύρεσης του δισκίου HT Wc <3018> (SCHOEP 1997, 58 Tab. 1).

²⁹ Την ύπαρξη ενός κεντρικού διοικητικού αρχείου σε αυτή την περιοχή της ΒΔ πτέρυγας της «Επαυλης» και, μάλιστα, σε δωμάτια του επάνω ορόφου υποστηρίζουν μεταξύ άλλων οι E.Hallager (MINOAN ROUNDEL I, 77),

Όπως σωστά επισημαίνει η I.Schoep³⁰, το αρχαιακό υλικό από τη ΒΔ πτέρυγα και, ειδικότερα, από την περιοχή επάνω από τα Δωμάτια 11 και 13, αντιπροσωπεύει τυπολογικά μία απόθεση «με πλήρη σύνθεση» (*“Full Combination Deposit”*), η οποία πρέπει να σχετίζεται με τη λειτουργία ενός κεντρικού διοικητικού αρχείου σε αυτό το τμήμα της «Επαυλης». Η δε παρουσία του στην οικιστική πτέρυγα του οικοδομικού συγκροτήματος, δηλαδή σε μία περιοχή σαφώς διαχωρισμένη από τις αποθήκες, ίσως να μην είναι τυχαία. Ειδικότερα, το Δωμάτιο 13 του ισογείου (με πολύθυρο), αλλά πιθανότατα και το Δωμάτιο 11, αποτελούν τμήμα ενός αρκετά σύνθετου συνόλου δωματίων, που αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «*Συγκρότημα της Μινωικής Αίθουσας*» (*“Minoan Hall Complex/ System”*) - στο οποίο εντάσσεται και το Δωμάτιο 14, γνωστό κυρίως για τον πλούσιο τοιχογραφικό του διάκοσμο. Στην Αγ. Τριάδα, στο συγκρότημα αυτό φαίνεται πως ελάμβαναν χώρα πολλές και ποικίλες δραστηριότητες, όπως π.χ. κατανάλωση φαγητού, διασκέδαση, διαφόρων ειδών συναθροίσεις και, πιθανόν, και τελετουργικές δραστηριότητες (ειδικότερα στο Δωμάτιο 13, ίσως και στο 14).³¹ Ο εντοπισμός του αρχείου στον ίδιο χώρο - έστω και σε έμμεση γειτνίαση (στον επάνω όροφο) - φαίνεται να συσχετίζει επιπλέον το «*Συγκρότημα της Μινωικής Αίθουσας*» και με διοικητικές πρακτικές. Εξάλλου, η εύρεση αρχείων πολύ κοντά σε τέτοιου είδους συγκροτήματα παρατηρείται και σε άλλες θέσεις (π.χ. Μάλλια και Κ. Ζάκρο) και, πιθανόν, επομένως να μην είναι τυχαία.³² Από τη στιγμή, ωστόσο, που η χρήση των «*Μινωικών Αιθουσών*» (ή πολυθύρων) ως αποκλειστικά τελετουργικών χώρων παραμένει ανεξακρίβωτη και σε μεγάλο βαθμό ατεκμηρίωτη, η ερμηνεία του συγκεκριμένου αρχαιακού υλικού σε ένα καθαρά τέτοιο πλαίσιο θα ήταν υποθετική. Το βέβαιο είναι πως τα άτομα που απασχολούνταν στο συγκεκριμένο αρχείο, εργάζονταν πολύ κοντά σε ένα χώρο με πολύπλευρη - μεταξύ άλλων και πιθανή τελετουργική - χρήση.³³ Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στη ΒΔ πτέρυγα, στην ίδια περιοχή με τα διοικητικά τεκμήρια, βρέθηκαν και πολυάριθμα πολύτιμα αντικείμενα, όπως λίθινα αγγεία (π.χ. το 'ρυτό των Θεριστών', 'το ρυτό του Πυγμάχου'), χάλκινα εργαλεία, διακοσμημένα αγγεία, κ.ο.κ..³⁴

M.Perna (PERNA 1994b, 100), P.Militello (MILITELLO 1992, 412) και I.Schoep (SCHOEP 1997, 62 / SCHOEP 1999b, 206).

³⁰ SCHOEP 1997, 61-62 και Tab. 3 / SCHOEP 1998a, 79 / SCHOEP 1999b, 206 / SCHOEP 2002, 25.

³¹ Για το «*Συγκρότημα της Μινωικής Αίθουσας*» στη ΒΔ πτέρυγα της «Επαυλης» της Αγ. Τριάδας, βλ. HITCHCOCK 2000, 165-167 και 239 III. 5. Ειδικότερα, για τη χρήση (και τον τοιχογραφικό διάκοσμο) των Δωματίων 13 και 14, βλ. επιπλέον REHAK 1997a, 163-175.

³² Για το συσχετισμό του «*Συγκροτήματος της Μινωικής Αίθουσας*» στην «Επαυλη» της Αγ. Τριάδας με το αρχείο και, κατ' επέκταση, με διοικητικές δραστηριότητες, βλ. HITCHCOCK 2000, 159-160, 165-167, 190. Τη γειτνίαση των δύο χώρων επισημαίνει και η I. Schoep (SCHOEP 2002, 25).

³³ Για τη χρήση των πολυθύρων, γενικότερα, βλ. HITCHCOCK 2000, 158-160, 190 / REHAK & YOUNGER 1998, 109, 143-145 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

³⁴ SCHOEP 1997, 61 Tab. 3, 62 / SCHOEP 2002, 25 / MINOAN ROUNDEL I, 43-44, 77.

Η εικόνα που αντανακλούν οι δύο άλλες μεγάλες συγκεντρώσεις ΕνΔΤ από την «Έπαυλη» της Αγ. Τριάδας εμφανίζεται κάπως διαφορετική. Τα ευρήματα της Αποθήκης 59 στην πτέρυγα των Β. αποθηκών, καθώς και εκείνα πάνω στο περβάζι ενός παραθύρου στο Δ. τοίχο του Δωματίου 27 στη ΝΔ πτέρυγα, φαίνεται να αντιπροσωπεύουν αποθέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μία πιο περιορισμένη, τυπολογικά, ποικιλία διοικητικών τεκμηρίων (Αποθέσεις «με περιορισμένη σύνθεση»/“*Limited Combination Deposits*”). Δεν είναι, ίσως, τυχαίο που και οι δύο αυτές επιχώσεις σχετίζονται με αποθηκευτικούς χώρους. Στην πρώτη περίπτωση, τα διοικητικά τεκμήρια πιθανόν βρίσκονταν αρχικά σε δωμάτιο/α του πρώτου ορόφου, πάνω ακριβώς από την Αποθήκη 59, ενώ στη δεύτερη προέρχονται από μία περιοχή που χρησιμοποιούνταν, μάλλον, για αποθήκευση αγαθών.³⁵

Ωστόσο, η ερμηνεία αυτών των δύο αποθέσεων και, ιδιαίτερα, η σχέση τους με το κεντρικό διοικητικό αρχείο στη ΒΔ πτέρυγα, παραμένουν ασαφείς. Αυτό που τεκμηριώνεται με βεβαιότητα είναι ότι η διοικητική δραστηριότητα ελάμβανε χώρα, ταυτόχρονα, σε περισσότερα από ένα σημεία μέσα στην «Έπαυλη». Όμως, αβέβαιο παραμένει εάν τα ΕνΔΤ από τις δύο αυτές αποθέσεις αντανακλούν διοικητικές πρακτικές προσωρινού χαρακτήρα και εάν προορίζονταν να συγκεντρωθούν και να μεταφερθούν τελικά στο κεντρικό αρχείο για τον τελικό λογιστικό έλεγχο ή όχι. Πάντως, η συνεύρεσή τους με πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής, υποδηλώνει ότι το τελευταίο στάδιο καταγραφής των συναλλαγών που αυτά αντιπροσώπευαν πάνω σε πήλινες πινακίδες, θα μπορούσε να είχε ήδη πραγματοποιηθεί στο χώρο όπου και αποκαλύφθηκαν.³⁶

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως ο μεγάλος αριθμός ΕνΔΤ με ΠαρΑνΜ και, γενικότερα, διοικητικών ενδείξεων από την Αγ. Τριάδα πιστοποιεί το σημαντικό διοικητικό ρόλο που είχε η συγκεκριμένη θέση στην περιοχή της Δ. Μεσαράς. Το σύνολο των διοικητικών τεκμηρίων, η ποικιλία τους, αλλά και το περιεχόμενο των πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής, υποδηλώνουν πως η «Έπαυλη» έλεγχε διοικητικά και εκμεταλλευόταν μία περιοχή, που θα εκτεινόταν πέρα από τα όρια του ίδιου του οικισμού, έστω κι αν είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η ακριβής έκταση αυτής της εδαφικής επικράτειας.³⁷ Τέλος, πρέπει να σημειωθεί πως η άμεση γειτνίαση της Αγ. Τριάδας με το «ανάκτορο» της Φαιστού δε φαίνεται να επισκιάζει ή να κλονίζει τον κυρίαρχο διοικητικό ρόλο της πρώτης στην ευρύτερη περιοχή. Αντιθέτως, η πλήρης

³⁵ SCHOEP 1997, 63 / SCHOEP 2002, 25.

³⁶ Βλ. γενικότερα, SCHOEP 1997, 63-64 και SCHOEP 2002, 25, όπου η συγγραφέας θεωρεί πιθανόν ότι οι πληροφορίες από αυτές τις αποθέσεις «με περιορισμένη σύνθεση» της Αγ. Τριάδας μεταφέρονταν τελικά στο κεντρικό διοικητικό αρχείο της ΒΔ πτέρυγας.

³⁷ Για το ρόλο της Αγ. Τριάδας στην ευρύτερη περιοχή της Δ. Μεσαράς, βλ. ενδεικτικά SCHOEP 2002, 23-33.

απουσία διοικητικών ενδείξεων από την YM IB Φαιστό υποδηλώνει ότι την περίοδο αυτή το διοικητικό κέντρο είχε προφανώς μετατοπιστεί από τη Φαιστό στην Αγ. Τριάδα, με την τελευταία να αναλαμβάνει πλέον κάποιες από τις αρμοδιότητες της πρώτης, ίσως στο πλαίσιο δύο λειτουργικά διαφορετικών κτιρίων που, όμως, αλληλοσυμπληρώνονταν.³⁸

A.2) Γουρνιά

Τα Γουρνιά, στο μυχό του κόλπου του Μιραμπέλλου, είναι από τους ελάχιστους μινωικούς οικισμούς που έχει ανασκαφεί κατά το μεγαλύτερο τμήμα του. Κτισμένος σε ένα χαμηλό λόφο, ο οικισμός γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη και ευημερία κατά τη Νεοανακτορική περίοδο και ιδιαίτερα στην YM I φάση, όταν στην επίπεδη κορυφή του λόφου οικοδομήθηκε το λεγόμενο «ανάκτορο». Πρόκειται για το κεντρικό κτίριο της θέσης, γύρω από το οποίο ήταν οργανωμένη η πόλη των Γουρνιών (Σχ. 2). Τόσο η πόλη όσο και το κεντρικό κτίριο καταστράφηκαν από πυρκαγιά και εγκαταλείφθηκαν στο τέλος της YM IB περιόδου, παρόλο που κάποιες οικίες στην Αν. κλιτύ του λόφου φαίνεται πως είχαν καταστραφεί ήδη κατά την YM IA φάση.³⁹

Το «ανάκτορο», με δύο οικοδομικές φάσεις,⁴⁰ ήταν κτισμένο στο Β. άκρο μιας μεγάλης, ορθογώνιας αυλής, δημόσιου χαρακτήρα (Σχ. 3). Ωστόσο, η πρώτη εντύπωση που διαμορφώνει κάποιος, ότι δηλαδή η αυλή δε βρίσκεται στο κέντρο ακριβώς του «ανακτόρου», ίσως είναι παραπλανητική. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον J.S.Soles,⁴¹ είναι πιθανόν πολλά από τα δωμάτια του «οικοδομικού τετραγώνου Η» (*“Block H”*), κατά μήκος της Δ. πλευράς της αυλής, όπως και τα δωμάτια που αναπτύσσονται κατά μήκος της Αν. πλευράς της, να αποτελούσαν ουσιαστικά τμήμα του κεντρικού κτιρίου και του αρχικού αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του, επεκτείνοντάς το προς Ν.. Σε αυτή την περίπτωση, το «ανάκτορο» των Γουρνιών εμφανίζεται ως ένα οικοδομικό συγκρότημα, οργανωμένο γύρω από μία κεντρική αυλή (*“a court-centered building”*). Κατ’ επέκταση, η γενικότερη αρχιτεκτονική του διάταξη και οργάνωση, καθώς και πολλά από τα

³⁸ Για την προτεινόμενη σχέση της Αγ. Τριάδας με τη Φαιστό κατά την YM IB περίοδο, βλ. κυρίως SCHÖPER 2002, 23-33, καθώς και WEINGARTEN 1990b, 110 και σημ. 35, 119.

³⁹ Για τον οικισμό των Γουρνιών, βλ. ενδεικτικά: ΔΑΒΡΑΣ 1989 και CADOGAN 1992a, 104-111 (όπου και σχετική βιβλιογραφία). Για τις ενδείξεις YM IA καταστροφής στο μεγαλύτερο τμήμα της Αν. πλαγιάς του λόφου, βλ. MINOAN ROUNDLE I, 39, 41 και CMS II.6, 171.

⁴⁰ Η χρονολόγηση της αρχικής κατασκευής του «ανακτόρου» παραμένει προβληματική, καθώς άλλοι την τοποθετούν στην YM I φάση (π.χ. CADOGAN 1992a, 104) και άλλοι λίγο προωμότερα, στις αρχές της Νεοανακτορικής περιόδου (SOLES 1991, 26). Η δεύτερη οικοδομική φάση του κτιρίου, με εκτεταμένη και σημαντική αναδιαμόρφωση και ανοικοδόμηση, τοποθετείται στην YM I (αρχές της YM IB) και, πιθανόν, συνδέεται με κάποια φυσική καταστροφή που υπέστη κατά την περίοδο αυτή (ίσως στην YM IA). Για τις οικοδομικές φάσεις του «ανακτόρου» και της πόλης των Γουρνιών, βλ. αναλυτικότερα: SOLES 1991, 21-31 / SOLES 2002, 123-128 / DRIESSEN & MACDONALD 1997, 31-32.

⁴¹ SOLES 2002, 125-126, 129 / SOLES 1991, 19, 21, 72-73.

επιμέρους αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του φαίνεται να αντανakλούν μία «αρχιτεκτονική γοήτρου» και να παραπέμπουν σε μία εικόνα, αρκετά όμοια με εκείνη των τυπικών «ανακτόρων».42 Μορφολογικά, επομένως, τα Γουρνιά μπορούν να ταξινομηθούν μεταξύ των θέσεων με κεντρικό κτίριο, τυπικού «ανακτορικού» χαρακτήρα (*“Palatial Central Building Sites”*). Ωστόσο, το εμφανώς μικρότερο μέγεθος του δεν αποκλείεται να υποδηλώνει μία διαφορετική, υποδεέστερη κατάταξή του στην κλίμακα της οικιστικής ιεραρχίας, ειδικότερα, σε σύγκριση με άλλες θέσεις, όπως η Κνωσός, η Φαιστός ή τα Μάλλια.43

Είναι γεγονός, ότι ενώ αρχιτεκτονικά το κεντρικό οικοδομικό συγκρότημα των Γουρνιών φαίνεται να ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με «ανάκτορο», ένα από τα ζητήματα που έχει απασχολήσει την έρευνα τα τελευταία χρόνια, είναι εάν και λειτουργικά μπορεί να αναγνωριστεί ως τέτοιο ή αν ήταν ένα κεντρικό κτίριο ελάσσονος σημασίας και σπουδαιότητας. Οι απόψεις των μελετητών δίστανται πάνω στο θέμα αυτό.44 Ο J.S.Soles, ωστόσο, –μέσα από μία λεπτομερή επανεξέταση των αρχιτεκτονικών στοιχείων– χαρακτηρίζει, ανεπιφύλακτα, το κεντρικό κτίριο των Γουρνιών ως «ένα ανάκτορο, μικρότερο σε μέγεθος, αλλά όμοιο ως προς το σχέδιο και τη λειτουργία με τα υπόλοιπα ανάκτορα της Κρήτης».45

Μεταξύ των πολλαπλών λειτουργιών που είθισται να αποδίδονται σε ένα «ανάκτορο» συγκαταλέγεται και η διοικητική, και τα Γουρνιά έδωσαν πράγματι ενδείξεις μιας τέτοιου είδους δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, από την πόλη και το «ανάκτορο» προέρχονται συνολικά 17 ενσφράγιστα τεκμήρια του διοικητικού συστήματος που βασίζεται στη Γραμμική Α γραφή, τα οποία και χρονολογούνται στη Νεοανακτορική περίοδο.46 Ένα από αυτά, ωστόσο, φαίνεται πως είχε χαθεί ήδη από το 1904 ή 1905

⁴² Για τη μορφολογική/ αρχιτεκτονική ομοιότητα του «ανακτόρου» των Γουρνιών με τα άλλα «ανάκτορα» του νησιού, βλ. CADOGAN 1992a, 104 / SOLES 1991, 17, 19, 21, 70-73 / SOLES 2002, 124, 129 / HITCHCOCK 2000, 38-39.

⁴³ SCHOEP 1997, 30-31 / SCHOEP 1998a, 76.

⁴⁴ Για μία συνοπτική παράθεση των διαφόρων απόψεων, βλ. ενδεικτικά SOLES 1991, 17, 19 και σημ. 3.

⁴⁵ SOLES 1991, 17-78. Για μία αρκετά ενδιαφέρουσα κριτική πάνω στη μελέτη και τις απόψεις του J.S.Soles, βλ. HITCHCOCK 2000, 37-39.

⁴⁶ Τα 15 από αυτά βρίσκονται σήμερα στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου. Πρόκειται για τα: Μ.Η. 83, 101, 102, 103/1-3, 104, 105/1-8. Βλ. αναλυτικότερα, CMS II.6, Νρ. 157-162 / *MINOAN ROUND I*, 25 Table 2 και II, 11, 211, 219. Η αρχική ύπαρξη ενός επιπέδου «σφραγίσματος», του Μ.Η. 105/9, επιβεβαιώθηκε από τη V.Fotou (FOTOU 1993, 38 Cat. Nos. 1-9), μετά από λεπτομερή μελέτη των ανασκαφικών σημειώσεων και ημερολογίων. Κατά τη γνώμη της, τα «σφραγίσματα» που βρέθηκαν μέσα στο αναποδογυρισμένο καπάκι ενός αγγείου στο Δωμάτιο 30 της Οικίας Fg, θα πρέπει να ήταν αρχικά 9 και όχι 8 (Μ.Η. 105/1-8), όπως αναφέρει ο B.E.Williams (WILLIAMS 1908, 54β) στην αρχική δημοσίευση των ευρημάτων. Προφανώς, ο τελευταίος δεν συμπεριέλαβε το συγκεκριμένο «σφράγισμα», επειδή δεν εντόπισε στο Μουσείο Ηρακλείου κατά τη μελέτη του υλικού. Βλ. επίσης, *MINOAN ROUND I*, 41 και σημ. 57.

και, για το λόγο αυτό, δε συμπεριλήφθηκε ούτε στην αρχική δημοσίευση των σφραγισμάτων από τον B.E.Williams.⁴⁷

Κατά την άποψή μου, το τελευταίο από τα προαναφερθέντα «σφραγίσματα» δεν μπορεί να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης και, ειδικότερα, της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων, καθώς για αυτό υπάρχει μόνο μία σύντομη περιγραφή των δύο σφραγιστικών μοτίβων του, χωρίς καμία άλλη πληροφορία.⁴⁸ Αντιθέτως, για τα υπόλοιπα 16 γνωρίζουμε με σχετική βεβαιότητα τόσο τον τύπο κ' το σφραγιστικό μοτίβο τους όσο και τον τύπο της σφραγίδας που έχει χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά τους.⁴⁹ Από αυτά τα 16 ΕνΔΤ, μόνο 2 φέρουν σφραγιστικό αποτύπωμα με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 46-47*). Πρόκειται, δηλαδή, για ένα ποσοστό που προσεγγίζει μόλις το 13% του συνόλου των «σφραγισμάτων» από τη συγκεκριμένη θέση.

Και τα δύο αυτά παραδείγματα - 1 nodulus (*Αρ. Κατ. 46*) και 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση' (*Αρ. Κατ. 47*) - προέρχονται από το κεντρικό κτίριο του οικισμού, το λεγόμενο «ανάκτορο» και, ειδικότερα, από το δυτικό τμήμα του. Στην αρχική δημοσίευση του υλικού από τα Γουρνιά, ως χώρος προέλευσής τους αναφέρεται η «Δυτική Αυλή του Ανακτόρου».⁵⁰ Ωστόσο, με βάση την πιο πρόσφατη και ενδελεχή έρευνα της V.Φοτου, τα σημεία εύρεσής τους μπόρεσαν να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη ακρίβεια. Έτσι, το ένα βρέθηκε πιθανότατα μέσα στο «ανάκτορο» και, πιο συγκεκριμένα, στο Δωμάτιο G3, ενώ το δεύτερο πρέπει να προέρχεται, επίσης, από την ίδια περιοχή⁵¹ (Σχ. 3). Όσον αφορά, τέλος, στην ακριβέστερη χρονολόγησή τους, και τα δύο τοποθετούνται πιθανότατα στην ΥΜ ΙΒ φάση.⁵²

Αξίζει να σημειωθεί πως στο «ανάκτορο» των Γουρνιών και, μάλιστα, στον ίδιο περίπου χώρο, εντοπίστηκαν 4 ακόμα «σφραγίσματα», τα όποια όμως φέρουν άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα.⁵³ Φαίνεται, επομένως, ότι τα *Αρ. Κατ. 46-47* αποτελούν

⁴⁷ WILLIAMS 1908, 54. Το συγκεκριμένο «σφράγισμα» (Μ.Η. Αρ. Ευρετ. άγνωστος), το οποίο μέχρι σήμερα δεν μπόρεσε να εντοπιστεί στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου, αναφέρεται απλώς πολύ σύντομα από την Η.Β.Hawes ως ένα «σφράγισμα» με δύο σφραγιστικά μοτίβα: “*Running hound*” και “*Lady on griffin among reeds*”. Ως χώρος προέλευσής του δηλώνεται το Δωμάτιο 25 της Οικίας Cf. Με βάση την περιγραφή της Η.Β.Hawes, ο E.Hallager εικάζει ότι πρέπει να επρόκειτο είτε για ένα δισκοειδές nodulus είτε για ένα ‘σφράγισμα με επίπεδη βάση’ (κάθετο δίσκο) [*MINOAN ROUNDEL I*, 39 και II, 11]. Για το συγκεκριμένο «σφράγισμα», βλ. επίσης: ΦΟΤΟΥ 1993, 39 Cat. No. 16, 68 και *CMS II.6*, 171.

⁴⁸ Από τη στιγμή που το συγκεκριμένο «σφράγισμα» έχει χαθεί, είναι αδύνατον να προσδιοριστεί τόσο ο τύπος των δύο σφραγιστικών επιφανειών που χρησιμοποιήθηκαν για το τύπωμά του όσο και ο τύπος του ίδιου του «σφραγίσματος». Η τυπολογική του ταξινόμηση από τον E.Hallager (βλ. πιο πάνω, σημ. 47) είναι καθαρά υποθετική.

⁴⁹ Πρόκειται για τα εξής 16 «σφραγίσματα»: Μ.Η. 101, 102, 103/1-3, 104, 105/1-9 και Μ.Η. 83.

⁵⁰ WILLIAMS 1908, 54β, Fig. 30,4.

⁵¹ ΦΟΤΟΥ 1993, 38-39 Cat. Nos. 13-14. Βλ. επίσης: *MINOAN ROUNDEL I*, 39-41 και σημ. 53 / *CMS II.6*, 171, Nr. 161-162 / SOLES 1991, 77 Cat. Nos. 8-9 (με ένδειξη προέλευσης «*Ανάκτορο, Δυτική Αυλή*»).

⁵² *MINOAN ROUNDEL I*, 39, 41.

⁵³ Πρόκειται για τα Μ.Η. 103/1-3 και 104. Βλ. αναλυτικότερα: ΦΟΤΟΥ 1993, 35, 38-39 Cat. Nos. 10-12, 15 / *MINOAN ROUNDEL I*, 39, 41 / *CMS II.6*, 171.

τμήμα μιας μεγαλύτερης συγκέντρωσης ΕνΔΤ στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου» και, ειδικότερα, στην περιοχή των Δωματίων G3-G4. Η παρατήρηση αυτή αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αν ληφθεί υπόψη ότι στην περιοχή αυτή βρέθηκαν και 1 ή 2 σφραγίδες.⁵⁴ Όλα τα ΕνΔΤ θα πρέπει να ανήκαν αρχικά σε δωμάτιο του επάνω ορόφου (επάνω από τα Δωμάτια G3-G4) και να έπεσαν στη συγκεκριμένη περιοχή κατά την καταστροφή του κτιρίου στην ΥΜ ΙΒ περίοδο (δευτερογενή αρχαιολογικά συμφραζόμενα).⁵⁵ Το Δωμάτιο G4 χαρακτηρίζεται με βεβαιότητα ως χώρος αποθήκευσης, ενώ το G3 - στο οποίο βρέθηκαν τρεις πίθοι και μία πλίνθινη πλατφόρμα - πιστεύεται πως θα εξυπηρετούσε κάποια εργαστηριακή δραστηριότητα, ίσως παράλληλα με την αποθηκευτική.⁵⁶

Επομένως, η ύπαρξη ενός διοικητικού αρχείου στον επάνω όροφο αυτής της πτέρυγας του «ανακτόρου» εμφανίζεται αρκετά πιθανή, παρά το γεγονός ότι τα ΕνΔΤ που βρέθηκαν εκεί είναι αριθμητικά λίγα (συνολικά 6) και, επίσης, απουσιάζουν τελείως πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής.⁵⁷ Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί πως το συγκεκριμένο σύνολο «σφραγισμάτων» από το «ανάκτορο» αποτελείται μόνο από *noduli* και «σφραγίσματα με επίπεδη βάση». Επομένως, τυπολογικά φαίνεται να αντιπροσωπεύει μία απόθεση «με περιορισμένη σύνθεση»,⁵⁸ παρόλο που η εικόνα αυτή ενδέχεται να μην αντανακλά πλήρως την ιστορική πραγματικότητα, αλλά να καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις τυχαίες συνθήκες διατήρησης, ή και ανακάλυψης, των ίδιων των ευρημάτων. Αυτό που έχει σημασία, είναι ότι ο εντοπισμός των δύο «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ - καθώς και των υπολοίπων - μέσα στο ίδιο το «ανάκτορο» συνδέει προφανώς τα ευρήματα αυτά με την κεντρική διοίκηση της θέσης.

Ο J.H.Soles⁵⁹ επιχειρεί έναν πιο ακριβή προσδιορισμό της θέσης του αρχείου μέσα στο «ανάκτορο», προτείνοντας ότι οι διοικητικές και αρχειακές δραστηριότητες θα πρέπει να ελάμβαναν χώρα σε ένα παρακείμενο δωμάτιο του πιο πάνω ορόφου, το Δωμάτιο 25 (Σχ. 3). Την υπόθεση αυτή βασιζέται όχι τόσο στη χωρική κατανομή των ίδιων των ΕνΔΤ, αλλά στην ιδιαίτερη θέση που φαίνεται να είχε το συγκεκριμένο δωμάτιο. Ειδικότερα, παρατηρεί ότι οι περισσότεροι αποθηκευτικοί χώροι της πτέρυγας αυτής

⁵⁴ ΦΟΤΟΥ 1993, 35.

⁵⁵ ΦΟΤΟΥ 1993, 35 / *MINOAN ROUNDEL I*, 41, 77.

⁵⁶ SOLES 1991, 40, 70-71 / SOLES 2002, 124.

⁵⁷ Την ύπαρξη ενός αρχείου στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου» των Γουρνιών, σε δωμάτιο του επάνω ορόφου, υποστηρίζει ο E.Hallager, ο οποίος μάλιστα και το χαρακτηρίζει ως «μικρό αρχείο» (*MINOAN ROUNDEL I*, 77).

⁵⁸ Για τον ορισμό μίας απόθεσης «με περιορισμένη σύνθεση» (*“Limited Combination Deposit”*), βλ. SCHOEP 1997, 63. Η I.Schoep, στο συγκεκριμένο άρθρο, δεν εξετάζει το σύνολο των σφραγισμάτων από το «ανάκτορο» των Γουρνιών, καθώς δεν περιλαμβάνει ενεπίγραφα διοικητικά τεκμήρια. Ωστόσο, επισημαίνει ότι δε βρέθηκαν καθόλου «σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης», την παρουσία των οποίων θεωρεί απαραίτητη για τον χαρακτηρισμό μίας απόθεσης ως *“Full Combination Deposit”* (SCHOEP 1997, 61).

⁵⁹ SOLES 1991, 70, 74 / SOLES 2002, 124.

όχι μόνο βρίσκονταν σε άμεση γειννίαση με το Δωμάτιο 25 αλλά, επιπλέον, η πρόσβαση σε αυτούς εξασφαλιζόταν μέσω του συγκεκριμένου δωματίου. Κατά τη γνώμη του, επομένως, αυτό θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν ως χώρος για την επίβλεψη, τον έλεγχο και την καταγραφή των αγαθών που διακινούνταν προς και από τις αποθήκες του «ανακτόρου». Η άποψή του αυτή, αν και πιθανή, είναι δύσκολο να επιβεβαιωθεί, ιδιαίτερα από τη στιγμή που μέσα στο ίδιο το Δωμάτιο 25 δε βρέθηκαν ούτε «σφραγίσματα» ούτε πινακίδες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι «σφραγίσματα» του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής (χωρίς, ωστόσο, ΠαρΑνΜ) έχουν βρεθεί και στην πόλη των Γουρνιών, στις Οικίες Fg και Cf (Σχ. 2).⁶⁰ Η ανακάλυψή τους εκτός του «ανακτόρου» και μάλιστα σε οικίες, οι οποίες δε φαίνεται να αποτελούσαν κατοικίες κάποιας ελίτ, είναι πιθανόν να υποδηλώνει ένα επίπεδο ανεξάρτητης ή ιδιωτικής διοίκησης, στο πλαίσιο ενδεχομένως της διαχείρισης των συναλλαγών και των υποθέσεων ενός νοικοκυριού. Σ' αυτό συνηγορεί, επιπλέον, και η τυπολογικά πολύ περιορισμένη σύνθεση των συγκεκριμένων αποθέσεων.⁶¹ Από την άλλη πλευρά, δεν αποκλείεται η διοικητική δραστηριότητα στις δύο συγκεκριμένες οικίες να συσχετίζεται με τις ενδείξεις επεξεργασίας χαλκού που βρέθηκαν εκεί ή, ακόμα, και με τη θέση τού ενός κτιρίου (της Οικίας Cf) κοντά στην είσοδο της πόλης.⁶² Στο πλαίσιο ενός τέτοιου ενδεχόμενου, η παρουσία διοικητικών τεκμηρίων σε οικίες της πόλης των Γουρνιών θα μπορούσε να αντανακλά ένα επίπεδο αποκεντρωτικής διοίκησης.

Κατά τη γνώμη μου, το σύνολο των ΕνΔΤ της Νεοανακτορικής περιόδου από τα Γουρνιά, αν και αριθμητικά περιορισμένο, πιστοποιεί την ύπαρξη διοικητικών δραστηριοτήτων στη θέση αυτή, σε αντίθεση με την άποψη που εκφράζεται από τη J.Weingarten, ότι δηλαδή τα μέχρι τώρα διοικητικά δεδομένα «δεν αποτελούν ένδειξη για μία ενεργή τοπική γραφειοκρατία».⁶³ Εκτιμώντας τις υπάρχουσες ενδείξεις για

⁶⁰ Πιο συγκεκριμένα, 9 noduli προέρχονται από το Δωμάτιο 30 της Οικίας Fg, όπου και εντοπίστηκαν σε άμεση σχέση με πολύτιμα αντικείμενα, ενώ 1 nodulus (ή 'σφράγισμα με επίπεδη βάση') - που πλέον έχει χαθεί - ήρθε στο φως στο Δωμάτιο 25 της Οικίας Cf, η οποία φαίνεται πως καταστράφηκε κατά την YM IA φάση. Από το ίδιο δωμάτιο εικάζεται ότι προέρχεται και το μοναδικό δισκίο των Γουρνιών (M.H. 83=GO Wc 1). Ωστόσο, αν και η προέλευση του τελευταίου από την πόλη θεωρείται σχεδόν βέβαιη, η ακριβέστερη απόδοσή του στο δωμάτιο της συγκεκριμένης οικίας έχει αμφισβητηθεί. Για τα ΕνΔΤ από τις Οικίες Fg και Cf της πόλης των Γουρνιών, βλ. αναλυτικότερα: FOTOU 1993, 38 Cat. Nos. 1-9, 39 Cat. No.16, 68 / *MINOAN ROUNDEL I*, 39, 41, 77 / CMS II.6, 171 / SCHOEP 1997, 45, 58 Tab. 1 (GO Wc 1), 59, 60 / SCHOEP 1998a, 78, 79, 80. Βλ. επίσης πιο πάνω, σημ. 46-47.

⁶¹ SCHOEP 1998a, 82, 84.

⁶² *MINOAN ROUNDEL I*, 41.

⁶³ WEINGARTEN 1990b, 109-112. Την άποψή της στηρίζει στο γεγονός, ότι μεταξύ των YM IB ΕνΔΤ από τα Γουρνιά συγκαταλέγονται μόνο δύο 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', ενώ τα υπόλοιπα είναι ουσιαστικά noduli. Κατά τη γνώμη της, τα δύο πρώτα έφτασαν πιθανότατα στα Γουρνιά από κάποια άλλη θέση, μάλλον την Κνωσό, ενώ τα noduli - στο πλαίσιο της ερμηνείας τους ως αποδεικτικά στοιχεία ("dockets") - φαίνεται να πιστοποιούν απλώς τη χρήση σφραγίδων για επιβεβαίωση της ταυτότητας των ατόμων που τα έφεραν και

κάποιου είδους διοικητική δραστηριότητα στα Γουρνιά, σε συνδυασμό με το μέγεθος του οικισμού, την ύπαρξη ενός κεντρικού κτιρίου με τυπικά «ανακτορικά» χαρακτηριστικά και, γενικότερα, την οικιστική του οργάνωση, θα λέγαμε πως η θέση αυτή είναι η πιο σημαντική και ακμάζουσα Νεοανακτορική κοινότητα στην περιοχή του Μιραμπέλλου. Δεν αποκλείεται, επομένως, στην ΥΜ Ι περίοδο το «ανάκτορο» να είχε αναλάβει το διοικητικό και οικονομικό έλεγχο αυτής της περιοχής, για την οποία ωστόσο αγνοούμε τα ακριβή όριά της.⁶⁴

A.3) Κάτω Ζάκρος

Η Ζάκρος, ένας από τους σημαντικότερους Νεοανακτορικούς οικισμούς, κυρίως λόγω της ιδιαίτερης θέσης της στο ανατολικότερο άκρο της Κρήτης, αποτελείται από ένα μνημειώδες οικοδομικό συγκρότημα, οργανωμένο γύρω από μία κεντρική αυλή, το λεγόμενο «ανάκτορο» και από μία εκτεταμένη πόλη, η οποία αναπτύσσεται πάνω στις κλιτές τριών λόφων γύρω από αυτό (Σχ. 4). Η πόλη φαίνεται, ουσιαστικά, σαν να δεσπόζει του «ανακτόρου», το οποίο είναι κτισμένο σε χαμηλότερο σημείο και σε επίπεδο έδαφος, ενώ είναι πιθανόν ότι αρχικά σχεδιάστηκε μάλλον ως μια πόλη-λιμάνι παρά ως μία πόλη οργανωμένη γύρω από ένα «ανακτορικό» συγκρότημα.⁶⁵ Παρόλο που η τελική καταστροφή από πυρκαγιά τόσο της πόλης όσο και του «ανακτόρου» τοποθετείται στο τέλος της ΥΜ ΙΒ περιόδου, υπάρχουν σαφείς ενδείξεις και για μια ΥΜ ΙΑ καταστροφή, μετά από την οποία αρκετές οικίες και δωμάτια εγκαταλείφθηκαν ή δέχτηκαν διαφόρων ειδών μετατροπές.⁶⁶ Με βάση, μάλιστα, την πιο πρόσφατη άποψη του Λ. Πλάτωνα,⁶⁷ το τελευταίο «ανάκτορο» της Κ. Ζάκρου – αυτό που ανακαλύφθηκε από τον Ν. Πλάτωνα – οικοδομήθηκε, πιθανότατα, μόλις στο τέλος της ΥΜ ΙΑ περιόδου (ή ακόμα και στις αρχές της ΥΜ ΙΒ) και, επομένως, ήταν αρκετά μεταγενέστερο από εκείνο της Κνωσού. Η άποψη αυτή αντιπαρατίθεται στη μέχρι τώρα προτεινόμενη χρονολόγηση για την οικοδόμησή του στις αρχές της ΥΜ ΙΑ φάσης και, ενώ είναι ίσως

όχι μία ενεργή τοπική γραφειοκρατία. Την αντίρρησή τους σε μία τέτοιου είδους ερμηνευτική προσέγγιση εκφράζουν, στο ίδιο άρθρο, οι I.Pini και Th.G.Palaima (βλ. 115 “Response” by I.Pini και 117 “Discussion”).

⁶⁴ WATROUS & BLITZER 1999, 905-909 και, ειδικότερα, 908 / SOLES 1991, 17-78 και, ιδιαίτερα, 70-76 / SOLES 2002, 123-131. Ο J.S.Soles υποστηρίζει, ειδικότερα, ότι τα Γουρνιά είναι η κύρια θέση στην περιοχή γύρω από τον κόλπο του Μιραμπέλλου και, πιθανόν, η έδρα/ το κέντρο μιας πολιτείας σε αυτή την περιοχή κατά την ΥΜ Ι περίοδο.

⁶⁵ Για το «ανάκτορο» και την πόλη της Κ. Ζάκρου, βλ. γενικότερα: PLATON N. 1992, 292-301 (όπου και εκτενής σχετική βιβλιογραφία) / CHRYSOULAKI & PLATON 1987, 77-84 / CUNNINGHAM 2001, 74-75, 77-79, 83-85.

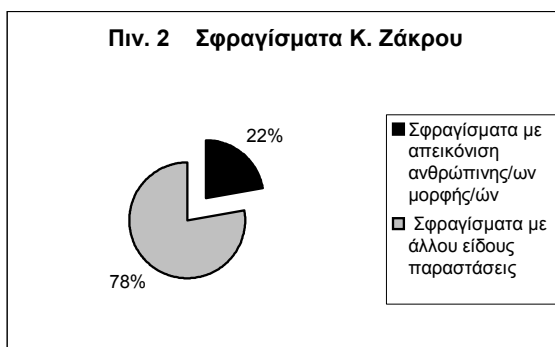
⁶⁶ DRIESSEN & MACDONALD 1997, 33.

⁶⁷ PLATON L. 2002, 145-156.

πολύ νωρίς ακόμα για να γίνει αποδεκτή, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να υπολογίζεται ως πιθανό ενδεχόμενο.⁶⁸

Από το Νεοανακτορικό οικισμό της Κ. Ζάκρου προέρχεται ένας αρκετά μεγάλος αριθμός (564) πήλινων ΕνΔΤ. Από αυτά, τα 559 προέρχονται από την Οικία Α, το δυτικότερο κτίριο που ανασκάφηκε το 1901 από τον D.G.Hogarth στην κορυφή ενός χαμηλού λόφου, σε απόσταση περίπου 100 μ. ΒΔ του «ανακτόρου» και 300μ. από τη σημερινή ακτογραμμή⁶⁹ (Σχ. 4). Τα υπόλοιπα 5 προέρχονται από τις ανασκαφές του Ν.Πλάτωνα, το 1963, στο κεντρικό και πιο μνημειώδες οικοδομικό συγκρότημα της θέσης, το «ανάκτορο».⁷⁰ Ο ακριβής αριθμός των «σφραγισμάτων» από το τελευταίο είναι δύσκολο να καθοριστεί, καθώς στις υπάρχουσες δημοσιεύσεις πολύ συχνά υπάρχουν μόνο κάποιες γενικές αναφορές στην εύρεσή τους. Τα προαναφερθέντα 5 παραδείγματα είναι τα μοναδικά που μπόρεσαν να ταυτιστούν με «σφραγίσματα» που βρίσκονται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.⁷¹

Από τα συνολικά 564 Νεοανακτορικά ΕνΔΤ από την Κ.Ζάκρο, τα **125** φέρουν

σφραγιστικά αποτυπώματα με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 48-92*). Πρόκειται, δηλαδή, για ένα ποσοστό που προσεγγίζει το 22% του συνολικού αριθμού (Πιν. 2).

⁶⁸ Βλ. CUNNINGHAM 2001, 77, 83 και MACDONALD 2002, 35 σημ. 1.

⁶⁹ Για την Οικία Α, βλ. D.G.Hogarth, "Excavations at Zakro, Crete", *BSA* 7 (1900-1901), 121-149. Ο D.G.Hogarth (HOGARTH 1902, 76) υπολόγισε τον αριθμό των «σφραγισμάτων» σε περίπου 500. Πιθανότατα, δεν έλαβε υπόψη του τα πολύ κατεστραμμένα παραδείγματα. Ο αριθμός των 559 «σφραγισμάτων» από την Οικία Α – που υιοθετείται στην παρούσα μελέτη – βασίζεται στα δεδομένα του CMS II.7. Βλ. αναλυτικότερα, CMS II.7, σ. XVII και σημ. 8. Ο συνολικός αριθμός των ΕνΔΤ από την Οικία Α υπολογίζεται από τον E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 73) σε 555, από την I.Schoep (SCHOEP 1998a, 81 Fig. 3) σε 560 και από τη J.Weingarten (WEINGARTEN 1991, 303) σε 564.

⁷⁰ Βλ. ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974.

⁷¹ Για τα 5 βέβαια «σφραγίσματα» (M.H. 1051, 1152, 1153, 1154, 1155) που προέρχονται από το «ανάκτορο» της Κ.Ζάκρου, βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL* I, 73, 76-77 και CMS II.7, σ. XVII-XVIII. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ενώ στη σελ. XVII του CMS II.7 γίνεται αναφορά στα προαναφερθέντα 5 «σφραγίσματα», τόσο στο Index I του ίδιου τόμου (σ. XXXIII) όσο και στη σ. 264 (Nr. 250), το «σφράγισμα» M.H. 1152 αποδίδεται, προφανώς λανθασμένα ή εκ παραδρομής, στην Οικία Α (!). Η προέλευσή του, ωστόσο, από το «ανάκτορο» πρέπει να θεωρηθεί βέβαιη. Βλ. επίσης, WEINGARTEN 1986a, 1-4 [εδώ γίνεται λόγος για 4 «σφραγίσματα» προερχόμενα από το «ανάκτορο» και δεν περιλαμβάνεται το M.H. 1051, ίσως λόγω της παραπλανητικής ένδειξης προέλευσής του στον Κατάλογο του Μουσείου Ηρακλείου (Βλ. αναλυτικότερα, *MINOAN ROUNDEL* I, 76)].

Από αυτά, μόνο δύο (*Αρ. Κατ. 53 και 90*) προέρχονται από το «ανάκτορο» και χρονολογούνται στο τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης, δηλαδή στην περίοδο της τελικής καταστροφής του. Ειδικότερα, το ένα (*Αρ. Κατ. 53, nodulus*) βρέθηκε, κατά πάσα πιθανότητα, μέσα στο Δωμάτιο XVI, το λεγόμενο «Αρχείο» - ή «Αρχειοφυλάκιον του Ιερού» κατά τον Ν.Πλάτωνα - στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου» (Σχ. 5). Από το ίδιο δωμάτιο αναφέρονται, επίσης, αρκετές πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής,⁷² ενώ ο ακριβής αριθμός των «σφραγισμάτων» που βρέθηκαν μαζί με αυτές παραμένει άγνωστος. Κατά τον ανασκαφέα, αρχικά θα πρέπει να υπήρχαν «ασφαλώς πολλά σφραγίσματα», τα οποία ωστόσο διαλύθηκαν εξαιτίας της υγρασίας, όπως εξάλλου και αρκετές από τις πινακίδες. Οι τελευταίες, μάλιστα, εικάζεται ότι θα φυλάσσονταν μέσα σε ξύλινα κιβώτια με χάλκινους μεντεσεδες, τα οποία θα ήταν τοποθετημένα πάνω σε ξύλινα ράφια στο Ν. τοίχο του δωματίου, αυτόν με τις τρεις πλίνθινες κόγχες.⁷³ Αυτό σημαίνει πως, τουλάχιστον για τις πινακίδες, ο χώρος εύρεσής τους θα πρέπει να ήταν και ο χώρος όπου αυτές χρησιμοποιήθηκαν για τελευταία φορά (*πρωτογενή αρχαιολογικά συμφραζόμενα*).⁷⁴ Δεν αποκλείεται, επομένως, μέσα στο Δωμάτιο XVI του «ανακτόρου» να υπήρχε αρχικά μία σχετικά μεγάλη συγκέντρωση διοικητικών τεκμηρίων (πινακίδων και «σφραγισμάτων»), που πιθανόν αντιπροσώπευε ένα κεντρικό διοικητικό αρχείο. Το γεγονός, ωστόσο, ότι άγνωστος αριθμός ΕνΔΤ αναφέρεται να έχει καταστραφεί, δεν επιτρέπει να ανασυνθέσουμε την αρχική εικόνα αυτής της απόθεσης τόσο όσον αφορά στην τυπολογική της σύνθεση όσο και στο συνολικό αριθμό των διοικητικών τεκμηρίων της.⁷⁵

Το δεύτερο «σφράγισμα» που προέρχεται από το «ανάκτορο» και φέρει ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 90*), είναι ένα nodulus, το οποίο βρέθηκε επίσης στη Δυτ. πτέρυγα, μέσα στο Δωμάτιο XXVIII, γνωστό ως «Αίθουσα Τελετουργιών» ή «Μινωική Αίθουσα», με βάση την πιο πρόσφατη ορολογία⁷⁶ (Σχ. 5). Το δωμάτιο αυτό έδωσε πολλά και ποικίλα ευρήματα, όπως δύο λίθινα ρυτά - το ένα σε σχήμα κεφαλής ταύρου και το δεύτερο κωνικό με ανάγλυφη παράσταση ιερού κορυφής -, ορισμένα χάλκινα εργαλεία, διάφορα άλλα

⁷² Για τις πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής από την Κ. Ζάκρο, βλ. αναλυτικότερα ΠΛΑΤΩΝ & BRICE 1975.

⁷³ Για τα ευρήματα του Δωματίου XVI, βλ. ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 131-139. Βλ. επίσης: *MINOAN ROUNDEL I*, 74-77 / *CMS II.7*, σ. XVII-XVIII και 49 Nr. 39 / SCHOEP 1997, 43, 45 και σημ. 118-119 (με ιδιαίτερη αναφορά στα σημεία εύρεσης των πήλινων πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής μέσα στις τρεις κόγχες).

⁷⁴ SCHOEP 1997, 57, 58 Tab. 1 (*“Primary Contexts”*).

⁷⁵ Βλ. SCHOEP 1997, 61 και SCHOEP 1998a, 79, όπου η απόθεση διοικητικών τεκμηρίων στο Δωμάτιο XVI χαρακτηρίζεται, αν και με επιφύλαξη, ως μία απόθεση «με πλήρη σύνθεση» (*“Full Combination Deposit”*).

⁷⁶ Στη συγκεκριμένη, μεγάλων διαστάσεων αίθουσα, η οποία ήταν υπόστυλη, με εσωτερικό πολύθυρο και με κιονωτό φωταγωγό, δόθηκε ο χαρακτηρισμός «Αίθουσα Τελετουργιών» (*“Hall of Ceremonies”*) από τον Ν.Πλάτωνα (ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 140-144). Για την εφαρμογή του όρου «Συγκρότημα της Μινωικής Αίθουσας» (*“Minoan Hall Complex/ System”*) που, ουσιαστικά, αναφέρεται στις αίθουσες με διαχωριστικό σύστημα παραστάδων και θυρών (*“Pier-and-door partition halls”*) ή τα λεγόμενα *Πολύθυρα*, βλ. αναλυτικότερα: ΗΠΤСНОСК 2000, 157-158, 175-177.

χάλκινα αντικείμενα, λίθινα σκεύη και αγγεία, θραύσματα δύο αυγών στρουθοκαμήλου, υπολείμματα ξύλινων κιβωτίων με ποικίλες επικοσμήσεις από υαλόμαζα, ελεφαντοστό, φαγεντιανή και ορεία κρύσταλλο, χάλκινους μεντεσέδες, κ.ο.κ.. Στα πήλινα διοικητικά τεκμήρια που βρέθηκαν μέσα στην αίθουσα, συγκαταλέγονται τρεις πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής και «σφραγίσματα», από τα οποία μόνο ένα – το *Αρ. Κατ. 90* – μπόρεσε να εντοπιστεί στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου. Δυστυχώς, για πολλά από τα αντικείμενα που ανακαλύφθηκαν μέσα στην «Αίθουσα Τελετουργιών», δεν είναι απόλυτα βέβαιο εάν είχαν πέσει από δωμάτια του επάνω ορόφου ή αν αποτελούσαν μέρος του αρχικού περιεχομένου της αίθουσας. Η ασάφεια αυτή αφορά και στα αρχαιολογικά συμφραζόμενα των πήλινων διοικητικών τεκμηρίων, τα οποία κατ' επέκταση δεν είναι βέβαιο αν είναι πρωτογενή ή δευτερογενή.⁷⁷ Σε κάθε περίπτωση, η συνεύρεση τουλάχιστον ενός ΕνΔΤ (*Αρ. Κατ. 90*) με τρεις πήλινες πινακίδες φαίνεται να δηλώνει μία απόθεση «με περιορισμένη σύνθεση».⁷⁸

Τα σημεία εύρεσης των δύο προαναφερθέντων noduli με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 53* και *90*), καθώς και η συνεύρεσή τους με άλλους τύπους διοικητικών τεκμηρίων, βεβαιώνουν ότι διοικητικές δραστηριότητες ελάμβαναν χώρα στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου» και, μάλιστα, σε περισσότερες από μία περιοχές. Ωστόσο, το κεντρικό διοικητικό αρχείο θα πρέπει να τοποθετηθεί στο Δωμάτιο XVI – γνωστό εξάλλου ως «Αρχείο» - και, πιθανότατα, στο χώρο του ισογείου.⁷⁹ Αυτό που αξίζει να επισημανθεί, είναι η άμεση γεινιάσή του με το λεγόμενο «Κεντρικό Ιερό» του «ανακτόρου» (το Δωμάτιο XXIII) [Σχ. 5], καθώς δεν αποκλείεται να υποδηλώνει πως το περιεχόμενο του «ανακτορικού» αρχείου ανήκε ή, έστω, σχετιζόταν με το ιερό, συνδέοντας έτσι τις σφραγιστικές/γραφειοκρατικές πρακτικές με τη θρησκευτική διοίκηση.⁸⁰

Επίσης, αξιοσημείωτος είναι ο συσχετισμός του κεντρικού «ανακτορικού» αρχείου (Δωμάτιο XVI) και με τη «Μινωική Αίθουσα»/ «Αίθουσα Τελετουργιών», καθώς – σύμφωνα με την L.Hitchcock⁸¹ - η πρόσβαση σε αυτό εξασφαλιζόταν πολύ πιο άμεσα μέσω της συγκεκριμένης αίθουσας, παρά μέσω του προθαλάμου εισόδου (Δωμάτιο ΙΧ) στη ΒΑ γωνία της Δυτ. πτέρυγας (Σχ. 5). Ανάλογος συσχετισμός και/ή γεινιάση

⁷⁷ MINOAN ROUNDEL I, 74-77 / CMS II.7, σ. XVII-XVIII, 10 Νρ. 6 / ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 140-146. Η I.Schoep (SCHOEP 1997, 45), αν και αναγνωρίζει ότι η στρωματογραφική θέση εύρεσης των τριών πήλινων πινακίδων μέσα στο Δωμάτιο XXVIII είναι αβέβαιη, θεωρεί πιθανότερο αυτές να είχαν πέσει από δωμάτιο του επάνω ορόφου (SCHOEP 1997, 58 και Tab. 1: "Secondary contexts").

⁷⁸ SCHOEP 1997, 63.

⁷⁹ MINOAN ROUNDEL I, 77 και WEINGARTEN 1983c, 4. Ένα επιπλέον δωμάτιο του «ανακτόρου», στο οποίο βρέθηκαν λιγιστά (4 ή 5) ΕνΔΤ, είναι το Δωμάτιο XXV, το λεγόμενο «Θησαυροφυλάκιο», επίσης στη Δυτ. πτέρυγα του οικοδομικού συγκροτήματος. Βλ. αναλυτικότερα: ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 130 / MINOAN ROUNDEL I, 76-77 / CMS II.7, σ. XVIII. Ωστόσο, μεταξύ αυτών δεν συγκαταλέγονται σφραγίσματα με ΠαρΑνΜ.

⁸⁰ Βλ. ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 131 / WEINGARTEN 1983c, 4 / WIENER 1999, 415.

⁸¹ HITCHCOCK 2000, 159-160, 177, 190.

ανάμεσα στο αρχείο και τη «Μινωική Αίθουσα» διαπιστώνεται – όπως ήδη έχει αναφερθεί – και στην περίπτωση της Αγ. Τριάδας και δεν αποκλείεται, επομένως, να εξυπηρετούσε συγκεκριμένο σκοπό. Η «Μινωική Αίθουσα» του «ανακτόρου» της Κ. Ζάκρου αποτελούσε αναμφίβολα ένα χώρο ιδιαίτερης σημασίας και σπουδαιότητας, συνδεδεμένο με τη λατρεία και κάποιου είδους τελετουργίες.⁸² Ο συσχετισμός της, ωστόσο, και με το κεντρικό «ανακτορικό» αρχείο δηλώνει πως, ίσως, εξυπηρετούσε και ως χώρος όπου διεξάγονταν διάφορες υποθέσεις, λαμβάνονταν ποικίλες αποφάσεις και δίνονταν οδηγίες σε γραφείς και άλλους υπαλλήλους,⁸³ εφόσον η παρουσία μιας ενεργούς διοικητικής γραφειοκρατίας στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου» είναι βεβαιωμένη.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Ν.Πλάτωνα, «ωρισμένα σφραγίσματα με θρησκευτικές παραστάσεις» βρέθηκαν και στην κάτω επίχωση του Δωματίου LVIII – «Καθαρήριος Δεξαμενή»– στο Β. τμήμα του «ανακτόρου» (Σχ. 5). Ωστόσο, τα «σφραγίσματα» αυτά δεν μπόρεσαν να εντοπιστούν στο Αρχ. Μουσ. Ηρακλείου και, έτσι, εκτός από τη γενική αναφορά του ανασκαφέα, δε γνωρίζουμε κάτι περισσότερο για αυτά.⁸⁴

Τα υπόλοιπα 123 ΕνΔΤ με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών προέρχονται όλα από την Οικία Α της Κ. Ζάκρου. Αυτά βρέθηκαν μαζί με άλλα 436 «σφραγίσματα» που φέρουν άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα, καθώς και με μία πήλινη πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής (ΖΑ 1), μέσα στο Δωμάτιο VII της συγκεκριμένης οικίας (Σχ. 6). Εντοπίστηκαν διασκορπισμένα σε μία πολύ περιορισμένης έκτασης, σχεδόν κυκλική περιοχή, διαμέτρου περίπου 1μ. και σε ύψος σχεδόν 0,45μ. πάνω από το δάπεδο του δωματίου. Ειδικότερα, ήρθαν στο φως κάτω από ένα σωρό καμένων πλίνθων, ανάμεσα σε χάλκινα εργαλεία, διακοσμημένα (γραπτά) αγγεία, ένα 'λυχνάρι' από στεατίτη, όστρακα, κ.ά.. Με βάση τις συνθήκες εύρεσής τους, εικάζεται ότι τα πήλινα διοικητικά τεκμήρια θα ήταν συγκεντρωμένα αρχικά μέσα σε κάποιου είδους κιβώτιο/ θήκη προφανώς στον επάνω όροφο ή σε κάποιο ψηλό ράφι στο ισόγειο της οικίας, όπου θα φυλάσσονταν μαζί με άλλα πολύτιμα αντικείμενα (χάλκινα εργαλεία, αγγεία, λίθινα σκεύη, κ.ο.κ.). Η ισχυρή πυρκαγιά που προκάλεσε την καταστροφή της Οικίας Α, ήταν και η κύρια αιτία που αυτά κατέπεσαν και βρέθηκαν διασκορπισμένα στο ισόγειο,

⁸² Βλ. αναλυτικότερα, ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 140-146.

⁸³ Βλ. αναλυτικότερα, НИТЧСОСК 2000, 158-160, 177, 190.

⁸⁴ ΠΛΑΤΩΝ Ν. 1974, 169. Βλ. επίσης, ΜΙΝΩΑΝ ΡΟΥΝΔΕΛ I, 76-77 και CMS II.7, σ. XVIII.

πάνω από το δάπεδο του Δωματίου VII και που διατηρήθηκαν σε τόσο καλή κατάσταση.⁸⁵

Η συγκεκριμένη απόθεση διοικητικών τεκμηρίων, όσον αφορά στη στρωματογραφική της θέση, φαίνεται επομένως να συνιστά μία ιδιόμορφη περίπτωση. Δεδομένου ότι τα «σφραγίσματα» έπεσαν, πιθανότατα, από τον επάνω όροφο της οικίας ή, έστω, από κάποιο ράφι του ισογείου και, επομένως, δε βρέθηκαν *in situ*, τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα μπορούν να χαρακτηριστούν ως δευτερογενή. Ωστόσο, από λειτουργική άποψη, θα μπορούσαν να περιγραφούν και ως τριτογενή, καθώς - όπως εικάζεται - κατά τη χρονική στιγμή της καταστροφής του κτιρίου, αυτά είχαν ήδη συγκεντρωθεί και φυλαχτεί μέσα σε κάποιου είδους κιβώτιο. Με άλλα λόγια, είναι πιθανόν τα «σφραγίσματα» - έχοντας πλέον αποσπαστεί από τα αντικείμενα που σφράγιζαν και εκπληρώσει την αρχική τους λειτουργία - να συγκεντρώθηκαν εκεί από κάπου αλλού και, επομένως, να μη βρέθηκαν στην αρχική τους θέση.⁸⁶

Η χρονολόγηση των «σφραγισμάτων» από την Οικία Α βασίζεται, ως επί το πλείστον, στην κεραμική που βρέθηκε ανάμεσά τους. Με βάση αυτή, ο Ν.Πλάτων⁸⁷ χρονολόγησε την απόθεση των διοικητικών τεκμηρίων στην ΥΜ ΙΑ περίοδο, ενώ οι περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν σήμερα τη χρονολόγησή της στην ΥΜ ΙΒ.⁸⁸ Σύμφωνα, ωστόσο, με την I.Schoep,⁸⁹ μία χρονολόγηση πρωιμότερη από την τελική ΥΜ ΙΒ φάση δεν μπορεί να αποκλειστεί για το σύνολο των διοικητικών τεκμηρίων, το οποίο και χρονολογεί, κατ' επέκταση, στην ΥΜ Ι γενικά. Στην παρούσα μελέτη, υιοθετείται η γενικότερα αποδεκτή χρονολόγηση της απόθεσης στην ΥΜ ΙΒ περίοδο.

Όπως γίνεται αντιληπτό και από τον Κατάλογο, τα ΕνΔΤ από την Οικία Α χαρακτηρίζονται από μία εμφανή τυπολογική ποικιλία (κυρίως 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', αλλά και 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', 'με δύο οπές' και δισκία). Φαίνεται, επομένως, πως πρόκειται για μία απόθεση «με πλήρη σύνθεση», η οποία προφανώς αντιπροσωπεύει ένα διοικητικό αρχείο.⁹⁰

⁸⁵ MINOAN ROUNDEL I, 73-74 / CMS II.7, σ. XV-XVII / SCHOEP 1997, 43, 62 και Tab. 3 / WEINGARTEN 1983c, 2-4 / WEINGARTEN 1991, 304 / PINI 1983, 559 / WIENER 1999, 415 σημ. 26.

⁸⁶ Βλ. SCHOEP 1997, 58 και 61 Tab. 3 και WEINGARTEN 1991, 304.

⁸⁷ ΠΛΑΤΩΝ & BRICE 1975, 39.

⁸⁸ MINOAN ROUNDEL I, 74 / CMS II.7, σ. XV / WEINGARTEN 1983c, 3-4 / WIENER 1999, 411-420. Για το πρόβλημα χρονολόγησης των ΕνΔΤ από την Οικία Α, βλ. επίσης PINI 1983, 559 (με σύντομη αναφορά στις διάφορες προτεινόμενες χρονολογήσεις).

⁸⁹ SCHOEP 1997, 43, 57, 65 Tab. 4.

⁹⁰ SCHOEP 1997, 61-62 και Tab. 3. Την ύπαρξη αρχείου μέσα στην Οικία Α υποστηρίζει και ο I.Pini (PINI 1983, 562).

Συνοψίζοντας, τα σημεία εύρεσης των «σφραγισμάτων» από την Κ. Ζάκρο πιστοποιούν, αναμφίβολα, την ύπαρξη διοικητικής δραστηριότητας τόσο μέσα στο «ανάκτορο» όσο και σε μία οικία της πόλης στο ΒΔ λόφο, την Οικία Α. Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι τα διοικητικά τεκμήρια της Οικίας Α δε χρονολογούνται ακριβώς στην ίδια περίοδο με εκείνα από το «ανάκτορο» – κάτι που προς το παρόν παραμένει ανεπιβεβαίωτο - η μεταξύ τους χρονική απόσταση δεν πρέπει να ήταν μεγάλη.⁹¹ Η συνύπαρξη, επομένως, δύο πιθανότατα σύγχρονων διοικητικών αρχείων στην ίδια θέση απαιτεί κάποια εξήγηση.

Τα ΕνΔΤ που ήρθαν στο φως, μαζί με πολυάριθμες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής, μέσα στο «ανάκτορο», δηλαδή στο κεντρικό οικοδομικό συγκρότημα της Κ. Ζάκρου, είναι λογικό να υποθέσουμε πως αντιπροσωπεύουν την *κεντρική διοίκηση* της θέσης. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την I.Schoep,⁹² το σύνολο των «σφραγισμάτων» από την Οικία Α πιθανόν αντανακλά μία *αποκέντρωση* της κεντρικής «ανακτορικής» διοίκησης. Κατά τη γνώμη μου, η άμεση σύνδεση ή, ακόμα, και εξάρτηση των διοικητικών δραστηριοτήτων της Οικίας Α από το «ανάκτορο» - έστω και στο πλαίσιο ενός συστήματος αποκέντρωσης - δεν πρέπει να θεωρηθεί αυτονόητη, αλλά ούτε και αναγκαία. Ουσιαστικά, η κατανόηση της διοικητικής λειτουργίας της συνδέεται άμεσα με την εκάστοτε ερμηνευτική προσέγγιση που υιοθετείται για το «ανακτορικό» σύστημα γενικότερα.

Με βάση το ευρύτερα αποδεκτό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο τα «ανάκτορα» αποτελούσαν τα πολιτικά, οικονομικά και θρησκευτικά κέντρα της μινωικής κοινωνίας, με τα υπόλοιπα οικοδομήματα στην ευρύτερη περιοχή τους να είναι άμεσα, ή έμμεσα, εξαρτημένα από αυτά, η ύπαρξη αρχείου στην Οικία Α είθισται να προσεγγίζεται ερμηνευτικά με άξονα την ιδιαίτερη λειτουργία της τόσο σε σχέση με το «ανάκτορο» όσο και, γενικότερα, με τον οικισμό της Κ. Ζάκρου. Η λειτουργία αυτή καθορίζεται, ως ένα βαθμό, από τα επιμέρους αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της, το μέγεθός της, την οργάνωση των χώρων της, την τοπογραφική της θέση, αλλά και τη γειτνίασή της με το «ανάκτορο». Με βάση αυτά, η ταύτισή της με μία ιδιωτική κατοικία (με τους χώρους κατοίκησης προφανώς στον επάνω όροφο), αν και δεν αποκλείεται, εμφανίζεται λιγότερο πιθανή. Οι έντονες ενδείξεις αποθηκευτικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, η λιγότερο καταφανής παρουσία οικιακών χώρων, καθώς και η γενική απουσία επιμέρους αρχιτεκτονικών στοιχείων «ανακτορικού» χαρακτήρα, υποδηλώνουν μία

⁹¹ WEINGARTEN 1983c, 4 / WEINGARTEN 1991, 304 / SCHOEP 1997, 59, 60 / SCHOEP 1998a, 78.

⁹² Βλ. αναλυτικότερα, SCHOEP 1998a, 75-85 και, ειδικότερα, 76, 77 Fig. 2, 78-79, 80, 82 / SCHOEP 1999b, 205-206 και Table 2.

διαφορετική χρήση για την Οικία Α.⁹³ Για την κατανόηση αυτής της λειτουργίας δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην τοπογραφική θέση της. Εκτιμώντας ότι αυτή ήταν κτισμένη στις παρυφές της πόλης της Κ. Ζάκρου και, ειδικότερα, κατά μήκος του δρόμου που φαίνεται να συνέδεε την πόλη με την ενδοχώρα του «ανακτόρου», η μέχρι πρόσφατα επικρατέστερη ερμηνεία προσέγγιζε την Οικία Α ως ένα είδους οδικό σταθμό (“a road/way-station”), ένα είδους τελωνείο ανάμεσα στο λιμάνι και σε έναν ορεινό δρόμο που οδηγούσε στο οροπέδιο πιο πάνω, ελέγχοντας κατά κύριο λόγο τη χερσαία διακίνηση αγαθών.⁹⁴

Ωστόσο, οι πιο πρόσφατες έρευνες γύρω από το μινωικό οδικό δίκτυο στην περιοχή της Κ. Ζάκρου απέδειξαν πως ο αρχαίος δρόμος που εξασφάλιζε την πρόσβαση στην Οικία Α, ακολουθούσε μία τελείως διαφορετική και πιο σύνθετη πορεία από ότι εικαζόταν μέχρι τώρα. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να θέτει υπό αμφισβήτηση τη στρατηγική τοπογραφική θέση της συγκεκριμένης οικίας – όπως αυτή περιγράφηκε πιο πάνω – και, κατ’ επέκταση, να κλονίζει την ερμηνεία της ως ένα είδους τελωνείο, με ενεργό ρόλο στις ενδο-Κρητικές εμπορικές συναλλαγές και τη διακίνηση αγαθών.⁹⁵

Με βάση αυτά τα δεδομένα και λαμβάνοντας υπόψη τον ιδιαίτερο θαλάσσιο/ναυτιλιακό ρόλο της Κ. Ζάκρου (τόσο λόγω της θέσης της -με τα δύο λιμάνια- όσο και λόγω των ευρημάτων της), ο M.H.Wiener⁹⁶ προχώρησε πρόσφατα σε μία νέα ερμηνευτική προσέγγιση αναφορικά με τη λειτουργία της Οικίας Α, η οποία – σε κάθε περίπτωση – πρέπει να εκτιμηθεί στο πλαίσιο απλά και μόνο μιας πιθανής εκδοχής. Σύμφωνα με την πρότασή του, το σφραγιστικό σύστημα της Οικίας Α θα πρέπει να αντανακλά μία λειτουργία πέρα από τα όρια της τοπικής διοίκησης ή των τοπικών ανταλλαγών (κυρίως λόγω του μεγάλου αριθμού των ΕνΔΤ που βρέθηκαν εκεί). Έτσι, θεωρεί ως πιθανό ενδεχόμενο να ικανοποιούσε τις διοικητικές ανάγκες ενός υπερπόντιου εμπορίου ή των εξωτερικών ανταλλαγών, καθώς και εκείνες που θα συνδέονταν με τη συντήρηση ενός στόλου. Μία τέτοιας κλίμακας ναυτιλιακή δραστηριότητα θα απαιτούσε σίγουρα μία συστηματική οργάνωση, διοίκηση και γραπτές καταγραφές. Έτσι, προτείνεται ότι η Οικία Α πιθανόν λειτουργούσε ως έδρα μιας ναυτιλιακής/στρατιωτικής διοίκησης, εφόσον οι ναυτικές αποστολές θα μπορούσαν να αποσκοπούν όχι μόνο στο εμπόριο αλλά και σε επιδρομές και επιθέσεις. Η συγκεκριμένη ερμηνευτική προσέγγιση στηρίζεται, επιπλέον, στην προϋπόθεση ότι το αρχείο της Οικίας Α δεν πρέπει να «αντέγραφε» απλώς τη λειτουργία του κεντρικού

⁹³ SCHOEP 1998a, 78-79.

⁹⁴ Για την πιθανή ερμηνεία της Οικίας Α ως οδικού σταθμού/ τελωνείου, βλ.: WEINGARTEN 1983c, 45-46 / WEINGARTEN 1986b, 293-294 / SCHOEP 1999b, 206.

⁹⁵ WIENER 1999, 414-415 και σημ. 24.

⁹⁶ WIENER 1999, 411-420.

αρχείου του «ανακτόρου», αλλά να εκπλήρωνε διαφορετικές ανάγκες στον ευρύτερο τομέα της διοίκησης. Αυτό προκύπτει, κυρίως, από τις εμφανείς διαφορές που παρατηρούνται στο υλικό των δύο αρχείων (προπάντων ως προς τους τύπους των διοικητικών τεκμηρίων και τον αριθμό τους), παρόλο που πάντα υπάρχει η πιθανότητα, ο πολύ περιορισμένος αριθμός ΕνΔΤ από το «ανάκτορο» να οφείλεται απλά και μόνο στις ατυχείς συνθήκες διατήρησής τους. Έτσι, στο πλαίσιο του ίδιου πάντα ερμηνευτικού μοντέλου, εικάζεται ότι το κεντρικό αρχείο του «ανακτόρου» πρέπει να συνδεόταν περισσότερο με τη διοίκηση και τη διαχείριση των τοπικών και περιφερειακών οικονομικών υποθέσεων, της παραγωγής ειδών πολυτελείας, καθώς και των τελετουργικών δραστηριοτήτων.⁹⁷

Δυστυχώς, μία οριστική εκτίμηση είναι δύσκολο να υπάρξει όσον αφορά στο είδος των υποθέσεων που αντιπροσώπευαν τα δύο διοικητικά συστήματα της Κ. Ζάκρου, αυτό του «ανακτόρου» και εκείνο της Οικίας Α. Αυτό οφείλεται, ως ένα βαθμό, στο γεγονός ότι η κατανόηση των διοικητικών δομών αυτής της θέσης εξαρτάται άμεσα από την κατανόηση των κοινωνικο-πολιτικών και, κυρίως, των οικονομικών δομών της. Το ότι το εμπόριο αποτελούσε μία από τις σπουδαιότερες συνιστώσες της τοπικής οικονομίας, είναι βέβαιο. Αυτό, ωστόσο, δε σημαίνει ότι η γεωργία ήταν άνευ σημασίας. Εν τούτοις, ακόμα παραμένει ασαφές εάν - και σε ποιο βαθμό - το «ανάκτορο» έπαιζε ρόλο στην τοπική αγροτική παραγωγή ή όχι. Το γεγονός ότι οι περισσότεροι αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί χώροι του σχετίζονταν, ως επί το πλείστον, με την αποθήκευση και την παραγωγή λίθινων αγγείων, μεταλλικών αντικειμένων, υφαντουργικών προϊόντων και κεραμικής, έχει οδηγήσει σε διάφορες ερμηνείες σχετικά με τη λειτουργία του, κυρίως, ως κέντρο εμπορίου, ως κέντρο παραγωγής ειδών πολυτελείας, κ.ο.κ..⁹⁸ Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Λ.Πλάτωνα,⁹⁹ ο εμφανής Κνωσιακός χαρακτήρας πολλών ευρημάτων από την ΥΜ ΙΒ Ζάκρο επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι το «ανάκτορο» της πόλης βρισκόταν την περίοδο αυτή υπό τον άμεσο έλεγχο (και τη διοικητική εξάρτηση) των ηγεμόνων της Κνωσού και ότι η ίδρυσή του - στο τέλος της ΥΜ ΙΑ - συνδέεται στενά με κάποιου είδους Κνωσιακή παρέμβαση στην

⁹⁷ Για κάποια κριτικά σχόλια πάνω στην ερμηνευτική προσέγγιση του M.Wiener, βλ. ενδεικτικά WIENER 1999, 422-423 (*"Discussion"*). Εκεί, π.χ., ο P.Warren εκφράζει κάποια αμφιβολία αναφορικά με την προτεινόμενη χρήση των «σφραγισμάτων» της Οικίας Α για τον έλεγχο και την καταγραφή εισερχόμενων αγαθών μέσω θαλάσσης. Κατά τη γνώμη του, από τη στιγμή που τα αγαθά αυτά ουσιαστικά κατέληγαν και αποθηκεύονταν στο «ανάκτορο», θα ήταν πιο λογικό τα «σφραγίσματα» να βρίσκονταν στο τελευταίο, παρά σε ένα σχετικά απομακρυσμένο κτίριο, όπως η Οικία Α.

⁹⁸ Βλ. ενδεικτικά, HITCHCOCK 2000, 87-88.

⁹⁹ PLATON L. 2002, 145-156. Ο συγγραφέας κάνει, μάλιστα, λόγο για ένα «Κνωσιακό ανάκτορο στη Ζάκρο» (σ. 155).

περιοχή. Οι περισσότεροι ερευνητές¹⁰⁰ που δέχονται αυτή την υπόθεση, ότι δηλαδή στην ΥΜ ΙΒ περίοδο το «ανάκτορο» της Κ. Ζάκρου, ουσιαστικά, εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Κνωσού, συσχετίζουν το γεγονός με τις ανάγκες μιας υπερπόντιας εμπορικής σκοπιμότητας: Η Ζάκρος, λόγω κυρίως της γεωγραφικής θέσης της, θα πρόσφερε εύκολη πρόσβαση στα πλοία που θα έρχονταν από την Αν. Μεσόγειο και θα μπορούσε να λειτουργεί ως το εμπορικό κέντρο και το ΝΑ λιμάνι της Κνωσού. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως η παρατήρηση του T.Cunningham¹⁰¹ για την Κ. Ζάκρο, ότι δηλαδή «δίνει την εντύπωση πως αποτελεί κάποιου είδους 'ιδιαίτερη περίπτωση' (π.χ. ένα Κνωσιακό φυλάκιο)», εμφανίζεται αρκετά εύστοχη και περιεκτική.

A.4) Κνωσός

Η Κνωσός αποτελεί, αναμφίβολα, μία από τις σημαντικότερες μινωικές θέσεις - αν όχι τη σημαντικότερη -, η πορεία και η τύχη της οποίας φαίνεται να έχουν επηρεάσει τις εξελίξεις όχι μόνο στο υπόλοιπο νησί αλλά και, γενικότερα, στον Αιγαϊακό χώρο.¹⁰² Παρόλα αυτά, πολλές όψεις της αρχιτεκτονικής, της χρονολόγησης, της λειτουργίας και της ιστορίας της παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ασαφείς, κάτι που προφανώς σχετίζεται άμεσα με την πολυπλοκότητα και τη μακροβιότητα της θέσης. Οι ενδείξεις για τη χρήση και το ρόλο του «ανακτόρου», ειδικότερα στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου, είναι προβληματικές και ενίοτε διφορούμενες.¹⁰³ Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη άποψη του C.F.Macdonald,¹⁰⁴ με βάση κυρίως τη μελέτη της αρχιτεκτονικής, το «ανάκτορο» της Κνωσού παρουσιάζει τρεις διαδοχικές Νεοανακτορικές φάσεις, η καθεμία με σαφώς διαφορετικό χαρακτήρα: Η πρώτη αντιπροσωπεύεται από το λεγόμενο “New Palace” της ΜΜ ΙΙΙΒ περιόδου, η δεύτερη από το “Frescoed Palace” της ΥΜ ΙΑ φάσης και η τρίτη από το “Ruined Palace” της ΥΜ ΙΒ εποχής. Κατά τη γνώμη μου, ακόμα κι αν ένας τέτοιου είδους επιμερισμός φαίνεται υπερβολικός ή οι προτεινόμενοι χαρακτηρισμοί για τα τρία Κνωσιακά «ανάκτορα» της Νεοανακτορικής εποχής αδόκιμοι, αυτό που έχει σημασία είναι η κατανόηση της πολυπλοκότητας της ιστορίας του «ανακτόρου» σε αυτή την περίοδο.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της ιστορίας και αυτό που προκαλεί μεγαλύτερη εντύπωση είναι η απουσία ΥΜ ΙΒ επιχώσεων, καθώς και η σπανιότητα

¹⁰⁰ Βλ. ενδεικτικά: WIENER 1987, 265 / BENNET 1990, 196 σημ. 20 / WARREN 1999, 902 / CUNNINGHAM 2001, 77, 83-84 / TSIPOPOULOU 2002, 143 / WARREN 2002, 205.

¹⁰¹ CUNNINGHAM 2001, 79.

¹⁰² Για μία συνοπτική αναφορά στην ιστορία της Κνωσού, βλ. ενδεικτικά CADOGAN 1992b, 124-147 (όπου και εκτενής σχετική βιβλιογραφία).

¹⁰³ DRIESSEN & MACDONALD 1997, 27.

¹⁰⁴ Βλ. αναλυτικότερα, MACDONALD 2002, 35-54.

αποθέσεων της ύστερης ΥΜ ΙΑ φάσης, τόσο μέσα στο ίδιο το «ανάκτορο» όσο και στο μεγαλύτερο τμήμα της οικιστικής εγκατάστασης γύρω από αυτό.¹⁰⁵ Η ίδια εικόνα αντανακλάται και από τα ενσφράγιστα και ενεπίγραφα τεκμήρια διοίκησης που προέρχονται από την Κνωσό: Στην πραγματικότητα, κανένα από τα χιλιάδες «σφραγίσματα» που βρέθηκαν μέσα στο «ανάκτορο», δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια στην ΥΜ ΙΒ περίοδο. Το ίδιο ισχύει και για τα λιγοστά παραδείγματα που έχουν εντοπιστεί σε οικίες κοντά σε αυτό ή στην πόλη. Αντιθέτως, τα περισσότερα ΕνΔΤ που ανακαλύφθηκαν στο «ανακτορικό» συγκρότημα, αποτελούν κατάλοιπα της μυκηναϊκής διοίκησης (ΥΜ ΙΙ και ΙΙΙΑ). Έτσι λοιπόν - όπως γίνεται αντιληπτό και από τον Κατάλογο - σχεδόν μοναδική πηγή ενδείξεων και πληροφοριών για τις Νεοανακτορικές διοικητικές πρακτικές της Κνωσού, αποτελούν ορισμένες αποθέσεις «σφραγισμάτων» από το «ανάκτορο», οι οποίες ανάγονται στις πρωιμότερες φάσεις της Νεοανακτορικής εποχής (ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜΙΑ). Παράλληλα, ορισμένοι τύποι ΕνΔΤ (ή και πινακίδες) μπορεί να θεωρηθούν ίδιας χρονολόγησης, επειδή απαντούν μόνο στο πλαίσιο του *μινωικού* διοικητικού συστήματος.¹⁰⁶

Στο ερώτημα, γιατί δεν υπάρχουν ΥΜ ΙΒ επιχώσεις (διοικητικών τεκμηρίων και όχι μόνο) μέσα στο «ανάκτορο» της Κνωσού, η απάντηση δεν είναι απλή και οι απόψεις των ερευνητών συχνά αποκλίνουν. Αν και το θέμα αυτό δεν άπτεται της παρούσας μελέτης, πιστεύω πως μία ερμηνεία για την απουσία διοικητικών ενδείξεων από την ΥΜ ΙΒ Κνωσό είναι απαραίτητη, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η πλειονότητα τέτοιων στοιχείων από τις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις χρονολογείται σε αυτήν ακριβώς την περίοδο. Δύο είναι οι επικρατέστερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με την πρώτη,¹⁰⁷ το «ανάκτορο» της Κνωσού δεν υπέστη σημαντική ζημιά στο τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης, δηλαδή την περίοδο που καταστροφικές πυρκαγιές έπληξαν πολλές άλλες θέσεις του νησιού, αλλά και τμήματα της πόλης της Κνωσού. Έτσι, ακόμα κι αν υπήρχαν πηλίνα διοικητικά τεκμήρια αυτής της φάσης, αυτά δεν μπόρεσαν να διατηρηθούν, εφόσον η αιτία της καταστροφής (μία ισχυρή πυρκαγιά) θα ήταν, κατά τρόπο ειρωνικό, και ο μοναδικός τρόπος διάσωσης τους. Σύμφωνα με τη δεύτερη ερμηνευτική

¹⁰⁵ DRIESSEN & MACDONALD 1997, 27-28.

¹⁰⁶ MINOAN ROUNDEL I, 54.

¹⁰⁷ Για την πιθανότητα, το «ανάκτορο» της Κνωσού να διέφυγε των καταστροφών που σημειώθηκαν στο τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης, βλ. CADOGAN 1992b, 129, 138 / MINOAN ROUNDEL I, 54 / DRIESSEN 1990, 117 / WEINGARTEN 1991, 303, 311 σημ. 2 / WEINGARTEN 1994a, 183 / SCHOEP 1999b, 216 σημ.81. Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης, ουσιαστικά, υπολανθάνει το ενδεχόμενο το «ανάκτορο» να ήταν ενεργό διοικητικά κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο και, απλώς, να μη διατηρήθηκαν οι αντίστοιχες ενδείξεις μιας τέτοιας δραστηριότητας. Βλ. ειδικότερα, MINOAN ROUNDEL I, 58 και σημ. 178 / WEINGARTEN 1991, 306-308. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι ακόμα και τμήματα της πόλης της Κνωσού, με ενδείξεις ΥΜ ΙΒ καταστροφής (όπως η «Βασιλική Οδός» και το «Στρωματογραφικό Μουσείο»), δεν έχουν δώσει μέχρι τώρα ενδείξεις για διοικητικές πρακτικές (βλ. SCHOEP 1999b, 216 σημ.81).

προσέγγιση,¹⁰⁸ οι ενδείξεις γενικότερα για ΥΜ ΙΒ κατοίκηση και δραστηριότητα μέσα στο «ανάκτορο» αλλά και στην γύρω πόλη είναι πενιχρές και πολύ σποραδικές.¹⁰⁹ Αυτό οφείλεται, πιθανόν, στο γεγονός ότι το «ανάκτορο» βρισκόταν σε φάση ανακατασκευής κ' ανασυγκρότησης, μετά από ένα σοβαρό, αλλά όχι απόλυτα καταστρεπτικό, σεισμό που (για μία ακόμα φορά!) έπληξε το ίδιο αλλά και πολλές οικίες γύρω από αυτό, κατά την ύστερη ΥΜ ΙΑ περίοδο.¹¹⁰ Οι εργασίες επιδιόρθωσης και αποκατάστασης φαίνεται, ωστόσο, ότι διήρκεσαν αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, προφανώς καθ' όλη την ΥΜ ΙΒ περίοδο και, πιθανότατα, ολοκληρώθηκαν μόλις στις αρχές της ΥΜ ΙΙ. Εάν το νέο αυτό πρόγραμμα ανοικοδόμησης διακόπηκε από έναν ακόμα καταστρεπτικό σεισμό, κατά την ΥΜ ΙΒ φάση, δηλαδή προτού το «ανάκτορο» μπορέσει να κατοικηθεί και να λειτουργήσει ξανά σε πλήρη κλίμακα, παραμένει ασαφές.¹¹¹ Το βέβαιο είναι πως όντας υπό ανακατασκευή, παρέμεινε ουσιαστικά ανενεργό στη διάρκεια της ΥΜ ΙΒ περιόδου, τόσο σε επίπεδο οικονομικής όσο και διοικητικής δραστηριότητας,¹¹² ενώ η κατοίκηση σε αυτό θα ήταν πολύ περιορισμένης κλίμακας. Έτσι, δικαιολογείται και η απουσία ΥΜ ΙΒ αποθέσεων ενσφράγιστων και ενεπίγραφων τεκμηρίων του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής. Σε αυτήν ακριβώς την περίοδο, την ΥΜ ΙΒ, δεν αποκλείεται τον οικονομικό και διοικητικό ρόλο της Κνωσού να ανέλαβαν οι γειτονικές Αρχάνες,¹¹³ ενώ το ίδιο το «ανάκτορο» φαίνεται πως συνέχισε να επιτελεί συγκεκριμένες μόνο λειτουργίες, κυρίως σχετιζόμενες με τη λατρεία και τις τελετουργικές δραστηριότητες.¹¹⁴ Όποια κι αν είναι, τελικά, η αιτία για την απουσία ΥΜ ΙΒ αποθέσεων σφραγισμάτων από το «ανάκτορο» της Κνωσού, σημασία έχει ότι η απουσία αυτή

¹⁰⁸ DRIESSEN & MACDONALD 1997, 27-29 / MACDONALD 2002, 35-53.

¹⁰⁹ Ουσιαστικά, πρόκειται για κάποιες ενδείξεις που αφορούν λατρευτικές/ τελετουργικές δραστηριότητες, οι οποίες ελάμβαναν χώρα στη Δυτ. Πτέρυγα και στη ΝΑ συνοικία ("*S-E Quarter*") του «ανακτόρου», στη διάρκεια της ΥΜ ΙΒ περιόδου, ενώ η πιο ενδιαφέρουσα μαρτυρία για μία ακμαία ΥΜ ΙΒ δραστηριότητα στην πόλη της Κνωσού προέρχεται από τις ανασκαφές κατά μήκος της «Βασιλικής Οδού» ("*Royal Road*") και σχετίζεται με ένα εργαστήριο ελεφαντοστού και με ενδείξεις για λατρεία. Βλ. DRIESSEN & MACDONALD 1997, 28.

¹¹⁰ Αυτός είναι και ο λόγος, που το ΥΜ ΙΒ «ανάκτορο» της Κνωσού χαρακτηρίζεται από τον C.F. Macdonald ως "*the Ruined Palace*": Γιατί, ακριβώς, δίνει την εικόνα ενός άσχημα κατεστραμμένου οικοδομικού συγκροτήματος, το οποίο βρισκόταν ουσιαστικά υπό ανακατασκευή (MACDONALD 2002, 36 σημ. 2, 53).

¹¹¹ Την πιθανότητα να επλήγη το «ανάκτορο» της Κνωσού από έναν καταστροφικό σεισμό στην ΥΜ ΙΒ περίοδο, ενώ ουσιαστικά βρισκόταν ακόμα σε φάση ανοικοδόμησης, υποστηρίζει ειδικότερα ο C.F. Macdonald (MACDONALD 2002, 53), βασιζόμενος στις έντονες ενδείξεις σεισμικής καταστροφής που διαπιστώνονται την περίοδο αυτή στις γειτονικές Αρχάνες και το Γαλατά. Κατά τη γνώμη του, η Κνωσός – όντας πολύ κοντά – δεν πρέπει να διέφυγε αυτής της καταστροφής. Αντιθέτως, στο DRIESSEN & MACDONALD 1997, 28-29, δε γίνεται αναφορά σε ένα τέτοιο σεισμικό συμβάν που να έπληξε την Κνωσό κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο.

¹¹² Την απουσία ενδείξεων διοικητικής δραστηριότητας στο ΥΜ ΙΒ «ανάκτορο» της Κνωσού υποστηρίζει και η I. Schoep (SCHOEP 1997, 63 και σημ. 254).

¹¹³ DRIESSEN & MACDONALD 1997, 29 / SCHOEP 2002, 31, 33.

¹¹⁴ MACDONALD 2002, 36 σημ. 2, 53. Σύμφωνα με το συγγραφέα, από τον ΥΜ ΙΒ σεισμό που πιθανότατα έπληξε και το «ανάκτορο» της Κνωσού, τουλάχιστον η Δυτ. και Κεντρική Αυλή θα πρέπει να παρέμειναν άθικτες. Εάν αυτές αποτελούσαν κέντρα τελετουργικής και θρησκευτικής δραστηριότητας κατά τη ΜΜ ΙΙΙΒ και ΥΜ ΙΑ, θα μπορούσαν να είχαν συνεχίσει αυτή τη λειτουργία ακόμα και στην ΥΜ ΙΒ, όταν το «ανάκτορο» θα ήταν ερειπωμένο ή υπό ανακατασκευή.

καθιστά αδύνατη οποιαδήποτε άμεση σύγκριση με σύγχρονο υλικό από άλλες μινωικές θέσεις.

Λαμβάνοντας υπόψη την τόσο σύνθετη ιστορία της Κνωσού, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός, ότι ο ακριβής αριθμός των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ από τη θέση αυτή παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστος.¹¹⁵ Μόλις πρόσφατα, με τη δημοσίευση των σφραγισμάτων από τη φάση της τελικής καταστροφής του «ανακτόρου» (ΥΜ ΙΙΑ 1/2), η εικόνα άρχισε να γίνεται κάπως πιο σαφής.¹¹⁶ Ο ακριβής προσδιορισμός του συνολικού αριθμού των Νεοανακτορικών Κνωσιακών «σφραγισμάτων» ήταν μία από τις σημαντικότερες δυσκολίες και στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Οι βασικοί λόγοι μπορούν να συνοψιστούν στους εξής: α) Ο ασαφής προσδιορισμός της χρονικής διάρκειας και, ειδικότερα, της έναρξης της Νεοανακτορικής περιόδου για την Κνωσό (ΜΜ ΙΙΑ ή ΜΜ ΙΙΒ;),¹¹⁷ με αποτέλεσμα κάποιες περιπτώσεις να μην είναι βέβαιο αν αποτελούν ενδείξεις της Παλαιοανακτορικής ή της Νεοανακτορικής διοίκησης της θέσης. β) Τα ασαφή ή άγνωστα αρχαιολογικά συμφραζόμενα ορισμένων ΕνΔΤ, που καθιστούν επισφαλή και τη χρονολόγησή τους.

Με βάση, λοιπόν, τις βασικότερες μελέτες πάνω στα «σφραγίσματα» της Κνωσού, ο συνολικός αριθμός των ΕνΔΤ του Νεοανακτορικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής εκτιμάται εδώ ότι προσεγγίζει τα 103 παραδείγματα.¹¹⁸ Από αυτά, τα 89 προέρχονται από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» (“*Temple Repositories*”) του «ανακτόρου»,¹¹⁹ ενώ τα υπόλοιπα 14 από διάφορα άλλα σημεία, είτε μέσα στο «ανάκτορο» είτε και έξω απ’ αυτό.¹²⁰ Για αρκετά από τα τελευταία «σφραγίσματα», το

¹¹⁵ SCHOEP 1997, 34.

¹¹⁶ Για τα χρονολογικά πιο ύστερα «σφραγίσματα» – κατάλοιπα της μυκηναϊκής διοίκησης - από το «ανάκτορο» και τις οικίες της πόλης στην Κνωσό, βλ. PORHAM & GILL 1995.

¹¹⁷ Στην παρούσα μελέτη ακολούθησα τη σχετικά πιο πρόσφατη άποψη του C.F.MacDonald (MACDONALD 2002, 36-37), σύμφωνα με την οποία, η Νεοανακτορική περίοδος της Κνωσού αρχίζει στη ΜΜ ΙΙΒ (και όχι στη ΜΜ ΙΙΑ), μετά από έναν ισχυρό καταστρεπτικό σεισμό που συνέβη στο τέλος της ΜΜ ΙΙΑ φάσης. Η συγκεκριμένη περίοδος εκτείνεται χρονολογικά ως το τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης.

¹¹⁸ Ο αριθμός αυτός (103) προέκυψε μέσα από μία συγκριτική εξέταση των δεδομένων από τις εξής μελέτες: α) Την πιο πρόσφατη και ενδελεχή έρευνα της Μ.Παναγιωτάκη για τα ΕνΔΤ από τα “*Temple Repositories*” του «ανακτόρου», με βάση ένα σύνολο αδημοσίευτων και άγνωστων ανασκαφικών σημειώσεων του Α.Ι.Εvans, που σχετικά πρόσφατα (1989) εντοπίστηκαν στο Αρχείο του Ashmolean Museum [PANAGIOTAKI 1993, 49-91 / PANAGIOTAKI 1995, 709-728 / PANAGIOTAKI 1999]. β) Στο *MINOAN ROUNDEL I* και ΙΙ. γ) Στο SCHOEP 1997, 31-34, με ιδιαίτερη έμφαση στα ενεπίγραφα διοικητικά τεκμήρια.

¹¹⁹ Βλ. PANAGIOTAKI 1995, 724-728 Table I και PANAGIOTAKI 1999, 163-171, Cat. Nos. 223-281. Ο αριθμός αυτός ελάχιστα αποκλίνει από τις μελέτες άλλων ερευνητών, όπως του Ι.Pini (PINI 1990a, 46-53, Tables 6-7): 83/84 «σφραγίσματα», της J.Weingarten (WEINGARTEN 1989a, 48-49 Appendix I, 50-51 Appendix II): 82/83 «σφραγίσματα», του *MINOAN ROUNDEL II*: 85 «σφραγίσματα» και της I.Schoep (SCHOEP 1997, 32): 82/83 «σφραγίσματα».

¹²⁰ Πρόκειται για τα εξής:

- Μ.Η. 149 από το λεγόμενο «Καφερείον», Αv. Πτέρυγα του «ανακτόρου» (βλ. *Αρ. Κατ. 99*)

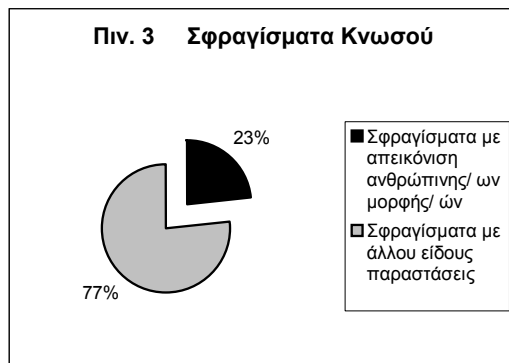
- Μ.Η. 106 (= KN Wc 44), «ανάκτορο», “*Stepped Portico*” [*MINOAN ROUNDEL II*, 170 / SCHOEP 1997, 32]

- Μ.Η. 375 (=KN Wa 67), “*Arsenal Deposit*” (εκτός του «ανακτόρου») [*MINOAN ROUNDEL I*, 58 και ΙΙ, 289]

- Μ.Η. 666 (= KN Wa 33), «*BA Οικία*» (εκτός του «ανακτόρου») [*MINOAN ROUNDEL I*, 58 και ΙΙ, 289 / SCHOEP 1997, 34, 59 Table 2, 65 Table 4 / SCHOEP 1998a, 78]

ακριβές σημείο εύρεσής τους είναι είτε άγνωστο είτε ασαφές. Παρόλα αυτά, προτείνεται – άλλοτε με βεβαιότητα και άλλοτε με επιφύλαξη – η χρονολόγησή τους στη Νεοανακτορική εποχή, κυρίως βάσει του στίλ των σφραγιστικών μοτίβων τους.¹²¹

Από τα συνολικά 103 ΕνΔΤ της Νεοανακτορικής περιόδου, μόλις 24 φέρουν σφραγιστικό μοτίβο με ΠαρΑνΜ, δηλαδή σχεδόν το 23% του συνόλου από τη θέση αυτή

(Πιν. 3). Από αυτά, τα 22 (*Αρ. Κατ. 93–96, 98, 99*) προέρχονται από το «ανάκτορο», ενώ για τα υπόλοιπα 2 (*Αρ. Κατ. 97*) αγνοούμε το ακριβές σημείο εύρεσής τους.

Πιο συγκεκριμένα, 21 «σφραγίσματα» (*Αρ. Κατ. 93-96, 98*) βρέθηκαν στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου», στο συγκρότημα του «Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού» και, ειδικότερα, μέσα σε ένα δωμάτιο με δύο μεγάλες ορθογώνιες κρύπτες, γνωστό βιβλιογραφικά ως δωμάτιο των «Ιερών Θησαυροφυλακίων» (*“Temple Repositories”*) (Σχ. 7). Τα «σφραγίσματα» αποτελούσαν μέρος του αρχικού περιεχομένου της Αν. κρύπτης και, πιο συγκεκριμένα, του κατώτερου στρώματός της. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν αρκετά ακόμα (68) πήλινα «σφραγίσματα» με άλλους είδους σφραγιστικά μοτίβα, μία πήλινη πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής (ΚΝ 1), καθώς και πολλά άλλα τεχνουργήματα υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας (όπως τα πλέον γνωστά αντικείμενα

- M.H. 1626 (=KN Wc 48), ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο [*MINOAN ROUNDEL II*, 174 / SCHOEP 1997, 32, 65 Tab. 4]

- M.H. 312, ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο [*MINOAN ROUNDEL II*, 215]

- M.H. 1221, ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο [*MINOAN ROUNDEL II*, 216]

- M.H. 1236 (=KN Wa 50), ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο (εκτός του «ανακτόρου»;) [*MINOAN ROUNDEL I*, 58 και II, 289 / SCHOEP 1997, 34, 65 Table 4]

- OAM 1938.941 (=KN Wa 65), ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο (*“Temple Repositories”*;) [*MINOAN ROUNDEL II*, 289 / WEINGARTEN 1989a, 43 Table 3, 51 σημ. 35]

- OAM 1938.939, ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο [*MINOAN ROUNDEL II*, 214]

- OAM AE 1799 (=KN Wc 47), ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο (ίσως, από την περιοχή των *“Temple Repositories”*;) [*MINOAN ROUNDEL II*, 173 / WEINGARTEN 1987c, 334 / WEINGARTEN 1989a, 51 / SCHOEP 1997, 32 και σημ. 21]

- Shøyen Collection, MS 249 (=KN Wc 26), από την ευρύτερη περιοχή της Κνωσού [*MINOAN ROUNDEL II*, 162 / SCHOEP 1997, 32, 65 Table 4]

- M.H. 369 (=KN Wa 51) και MH 1275, ακριβές σημείο εύρεσης άγνωστο (βλ. *Αρ. Κατ. 97*).

¹²¹ Τη βέβαιη ή πιθανή Νεοανακτορική χρονολόγησή τους προτείνει ο E.Hallager στο *MINOAN ROUNDEL* (βλ. πιο πάνω, σημ. 120 για ακριβέστερες παραπομπές αναφορικά με το κάθε «σφράγισμα» χωριστά).

και ειδώλια από φαγεντιανή, μία ελεφαντοστέινη λαβή, ένθετα διακοσμητικά στοιχεία από ελεφαντοστό, φύλλα χρυσού, λίθινες τράπεζες σπονδών, κ.ο.κ.).¹²²

Για τη χρονολόγηση των ευρημάτων της Αν. κρύπτης των «Ιερών Θησαυροφυλακίων», οι απόψεις των ερευνητών δίστανται. Άλλοι υποστηρίζουν μία χρονολόγηση στη MM IIIB περίοδο, άλλοι στην YM IA και άλλοι στη MM IIIB-YM IA.¹²³ Οι προτάσεις αυτές βασίζονται, ως επί το πλείστον, στην κεραμική και στα ακέραια αγγεία που βρέθηκαν συγκεντρωμένα στο ανώτερο στρώμα της συγκεκριμένης κρύπτης, πάνω δηλαδή από το στρώμα με τα «σφραγίσματα». Εάν τα αντικείμενα των δύο διαδοχικών - αλλά με σαφή διαφοροποίηση μεταξύ τους (και ως προς τη σύσταση του χώματος και ως προς την κατάσταση διατήρησης των ευρημάτων τους) - στρωμάτων, εναποτέθηκαν την ίδια ακριβώς χρονική στιγμή ή σε δύο διαδοχικές φάσεις, παραμένει αβέβαιο. Έτσι, λοιπόν, έχει προταθεί¹²⁴ πως θα ήταν ίσως ασφαλέστερο, η MM IIIB/YM IA ή YM IA χρονολόγηση της κεραμικής του ανώτερου στρώματος να θεωρηθεί ως *terminus ante quem* για τα ΕνΔΤ και τα λοιπά αντικείμενα που βρέθηκαν στο κατώτερο στρώμα της κρύπτης, το οποίο δεν μπορεί να χρονολογηθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια εξαιτίας της μη εύρεσης κεραμικής σε αυτό. Η μοναδική προτεινόμενη χρονολόγηση, που βασίζεται στα ίδια τα ΕνΔΤ και όχι στην κεραμική, είναι αυτή του I.Pini.¹²⁵ Κατά την άποψή του, τα θέματα, η σύνθεση και τα στιλιστικά χαρακτηριστικά πολλών σφραγιστικών μοτίβων από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια», καθώς και οι τύποι των σφραγίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά τους, παραπέμπουν πολύ περισσότερο στη γλυπτική τέχνη της YM IA περιόδου, παρά σε εκείνη του τέλους των MM χρόνων. Δεδομένης της διάστασης των απόψεων των διαφόρων ερευνητών, αλλά και του γεγονότος ότι η διάκριση μεταξύ MM IIIB και YM IA περιόδου δεν είναι πάντα ξεκάθαρη, τόσο στον τομέα της κεραμικής όσο και της μικρογλυπτικής, μία MM IIIB/YM IA χρονολόγηση των «σφραγισμάτων» από την Αν. κρύπτη των «Ιερών Θησαυροφυλακίων» θα ήταν περισσότερο ικανοποιητική.¹²⁶ Έτσι, τα συγκεκριμένα Κνωσιακά ευρήματα συγκαταλέγονται μεταξύ των λιγοστών και, γι αυτό το λόγο, ιδιαίτερα σημαντικών ενδείξεων για τις διοικητικές πρακτικές της πρωιμότερης φάσης της Νεοανακτορικής

¹²² PANAGIOTAKI 1993, 49-91 / PANAGIOTAKI 1999, 71-179 και, ειδικότερα, 72-74, 104-106 για τις συνθήκες εύρεσης των «σφραγισμάτων» / *MINOAN ROUNDEL* I, 54-56 / SCHOEP 1997, 31-32.

¹²³ Για τις διάφορες απόψεις πάνω στη χρονολόγηση των ευρημάτων από την Αν. κρύπτη των «Ιερών Θησαυροφυλακίων», βλ. *MINOAN ROUNDEL* I, 56 / PINI 1990a, 52-53 / WEINGARTEN 1994a, 181 και σημ. 38 / PANAGIOTAKI 1993, 88 / PANAGIOTAKI 1995, 720-722 / PANAGIOTAKI 1999, 151 / SCHOEP 1997, 32.

¹²⁴ SCHOEP 1997, 32.

¹²⁵ PINI 1990a, 52-53. Για μία σύντομη κριτική στην άποψη του I.Pini, βλ. SCHOEP 1997, 32 σημ. 16.

¹²⁶ Η MM IIIB/YM IA χρονολόγηση ακολουθείται, επίσης, από τους E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 56) και J.Weingarten (WEINGARTEN 1994a, 181). Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι ο C.F.MacDonald (MACDONALD 2002, 39-41), μελετώντας τις αρχιτεκτονικές φάσεις του «ανακτόρου» της Κνωσού, χρονολογεί τις δύο κρύπτες των «Θησαυροφυλακίων του Ιερού» στη MM IIIB.

περιόδου (MM IIIB ή και YM IA),¹²⁷ σε αντίθεση με την πλειονότητα των διοικητικών τεκμηριών από άλλες μινωικές θέσεις, που χρονολογείται στην YM IB εποχή.

Οι συνθήκες, ο λόγος αλλά και ο σκοπός, που τα ΕνΔΤ εναποτέθηκαν μαζί με όλα τα άλλα ευρήματα μέσα στην κρύπτη, δε θα γίνουν ποτέ με βεβαιότητα γνωστά. Ωστόσο, η ιδιαίτερη φροντίδα με την οποία όλα τα αντικείμενα φαίνεται να τοποθετήθηκαν μέσα στην κτιστή θήκη, καθώς και η πολύτιμη φύση των ίδιων των ευρημάτων (ειδώλια, λίθινες τράπεζες προσφορών, διοικητικά τεκμήρια, κ.λπ.) δηλώνουν, πιθανότατα, μία εσκεμμένη και προσεκτική φύλαξή τους, σε μία στιγμή που τα ίδια τα αντικείμενα δεν εκπλήρωναν πλέον την αρχική τους λειτουργία.¹²⁸ Επομένως, τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα και η στρωματογραφική θέση των υπό εξέταση ΕνΔΤ θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως *τριτογενή*, όπως υποστηρίζει και η I.Schoep.¹²⁹

Εικάζεται, επιπλέον, ότι τα ευρήματα της κρύπτης θα πρέπει να συλλέχθηκαν και να διασώθηκαν από τα ερείπια της περιοχής, μετά από έναν καταστρεπτικό σεισμό και πυρκαγιά, στο τέλος της MM IIIB περιόδου. Στη συνέχεια, τοποθετήθηκαν μέσα στην κρύπτη και καλύφθηκαν με ένα δάπεδο από γύψινες πλάκες.¹³⁰ Το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: Σε ποιο κτίριο ή δωμάτιο του «ανακτόρου» θα ανήκαν αρχικά όλα αυτά ευρήματα; Η M.Panagiotaki¹³¹, αν και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν αδιάσειστα επιχειρήματα είτε υπέρ είτε κατά μιας λατρευτικής ή θρησκευτικής λειτουργίας των «*Ιερών θησαυροφυλακίων*», θεωρεί πιθανότερο ότι το περιεχόμενό τους σχετίζεται με κάποιο *ιερό* και ότι αυτά αποτελούσαν τμήμα της ευρύτερης περιοχής του. Η άποψή της βασίζεται, ως επί το πλείστον, στην έντονη παρουσία ειδωλίων από φαγεντιανή και στις λίθινες τράπεζες προσφορών. Αυτό, ωστόσο, που για τη συγγραφέα είναι πολύ πιο δύσκολο να απαντηθεί, είναι το πού βρισκόταν αυτό το ιερό, από πόσα δωμάτια αποτελούνταν και ποια ήταν η μορφή του. Λαμβάνοντας ως προϋπόθεση, ότι τα ευρήματα και των δύο κρυπτών δε θα πρέπει να είχαν μεταφερθεί εκεί από κάπου πολύ μακριά, προτείνει πως το ιερό θα πρέπει να αναζητηθεί στην ευρύτερη περιοχή του «Κεντρικού Ιερού του Ανακτόρου», την περιοχή δηλαδή όπου βρισκόταν το κύριο «ανακτορικό» ιερό ή ιερά. Η ακριβής, όμως, θέση του παραμένει δυστυχώς αβέβαιη: Ίσως πρέπει να αναζητηθεί μέσα στο ίδιο το δωμάτιο των «*Ιερών θησαυροφυλακίων*» ή πιο βόρεια ή μέσα στο λεγόμενο “*Chariot Tablets Room*”. Ο C.F.MacDonald,¹³² απ’ την άλλη πλευρά, λαμβάνοντας υπόψη του, κυρίως, το μέγεθος και τη χωρητικότητα και

¹²⁷ SCHOEP 1997, 57.

¹²⁸ Βλ. αναλυτικότερα, PANAGIOTAKI 1999, 74.

¹²⁹ SCHOEP 1997, 32, 58 και Table 1.

¹³⁰ PANAGIOTAKI 1993, 85-86 / MACDONALD 2002, 40-41.

¹³¹ PANAGIOTAKI 1993, 86 / PANAGIOTAKI 1999, 148-151, 273-276.

¹³² MACDONALD 2002, 40-41.

των δύο κτιστών θηκών, το μεγάλο αριθμό κλειστών αγγείων που βρέθηκαν μέσα σε αυτές, αλλά και τη θέση τους πολύ κοντά στην Κεντρική Αυλή του «ανακτόρου», προτείνει ότι μία από τις αρχικές λειτουργίες αυτής της περιοχής (πριν την καταστροφή) θα ήταν να ικανοποιεί τις ανάγκες μιας μεγάλης συνάθροισης ανθρώπων, μιας τελετής ή ενός εορτασμού, που θα ελάμβανε χώρα στην Κεντρική Αυλή.

Κατά τη γνώμη μου, ο αρχικός χώρος προέλευσης των ΕνΔΤ παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, ασαφής. Τίποτε δεν αποδεικνύει – αλλά ταυτόχρονα και δεν αποκλείει – ότι αυτά θα ανήκαν αρχικά στο ίδιο κτίριο με τα υπόλοιπα ευρήματα της Αν. κρύπτης, όπως τα διάφορα πολύτιμα αντικείμενα. Το βέβαιο είναι ότι τόσο ο μεγάλος αριθμός των «σφραγισμάτων» όσο και η μεγάλη τυπολογική ποικιλία τους (‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’, δισκία, noduli, ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’, καθώς και μία πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής), υποδηλώνουν μία απόθεση «με πλήρη σύνθεση» και, κατ’ επέκταση, παραπέμπουν στην αρχική ύπαρξη ενός διοικητικού αρχείου. Ταυτόχρονα, ο εντοπισμός τους μέσα στο «ανάκτορο» φαίνεται να τα συνδέει με την κεντρική διοίκηση της θέσης. Το δωμάτιο ή το κτίριο, στο οποίο αυτά θα είχαν χρησιμοποιηθεί για τελευταία φορά (πριν τον καταστρεπτικό σεισμό), ενδεχομένως, να μη βρισκόταν σε μεγάλη απόσταση από το δωμάτιο των «Ιερών θησαυροφυλακίων». Πιθανότατα, πρέπει να αναζητηθεί στη Δυτ. Πτέρυγα του «ανακτόρου», σε μία περιοχή ανατολικά των αποθηκών και σαφώς διαχωρισμένη από αυτές και, ίσως, σχετιζόμενη με κάποιο ιερό.¹³³

Ο πιθανολογούμενος συσχετισμός των ΕνΔΤ της Αν. κρύπτης με κάποιο ιερό, αλλά και η άμεση συνεύρεσή τους με τεχνουργήματα θρησκευτικής σημασίας, θέτουν ένα επιπλέον ερώτημα: Αυτά τα διοικητικά τεκμήρια αντανακλούν τη λειτουργία μιας κοσμικής γραφειοκρατίας - όπως εικάζεται συνήθως - ή μήπως μιας γραφειοκρατίας θρησκευτικού χαρακτήρα; Τα «σφραγίσματα» χρησιμοποιούνταν, άραγε, αποκλειστικά στο πλαίσιο των υποθέσεων και των αναγκών ενός ιερού (με την έννοια ενός θρησκευτικού θεσμού) ή αποτελούσαν «εργαλεία» στα χέρια μιας κοσμικού χαρακτήρα κεντρικής διοίκησης, η οποία είχε αναλάβει το σχεδιασμό, την οργάνωση και την επίβλεψη αρκετών δραστηριοτήτων σε διάφορους τομείς;¹³⁴ Η Μ. Panagiotaki¹³⁵ φαίνεται να τάσσεται περισσότερο υπέρ του πρώτου ενδεχόμενου. Κατά τη γνώμη της, δεν είναι υπερβολικό να υποθέσουμε πως τα «σφραγίσματα» των «Ιερών θησαυροφυλακίων» συνιστούσαν «εργαλεία» της γραφειοκρατικής οργάνωσης ενός ιερού, εξυπηρετώντας ποικίλες υποθέσεις του: Π.χ., κάποια από αυτά (όπως τα δισκία

¹³³ Βλ. κυρίως, SCHOEP 1997, 61-62 και Table 3 / SCHOEP 1998a, 79, καθώς και *MINOAN ROUNDEL I*, 77.

¹³⁴ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. ενδεικτικά PANAGIOTAKI 1995, 723.

¹³⁵ PANAGIOTAKI 1999, 117-118, 148-149.

και τα noduli) μπορεί να χρησίμευαν ως αποδεικτικά στοιχεία για αγαθά που παραδίδονταν στις αποθήκες του ιερού ή έβγαιναν από αυτές. Άλλα, όπως οι υπόλοιποι τύποι σφραγισμάτων, μπορεί να ασφάλιζαν διαφόρων ειδών προσφορές προς το ιερό, να χρησιμοποιούνταν για τις ποικίλες συναλλαγές του με τον έξω κόσμο, ενώ ειδικότερα τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' μπορεί ακόμα και να σφράγιζαν γραπτές παρακλήσεις για ευλογία.

Μία τέτοιου είδους υπόθεση σαφώς δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε, όμως, και να επαληθευτεί. Κατά τη γνώμη μου, μία οριστική απάντηση στο ερώτημα, εάν τα ΕνΔΤ από τα «*Ιερά Θησαυροφυλάκια*» σχετίζονται με τη γραφειοκρατική οργάνωση και διοίκηση ενός ιερού ή του «ανακτόρου» γενικότερα, δεν μπορεί να δοθεί. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στους εξής λόγους: Κατ' αρχάς, ο αρχικός χώρος προέλευσης και, κατ' επέκταση, χρήσης των «σφραγισμάτων» παραμένει ουσιαστικά άγνωστος. Επιπλέον, και ίσως σημαντικότερο, το ερώτημα αυτό σχετίζεται άμεσα με τη γενικότερη θεώρηση του τρόπου λειτουργίας και οργάνωσης της Νεοανακτορικής κοινωνίας, με το αν η διοίκηση βρισκόταν στα χέρια ενός ιερατείου ή μιας κοσμικής αρχής, κ.ο.κ.. Δεδομένου ότι τα ζητήματα αυτά παραμένουν ακόμα ανοιχτά προς συζήτηση, τα ευρήματα των «*Ιερών Θησαυροφυλακίων*», θα λέγαμε, πως απλώς θέτουν μία ακόμα αφορμή για τέτοιου είδους προβληματισμούς.

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, από το «ανάκτορο» της Κνωσού προέρχεται ακόμα ένα σφράγισμα με ΠαρΑνΜ, το *Αρ. Κατ. 99*. Αυτό ήρθε στο φως στο ΝΑ άκρο του «ανακτόρου» και, πιο συγκεκριμένα, στη ΝΑ αυλή του και χρονολογείται πιθανότατα στη ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ ΙΑ περίοδο. Είναι, δηλαδή, σύγχρονο με τα ΕνΔΤ από τα «*Ιερά Θησαυροφυλάκια*». Για τις ακριβείς συνθήκες εύρεσής του και τη στρωματογραφική θέση του δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες.¹³⁶ Ο εντοπισμός του, ωστόσο, μέσα σε ένα «σωρό απορριμμάτων», ή το λεγόμενο «*Καφενείον*» (Σχ. 7), επιτρέπει, έστω και με επιφύλαξη, να χαρακτηρίσουμε τα αρχαιολογικά του συμφραζόμενα ως *τριτογενή* (με βάση, τουλάχιστον, το γενικότερο ορισμό της I.Schoep¹³⁷).

Για τα υπόλοιπα δύο ΕνΔΤ από την Κνωσό που φέρουν ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 97*), αγνοούμε το ακριβές σημείο εύρεσής τους. Η αρχική απόδοση του ενός στο «*Little Palace*» έχει αμφισβητηθεί, ενώ το δεύτερο μπορεί κάλλιστα να προέρχεται τόσο μέσα από το «ανάκτορο» όσο και έξω από αυτό. Κατ' επέκταση, η εξαγωγή οποιωνδήποτε συμπερασμάτων αναφορικά με τις συνθήκες εύρεσής τους και τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα είναι αδύνατη. Παρόλα αυτά, συγκαταλέγονται μεταξύ των

¹³⁶ Για το συγκεκριμένο σφράγισμα, βλ. *Αρ. Κατ. 99*, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

¹³⁷ SCHOEP 1997, 58.

Νεοανακτορικών Κνωσιακών «σφραγισμάτων» του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, καθώς η χρονολόγησή τους στην ΥΜ Ι, γενικότερα, φαίνεται πολύ πιθανή.¹³⁸

Ολοκληρώντας με την περίπτωση της Κνωσού, θα γίνει μία σύντομη αναφορά στον λεγόμενο «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του «ανακτόρου», ο οποίος επίσης περιλαμβάνει λιγοστά σφραγίσματα με ΠαρΑνΜ. Ειδικότερα, θα αναφερθούν οι λόγοι, για τους οποίους τα συγκεκριμένα σφραγίσματα δεν συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μελέτη. Όπως είναι γνωστό, η συγκεκριμένη απόθεση πλαισιώνεται με σοβαρά προβλήματα τόσο ως προς τον ορισμό όσο και τη χρονολόγησή της. Ο κύριος όγκος του υλικού ανασκάφηκε το 1900 κάτω από ένα κλιμακοστάσιο στο Β. άκρο της “Long Gallery”, στη Δυτ. πτέρυγα του «ανακτόρου». Ωστόσο, άγνωστο παραμένει πόσα και ποια ακριβώς σφραγίσματα βρέθηκαν σε αυτό το σημείο και ποια συλλέχτηκαν από τις γειτονικές αποθήκες (όπως π.χ. τις Αποθήκες 4, 12 και 13) και, απλώς, αποδόθηκαν σ’ αυτόν. Επιπλέον, η απουσία κεραμικής, άμεσα συσχετιζόμενης με τον αποθέτη, καθιστά αβέβαιη τη χρονολόγησή του.¹³⁹

Η χρονολόγηση του Κνωσιακού «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων», δυστυχώς, παραμένει έως και σήμερα προβληματική και οι απόψεις των ερευνητών δίστανται, καθώς κάποιιοι τον χρονολογούν στη ΜΜ ΙΙΒ περίοδο,¹⁴⁰ ενώ άλλοι στις αρχές της ΜΜ ΙΙΙ.¹⁴¹ Αναμφίβολα, το μεγαλύτερο μέρος του υλικού του φαίνεται να χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙΒ, τόσο βάσει των τύπων των σφραγισμάτων (ως επί το πλείστον “crescents”) όσο και των σφραγιστικών μοτίβων τους (που είναι, κυρίως, τυπικά ιερογλυφικά). Επιπλέον, ακόμα κι αν δεχτούμε την ύπαρξη ορισμένων «*πιο ύστερων*’ (ΜΜ ΙΙΙ;) σφραγισμάτων» μεταξύ του υλικού - όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο I.Pini¹⁴² - αυτά σε καμία

¹³⁸ Βλ. αναλυτικότερα *Αρ. Κατ. 97*, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

¹³⁹ Για τα προβλήματα χρονολόγησης και ορισμού του Κνωσιακού «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων», βλ.: GILL 1965, 66 / PINI 1990a, 39 / WEINGARTEN 1994a, 179 και σημ. 28, 29 / WEINGARTEN 1995, 292 / OLIVIER 1994, 164 / *MINOAN ROUNDEL I*, 57 / SCHOEP 1999a, 267.

¹⁴⁰ Τη ΜΜ ΙΙΒ χρονολόγηση του αποθέτη υποστηρίζει ο P.Yule (YULE 1978, 1-7 και YULE 1980, 215-219). Αξίζει να σημειωθεί, ότι και ο A.J.Evans (*SM I*, 19-22, 143 και *PM I*, 272) αντιμετώπισε δυσκολία στο χρονολογικό προσδιορισμό του. Έτσι, εντυπωσιασμένος από «το πολύ ‘προηγμένο’ στιλ κάποιων σφραγιστικών μοτίβων», αρχικά έκανε λόγο για μία χρονολόγηση στις αρχές της ΜΜ ΙΙΙ περιόδου. Αργότερα, όμως, αναθεώρησε την άποψή του αυτή και πρότεινε το τέλος της ΜΜ ΙΙ, συνδέοντας τον αποθέτη με την καταστροφή του πρώτου «ανακτόρου». Βλ. επίσης: CS 38 σημ. 4 και REICH 1970, 407.

¹⁴¹ Στις αρχές της ΜΜ ΙΙΙ περιόδου χρονολογεί τον αποθέτη ο J.Reich (REICH 1970, 406-408). Το ενδεχόμενο να χρονολογείται ο «Αποθέτης Ιερογλυφικών τεκμηρίων» της Κνωσού στη ΜΜ ΙΙΙΑ περίοδο αφήνει ανοιχτό και η I.Schoep (SCHOEP 1999a, 267).

¹⁴² Βλ. αναλυτικότερα, PINI 1990a, 37-46, όπου ο αποθέτης χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙ-ΙΙΙ περίοδο. Κατά την άποψή του, η ύπαρξη ορισμένων «*πιο ύστερων*’ (ΜΜ ΙΙΙ;) σφραγισμάτων» οδηγεί σε δύο πιθανά ενδεχόμενα: Είτε αυτά δεν ανήκουν στο κύριο σύνολο «σφραγισμάτων» του αποθέτη - γεγονός που επιτρέπει το χρονολογικό διαχωρισμό τους από τα υπόλοιπα - είτε ότι η πλειονότητα του υλικού, συμπεριλαμβανομένων και των «πιο ύστερων» παραδειγμάτων, ανήκει σε ένα σύνολο, το οποίο συγκεντρώθηκε και διαμορφώθηκε

περίπτωση δε φαίνεται να χρονολογούνται πιο ύστερα από τις αρχές της MM III περιόδου, δηλαδή στη MM IIIA. Με αφετηρία, ωστόσο, την πιο πρόσφατη άποψη του C.F.MacDonald,¹⁴³ ότι η Νεοανακτορική περίοδος για την Κνωσό αρχίζει στη MM IIIB περίοδο, ο «Αποθέτης Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του «ανακτόρου» φαίνεται να εντάσσεται στο πλαίσιο της Παλαιοανακτορικής φάσης του. Ενδεικτικό είναι εξάλλου ότι, κατά κανόνα, εξετάζεται ως μία πτυχή της Παλαιοανακτορικής περιόδου της Κνωσού.¹⁴⁴

Επιπλέον, η παρουσία λιγοστών τύπων ΕνΔΤ (όπως 'σφραγισμάτων με επίπεδη βάση' και 'με μία οπή ανάρτησης'), ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικών για τις πιο ύστερες χρονολογικά αποθέσεις (της MM IIIB/ΥΜ ΙΑ και ΥΜ ΙΒ), καθώς και η παρουσία ορισμένων σπιλιστικά «προηγμένων» σφραγιστικών μοτίβων, δεν αρκούν για να υποστηριχτεί μια πιο ύστερη χρονολόγηση του συνόλου των ευρημάτων του συγκεκριμένου αποθέτη. Αντιθέτως, θα μπορούσε απλώς να θεωρηθούν ως ένδειξη για την εμφάνιση (ήδη από το τέλος της MM II περιόδου) ενός νέου σπιλ, που μόλις αρχίζει να αναπτύσσεται, τόσο όσον αφορά στους τύπους των σφραγισμάτων όσο και στην τεχνολογία και τη σύνθεση των σφραγιστικών μοτίβων.¹⁴⁵

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως ο αποθέτης εμφανίζει ένα προφίλ έντονα ιερογλυφικό, καθώς περιλαμβάνει, ως επί το πλείστον, σφραγίσματα μηνοειδούς σχήματος ("crescents"), ράβδους, μετάλλια, κ.ά.. Επιπλέον, κυρίαρχη είναι η παρουσία επιγραφών στην Κρητική Ιερογλυφική γραφή, καθώς και η χρήση σφραγίδων με Ιερογλυφικά σημεία/μοτίβα.¹⁴⁶ Βέβαια, ο Κνωσιακός «Αποθέτης Ιερογλυφικών τεκμηρίων», ενδεχομένως, περιλαμβάνει και ορισμένα στοιχεία που συνδέονται με το διοικητικό σύστημα της Γραμμικής Α γραφής.¹⁴⁷ Τέτοιου είδους ενδείξεις είναι, ωστόσο, πολύ σπάνιες και μπορούν να παραλληλιστούν με την αντίστοιχη σποραδική παρουσία στοιχείων της Κρητικής Ιερογλυφικής γραφής στο MM IIB αποθέτη της Φαιστού, γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευτεί απλά ως αποτέλεσμα κάποιου είδους αλληλεπίδρασης ή επικοινωνίας μεταξύ των δύο «ανακτόρων».¹⁴⁸

στη διάρκεια μιας μεγαλύτερης χρονικής περιόδου. Πιθανότερο, για αυτόν, εμφανίζεται το δεύτερο ενδεχόμενο. Βλ. επίσης, *MINOAN ROUND I*, 57-58.

¹⁴³ MACDONALD 2002, 36-37.

¹⁴⁴ Βλ. ενδεικτικά, WEINGARTEN 1994a, 177-181.

¹⁴⁵ Βλ. ενδεικτικά, PINI 1990a, 55 ("Response" by J-C. Poursat), 58-59 ("Discussion").

¹⁴⁶ WEINGARTEN 1994a, 179-180 / WEINGARTEN 1995, 292-308 / CS 38.

¹⁴⁷ Για ίχνη Γραμμικής Α γραφής στον «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του «ανακτόρου» της Κνωσού κάνουν λόγο οι SCHOEP 1999a, 267 και OLIVIER 1994, 169.

¹⁴⁸ SCHOEP 1999a, 267. Η I.Schoep δεν αποκλείει ωστόσο και το ενδεχόμενο, η πιθανή συνύπαρξη των δύο γραφών στον «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» της Κνωσού, να αποτελεί ένδειξη για τη χρονολόγησή του στη MM IIIA φάση, δεδομένου ότι ο «Αποθέτης Ιερογλυφικών τεκμηρίων» του «ανακτόρου» των Μαλλίων, όπου με βεβαιότητα συνυπάρχουν στοιχεία των δύο διοικητικών συστημάτων –εκείνου της Ιερογλυφικής και εκείνου της Γραμμικής Α γραφής-, τοποθετείται στη MM IIIB περίοδο.

Τέλος, συγκρίνοντας τον «Αποθέτη Ιερογλυφικών τεκμηρίων» της Κνωσού με το σύνολο των διοικητικών τεκμηρίων από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» του ίδιου «ανακτόρου», διαπιστώνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Τα στοιχεία του Ιερογλυφικού διοικητικού συστήματος που φαίνεται να συνεχίζουν στην τελευταία, πιο ύστερη απόθεση είναι ελάχιστα και σποραδικά. Επιπλέον, τα «σφραγίσματα» και τα ενεπίγραφα τεκμήρια διοίκησης από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» αντανακλούν διοικητικές δομές, περισσότερο συγγενείς και συναφείς με εκείνες της MM IIB Φαιστού και των YM IB επιχώσεων άλλων μινωικών θέσεων, από ότι με το πιο πρόσφατο Ιερογλυφικό παρελθόν της ίδιας της Κνωσού.¹⁴⁹

Α.5) Παλαίκαστρο

Το Παλαίκαστρο είναι μία από τις σημαντικότερες και πιο εντυπωσιακές μινωικές πόλεις. Αυτό οφείλεται τόσο στο μέγεθός της, όσο και στον άρτια οργανωμένο πολεοδομικό σχεδιασμό της, ο οποίος βασίζεται στην ύπαρξη οικοδομικών τετραγώνων και ενός συμμετρικού οδικού δικτύου (Σχ. 8). Τα αρχιτεκτονικά της κατάλοιπα, που έχουν έρθει στο φως στη θέση Ρουσσόλακκος, σε πολύ μικρή απόσταση από τη θάλασσα, ανήκουν κυρίως στη Νεοανακτορική περίοδο (MM III-YM I). Η πόλη γνώρισε τη μεγαλύτερη ανάπτυξη της στην YM I φάση. Σαφείς είναι οι ενδείξεις μιας καταστροφής, πιθανόν από σεισμό, κατά τη διάρκεια της YM IA, ενώ η σημαντικότερη καταστροφή της πόλης (από πυρκαγιά) τοποθετείται στο τέλος της YM IB περιόδου.¹⁵⁰

Το Παλαίκαστρο συγκαταλέγεται μεταξύ των μινωικών θέσεων, στις οποίες - τουλάχιστον μέχρι σήμερα - δεν έχει αποκαλυφθεί κάποιο κεντρικό οικοδομικό συγκρότημα, είτε τυπικού «ανακτορικού» χαρακτήρα (όπως, π.χ., στην Κ. Ζάκρο) είτε διαφορετικού τύπου (όπως, π.χ., στην Αγ. Τριάδα).¹⁵¹ Το ερώτημα, εάν όντως υπήρχε - ή όχι - ένα τέτοιο κτίριο στη συγκεκριμένη πόλη, παραμένει μέχρι σήμερα αναπάντητο. Είναι ενδιαφέρον ότι, παρόλο που έχουν ανασκαφεί πολλά οικήματα με εμφανή στοιχεία μιας «ελιτίστικης αρχιτεκτονικής», κανένα δε φαίνεται να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα. Βέβαια, πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη ότι τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα, προφανώς, αντιπροσωπεύουν μόνο ένα τμήμα της αρχικής έκτασης του μινωικού οικισμού. Κανένα, ωστόσο, στοιχείο δεν υποδεικνύει

¹⁴⁹ WEINGARTEN 1994a, 181 / WEINGARTEN 1995, 309-310 / BETTS 1989, 8.

¹⁵⁰ Για τη μινωική πόλη του Παλαίκαστρου, βλ. αναλυτικότερα: MACGILLIVRAY & SACKETT 1992, 222-231 (όπου και εκτενής σχετική βιβλιογραφία) / DRIESSEN & MACDONALD 1997, 33 / CUNNINGHAM 2001, 75-76, 79-85.

¹⁵¹ Η I.Schoep συγκαταλέγει το Παλαίκαστρο μεταξύ των μινωικών θέσεων, που η ίδια χαρακτηρίζει ως «Θέσεις χωρίς κεντρικό κτίριο» ("Non-Central Building Sites"). Βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1997, 31 / SCHOEP 1998a, 76.

ότι κάποιο από αυτά τα κτίρια - και ιδιαίτερα εκείνα που φαίνεται να κατοικούνταν από μέλη μιας ελίτ - θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει την έδρα μιας κεντρικής εξουσίας ή μιας διοικητικής αρχής, απαραίτητης για τη διαχείριση και την οργάνωση μιας τέτοιου μεγέθους πόλης. Από την άλλη πλευρά, όλο και περισσότερες ενδείξεις οδηγούν στην υπόθεση ότι θα πρέπει να υπήρχε μία άρχουσα τάξη και ένα, αντίστοιχα, κεντρικό οικοδομικό συγκρότημα, το οποίο απλώς δεν έχει ακόμα εντοπιστεί. Αυτό τουλάχιστον υποδηλώνουν τόσο η έντονη παρουσία αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών υψηλής ποιότητας όσο και τα μεγάλα δημόσια έργα, που κατά τρόπο ιδιαίτερο χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη πόλη (π.χ. το οργανωμένο οδικό δίκτυο, τα λατομεία, το ιερό κορυφής στον Πετσοφά, κ.ο.κ.). Ποια θα ήταν η μορφή αυτού του κεντρικού κτιρίου («ανάκτορο» ή όχι) και εάν θα αποτελούσε ένα ανεξάρτητο κέντρο εξουσίας για την πόλη και τη γύρω περιοχή ή θα ήταν η έδρα ενός «αντιπροσώπου» που θα διοικούσε εκ μέρους μιας άλλης θέσης (π.χ. της Κ. Ζάκρου), είναι ερωτήματα άμεσα συνυφασμένα με την πιθανολογούμενη και προσδοκώμενη ανακάλυψη ενός κεντρικού κτιρίου στο Παλαίικαστρο.¹⁵²

Ένα άλλο στοιχείο που εμφανώς απουσιάζει από τη συγκεκριμένη θέση, είναι κάποιου είδους διοικητικό αρχείο. Λαμβάνοντας υπόψη τις ενδείξεις για οικονομική δραστηριότητα (όπως υποδηλώνουν τα ποικίλα ευρήματα), αλλά και την υψηλή ποιότητα της αρχιτεκτονικής πολλών κτιρίων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα διοικητικά τεκμήρια που έχουν αποκαλυφτεί μέχρι σήμερα σε οικίες του Παλαίικαστρου, είναι πραγματικά πολύ λίγα και, ουσιαστικά, ανεπαρκή.¹⁵³

Πιο συγκεκριμένα, από το Παλαίικαστρο προέρχονται μία πήλινη πινακίδα, καθώς και 4 ενσφράγιστα τεκμήρια του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής. Πρόκειται, ειδικότερα, για 3 *noduli* που χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΒ περίοδο και 1 ‘σφράγισμα αντικειμένου’, του οποίου ωστόσο η χρονολόγηση είναι προβληματική [ΜΜ ΙΒ ή πρώιμη ΜΜ ΙΙΙ(:)].¹⁵⁴ Εξαιρώντας το τελευταίο, λόγω της πιθανής Παλαιοανακτορικής χρονολόγησής του, τα Νεοανακτορικά ΕνΔΤ αυτής της θέσης περιορίζονται μόλις σε 3 (τα ΥΜ ΙΒ *noduli*). Από αυτά, μόνο 1 φέρει σφραγιστικό μοτίβο

¹⁵² Βλ. αναλυτικότερα, CUNNINGHAM 2001, 72, 75-76, 79-85.

¹⁵³ CUNNINGHAM 2001, 82. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί πως από το Παλαίικαστρο προέρχονται αρκετά πήλινα «βάρη» (“*Tongewichte*”) με σφραγιστικό αποτύπωμα, καθώς και λιγότερες ενσφράγιστες λαβές αγγείων. Βλ. αναλυτικότερα CMS II.6, 275-277, 437-439 *Tabelle 1*. Οι συγκεκριμένες κατηγορίες ενσφράγιστων αντικειμένων, αν και μπορεί να θεωρηθούν έμμεσες ενδείξεις για την ύπαρξη κάποιου είδους οργάνωσης, δε λαμβάνονται υπόψη στην παρούσα μελέτη, καθώς – όπως ήδη έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο - δεν αποτελούν τεκμήρια διοικητικής δραστηριότητας με την αυστηρή έννοια του όρου. Βλ. επίσης: *MINOAN ROUNDEL I*, 62 σημ. 202 και SCHOEP 1997, 60 σημ. 243.

¹⁵⁴ Για τα 3 *noduli* (Μ.Σ. ΠΚ/88/1311, ΠΚ/88/1316, ΠΚ/88/1317) και το μοναδικό ‘σφράγισμα αντικειμένου’ (Μ.Αγ.Ν ΠΚ/88/1071) από το Παλαίικαστρο, βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1989b, 438-444 / WEINGARTEN 1990a, 16-23 και, ειδικότερα, 22 Α-31, Α-32, Α-33 / *MINOAN ROUNDEL I*, 25 *Table 2*, 62-64 και II, 218, 291 / CMS II.6, 276-277 / SCHOEP 1997, 53-54.

με ΠαρΑνΜ, το *Αρ. Κατ. 100*.¹⁵⁵ Πρόκειται, δηλαδή, για ένα ποσοστό που προσεγγίζει το 33%.

Το συγκεκριμένο *nodulus* (*Αρ. Κατ. 100*) βρέθηκε σε ένα μικρό ερμάριο μέσα στο Δωμάτιο 9, στη ΝΑ γωνία του «Κτιρίου 5», σε ένα αδιατάρακτο στρώμα καταστροφής της ΥΜ ΙΒ περιόδου (Σχ. 9). Μαζί με αυτό βρέθηκαν και τα άλλα δύο *noduli*¹⁵⁶ που μας είναι γνωστά από το Παλαίκαστρο και φέρουν άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα. Στο ίδιο στρώμα καταστροφής εντοπίστηκαν, επίσης, πολλά άλλα αντικείμενα, πιθανότατα πεσμένα από ράφια στο χώρο του ισογείου ή από δωμάτιο του επάνω ορόφου, όπως π.χ. ημίεργοι ελεφαντοστέινοι γόμφοι, ένας διακοσμημένος ελεφαντοστέινος δίσκος, τρεις χάλκινες σμίλες και διαφόρων ειδών αγγεία. Η εντύπωση που δίνεται, είναι ότι το συγκεκριμένο *nodulus* (*Αρ. Κατ. 100*), καθώς και τα υπόλοιπα δύο, ήταν συγκεντρωμένα μαζί με άλλα πολύτιμα αντικείμενα σε ένα τμήμα του κτιρίου, το οποίο – σύμφωνα με τους ανασκαφείς – πρέπει να λειτουργούσε ως ένας συνδυασμός αποθηκευτικών και εργαστηριακών χώρων. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι με το «Κτίριο 5» συνδέεται και το χρυσελεφάντινο αγαλματίδιο, γνωστό ως «Κούρος του Παλαίκαστρου», το οποίο εικάζεται ότι παρίστανε νεαρό θεό. Εάν αυτό δεν είχε απλώς κατασκευαστεί μέσα στο συγκεκριμένο κτίριο (για να εκτεθεί τελικά κάπου αλλού), αλλά βρισκόταν ήδη σε χρήση μέσα σε αυτό, τότε είναι πιθανόν το «Κτίριο 5» να περιελάμβανε και κάποιο ιερό, στοιχείο που – σύμφωνα με τους ανασκαφείς - θα μπορούσε να δηλώνει μία δημόσια χρήση για το εν λόγω οικοδόμημα.¹⁵⁷

Είναι ενδιαφέρον ότι το σύνολο των διοικητικών τεκμηρίων από το «Κτίριο 5» αποτελείται αποκλειστικά από *noduli*.¹⁵⁸ Η πολύ περιορισμένη σύνθεση της συγκεκριμένης απόθεσης – τόσο ποσοτικά όσο και τυπολογικά – υποδηλώνει πως, προφανώς, δεν έχουμε να κάνουμε με κάποιο κεντρικό διοικητικό αρχείο, δηλαδή με ένα αρχείο σχετιζόμενο με το τελικό στάδιο των καταγραφών και του λογιστικού ελέγχου.¹⁵⁹ Σε αυτό συνηγορεί, εξάλλου, το γεγονός ότι το συγκεκριμένο κτίριο δε συγκεντρώνει τα απαραίτητα εκείνα χαρακτηριστικά, που θα επέτρεπαν την ταύτισή

¹⁵⁵ Πρόκειται για το Μ.Σ. ΠΚ 88/1311. Βλ. αναλυτικότερα *Αρ. Κατ. 100*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

¹⁵⁶ Πρόκειται για τα Μ.Σ. ΠΚ/88/1316 και ΠΚ/88/1317. Βλ. επίσης, πιο πάνω σημ. 154.

¹⁵⁷ Για τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα του *nodulus* *Αρ. Κατ. 100* και για τα αντικείμενα που βρέθηκαν μαζί με αυτό, βλ. αναλυτικότερα: MACGILLIVRAY *ET AL.* 1989, 426 / WEINGARTEN 1989b, 438-442 / MACGILLIVRAY *ET AL.* 1991, 132, 147 / *MINOAN ROUNDEL* I, 64, 77.

¹⁵⁸ Η I.Schoep χαρακτηρίζει το σύνολο των 3 *noduli* από το «Κτίριο 5» του Παλαίκαστρου ως “*Single Type Deposit*”. Βλ. αναλυτικότερα, SCHOEP 1997, 63.

¹⁵⁹ Σύμφωνα με την I.Schoep, ως διοικητικά αρχεία χαρακτηρίζονται οι αποθέσεις που περιλαμβάνουν ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ σε συνδυασμό πάντα με άλλους τύπους διοικητικών τεκμηρίων (SCHOEP 1997, 61).

του με το κεντρικό οικοδομικό συγκρότημα της πόλης.¹⁶⁰ Επομένως, η απόθεση διοικητικών τεκμηρίων από το «Κτίριο 5» βεβαιώνει την ύπαρξη κάποιας διοικητικής δραστηριότητας εκτός του κεντρικού κτιρίου της θέσης (εάν όντως υπήρχε ένα τέτοιο κτίριο και απλώς δεν έχει ακόμα αποκαλυφθεί). Η δραστηριότητα αυτή δεν αποκλείεται να είχε περιστασιακό χαρακτήρα, δεδομένου μάλιστα ότι τα ΕνΔΤ βρέθηκαν σε ένα τμήμα του οικισμού που, όπως προαναφέρθηκε, σχετίζεται πιθανόν με εργαστηριακούς και αποθηκευτικούς χώρους. Αβέβαιο παραμένει, ωστόσο, εάν τα 3 poduli από το «Κτίριο 5» αντανακλούν διοικητικές πρακτικές που αντιπροσωπεύουν μία αποκέντρωση της κεντρικής διοίκησης ή ένα επίπεδο καθαρά ιδιωτικής διοίκησης.¹⁶¹ Αυτό θα μπορούσε να καθορισθεί, μόνο εάν υπήρχε η δυνατότητα άμεσης σύγκρισης με σύγχρονά τους διοικητικά τεκμήρια από το κεντρικό κτίριο του οικισμού. Από τη στιγμή, όμως, που κάτι τέτοιο – τουλάχιστον προς το παρόν – είναι ανέφικτο, οποιαδήποτε ερμηνευτική προσέγγιση του ζητήματος τίθεται απλώς σε θεωρητικό επίπεδο.

A.6) Πύργος Μύρτου

Ο Πύργος Μύρτου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός μικρού, επαρχιακού μινωικού οικισμού, με μακρά περίοδο κατοίκησης (ΠΜ II–ΥΜ I) και σημαντική ευημερία. Ο οικισμός καταλαμβάνει το λόφο που βρίσκεται ανατολικά ακριβώς του σημερινού χωριού Μύρτος και η μινωική φάση κατοίκησης του υποδιαιρείται σε 4 κύριες περιόδους: 'Πύργος I-IV'. Στην περίοδο 'Πύργος IV' [ΥΜ I (και ΜΜ III;)], οικοδομήθηκε στην κορυφή του λόφου - πολύ κοντά στις εκβολές του Μύρτου ποταμού - το σημαντικότερο και πιο επιβλητικό κτίριο του οικισμού, χαρακτηριζόμενο συμβατικά ως «αγροικία» (*Country House* ή *Villa*). Η καίρια θέση του κοντά στη Ν. ακτή, στο ΝΑ τμήμα του νησιού - ανάμεσα σε δύο τουλάχιστον αρχαίους δρόμους επικοινωνίας -, τα εύφορα και καλλιεργήσιμα εδάφη που το περιέβαλαν, η δεσπίζουσα θέση του στην κορυφή του λόφου, η σε μεγάλο βαθμό υψηλής ποιότητας και «ανακτορικού» χαρακτήρα αρχιτεκτονική του, καθώς και τα λιγοστά πολύτιμα ευρήματά του, υποδεικνύουν ότι το κτίριο αυτό κυριαρχούσε στην κοιλάδα του Μύρτου. Με βάση τις αρχαιολογικές ενδείξεις, η «αγροικία» φαίνεται πως λειτουργούσε ως κέντρο συγκέντρωσης και ανακατανομής της αγροτικής παραγωγής, ως το

¹⁶⁰ SCHOEP 1997, 60. Αξίζει να αναφερθεί στο σημείο αυτό, ότι η μοναδική πήλινη πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής από το Παλαίκαстро βρέθηκε σε ένα άλλο οίκημα της πόλης, το «Κτίριο Β», το οποίο επίσης δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως το κεντρικό κτίριο της πόλης.

¹⁶¹ Για τον προσδιορισμό τριών διαφορετικών επιπέδων στο σύστημα διοίκησης της Νεοανακτορικής Κρήτης (συγκεντρωτικό – αποκεντρωτικό – ιδιωτικό), βλ. γενικότερα SCHOEP 1998a, 75-85 και, ιδιαίτερα, 76-78, 82. Όσον αφορά, ειδικότερα, στις διοικητικές ενδείξεις από το Παλαίκαстро, η I.Schoep διατείνεται πως πιθανόν υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας ανεξάρτητης, ιδιωτικής διοίκησης (SCHOEP 1998a, 82).

σημαντικότερο κτίριο της θέσης και της γύρω περιοχής, καθώς και ως τοπικό θρησκευτικό κέντρο. Αν και ξεχώριζε εμφανώς από τα οικήματα του γύρω οικισμού, ήταν ενοποιημένο με αυτά, συνιστώντας έτσι ένα ενιαίο οικιστικό σύνολο. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η μεγάλη καταστροφική πυρκαγιά που οδήγησε στην εγκατάλειψη ολόκληρου του οικισμού κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο, φαίνεται πως έπληξε μόνο την «αγροικία».¹⁶²

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, ο Πύργος Μύρτου μπορεί να ταξινομηθεί μεταξύ των μινωικών θέσεων, στις οποίες υπάρχει ένα κτίριο που προφανώς λειτουργεί ως το κεντρικό κτίριο της θέσης, χωρίς ωστόσο να είναι οργανωμένο ως ένα τυπικό «ανάκτορο».¹⁶³

Οι ενδείξεις διοικητικής δραστηριότητας από τον οικισμό του Πύργου Μύρτου είναι πενιχρές και συνίστανται σε 2 πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής και 3 ΕνΔΤ (2 δισκία και 1 nodulus), όλα προερχόμενα από την «αγροικία» και χρονολογούμενα στην ΥΜ Ι (κυρίως, ΥΜ ΙΒ) φάση.¹⁶⁴ Από τα τρία προαναφερθέντα ΕνΔΤ, μόνο ένα - το δισκίο *Ap. Kat. 101*¹⁶⁵ - φέρει σφραγιστικό αποτύπωμα με ΠαρΑνΜ, αντιπροσωπεύοντας επομένως το 33% του συνολικού αριθμού.

Το συγκεκριμένο δισκίο (*Ap. Kat. 101*) αποτελεί, δυστυχώς, ένα επιφανειακό και τυχαίο εύρημα, το οποίο εντοπίστηκε το 1993 περίπου 0,5μ. ανατολικά της ΝΑ γωνίας της κορυφής του Κλιμακοστασίου 2 της «αγροικίας» (Σχ. 10). Το γεγονός ότι δε βρέθηκε *in situ*, καθιστά επισφαλής τόσο την αρχική του προέλευση - που πιθανολογείται πως πρέπει να είναι η «αγροικία» - όσο και τη χρονολόγησή του, η οποία βάσει του στίλ των σφραγιστικών μοτίβων του τοποθετείται στην ΥΜ Ι (ΥΜ ΙΒ;) φάση.¹⁶⁶ Επομένως, η

¹⁶² Για τον οικισμό του Πύργου Μύρτου, καθώς και για το ρόλο της «αγροικίας», βλ. αναλυτικότερα: CADOGAN 1992c, 202-209 (όπου και εκτενής σχετική βιβλιογραφία) / CADOGAN 1997, 99-103 / DRIESSEN & MACDONALD 1997, 30 / CMS II.6, 259-260 / HITCHCOCK 2000, 106-107, 186.

¹⁶³ Πρόκειται, δηλαδή, για μία από τις λεγόμενες «Θέσεις με κεντρικό κτίριο μη-ανακτορικού χαρακτήρα» (*“Central Building Sites”*), σύμφωνα με την ορολογία της I.Schoep. Βλ. αναλυτικότερα, SCHOEP 1997, 31 και SCHOEP 1998a, 76.

¹⁶⁴ Για τα 2 δισκία [M.H. 1097 (=PYR Wc 3) και M.Αγ.Ν. 12567 (=PYR Wc 4)], για το μοναδικό nodulus (M.H. 1098), καθώς και για τις δύο πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής (PYR 1-2), βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL* I, 25 Table 2, 68-69 και II, 195-197, 218 / CMS II.6, 260 και Nr. 232-235 / SCHOEP 1997, 50 / REHAK & YOUNGER 1995, 81-102 / WEINGARTEN 1990a, 16-23 και, ειδικότερα, 22 Α-36 κ' Α-37. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τον Πύργο Μύρτου προέρχονται και αρκετά παραδείγματα ενσφράγιστων λαβών αγγείων, τα οποία χρονολογούνται στις διάφορες φάσεις του οικισμού και βρέθηκαν σε διάφορα σημεία του (βλ. αναλυτικότερα CMS II.6, 260). Σύμφωνα, μάλιστα, με τους συγγραφείς του CMS II.6, η συνήθεια της σφράγισης λαβών αγγείων υποδηλώνει μία στενή πολιτιστική σχέση του εν λόγω οικισμού με τα Μάλια. Τα παραδείγματα αυτά - όπως ήδη έχει αναφερθεί - δε λαμβάνονται υπόψη στην παρούσα μελέτη.

¹⁶⁵ Πρόκειται για το δισκίο M.Αγ.Ν. 12567 (=PYR Wc 4). Βλ., επίσης, πιο πάνω σημ. 164.

¹⁶⁶ Για την ΥΜ Ι (ΥΜ ΙΒ;) χρονολόγησή του, βλ. *MINOAN ROUNDEL* II, 197 / CMS II.6, σ. XLVIII: Index IV A-B Nr.234-235 / REHAK & YOUNGER 1995, 83. Οι Rehak & Younger, ειδικότερα, φαίνεται να συνδέουν το συγκεκριμένο δισκίο με την ισχυρή πυρκαγιά που κατέστρεψε την «αγροικία», πιθανόν, στην ΥΜ ΙΒ περίοδο.

στρωματογραφική θέση του και, γενικότερα, τα αρχαιολογικά του συμφραζόμενα μάς είναι, ουσιαστικά, άγνωστα.¹⁶⁷

Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το σημείο εύρεσης του δισκίου – κοντά στην κορυφή του Κλιμακοστασίου 2 – αντιστοιχεί στο χώρο εκείνο του επάνω ορόφου της «αγροικίας», που ο G.Cadogan έχει ταυτίσει με πιθανό «οικιακό ιερό» (“house shrine”) ή «θησαυροφυλάκιο ιερού» (“shrine treasury”), βάσει των αντικειμένων που, προφανώς, είχαν πέσει στα δωμάτια του ισόγειου κατά την καταστροφή και κατάρρευση του κτιρίου. Εξίσου ενδιαφέρον είναι ότι στην ίδια περίπου περιοχή (στο Διάδρομο 1 της «αγροικίας») και στο ίδιο στρώμα καταστροφής με τα λατρευτικά/τελετουργικά αντικείμενα από το υποτιθέμενο ιερό, εντοπίστηκαν και τα υπόλοιπα διοικητικά τεκμήρια που προέρχονται από το συγκεκριμένο κτίριο, πιθανότατα πεσμένα επίσης από δωμάτιο του επάνω ορόφου [1 δισκίο (PYR Wc 3), 1 nodulus (M.H. 1098) και μία πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής (PYR 1)¹⁶⁸]. Από τον ίδιο περίπου χώρο (B. ακριβώς του Κλιμακοστασίου 2) προέρχεται και η δεύτερη πινακίδα της Γραμμικής Α (PYR 2) που βρέθηκε στον Πύργο. Κατ’ επέκταση, η ανακάλυψη του δισκίου *Ap. Kat. 101* (έστω και ως επιφανειακό εύρημα) κοντά στα σημεία εύρεσης των υπόλοιπων διοικητικών τεκμηρίων, υποδηλώνει πως αυτά θα ήταν αρχικά συγκεντρωμένα όλα μαζί, πιθανόν σε κάποιο δωμάτιο του επάνω ορόφου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επιπλέον, ο άμεσος (χωρικός) συσχετισμός τους με πολύτιμα αντικείμενα και, μάλιστα, θρησκευτικής σημασίας.¹⁶⁹

Το παραπάνω σύνολο διοικητικών τεκμηρίων (συμπεριλαμβανομένου και του υπό εξέταση επιφανειακού ευρήματος *Ap. Kat. 101*) υποδηλώνει την ύπαρξη διοικητικής δραστηριότητας στο Νεοανακτορικό οικισμό του Πύργου Μύρτου και, μάλιστα, αποκλειστικά στο κεντρικό κτίριο της θέσης, την «αγροικία».¹⁷⁰ Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για μία πολύ περιορισμένη απόθεση - τόσο αριθμητικά όσο και τυπολογικά -, εικάζεται ότι η εύρεσή της υποδεικνύει μάλλον την ύπαρξη ενός αρχείου, προσδίδοντας έτσι στην «αγροικία» έναν τοπικό διοικητικό ρόλο. Επιπλέον, ο εντοπισμός όλων των διοικητικών τεκμηρίων μέσα στο κεντρικό κτίριο, προφανώς, δηλώνει τον

¹⁶⁷ Βλ., επίσης, SCHOEP 1997, 50, 58 Tab. 1 (PYR Wc 4), 59.

¹⁶⁸ Βλ. πιο πάνω, σημ. 164.

¹⁶⁹ Για το σημείο εύρεσης και τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα του δισκίου *Ap. Kat. 101*, καθώς και για τον πιθανό συσχετισμό του με τα υπόλοιπα διοικητικά τεκμήρια και τα αντικείμενα θρησκευτικής σημασίας, που βρέθηκαν μέσα στην «αγροικία», βλ. αναλυτικότερα: REHAK & YOUNGER 1995, 84-86 / *MINOAN ROUNDEL I*, 68-69, 77 / SCHOEP 1997, 50, 62 / CADOGAN 1997, 101.

¹⁷⁰ Η I.Schoep (SCHOEP 1997, 60 και σημ. 241) επισημαίνει - πολύ σωστά κατά τη γνώμη μου - ότι η εύρεση πηλινων διοικητικών τεκμηρίων μόνο στην «αγροικία» δεν αποκλείεται να οφείλεται στο γεγονός ότι ήταν το μοναδικό κτίριο που φαίνεται να καταστράφηκε από πυρκαγιά στην ΥΜ ΙΒ περίοδο. Επομένως, ακόμα κι αν υπήρχαν ενδείξεις διοικητικής δραστηριότητας και σε άλλες οικίες του οικισμού, αυτές πιθανότατα δεν μπόρεσαν να διατηρηθούν, καθώς - όπως προαναφέρθηκε - ο οικισμός εγκαταλείφθηκε, χωρίς να έχει μεσολαβήσει μία αντίστοιχη καταστροφική πυρκαγιά που θα συντελούσε στη διάσωσή τους.

άμεσο συσχετισμό τους με την κεντρική διοίκηση της θέσης.¹⁷¹ Ωστόσο, αντίθετη γνώμη εκφράζει η J.Weingarten,¹⁷² η οποία υποστηρίζει ότι τα ΕνΔΤ από την «αγροικία» του Πύργου Μύρτου «δεν αποτελούν ένδειξη για μία ενεργή τοπική γραφειοκρατία», καθώς πρόκειται αποκλειστικά για poduli και δισκία και όχι για σφραγίσματα με την πραγματική έννοια του όρου. Όμως, η άποψή της δε φαίνεται απόλυτα πειστική,¹⁷³ καθώς είναι δύσκολο να δεχτεί κάποιος ότι τα δισκία και τα poduli δε μαρτυρούν επίσης κάποιου είδους διοικητική χρήση. Εξάλλου, η ύπαρξη μιας ενεργούς, έστω και περιορισμένης κλίμακας, τοπικής γραφειοκρατίας στη θέση καταδεικνύεται και από την εύρεση των δύο πήλινων πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής.

A.7) Σκλαβόκαμπος

Κατά την κατασκευή του σύγχρονου δρόμου από την Τύλισσο προς τα Ανώγεια, σε απόσταση περίπου 10 χλμ. δυτικά της Τυλίσσου και κάτω από το χωριό Γωνιές, στη θέση Σκλαβόκαμπος, εντοπίστηκε το 1930 ένα σχετικά μεγάλων διαστάσεων κτίριο, με αρκετά χαρακτηριστικά μιας εκλεπτυσμένης και καλής ποιότητας αρχιτεκτονικής. Το κτίριο αυτό, που χαρακτηρίζεται συμβατικά «Μέγαρο»/ «Villa», αποτελούσε πιθανότατα τμήμα μιας ευρύτερης οικιστικής εγκατάστασης στη θέση αυτή, χρονολογούμενης στην ΥΜ Ι περίοδο. Η αποθήκευση φαίνεται πως ήταν ένα από τα πιο αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά της τελικής φάσης του κτιρίου, πριν την οριστική καταστροφή του από πυρκαγιά στο τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης.¹⁷⁴

Το σημαντικότερο σύνολο ευρημάτων από το «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου είναι, αναμφίβολα, μία ομάδα 38 πήλινων ΕνΔΤ,¹⁷⁵ τα οποία χρονολογούνται στη φάση της τελικής καταστροφής του (ΥΜ ΙΒ περίοδο). Σε τρία από αυτά (Μ.Η. 646, 648, 649), το σφραγιστικό μοτίβο είτε δε σώζεται καθόλου είτε διατηρείται σε πολύ άσχημη

¹⁷¹ Την ύπαρξη αρχείου και κάποιου είδους διοικητικής δραστηριότητας στον Πύργο Μύρτου υποστηρίζουν ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 77, 239) - ο οποίος μάλιστα το χαρακτηρίζει ως «μικρό αρχείο» -, καθώς και οι REHAK & YOUNGER 1995, 85, 86, 102. Βλ. επίσης, SCHOEP 1998a, 79 και CADOGAN 1997, 102.

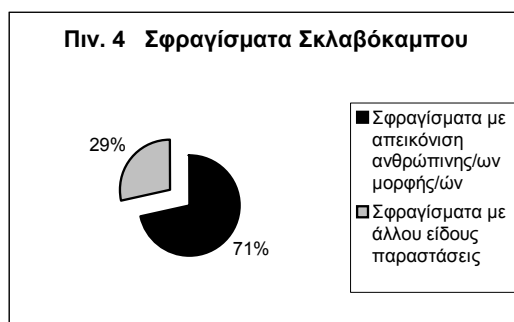
¹⁷² WEINGARTEN 1990b, 109-112.

¹⁷³ Την αντίθεσή τους στην άποψη της J.Weingarten εκφράζουν οι: G.Cadogan (CADOGAN 1997, 102 και σημ. 25), I.Pini (στο WEINGARTEN 1990b, 115: «Response» by I.Pini) και E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 238-239).

¹⁷⁴ Για το «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου βλ. αναλυτικότερα: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 69-96 / ΦΟΤΟΥ 1997, 33-50 και, ειδικότερα, 46-49 / MCENROE 1982, 4-11 / DRIESSEN & MACDONALD 1997, 27 / CMS II.6, 301 / REHAK & YOUNGER 2000, 277-287 και, ιδιαίτερα, 280, 282-283, 286 / SCHOEP 1998a, 76.

¹⁷⁵ Για το συνολικό αριθμό των πήλινων ΕνΔΤ από το «Μέγαρο» Σκλαβόκαμπου στηρίχτηκα στο CMS II.6, όπου αναφέρονται 38 πήλινα «σφραγίσματα» (CMS II.6, 301 και 439-440 Tabelle 1). Εν τούτοις, τόσο ο ανασκαφέας Σπ. Μαρινάτος (ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 87) όσο και ο E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 25 Table 2, 70) κάνουν λόγο για 39 παραδείγματα. Το επιπλέον «σφράγισμα» - που δε λαμβάνεται υπόψη στο CMS II.6 - είναι προφανώς το Μ.Η. 623. Για αυτό, ακόμα και ο E.Hallager δε δίνει καθόλου στοιχεία αναφορικά με τον τύπο του, το σφραγιστικό μοτίβο του, αλλά και τον τύπο της σφραγίδας που ευθύνεται για το τύπομά του (*MINOAN ROUNDEL II*, 225, 313). Αυτός είναι, προφανώς, και ο λόγος που το συγκεκριμένο κομμάτι δεν αναφέρεται καθόλου στο CMS II.6.

κατάσταση, με αποτέλεσμα να μη μπορεί πλέον να προσδιοριστεί ούτε το ίδιο το σφραγιστικό αποτύπωμα αλλά ούτε και ο τύπος της σφραγίδας που τα είχε τυπώσει. Ως εκ τούτου, τα συγκεκριμένα παραδείγματα δε λήφθηκαν υπόψη στο πλαίσιο της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων αυτής της μελέτης.¹⁷⁶ Έτσι, από τα 35 «σφραγίσματα» του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής – για τα οποία γνωρίζουμε το μοτίβο τους – τα 25 φέρουν σφραγιστικό αποτύπωμα με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 102-109*). Πρόκειται, δηλαδή, για ένα αρκετά υψηλό ποσοστό, που προσεγγίζει το

71% του συνόλου αυτής της θέσης (Πιν. 4).

Τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ βρέθηκαν μαζί με τα υπόλοιπα ΕνΔΤ του «Μεγάλου», τα οποία φέρουν άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα, σε κάποιο ύψος πάνω από το δάπεδο του χώρου εισόδου του κτιρίου, δηλαδή του Δωματίου 1 (εξαίρεση αποτελεί ένα μόνο «σφράγισμα», το οποίο ήρθε στο φως στο αμέσως παρακείμενο δωμάτιο του ισογείου, το Δωμάτιο 2) [Σχ. 11]. Οι συνθήκες εύρεσής τους υποδεικνύουν, προφανώς, ότι αυτά ήταν αρχικά συγκεντρωμένα όλα μαζί είτε σε κάποιο ράφι του ισογείου είτε, πιθανότερο, σε κάποιο δωμάτιο του επάνω ορόφου – επάνω από τη ΒΑ είσοδο του «Μεγάλου» – απ' όπου και έπεσαν κατά την καταστροφή του οικήματος. Η στρωματογραφική θέση τους και τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα μπορούν, επομένως, να χαρακτηριστούν ως *δευτερογενή*. Μαζί με τα ΕνΔΤ βρέθηκαν, επιπλέον, μία λίθινη σφύρα, ένα πήλινο ομοίωμα ποδιού και ένα κυλινδρικό αποθηκευτικό αγγείο, πεσμένα πιθανότατα, επίσης, από δωμάτιο/α του επάνω ορόφου. Επομένως, και στην περίπτωση αυτή το σύνολο των «σφραγισμάτων» φαίνεται να συσχετίζεται με την εύρεση πολύτιμων αντικειμένων και, μάλιστα, πιθανής θρησκευτικής σημασίας.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Τα τρία αυτά «σφραγίσματα» (‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’, οριζόντιοι δίσκοι) δε συμπεριλήφθηκαν – για τους λόγους που προαναφέρθηκαν – στη σχετική δημοσίευση του υλικού από τη συγκεκριμένη θέση στο *CMS II. 6* (βλ. αναλυτικότερα *CMS II.6*, 301). Εξάλλου, και ο E.Hallager (*MINOAN ROUND I*, 226, 313) αδυνατεί να προσδιορίσει το σφραγιστικό μοτίβο τους, όπως και τον τύπο της σφραγίδας που ευθύνεται για το τύπομά τους. Βλ. επίσης, ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 91.

¹⁷⁷ Για το χώρο, τις συνθήκες εύρεσης και τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα των «σφραγισμάτων» από το «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου, βλ. αναλυτικότερα: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 72-73 / *MINOAN ROUND I*, 70, 77 / *CMS II.6*, 301.

Τα υπό εξέταση ΕνΔΤ – όπως προκύπτει και από τον Κατάλογο - αντιπροσωπεύουν τυπολογικά μία απόθεση «με περιορισμένη σύνθεση», εφόσον ουσιαστικά πρόκειται μόνο για ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ (η συντριπτική πλειονότητα) και noduli.¹⁷⁸

Ωστόσο, μία περαιτέρω ερμηνευτική προσέγγιση του συγκεκριμένου συνόλου ΕνΔΤ αντιμετωπίζει αρκετές δυσκολίες, οι οποίες σχετίζονται, ως επί το πλείστον, με την κατανόηση του ρόλου και της λειτουργίας του συγκεκριμένου κτιρίου. Αναμφίβολα, η εύρεση ενός σχετικά μεγάλου αριθμού «σφραγισμάτων» μέσα σε αυτό υποδηλώνει την ύπαρξη κάποιου είδους διοικητικής δραστηριότητας. Ωστόσο, από τη στιγμή που δε γνωρίζουμε εάν το «Μέγαρο» αποτελούσε όχι απλώς τμήμα, αλλά το κεντρικό κτίριο της ευρύτερης οικιστικής εγκατάστασης στην περιοχή,¹⁷⁹ δε μπορούμε να ξέρουμε αν αυτά αντιπροσωπεύουν την κεντρική διοίκηση της θέσης ή ένα επίπεδο αποκεντρωτικής ή, ακόμα, και ιδιωτικής διοίκησης.

Επιπλέον, ορισμένοι ερευνητές¹⁸⁰ τείνουν να στερήσουν από το Σκλαβόκαμπο οποιαδήποτε τοπική διοικητική λειτουργία, υποστηρίζοντας ότι ήταν απλώς ένας «αποδέκτης/ παραλήπτης» διοικητικών τεκμηρίων, προερχόμενων από κάποια άλλη θέση και όχι αυτό καθ’ αυτό το κέντρο κατασκευής τους και, άρα, το κέντρο μιας ενεργούς τοπικής γραφειοκρατίας. Η άποψή τους στηρίζεται, ως επί το πλείστον, στην παρατήρηση ότι ο πηλός των «σφραγισμάτων» από το «Μέγαρο» χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία και ετερογένεια, στοιχείο που με τη σειρά του υποδηλώνει πως τα περισσότερα από αυτά – αν όχι όλα – πιθανόν έφτασαν εκεί από κάπου αλλού, ίσως την Κνωσό, λόγω της άμεσης γεινιάσής τους, αλλά και την Κ. Ζάκρο. Μία οριστική κρίση πάνω στο θέμα της προέλευσης του πηλού των συγκεκριμένων «σφραγισμάτων» είναι προς το παρόν ανέφικτη, καθώς οι όποιες απόψεις έχουν διατυπωθεί βασίζονται κυρίως σε μία εμπειρική και δια γυμνού οφθαλμού παρατήρηση του πηλού και όχι σε έγκυρες και πιο αξιόπιστες επιστημονικές μεθόδους ανάλυσής του. Αυτό μαρτυρά, εξάλλου, και η διάσταση που χαρακτηρίζει τις ήδη προτεινόμενες απόψεις, όπως π.χ. αυτή της J.Weingarten, η οποία κάνει λόγο για πηλό ξένης προέλευσης και εκείνη του J.H. Betts, για πηλό τοπικής προέλευσης.¹⁸¹

Κατά τη γνώμη μου, το γεγονός και μόνο ότι αρκετά ΕνΔΤ βρέθηκαν συγκεντρωμένα όλα μαζί μέσα στο ίδιο κτίριο, αποτελεί ισχυρή ένδειξη για την ύπαρξη διοικητικής δραστηριότητας και υποδηλώνει κάποιου είδους διοικητική λειτουργία –

¹⁷⁸ *MINOAN ROUNDEL I*, 25 Table 2, 70 / *CMS II.6*, 439-440 Tabelle 1 / SCHOEP 1997, 61.

¹⁷⁹ SCHOEP 1998a, 77.

¹⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά, REHAK & YOUNGER 1995, 102 σημ. 56.

¹⁸¹ Για το θέμα αυτό, βλ. συνοπτικά ΦΟΤΟΥ 1997, 48 σημ. 81. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL I*, 71, 212-213.

ανεξάρτητα από το εάν κάποια από αυτά είχαν κατασκευαστεί στο Σκλαβόκαμπο ή είχαν φτάσει εκεί από άλλα μινωικά κέντρα.¹⁸² Σύμφωνα, μάλιστα, με την πιο πρόσφατη ερμηνευτική προσέγγιση της V.Φοτου,¹⁸³ η ανακάλυψη αυτών των «σφραγισμάτων» μαρτυρά πιθανόν «μία οικονομική διοίκηση, συνδεδεμένη με την Κνωσό». Η δε χρήση των ΕνΔΤ ίσως σχετιζόταν με τις συναλλαγές που θα ελάμβαναν χώρα στο «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου και οι οποίες πιθανόν συνδέονταν με τον έλεγχο, την αποθήκευση, την ανταλλαγή και, γενικότερα, τη διακίνηση αγαθών. Τέτοιου είδους συναλλαγές θα μπορούσαν να είχαν έναν επίσημο χαρακτήρα και να σχετίζονται άμεσα με μία εξειδικευμένη λειτουργία του συγκεκριμένου κτιρίου - μία «*λειτουργία υποδοχής και ελέγχου*» - ως ένα είδος οδικού σταθμού.

A.8) Χανιά

Στην πόλη των Χανίων, τα τελευταία τριάντα χρόνια, οι ελληνο-σουηδικές ανασκαφές στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης και οι πολυάριθμες ανασκαφές εκ μέρους του ελληνικού κράτους σε διάφορα ιδιωτικά οικόπεδα και δημόσιους χώρους έχουν αποκαλύψει τμήμα της σημαντικότερης μινωικής εγκατάστασης στη Δυτ. Κρήτη. Ο οικισμός αυτός - που πιθανότατα ταυτίζεται με τη μινωική Κυδωνία - βρίσκεται, ουσιαστικά, κάτω από τη σύγχρονη πόλη των Χανίων. Τούτο σημαίνει, δυστυχώς, πως δεν είναι δυνατόν να αποκαλυφθεί σε ολόκληρη την αρχική του έκταση και, ενδεχομένως, δε θα μπορέσουμε ποτέ να κατανοήσουμε πλήρως τον ακριβή χαρακτήρα του. Τα πιο σημαντικά και αξιόλογα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των Νεοανακτορικών χρόνων (MM IIIB-ΥΜ ΙΒ) έχουν έρθει στο φως στο λόφο Καστέλλι και στην περιοχή της Σπλάντζια, ανατολικά του προαναφερθέντος λόφου¹⁸⁴ (Σχ. 12). Παρά το γεγονός ότι, μέχρι σήμερα, δεν έχει εντοπιστεί καμία κεντρική αυλή στο ανασκαμμένο τμήμα του μινωικού οικισμού, οι ήδη υπάρχουσες αρχαιολογικές ενδείξεις καθιστούν όλο και πιο πιθανό το ενδεχόμενο ύπαρξης ενός «ανακτορικού» κέντρου στη θέση αυτή. Οι κυριότερες από αυτές τις ενδείξεις, άμεσες και έμμεσες, μπορούν να συνοψιστούν στις εξής: α) Στην έντονη και πολυπληθή παρουσία ενσφράγιστων και ενεπίγραφων τεκμηρίων του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, β) Στα υψηλής ποιότητας και «ανακτορικού» χαρακτήρα αρχιτεκτονικά

¹⁸² Σύμφωνα με τον E.Hallager (*MINOAN ROUNDLE I*, 77), η απόθεση ΕνΔΤ από το «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου αντανάκλα την ύπαρξη ενός αρχείου, ενώ οι M.Tsiporoulou & A.Papacostoroulou (TSIPOPOULOU & PAPANOSTOROULOU 1997, 210) αναφέρουν, επίσης, ότι «η ανακάλυψη σφραγισμάτων στο Σκλαβόκαμπο υποδεικνύει κάποιον είδους διοικητική λειτουργία».

¹⁸³ ΦΟΤΟΥ 1997, 48-49.

¹⁸⁴ Για το Νεοανακτορικό οικισμό των Χανίων, βλ. αναλυτικότερα: ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 157-166, όπου και εκτενής σχετική βιβλιογραφία και DRIESSEN & MACDONALD 1997, 25.

στοιχεία πολλών ανασκαμμένων κτιρίων και γ) Στην ανακάλυψη πολλών τελετουργικών και λατρευτικών χώρων. Οι ενδείξεις αυτές – και όχι μόνο – έχουν οδηγήσει τους ανασκαφείς¹⁸⁵ να πιστεύουν ότι βρίσκονται πλέον πολύ κοντά στην ανακάλυψη ενός «ανακτόρου» μέσα στο μινωικό οικισμό των Χανίων, χωρίς να αποκλείεται ακόμα και το ενδεχόμενο, κάποια από τα ανασκαμμένα κτίρια να αποτελούν ήδη τμήμα του ‘υπό αναζήτηση’ κεντρικού «ανακτορικού» κτιρίου.

Εστιάζοντας στην πρώτη από τις προαναφερθείσες ενδείξεις, αξίζει να σημειωθεί ότι στη μινωική πόλη των Χανίων έχει βρεθεί ένας πολύ σημαντικός αριθμός πήλινων πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής, που προσεγγίζει τις 97.¹⁸⁶ Από την άλλη πλευρά, ο συνολικός αριθμός των βέβαιων (και, σε ελάχιστες περιπτώσεις, πιθανών) Νεοανακτορικών ΕνΔΤ υπολογίζεται εδώ σε 215.¹⁸⁷ Αυτά εντοπίστηκαν στο πλαίσιο των ελληνο-σουηδικών και ελληνικών ανασκαφών σε διάφορα σημεία στο λόφο Καστέλλι και, ειδικότερα:

- 198 σε οικόπεδο στην Οδό Κατρέ 10.¹⁸⁸ (Σχ. 12: αρ. 7)
- 1 στο οικόπεδο Χατζηδάκη-Καλαμαρίδου, επίσης, στην Οδό Κατρέ (απέναντι από το προαναφερθέν οικόπεδο).¹⁸⁹ (Σχ. 12)
- 4 στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης και, ειδικότερα, στην Οικία Ι.¹⁹⁰ (Σχ. 12: αρ. 5)

¹⁸⁵ Για το θέμα αυτό, βλ. αναλυτικότερα ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 157-166.

¹⁸⁶ 97 πήλινες πινακίδες αναφέρονται στο ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 157, ενώ ο E.Hallager κάνει λόγο για 94 (MINOAN ROUNDEL I, 25 Table 2).

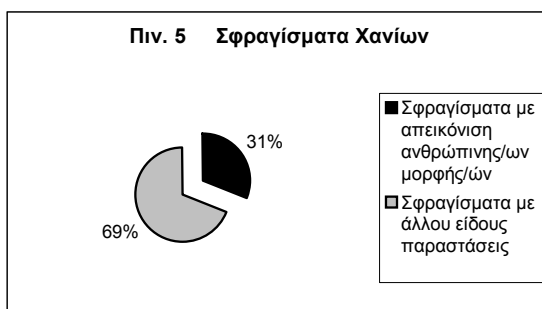
¹⁸⁷ Ο συνολικός αριθμός των 215 (βέβαιων και πιθανών) Νεοανακτορικών ΕνΔΤ από τα Χανιά συνάγεται από μία συγκριτική και συνδυαστική μελέτη των δεδομένων στις εξής εργασίες: MINOAN ROUNDEL I-II, ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, CMS V Suppl. 1A και SCHOEP 1997, 29-65. Βλ. αναλυτικότερα, πιο κάτω, σημ. 188-192.

¹⁸⁸ Ο αριθμός αυτός (198) υπολογίστηκε μέσα από μία συγκριτική μελέτη των δεδομένων από: MINOAN ROUNDEL (MINOAN ROUNDEL I, 50 και II, 39-156, 214, 221-223, 243, 288-289), ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 11, 157-165 και CMS V Suppl. 1A. Τα δεδομένα, ειδικότερα, από τις δύο πρώτες μελέτες (MINOAN ROUNDEL και ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977) αποκλίνουν ελαφρώς τόσο όσον αφορά στον ακριβή αριθμό των ΕνΔΤ όσο και στην τυπολογική τους ταξινόμηση. Ενδεικτικά, αναφέρω ότι ο I.Παπαποστόλου κάνει λόγο για συνολικά 195 ΕνΔΤ από την Οδό Κατρέ 10, ενώ ο E.Hallager περιλαμβάνει 4 επιπλέον παραδείγματα (τα M.X. 2119-2121, M.X. 1024b) και δε λαμβάνει καθόλου υπόψη του τα M.X. 1026-1027, καθώς δε διατηρούν κανένα σφραγιστικό αποτύπωμα. Στην παρούσα μελέτη, δεν συμπεριλήφθηκε το ‘σφράγισμα με μία οπή ανάρτησης’ M.X. 1024b, επειδή αυτό αναφέρεται μόνο στο MINOAN ROUNDEL II (289), ενώ στο ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977 (80, 157) και στο CMS V, Suppl. 1A (Nr. 180) γίνεται λόγος μόνο για ένα σφράγισμα με το συγκεκριμένο Αρ. Ευρετ. Μουσείου (M.X. 1024). Επιπλέον, ο E.Hallager (MINOAN ROUNDEL II, 7, 39-156) υπολογίζει τον ελάχιστο αριθμό των δισκίων από την Οδό Κατρέ 10 σε 108, καθώς προτείνει ότι ορισμένα αποσπασματικά σωζόμενα δισκία πιθανόν συνανήκουν (έτσι, 11 θραύσματα δισκίων τα καταμετρά τελικά ως 5). Προσωπικά, θεώρησα ασφαλέστερο να μην ακολουθήσω την ενοποίηση αυτή, ιδιαίτερα από τη στιγμή που και ο ίδιος ο E.Hallager επισημαίνει πως “the fragments do not join, so there is no way I can prove that they belong to the same roundel” (MINOAN ROUNDEL II, 7). Έτσι, εδώ, γίνεται δεκτό ότι το σύνολο των δισκίων από την Οδό Κατρέ 10 είναι 114 (συμπεριλαμβανομένων τόσο των ακέρατων παραδειγμάτων όσο και των αποσπασματικά σωζόμενων).

¹⁸⁹ Πρόκειται για το δισκίο M.X. 2122. Βλ. αναλυτικότερα: MINOAN ROUNDEL I, 49 και II, 155 / SCHOEP 1997, 53, 65 Tab. 4.

¹⁹⁰ Πρόκειται για τα M.X. 1559-1562. Βλ. αναλυτικότερα: MINOAN ROUNDEL I, 49, 201 σημ. 547, 202-203 και II, 214, 291, 326 / CMS V Suppl. 1A, 106, Nr. 128-137, 138, 140, 145 / WEINGARTEN 1987b, 39 A-12, A-13 / SCHOEP 1997, 52.

- 1, επίσης, στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης και, πιο συγκεκριμένα, στο επιφανειακό στρώμα της Τομής 2 (στα ΒΔ της Οικίας Ι).¹⁹¹ (Σχ. 12: αρ. 5)
- 11 σε διάφορα μεταγενέστερα (ΥΜ ΙΙ/ΙΙΙ Α-Β), κυρίως τριτογενή, αρχαιολογικά συμφραζόμενα, των οποίων η χρονολόγηση θεωρείται πως προσφέρει απλώς ένα *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση των ίδιων των ΕνΔΤ. Αυτά αποκαλύφθηκαν, ως επί το πλείστον, στο πλαίσιο των ελληνο-σουηδικών ανασκαφών σε διάφορα σημεία στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης, καθώς και σε οικόπεδα στην Οδό Κανέβαρο.¹⁹² (Σχ. 12)

Από το συνολικό αριθμό των 215 (βέβαιων και πιθανών) Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων», λαμβάνονται εδώ υπόψη για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων τα 206, καθώς τα υπόλοιπα 9 - λόγω της πολύ αποσπασματικής κατάστασης διατήρησής τους - δε σώζουν στην επιφάνειά τους κάποιο σφραγιστικό αποτύπωμα/μοτίβο.¹⁹³ Από αυτά τα 206 ΕνΔΤ των Χανίων, τα 64 (Αρ. Κατ. 110-128) φέρουν σφραγιστικό αποτύπωμα με ΠαρΑνΜ, δηλαδή ένα ποσοστό που προσεγγίζει το 31% του συνόλου της συγκεκριμένης θέσης (Πιν. 5).

¹⁹¹ Πρόκειται για το δισκίο Μ.Χ. 2004, για το οποίο - αν και αποτελεί επιφανειακό εύρημα - προτείνεται μία ΥΜ ΙΒ ή πρωιμότερη χρονολόγηση. Βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDSEL* I, 51 και ΙΙ, 42 / *SCHOEP* 1997, 52 και σημ. 193.

¹⁹² Πρόκειται για τα: Μ.Χ. 2001-2003, 2005, 2115-2118, 1025Α, 1563 και 1570. Αυτά βρέθηκαν σε ποικίλα αρχαιολογικά συμφραζόμενα των ΥΜ ΙΙ και, κυρίως, ΥΜ ΙΙΙΑ-Β χρόνων, όπως π.χ. σε απορριμματικούς λάκκους, επιχώσεις ισοπέδωσης, σε «γεμίσματα», κ.ο.κ.. Ως εκ τούτου, η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τη χρονολόγησή τους ή με τα αρχιτεκτονικά συμφραζόμενα, στα οποία αρχικά λειτουργούσαν, είναι δύσκολη. Παρόλα αυτά, λαμβάνονται υπόψη στην παρούσα μελέτη και συνυπολογίζονται στο συνολικό αριθμό (215) των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ από τα Χανιά, για τους εξής λόγους: i) Η χρονολόγηση αυτών καθ' αυτών των αποθέσεων και των στρωμάτων θεωρείται ότι προσφέρει απλώς ένα *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση μεμονωμένων ευρημάτων τους, όπως π.χ. των ΕνΔΤ (βλ. ενδεικτικά *CMS V Suppl.* 1Α, 106). ii) Για όλα σχεδόν τα ευρήματα αυτά (ως επί το πλείστον δισκία), ο Ε.Hallager υποστηρίζει τον άμεσο συσχετισμό τους με το αρχείο της Οδού Κατρέ 10, είτε βάσει των σφραγιστικών μοτίβων τους είτε της ταύτισης των γραφών που ευθύνονται για τα σημεία της Γραμμικής Α γραφής που είναι χαραγμένα πάνω τους. Έτσι, προτείνεται για αυτά - αν και με επιφύλαξη - μία αντίστοιχη χρονολόγησή τους στην ΥΜ ΙΒ περίοδο (*MINOAN ROUNDSEL* I, 47, 51-53 και ΙΙ).

Για αυτά τα 11 ΕνΔΤ, βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDSEL* I, 52-53, 202-203 και ΙΙ, 39-41, 43, 148-151, 243, 291, 326 / *SCHOEP* 1997, 52 και σημ. 196, 53, 58 / *CMS V Suppl.* 1Α, 106 και Νρ. 127, 139, 142, 143, 144.

¹⁹³ Πρόκειται για τα εξής 9 ΕνΔΤ: Μ.Χ. 2023, 2024, 2025, 2061, 2109, 2114, 2121, 1026 και 1027.

Η συντριπτική πλειονότητα των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ – και, ειδικότερα, τα 59 - προέρχεται από τις ανασκαφές, που έγιναν με αφορμή οικοδομικές εργασίες, σε ένα μικρό οικόπεδο στην Οδό Κατρέ 10, σε απόσταση περίπου 140μ. ΝΔ των ανασκαφών στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης (Σχ. 12: αρ. 7). Όλα (Αρ. Κατ. 110-111, 113, 115, 117, 123-127) βρέθηκαν μέσα σε ένα στρώμα καταστροφής με καμένο χώμα, το οποίο βάσει της κεραμικής που περιείχε αλλά και της στρωματογραφικής θέσης του χρονολογείται πιθανότατα στην ΥΜ ΙΒ περίοδο.¹⁹⁴ Ο χαρακτήρας, ωστόσο, της συγκεκριμένης απόθεσης παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής και αινιγματικός, καθώς τα «σφραγίσματα» (αλλά και οι πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής που εντοπίστηκαν μαζί με αυτά) δε βρέθηκαν *in situ*. Ο Ι.Παπαποστόλου¹⁹⁵ προτείνει ότι τα διοικητικά τεκμήρια έπεσαν, μάλλον, από κάποιο δωμάτιο στον επάνω όροφο ενός κτιρίου, όπου θα στεγαζόταν το αρχείο (μία δευτερογενής στρωματογραφική θέση, με βάση την ορολογία της I.Schoep¹⁹⁶). Ωστόσο, πιθανότερο φαίνεται τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα της συγκεκριμένης απόθεσης να είναι *τριτογενή*. Εικάζεται,¹⁹⁷ ειδικότερα, - αν και είναι δύσκολο να αποδειχτεί - ότι το στρώμα καταστροφής με τα πηλίνα διοικητικά τεκμήρια είναι πιθανότατα χώμα που μεταφέρθηκε εκεί από κάποιο παρακείμενο κτίριο και χρησιμοποιήθηκε ως «γέμισμα» ή επίχωση ισοπέδωσης για την κατασκευή ενός ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ κτιρίου στο χώρο αυτό. Το ερώτημα, ωστόσο, που προκύπτει¹⁹⁸ είναι εάν ολόκληρο το στρώμα καταστροφής μπορεί να χαρακτηριστεί ως «γέμισμα» ή, μήπως, τμήμα του βρέθηκε πράγματι σε *δευτερογενή* στρωματογραφική θέση, δηλαδή πεσμένο από τον επάνω όροφο ενός κτιρίου.

Τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ από την Οδό Κατρέ 10 αποτελούν, ουσιαστικά, τμήμα μίας απόθεσης «*με πλήρη σύνθεση*», στην οποία αντιπροσωπεύονται όλοι σχεδόν οι γνωστοί τύποι σφραγισμάτων, δισκία, noduli αλλά και πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής. Αυτή η ευρεία τυπολογική σύνθεση και ο μεγάλος αριθμός διοικητικών τεκμηρίων υποδηλώνουν πως έχουμε να κάνουμε με ένα διοικητικό αρχείο.¹⁹⁹ Όμως, εφόσον δε μπορεί να συσχετιστεί άμεσα με συγκεκριμένο κτίριο της μινωικής πόλης των Χανίων (δε βρέθηκε *in situ*) και από τη στιγμή που η παρουσία ενός «ανακτόρου»

¹⁹⁴ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 7- 10 / *MINOAN ROUNDEL* I, 50-51 / SCHOEP 1997, 50-51.

¹⁹⁵ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 9. Την άποψη, ότι τα διοικητικά τεκμήρια της Οδού Κατρέ 10 είχαν πιθανότατα πέσει από τον επάνω όροφο ενός κτιρίου, υιοθετεί και η M.Andreadaki-Vlasaki (ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 159).

¹⁹⁶ SCHOEP 1997, 51, 57.

¹⁹⁷ Ως επίχωση ισοπέδωσης ή «γέμισμα» χαρακτηρίζουν το στρώμα καταστροφής με τα διοικητικά τεκμήρια από την Οδό Κατρέ 10 οι E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 51) και I.Schoep (SCHOEP 1997, 51-52, 58 και Tab. 1).

¹⁹⁸ SCHOEP 1997, 52.

¹⁹⁹ SCHOEP 1997, 61-62 και Tab. 3 / SCHOEP 1998a, 79. Βλ. επίσης *MINOAN ROUNDEL* I, 53, 77, όπου η απόθεση της Οδού Κατρέ 10 θεωρείται, επίσης, πως αντιπροσωπεύει ένα αρχείο και, μάλιστα, ένα «μεγάλο αρχείο», για το οποίο ωστόσο αγνοούμε την ακριβή αρχική του θέση.

στην περιοχή εικάζεται αλλά δεν έχει απόλυτα τεκμηριωθεί, δε μπορούμε να γνωρίζουμε εάν η απόθεση αυτή συνδέεται με το «ανακτορικό» κτίριο της θέσης και, άρα, αντιπροσωπεύει την κεντρική διοίκηση ή με κάποιο άλλο οικοδόμημα, αντανακλώντας μάλλον ένα επίπεδο αποκεντρωτικής διοίκησης.²⁰⁰ Με βάση, μάλιστα, την πιο αισιόδοξη υπόθεση,²⁰¹ σύμφωνα με την οποία το (υπό αναζήτηση) «ανάκτορο» των Χανίων μπορεί να βρίσκεται πολύ κοντά στο ήδη ανασκαμμένο τμήμα του οικισμού – εάν δεν έχει ήδη αποκαλυφθεί κάποιο τμήμα του – το αρχείο της Οδού Κατρέ θα ταίριαζε να τοποθετηθεί κοντά στην κύρια είσοδο του κεντρικού κτιρίου του Νεοανακτορικού οικισμού. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που έχει σημασία είναι ότι τόσο η ευρεία τυπολογική σύνθεση της συγκεκριμένης απόθεσης όσο και ο μεγάλος αριθμός των διοικητικών τεκμηρίων της, δηλώνουν πως έχουμε να κάνουμε με τα κατάλοιπα ενός απορριφθέντος κεντρικού αρχείου, του οποίου ωστόσο αγνοούμε την ακριβή αρχική θέση του.²⁰²

Δύο επιπλέον «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ (τα Μ.Χ. 1559 και 1560: *Αρ. Κατ. 114, 116, 118, 120-121, 128*) εντοπίστηκαν στο πλαίσιο των ελληνο-σουηδικών ανασκαφών στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης (Σχ. 12: αρ. 5), σε ένα κτίριο της πόλης, την Οικία Ι (Σχ. 13). Αυτά βρέθηκαν *in situ*, μέσα σε ένα ερμάριο στο Δωμάτιο D, σχετιζόμενα με ένα στρώμα καταστροφής της ΥΜ ΙΒ περιόδου. Μέσα στο ίδιο ερμάριο βρέθηκαν, ακόμα, δύο ΕνΔΤ με άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα (2 noduli: Μ.Χ. 1561-1562), ενώ το Δωμάτιο D περιείχε, επίσης, μερικά πολύτιμα αντικείμενα. Τέλος, στην ίδια οικία, στο αμέσως παρακείμενο Δωμάτιο Ε, αποκαλύφθηκαν και δύο πήλινες πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής.²⁰³ Το σύνολο των ΕνΔΤ του Δωματίου D φαίνεται να αντιπροσωπεύει τυπολογικά μία απόθεση «με περιορισμένη σύνθεση», η οποία - σε συνδυασμό και με την εύρεση των δύο πινακίδων σε παρακείμενο δωμάτιο – αντανακλά, εμφανώς, την ύπαρξη διοικητικής δραστηριότητας μέσα στην Οικία Ι, ίσως μιας δραστηριότητας περιστασιακού χαρακτήρα, εάν υποθέσουμε ότι τα διοικητικά τεκμήρια προορίζονταν να μεταφερθούν στο κεντρικό αρχείο της πόλης για τον τελικό λογιστικό έλεγχο.²⁰⁴

²⁰⁰ Η I.Schoep, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί κάποιο κεντρικό κτίριο («ανακτορικού» ή μη χαρακτήρα) στη μινωική πόλη των Χανίων, τείνει να θεωρεί ότι η απόθεση της Οδού Κατρέ 10 αντιπροσωπεύει, μάλλον, μία αποκέντρωση της κεντρικής διοίκησης. Βλ. αναλυτικότερα: SCHOEP 1997, 31 / SCHOEP 1998a, 76, 77 Fig. 2, 79 / SCHOEP 1999b, 206 Table 2.

²⁰¹ ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 159, 165.

²⁰² Βλ. επίσης SCHOEP 2001a, 97.

²⁰³ CMS V Suppl. 1A, 106 / MINOAN ROUNDEL I, 49, 53, 77 / SCHOEP 1997, 52, 62-63 / ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 158-159.

²⁰⁴ SCHOEP 1997, 63, 64.

Τα επιμέρους αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και η χωρική οργάνωση της Οικίας Ι υποδηλώνουν ένα κτίριο με στοιχεία μιας «ελιτίστικης» αρχιτεκτονικής (δεύτερο όροφο, αίθουσα με πολύθυρο, φωταγωγό, αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους, κ.ο.κ.). Δεν αποκλείεται, επομένως, να πρόκειται για την κατοικία ατόμων μιας ανώτερης και εύπορης κοινωνικής τάξης. Η εύρεση μίας απόθεσης διοικητικών τεκμηρίων σε μία ιδιωτική οικία της πόλης, καθώς και η περιορισμένη - τυπολογικά και ποσοτικά - σύνθεσή της, ίσως δηλώνουν ένα επίπεδο ιδιωτικής διοίκησης.²⁰⁵ Παρόλα αυτά, με βάση κυρίως τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης οικίας, δεν αποκλείεται και το ενδεχόμενο να κατοικούσαν εκεί αξιωματούχοι ή υπάλληλοι που θα απασχολούνταν στην κεντρική διοίκηση της πόλης,²⁰⁶ στο πλαίσιο ίσως ενός αποκεντρωτικού συστήματος.

Τα υπόλοιπα τρία ΕνΔΤ από τα Χανιά με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 112, 119 και 122*) εντοπίστηκαν σε *τριτογενή* αρχαιολογικά συμφραζόμενα των ΥΜ ΙΙ/ΙΙΙ χρόνων, που θεωρείται πως προσφέρουν ένα *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση των ίδιων των «σφραγισμάτων», τα οποία και ανάγονται, πιθανότατα, στην ΥΜ ΙΒ περίοδο.²⁰⁷ Είναι σαφές ότι τα σημεία εύρεσής τους δεν ταυτίζονται με τους χώρους, όπου αυτά αρχικά ανήκαν και λειτουργούσαν. Έτσι, οποιαδήποτε συμπεράσματα σχετικά με τη διοικητική χρήση τους και τα αρχιτεκτονικά τους συμφραζόμενα δε θα είχαν ιδιαίτερη σημασία. Ωστόσο, η εύρεσή τους και μόνο, σε συνδυασμό και με τα πολυάριθμα στρωματογραφημένα παραδείγματα της Οδού Κατρέ 10 και της Οικίας Ι στην πλατεία Αγ. Αικατερίνης, επιβεβαιώνουν μία αρκετά ευρεία χωρική διασπορά των διοικητικών τεκμηρίων στη μινωική πόλη των Χανίων. Αυτή ακριβώς η ευρεία κατανομή τους, σε άμεση συνάρτηση με την τυπολογική τους ποικιλία και τον σχετικά μεγάλο αριθμό τους, μαρτυρούν τη λειτουργία ενός ανεπτυγμένου διοικητικού συστήματος και συγχρόνως υπαινίσσονται, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, την ύπαρξη ενός «ανακτόρου» στη γύρω περιοχή, το οποίο απλώς αναμένεται να αποκαλυφθεί.²⁰⁸

Α.9) Συμπεράσματα

²⁰⁵ Σύμφωνα με την I.Schoep, τα διοικητικά τεκμήρια της Οικίας Ι αντιπροσωπεύουν, πιθανότατα, ένα επίπεδο ανεξάρτητης, ιδιωτικής διοίκησης (SCHOEP 1998a, 78-80, 82 / SCHOEP 1999b, 205-206 και Table 2 / SCHOEP 2001a, 97).

²⁰⁶ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. ενδεικτικά SCHOEP 1998a, 83.

²⁰⁷ Για τα σημεία και τις συνθήκες εύρεσης των 3 αυτών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, βλ. αναλυτικότερα: *Αρ. Κατ. 112, 119, 122*, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

²⁰⁸ Για το πιθανό ενδεχόμενο, τα Χανιά να συγκαταλέγονται μεταξύ των μινωικών θέσεων με κεντρικό «ανακτορικό» κτίριο, καθώς και για τη σημασία των ίδιων των διοικητικών τεκμηρίων υπέρ ενός τέτοιου ενδεχόμενου, βλ. SCHOEP 1997, 60, 63 / SCHOEP 1998a, 78 / ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 157.

Τα παραπάνω δεδομένα πιστοποιούν μία αρκετά ευρεία γεωγραφική κατανομή των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Ο εντοπισμός τους σε συνολικά 8 μινωικές θέσεις, από την Κ. Ζάκρο έως και τα Χανιά, καταδεικνύει τη μεγάλης έκτασης διασπορά τους σε ολόκληρο το νησί. Βέβαια, «σφραγίσματα» με τέτοιου είδους εικονογραφία δεν έχουν αποκαλυφθεί σε όλες τις Νεοανακτορικές θέσεις που έχουν δώσει διοικητικές ενδείξεις, όπως π.χ. στις Αρχάνες, την Τύλισσο, τον Πετρά, τα Μάλλια και τη Φαιστό. Κατά πόσο η απουσία τους από τα συγκεκριμένα μινωικά κέντρα έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία ή οφείλεται, απλώς, στις ατυχείς συνθήκες ανακάλυψης και διατήρησής τους, δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε με βεβαιότητα.

Πιο συγκεκριμένα, τα περισσότερα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ έχουν βρεθεί στις ΥΜ ΙΒ θέσεις της Αγ.Τριάδας, της Κ.Ζάκρου και των Χανίων, δηλαδή στις θέσεις που έχουν δώσει και το μεγαλύτερο αριθμό ΕνΔΤ, γενικότερα. Λιγότερα είναι τα παραδείγματα που προέρχονται από τη ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ Κνωσό, καθώς και από τον ΥΜ ΙΒ Σκλαβόκαμπο, ενώ ελάχιστα είναι εκείνα από τα Γουρνιά, τον Πύργο Μύρτου και το Παλαίκαστρο - θέσεις που, ούτως ή άλλως, έχουν δώσει πολύ μικρό αριθμό

«σφραγισμάτων»²⁰⁹ (Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 6).

Αναμφίβολα, επομένως, παρατηρείται μία έντονη διαφοροποίηση και απόκλιση, όσον αφορά στην ποσότητα των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, μεταξύ των υπό εξέταση Νεοανακτορικών θέσεων. Αυτή η διαφοροποίηση θα μπορούσε να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως: Ίσως συνδέεται με διαφορές στις εσωτερικές διοικητικές δομές των θέσεων ή στη μεταξύ τους ιεράρχηση ή, ακόμα, και στις περισσότερες ή λιγότερες

²⁰⁹ Για το συνολικό αριθμό των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ από τις θέσεις αυτές, βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUND 1*, 25 Table 2 και *SCHOEP 1999b*, 205 Table 1.

τυχαίες συνθήκες εύρεσης και διατήρησης τέτοιων «σφραγισμάτων» από θέση σε θέση.²¹⁰

Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ περιορίζονται, ουσιαστικά, σε δύο βασικές κατηγορίες θέσεων στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου: α) Σε εκείνες που διαθέτουν ένα τυπικό «ανάκτορο» (Κ. Ζάκρος, Κνωσός, Γουρνιά) και β) Σε εκείνες με κεντρικό κτίριο, μη-τυπικού «ανακτορικού» χαρακτήρα (Αγ. Τριάδα, Πύργος-Μύρτου). Εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα φαίνεται να αποτελούν οι περιπτώσεις των τριών υπολοίπων θέσεων, δηλαδή των Χανίων, του Παλαικάστρου και του Σκλαβόκαμπου, εκτός βέβαια κι αν υποθέσουμε ότι: i) Τα Χανιά και το Παλαικάστρο πιθανότατα διέθεταν, επίσης, ένα κεντρικό κτίριο («ανάκτορο»), του οποίου η ύπαρξη – με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα – θεωρείται σχεδόν βέβαιη και η ανακάλυψή του απλώς ζήτημα χρόνου, και ii) Το «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου δεν αποκλείεται να αντιπροσωπεύει, επίσης, το κεντρικό κτίριο μιας ευρύτερης οικιστικής εγκατάστασης, αν και κάτι τέτοιο προς το παρόν δεν είναι απόλυτα τεκμηριωμένο. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω υποθέσεις, η διοικητική δραστηριότητα φαίνεται να αποτελεί βασική συνιστώσα της λειτουργίας τόσο των «ανακτορικών» όσο και των «μη-ανακτορικών» θέσεων του νησιού. Το γεγονός αυτό καθιστά ακόμα πιο περίπλοκη την όποια οικιστική ή διοικητική ιεράρχηση των μινωικών θέσεων, τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο, στην οποία και χρονολογείται η συντριπτική πλειονότητα των «σφραγισμάτων». Με άλλα λόγια, δεν μπορεί να ισχυριστεί κάποιος ότι η Κ. Ζάκρος, για παράδειγμα, βρίσκεται ιεραρχικά σε ανώτερη θέση από την Αγ. Τριάδα μόνο και μόνο γιατί διαθέτει ένα τυπικό «ανάκτορο», το οποίο αντιθέτως απουσιάζει από τη δεύτερη. Μία τέτοια εικόνα κλονίζεται από το γεγονός, ότι η Αγ. Τριάδα έχει δώσει συνολικά 1093 ΕνΔΤ (από τα οποία τα 455 φέρουν ΠαρΑνΜ), ενώ στην Κ. Ζάκρο οι αντίστοιχες διοικητικές ενδείξεις περιορίζονται σχεδόν στις μισές (564 «σφραγίσματα», από τα οποία τα 125 φέρουν ΠαρΑνΜ).

Επίσης, εντύπωση προκαλεί η διαπίστωση ότι η συντριπτική πλειονότητα των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ προέρχεται, ουσιαστικά, από την Αγ. Τριάδα, μία θέση που δε διαθέτει ένα τυπικό «ανακτορικό» οικοδόμημα [Πιν. 6]. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι –με εξαίρεση την Κ. Ζάκρο– τέτοιου είδους «σφραγίσματα», που να χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΒ περίοδο, απουσιάζουν τελείως από τα υπόλοιπα «ανακτορικά» κέντρα του νησιού, όπως την Κνωσό, τη Φαιστό, τα Μάλλια, τον Πετρά και το Γαλατά (αν και για τις δύο τελευταίες και πρόσφατα ανασκαμμένες θέσεις, η εικόνα αυτή ίσως ανατραπεί με τη συνέχιση των ερευνών). Αντίθετα, μάλιστα,

²¹⁰ Βλ. γενικότερα SCHOEP 1999b, 205.

απ' ότι θα περίμενε κανείς, αυτά τα «ανακτορικά» κέντρα χαρακτηρίζονται από μία γενικότερη απουσία ή σπανιότητα διοικητικών ενδείξεων ΥΜ ΙΒ χρονολόγησης. Αυτού του είδους η ανακολουθία μεταξύ «ανακτορικών» και «μη-ανακτορικών» θέσεων – στο βαθμό που δεν οφείλεται σε ατυχείς συνθήκες ανακάλυψης ή διατήρησης – θα μπορούσε να υποδηλώνει είτε ότι το αρχιτεκτονικό σχέδιο του εκάστοτε κεντρικού κτιρίου δεν υπαγόρευε, σε τελική ανάλυση, μια αντίστοιχη οικιστική και διοικητική ιεράρχηση των θέσεων – τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ φάση– είτε, ακόμα, ότι υπήρχε μία εσκεμμένη πολιτική ή τάση, στη διάρκεια αυτής της περιόδου, να καταστούν κάποια από αυτά τα «ανάκτορα» (όπως, π.χ., των Μαλλίων και της Φαιστού) ανενεργά από διοικητική σκοπιά.²¹¹ Ίσως, πάλι, το φαινόμενο αυτό να υποδηλώνει, γενικότερα, κάποια μεταβολή του ρόλου και της σημασίας αυτών των «ανακτορικών» θέσεων στη διάρκεια της ιστορίας τους και, ειδικότερα, στο πλαίσιο της διοικητικής οργάνωσης της ΥΜ ΙΒ εποχής.²¹²

Μέσα από τα δεδομένα αυτού του κεφαλαίου γίνεται, επίσης, αντιληπτό ότι τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ άλλοτε περιορίζονται μόνο σε ένα κτίριο του οικισμού (όπως π.χ. στον Πύργο-Μύρτου) και άλλοτε απαντούν σε δύο ή και περισσότερα σημεία μέσα στην ίδια θέση (όπως, π.χ., στην Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο, τα Χανιά, κ.α.). Αυτού του είδους η διαφορετική ενδο-οικιστική κατανομή τους – σε συνδυασμό και με άλλες παραμέτρους – ίσως δηλώνει τη διεξαγωγή της διοίκησης σε διαφορετικά επίπεδα στις εκάστοτε μινωικές θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, συχνά τα «σφραγίσματα» αυτά αποτελούν τμήμα μίας απόθεσης «με πλήρη» ή και «περιορισμένη σύνθεση» (από άποψη τυπολογίας), η οποία προέρχεται από το κεντρικό ή το «ανακτορικό» κτίριο του οικισμού (όπως, π.χ., τα παραδείγματα από τη ΒΔ πτέρυγα της «Έπαυλης» της Αγ. Τριάδας, από τα «ανάκτορα» των Γουρνιών, της Κ. Ζάκρου και της Κνωσού). Στην περίπτωση αυτή, είναι λογικό να υποθέσουμε πως συνδέονται με την κεντρική διοίκηση της θέσης, η οποία νοείται εδώ ως ένας θεσμός/ σώμα που βασικά διαχειρίζεται το σχεδιασμό, την οργάνωση και την επίβλεψη διαφόρων δραστηριοτήτων.²¹³ Άλλοτε πάλι φαίνεται να ανήκουν σε κάποιο αρχείο, το οποίο βρίσκεται εκτός του κεντρικού κτιρίου του οικισμού, οπότε εικάζεται πως αντιπροσωπεύουν μία είδους αποκέντρωση – τουλάχιστον χωρικά, αλλά ίσως και λειτουργικά - της κεντρικής διοίκησης (όπως π.χ. στην περίπτωση της Οικίας Α στην Κ. Ζάκρο). Τέλος, σε ελάχιστες περιπτώσεις απαντούν και σε οικίες πόλεων, όπως π.χ. στα Χανιά (Οικία Ι) και στο Παλαίκαстро

²¹¹ Για την πλήρη απουσία ή σπανιότητα διοικητικών ενδείξεων της ΥΜ ΙΒ περιόδου από τα περισσότερα τυπικά «ανακτορικά» κέντρα στο νησί, βλ. SCHOEP 1999b, 205 και SCHOEP 2002, 23-24, 31.

²¹² Για το ζήτημα αυτό, βλ. αναλυτικότερα: Κεφάλαιο Ε, 258-260 και σημ. 7-10.

²¹³ Για τον καθορισμό της έννοιας της κεντρικής διοίκησης, βλ. SCHOEP 1998a, 76 σημ. 6.

(Κτίριο 5). Σε αυτές τις περιπτώσεις, τόσο τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των οικημάτων και η χωρική τους οργάνωση - που φαίνεται να δηλώνουν μάλλον ιδιωτικές κατοικίες - όσο και η περιορισμένη αριθμητικά και τυπολογικά σύνθεση των ίδιων των αποθέσεων διοικητικών τεκμηρίων, υποδεικνύουν ίσως ένα επίπεδο ανεξάρτητης, ιδιωτικής διοίκησης (με την έννοια της διεκπεραίωσης των συναλλαγών και των υποθέσεων ενός νοικοκυριού). Επομένως, τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ φαίνεται πως χρησιμοποιούνταν και στα τρία υποτιθέμενα επίπεδα της Νεοανακτορικής διοίκησης: το συγκεντρωτικό, το αποκεντρωτικό και το ιδιωτικό. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί πως πολύ συχνά η διάκριση ανάμεσα στα δύο τελευταία είναι δύσκολη και όχι απόλυτα σαφής, εφόσον ουσιαστικά εξαρτάται από το πώς ορίζονται.²¹⁴

Διαπιστώνεται, επίσης, ότι τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ εντάσσονται σε αποθέσεις με διαφορετικού είδους τυπολογική σύνθεση. Άλλοτε, δηλαδή, οι αποθέσεις αυτές περιλαμβάνουν ποικίλους τύπους ΕνΔΤ, άλλοτε συνδυασμό δύο μόνο διαφορετικών τύπων, ενώ σπανιότερα μόνο ένα είδος «σφραγισμάτων». Στην πρώτη περίπτωση, εικάζεται²¹⁵ ότι το σύνολο των διοικητικών τεκμηρίων (μεταξύ αυτών και εκείνα με ΠαρΑνΜ) αντιπροσωπεύει πιθανότατα το τελικό ή αρχειακό στάδιο των καταγραφών και του λογιστικού ελέγχου, ενώ στις δύο άλλες περιπτώσεις ίσως αντανακλούνται τρέχουσες διοικητικές δραστηριότητες, με τα εκάστοτε διοικητικά τεκμήρια να προορίζονταν να μεταφερθούν και να συγκεντρωθούν τελικά στο κεντρικό αρχείο του οικισμού.

Σχετικά με τη στρωματογραφική θέση των «σφραγισμάτων», γίνεται σαφές πως πολύ συχνά αυτά έχουν πέσει από δωμάτιο/α του επάνω ορόφου. Κάτι τέτοιο θεωρείται βέβαιο για τις περιπτώσεις της ΒΔ πτέρυγας της «Έπαυλης» στην Αγ. Τριάδα, του «ανακτόρου» στα Γουρνιά και του «Μεγάρου» στο Σκλαβόκαμπο, ενώ ενδέχεται να ισχύει και για την Οικία Α της Κ. Ζάκρου και, ίσως ακόμα, για το αρχείο της Οδού Κατρέ 10 στα Χανιά. Οι συγκεκριμένες συνθήκες εύρεσης υποδηλώνουν ότι οι γραφειοκρατικές δραστηριότητες και, γενικότερα, η πρακτική της τήρησης αρχείων ελάμβαναν χώρα όχι σε δωμάτια του ισόγειου, αλλά του επάνω ορόφου. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον E.Hallager,²¹⁶ αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι τα δωμάτια του ορόφου εξασφάλιζαν τον απαραίτητο φωτισμό που, προφανώς, απαιτούνταν σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Ένα επιπλέον στοιχείο που προκύπτει από τη χωρική κατανομή των ΕνΔΤ (τόσο με ΠαρΑνΜ όσο και με άλλου είδους εικονογραφία) είναι ότι, συνήθως, προέρχονται από τη Δυτ. πτέρυγα του κεντρικού κτιρίου στο οποίο και βρέθηκαν (όπως,

²¹⁴ Βλ. αναλυτικότερα: SCHOEP 1998a, 75-85 / SCHOEP 1999b, 205-206 και Table 2.

²¹⁵ Βλ. γενικότερα SCHOEP 1997, 61-63.

²¹⁶ MINOAN ROUNDDEL I, 77.

π.χ., στα «ανάκτορα» των Γουρνιών, της Κ. Ζάκρου και της Κνωσού, καθώς και στην «Έπαυλη» της Αγ. Τριάδας). Αυτή η παρατήρηση φανερώνει, πιθανότατα, μία γενικότερη τάση στέγασης των αρχείων στη συγκεκριμένη περιοχή αυτών των οικοδομικών συγκροτημάτων.²¹⁷

Τέλος, όσον αφορά στα ευρύτερα αρχαιολογικά συμφραζόμενα των υπό εξέταση ΕνΔΤ, παρατηρείται ότι σε αρκετές περιπτώσεις αυτά έρχονται στο φως πολύ κοντά ή μαζί με διαφόρων ειδών πολύτιμα αντικείμενα (όπως, π.χ., στη ΒΔ πτέρυγα της «Έπαυλης» στην Αγ. Τριάδα, στην Οικία Α της Κ. Ζάκρου, στα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» του «ανακτόρου» της Κνωσού, στο «Κτίριο 5» του Παλαικάστρου, στην «αγροικία» του Πύργου-Μύρτου και στην «Οικία Ι» των Χανίων) ή, ακόμα, και με τεχνουργήματα πιθανής θρησκευτικής σημασίας (όπως π.χ. στον Πύργο-Μύρτου, στο Σκλαβόκαμπο και στα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» της Κνωσού). Επιπλέον, σε κάποιες περιπτώσεις, το αρχείο στο οποίο αποδίδονται τα «σφραγίσματα», φαίνεται να βρίσκεται σε άμεση ή έμμεση γειτνίαση με κάποιο ιερό (όπως, π.χ., στα «ανάκτορα» της Κ. Ζάκρου και της Κνωσού ή στην «αγροικία» του Πύργου-Μύρτου), γεγονός που θέτει ερωτήματα αναφορικά με τη σχέση των διοικητικών τεκμηρίων με κάποιου είδους θρησκευτική διοίκηση. Τέλος, τουλάχιστον στην περίπτωση της Κ. Ζάκρου («ανάκτορο») και της Αγ. Τριάδας (ΒΔ πτέρυγα της «Έπαυλης»), τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ αποτελούν τμήμα ενός αρχείου, το οποίο βλέπουμε χωρικά να συσχετίζεται άμεσα με το «Συγκρότημα Μινωικής Αίθουσας». Ο συσχετισμός αυτός ενδέχεται να μην είναι τελείως τυχαίος, αλλά να συνδέεται με την πολυσχιδή και πολλαπλή λειτουργικότητα αυτών των αιθουσών, ως χώρων συνάθροισης και συνάντησης απόμων, ως πιθανών τελετουργικών χώρων, ως χώρων λήψης αποφάσεων, κ.ο.κ..

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η ευρεία κατανομή των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ τόσο σε ολόκληρο το νησί όσο και μέσα στην κάθε θέση χωριστά, υποδηλώνει προφανώς ότι αυτά εντάσσονταν σε ένα αρκετά σύνθετο και πολύπλοκο σύστημα διοίκησης, στο οποίο εμπλέκονταν όχι μόνο τα τυπικά «ανακτορικά» κέντρα, αλλά και πολλές άλλες θέσεις με διαφορετικού είδους οικιστική οργάνωση. Αυτή, ακριβώς, η διεξαγωγή των διοικητικών δραστηριοτήτων σε διαφορετικά επίπεδα – τόσο διακοινοτικά όσο και ενδοκοινοτικά – υποδεικνύει την απουσία μίας και μοναδικής διοικητικής αρχής για ολόκληρο το νησί και την ύπαρξη πολλών και διαφορετικών κέντρων άσκησης της διοίκησης, προβάλλοντας έτσι την εικόνα μιας αρκετά σύνθετης ιεράρχησης των μινωικών θέσεων, τουλάχιστον κατά την ΥΜ Ι περίοδο.

²¹⁷ Βλ. επίσης, *MINOAN ROUNDEL I*, 77.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΩΝ

Β.1) Παρουσίαση και Ανάλυση των Δεδομένων

Στην ενότητα αυτή, το ενδιαφέρον εστιάζεται σε αυτά καθεαυτά τα πηλίνα «σφραγίσματα» που φέρουν ΠαρΑνΜ, εξετάζοντάς τα ως ανεξάρτητα αρχαιολογικά τεχνουργήματα με συγκεκριμένα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: Σε ποιους τύπους ενσφράγιστων τεκμηρίων του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής απαντά η συγκεκριμένη εικονογραφία; Ειδικότερα, θα διερευνηθεί εάν οι ΠαρΑνΜ περιορίζονται σε συγκεκριμένους τύπους «σφραγισμάτων», εάν απουσιάζουν τελείως από κάποιους άλλους ή, ακόμα, και αν υπάρχει κάποια κατηγορία με την οποία συσχετίζονται κατά τρόπο πιο άμεσο και εμφανή. Θα εξεταστούν, επιπλέον, ορισμένα επιμέρους και, κατά κάποιο τρόπο, δευτερεύοντα μορφολογικά χαρακτηριστικά αυτών των «σφραγισμάτων», όπως π.χ. η ύπαρξη, ή όχι, σημείων της Γραμμικής Α γραφής πάνω σε κάποια από τις επιφάνειές τους ή ο αριθμός των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που φέρουν. Όσον αφορά στο τελευταίο, είναι ενδιαφέρον να δούμε εάν τα συγκεκριμένα ΕνΔΤ χαρακτηρίζονται, κατά κανόνα, από την παρουσία ενός και μόνο σφραγιστικού αποτυπώματος (εκείνου με την απεικόνιση ανθρώπινων μορφών) ή εάν φέρουν συνδυασμό δύο ή και περισσότερων σφραγιστικών μοτίβων (ακόμα και με άλλου είδους εικονογραφία).

Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί πως στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης, οι υπό εξέταση σφραγιστικές παραστάσεις εκλαμβάνονται συμβατικά ως ένα ενιαίο θεματικό σύνολο, χωρίς να γίνεται διάκριση στις επιμέρους κατηγορίες τους (π.χ. «λατρευτικές» σκηνές, ταυροκαθάψια, σκηνές πάλης, κ.ο.κ.). Μία τέτοιου είδους ανάλυση – με κύριο άξονα πλέον την εικονογραφία – θα ακολουθήσει σε επόμενη ενότητα (Βλ. Κεφάλαιο Δ). Στο στάδιο αυτό, η προσέγγιση των ΠαρΑνΜ ως μία ενιαία θεματική ενότητα μπορεί να λειτουργήσει ως «κοινός παρονομαστής» για την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τη σχέση μεταξύ εικονογραφίας και τυπολογίας των ΕνΔΤ, καθώς και για μία συγκριτική μελέτη των δεδομένων από τις διάφορες Νεονακτορικές θέσεις.

Αυτού του είδους η προσέγγιση μπορεί να οδηγήσει στην εξαγωγή συμπερασμάτων προς δύο κατευθύνσεις:

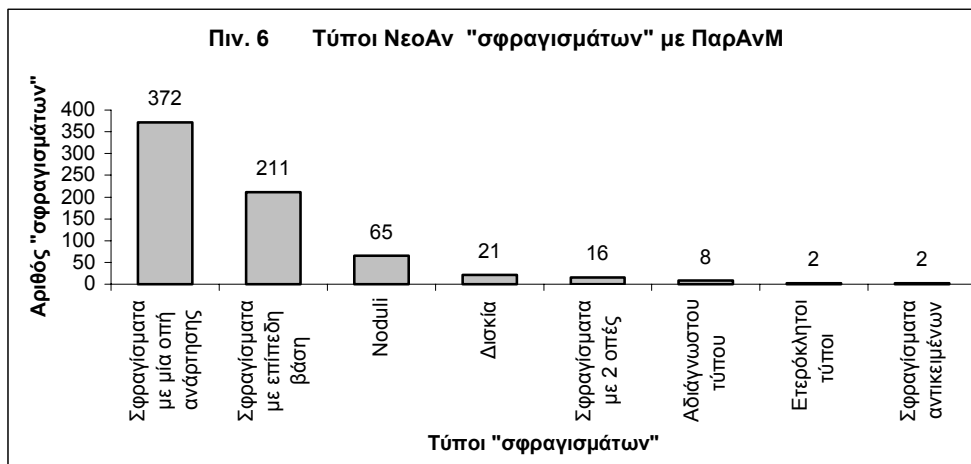
α) Όπως ήδη έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο καθένας από τους ποικίλους τύπους Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» είχε μία καθορισμένη και εξειδικευμένη λειτουργία στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής. Ως εκ τούτου, ο τυχόν περιορισμός των ΠαρΑνΜ σε έναν ή περισσότερους τύπους «σφραγισμάτων» θα μπορούσε να υποδηλώνει μία εσκεμμένη επιλογή αυτής της εικονογραφίας για τη διοικητική καταγραφή και επικύρωση συγκεκριμένων συναλλαγών και υποθέσεων, σχετικών με τον τρόπο χρήσης και τη λειτουργία του εκάστοτε τύπου ΕνΔΤ. Εάν, π.χ., τα σφραγιστικά μοτίβα με ΠαρΑνΜ εμφανίζονται, ως επί το πλείστον, πάνω σε 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', τότε είναι εύλογο να υποτεθεί ένας συσχετισμός ανάμεσα στην εν λόγω σφραγιστική εικονογραφία και στην πρακτική της σφράγισης μικρού μεγέθους «εγγράφων» από φθαρτό υλικό (δέρμα ή περγαμηνή), τα οποία περιείχαν κάποιου είδους γραπτές και σύντομες πληροφορίες.

β) Εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στις ΠαρΑνΜ και τους διάφορους τύπους «σφραγισμάτων» στην κάθε Νεοανακτορική θέση χωριστά, είναι δυνατόν να εντοπιστούν τυχόν τοπικές ιδιαιτερότητες ή κοινά στοιχεία μεταξύ των μινωικών θέσεων, που ενδεχομένως να αντανακλούν, αντίστοιχα, γενικότερες διαφοροποιήσεις ή και ομοιότητες μεταξύ των σφραγιστικών πρακτικών και των διοικητικών συστημάτων τους. Υπό το ίδιο πρίσμα μπορεί να αξιολογηθεί και μία συγκριτική ανάλυση των δεδομένων της κάθε θέσης με άξονα τα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, δηλαδή το αν είναι ενεπίγραφα με σημεία της Γραμμικής Α γραφής ή αν φέρουν πολλαπλά σφραγιστικά αποτυπώματα πάνω στην επιφάνειά τους.

Εστιάζοντας, ειδικότερα, σε εκείνες τις Νεοανακτορικές θέσεις που έχουν δώσει αξιόλογο αριθμό «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, δηλαδή στην Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο, την Κνωσό, το Σκλαβόκαμπο και τα Χανιά, οι πίνακες που ακολουθούν (Πιν. 1α, 2α, 3α, 4α και 5α) επιτρέπουν να διαμορφώσουμε μία λεπτομερή εικόνα τόσο όσον αφορά στο ποιοι τύποι «σφραγισμάτων» φέρουν ΠαρΑνΜ στην κάθε θέση χωριστά όσο και στο ποιοι είναι αυτοί που επικρατούν αριθμητικά στο δείγμα της κάθε θέσης. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι Πιν. 1β, 2β, 3β, 4β και 5β παρουσιάζουν, αναλυτικότερα, την κατανομή της υπό εξέταση εικονογραφίας στις επιμέρους τυπολογικές υποκατηγορίες των ΕνΔΤ από τις πέντε θέσεις που προαναφέρθηκαν. Από τα υπόλοιπα τρία Νεοανακτορικά κέντρα προέρχονται ελάχιστα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ (από τα Γουρνιά 1 nodulus και 1 'σφράγισμα με επίπεδη βάση',

από το Παλαίκαστρο 1 nodulus και από τον Πύργο Μύρτου 1 δισκίο), γεγονός που δεν επιτρέπει μία ποσοστιαία ανάλυση των δεδομένων τους.

Μελετώντας προσεκτικά τα στοιχεία αυτών των πινάκων και λαμβάνοντας υπόψη και τα ολιγάριθμα παραδείγματα των τριών τελευταίων κέντρων, γίνεται εμφανές ότι οι ΠαρΑνΜ απαντούν πάνω σε όλους τους γνωστούς τύπους «σφραγισμάτων» που χρησιμοποιούνται, γενικότερα, στο πλαίσιο του Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής. Ωστόσο, τα ποσοστά αντιπροσώπευσης αυτών των τύπων ποικίλουν. Αναμφίβολα, μεταξύ των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών κυριαρχούν τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και εκείνα 'με επίπεδη βάση'. Ακολουθούν τα noduli, τα δισκία και τα 'σφραγίσματα με δύο οπές', ενώ ελάχιστα αντιπροσωπεύονται οι υπόλοιπες τυπολογικές κατηγορίες (Βλ. αναλυτικότερα Πιν. 6).

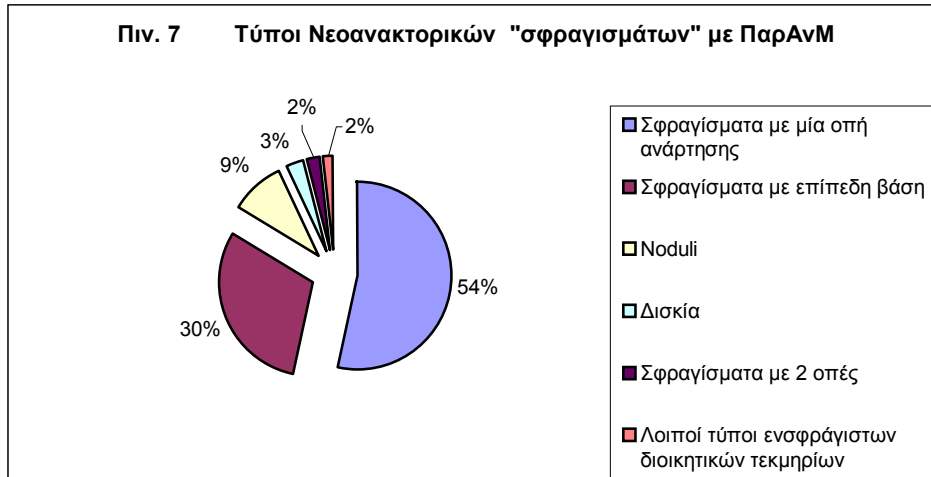

Επομένως, στο συνολικό αριθμό των 697 «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, που προέρχονται από τις 8 υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις, τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και εκείνα 'με επίπεδη βάση' αντιπροσωπεύουν συνολικά ένα πάρα πολύ υψηλό ποσοστό, το οποίο προσεγγίζει το 84% του συνόλου (Πιν. 7).

Η εικόνα αυτή δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, εφόσον οι ίδιοι δύο τύποι κυριαρχούν αριθμητικά στο σύνολο, γενικότερα, των ΕνΔΤ αυτής της περιόδου από όλο το νησί.¹ Κατά παρόμοιο τρόπο, οι τύποι «σφραγισμάτων», στους οποίους παρατηρείται το μικρότερο ποσοστό των ΠαρΑνΜ - δηλαδή τα 'σφραγίσματα αντικειμένων', τα ετερόκλητα και τα αδιάγνωστου τύπου - αντιπροσωπεύονται, ταυτόχρονα, από τα πιο ολιγάριθμα παραδείγματα μεταξύ των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ. Υπό το πρίσμα αυτό, θα μπορούσε να

¹ Βλ. ενδεικτικά, SCHOEP 1999b, 205 Table 1, όπου στο σύνολο των 2105 ΕνΔΤ του συστήματος της Γραμμικής Α γραφής από τη Νεοανακτορική Κρήτη, τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' υπολογίζονται σε 982, ενώ εκείνα 'με επίπεδη βάση' σε 705. Βλ. επίσης, *MINOAN ROUNDEL I*, 25 Table 2.

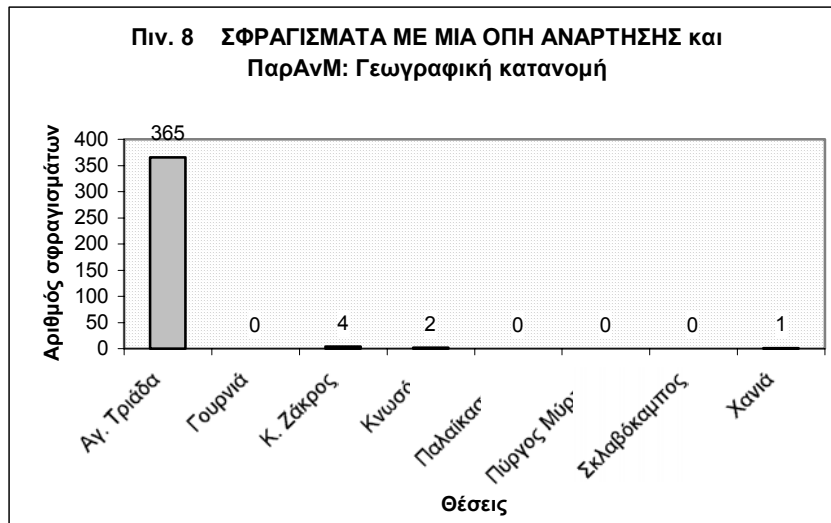
υποστηριχτεί ότι η μεγάλη απόκλιση στα ποσοστά εμφάνισης της υπό εξέταση εικονογραφίας στους διάφορους τύπους «σφραγισμάτων», ενδεχομένως, να μην έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι τα 'σφραγίσματα με 2 οπές' που φέρουν ΠαρΑνΜ είναι μόλις 16 – συγκριτικά λ.χ. με τα 372 'με μία οπή ανάρτησης' – πιθανότατα

να οφείλεται, απλώς, στη γενικότερα πολύ πιο περιορισμένη παρουσία του πρώτου τύπου, σε αντίθεση με το δεύτερο, στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής.²

Αυτό, ωστόσο, που προκαλεί μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι η διαφορετική εικόνα που αντανακλάται από τα δεδομένα της κάθε θέσης χωριστά. Ξεκινώντας από την *Αγ. Τριάδα*, διαπιστώνεται ότι από τα συνολικά 455 Νεοανακτορικά «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, τα 365 – δηλαδή η συντριπτική πλειονότητά τους – είναι 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' (σχεδόν το 81% του συνόλου αυτής της θέσης). Αμέσως μετά ακολουθούν – αν και σε πολύ μικρότερους αριθμούς – τα noduli και τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', ενώ ελάχιστα αντιπροσωπεύονται οι υπόλοιποι τύποι (Πιν. 1α). Η εικόνα αυτή γίνεται ακόμα πιο εντυπωσιακή, εάν λάβουμε υπόψη ότι τέτοιου τύπου «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ είναι πραγματικά ελάχιστα στις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις (όπως π.χ. στην Κ. Ζάκρο, την Κνωσό και τα Χανιά) ή, ακόμα, και ανύπαρκτα (όπως στα άλλα 4 μινωικά κέντρα) [Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 8].

² Βλ. ενδεικτικά, SCHOEP 1999b, 205 Table 1, όπου στο σύνολο των 2105 ΕνΔΤ του συστήματος της Γραμμικής Α γραφής από τη Νεοανακτορική Κρήτη, τα 'σφραγίσματα με 2 οπές' υπολογίζονται μόλις σε 74. Βλ. επίσης, *MINOAN ROUND I*, 25 Table 2.

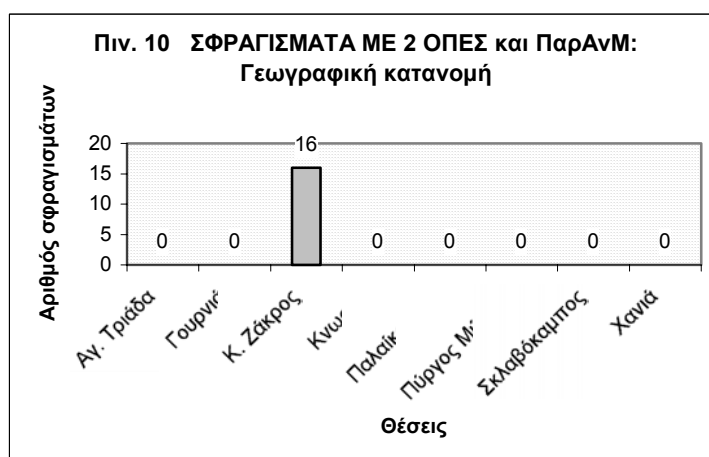

Στην *Κ. Ζάκρο*, από την άλλη πλευρά, η εικόνα εμφανίζεται αρκετά διαφορετική, εφόσον εδώ η συντριπτική πλειονότητα των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών είναι ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’: 99 από τα συνολικά 125 (το 79% του συνόλου αυτής της θέσης) [Πιν. 2α]. Σφραγίσματα αυτού του τύπου με ΠαρΑνΜ εμφανίζονται, βέβαια, και στις άλλες Νεοανακτορικές θέσεις (με εξαίρεση το Παλαίικαστρο και τον Πύργο-Μύρτου), αλλά σε καμία ο συνολικός αριθμός τους δεν προσεγγίζει αυτόν της

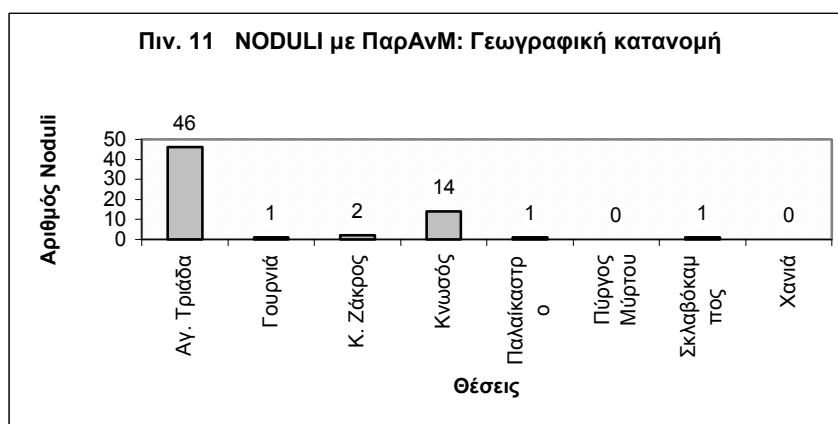

Κ. Ζάκρου (Πιν. 9).

Μία άλλη ιδιαιτερότητα της ίδιας θέσης είναι η παρουσία ΠαρΑνΜ πάνω σε ‘σφραγίσματα με 2 οπές’ (Πιν. 2α). Στην πραγματικότητα, η Κ. Ζάκρος είναι η μοναδική θέση που έχει δώσει σφραγίσματα τέτοιου τύπου με αυτή την εικονογραφία (Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 10).

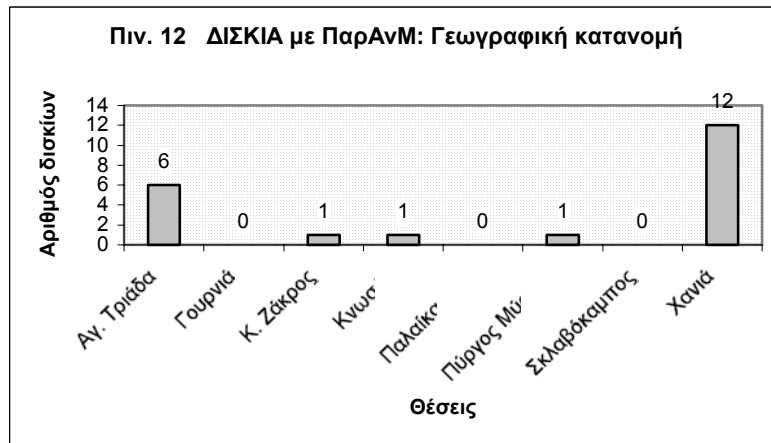
Η εικόνα που προβάλλει η Νεοανακτορική *Κνωσός* διαφοροποιείται με τη σειρά της τόσο από εκείνη της Αγ. Τριάδας όσο και της Κ. Ζάκρου, εφόσον μεταξύ των ΕνΔΤ με ΠαρΑνΜ εδώ κυριαρχούν εμφανώς τα *noduli*, αντιπροσωπεύοντας σχεδόν το 59% του συνόλου αυτής της θέσης (Πιν. 3α). Η παρουσία της συγκεκριμένης εικονογραφίας πάνω σε *noduli* μάς είναι ελάχιστα γνωστή από τις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις, με μοναδική εξαίρεση την Αγ. Τριάδα (Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 11). Ακόμα, όμως, και εκεί ο συγκεκριμένος τύπος συνιστά μόλις το 10% του συνόλου των «σφραγισμάτων» της με ΠαρΑνΜ (Πιν. 1α).

Ο *Σκλαβόκαμπος*, αν και φαίνεται να προσεγγίζει την εικόνα της Κ. Ζάκρου, λόγω της αριθμητικής υπεροχής των «σφραγισμάτων με επίπεδη βάση» μεταξύ των ΕνΔΤ με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών, συνιστά μάλλον μία ακόμα ιδιόμορφη περίπτωση (Πιν. 4α και 9). Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι εδώ ο συγκεκριμένος τύπος σφραγισμάτων επικρατεί κατά τρόπο σχεδόν αποκλειστικό, αντιπροσωπεύοντας το 96% του συνόλου αυτής της θέσης (από τα συνολικά 25 «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, τα 24 ανήκουν σε αυτόν τον

τύπο)- ενώ απουσιάζουν τελείως όλοι οι υπόλοιποι τύποι (με εξαίρεση ένα μοναδικό nodulus). Ανάλογη εικόνα δεν παρατηρείται σε καμία από τις άλλες Νεοανακτορικές θέσεις που έχουν δώσει ενδείξεις του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής.

Στα *Χανιά*, τέλος, επίσης επικρατεί αριθμητικά ο ίδιος τύπος, εφόσον τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' αντιπροσωπεύουν και εδώ ένα αρκετά υψηλό ποσοστό (76%) μεταξύ των ΕνΔΤ με ΠαρΑνΜ από τη θέση αυτή (Πιν. 5α). Ωστόσο, ένα στοιχείο που φαίνεται να διαφοροποιεί τα Χανιά από τις υπόλοιπες 7 Νεοανακτορικές θέσεις, είναι η σχετικά συχνή παρουσία της συγκεκριμένης εικονογραφίας πάνω σε δισκία (σε ποσοστό περίπου 18,5 %) [Πιν. 5α]. Αντίστοιχα παραδείγματα είτε απουσιάζουν τελείως από άλλα μινωικά κέντρα είτε αντιπροσωπεύονται από μεμονωμένα κομμάτια. Μόνο στην Αγ. Τριάδα

η παρουσία δισκίων με ΠαρΑνΜ είναι πιο αισθητή, αλλά ακόμα και εκεί συνιστούν μόλις το 1-1,5% (Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 1α και 12).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί, πως η εικόνα που αντανακλάται μέσα από τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ συμφωνεί, σε πολύ μεγάλο βαθμό, με την εικόνα που προβάλλεται από το ευρύτερο σύνολο των ΕνΔΤ της κάθε θέσης.³ Με άλλα λόγια, ο τύπος που κυριαρχεί αριθμητικά μεταξύ των ΕνΔΤ της Αγ. Τριάδας (ανεξαρτήτως της σφραγιστικής εικονογραφίας τους) είναι τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης'. Κατά παρόμοιο τρόπο, τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' είναι εκείνα που εμφανώς επικρατούν ανάμεσα στα διοικητικά τεκμήρια τόσο του Σκλαβόκαμπου όσο και της Κ. Ζάκρου. Επιπλέον, η συντριπτική πλειονότητα των 'σφραγισμάτων με δύο οπές' που έχουν βρεθεί στη Νεοανακτορική Κρήτη, προέρχεται ουσιαστικά από την Κ. Ζάκρο. Στην Κνωσό, επίσης, τα noduli κυριαρχούν αριθμητικά όχι μόνο μεταξύ των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ αλλά και

³ Για την αριθμητική κατανομή του κάθε τύπου ΕνΔΤ στις Νεοανακτορικές θέσεις, βλ. ενδεικτικά: SCHOEP 1999b, 205 Table 1 και 207 Fig. 3 / MINOAN ROUND I, 25 Table 2 και 236.

στο ευρύτερο σύνολο των ΕνΔΤ της. Όσον αφορά, ειδικότερα, στον αποθέτη των «Ιερών Θησαυροφυλακίων» του «ανακτόρου» - από όπου προέρχονται και τα περισσότερα υπό εξέταση παραδείγματα - χαρακτηριστική είναι η δήλωση της J.Weingarten⁴: *“in truth, it is hardly a sealing deposit at all but a deposit of noduli !”*. Τέλος, στην περίπτωση των Χανίων, είδαμε ότι το στοιχείο που, κατά τρόπο ιδιαίτερο, χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη θέση και τη διαφοροποιεί από όλες τις υπόλοιπες είναι η παρουσία ΠαρΑνΜ πάνω σε δισκία. Αυτό δεν είναι ίσως τυχαίο, δεδομένου ότι τα Χανιά, αφενός, είναι η θέση που έχει δώσει το μεγαλύτερο αριθμό δισκίων γενικότερα σε ολόκληρη τη Νεοανακτορική Κρήτη και, αφετέρου, ο τύπος αυτός εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό αντιπροσώπησης στο σύνολο των ΕνΔΤ της θέσης (ανεξαρτήτως της εικονογραφίας τους).

Επομένως, είναι σαφές ότι στα προαναφερθέντα Νεοανακτορικά κέντρα επικρατούν αριθμητικά διαφορετικοί τύποι ΕνΔΤ, μία διαπίστωση που αφορά στην τυπολογική κατανομή του συνόλου των «σφραγισμάτων» της κάθε θέσης (και όχι μόνο εκείνων με ΠαρΑνΜ). Το ερώτημα, που αναπόφευκτα τίθεται, είναι εάν αυτού του είδους η τοπική διαφοροποίηση και ετερογένεια αντανακλά μία πραγματικότητα των Νεοανακτορικών χρόνων ή, απλώς και μόνο, την εικόνα των αρχαιολογικών ενδείξεων, όπως έφτασαν σε εμάς. Αναρωτιέται δηλαδή κάποιος κατά πόσο, π.χ., η αριθμητική επικράτηση των «σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης» στην Αγ. Τριάδα - με ΠαρΑνΜ και όχι μόνο - αποτελεί πράγματι μία τοπική ιδιαιτερότητα του εν λόγω μινωικού κέντρου, αντιπροσωπεύοντας ταυτόχρονα μία ειδοποιό διαφορά των σφραγιστικών δομών και των διοικητικών πρακτικών του σε σχέση με τις άλλες Νεοανακτορικές θέσεις ή, απλώς, αντανακλά μία εικόνα που διαμορφώθηκε υπό την επίδραση μιας σειράς τυχαίων παραγόντων και συμπτώσεων.

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι απλή και οι απόψεις των μελετητών συχνά δίστανται. Σύμφωνα με την άποψη της J.Weingarten,⁵ η εμφανής ανομοιογένεια που χαρακτηρίζει τις προαναφερθείσες Νεοανακτορικές θέσεις όσον αφορά, γενικότερα, στην τυπολογική σύνθεση των διοικητικών αποθέσεων τους - και, κατ' επέκταση, και στους τύπους των «σφραγισμάτων» τους με ΠαρΑνΜ -, οφείλεται σε μία ανομοιότητα και ποικιλία των κατά τόπους σφραγιστικών πρακτικών. Μάλιστα, ενδεικτική είναι η παρατήρησή της ότι *«ούτε καν μεταξύ δύο μινωικών θέσεων δε διαπιστώνονται ταυτόσημες σφραγιστικές δομές»*.

⁴ WEINGARTEN 1988b, 3.

⁵ WEINGARTEN 1986b, 293-294 / WEINGARTEN 1989a, 39-40.

Παρόλο που κάτι τέτοιο μπορεί να ισχύει ως ένα βαθμό, η συγκεκριμένη ερμηνευτική προσέγγιση – όπως επισημαίνει η I.Schoep⁶ – δε λαμβάνει υπόψη την επίδραση ορισμένων δευτερογενών παραγόντων, παραγόντων δηλαδή που μπορεί να συνέβαλαν στη διαμόρφωση της παρούσας εικόνας κατά τρόπο συγκυριακό και τυχαίο. Τέτοιοι παράγοντες μπορεί να θεωρηθούν τα εκάστοτε αρχαιολογικά συμφραζόμενα, η λειτουργία της κάθε απόθεσης (αν δηλαδή αντιπροσωπεύει κάποιο κεντρικό αρχείο ή τρέχουσες διοικητικές δραστηριότητες), η χρονική στιγμή της καταστροφής ή, ακόμα, και το στάδιο της γραφειοκρατικής/αρχαιακής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου ότι ο κάθε τύπος ΕνΔΤ είχε μία συγκεκριμένη λειτουργία στη διοικητική διαδικασία και ότι οι διάφοροι τύποι ίσως αντιπροσώπευαν διαφορετικά στάδια στην επεξεργασία των πληροφοριών και των καταγραφών, είναι λογικό να υποθέσουμε πως η χρονική στιγμή της καταστροφής του εκάστοτε κτιρίου θα μπορούσε να δικαιολογήσει την επικράτηση, ή την απουσία, συγκεκριμένων τύπων ΕνΔΤ στην κάθε θέση.

Βέβαια, δεν μπορεί να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο, στη διαμόρφωση της παρούσας εικόνας να έχουν παίξει ρόλο και οι περισσότεροι ή λιγότεροι τυχαίες συνθήκες ανακάλυψης και διατήρησης. Θεωρητικά, τουλάχιστον, υπάρχει πάντα η πιθανότητα ένα αρχείο, αντίστοιχο με εκείνο της ΒΔ Πτέρυγας της «Έπαυλης» στην Αγ. Τριάδα, στο οποίο κυριαρχούν αριθμητικά τα «σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης», να υπήρχε και στο «ανάκτορο» της Κ. Ζάκρου, με την πλειονότητα ωστόσο αυτών των σφραγισμάτων να έχει αποσυντεθεί και χαθεί.⁷

Κατά τη γνώμη μου, η επικράτηση διαφορετικών τύπων «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ στις διάφορες Νεοανακτορικές θέσεις είναι πολύ έντονη και ευδιάκριτη και, μάλιστα, δεν περιορίζεται μόνο μεταξύ της Αγ. Τριάδας και της Κ. Ζάκρου, αλλά χαρακτηρίζει – έστω και σε πιο περιορισμένη κλίμακα - και τα δεδομένα των περισσότερων από τα υπόλοιπα μινωικά κέντρα. Από τη στιγμή, λοιπόν, που αυτή η εικόνα των τοπικών διαφοροποιήσεων και αποκλίσεων εμφανίζει ένα χαρακτήρα σχετικά καθολικό και γενικευτικό, πιστεύω πως είναι

⁶ SCHOEP 1999b, 204, 206 και Fig. 3. Η I.Schoep, εστιάζοντας σε μία σειρά διαφοροποιήσεων που παρατηρούνται μεταξύ των Νεοανακτορικών θέσεων, όσον αφορά στις διοικητικές πρακτικές τους, προτείνει τη διάκριση ανάμεσα σε πρωτογενείς και δευτερογενείς διαφορές (*“Primary and Secondary Differences”*). Δευτερογενείς χαρακτηρίζει εκείνες που μπορεί – αλλά όχι απαραίτητα - να απορρέουν από αντίστοιχες διαφοροποιήσεις στις διοικητικές πρακτικές μεταξύ των θέσεων. Δεν αποκλείεται, όμως, σε μεγάλο βαθμό να οφείλονται και στην επίδραση ορισμένων συγκυριακών παραγόντων, όπως π.χ. στις τυχαίες συνθήκες ανακάλυψης (σχετικές με την ανασκαφή, την ύπαρξη καταστροφής από πυρκαγιά, κ.ο.κ.), τη στρωματογραφική θέση των ίδιων των διοικητικών τεκμηρίων (*in situ* ή όχι), τη χρονική στιγμή της καταστροφής του εκάστοτε κτιρίου ή, ακόμα, και τη λειτουργία της απόθεσης (π.χ. κεντρικά αρχεία ή αποθέσεις προσωρινού χαρακτήρα). Αντιθέτως, διαφορές μεταξύ των Νεοανακτορικών θέσεων, που πιθανότατα δεν έχουν επηρεαστεί από τέτοιου είδους παράγοντες και, προφανώς, οφείλονται περισσότερο σε τοπικές ιδιαιτερότητες (*“regionalism”*), χαρακτηρίζονται από την I. Schoep ως πρωτογενείς.

⁷ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. επίσης MINOAN ROUND I, 236 και WEINGARTEN 1986b, 294.

δύσκολο να αποδοθεί αποκλειστικά και μόνο στην επίδραση δευτερογενών και τυχαίων παραγόντων, όπως αυτοί περιγράφηκαν πιο πάνω. Αν και τέτοιου είδους παράγοντες μπορεί, εν μέρει, να έχουν επηρεάσει και διαμορφώσει τις μέχρι τώρα αρχαιολογικές ενδείξεις, πιθανότερο φαίνεται αυτού του είδους η τοπική ανομοιογένεια να οφείλεται, σε μεγαλύτερο βαθμό, σε τοπικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των σφραγιστικών πρακτικών και των διοικητικών δομών των Νεοανακτορικών θέσεων. Κάτι τέτοιο είναι ακόμα πιθανότερο στις περιπτώσεις της Αγ. Τριάδας και της Κ. Ζάκρου – των δύο μινωικών κέντρων με τις πιο έντονες μεταξύ τους αποκλίσεις –, καθώς τόσο το γεγονός ότι και τα δύο έχουν ανασκαφεί σε σχετικά μεγάλη έκταση όσο και ο πολύ μεγάλος αριθμός των ΕνΔΤ τους, αφήνουν μικρότερα περιθώρια για την επίδραση του παράγοντα τύχη.

Επομένως, είναι πολύ πιθανόν η αριθμητική επικράτηση διαφορετικών τύπων ΕνΔΤ (τόσο με ΠαρΑνΜ όσο και με άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα) στα μινωικά κέντρα να οφείλεται, ουσιαστικά, στις διαφορετικού είδους συναλλαγές και οικονομικά ενδιαφέροντα της κάθε θέσης ή, ακόμα, και σε μία – ως ένα βαθμό – διαφορετική οργάνωση των σφραγιστικών και διοικητικών δομών τους. Η επικράτηση των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’ στην Οικία Α της Κ. Ζάκρου θα μπορούσε, λ.χ., να συνδέεται με την ιδιαίτερη λειτουργία που προφανώς είχε το συγκεκριμένο κτίριο, ως ένα είδους οδικός σταθμός, με ενεργό ρόλο στις ενδο-Κρητικές συναλλαγές και στη διακίνηση αγαθών. Στην περίπτωση αυτή, ο συγκεκριμένος τύπος σφραγισμάτων είναι πιθανόν να σφράγιζε έγγραφα από φθαρτό υλικό, νομικού ή εμπορικού χαρακτήρα, τα οποία θα σχετίζονταν με συναλλαγές που θα αφορούσαν εμπορεύσιμα προϊόντα ή τη διακίνηση αγαθών προς και από το «ανάκτορο» κοντά στο λιμάνι και σε άλλα σημεία του νησιού.⁸ Η, λαμβάνοντας υπόψη την προτεινόμενη ερμηνεία του M.Wiener⁹ για τη λειτουργία της Οικίας Α, θα μπορούσε να υποτεθεί πως τα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ προσαρμόζονταν κυρίως σε έγγραφα περγαμηνής, τα οποία θα περιείχαν τις γραπτές οδηγίες, τα μηνύματα και τις καταγραφές που θα απαιτούσε μία μεγάλης κλίμακας ναυτιλιακή διοίκηση με έδρα αυτή την οικία, στο πλαίσιο της συστηματικής οργάνωσης ενός υπερπόντιου εμπορίου αλλά και ενδεχόμενων στρατιωτικών επιδρομών.

⁸ PALAIMA 1994, 312, 314 / SCHOEP 1999b, 206. Βλ. επίσης, WEINGARTEN 1986b, 293-294, η οποία με βάση τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των σφραγιστικών δομών της Αγ. Τριάδας και της Κ. Ζάκρου (συμπεριλαμβανομένης και εκείνης που αφορά στην επικράτηση διαφορετικών τύπων «σφραγισμάτων» στην κάθε θέση) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι “*the administrative systems of Ayia Triada and of Zakro, in so far as they are documented by the sealings, need not have been sharply divergent but expressed different transactions, the one internal, the other perhaps external*”.

⁹ Για την άποψη του M.Wiener, βλ. WIENER 1999, 411-423, πιο συγκεκριμένα, 418-420 και Κεφάλαιο Α, 103-104.

Με παρόμοιο τρόπο θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η αριθμητική υπεροχή του ίδιου τύπου «σφραγισμάτων» και στο «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου, στο οποίο - όπως ήδη έχει αναφερθεί - εικάζεται πως θα ελάμβαναν χώρα συναλλαγές, προφανώς επίσημου χαρακτήρα, συνδεδεμένες με τον έλεγχο, την αποθήκευση, την ανταλλαγή και, γενικότερα, τη διακίνηση αγαθών, στο πλαίσιο μιας επίσης εξειδικευμένης λειτουργίας του εν λόγω κτιρίου (μίας «λειτουργίας υποδοχής και ελέγχου», κατά την άποψη της V.Fotou¹⁰). Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Th.G.Palaima,¹¹ υπό το ίδιο πρίσμα θα μπορούσε να ερμηνευτεί και η σχετικά πολυπληθής παρουσία 'σφραγισμάτων με επίπεδη βάση' στα Χανιά (βλ. ενδεικτικά, Πιν. 5α και Πιν. 9), τα οποία ενδεχομένως αποτελούσαν ένα σημαντικό κέντρο αποστολής και παραλαβής αγαθών δια θαλάσσης κατά τη μινωική περίοδο, όπως για παράδειγμα συνέβαινε στους πιο ύστερους μυκηναϊκούς χρόνους.

Απ' την άλλη πλευρά, η εμφανώς διαφορετική εικόνα από την «Έπαυλη» της Αγ. Τριάδας, με τη σαφή αριθμητική υπεροχή των 'σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης', είναι πιθανόν να συνδέεται με τη λειτουργία της ΒΔ πτέρυγας του συγκροτήματος - από όπου προέρχονται και τα περισσότερα τέτοιου τύπου σφραγίσματα - ως το κεντρικό διοικητικό αρχείο της θέσης, δεδομένου ότι τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' θα μπορούσαν να κρέμονταν και να προσαρμόζονταν σε έγγραφα από φθαρτό υλικό και, επομένως, να σχετίζονταν με το τελικό ή αρχειακό στάδιο των καταγραφών.¹² Προφανώς, όμως, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και ο ξεχωριστός ρόλος της «Έπαυλης», ως το σημαντικότερο διοικητικό κέντρο διαχείρισης, ελέγχου και εκμετάλλευσης ενός "estate", στο Δυτ. τμήμα της πεδιάδας της Μεσσαράς.¹³

Τέτοιου είδους ερμηνευτικές προσεγγίσεις, σύμφωνα με τις οποίες, η επικράτηση διαφορετικών τύπων ΕνΔΤ στις περισσότερες Νεοανακτορικές θέσεις αντανακλά διαφορετικού είδους οικονομικά ενδιαφέροντα και/ ή τη διεξαγωγή συναλλαγών διαφορετικού χαρακτήρα από θέση σε θέση, παραμένουν βέβαια σε μεγάλο βαθμό υποθετικές και δύσκολα μπορούν να επιβεβαιωθούν. Αυτό οφείλεται, εν μέρει, στο γεγονός ότι ουσιαστικά δε γνωρίζουμε - παρά μόνο εικάζουμε - το είδος των συναλλαγών και, γενικότερα, των διοικητικών υποθέσεων, στο πλαίσιο των οποίων χρησιμοποιόταν ο κάθε τύπος «σφραγισμάτων». Για παράδειγμα, αγνοούμε το περιεχόμενο και, κατά συνέπεια, το

¹⁰ FOTOU 1997, 48-49. Βλ. επίσης, Κεφάλαιο Α, 125.

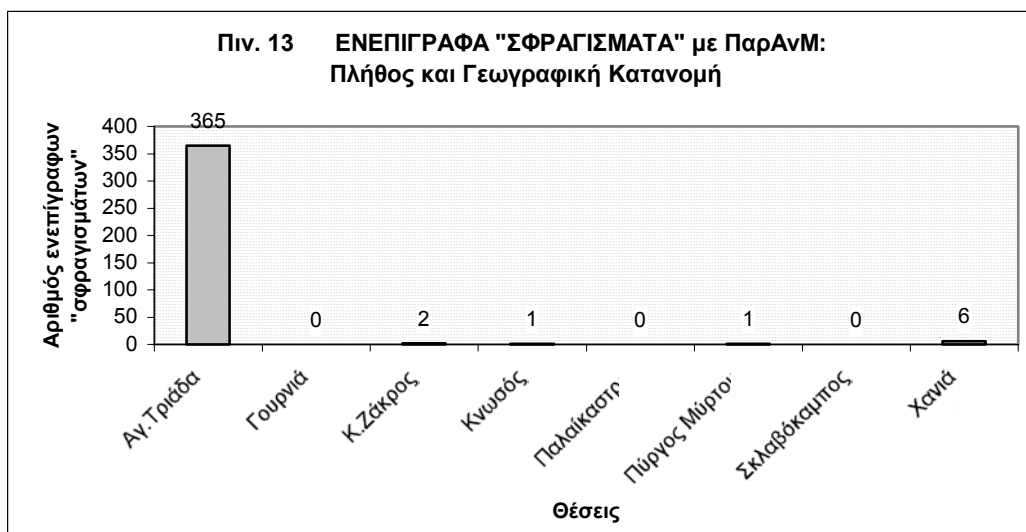
¹¹ PALAIMA 1994, 312: "*Khania [...] must have been a major shipping and receiving center in the Minoan period as it was in the later Mycenaean period in, for example, the special stirrup-jar trade*".

¹² SCHOEP 1999b, 206.

¹³ Βλ. αναλυτικότερα: PALAIMA 1994, 312-325 / SCHOEP 2001a, 95-100 / SCHOEP 2002, 15-33 και, ειδικότερα, 23-33.

είδος των εγγράφων από περγαμνή, στα οποία προσαρμόζονταν τα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ ή, ίσως ακόμα, και εκείνα ‘με μία οπή ανάρτησης’. Επιπλέον, αδυνατούμε να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τον ακριβή χαρακτήρα των συναλλαγών που αντιπροσώπευαν τα noduli και τα δισκία, ώστε να μπορούμε να ερμηνεύσουμε, αντίστοιχα, την επικράτηση ή την απουσία τους σε κάποιες μινωικές θέσεις.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, μία ακόμα ενδιαφέρουσα πτυχή στη μελέτη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ είναι η ύπαρξη ή όχι σημείων της Γραμμικής Α γραφής σε κάποια από τις επιφάνειές τους. Ειδικότερα, στο σύνολο των 697 Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» που εξετάζονται εδώ, τα 375 (ποσοστό 54%) φέρουν σε μία ή περισσότερες πλευρές τους χαραγμένο κάποιο σημείο της Γραμμικής Α γραφής. Όσον αφορά στη γεωγραφική κατανομή τους, διαπιστώνεται ότι στην Αγ. Τριάδα, από τα συνολικά 455 «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ τα 365 είναι ενεπίγραφα (δηλαδή σχεδόν το 80%). Και βέβαια, δεν είναι τυχαίο που η συντριπτική πλειονότητα αυτών (τα 354) ανήκει στον τύπο των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’, δηλαδή στον τύπο που ουσιαστικά επιχωριάζει στη θέση αυτή. Η παρουσία τόσο πολλών ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» στην Αγ. Τριάδα είναι πράγματι αξιοσημείωτη και, μάλιστα, γίνεται ακόμα πιο εντυπωσιακή εάν συγκριθεί με τα αντίστοιχα δεδομένα από τις υπόλοιπες επτά Νεοανακτορικές θέσεις. Με εξαίρεση, ίσως, τα Χανιά, στα άλλα μινωικά κέντρα τα ενεπίγραφα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ είναι είτε ελάχιστα είτε ανύπαρκτα (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 13). Επιπλέον, όπως γίνεται αντιληπτό από τον Κατάλογο, δεν είναι μάλλον τυχαίο, που τα ενεπίγραφα παραδείγματα των Χανίων ανήκουν αποκλειστικά στην τυπολογική κατηγορία των δισκίων, δηλαδή στον τύπο εκείνο

που, κατά τρόπο ιδιαίτερο, χαρακτηρίζει τις σφραγιστικές πρακτικές της συγκεκριμένης θέσης, όπως ήδη έχει αναφερθεί.

Η εικόνα που προβάλλεται μέσα από τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, επιβεβαιώνεται, για μία ακόμα φορά, από τα δεδομένα που αφορούν γενικότερα το σύνολο των ΕνΔΤ των παραπάνω Νεοανακτορικών θέσεων. Πράγματι, δηλαδή, η χάραξη σημείων της Γραμμικής Α γραφής πάνω σε πήλινα ΕνΔΤ αποτελεί μία γραφειοκρατική συνήθεια, ιδιαίτερα χαρακτηριστική για την Αγ. Τριάδα, εφόσον το συνολικό ποσοστό των ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» της (ανεξαρτήτως της εικονογραφίας τους) ξεπερνά το 70%.¹⁴ Η ίδια πρακτική χαρακτηρίζει και το γραφειοκρατικό σύστημα των Χανίων – αν και σε μικρότερο βαθμό –, καθώς εκεί το αντίστοιχο ποσοστό των ενεπίγραφων ΕνΔΤ προσεγγίζει σχεδόν το 50-55%.¹⁵ Αυτό, ωστόσο, που προκαλεί μεγαλύτερη εντύπωση, είναι ότι η Κ. Ζάκρος – η θέση με το μεγαλύτερο αριθμό ΕνΔΤ μετά την Αγ. Τριάδα – έχει δώσει συνολικά μόλις 4 ενεπίγραφα «σφραγίσματα» (από τα οποία, τα δύο φέρουν ΠαρΑνΜ), καθιστώντας έτσι προφανές ότι η συγκεκριμένη γραφειοκρατική συνήθεια δεν εφαρμοζόταν σχεδόν καθόλου στη θέση αυτή.¹⁶ Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στην Κνωσό η παρουσία ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» μαρτυράται ελάχιστα, ενώ στο Σκλαβόκαμπο κανένα από τα συνολικά 38/39 ΕνΔΤ δε φέρει στην επιφάνειά του σημείο της Γραμμικής Α γραφής.¹⁷

Όσον αφορά μία άλλη βασική παράμετρο των ΕνΔΤ, δηλαδή τον αριθμό των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους, γίνεται αντιληπτό μέσα από τον Κατάλογο, ότι αρκετά «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ φέρουν συνδυασμό δύο ή και περισσότερων σφραγιστικών μοτίβων, τα οποία προέρχονται, αντίστοιχα, από δύο ή περισσότερες διαφορετικές

¹⁴ Για τα ενεπίγραφα ΕνΔΤ από τη Νεοανακτορική Αγ. Τριάδα, βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1983c, A/2 / WEINGARTEN 1987a, 1-38 / WEINGARTEN 1991, 305. Η J.Weingarten υπολογίζει το ποσοστό των ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» από τη θέση αυτή περίπου σε 70%. Ωστόσο, με βάση τα αναλυτικότερα δεδομένα του *MINOAN ROUNDEL II* (301-317), του *CMS II.6* (402-434 Tabelle 1 και 480-518 Tabelle 3) και της I.Schoep (SCHOEP 1997, 46-50), το ποσοστό αυτό φαίνεται να ξεπερνά το 70% (προσεγγίζοντας, ίσως, και το 80%).

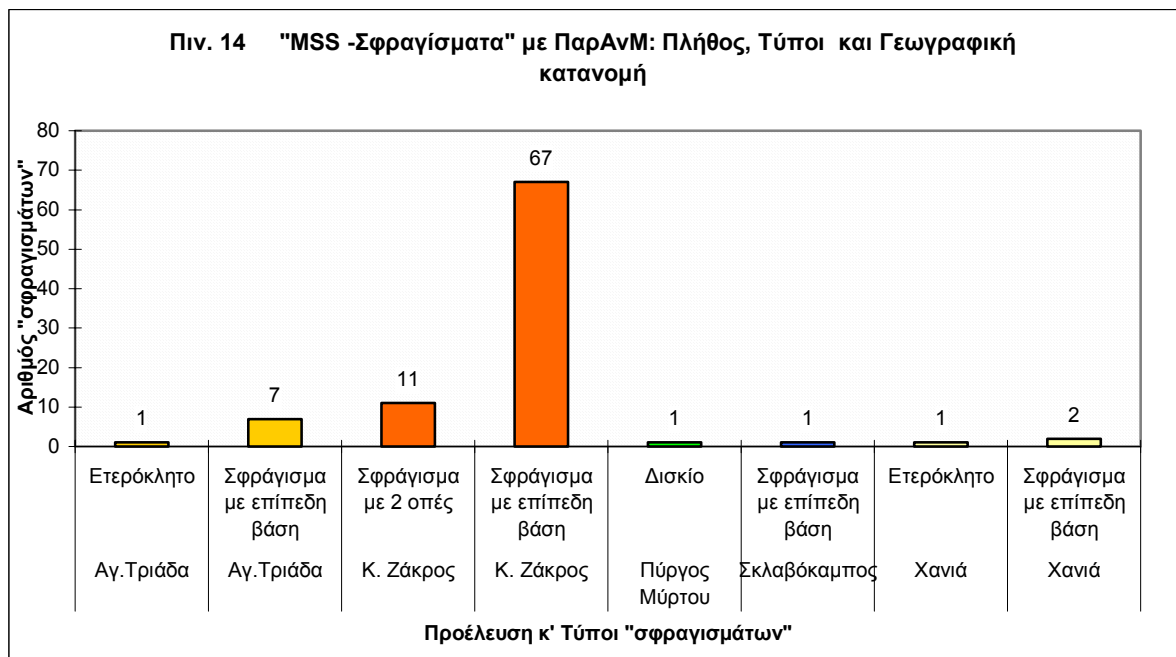
¹⁵ Το ποσοστό αυτό συνάγεται εδώ από μία συγκριτική εξέταση των δεδομένων των Χανίων, όπως αυτά παρατίθενται στις εξής μελέτες: ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 157-165 / *MINOAN ROUNDEL II*, 315-317 / SCHOEP 1997, 50-53. Από αυτά, γίνεται σαφές ότι η συντριπτική πλειονότητα των ενεπίγραφων ΕνΔΤ από τη θέση αυτή ανήκει στην κατηγορία των δισκίων. Η J.Weingarten υπολογίζει το ποσοστό των ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» από την ίδια θέση μόλις σε 20%. Προφανώς, ωστόσο, δεν συνυπολογίζει τα ενεπίγραφα δισκία. Βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1983c, A/2 και WEINGARTEN 1991, 305.

¹⁶ Η J.Weingarten κάνει λόγο μόνο για δύο ενεπίγραφα ΕνΔΤ από την Κ. Ζάκρο. Βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1983c, A/2 και σημ. 7 / WEINGARTEN 1983a, 107-108 / WEINGARTEN 1991, 305. Σύμφωνα, ωστόσο, με το *MINOAN ROUNDEL II* (207, 236, 289-290, 303-305), τα ενεπίγραφα «σφραγίσματα» από τη θέση αυτή είναι 4 (Μ.Η. 32/1 = *Ap. Kat.* 56, Μ.Η. 51/2, Μ.Η. 84 = *Ap. Kat.* 60 και Μ.Η. 94). Τα ίδια 4 ενεπίγραφα παραδείγματα αναφέρονται και από την I.Schoep (SCHOEP 1997, 43-45).

¹⁷ Για τα ενεπίγραφα ΕνΔΤ της Νεοανακτορικής Κνωσού, βλ. αναλυτικότερα: *MINOAN ROUNDEL II*, 159-160, 162-163, 165, 168-169, 174, 289, 301-317 και SCHOEP 1997, 31-34, 65 Tab. 4. Για την παντελή απουσία ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» από το Σκλαβόκαμπο, βλ. *MINOAN ROUNDEL II*, 313 και *CMS II.6*, 439-440 (Tabelle 1), 515-516, 518 (Tabelle 3).

σφραγίδες ή, ορθότερα, σφραγιστικές επιφάνειες. Αυτό σημαίνει πως πάνω στο ίδιο «σφράγισμα», εκτός από το σφραγιστικό αποτύπωμα με ΠαρΑνΜ, συνυπάρχουν και άλλου είδους μοτίβα. Αυτή η συνήθεια του πολλαπλού τυπώματος ορισμένων ΕνΔΤ χαρακτηρίζεται, συμβατικά, ως “*Multiple Sealing System*” (στο εξής *MSS*) και αντιπαρατίθεται στο λεγόμενο “*Single Sealing System*” (στο εξής *SSS*), το οποίο με τη σειρά του χαρακτηρίζει τα ΕνΔΤ που φέρουν αποκλειστικά ένα μόνο σφραγιστικό αποτύπωμα. Πρέπει να σημειωθεί, ότι το *MSS* είναι ένα αρκετά σύνθετο σύστημα σφράγισης, καθώς βασίζεται όχι μόνο στη συνδυαστική χρήση δύο, τριών, ή και περισσότερων, διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών για το τύπωμα ενός «σφραγίσματος», αλλά και στη συνδυαστική χρήση σφραγιστικών επιφανειών που είναι σχεδόν πανομοιότυπες και ελάχιστα διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Έτσι, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει που η λειτουργία του συγκεκριμένου συστήματος δεν είναι πλήρως κατανοητή και σε μεγάλο βαθμό παραμένει ακόμα αινιγματική.¹⁸

Ειδικότερα, στο σύνολο των 697 «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ που εξετάζονται εδώ, τα 91 φέρουν δύο ή τρία (και, σπανιότερα, περισσότερα) σφραγιστικά αποτυπώματα,

προερχόμενα από διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες. Όσον αφορά στη γεωγραφική κατανομή τους, καθώς και στα ποσοστά εμφάνισής τους στην κάθε θέση, εύκολα

¹⁸ Για τον ορισμό του “*Multiple Sealing System*” (*MSS*) και για μία ενδελεχή ανάλυση των βασικότερων χαρακτηριστικών του, βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1983c, 7-24 / WEINGARTEN 1986b, 289-294 / WEINGARTEN 1989a, 39-52 / WEINGARTEN 1992, 25-37. Βλ. επίσης *MINOAN ROUND* I, 205-207. Ειδικότερα για το *MSS* της Οικίας Α στην Κ. Ζάκρο, βλ. επιπλέον WIENER 1999, 417-420.

διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα από αυτά (τα 78) προέρχονται από την Κ. Ζάκρο¹⁹, ενώ αντίστοιχα παραδείγματα απαντούν πολύ σποραδικά στις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις²⁰ (Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 14).

Η συνήθεια του πολλαπλού τυπώματος των ΕνΔΤ στην Κ. Ζάκρο προκαλεί άμεσα εντύπωση, εφόσον πάνω από τα μισά «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ (78 από τα συνολικά 125, δηλαδή το 62,4%) φαίνεται να χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο του *MSS*. Η ίδια εικόνα αντανακλάται και από το ευρύτερο σύνολο των ΕνΔΤ αυτής της θέσης (ανεξαρτήτως της εικονογραφίας τους), καθώς ένα πολύ υψηλό ποσοστό τους (σχεδόν το 70%) φέρει συνδυασμό δύο ή και τριών σφραγιστικών αποτυπωμάτων, προερχόμενων από διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες. Ενδεικτική είναι, μάλιστα, η διαπίστωση της J.Weingarten²¹ ότι, δηλαδή, «το *MSS* ήταν το επικρατέστερο σύστημα σφράγισης στη Ζάκρο». Η ιδιαιτερότητα αυτή γίνεται ακόμα πιο εμφανής, εάν ληφθεί υπόψη ότι σχεδόν το 85% όλων των «*MSS*-σφραγισμάτων» που μάς είναι γνωστά από τη μινωική Κρήτη, προέρχεται από την Οικία Α της Κ. Ζάκρου. Η συγκεκριμένη γραφειοκρατική πρακτική αντιπροσωπεύεται από ελάχιστα παραδείγματα στα υπόλοιπα Νεοανακτορικά διοικητικά κέντρα, ενώ το μοναδικό, πιο κοντινό παράλληλο μπορεί να ανιχνευτεί στις σφραγιστικές πρακτικές της ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ Κνωσού, στον αποθέτη των «Ιερών Θησαυροφυλακίων» του «ανακτόρου».²²

Αναμφίβολα, επομένως, η επικράτηση του *MSS* στην Κ. Ζάκρο χαρακτηρίζει, κατά τρόπο ξεχωριστό, τις σφραγιστικές/ διοικητικές πρακτικές αυτής της θέσης. Αυτό, σε συνδυασμό και με την πενιχρή αντιπροσώπευσή του στα υπόλοιπα Νεοανακτορικά κέντρα (με εξαίρεση, όπως φαίνεται, την Κνωσό), ενισχύει την εικόνα των επιμέρους τοπικών διαφοροποιήσεων που διακρίνουν τις σφραγιστικές δομές των μινωικών θέσεων στη

¹⁹ Για τα «*MSS*-σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ από την Κ. Ζάκρο, βλ. αναλυτικότερα: *Αρ. Κατ.* 49-50, 54, 61-62, 65-66, 68-78, 82-83, 86-88, 91.

²⁰ Για τα «*MSS*-σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ από την Αγ. Τριάδα, βλ. αναλυτικότερα: *Αρ. Κατ.* 4, 6, 15, 17, 19, 21, 28, 30, 35, 43, 45. Για αυτά από τον Πύργο Μύρτου: *Αρ. Κατ.* 101, από το Σκλαβόκαμπο: *Αρ. Κατ.* 109 και από τα Χανιά: *Αρ. Κατ.* 114, 116, 118, 120, 127-128.

²¹ WEINGARTEN 1992, 25 / WEINGARTEN 1991, 306.

²² WIENER 1999, 417 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 661 / *MINOAN ROUNDEL* I, 205-207 και Table 73 (όπου αναλύεται η γεωγραφική και αριθμητική κατανομή των «*MSS*- ΕνΔΤ» σε ολόκληρη την Κρήτη). Το *MSS* χαρακτηρίζει και τη ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ Κνωσό, εφόσον – σύμφωνα με τη J.Weingarten (WEINGARTEN 1989a, 39-52/ WEINGARTEN 1991, 307/ WEINGARTEN 1992, 28) – από τα 75 «σφραγίσματα» των «Ιερών Θησαυροφυλακίων» του «ανακτόρου», σχεδόν το 47% φέρει συνδυασμό τουλάχιστον δύο διαφορετικών σφραγιστικών αποτυπωμάτων. Κανένα, ωστόσο, από αυτά δε φέρει ΠαρΑνΜ, γεγονός που δικαιολογεί και την απουσία της Κνωσού από τα δεδομένα του Πιν. 14 αυτής της εργασίας. Για τις διαφορές, αλλά και τις ομοιότητες, μεταξύ του *MSS* της ΥΜ ΙΒ Ζάκρου και της ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ Κνωσού, βλ. αναλυτικότερα WEINGARTEN 1992, 25-31, 33-34. Η ίδια ερευνήτρια προσδιορίζει, επιπλέον, το ποσοστό των «*MSS*-σφραγισμάτων» από την ΥΜ ΙΒ Αγ. Τριάδα σε 1,6%, ενώ από τα Χανιά σε 2,3% (WEINGARTEN 1991, 307).

διάρκεια αυτής της περιόδου. Μάλιστα, η σημασία του συστήματος της πολλαπλής σφράγισης στην Κ. Ζάκρο ενισχύεται και από γεγονός, ότι στη θέση αυτή επιχωριάζουν συγκεκριμένες τυπολογικές υποκατηγορίες και παραλλαγές των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’, που προφανώς δημιουργήθηκαν σκόπιμα για να εξυπηρετήσουν την εν λόγω σφραγιστική πρακτική.²³

Ολοκληρώνοντας, πρέπει να επισημανθεί πως στο σύνολο των 697 «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, εκείνα που αντιπροσωπεύουν το *MSS* είναι ουσιαστικά λίγα (91), δηλαδή μόλις το 13% του συνόλου. Το ποσοστό αυτό υποδηλώνει, προφανώς, ότι το σύστημα του πολλαπλού τυπώματος ενός «σφραγίσματος», χρησιμοποιώντας δύο ή και περισσότερες διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, είχε μία σχετικά περιορισμένη εφαρμογή σε σχέση με τη συγκεκριμένη εικονογραφία. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να συμφωνεί με τη γενικότερη παρατήρηση της J.Weingarten,²⁴ η οποία μελετώντας το σφραγιστικό υλικό της Κ. Ζάκρου, συμπεραίνει σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην εικονογραφία των δύο συστημάτων σφράγισης, δηλαδή του *MSS* και του *SSS*. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του *SSS* διαπιστώνεται μία έντονη και σαφής προτίμηση σε νατουραλιστικά εικονογραφικά θέματα (στα οποία, αναμφίβολα, συγκαταλέγονται και οι περισσότερες από τις ΠαρΑνΜ). Από την άλλη πλευρά, στο *MSS* τα νατουραλιστικά μοτίβα απαντούν σε πολύ μικρό ποσοστό, ενώ αυτά που κυριαρχούν, κατά τρόπο εντυπωσιακό, είναι οι απεικονίσεις φανταστικών όντων που, κατά κανόνα, αποδίδονται είτε σε ένα και μόνο καλλιτεχνικό χέρι, χαρακτηριζόμενο συμβατικά ως “*Zakro Master*” είτε σε περισσότερα, τα οποία εικάζεται πως αντιπροσωπεύουν ένα τοπικό εργαστήριο (“*Zakro Workshop*”).²⁵

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι από τα συνολικά 91 «*MSS*-σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, τα μισά περίπου (τα 43) φέρουν στην επιφάνειά τους δύο διαφορετικά σφραγιστικά αποτυπώματα, που και τα δύο αφορούν μοτίβα με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών. Αυτά προέρχονται, ως επί το πλείστον, από την Κ. Ζάκρο, καθώς και από την Αγ.

²³ Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τις “*Classes I-III*” της J.Weingarten, που αντιστοιχούν στις υποκατηγορίες *κάθετοι δίσκοι* και *πυραμίδες* των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’ (βλ. αναλυτικότερα, Μέρος Α’, Επισκόπηση, 34 Πιν. 2). Σύμφωνα με τη J.Weingarten, οι συγκεκριμένοι τύποι σφραγισμάτων, ιδιαίτερα χαρακτηριστικοί για την Κ. Ζάκρο, είναι οι πλέον κατάλληλοι μορφολογικά για να δεχτούν δύο ή και τρία σφραγιστικά αποτυπώματα στην επιφάνειά τους, εξυπηρετώντας έτσι, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τις ανάγκες του *MSS*. Βλ. αναλυτικότερα, WEINGARTEN 1991, 306-307.

²⁴ WEINGARTEN 1983c, 7-8 / WEINGARTEN 1992, 25-26.

²⁵ Η απόδοση των σφραγιστικών μοτίβων με απεικόνιση φανταστικών όντων/«τεράτων» - τα οποία εμφανώς κυριαρχούν στην εικονογραφία των «σφραγισμάτων» της Κ. Ζάκρου - σε ένα και μόνο καλλιτεχνικό χέρι υποστηρίζεται από τη J.Weingarten και χαρακτηρίζεται συμβατικά ως “*Zakro Master*” (WEINGARTEN 1983c, 58-81). Αντιθέτως, ο I.Pini (*CMS* II.6, σ. XXX σημ. 51) αναγνωρίζει σε αυτού του είδους τα σφραγιστικά μοτίβα περισσότερα του ενός καλλιτεχνικά χέρια, κάνοντας έτσι λόγο όχι για κάποιον μεμονωμένο καλλιτέχνη, αλλά μάλλον για ένα τοπικό εργαστήριο. Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης WIENER 1999, 416.

Τριάδα και τα Χανιά.²⁶ Εάν ο συγκεκριμένος συνδυασμός σφραγιστικών μοτίβων πάνω στο ίδιο «σφράγισμα» είναι αυθαίρετος ή έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία, είναι δύσκολο να επιβεβαιωθεί. Ενίοτε, πάνω σε ένα ΕνΔΤ παρατηρείται συνδυασμός εικονογραφικών θεμάτων με πιθανό ή βέβαιο θρησκευτικό/τελετουργικό χαρακτήρα [όπως, π.χ. σκηνή πομπής + ταυροκαθάψια (*Αρ. Κατ. 77 + Αρ. Κατ. 49 ή 50 και Αρ. Κατ. 78 + Αρ. Κατ. 49*)]. Άλλοτε, πάλι, τα συνδυαζόμενα σφραγιστικά μοτίβα δε φαίνεται να έχουν κάποιο συναφές περιεχόμενο [όπως, π.χ., λατρευτική σκηνή + σκηνή πάλης (*Αρ. Κατ. 45+ Αρ. Κατ. 19*)]. Με βάση, λοιπόν, τις υπάρχουσες ενδείξεις, η παρατήρηση αυτή θα πρέπει να αξιολογηθεί στο πλαίσιο απλά και μόνο μιας διαπίστωσης και ενός προβληματισμού.

B.2) Συμπεράσματα

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση των δεδομένων προκύπτει, κατ' αρχάς, ότι ανάμεσα στην υπό εξέταση σφραγιστική εικονογραφία και στους τύπους των ΕνΔΤ δεν υπάρχει κάποιος εμφανής ή άμεσος συσχετισμός. Η διαπίστωση αυτή βασίζεται, ως επί το πλείστον, στο ότι οι ΠαρΑνΜ εμφανίζονται, ανεξαιρέτως, πάνω σε όλους τους γνωστούς τύπους «σφραγισμάτων», ακόμα και σε εκείνους με την πιο πενιχρή και σποραδική παρουσία στο πλαίσιο του Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής (όπως, π.χ., τα 'σφραγίσματα αντικειμένων' ή οι ετερόκλητοι τύποι). Παράλληλα, ωστόσο, είναι εμφανές ότι κάποιες τυπολογικές κατηγορίες – όπως τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' και εκείνα 'με επίπεδη βάση' – υπερτερούν αριθμητικά στο σύνολο των ΕνΔΤ με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών (Πιν. 6). Αυτό δεν υποδηλώνει, κατ' ανάγκη, κάποια ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στην εν λόγω εικονογραφία και τους συγκεκριμένους τύπους «σφραγισμάτων», καθώς μπορεί να οφείλεται απλώς στη, γενικότερα, υψηλή ποσοστιαία αντιπροσώπευσή τους στο σύνολο των διοικητικών ενδείξεων αυτής της περιόδου

Επιπλέον, η πρώτη εντύπωση που δημιουργείται μέσα από την παρούσα ανάλυση, ότι δηλαδή οι ΠαρΑνΜ συσχετίζονται πιο στενά με τα 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης' (βλ. Πιν. 6-7), είναι ίσως παραπλανητική. Ο τύπος αυτός μπορεί, πράγματι, να αντιπροσωπεύει το υψηλότερο ποσοστό μεταξύ των «σφραγισμάτων» με τη συγκεκριμένη εικονογραφία, αλλά φαίνεται να συνδέεται, κατά τρόπο ιδιαίτερο και σχεδόν μοναδικό, με μία μόνο

²⁶ Για τα συγκεκριμένα ΕνΔΤ, βλ. αναλυτικότερα: *Αρ. Κατ. 49-50, 65, 69, 73, 76-78, 82, 87* (Κ. Ζάκρος). *Αρ. Κατ. 4, 6, 15, 17, 19, 28, 30, 45* (Αγ. Τριάδα). *Αρ. Κατ. 114, 116, 118, 120, 128* (Χανιά). Το μοναδικό παράδειγμα από τα Χανιά (το Μ.Χ. 1559) αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση, όχι μόνο γιατί φέρει συνολικά 12 σφραγιστικά αποτυπώματα (και όχι απλώς δύο), προερχόμενα από 10 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, αλλά και γιατί μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και κάποια στα οποία δεν απεικονίζονται ανθρώπινες μορφές.

Νεοανακτορική θέση, την Αγ. Τριάδα, στην οποία ουσιαστικά και επιχωριάζει. Στις υπόλοιπες είτε δεν απαντά καθόλου είτε αντιπροσωπεύεται από ολιγάριθμα παραδείγματα (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 8). Επομένως, οποιαδήποτε γενίκευση του συσχετισμού ανάμεσα στο συγκεκριμένο τύπο ΕνΔΤ και στις ΠαρΑνΜ θα ήταν μεθοδολογικά επισφαλής. Εάν παρόλα αυτά, πρέπει να αναζητήσουμε μία κατηγορία «σφραγισμάτων» που συνδέεται περισσότερο, ή πιο σταθερά, με την απεικόνιση ανθρώπινων μορφών στη σφραγιστική μικρογλυπτική, τότε αυτή είναι μάλλον τα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ (ή ίσως ακόμα – αν και σε μικρότερο βαθμό – τα noduli). Αυτό συνάγεται κυρίως από τη παρατήρηση, ότι σφραγίσματα αυτού του τύπου με ΠαρΑνΜ απαντούν σε όλες σχεδόν τις υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις (με μοναδικές εξαιρέσεις το Παλαίικαστρο και τον Πύργο-Μύρτου) και, μάλιστα, σε αξιόλογα αριθμητικά ποσοστά (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 9).

Εξίσου ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις που προκύπτουν μέσα από μία συγκριτική ανάλυση των δεδομένων από την κάθε θέση. Το γεγονός, κατ’ αρχάς, ότι σε όλες τις θέσεις χρησιμοποιούνται – αν και σε διαφορετικά ποσοστά – οι ίδιοι κύριοι τύποι «σφραγισμάτων», υποδηλώνει ότι το διοικητικό/ σφραγιστικό σύστημα της Νεοανακτορικής περιόδου και, ειδικότερα, της ΥΜ ΙΒ -στην οποία χρονολογείται η συντριπτική πλειονότητα του υπό εξέταση υλικού- βασιζόταν στην κοινή χρήση συγκεκριμένων τύπων και υποκατηγοριών ΕνΔΤ, σταθερά επαναλαμβανόμενων σε όλα τα διοικητικά κέντρα.²⁷ Αυτό μαρτυρά, με τη σειρά του, την ύπαρξη ενός ενιαίου –ως προς τις βασικές του δομές– γραφειοκρατικού/σφραγιστικού συστήματος για όλο το νησί. Η ευρεία διάδοση και χρήση ίδιων τύπων και υποκατηγοριών ΕνΔΤ θα μπορούσε να εξυπηρετεί ως ένας «κοινός κώδικας επικοινωνίας» μεταξύ των Νεοανακτορικών θέσεων, ανάμεσα στις οποίες πρέπει να υπήρχε κάποιου είδους επαφή, επικοινωνία ή, ακόμα, και συνεργασία, δεδομένου ότι το νησί συνιστά μία αρκετά ‘κλειστή’ γεωγραφική ενότητα.

Ωστόσο, παρά τις ομοιότητες που, αναμφίβολα, χαρακτηρίζουν τις σφραγιστικές πρακτικές αυτής της περιόδου, παρατηρούνται και αρκετές σημαντικές τοπικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες καταδεικνύονται όχι μόνο μέσα από τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ αλλά και, γενικότερα, από το σύνολο των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ. Ειδικότερα, γίνεται άμεσα αντιληπτό πως στα σημαντικότερα διοικητικά κέντρα αυτής της περιόδου επικρατούν αριθμητικά διαφορετικοί τύποι ΕνΔΤ. Επιπλέον, η γραφειοκρατική συνήθεια της χάραξης σημείων της Γραμμικής Α γραφής πάνω στα πήλινα «σφραγίσματα» αποτελεί μία

²⁷ Για τη σχετική ομοιομορφία, η οποία χαρακτηρίζει τους τύπους των διοικητικών τεκμηρίων που ήταν σε χρήση κατά τους Νεοανακτορικούς χρόνους στην Κρήτη, βλ. ενδεικτικά DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660-661.

πρακτική που, κατά τρόπο ιδιαίτερο, χαρακτηρίζει το διοικητικό σύστημα της Αγ. Τριάδας - και σε μικρότερο βαθμό των Χανίων -, ενώ την ίδια στιγμή αντιπροσωπεύεται πενιχρά στις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις. Και ενώ στην Κ. Ζάκρο η παρουσία ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» είναι μηδαμινή, εκεί φαίνεται να επιχωριάζει μία άλλου είδους σφραγιστική πρακτική, αυτή του *MSS*, ένα σύστημα σφράγισης που μόνο σποραδικά συναντάται στα υπόλοιπα ΥΜ ΙΒ κέντρα.

Θεωρητικά, τουλάχιστον, δεν μπορεί να αποκλειστεί κάποιες από αυτές τις τοπικές διαφοροποιήσεις να οφείλονται στην επίδραση ποικίλων *δευτερογενών* /συγκυριακών παραγόντων, αντανακλώντας έτσι μία εικόνα τοπικής ανομοιογένειας που, ως ένα βαθμό, είναι παραπλανητική. Από την άλλη πλευρά, ορισμένες σφραγιστικές πρακτικές, όπως π.χ. η εκτεταμένη εφαρμογή του *MSS* στην Κ. Ζάκρο²⁸ ή η έντονη παρουσία ενεπίγραφων «σφραγισμάτων» στην Αγ. Τριάδα²⁹ (και, σε μικρότερο βαθμό, στα Χανιά), είναι πολύ πιο δύσκολο - αν όχι αδύνατον - να αποδοθούν στην επίδραση τέτοιου είδους παραγόντων και, πιθανότατα, οφείλονται σε αντίστοιχες τοπικές ιδιαιτερότητες ("*regionalism*") των σφραγιστικών δομών των διαφόρων Νεοανακτορικών κέντρων.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η εικόνα που προβάλλεται μέσα από την τυπολογική και μορφολογική ανάλυση των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ - και που, σε μεγάλο βαθμό, επιβεβαιώνεται από το ευρύτερο σύνολο των ΕνΔΤ - είναι εκείνη ενός *ενιαίου ως προς τις βασικές του δομές* Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος, στο πλαίσιο ωστόσο του οποίου συνυπάρχουν αρκετές *τοπικές διαφοροποιήσεις*. Συχνά, μάλιστα, οι επιμέρους τοπικές ιδιαιτερότητες είναι πολύ έντονες και εμφανείς, σκιαγραφώντας μία εικόνα του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, η οποία σε μεγάλο βαθμό στερείται μιας γενικής τυποποίησης και ομοιογένειας, ανάλογης με αυτή που, αντιθέτως, χαρακτηρίζει τις δομές του διοικητικού συστήματος που βασίζεται στη Γραμμική Β γραφή.³⁰ Με βάση τις διαφορές που διακρίνουν τις επιμέρους διοικητικές πρακτικές και μεθόδους των Νεοανακτορικών θέσεων, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στην Κρήτη, τουλάχιστον

²⁸ Μεταξύ των *πρωτογενών* διαφορών, δηλαδή των διαφορών που παρατηρούνται μεταξύ των σφραγιστικών πρακτικών των Νεοανακτορικών θέσεων και αποδίδονται, πιθανότατα, σε τοπικές ιδιαιτερότητες, κατατάσσει και η I.Schoep το *MSS* της Κ. Ζάκρου. Βλ., αναλυτικότερα, SCHOEP 1999b, 209-210. Κατά παρόμοιο τρόπο ερμηνεύει και η J.Weingarten την επικράτηση αυτής της σφραγιστικής πρακτικής στην Κ. Ζάκρο (WEINGARTEN 1986b, 289-294).

²⁹ Σύμφωνα με τη J.Weingarten, η έντονη παρουσία ενεπίγραφων ΕνΔΤ στην Αγ. Τριάδα και η σχεδόν ολοκληρωτική απουσία τους στην Κ. Ζάκρο, συγκαταλέγονται μεταξύ μιας σειράς τοπικών διαφοροποιήσεων, οι οποίες αντανακλούν διαφορές στις τοπικές σφραγιστικές δομές μεταξύ των δύο θέσεων. Βλ. αναλυτικότερα, WEINGARTEN 1986b, 293-294.

³⁰ Για μία συγκριτική ανάλυση των διοικητικών συστημάτων της Γραμμικής Α και Γραμμικής Β γραφής, βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1999b, 201-221.

κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο, δε φαίνεται να υπάρχει μία και μοναδική διοικητική αρχή, η οποία να «επιβάλλει το νόμο» και να ασκεί μία απόλυτα συγκεντρωτική και ενιαία για όλο το νησί διοίκηση,³¹ καθώς – όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η I. Schoep³² - όλες αυτές οι εμφανείς τοπικές διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις θα αντιτίθονταν στις βασικές αρχές μιας αυστηρά συγκεντρωτικής και καθολικής γραφειοκρατικής οργάνωσης. Ακόμα, όμως, και αν δεχτούμε ότι κάποιο μινωικό κέντρο ήλεγχε κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο μεγαλύτερα τμήματα του νησιού, αυτός ο έλεγχος δεν πρέπει να ήταν τόσο συγκεντρωτικός, ώστε να επηρεάσει τις τοπικές διοικητικές διαδικασίες και μεθόδους ή την τοπική διαχείριση των πόρων και των πλουτοπαραγωγικών πηγών,³³ οδηγώντας σε μία επακόλουθη άμβλυση των τοπικών διαφοροποιήσεων και σε μία εικόνα εμφανώς πιο ομοιογενή. Ωστόσο, το ζήτημα αυτό, που αφορά άμεσα στο διοικητικό/πολιτικό καθεστώς της Νεοανακτορικής Κρήτης, εξετάζεται ενδελεχέστερα στο Κεφάλαιο Ε αυτής της μελέτης.

³¹ Βλ. επίσης WEINGARTEN 1986b, 279-298 και, κυρίως, 279, 293-294.

³² SCHOEP 1999b, 203.

³³ SCHOEP 1999b, 220-221.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ. ΤΥΠΟΙ ΣΦΡΑΓΙΔΩΝ

Γ.1) Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Για την πληρέστερη κατανόηση της χρήσης και της σημασίας των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, απαραίτητη είναι η εξέταση μίας επιπλέον παραμέτρου, που άμεσα σχετίζεται με αυτά: πρόκειται για τους *τύπους των σφραγίδων* που ευθύνονται για το τύπωμά τους. Ανάμεσα στα βασικότερα ζητήματα που τίθενται στην ενότητα αυτή, είναι τα εξής: Τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ έχουν τυπωθεί από όλους τους γνωστούς τύπους σφραγίδων που ήταν σε χρήση κατά τη Νεοανακτορική περίοδο; Ποιος από τους δύο κυριότερους τύπους - τα μεταλλικά δαχτυλίδια ή οι σφραγιδόλιθοι - προτιμούνταν για τη σφράγιση τους; Ποια η πιθανή σημασία μιας τέτοιου είδους προτίμησης; Ποια είδη σφραγίδων χρησιμοποιούνταν και/ή επικρατούν ποσοτικά στην καθεμία από τις Νεοανακτορικές θέσεις που έχουν δώσει ΕνΔΤ με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών;

Παράλληλα, θα θιγούν ορισμένα ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με τη χρήση των σφραγίδων για σφραγιστικούς σκοπούς: Για παράδειγμα, πόσες διαφορετικές σφραγίδες με ΠαρΑνΜ μαρτυρούνται στην κάθε θέση, πόσο συχνά χρησιμοποιούνταν στη σφραγιστική/διοικητική διαδικασία ή, ακόμα, αν χρησιμοποιούνταν κατά κανόνα μόνες τους ή σε συνδυασμό με άλλες πάνω στο ίδιο «σφράγισμα». Επιπλέον, θα εξεταστεί η σχέση των κυριότερων τύπων Νεοανακτορικών σφραγίδων που φέρουν ανθρωπομορφικές παραστάσεις με τα διάφορα είδη ΕνΔΤ που έχουν τυπώσει. Θα ήταν ενδιαφέρον, λ.χ., να δούμε εάν τα μεταλλικά δαχτυλίδια με ΠαρΑνΜ έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα όλων, ανεξαιρέτως, των γνωστών τύπων «σφραγισμάτων» ή όχι. Κάτι τέτοιο θα βοηθούσε να καταλάβουμε εάν η χρήση τους αφορούσε, ή όχι, όλα τα στάδια της διοικητικής διαδικασίας ή όλα τα είδη των συναλλαγών, δεδομένης της εξειδικευμένης χρήσης και λειτουργίας του κάθε τύπου «σφραγισμάτων» στο διοικητικό σύστημα της Γραμμικής Α γραφής.

Πριν, ωστόσο, από την παράθεση και ανάλυση των ίδιων των δεδομένων, είναι απαραίτητο να γίνουν ορισμένες διευκρινίσεις. Κατ' αρχάς, πρέπει να τονιστεί ότι *καμία* από τις σφραγίδες, που έχει χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα των συνολικά 697 «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ που εξετάζονται εδώ, δεν έχει διασωθεί ή ανακαλυφθεί. Μοναδική απόδειξη της αρχικής τους ύπαρξης είναι τα σφραγιστικά αποτυπώματα που έχουν αφήσει στην επιφάνεια των ΕνΔΤ. Το γεγονός αυτό δεν πρέπει να προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση, καθώς τα δείγματα

των σφραγίδων – και, ειδικότερα, των στρωματογραφημένων - που μας είναι γνωστά γενικότερα από τη Νεοανακτορική Κρήτη, είναι αριθμητικά πολύ λίγα. Αναγκαστικά, λοιπόν, την κύρια βάση τεκμηρίωσης συνιστούν τα πλήηνα «σφραγίσματα» με αποτυπώματα σφραγίδων, τα οποία προσφέρουν ουσιαστικά πολύ περισσότερες ενδείξεις για τη μελέτη της γλυπτικής εξέλιξης και χρονολόγησης. Ταυτόχρονα, αντανακλούν με μεγαλύτερη ακρίβεια την ποσοτική σχέση ανάμεσα στα δύο κυριότερα είδη σφραγίδων – τα μεταλλικά δαχτυλίδια και τους σφραγιδόλιθους –, καθώς τα πρώτα λόγω του υλικού τους είναι πολύ πιο δύσκολο να έχουν διατηρηθεί, συγκριτικά με τα δεύτερα.¹

Επομένως, όλα τα στοιχεία που παρατίθενται σε αυτό το κεφάλαιο, σχετικά με τους τύπους των χρησιμοποιούμενων σφραγίδων (δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, δαχτυλιόλιθοι, φακοειδείς ή αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθοι, κ.ο.κ.), αλλά και το υλικό τους (μέταλλο, σκληρός ή μαλακός λίθος, κ.ο.κ.) βασίζονται, αποκλειστικά, σε μία προσεκτική μελέτη των ίδιων των αποτυπωμάτων τους πάνω στα διασωθέντα «σφραγίσματα». Πιο συγκεκριμένα, τα σφραγιστικά αποτυπώματα που προέρχονται από διάφορους τύπους σφραγιδόλιθων ή, ακόμα, και από δαχτυλίδια με λίθινη σφενδόνη, διακρίνονται από εκείνα των μεταλλικών δαχτυλιδιών βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, όπως το μέγεθος, το σχήμα αλλά και ο βαθμός κυρτότητας της σφραγιστικής τους επιφάνειας, η ποιότητα και το είδος του αναγλύφου τους (καθώς η χρησιμοποιούμενη τεχνική διαφοροποιείται ανάλογα με τις φυσικές ιδιότητες του εκάστοτε υλικού), το θεματολόγιο και η τεχνοτροπία της σύνθεσης. Με βάση τα κριτήρια αυτά, είναι δυνατόν να προσδιοριστεί, σε μεγάλο βαθμό, εάν ένα σφραγιστικό αποτύπωμα προέρχεται, π.χ., από φακοειδή ή αμυγδαλοειδή σφραγιδόλιθο, από χρυσό ή χάλκινο δαχτυλίδι, κ.ο.κ..²

Βέβαια, είναι λογικό πως η αναγνώριση των χρησιμοποιούμενων σφραγίδων, βάσει αποκλειστικά και μόνο των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους, δεν είναι πάντα απόλυτα ασφαλής. Σε πολλές περιπτώσεις, οι παρατηρήσεις που αφορούν στον τύπο και/ή στο υλικό τους εκφράζουν απλώς τη φαινομενικά πιο πιθανή εκδοχή, με άξονα τα προαναφερθέντα κριτήρια. Αυτό οφείλεται, κυρίως, σε τρεις λόγους: α) Πολλές φορές, τα ίδια τα σφραγιστικά αποτυπώματα, λόγω της άσχημης ή αποσπασματικής κατάστασης διατήρησής τους, δεν

¹ YULE 1977, 57. Βλ. επίσης MÜLLER 2000, 703, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «...ούτε για ένα από τα πάνω από 1000 γνωστά σφραγιστικά μοτίβα της Υστερης Εποχής Χαλκού δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα η αντίστοιχη σφραγίδα». Τη σπανιότητα των περιπτώσεων, όπου τα σφραγιστικά αποτυπώματα μπορούν να συσχετισθούν με διασωθέντα δαχτυλίδια ή σφραγίδες, επισημαίνει και ο C.D.Cain, τονίζοντας παράλληλα πως πρόκειται για ένα φαινόμενο που, κατά τρόπο αξιοπερίεργο, παρατηρείται και στην αρχαιολογία της Εγγύς Ανατολής (CAIN 2001, 28).

² Για τα κριτήρια αυτά, βλ. αναλυτικότερα: YULE 1977, 56-69 και, ιδιαίτερα, 56-65 / CMS II.6, σ. XX, XXIII.

επιτρέπουν μία απόλυτα ασφαλή κρίση. β) Άλλοτε, πάλι, το ίδιο το υλικό αφήνει κάποια περιθώρια αμφισημίας: Π.χ. ένα σφραγιστικό αποτύπωμα κυκλικού σχήματος μπορεί, κατά κανόνα, να παραπέμπει σε φακοειδή σφραγιδόλιθο, χωρίς όμως να αποκλείεται και το ενδεχόμενο – αν και σπανιότερο – να προέρχεται από κάποιο μεταλλικό δαχτυλίδι με κυκλική σφενδόνη. Σε μία τέτοια περίπτωση, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλα κριτήρια, όπως το είδος του αναγλύφου, η σύνθεση ή, ακόμα, και η εικονογραφία. γ) Οι όποιες παρατηρήσεις αναφορικά με τις χρησιμοποιούμενες σφραγίδες εμπεριέχουν ένα βαθμό υποκειμενικότητας, καθώς σε τελική ανάλυση βασίζονται στην κρίση και την προσωπική εμπειρία του κάθε μελετητή.³ Δεν πρέπει, λοιπόν, να εκπλήσσει που σε κάποια παραδείγματα του Καταλόγου, οι απόψεις των ερευνητών δίστανται αναφορικά με το είδος ή και το υλικό της σφραγίδας που έχει αφήσει το αποτύπωμά της.⁴

Επίσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη πως σε αυτό το κεφάλαιο – όπως και στο προηγούμενο - οι σφραγιστικές ΠαρΑνΜ εκλαμβάνονται συμβατικά ως μία ενιαία θεματική ενότητα, χωρίς να γίνεται διάκριση στις επιμέρους θεματικές κατηγορίες της. Μία τέτοιου είδους προσέγγιση μάς επιτρέπει, σε αυτό το στάδιο, να διαμορφώσουμε μία πιο σαφή και συνολική εικόνα για τη σχέση ανάμεσα στη σφραγιστική εικονογραφία με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών και τους χρησιμοποιούμενους τύπους Νεοανακτορικών σφραγίδων. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας και πάλι ως «κοινό παρονομαστή» τη συγκεκριμένη εικονογραφία, είναι πιο εύκολη η συγκριτική παράθεση και ανάλυση των δεδομένων από τις διάφορες Νεοανακτορικές θέσεις. Στόχος μίας τέτοιου είδους ανάλυσης είναι να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν εμφανείς τοπικές διαφοροποιήσεις ή εάν προβάλλεται περισσότερο μια εικόνα ομοιογένειας και τυποποίησης, όσον αφορά στους τύπους των σφραγίδων που χρησιμοποιούνται για σφραγιστικούς σκοπούς στην κάθε θέση.

Αναφορικά με τη χρονολόγηση των χρησιμοποιούμενων σφραγίδων, οι περισσότερες ανάγονται στην ίδια περίοδο με τα ΕνΔΤ, τα οποία και φέρουν σφραγιστικά τους αποτυπώματα. Παρόλα αυτά, αρκετά από τα ΥΜ ΙΒ «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ είναι πιθανόν να έχουν τυπωθεί από σφραγίδες πρωιμότερης χρονολόγησης και, πιο συγκεκριμένα, της ΥΜ

³ Για τους παράγοντες που, ως ένα βαθμό, καθιστούν επισφαλή τον προσδιορισμό του τύπου και του υλικού των χρησιμοποιούμενων σφραγίδων, βάσει απλά και μόνο των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους, βλ. κυρίως CMS II.6, σ. XX, XXIII-XXIV. Βλ. επίσης WEINGARTEN 1983c, A/15 σημ. 1.

⁴ Στην παρούσα μελέτη, ο προσδιορισμός του τύπου και του υλικού των σφραγίδων, από τις οποίες προέρχονται τα σφραγιστικά αποτυπώματα με ΠαρΑνΜ, βασίζεται ως επί το πλείστον στα δεδομένα του CMS. Για την απόκλιση, που ενίοτε παρατηρείται στις απόψεις των διαφόρων ερευνητών, αναφέρω ενδεικτικά την περίπτωση των *Αρ. Κατ. 25* και *Αρ. Κατ. 27*.

ΙΑ περιόδου, όπως για παράδειγμα εκείνα του *Αρ. Κατ. 17* (από την Αγ. Τριάδα) και *Αρ. Κατ. 107* (από το Σκλαβόκαμπο). Απόδειξη για αυτό αποτελεί η ανακάλυψη «σφραγισμάτων» που έχουν τυπωθεί από το ίδιο μεταλλικό δαχτυλίδι και στο Ακρωτήρι της Θήρας, δηλαδή σε έναν οικισμό που καταστράφηκε στην ΥΜ ΙΑ φάση (άρα, το χρησιμοποιούμενο σφραγιστικό δαχτυλίδι δε μπορεί να χρονολογηθεί πιο ύστερα). Η αναγνώριση περισσότερων βέβαιων περιπτώσεων ΥΜ ΙΒ «σφραγισμάτων» με αποτυπώματα ΥΜ ΙΑ σφραγίδων δυσχεραίνεται από το γεγονός, ότι η διάκριση ανάμεσα στα σφραγιστικά μοτίβα των δύο αυτών περιόδων, τόσο στιλιστικά όσο και εικονογραφικά, παραμένει ιδιαίτερα δύσκολη. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί, γενικότερα, πως η χρονολόγηση των πήλινων ΕνΔΤ- με βάση τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα - δεν ταυτίζεται απαραίτητα με αυτή των σφραγίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά τους. Οι τελευταίες μπορεί, κάλλιστα, να είναι πρωιμότερης χρονολόγησης (όσον αφορά στην κατασκευή τους) και, απλώς, να συνέχισαν να χρησιμοποιούνται και σε μεταγενέστερες περιόδους.⁵

Επισημαίνεται, τέλος, πως στη μελέτη αυτή θα χρησιμοποιείται, στο εξής, ο όρος *σφραγιστική επιφάνεια* (μετάφραση του γερμανικού “*Siegelfläche*”), αντί του όρου *σφραγίδα*. Κατά τη γνώμη μου, ο όρος αυτός είναι πιο ακριβής και μεθοδολογικά ορθότερος, καθώς είναι δυνατόν μία σφραγίδα να έχει περισσότερες από μία επιφάνειες σφράγισης. Κατ' επέκταση, δύο ή τρία, π.χ., διαφορετικά σφραγιστικά αποτυπώματα είναι πιθανόν να μην αντανακλούν απαραίτητα ισάριθμες διαφορετικές σφραγίδες, αλλά να προέρχονται ουσιαστικά από μία και μόνο, η οποία έχει σε δύο ή τρεις πλευρές της σκαλισμένο κάποιο μοτίβο.⁶

Γ.2) Παρουσίαση και Ανάλυση των Δεδομένων

Στην *Αγ. Τριάδα*, για το τύπωμα των 455 «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ έχουν χρησιμοποιηθεί 45 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες (*Αρ. Κατ. 1-45*) [Πιν. 1], οι οποίες με τη σειρά τους έχουν αφήσει συνολικά 472 αποτυπώματα πάνω στο συγκεκριμένο σύνολο «σφραγισμάτων»⁷ [Πιν. 2]. Το γεγονός, ότι για το τύπωμα ενός τόσο μεγάλου αριθμού (455)

⁵ Για το θέμα της χρονολόγησης των σφραγίδων που έχουν τυπώσει Νεοανακτορικά ΕνΔΤ, βλ. αναλυτικότερα CMS Π.6, σ. XXX.

⁶ Για το ζήτημα αυτό, βλ. ενδεικτικά YOUNGER 1996b, 162, 164.

⁷ Το γεγονός, ότι τα 455 ΕνΔΤ φέρουν συνολικά 472 σφραγιστικά μοτίβα με ΠαρΑνΜ, οφείλεται στο ότι κάποια από τα «σφραγίσματα» αυτά φέρουν στην επιφάνειά τους περισσότερα από ένα σφραγιστικά αποτυπώματα, προερχόμενα από την ίδια σφραγίδα.

ΕνΔΤ ευθύνονται μόλις 45 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, υποδηλώνει ότι κάποιες από αυτές χρησιμοποιούνταν πάρα πολύ συχνά στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας, αντανακλώντας ένα μοντέλο εντατικής χρήσης ορισμένων σφραγίδων για σφραγιστικούς σκοπούς (“*intensive sealing pattern*”).⁸ Και πράγματι, από τις 45 υπό εξέταση σφραγιστικές επιφάνειες, οι 41 χρησιμοποιούνται σε πολύ περιορισμένη κλίμακα (τυπώνοντας από 1-6 «σφραγίσματα»), ενώ οι υπόλοιπες 4 (*Αρ. Κατ. 22, 29, 31, 34*) ευθύνονται για το τύπωμα αρκετά μεγάλου αριθμού ΕνΔΤ.⁹ Από τις τελευταίες, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στην *Αρ. Κατ. 34*, καθώς πρόκειται για ένα δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη (και παράσταση τελετουργικής πομπής), το οποίο έχει τυπώσει συνολικά 256 (!) ΕνΔΤ, δηλαδή σχεδόν το 56% του συνόλου των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ από τη συγκεκριμένη θέση. Σύμφωνα, μάλιστα, με τη J.Weingarten,¹⁰ οι 4 προαναφερθείσες σφραγίδες (*Αρ. Κατ. 22, 29, 31, 34*) πρέπει να χρησιμοποιούνταν από άτομα, τα οποία θα ανήκαν στη διοικητική ελίτ της Αγ. Τριάδας, καθώς εξαιτίας ακριβώς της τόσο έντονης σφραγιστικής δραστηριότητάς τους φαίνεται να κυριαρχούν στο διοικητικό σύστημα της θέσης. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει, δικαιολογημένα, τον χρήστη του μεταλλικού δαχτυλιδιού *Αρ. Κατ. 34*, τον οποίο και τοποθετεί στην κορυφή αυτής της διοικητικής ελίτ, χαρακτηρίζοντάς τον ως “*Top Individual*”. Το πρόβλημα, ωστόσο, στην ερμηνευτική προσέγγιση της J.Weingarten είναι ότι φαίνεται να δέχεται *a priori*, πως πίσω από κάθε σφραγίδα βρίσκεται ένα και μόνο άτομο, το οποίο μάλιστα και χαρακτηρίζει ως «κάτοχο σφραγίδας» (“*seal-owner*”).¹¹ Έτσι, δε λαμβάνει υπόψη το εξίσου πιθανό ενδεχόμενο, μία σφραγίδα να χρησιμοποιούνταν από περισσότερα του ενός άτομα, στο πλαίσιο, π.χ., του ίδιου διοικητικού αξιώματος, καθήκοντος ή υπηρεσίας (για το ζήτημα αυτό, βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, Γ.4: Σχέση Σφραγίδας και Χρήστη).

⁸ Ένα σφραγιστικό μοντέλο χαρακτηρίζεται «εντατικό» (“*intensive*” *sealing pattern*), όταν λίγες σφραγίδες είναι υπεύθυνες για μεγάλο αριθμό σφραγιστικών αποτυπωμάτων. Στον αντίποδα του μοντέλου αυτού τοποθετείται το «μη-εντατικό» (“*non-intensive*” *sealing pattern*), στο πλαίσιο του οποίου - αντίθετως - πολλές σφραγίδες έχουν αφήσει λίγα σφραγιστικά αποτυπώματα. Βλ. ενδεικτικά SCHOEP 1999b, 207 / WEINGARTEN 1986b, 283-284.

⁹ Οι σφραγιστικές επιφάνειες *Αρ. Κατ. 22, 29, 31* και *34* έχουν τυπώσει, αντίστοιχα, 18, 61, 45 και 256 ΕνΔΤ (συνολικά, δηλαδή, 380 «σφραγίσματα») με ΠαρΑνΜ.

¹⁰ WEINGARTEN 1983c, A/3-4. / WEINGARTEN 1986b, 283-285, 288 Table 4 / WEINGARTEN 1987a, 2-3 και Table A.

¹¹ Την άποψη της J.Weingarten συμπεριφέρει, σε γενικές γραμμές, και ο E.Hallager (*MINOAN ROUND I*, 194-195), ο οποίος υποστηρίζει πως, στις περισσότερες περιπτώσεις, μία σφραγίδα χρησιμοποιούνταν προφανώς μόνο από ένα άτομο (“*I seal = I person*”). Αυτό θεωρεί πως ισχύει και στην περίπτωση του δαχτυλιδιού *Αρ. Κατ. 34* (= HT 125), το οποίο κατά τη γνώμη του πρέπει να χρησιμοποιούνταν σταθερά από το ίδιο πρόσωπο, καθώς σε όλα τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ που έχει τυπώσει, το σφραγιστικό αποτύπωμα «διαβάζεται» πάντα κάθετα - στοιχείο που, με τη σειρά του, υποδεικνύει πως το συγκεκριμένο δαχτυλίδι τυπωνόταν πάνω στα σφραγίσματα αυτά πάντα με τον ίδιο τρόπο. Ο ίδιος μελετητής (*MINOAN ROUND I*, 215) δέχεται, επίσης, πως ο μεγάλος αριθμός των σφραγιστικών αποτυπωμάτων που έχει αφήσει το *Αρ. Κατ. 34*, αντανακλά ίσως τη μεγάλη σημασία του χρήστη του συγκεκριμένου δαχτυλιδιού, ο οποίος θα πρέπει να ήταν “*the top local administrative leader at Hagia Triada*”.

Όσον αφορά, ειδικότερα, στους τύπους των 45 διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ, από τα αναλυτικά δεδομένα του Πιν. 3 διαπιστώνεται πως στη Νεοανακτορική Αγ. Τριάδα απαντούν όλοι σχεδόν οι κύριοι τύποι σφραγίδων που μας είναι γνωστοί από την περίοδο αυτή. Ωστόσο, ανάμεσά τους κυριαρχούν εμφανέστατα τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη: τα βέβαια και πιθανά παραδείγματα αυτού του τύπου (συνολικά 28) αντιπροσωπεύουν σχεδόν το 62% του συνολικού αριθμού των χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ στη θέση αυτή. Αμέσως μετά ακολουθούν οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι – κυρίως από μαλακούς, αλλά και σκληρούς λίθους – σε ποσοστό που προσεγγίζει το 20% [συμπεριλαμβανομένων και των 5 παραδειγμάτων που αποδίδονται σε αυτόν τον τύπο με κάποια επιφύλαξη: φακοειδείς σφραγιδόλιθοι(:)]. Οι υπόλοιποι τύποι σφραγίδων, όπως οι αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθοι (από σκληρούς και μαλακούς λίθους), οι σφραγιδόλιθοι σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, οι σφραγιδοκύλινδροι, καθώς και τα δαχτυλίδια με λίθινη σφενδόνη (δαχτυλιόλιθοι) αντιπροσωπεύονται μόνο από 1 ή 2 δείγματα. Τέλος, δε λείπουν και ελάχιστες περιπτώσεις σφραγιστικών επιφανειών, των οποίων ο τύπος ή/ και το υλικό προσδιορίζονται με λιγότερη ασφάλεια και ακρίβεια.¹²

Στην *Κ. Ζάκρο*, τα σφραγιστικά μοτίβα με ΠαρΑνΜ, που απαντούν πάνω σε συνολικά 125 ΕνΔΤ, προέρχονται επίσης από 45 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες (*Αρ. Κατ. 48-92*) [Πιν. 1], οι οποίες και έχουν αφήσει πάνω στο συγκεκριμένο σύνολο «σφραγισμάτων» 163 σφραγιστικά αποτυπώματα [Πιν. 2]. Το γεγονός, ότι τόσο στην Αγ. Τριάδα όσο και στην *Κ. Ζάκρο* έχουμε να κάνουμε με τον ίδιο ακριβώς αριθμό χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών, πιστεύω πως είναι συμπτωματικό. Αυτό, ωστόσο, που προφανώς δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο είναι ότι οι 45 σφραγιστικές επιφάνειες της *Κ. Ζάκρου* έχουν τυπώσει μόλις 125 «σφραγίσματα», ενώ εκείνες της Αγ. Τριάδας σχεδόν τετραπλάσια (455). Επιπλέον, ο ίδιος αριθμός σφραγιστικών επιφανειών ευθύνεται στην Αγ. Τριάδα για τριπλάσια σφραγιστικά αποτυπώματα (472) από ότι στην *Κ. Ζάκρο* (163). Αυτό καταδεικνύει, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ότι στην τελευταία θέση η χρήση ορισμένων σφραγίδων για

¹² Οι περιπτώσεις αυτές αφορούν: α) Δύο παραδείγματα (*Αρ. Κατ. 13, 37*) τα οποία με επιφύλαξη χαρακτηρίζονται ως δαχτυλίδια και το υλικό της σφενδόνης τους παραμένει σε μεγάλο βαθμό αδιάγνωστο [Πιν. 3: δαχτυλίδι(:) (υλικό αδιάγνωστο)] και β) Ένα παράδειγμα (*Αρ. Κατ. 27*), το οποίο χαρακτηρίζεται ως σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο, αλλά δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβέστερα το σχήμα του (φακοειδής/ αμυγδαλοειδής:).

σφραγιστικούς σκοπούς δεν ήταν τόσο εντατική και συχνή, όσο στην Αγ. Τριάδα. Και πράγματι, από τις 45 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες της Κ. Ζάκρου, οι 40 έχουν χρησιμοποιηθεί - η καθεμία χωριστά - για το τύπωμα λιγότερων από 10 «σφραγισμάτων» (και, μάλιστα, οι περισσότερες έχουν τυπώσει μόλις ένα). Μόνο 5 (*Αρ. Κατ. 49-50, 77-78, 83*) εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα, αλλά και πάλι καμία από αυτές δεν έχει τυπώσει πάνω από 25 ΕνΔΤ.¹³ Το γεγονός, ότι στην Κ. Ζάκρο δεν παρατηρείται το φαινόμενο, πολύ λίγες σφραγιστικές επιφάνειες να ευθύνονται για το τύπωμα πολύ μεγάλου αριθμού «σφραγισμάτων» (ή για πολυάριθμα σφραγιστικά αποτυπώματα), υποδηλώνει την εφαρμογή ενός σχετικά «μη-εντατικού μοντέλου» χρήσης των σφραγίδων. Αυτό, με τη σειρά του, μπορεί να θεωρηθεί ως μία τοπική ιδιαιτερότητα, η οποία διαφοροποιεί τις σφραγιστικές πρακτικές του εν λόγω κέντρου από εκείνες της Αγ. Τριάδας.¹⁴

Επιπλέον, το γεγονός ότι οι υπό εξέταση 45 σφραγιστικές επιφάνειες της Κ. Ζάκρου ευθύνονται για το τύπωμα ενός πιο περιορισμένου αριθμού ΕνΔΤ, από ότι εκείνες της Αγ. Τριάδας, συσχετίζεται πιθανότατα και με μία άλλη τοπική ιδιαιτερότητα του σφραγιστικού συστήματος της θέσης και, ειδικότερα, με το σύστημα της πολλαπλής σφράγισης (*MSS*). Είναι γεγονός, ότι οι πιο συχνά και εντατικά χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες (*Αρ. Κατ. 49, 50, 77 και 78*) εμφανίζονται, ως επί το πλείστον, σε μεταξύ τους συνδυασμό πάνω στα ίδια «σφραγίσματα». Για παράδειγμα, υπάρχουν 21 «σφραγίσματα», τα οποία φέρουν συνδυασμό δύο διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων, προερχόμενων αντίστοιχα από τις *Αρ. Κατ. 49* και *Αρ. Κατ. 78*. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι *Αρ. Κατ. 50* και *Αρ. Κατ. 77* απαντούν μαζί πάνω σε συνολικά 11 ΕνΔΤ.¹⁵ Αυτός ο συνδυασμός διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών πάνω σε κάποια «σφραγίσματα» είναι λογικό να περιορίζει αριθμητικά το τελικό σύνολο των ΕνΔΤ με

¹³ Βλ. συγκριτικά, τα αντίστοιχα δεδομένα για τις 4 πιο συχνά χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες στην Αγ. Τριάδα, στη σημ. 9.

¹⁴ Η J. Weingarten χαρακτηρίζει το μοντέλο, που αφορά στη συχνότητα χρήσης των σφραγίδων για σφραγιστικούς σκοπούς στην Κ. Ζάκρο, ως περισσότερο «εξισωτικό» (“egalitarian”), σε σύγκριση με το «εντατικό» σφραγιστικό μοντέλο της Αγ. Τριάδας. Βλ., αναλυτικότερα, WEINGARTEN 1983c, A/3-4 / WEINGARTEN 1987a, 3 και Table A. Επιπλέον, η I. Schoep υποστηρίζει πως η διαφορά που παρατηρείται μεταξύ αρκετών Νεοανακτορικών θέσεων, όσον αφορά στην εφαρμογή ενός «εντατικού» ή «μη-εντατικού» σφραγιστικού μοντέλου, μπορεί βέβαια να οφείλεται σε αντίστοιχες διαφοροποιήσεις στις σφραγιστικές/διοικητικές πρακτικές της κάθε θέσης και, κατ’ επέκταση, να συνιστά ένα τοπικό χαρακτηριστικό (*πρωτογενής διαφορά*), αλλά θα μπορούσε επίσης να αντανακλά και διαφορές στα στάδια της διοικητικής διαδικασίας (και, άρα, να οφείλεται στην επίδραση *δευτερογενών* /συγκυριακών παραγόντων). Βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 1999b, 204, 207, 212 Table 3.

¹⁵ Ο συνδυασμός των σφραγιστικών επιφανειών *Αρ. Κατ. 49* + *Αρ. Κατ. 78* απαντά πάνω στα εξής 21 ΕνΔΤ από την Κ. Ζάκρο: Μ.Η. 17/2-3, 17/6-11, 17/13-14, 17/16-17, 17/21-22, 17/24-26, 17/34, OAM AE 1199p και 1199z, OAM χωρίς Αρ. Ευρετ.. Απ’ την άλλη πλευρά, ο συνδυασμός των σφραγιστικών επιφανειών *Αρ. Κατ. 50* + *Αρ. Κατ. 77* απαντά πάνω σε 11 ΕνΔΤ: Μ.Η. 17/1, 17/4-5, 17/12, 17/18-20, 17/27, 17/29, 17/31, 17/33.

ΠαρΑνΜ από την Κ. Ζάκρο. Πόσο μάλλον, όταν αυτές οι σφραγιστικές επιφάνειες είναι εκείνες με την πιο συχνή χρήση στη συγκεκριμένη θέση.

Όσον αφορά στους τύπους των 45 σφραγιστικών επιφανειών της Κ. Ζάκρου με ΠαρΑνΜ, η εικόνα που διαμορφώνεται έχει ως εξής: από τα αναλυτικά δεδομένα του Πιν. 4 γίνεται εμφανές ότι και στην περίπτωση της Κ. Ζάκρου – όπως και της Αγ. Τριάδας – ο τύπος που επικρατεί αριθμητικά είναι τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη. Αυτά αντιπροσωπεύουν το 44,4% του συνόλου των σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ στη θέση αυτή. Αμέσως μετά ακολουθούν, και πάλι, οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι (ως επί το πλείστον από μαλακούς λίθους): όλοι μαζί – 12 βέβαια και πιθανά παραδείγματα – αντιστοιχούν στο 26,6% του συνόλου. Οι υπόλοιποι γνωστοί Νεοανακτορικοί τύποι σφραγίδων, όπως οι σφραγιδόλιθοι σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου ή τα δαχτυλίδια με λίθινη σφενδόνη (δαχτυλιόλιθοι), αντιπροσωπεύονται ελάχιστα. Επιπλέον, χαρακτηριστική είναι η απουσία σφραγιστικών αποτυπωμάτων από αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθους. Τέλος, και στην περίπτωση της Κ. Ζάκρου υπάρχουν ορισμένες σφραγιστικές επιφάνειες, ο χαρακτηρισμός των οποίων, είτε όσον αφορά στον τύπο τους είτε στο σχήμα και το υλικό τους, είναι σχετικά ασαφής και προβληματικός.¹⁶

Στην *Κνωσό*, πάνω σε 24 ΕνΔΤ απαντούν συνολικά 31 σφραγιστικά αποτυπώματα με ΠαρΑνΜ, τα οποία αποδίδονται σε 7 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες (*Αρ. Κατ. 93-99*) [βλ. Πιν. 1-2]. Οι περισσότερες από αυτές – όπως φαίνεται και από τον Κατάλογο – ευθύνονται για το τύπωμα πολύ λίγων «σφραγισμάτων» (κατά κανόνα, 1-2). Μόνο δύο φαίνεται να ξεχωρίζουν, όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης τους για σφραγιστικούς σκοπούς: πρόκειται για ένα δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη, το *Αρ. Κατ. 95*, το οποίο έχει τυπώσει συνολικά 12 noduli, καθώς και για ένα ακόμα, πιθανολογούμενο μεταλλικό δαχτυλίδι, το *Αρ. Κατ. 96*, που ευθύνεται για το τύπωμα 6 «σφραγισμάτων με επίπεδη βάση». Σύμφωνα, μάλιστα, με τη J.Weingarten,¹⁷ τα δύο αυτά σφραγιστικά δαχτυλίδια αντιπροσωπεύουν, αντίστοιχα, τον 2ο

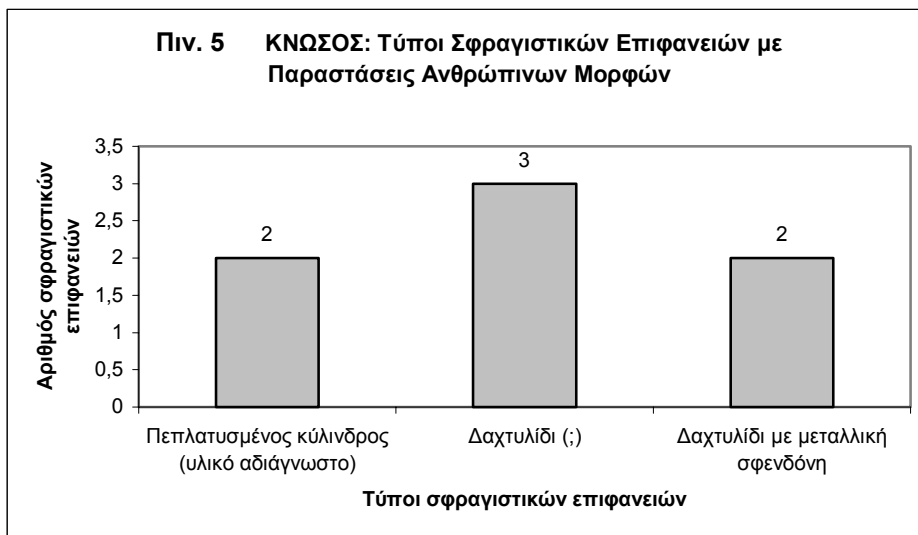
¹⁶ Όπως φαίνεται και στον Πιν. 4, πρόκειται συνολικά για 6 περιπτώσεις σφραγιστικών επιφανειών, ο τύπος των οποίων προσδιορίζεται με σχετική ασάφεια: 1 βέβαιο και 1 πιθανολογούμενο δαχτυλίδι, για τα οποία αγνοούμε το ακριβές υλικό της σφενδόνης τους (μέταλλο; λίθος;) [*Αρ. Κατ. 66* και *82*] / 2 σφραγιδόλιθοι (από σκληρό και μαλακό λίθο, αντίστοιχα), των οποίων ωστόσο το σχήμα και ο τύπος παραμένουν αδιάγνωστα (*Αρ. Κατ. 73* και *75*) / 2 σφραγιστικές επιφάνειες, των οποίων ο τύπος και το υλικό δεν μπορούν να προσδιοριστούν, εξαιτίας της πολύ άσχημης και αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης των ίδιων των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους (*Αρ. Κατ. 64* και *69*).

¹⁷ WEINGARTEN 1989a, 42-44 και Table 2, 48-49 / WEINGARTEN 1988b, 3-5 και Table 3, Fig. 1.

και 4ο στη σειρά πιο δραστήριο «κάτοχο σφραγίδας» στο σφραγιστικό/διοικητικό σύστημα, όπως αυτό προβάλλεται γενικότερα μέσα από το υλικό των MM IIIB/ΥΜ ΙΑ «Ιερών Θησαυροφυλακίων» του «ανακτόρου» της Κνωσού. Ο ένας, μάλιστα, από αυτούς (ο «κάτοχος» του *Αρ. Κατ. 95*) θα πρέπει – κατά την άποψή της – να ανήκε στην τοπική *διοικητική ελίτ*, την οποία συνιστούσαν ουσιαστικά τρία άτομα/«κάτοχοι σφραγίδων»,¹⁸ αυτοί με την πιο έντονη σφραγιστική δραστηριότητα (και οι τρεις μαζί έχουν τυπώσει συνολικά το 53,3% του συνόλου των ΕνΔΤ από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια»).

Στη Νεοανακτορική Κνωσό, οι 7 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ ανήκουν, ουσιαστικά, σε δύο μόνο κύριους τύπους σφραγίδων: τα δαχτυλίδια και τους σφραγιδόλιθους σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου (Πιν. 5).

Τα βέβαια παραδείγματα σφραγιστικών δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη αριθμούν

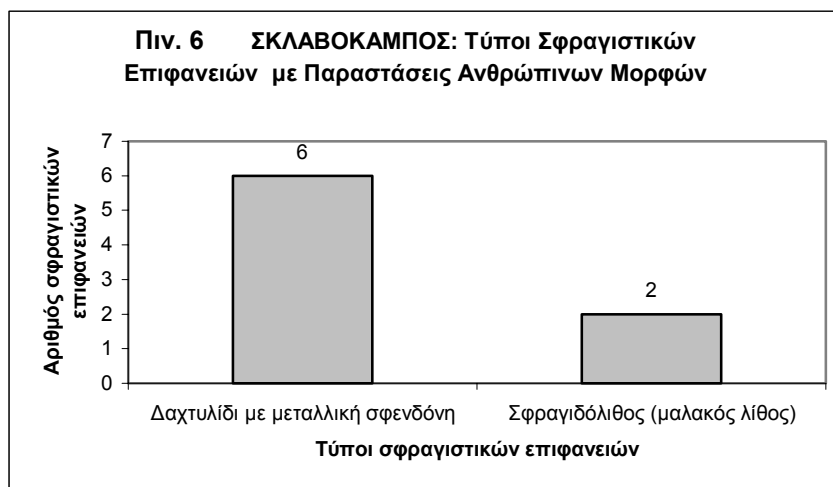

μόλις 2 και αντιπροσωπεύουν το 28,5% του συνόλου στη θέση αυτή. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, και τα άλλα 3 παραδείγματα, που χαρακτηρίζονται ως δαχτυλίδια με σχετική επιφύλαξη [*Αρ. Κατ. 96, 98-99*], να διέθεταν επίσης μεταλλική σφενδόνη. Σε μία τέτοια, υποθετική περίπτωση, τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη θα εμφανίζονταν και στην Κνωσό ως ο επικρατέστερος αριθμητικά τύπος σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ (αντιπροσωπεύοντας το 71,4% του συνόλου). Το γεγονός, ότι εδώ οι ΠαρΑνΜ δεν απαντούν πάνω στους υπόλοιπους, γνωστούς τύπους Νεοανακτορικών σφραγίδων (π.χ. φακοειδείς και

¹⁸ Οι δύο άλλοι «κάτοχοι σφραγίδων» (ΚΝ L13 + L25-26 και L7 + L40, αντίστοιχα) που, ουσιαστικά, κατέχουν την 1η και 3η θέση στην ιεραρχία της *διοικητικής ελίτ* –όπως καθορίζεται από τη J.Weingarten–, δε χρησιμοποιούν μεταλλικά δαχτυλίδια, αλλά σφραγιδόλιθους και, μάλιστα, με άλλου είδους σφραγιστικά μοτίβα (χωρίς ΠαρΑνΜ). Βλ. αναλυτικότερα WEINGARTEN 1989a, 42-44 και Table 2, 48-49.

αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθους), θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί στο πολύ περιορισμένο αριθμητικά δείγμα Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» που, γενικότερα, προέρχεται από τη θέση αυτή.

Από το «Μέγαρο» του *Σκλαβόκαμπου* μάς είναι γνωστά 25 ΕνΔΤ, τα οποία φέρουν 25 σφραγιστικά αποτυπώματα, προερχόμενα από συνολικά 8 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 102-109*) [βλ. Πιν. 1-2]. Τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα καθιστούν σαφές ότι το καθένα από τα 25 «σφραγίσματα» φέρει μόνο 1 σφραγιστικό αποτύπωμα με ΠαρΑνΜ. Όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης των 8 σφραγιστικών επιφανειών, αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες έχουν τυπώσει μόλις ένα «σφράγισμα» και, σπανιότερα, δύο ή τέσσερα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει, ωστόσο, ένα δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη (το *Αρ. Κατ. 104*), το οποίο ευθύνεται για το τύπωμα 14 «σφραγισμάτων με επίπεδη βάση». Με άλλα λόγια, έχει τυπώσει πάνω από τα μισά (56%) ΕνΔΤ με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών, που προέρχονται από το Σκλαβόκαμπο.

Αυτό, ωστόσο, που προκαλεί μεγαλύτερη εντύπωση είναι ότι από τις συνολικά 8 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, οι 6 (ποσοστό 75%) είναι δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (Πιν. 6). Επομένως, ο συγκεκριμένος τύπος όχι απλώς μαρτυράται στη θέση αυτή, αλλά κυριαρχεί στις σφραγιστικές πρακτικές της – όπως, τουλάχιστον, αυτές αντανακλώνονται μέσα από τα υπό εξέταση ΕνΔΤ. Τέτοιες παραστάσεις απαντούν, επιπλέον, πάνω σε δύο σφραγιδόλιθους από μαλακό λίθο, των οποίων ωστόσο ο ακριβής τύπος παραμένει αδιάγνωστος (αμυγδαλοειδείς; φακοειδείς;). Επομένως, στην

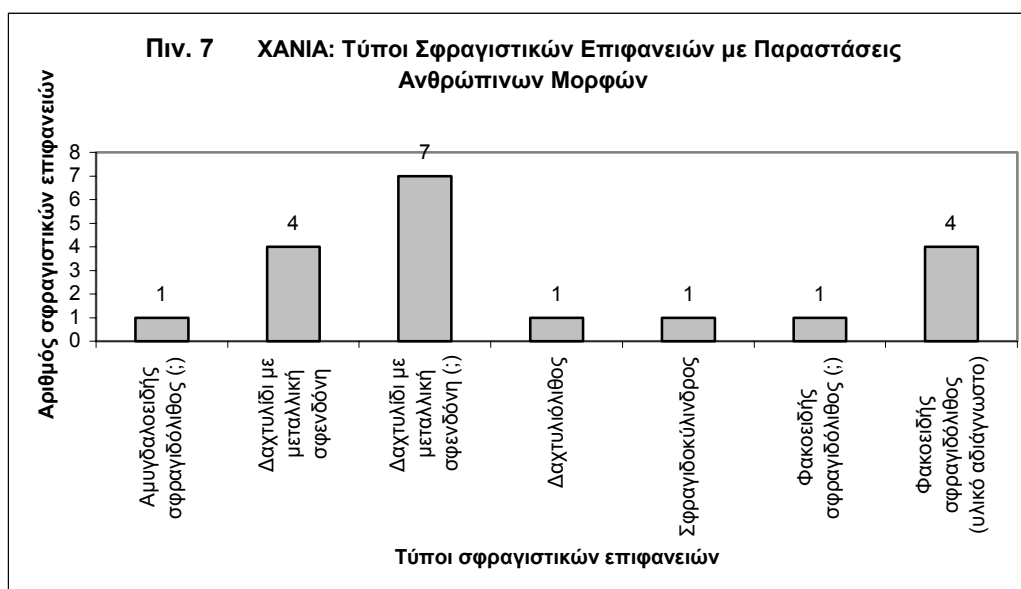
περίπτωση του Σκλαβόκαμπου – όπως και της Κνωσού – η συγκεκριμένη εικονογραφία εμφανίζεται πάνω σε μία τυπολογικά περιορισμένη γκάμμα σφραγίδων. Αυτό θα μπορούσε, επίσης, να οφείλεται στο σχετικά περιορισμένο αριθμητικά δείγμα «σφραγισμάτων» που, γενικότερα, προέρχεται από τη συγκεκριμένη θέση. Με άλλα λόγια, τα 25 ΕνΔΤ του Σκλαβόκαμπου, οπωσδήποτε, δεν μπορούν να συγκριθούν, π.χ., με τα 455 της Αγ. Τριάδας ή, ακόμα, και με τα 125 της Κ. Ζάκρου.

Στα *Χανιά*, από την άλλη πλευρά, πιστοποιείται η χρήση 19 διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 110-128*). Αυτές ευθύνονται για το τύπωμα 64 ΕνΔΤ, πάνω στα οποία έχουν αφήσει συνολικά 104 σφραγιστικά αποτυπώματα (βλ. Πιν. 1-2). Από τα στοιχεία αυτά, εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι ο μεγάλος αριθμός των σφραγιστικών αποτυπωμάτων, τόσο συγκριτικά με το σύνολο των «σφραγισμάτων» πάνω στα οποία απαντούν όσο και με τον αριθμό των σφραγιστικών επιφανειών που ευθύνονται για το τύπωμά τους. Αυτό πρέπει να οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στη σχετικά έντονη παρουσία δισκίων μεταξύ των υπό εξέταση ΕνΔΤ, καθώς τα δισκία χαρακτηρίζονται συνήθως από την παρουσία πολλών σφραγιστικών αποτυπωμάτων στην περιφέρειά τους και, μάλιστα, αποτυπωμάτων που στις περισσότερες περιπτώσεις προέρχονται από την ίδια σφραγιστική επιφάνεια.

Όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης των 19 σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ, διαπιστώνεται ότι οι περισσότερες έχουν τυπώσει μόλις 1-3 πλήρως διοικητικά τεκμήρια. Ελάχιστες, όπως οι *Αρ. Κατ. 110, 117* και *126*, ευθύνονται για το τύπωμα περισσότερων «σφραγισμάτων» (7 ή 9), ενώ αναμφίβολα εκείνη που ξεχωρίζει είναι η *Αρ. Κατ. 115*, ένα σφραγιστικό δαχτυλίδι με μεταλλική(;) σφενδόνη, το οποίο έχει τυπώσει συνολικά 26 «σφραγίσματα με επίπεδη βάση». Με άλλα λόγια, ευθύνεται για το τύπωμα σχεδόν του 40% των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ από τα Νεοανακτορικά Χανιά. Ταυτόχρονα, είναι και μία από τις πιο εντατικά χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες στο σύνολο των ΕνΔΤ από τη συγκεκριμένη θέση. Κατ' επέκταση, και στα Χανιά παρατηρείται ως ένα βαθμό το φαινόμενο, πολύ λίγες σφραγιστικές επιφάνειες να έχουν τυπώσει μεγάλο αριθμό

«σφραγισμάτων» και/ή να ευθύνονται για πολυάριθμα σφραγιστικά αποτυπώματα, φαινόμενο που αντανακλά ένα σχετικά «εντατικό σφραγιστικό μοντέλο».¹⁹

Τέλος, όπως φαίνεται και στον Πιν. 7, ανάμεσα στις 19 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ κυριαρχούν αριθμητικά, και πάλι, τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη. Όλα μαζί – συνολικά 11, βέβαια και πιθανά, παραδείγματα – αντιπροσωπεύουν το 57,8% του συνόλου αυτής της θέσης. Αμέσως μετά ακολουθούν οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι, σε ποσοστό 26,3%. Οι υπόλοιποι γνωστοί τύποι Νεοανακτορικών

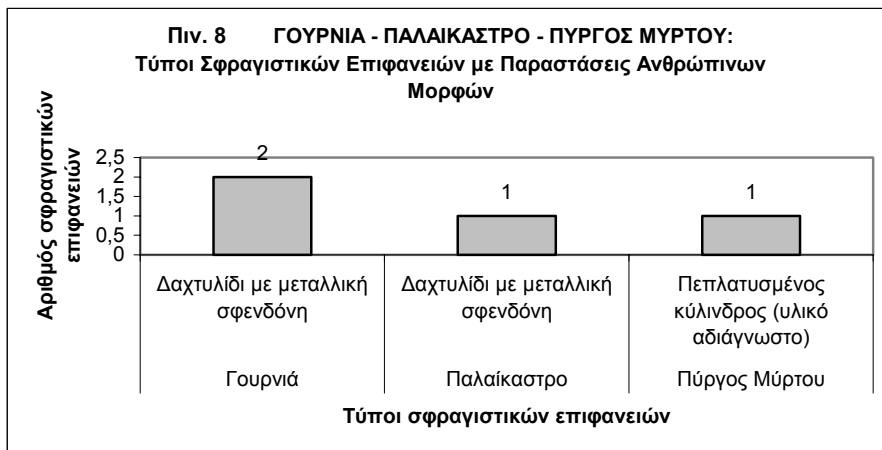
σφραγίδων (όπως οι αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθοι, οι δαχτυλιόλιθοι και οι σφραγιδοκύλινδροι) αντιπροσωπεύονται στα Χανιά από μεμονωμένα παραδείγματα.

Τα *Γουρνιαί*, το *Παλαίκαστρο* και ο *Πύργος Μύρτου* έχουν δώσει, δυστυχώς, ένα πολύ περιορισμένο αριθμητικά δείγμα «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ (1 ή 2). Ως εκ τούτου, η εξαγωγή οποιωνδήποτε συμπερασμάτων, αναφορικά με τους τύπους των σφραγιστικών επιφανειών που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά τους, δεν μπορεί να αξιολογηθεί ουσιαστικά. (Για έναν ποσοτικό συσχετισμό των «σφραγισμάτων» αυτών, των σφραγιστικών

¹⁹ Σύμφωνα με τη J.Weingarten, τα Χανιά – όσον αφορά, γενικότερα, στη συχνότητα χρήσης των σφραγίδων για σφραγιστικούς σκοπούς – παρουσιάζουν μία εικόνα, η οποία κυμαίνεται κάπου μεταξύ εκείνης της Αγ. Τριάδας και αυτής της Κ. Ζάκρου, αν και περισσότερο φαίνεται να προσεγγίζει στο «εντατικό σφραγιστικό μοντέλο» της Αγ. Τριάδας και των «Ιερών Θησαυροφυλακίων» της Κνωσού, παρά στο πιο «εξισωτικό» της Κ. Ζάκρου. Βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1987a, 2-3 και Table A / WEINGARTEN 1988b, 4-5, Table 3, Fig. 1.

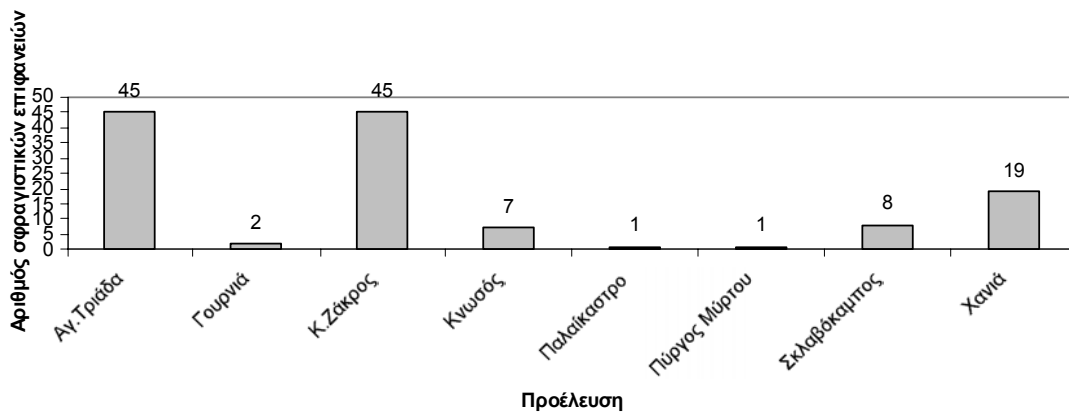
αποτυπωμάτων τους, αλλά και των σφραγιστικών επιφανειών που ευθύνονται για το τύπωμά τους, βλ. αναλυτικότερα Πιν. 1-2)

Παρόλα αυτά, δεν είναι ίσως τυχαίο που στις δύο από τις θέσεις αυτές, στα Γουρνιά και το Παλαίकाστρο, οι συνολικά 3 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ (Αρ. Κατ. 46, 47, 100) ανήκουν, επίσης, στην κατηγορία των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη (Πιν. 8).

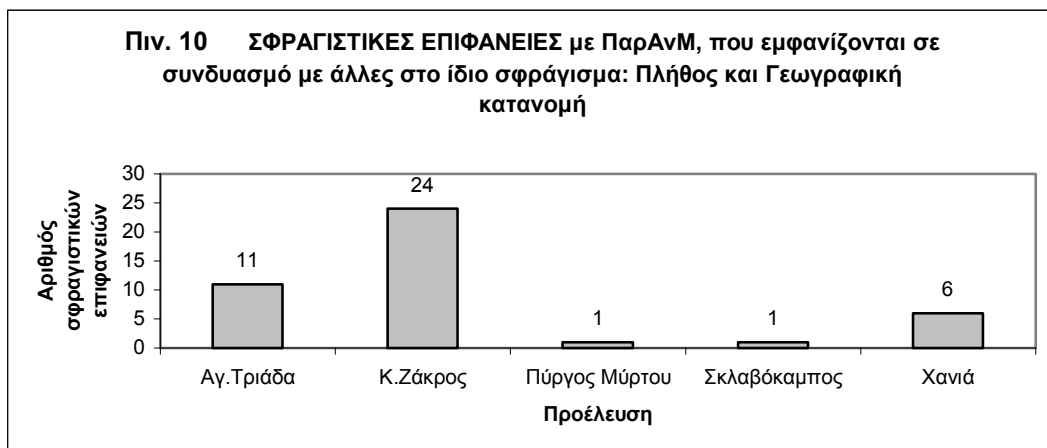
Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι από τις οκτώ υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις προέρχονται συνολικά 697 ΕνΔΤ, τα οποία φέρουν 801 σφραγιστικά αποτυπώματα με ΠαρΑνΜ, προερχόμενα από 128 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες. Οι τελευταίες δεν παρουσιάζουν μία ομοιόμορφη γεωγραφική κατανομή: η συντριπτική τους πλειονότητα προέρχεται από τρεις μόλις θέσεις (Αγ. Τριάδα, Κ. Ζάκρος, Χανιά) [Πιν. 9], γεγονός που πιθανόν οφείλεται στο ότι οι θέσεις αυτές έχουν δώσει το μεγαλύτερο αριθμό

Πιν. 9: Αριθμός Σφραγιστικών Επιφανειών με Παραστάσεις Ανθρώπινων Μορφών:
Γεωγραφική κατανομή

«σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ.

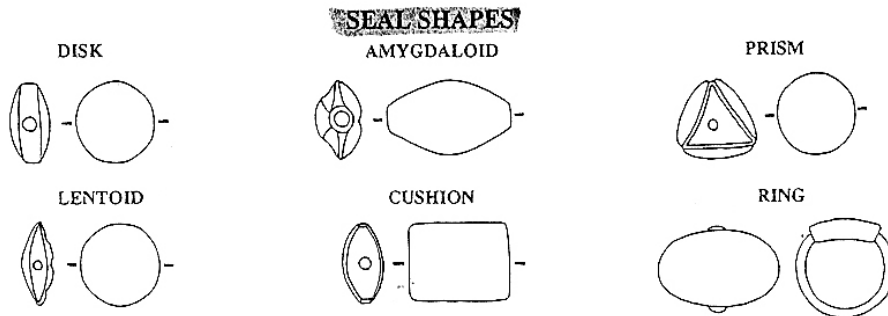
Επιπλέον, είναι ενδιαφέρον ότι από τις 128 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, αρκετές (οι 43) εμφανίζονται σε συνδυασμό με κάποιες άλλες πάνω στο ίδιο «σφράγισμα».²⁰ Όπως φαίνεται από τα αναλυτικότερα δεδομένα του Καταλόγου αλλά και τον Πιν. 10, οι περισσότερες από αυτές – πάνω από τις μισές - απαντούν στην Κ. Ζάκρο, επιβεβαιώνοντας έτσι ότι το φαινόμενο του πολλαπλού τυπώματος των «σφραγισμάτων», χρησιμοποιώντας συγχρόνως δύο ή και τρεις διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες (MSS), αποτελεί πράγματι μία σφραγιστική πρακτική που επιχωριάζει στο διοικητικό σύστημα της συγκεκριμένης θέσης. Συχνά και οι δύο σφραγιστικές επιφάνειες, που εμφανίζονται σε συνδυασμό πάνω στο ίδιο «σφράγισμα», φέρουν μοτίβα με ΠαρΑνΜ. Υπάρχουν, όμως, και αρκετές περιπτώσεις – κυρίως στην Κ. Ζάκρο –, όπου οι ΠαρΑνΜ απαντούν σε συνδυασμό με άλλου είδους μοτίβα, όπως π.χ. με απεικονίσεις διαφόρων ζώων, καθώς και φανταστικών όντων.

Επίσης, από τα παραπάνω δεδομένα καταδεικνύεται ότι οι ΠαρΑνΜ απαντούν, ουσιαστικά, πάνω σε όλους σχεδόν τους γνωστούς κύριους τύπους σφραγίδων της Νεοανακτορικής περιόδου, δηλαδή σε σφραγιστικά δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, σε φακοειδείς και αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθους, σε σφραγιδόλιθους σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου (“cushion seals”), σε δαχτυλιόλιθους, ακόμα και σε σφραγιδοκύλινδρους²¹ (βλ. ενδεικτικά, Πιν. 11).

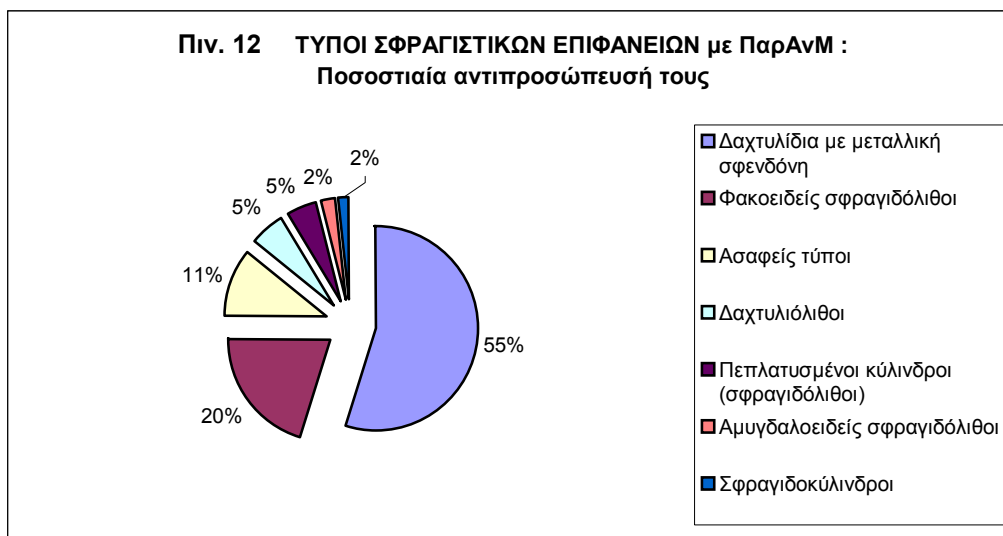
²⁰ Πρόκειται για τις εξής περιπτώσεις: *Αρ. Κατ. 4, 6, 15, 17, 19, 21, 28, 30, 35, 43, 45* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 49-50, 54, 61-62, 65-66, 68-78, 82-83, 86-88, 91* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 101* (Πύργος Μύρτου), *Αρ. Κατ. 109* (Σκλαβόκαμπος) και *Αρ. Κατ. 114, 116, 118, 120, 127, 128* (Χανιά).

²¹ Για τους κύριους τύπους σφραγίδων (μεταλλικά δαχτυλίδια και διάφορα είδη σφραγιδόλιθων), που χαρακτηρίζουν τη μεταλλοτεχνία και τη σφραγιδογλυφία της Νεοανακτορικής περιόδου στην Κρήτη, βλ. ενδεικτικά: REHAK &

Πιν. 11 Κύριοι τύποι σφραγίδων της Νεοανακτορικής περιόδου (REHAK & YOUNGER 1998, 113, Fig. 3)

Είναι ολοφάνερο, ωστόσο, ότι η συγκεκριμένη εικονογραφία δεν εμφανίζεται πάνω σε όλους αυτούς τους τύπους σφραγίδων στα ίδια ποσοστά. Ορισμένες κατηγορίες και, ειδικότερα, τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη και οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι, είναι προφανές ότι όχι μόνο μαρτυρούνται στις περισσότερες από τις οκτώ Νεοανακτορικές θέσεις, αλλά αντιπροσωπεύονται και σε πολύ υψηλά ποσοστά. Αντιθέτως, η χρήση των υπόλοιπων τύπων βεβαιώνεται είτε από μεμονωμένα είτε από ελάχιστα δείγματα σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 12).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να εξετάσουμε αναλυτικότερα τα χρησιμοποιούμενα είδη Νεοανακτορικών σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ. Ακολουθώντας μία, κατά κάποιο τρόπο, ασυνήθιστη πορεία, θα παρουσιαστούν αρχικά οι τύποι με τα μικρότερα ποσοστά

YOUNGER 1998, 111-112, 113 Fig. 5, 127 / BETTS 1997, 56-67 / YOUNGER 1989, 53-64 / TREUIL ET AL. 1996, 316-317, 324 / ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 15-16.

αντιπροσώπευση και έπειτα εκείνοι με την πιο συχνή και εντατική χρήση, καθώς η εμφανής επικράτησή τους απαιτεί, αναπόφευκτα, και μία ενδελεχέστερη πραγμάτευση.

Οι *δαχτυλιόλιθοι*, δηλαδή τα δαχτυλίδια με λίθινη σφενδόνη, αντιπροσωπεύουν περίπου το 5% (5,4%) στο σύνολο των (128) χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ (Πιν. 12). Η χρήση τους – με βάση αποκλειστικά και μόνο τα αποτυπώματά τους πάνω στα Νεοανακτορικά «σφραγίσματα» - βεβαιώνεται σε τρεις θέσεις: την Κ. Ζάκρο (*Αρ. Κατ. 58, 76, 80-81, 90*), την Αγ. Τριάδα (*Αρ. Κατ. 38*) και τα Χανιά (*Αρ. Κατ. 123*), με συνολικά 7 παραδείγματα, όλα με οβάλ σχήματος σφραγιστική επιφάνεια και, ως επί το πλείστον, από μαλακούς λίθους (όπως, π.χ., στεατίτης, σερπεντίνης, κ.ά.). Τα σφραγιστικά αποτυπώματα των λίθινων δαχτυλιδιών διακρίνονται, γενικότερα, από εκείνα των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη με βάση ορισμένα κυρίως τεχνικά χαρακτηριστικά, όπως το βάθος των εγχοπών και τον τρόπο της χάραξης.²² Σύμφωνα με τον P.Yule,²³ στα κριτήρια διάκρισης των δύο αυτών τύπων δαχτυλιδιών μπορούν να προστεθούν, επιπλέον, η θεματογραφία και η τεχνοτροπία τους. Η τελευταία, στα λίθινα δαχτυλίδια προσεγγίζει περισσότερο εκείνη της μικρογλυπτικής σε λίθο παρά αυτή της μεταλλοτεχνίας.

Σχεδόν στο ίδιο ποσοστό, περίπου 5% (4,6%), αντιπροσωπεύονται και οι *σφραγιδόλιθοι σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου* (“*cushion seals*”) που φέρουν ΠαρΑνΜ (Πιν. 12). Με βάση τα σφραγιστικά τους αποτυπώματα, αναγνωρίζονται συνολικά 6 διαφορετικά παραδείγματα, προερχόμενα από την Αγ. Τριάδα (*Αρ. Κατ. 22*), την Κ. Ζάκρο (*Αρ. Κατ. 54, 67*), την Κνωσό (*Αρ. Κατ. 93-94*) και τον Πύργο Μύρτου (*Αρ. Κατ. 101*). Το υλικό τους, στις περιπτώσεις που είναι δυνατόν να προσδιοριστεί, ταυτίζεται με σκληρό λίθο (όπως, π.χ., αμέθυστος, ορεία κρύσταλλος, αχάτης, κ.ά.).²⁴

Αμέσως μετά ακολουθούν οι *αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθοι*, σε ποσοστό μόλις 2% (2,3%) [Πιν. 12]. Σφραγιστικά τους αποτυπώματα είναι γνωστά μόνο από δύο Νεοανακτορικές

²² CMS II.6, σ. XXIV.

²³ Για τα δαχτυλίδια με λίθινη σφενδόνη, γενικότερα, από τη Νεοανακτορική Κρήτη, βλ. YULE 1977, 62-65 (“*Stone rings*”).

²⁴ Η εμφανώς περιορισμένη χρήση των σφραγιδόλιθων σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου για το τύπωμα των «σφραγισμάτων» που εξετάζονται εδώ, δεν πρέπει να εκπλήσει, καθώς όπως παρατηρεί ο I.Pini, παρόλο που οι συγκεκριμένοι σφραγιδόλιθοι γίνονται πιο συχνοί στην ΥΜ Ι περίοδο, τα αποτυπώματά τους γενικότερα πάνω στα ΥΜ Ι «σφραγίσματα» από την Κ.Ζάκρο και την Αγ. Τριάδα είναι πολύ λίγα (PINI 1990a, 52 σημ. 63).

θέσεις, την Αγ. Τριάδα (*Αρ. Κατ. 14, 20*) και τα Χανιά (*Αρ. Κατ. 119*),²⁵ ενώ το υλικό τους φαίνεται να αποτελείται τόσο από σκληρούς όσο και μαλακούς(;) λίθους.

Τέλος, ο τύπος με το μικρότερο ποσοστό αντιπροσώπευσης (1,5%) στο σύνολο των σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ είναι ο *σφραγιδοκύλινδρος* (Πιν. 12). Τα δύο μοναδικά σφραγιστικά αποτυπώματα που αποδίδονται σε αυτόν τον τύπο προέρχονται, αντίστοιχα, από την Αγ. Τριάδα (*Αρ. Κατ. 30*) και τα Χανιά (*Αρ. Κατ. 116*). Το πρώτο, ειδικότερα, αποδίδεται σε έναν εισαγόμενο, Ακκαδικό σφραγιδοκύλινδρο από μαλακό λίθο. Φαίνεται, μάλιστα, πως το αποτύπωμα έγινε όχι με κύλιση του σφραγιδόλιθου (όπως συνηθίζεται), αλλά με απλή πίεση της σφραγιστικής του επιφάνειας πάνω στο «σφράγισμα». Η αναμφίβολα περιορισμένη χρήση του συγκεκριμένου τύπου για το τύπωμα «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ δεν πρέπει να εκπλήσσει, καθώς είναι γενικά αποδεκτό πως οι σφραγιδοκύλινδροι – παρά την καταλληλότητά τους για σφράγιση – δεν ήταν ευρέως διαδεδομένοι στον Αιγαιακό χώρο κατά την Εποχή του Χαλκού. Πολλά, μάλιστα, από τα ήδη γνωστά, υπάρχοντα παραδείγματα φαίνεται πως είχαν εισαχθεί (όπως, π.χ. από τη Βαβυλώνα, τη Συρία, την Κύπρο, κ.α.), πράγμα που επιβεβαιώνεται και από το σφραγιστικό αποτύπωμα της Αγ. Τριάδας.²⁶

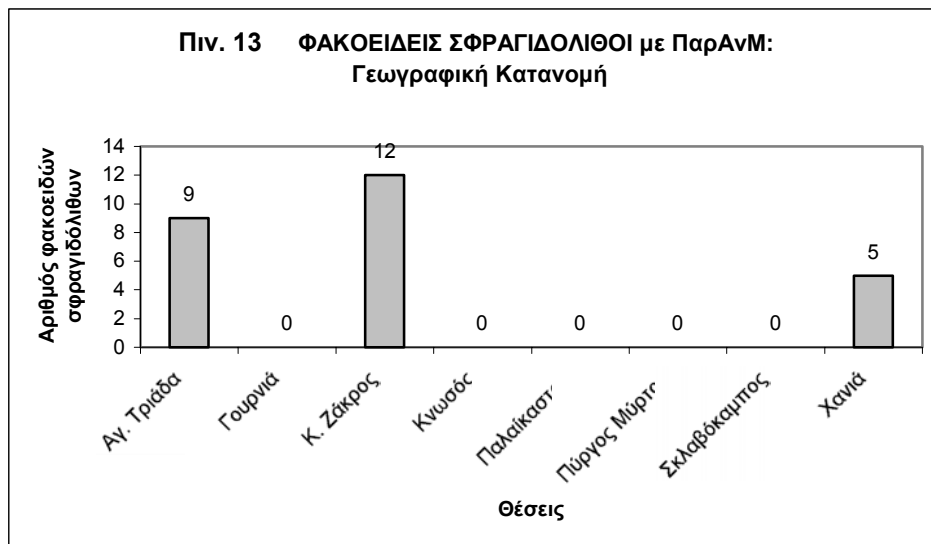
Επιπλέον, στο σύνολο των 128 σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ συγκαταλέγονται και 14 παραδείγματα, των οποίων ο ακριβής τύπος και/ ή το υλικό – βάσει των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους – προσδιορίζεται με σχετική επιφύλαξη και ασάφεια. Οι περιπτώσεις αυτές, θεώρησα μεθοδολογικά ορθότερο να ταξινομηθούν σε μία ξεχωριστή κατηγορία, που συμβατικά χαρακτηρίζεται εδώ ‘*ασαφείς τύποι*’ (Πιν. 12), προκειμένου να αποφευχθεί μία ενδεχόμενη παραποίηση των υπόλοιπων δεδομένων, που βασίζονται σε μία πιο ασφαλή και βέβαιη κρίση. Τα παραδείγματα αυτά προέρχονται συνολικά από 4 Νεοανακτορικές θέσεις (Αγ. Τριάδα, Κ. Ζάκρο, Κνωσό και Σκλαβόκαμπο) και αντιπροσωπεύουν περίπου το 11% των σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ.²⁷

²⁵ Το σφραγιστικό αποτύπωμα *Αρ. Κατ. 119* από τα Χανιά δεν είναι απόλυτα βέβαιο αν προέρχεται, όντως, από αμυγδαλοειδή σφραγιδόλιθο ή από δαχτυλίδι με οβάλ κυρτή σφενδόνη. Ωστόσο, συμπεριλήφθηκε εδώ στους αμυγδαλοειδείς για τις ανάγκες της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων. Εξάλλου, ο E.Hallager [*MINOAN ROUNDEL* II, 326 (KH 36)] φαίνεται να τάσσεται περισσότερο υπέρ αυτού του ενδεχόμενου. Τη γενικότερα περιορισμένη χρήση των αμυγδαλοειδών σφραγιδόλιθων για το τύπωμα ΥΜ Ι «σφραγισμάτων» επισημαίνει ο I.Pini (PINI 1990a, 52 σημ. 63).

²⁶ Για τη χρήση των σφραγιδοκύλινδρων στον Αιγαιακό χώρο, κατά την Εποχή του Χαλκού, βλ. γενικότερα BETTS 1997, 62. Βλ. επίσης *CMS* II.6, σ. XXXIV.

²⁷ Στην κατηγορία ‘*ασαφείς τύποι*’ συμπεριλαμβάνονται οι εξής περιπτώσεις (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 3-5): α) Οι σφραγιστικές επιφάνειες που χαρακτηρίζονται με επιφύλαξη ως *δαχτυλίδια(;)* και το υλικό της σφενδόνης τους είτε παραμένει αδιάνγνωστο είτε προσδιορίζεται και αυτό με επιφύλαξη (μέταλλο; λίθος): *Αρ. Κατ. 13, 37, 82, 96, 98-99*.

Από τα μέχρι τώρα δεδομένα (Πιν. 3-8), καθίσταται φανερό ότι μεταξύ των σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ που αποδίδονται, γενικότερα, στην κατηγορία των σφραγιδόλιθων, οι φακοειδείς αποτελούν τον πιο συχνά χρησιμοποιούμενο τύπο. Με βάση αποκλειστικά και μόνο τα σφραγιστικά αποτυπώματα, πιστοποιείται η χρήση 26 διαφορετικών, βέβαιων και πιθανών, φακοειδών σφραγιδόλιθων με ΠαρΑνΜ, σε τρεις Νεοανακτορικές θέσεις: την Αγ. Τριάδα (Αρ. Κατ. 8, 12, 21, 23-26, 29, 44), την Κ. Ζάκρο (Αρ. Κατ. 51, 55-57, 61, 63, 68, 70, 74, 79, 83, 85) και τα Χανιά (Αρ. Κατ. 113-114, 117, 120, 121). [Πιν. 13]

Παρά τη σχετικά περιορισμένη γεωγραφική κατανομή τους, το ποσοστό αντιπροσώπευσής τους στο σύνολο των σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ, είναι αρκετά αξιόλογο, φθάνοντας σχεδόν το 20% (20,3%) [Πιν. 12]. Το ποσοστό αυτό δικαιολογείται, εφόσον ούτως ή άλλως πρόκειται για τον πιο ευρέως διαδεδομένο τύπο σφραγιδόλιθων στη σφραγιδογλυφία της Ύστερης Εποχής Χαλκού.²⁸ Με εξαίρεση τις περιπτώσεις, όπου το υλικό

β) Οι σφραγιστικές επιφάνειες που χαρακτηρίζονται με βεβαιότητα ως δαχτυλίδια, αλλά αγνοούμε πλέον το υλικό της σφενδόνης τους [δαχτυλίδια (υλικό αδιάγνωστο)]: Αρ. Κατ. 66. γ) Οι περιπτώσεις, όπου έχουμε να κάνουμε με σφραγιδόλιθους, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται το ακριβέστερο σχήμα τους ή ο τύπος τους: Αρ. Κατ. 27, 73, 75, 108-109. δ) Οι σφραγιστικές επιφάνειες, των οποίων τόσο το υλικό όσο και ο τύπος τους παραμένουν αδιάγνωστα, κυρίως εξαιτίας της πολύ άσχημης ή αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης των ίδιων των σφραγιστικών αποτυπωμάτων τους (αδιάγνωστου τύπου σφραγίδα): Αρ. Κατ. 64, 69.

²⁸ BETTS 1997, 59-60. Για την αριθμητική υπεροχή των φακοειδών σε σύγκριση με τους υπόλοιπους τύπους σφραγιδόλιθων, βλ. ενδεικτικά: CMS II.7, σ. XXXIII-XXXIV (Index III: "Siegeiformen") και CMS II.6, σ. XLV-XLVI (Index II: "Siegeiformen").

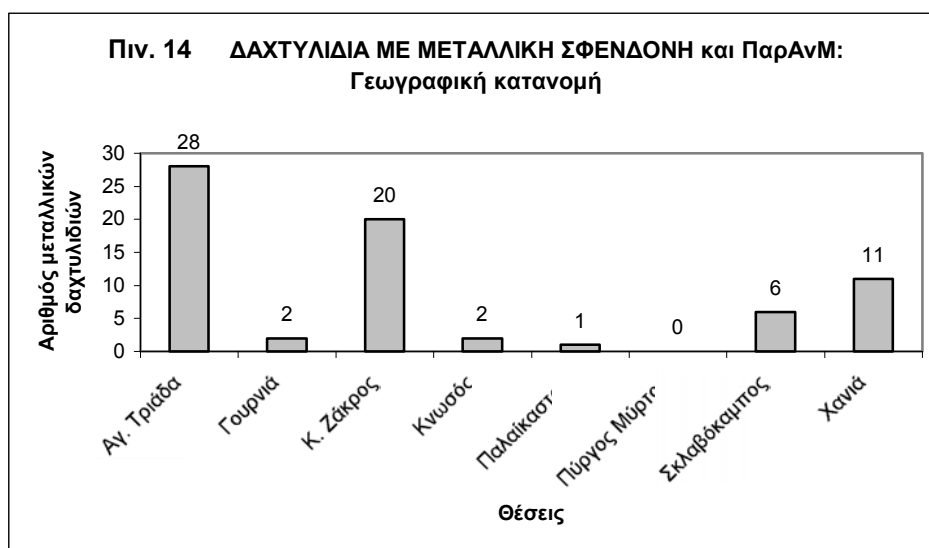
τους παραμένει αδιάγνωστο, τα περισσότερα παραδείγματα με ΠαρΑνΜ είναι κατασκευασμένα από μαλακούς λίθους και, σπανιότερα, από σκληρούς.

Επιπλέον, από τα στοιχεία που παρατίθενται στους Πιν. 3-8, γίνεται εμφανές ότι το πιο σύνθηες υλικό, από το οποίο είναι κατασκευασμένοι όλοι οι τύποι σφραγιδόλιθων και δαχτυλιόλιθων με ΠαρΑνΜ, είναι οι μαλακοί λίθοι, ενώ λιγότερα είναι τα παραδείγματα από σκληρούς. Αυτό, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται στο γεγονός ότι, παρόλο που στη Νεοανακτορική περίοδο η επεξεργασία των σκληρών λίθων γνώρισε αξιόλογη ανάπτυξη - προσφέροντας καλύτερης ποιότητας γλυπτικά αποτελέσματα -, οι Μινωίτες σφραγιδολύφοι έμειναν ιδιαίτερα πιστοί στην ισχυρή παράδοση της χρήσης μαλακών λίθων, όπως ο στεατίτης, ο σερπεντίνης, ο ψαμμίτης, κ.ά., με αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα μία στυλιστική ομάδα σφραγίδων, που κυριαρχεί στην ΥΜ Ι περίοδο και είναι γνωστή ως “*Cretan Popular Group*”. Αυτή αποτελείται, κυρίως, από σφραγίδες κατασκευασμένες από σερπεντίνη, με θέματα ως επί το πλείστον από το ζωικό βασίλειο, με παραστάσεις τεράτων, αλλά και ανθρώπινων μορφών. Επιπλέον, τα διάφορα είδη μαλακών λίθων (κυρίως, ο στεατίτης και ο σερπεντίνης) ήταν ευρέως και εύκολα διαθέσιμα στην Κρήτη, σε αντίθεση ακριβώς με τους περισσότερους σκληρότερους λίθους (όπως ο αμέθυστος, η ορεία κρύσταλλος, ο αχάτης, ο ίασπης, ο χαλκηδόνιος, ο καρνεόλιθος, κ.ά.), οι οποίοι ως επί το πλείστον ήταν εισαγόμενοι.²⁹ Αυτή ακριβώς η διαφορά στη δυνατότητα εξασφάλισης και απόκτησης της πρώτης ύλης θα μπορούσε να συνιστά ένα κριτήριο υψηλότερης αξιολόγησης για τις σφραγίδες από σκληρούς λίθους, οι οποίες εξάλλου ήταν κατασκευασμένες, ως επί το πλείστον, από ημιπολύτιμα υλικά. Ταυτόχρονα, οι σκληροί λίθοι, σε συνδυασμό και με τη σημαντική τεχνική εξέλιξη που σημειώθηκε στον τομέα της σφραγιδολυφίας κατά τους Νεοανακτορικούς χρόνους, επέτρεπαν τη χάραξη και την απόδοση σφραγιστικών μοτίβων με πολύ μεγαλύτερη λεπτότητα και ευκρίνεια, σε αντίθεση με την εμφανώς διαφορετική, ενίοτε

²⁹ Για τη χρήση των μαλακών και σκληρών λίθων στη σφραγιδολυφία των Νεοανακτορικών χρόνων, βλ. γενικότερα: YOUNGER 1989, 54 / REHAK & YOUNGER 1998, 111-112 / BETTS 1997, 56, 60, 62-63 / REHAK 1997b, 61. Βλ. επίσης CMS II.6, σ. XXIV, όπου σε ένα σύνολο 167 διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων που αναγνωρίζονται, γενικότερα, πάνω στα ΥΜ Ι πήλινα «σφραγίσματα» από την Αγ. Τριάδα, τα Γουρνιά, τα Μάλλια, τον Πύργο Μύρτου, το Σκλαβόκαμπο και την Τύλισσο, τα 34 (ποσοστό 20,36%) πιστεύεται ότι προέρχονται από σφραγίδες, κατασκευασμένες από μαλακούς λίθους (συμπεριλαμβανομένων τόσο των διαφόρων τύπων σφραγιδόλιθων όσο και των δαχτυλιδιών με λίθινη σφενδόνη). Ωστόσο, το ποσοστό των χρησιμοποιούμενων μαλακών λίθων σε σφραγιδόλιθους (κυρίως, φακοειδείς) και σφενδόνες δαχτυλιδιών αυξάνεται σημαντικά, εάν ληφθούν υπόψη και τα δεδομένα που προκύπτουν από τη μελέτη των σφραγιστικών αποτυπωμάτων πάνω στα, επίσης ΥΜ Ι, ΕνΔΤ της Κ. Ζάκρου [βλ. αναλυτικότερα CMS II.7, σ. XXXIII-XXXIV (Index III: “*Siegelformen*“)].

και κατώτερης ποιότητας, εργασία και αισθητική, που χαρακτηρίζει τους σφραγιδολίθους από μαλακότερους λίθους.³⁰

Περνώντας στην τελευταία κατηγορία σφραγιστικών επιφανειών, δηλαδή στα *δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη*, αυτό που πρωτίστως αξίζει να σημειωθεί είναι η σαφής αριθμητική επικράτησή τους μεταξύ των διαφόρων τύπων σφραγίδων με ΠαρΑνΜ. Πιο συγκεκριμένα, από τις συνολικά 128 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες, οι 70 ταυτίζονται με μεταλλικές σφενδόνες δαχτυλιδιών (συμπεριλαμβανομένων τόσο των βέβαιων όσο και των πιθανών περιπτώσεων)³¹ [Πιν. 14]. Με άλλα λόγια, ο τύπος αυτός αντιπροσωπεύει ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό που προσεγγίζει το 55% (54,6%) του συνόλου (Πιν. 12). Επιπλέον, η χρήση τους πιστοποιείται σε όλες σχεδόν τις Νεοανακτορικές θέσεις που έχουν δώσει «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, με μοναδική εξαίρεση τον Πύργο Μύρτου (Πιν. 14).

³⁰ Για την τεχνική εξέλιξη που σηματοδότησε τη σφραγιδογλυφία στη διάρκεια των Νεοανακτορικών χρόνων και επέτρεψε το κόψιμο και την επεξεργασία σκληρών λίθων, καθώς και μία μεγαλύτερη λεπτότητα στη χάραξη των μοτίβων, όπως και για τις νέες δυνατότητες που πρόσφεραν τα διάφορα είδη σκληρών λίθων, βλ. αναλυτικότερα: YOUNGER 1989, 54 / REHAK & YOUNGER 1998, 111-112.

³¹ Οι σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ που ταυτίζονται με δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (βέβαια και πιθανολογούμενα παραδείγματα) είναι οι εξής: *Αρ. Κατ. 1-7, 9-11, 15-19, 28, 31-36, 39-43, 45* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 46-47* (Γουρνιά), *Αρ. Κατ. 48-50, 52-53, 59-60, 62, 65, 71-72, 77-78, 84, 86-89, 91-92* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 95, 97* (Κνωσός), *Αρ. Κατ. 100* (Παλαιόκαστρο), *Αρ. Κατ. 102-107* (Σκλαβόκαμπος) και *Αρ. Κατ. 110-112, 115, 118, 122, 124-128* (Χανιά).

Πέρα, ωστόσο, από την ευρεία γεωγραφική κατανομή τους, μεγαλύτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός, ότι τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη αποτελούν τον επικρατέστερο τύπο σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ και στην καθεμία ξεχωριστά από τις υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις, αντιπροσωπεύοντας: το 62,2% στην Αγ. Τριάδα, το 44,4% στην Κ. Ζάκρο, το 28,5% στην Κνωσό, το 75% στο Σκλαβόκαμπο, το 57,8% στα Χανιά, ή ακόμα, και το 100% στα Γουρνιά και το Παλαίκαстро (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 3-8).

Το γεγονός, ότι για το τύπωμα των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ έχουν χρησιμοποιηθεί, ως επί το πλείστον, δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (σε ποσοστό 55%), καταδεικνύει, με τον πιο σαφή τρόπο, την άμεση σχέση που εμφανώς υπάρχει ανάμεσα στο συγκεκριμένο τύπο σφραγίδων και στην υπό εξέταση σφραγιστική εικονογραφία. Αυτού του είδους η σχέση απαιτεί περαιτέρω ανάλυση και ερμηνεία, κάτι που επιχειρείται πιο κάτω, στο πλαίσιο των συμπερασματικών σκέψεων αυτού του κεφαλαίου.

Όλα τα μεταλλικά δαχτυλίδια που περιλαμβάνονται σε αυτή τη μελέτη, χαρακτηρίζονται από οβάλ σχήματος σφενδόνη, στις περισσότερες περιπτώσεις κυρτή και άλλοτε σχεδόν επίπεδη. Σφραγιστικά αποτυπώματα από δαχτυλίδια με κυκλική μεταλλική σφενδόνη δε διαπιστώθηκαν στο υπό εξέταση υλικό, παρόλο που η ύπαρξή τους – αν και σποραδική – έχει τεκμηριωθεί από το ευρύτερο σύνολο των ΥΜ Ι πήλινων «σφραγισμάτων».³² Όσον αφορά στο υλικό τους, η πλειονότητα των μεταλλικών δαχτυλιδιών πρέπει να ήταν από χρυσό, όπως τουλάχιστον εικάζεται από τη μελέτη των αποτυπωμάτων τους πάνω στα «σφραγίσματα».³³ Παρόλα αυτά, υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις (π.χ. *Αρ. Κατ. 9, 10, 36, 39 και 89*), όπου η σφενδόνη ήταν πιθανότατα κατασκευασμένη από χαλκό ή από δύο διαφορετικά μέταλλα. Αυτό, τουλάχιστον, υποδηλώνουν τα αποτυπώματα των πριτσινιών, με τα οποία στερεωνόταν η σφενδόνη στον κρίκο του δαχτυλιδιού και που συχνά διακρίνονται πάνω στα ίδια τα σφραγιστικά αποτυπώματα.³⁴ Με βάση, μάλιστα, μία γενικότερη διαπίστωση του I.Pini,³⁵ η πλειονότητα των παραστάσεων πάνω στα υποτιθέμενα χάλκινα δαχτυλίδια δεν επιδεικνύει κάποια ξεχωριστή ποιότητα εκτέλεσης, με εξαίρεση ίσως το *Αρ. Κατ. 10*. Αντιθέτως, η μεγάλη καλλιτεχνική και αισθητική αξία των περισσότερων δαχτυλιδιών από χρυσό είναι γενικά αποδεκτή.

³² Βλ. ενδεικτικά *CMS II.6*, Νρ. 123, 140-141 (τα οποία, ωστόσο, δεν φέρουν ΠαρΑνΜ). Βλ., επίσης, *CMS II.6*, σ. XXIII.

³³ *CMS II.6*, σ. XXIII.

³⁴ *CMS II.6*, σ. XXIII-XXIV. Βλ., επίσης, YULE 1977, 68-69.

³⁵ *CMS II.6*, σ. XXIV.

Για να κατανοήσουμε πληρέστερα τη σφραγιστική χρήση των μεταλλικών δαχτυλιδιών με ΠαρΑνΜ στο διοικητικό σύστημα της Γραμμικής Α γραφής, θα ήταν ενδιαφέρον να αναφερθούμε σύντομα και στο συσχετισμό τους με τους διάφορους τύπους ΕνΔΤ. Με βάση τα δεδομένα του Καταλόγου, γίνεται εμφανές ότι αυτά έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα όλων, ανεξαιρέτως, των γνωστών τύπων «σφραγισμάτων», ακόμα και εκείνων με το μικρότερο ποσοστό αντιπροσώπευσης, όπως π.χ. οι ‘ετερόκλητοι’ και τα ‘σφραγίσματα αντικειμένων’.³⁶ (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 15³⁷)

Εστιάζοντας, ειδικότερα, στους κυριότερους και πιο συχνά χρησιμοποιούμενους τύπους ΕνΔΤ, η εικόνα που σκιαγραφείται έχει ως εξής: Για το τύπωμα των ‘σφραγισμάτων με 2 οπές’ έχουν χρησιμοποιηθεί 7 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, από τις οποίες οι 4 ανήκουν στην κατηγορία των μεταλλικών δαχτυλιδιών (57,1%) [Πιν. 15].³⁸ Τα δισκία, από την άλλη πλευρά, έχουν τυπωθεί συνολικά από 11 διαφορετικές σφραγιστικές

³⁶ Για το τύπωμα των ‘σφραγισμάτων αντικειμένων’ έχουν χρησιμοποιηθεί 2 μόνο σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, από τις οποίες η μία (*Αρ. Κατ. 9*) ταυτίζεται πιθανότατα με δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη, ενώ η άλλη (*Αρ. Κατ. 121*) με φακοειδή σφραγιδόλιθο(ς). Για τους ‘ετερόκλητους’ τύπους ΕνΔΤ πιστοποιείται η χρήση συνολικά 6 διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ. Από αυτές, οι 2 αναγνωρίζονται ως πιθανά δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (*Αρ. Κατ. 118, 128*), τρεις ως φακοειδείς σφραγιδόλιθοι (*Αρ. Κατ. 21, 114, 120*) και μία ως σφραγιδόκυλινδρος (*Αρ. Κατ. 116*).

³⁷ Τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη και ΠαρΑνΜ που περιλαμβάνονται στον Πιν. 15, αφορούν τόσο στις βέβαιες όσο και στις πιθανολογούμενες περιπτώσεις, όπως αυτές παρατίθενται στον Κατάλογο. Διευκρινίζεται, επίσης, πως ο συνολικός αριθμός τους στο συγκεκριμένο πίνακα ξεπερνά τα 70 διαφορετικά παραδείγματα, τα οποία και ευθύνονται για το τύπωμα των υπό εξέταση ΝεοΑν «σφραγισμάτων», καθώς κάποια από αυτά έχουν χρησιμοποιηθεί για να τυπώσουν διαφορετικούς τύπους ΕνΔΤ. Συγκεκριμένα, πρόκειται για το *Αρ. Κατ. 34* που έχει τυπώσει δισκία και ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’, καθώς και για τα *Αρ. Κατ. 49, 77* και *78*, τα οποία ευθύνονται για το τύπωμα τόσο ‘σφραγισμάτων με 2 οπές’ όσο και ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’. Επιπλέον, στα δεδομένα του Πιν. 15, δεν έχουν ληφθεί υπόψη τα αδιαγνώστου τύπου ΕνΔΤ.

³⁸ Πρόκειται για τα *Αρ. Κατ. 49, 72, 77* και *78*.

επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, από τις οποίες μόλις 4 ταυτίζονται με δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (36,3%) [Πιν. 15].³⁹ Μία σαφώς πιο εκτεταμένη χρήση των μεταλλικών δαχτυλιδιών διαπιστώνεται πάνω στα *noduli*, καθώς από τις συνολικά 10 διαφορετικές σφραγίδες με ΠαρΑνΜ που ευθύνονται για το τύπωμά τους, οι 6 ανήκουν σε αυτή την κατηγορία (60%) [Πιν. 15].⁴⁰

Όσον αφορά στους δύο πολυπληθέστερους τύπους Νεοανακτορικών σφραγισμάτων με ΠαρΑνΜ, δηλαδή τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ (372) και εκείνα ‘με επίπεδη βάση’ (211), η εικόνα που προβάλλεται είναι αρκετά διαφορετική. Πιο συγκεκριμένα, οι ΠαρΑνΜ που απαντούν πάνω στον πρώτο τύπο σφραγισμάτων, προέρχονται από 19 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, από τις οποίες μόνο οι 7 ταυτίζονται με μεταλλικά δαχτυλίδια (36,8%) [Πιν. 15], ενώ αξιόλογη είναι εδώ η αντιπροσώπευση των φακοειδών σφραγιδόλιθων (8 διαφορετικά παραδείγματα).⁴¹ Αντιθέτως, για το τύπωμα των ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’ έχουν χρησιμοποιηθεί 79 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, από τις οποίες οι περισσότερες (οι 50) είναι δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (63,3%) [Πιν. 15], ενώ μόλις 15 αναγνωρίζονται ως φακοειδείς σφραγιδόλιθοι.⁴²

Το γεγονός, ότι τα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ συσχετίζονται με ένα ασυνήθιστα υψηλό ποσοστό δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη, ίσως, δηλώνει ότι οι χρήστες των τελευταίων ασχολούνταν, κυρίως, με διοικητικές υποθέσεις και διαφόρων ειδών συναλλαγές, που απαιτούσαν το σφράγισμα μικρού μεγέθους «εγγράφων», πιθανόν από περγαμηνή, τα οποία περιείχαν γραπτές πληροφορίες. Επιπλέον, η εκτεταμένη χρήση των μεταλλικών

³⁹ Τα μεταλλικά δαχτυλίδια με ΠαρΑνΜ, τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα των συνολικά 21 *δισκίων* που εξετάζονται εδώ, είναι τα εξής: *Αρ. Κατ. 34, 60, 124* και *126*. Για τους τύπους των σφραγίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί, γενικότερα, στο τύπωμα των Νεοανακτορικών δισκίων, βλ. αναλυτικότερα *MINOAN ROUND I*, 101-102 και Table 15, όπου επισημαίνεται χαρακτηριστικά ότι «*κανένας συγκεκριμένος τύπος [σφραγίδας] δεν ξεχωρίζει ως ιδιαίτερα συνδεδεμένος με τα δισκία*».

⁴⁰ Πρόκειται για τα: *Αρ. Κατ. 18, 31* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 46* (Γουρνιά), *Αρ. Κατ. 53* (Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 95* (Κνωσός) και *Αρ. Κατ. 100* (Παλαίκαστρο). Για την εκτεταμένη χρήση των μεταλλικών δαχτυλιδιών στο τύπωμα, γενικότερα, των Νεοανακτορικών (θολωτών) *noduli*, βλ. *MINOAN ROUND I*, 128-129 και Table 24.

⁴¹ Τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη και ΠαρΑνΜ, που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα των Νεοανακτορικών ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’, είναι τα εξής: *Αρ. Κατ. 3, 32, 34, 41, 42* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 97* (Κνωσός) και *Αρ. Κατ. 125* (Χανιά). Οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι (βέβαια και πιθανά παραδείγματα), από την άλλη πλευρά, είναι οι: *Αρ. Κατ. 12, 21, 23, 24, 26, 29, 44* (Αγ. Τριάδα) και *Αρ. Κατ. 56* (Κ. Ζάκρος).

⁴² Τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (βέβαιες και πιθανές περιπτώσεις) και ΠαρΑνΜ, που ευθύνονται για το τύπωμα των Νεοανακτορικών ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’, είναι τα ακόλουθα: *Αρ. Κατ. 1-2, 4-7, 10-11, 15-17, 19, 28, 33, 35-36, 39-40, 43, 45* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 47* (Γουρνιά), *Αρ. Κατ. 48-50, 52, 59, 62, 65, 71, 77-78, 84, 86-89, 91-92* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 102-107* (Σκλαβόκαμπος) και *Αρ. Κατ. 110-112, 115, 122, 127* (Χανιά). Από την άλλη πλευρά, οι χρησιμοποιούμενοι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι (επίσης, βέβαια και πιθανά παραδείγματα) είναι οι εξής: *Αρ. Κατ. 8, 25* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 51, 55, 57, 61, 63, 68, 70, 74, 79, 83, 85* (Κ. Ζάκρος) και *Αρ. Κατ. 113, 117* (Χανιά).

δαχτυλιδιών για το τύπωμα αυτών των σφραγισμάτων (ή ακόμα και των *noduli*) θα μπορούσε να υποδεικνύει ότι αυτά τυπώνονταν, ως επί το πλείστον, από άτομα που ανήκαν στις ανώτερες βαθμίδες της διοικητικής ιεραρχίας, δεδομένου τόσο του πολύτιμου υλικού των δαχτυλιδιών και της υψηλής καλλιτεχνικής τους ποιότητας όσο και των έντονα νατουραλιστικών σκηνών τους. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή έχει ισχύ, μόνο εάν δεχτούμε ότι η ποιότητα των χρησιμοποιούμενων σφραγίδων υποδηλώνει, πράγματι, κάποιου είδους ιεραρχία στο πλαίσιο της μινωικής διοίκησης ή, ίσως, και κοινωνίας. Υπό το πρίσμα της ίδιας υπόθεσης εργασίας, τα άτομα που ήταν υπεύθυνα για το τύπωμα άλλων ειδών ΕνΔΤ, όπως π.χ. των ‘σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης’ και των δισκίων, πιθανόν, να αντιπροσώπευαν ποικίλες και κατώτερες βαθμίδες στη διοικητική ιεραρχία, ενώ δεν αποκλείεται επίσης κάποια από αυτά να ήταν πρόσωπα που απλώς συναλλάσσονταν με την κεντρική διοίκηση. Η ερμηνεία αυτή βασίζεται, αφενός, στην πιο περιορισμένη χρήση των μεταλλικών δαχτυλιδιών για το τύπωμα των προαναφερθέντων τύπων ΕνΔΤ (βλ. Πιν. 15) και, αφετέρου, στο ότι για το τύπωμά τους έχουν χρησιμοποιηθεί όλοι οι γνωστοί τύποι Νεοανακτορικών σφραγίδων, χωρίς να ξεχωρίζει κάποιος που να συνδέεται ιδιαίτερα με τη σφράγιση τους.⁴³

Γ.3) Οι λεγόμενες ‘Look-alike’ σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ

Κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, διαπιστώνεται συχνά η χρήση πολύ όμοιων σφραγιστικών επιφανειών στην ίδια θέση. Όπως γίνεται αντιληπτό και από τον Κατάλογο, πολλά σφραγιστικά αποτυπώματα με ΠαρΑνΜ προέρχονται από σφραγιδόλιθους ή μεταλλικά δαχτυλίδια, τα οποία φέρουν μοτίβα πολύ όμοια μεταξύ τους ή, ακόμα, και σχεδόν ταυτόσημα. Ο βαθμός ομοιότητάς τους μερικές φορές είναι τόσο μεγάλος, που τα μοτίβα αυτά είναι πολύ δύσκολο να διακριθούν μεταξύ τους. Συχνά, μάλιστα, γίνεται αντιληπτό πως πρόκειται για σφραγιστικά αποτυπώματα προερχόμενα, όχι από την ίδια, αλλά από δύο ή περισσότερες, πολύ όμοιες σφραγιστικές επιφάνειες, μόνο μετά από μία προσεκτική εξέταση της απόδοσης κάποιων λεπτομερειών.

Ενδεικτικά, αναφέρονται οι περιπτώσεις *Αρ. Κατ. 23* και *24* από την Αγ. Τριάδα. Πρόκειται για τα σφραγιστικά αποτυπώματα δύο φακοειδών σφραγιδόλιθων(;), πάνω στους

⁴³ Για την έντονη χρήση των μεταλλικών δαχτυλιδιών στο τύπωμα ‘σφραγισμάτων με επίπεδη βάση’ (αλλά και *noduli*), καθώς και για την πιο περιορισμένη χρήση τους στη σφράγιση άλλων τύπων ΕνΔΤ (όπως τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ και τα δισκία), βλ. αναλυτικότερα *MINOAN ROUNDSEL I*, 101-102, 128-129, 153, 193. Βλ. επίσης *SCHOEP* 2002, 28.

οποίους αποδίδεται μία όρθια γυναικεία μορφή. Παρόλο που, με μία πρώτη ματιά, θα έλεγε κάποιος ότι τα συγκεκριμένα σφραγιστικά μοτίβα προέρχονται από έναν και τον αυτό σφραγιδολίθο, στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε με τα αποτυπώματα δύο ξεχωριστών, οι οποίοι μάλιστα χρησιμοποιήθηκαν την ίδια εποχή στην ίδια θέση. Μοναδική απόδειξη της διαφορετικότητάς τους αποτελεί το μέγεθός τους, καθώς η σφραγιστική επιφάνεια του φακοειδούς(;) *Αρ. Κατ. 23* είναι ελαφρώς μεγαλύτερων διαστάσεων από εκείνη του *Αρ. Κατ. 24*.⁴⁴

Ανάλογα παραδείγματα είναι τα *Αρ. Κατ. 49-50*, που αφορούν στα σφραγιστικά αποτυπώματα δύο πολύ όμοιων δαχτυλιδιών με οβάλ μεταλλική σφενδόνη και παράσταση ταυροκαθαψίων από την Κ. Ζάκρο. Τα μοτίβα τους, τόσο ως προς το θέμα όσο και τη σύνθεση, είναι σχεδόν πανομοιότυπα και διαφοροποιούνται μεταξύ τους κυρίως βάσει ορισμένων λεπτομερειών, όπως π.χ. στον τρόπο απόδοσης των μαλλιών του άλτη και στην ύπαρξη ή όχι περισφυρίων στα πόδια του.⁴⁵ Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσαν να σχολιαστούν και τα σφραγιστικά αποτυπώματα των *Αρ. Κατ. 77-78*⁴⁶ ή, ίσως ακόμα, και των *Αρ. Κατ. 79-80*,⁴⁷ επίσης από την Κ. Ζάκρο, καθώς πρόκειται για δύο, αντίστοιχα, ζεύγη σφραγιστικών επιφανειών που είναι πολύ όμοιες μεταξύ τους, ως προς το μοτίβο και τη σύνθεση, με αποκλίνουσες διαφοροποιήσεις μόνο στην απόδοση ορισμένων λεπτομερειών.

Για τέτοιου είδους, πολύ όμοιες ή σχεδόν πανομοιότυπες σφραγιστικές επιφάνειες – ιδιαίτερα συνήθεις στην Κ. Ζάκρο -, η J.Weingarten⁴⁸ εισήγαγε το χαρακτηρισμό “*look-alike*”, αρχικά ως επίθετο και, αργότερα, ως ουσιαστικό και, κατ’ επέκταση, ως έναν όρο με ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα. Στη συνέχεια, υιοθετήθηκε και από άλλους ερευνητές⁴⁹ και, πλέον, χρησιμοποιείται ευρέως. Όμως, όπως πολύ σωστά κατά τη γνώμη μου επισημαίνει ο I.Pini,⁵⁰ ο συγκεκριμένος όρος είναι αρκετά ασαφής και η εφαρμογή του σε μεγάλο βαθμό υποκειμενική, καθώς δεν προσδιορίζει με ακρίβεια το βαθμό ομοιότητας που απαιτείται, για να χαρακτηριστούν δύο σφραγιστικές επιφάνειες ως “*look-alikes*”: Αρκεί να είναι απλώς όμοιες ή σχεδόν ταυτόσημες; Ενδεικτικά, αναφέρεται εδώ η περίπτωση των μεταλλικών

⁴⁴ Για την ομοιότητα των *Αρ. Κατ. 23* και *24*, βλ. ενδεικτικά *CMS* II.6, Nr. 22-23, σ. XXVII-XXVIII και Abb. 4. Βλ. επίσης WEINGARTEN 1988a, 104-105.

⁴⁵ Βλ. αναλυτικότερα, *CMS* II.7, Nr. 37-38. Βλ. επίσης: *CMS* II.6, σ. XXVII και σημ. 35 / WEINGARTEN 1986b, 291.

⁴⁶ Βλ. αναλυτικότερα, *CMS* II.7, Nr. 16-17. Βλ. επίσης WEINGARTEN 1986b, 291.

⁴⁷ Βλ. αναλυτικότερα, *CMS* II.7, Nr. 13-14.

⁴⁸ WEINGARTEN 1983c, 15-19 / WEINGARTEN 1986b, 289-293 / WEINGARTEN 1988a, 103-105.

⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά YOUNGER 1999, 953-957.

⁵⁰ *CMS* II.6, σ. XXVIII.

δαχτυλιδιών *Ap. Kat. 46 και 47* από τα Γουρνιά, με παράσταση ταυροκαθαψίων, τα οποία χαρακτηρίζονται από τη J.Weingarten⁵¹ ως “*look-alikes*”. Ωστόσο, μία προσεκτικότερη σύγκριση των σφραγιστικών μοτίβων τους αποδεικνύει πως, ναι μεν και τα δύο απεικονίζουν μία σκηνή ταυροκαθαψίων, με παρόμοια αποδοσμένους ταύρους, αλλά η στάση του άλτη είναι τελείως διαφορετική. Με άλλα λόγια, αποδίδονται δύο διαφορετικά στάδια κατά την εκτέλεση του άλματος. Έτσι, τα δύο αυτά παραδείγματα αποτελούν μία χαρακτηριστική περίπτωση, όπου η εφαρμογή του όρου “*look-alikes*” αποδεικνύεται σε μεγάλο βαθμό ανακριβής και παραπλανητική.⁵²

Η ερμηνεία της χρήσης πολύ όμοιων σφραγιστικών επιφανειών σε μία θέση, αν και έχει απασχολήσει σημαντικά τη σύγχρονη έρευνα, παραμένει σε μεγάλο βαθμό αινιγματική. Σύμφωνα με μία άποψη,⁵³ τέτοιου είδους σφραγιστικές επιφάνειες θα πρέπει σκόπιμα να κατασκευάζονταν τόσο όμοιες, προκειμένου να εξυπηρετήσουν ένα συγκεκριμένο σκοπό στη σφραγιστική/ διοικητική διαδικασία, όπως π.χ. για να προσδιορίσουν την ταυτότητα ατόμων που θα ανήκαν στο ίδιο αξίωμα ή θα ασκούσαν ίδια καθήκοντα στο διοικητικό σύστημα.

Το πρόβλημα είναι ότι, ακόμα κι αν δεχτούμε πως η χάραξη παραλλαγών ενός σφραγιστικού μοτίβου πάνω σε διαφορετικές σφραγίδες εξυπηρετούσε συγκεκριμένο σκοπό, ο σκοπός αυτός, σε μεγάλο βαθμό, παραμένει άγνωστος και, ουσιαστικά, προσεγγίζεται μόνο στο πλαίσιο υποθέσεων που δύσκολα μπορούν να επιβεβαιωθούν από τις ίδιες τις αρχαιολογικές ενδείξεις. Επιπλέον, τίθεται το ερώτημα,⁵⁴ εάν για όλες ανεξαιρέτως τις επαναλήψεις συγκεκριμένων εικονογραφικών μοτίβων πάνω σε διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες θα πρέπει να αναζητηθεί μία σκοπιμότητα, ανάλογη με αυτή που μόλις προαναφέρθηκε. Η συχνή εμφάνιση ενός μοτίβου πάνω σε πολλές, διαφορετικές σφραγίδες δεν αποκλείεται να οφείλεται, απλώς και μόνο, στο γεγονός ότι κατά τη Νεοανακτορική περίοδο υπήρχε ένα περιορισμένο ρεπερτόριο εικονογραφικών θεμάτων, από το οποίο σταθερά επιλέγονταν τα μοτίβα, όπως και κάποια θέματα που ήταν ιδιαίτερα της μόδας,

⁵¹ WEINGARTEN 1990b, 111.

⁵² CMS II.6, σ. XXIX.

⁵³ WEINGARTEN 1986b, 292-293 / WEINGARTEN 1989a, 40 / WEINGARTEN 1990b, 111. Για το ενδεχόμενο, οι σφραγίδες με όμοια μοτίβα να πιστοποιούν όμοιες διοικητικές λειτουργίες, βλ. επίσης: YOUNGER 1999, 953-957 / YOUNGER 2000, 352.

⁵⁴ Ο προβληματισμός αυτός εκφράζεται από τον I.Pini. Βλ. ενδεικτικά CMS II.6, σ. XXVIII. Την άποψη αυτή παρουσίασε εκτενέστερα στην ανακοίνωσή του, με τίτλο “*Look-alikes and replicas*”, στο πλαίσιο του Θ’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001 [PINI (υπό δημοσίευση)].

πολύ πιο δημοφιλή και, για το λόγο αυτό, περισσότερο προτιμητέα.⁵⁵ Η δε εμφάνιση του ίδιου εικονογραφικού θέματος με λεπτές διαφοροποιήσεις, κυρίως στην απόδοση λεπτομερειών, μπορεί να οφείλεται στο γεγονός, ότι στη χάραξη των διαφόρων σφραγίδων εμπλέκονταν διαφορετικά καλλιτεχνικά χέρια. Έτσι, λοιπόν, ακόμα κι αν δούλευαν βάσει ενός κοινού προτύπου, η εμφάνιση διαφοροποιήσεων θα ήταν ως ένα βαθμό αναμενόμενη. Αυτή ακριβώς η διαδικασία υποδηλώνει, ουσιαστικά, τη δημιουργία «αντιγράφων» (“copies”), καθώς ο ορισμός της συγκεκριμένης έννοιας δεν είναι άλλος από την επανάληψη ενός τεχνουργήματος από έναν άλλον καλλιτέχνη. Άρα, πολλές από τις σφραγιστικές επιφάνειες που μέχρι σήμερα χαρακτηρίζονται γενικότερα ως “look-alikes” - με βάση τα σφραγιστικά αποτυπώματά τους από την ίδια θέση και την ίδια χρονική περίοδο - θα πρέπει πιθανότατα να αποτελούσαν κάποιου είδους αντίγραφα (“copies”).⁵⁶ Επιπλέον, δεν αποκλείεται ορισμένοι σφραγιδογλύφοι συνειδητά να παρήγαγαν παραλλαγές ενός μοτίβου, ως έκφραση μιας πιο ελεύθερης καλλιτεχνικής δημιουργίας, στο πλαίσιο πάντα ενός σταθερά εδραιωμένου, αλλά περιορισμένου, ρεπερτορίου θεμάτων.

Το φαινόμενο της χρήσης πολύ όμοιων σφραγιστικών επιφανειών στην ίδια θέση θέτει, επιπλέον, ορισμένα ερωτήματα, σχετικά με την πρακτική χρήση τους στο σφραγιστικό/διοικητικό σύστημα. Είναι λογικό, πως και στην αρχαιότητα θα ήταν το ίδιο δύσκολο, όπως και για τους σύγχρονους αρχαιολόγους, να ξεχωρίσουν τα αποτυπώματα σφραγίδων με πολύ όμοια μοτίβα πάνω στα πήλινα διοικητικά τεκμήρια μιας θέσης.⁵⁷ Ήταν, άραγε, εφικτό κατά την τρέχουσα σφραγιστική διαδικασία να γίνεται μία τόσο ενδελεχής εξέταση των παραλλαγών ενός εικονογραφικού θέματος, προκειμένου αυτές να διακριθούν μεταξύ τους; Ή, μήπως, μία τέτοιου είδους διάκριση δεν ήταν καν απαραίτητη στη διάρκεια της σφραγιστικής πρακτικής; Πολύ πιθανόν να αρκούσε, απλώς και μόνο, η αναγνώριση γενικότερα ενός μοτίβου και όχι των ιδιαίτερων παραλλαγών του, εφόσον αυτές θα μπορούσαν – όπως προαναφέρθηκε – να χρησιμοποιούνταν, π.χ., από άτομα με ίδια αρμοδιότητα ή καθήκοντα. Δυστυχώς, πάνω στο ζήτημα αυτό είναι δύσκολο να δοθεί μία οριστική απάντηση, ιδιαίτερα από τη στιγμή που αυτό συνδέεται στενά με ένα ακόμα αμφιλεγόμενο θέμα, όπως η πιθανολογούμενη σχέση ανάμεσα στη σφραγιστική εικονογραφία και τα πρόσωπα που χρησιμοποιούσαν τις σφραγίδες.

⁵⁵ Βλ. επίσης YOUNGER 1999, 953.

⁵⁶ PINI (υπό δημοσίευση).

⁵⁷ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. ενδεικτικά: WEINGARTEN 1986b, 292-293 / MÜLLER (υπό δημοσίευση) / PINI (υπό δημοσίευση).

Με το πόσο απαραίτητη, ή όχι, ήταν στο Νεοανακτορικό διοικητικό σύστημα η ακριβής αναγνωσιμότητα του μοτίβου μιας σφραγιστικής επιφάνειας, σχετίζονται και ορισμένες άλλες παρατηρήσεις. Για παράδειγμα, σε κάποιες περιπτώσεις ΕνΔΤ διαπιστώνεται πως το τύπωμα της σφραγίδας ήταν κακής ποιότητας ή ότι η σφραγιστική επιφάνεια είχε πιεστεί πάνω στο σφράγισμα ημιτελώς, με αποτέλεσμα το μοτίβο να μην έχει πλήρως τυπωθεί.⁵⁸ Άλλοτε πάλι, ακόμα και όταν η ποιότητα του τυπώματος της σφραγίδας φαίνεται σχετικά καλή, το σφραγιστικό μοτίβο παραμένει με δυσκολία αναγνωρίσιμο. Αυτό υποδηλώνει, προφανώς, είτε ότι η κατάσταση διατήρησης του μοτίβου πάνω στη σφραγιστική επιφάνεια ήταν πλέον άσχημη είτε ότι η χάραξη του πάνω στη σφραγίδα δεν ήταν ευθύς εξ αρχής καλής ποιότητας. Τέτοιες περιπτώσεις – όπως επισημαίνει ο I.Pini⁵⁹ – υποδηλώνουν πως το διοικητικό σύστημα δεν ήταν τελικά τόσο τέλειο όσο συχνά παρουσιάζεται.

Γ.4) Σχέση Σφραγίδας και Χρήστη

Από το κεφάλαιο αυτό, που έχει ως κύριο άξονα πραγμάτευσης τις ίδιες τις σφραγίδες, δε θα μπορούσε να λείπει μία σύντομη αναφορά – ή καλύτερα προβληματισμός – για τη σχέση σφραγίδας και χρήστη σφραγίδας, γενικότερα. Το βασικότερο ερώτημα που τίθεται είναι εάν πράγματι ισχύει η γενικώς αποδεκτή υπόθεση ότι πίσω από καθεμία σφραγιστική επιφάνεια βρίσκεται ένα και μόνο άτομο (1 σφραγίδα = 1 άτομο).⁶⁰

Δεδομένου, ότι στην Οικία Α της Κ. Ζάκρου έχει επιβεβαιωθεί η χρήση 262 διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών, μία «εξίσωση» του τύπου «1 σφραγίδα = 1 άτομο» θα οδηγούσε στο συμπέρασμα, ότι στο κτίριο αυτό υπήρχαν 262 γραφειοκρατικοί υπάλληλοι, δραστήριοι λίγο-πολύ κατά την ίδια περίοδο. Ο αριθμός αυτός φαίνεται, ωστόσο, υπερβολικός τόσο στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της συγκεκριμένης θέσης όσο και, γενικότερα, για τα πληθυσμιακά δεδομένα της.⁶¹ Όμως, εξίσου υψηλός εμφανίζεται και ο αριθμός των διαφορετικών, χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών στην ΥΜ ΙΒ Αγ. Τριάδα, όπως αντιπροσωπεύεται από το ευρύτερο σύνολο των ΕνΔΤ της.⁶² Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, είναι επομένως υπερβολικό να δεχτούμε ως κανόνα, ότι πίσω από μία

⁵⁸ MÜLLER (υπό δημοσίευση).

⁵⁹ CMS II.6, σ. XXIV-XXV.

⁶⁰ Η άποψη αυτή υποστηρίζεται, σε γενικές γραμμές, από τον E.Hallager. Ο ίδιος ερευνητής παραδέχεται, ωστόσο, πως υπάρχουν και περιπτώσεις, αν και ελάχιστες, όπου μία σφραγίδα χρησιμοποιούνταν από περισσότερα του ενός άτομα. Βλ. αναλυτικότερα *MINOAN ROUNDEL I*, 91-92, 99, 113, 115, 129, 156-157.

⁶¹ Βλ. CMS II.6, σ. XXI / PINI (υπό δημοσίευση) / MÜLLER (υπό δημοσίευση).

⁶² SCHOEP 2002, 27-28 και Table 1.

σφραγιστική επιφάνεια βρίσκεται πάντα ένα και μόνο άτομο και, κατ' επέκταση, ότι δύο ή τρεις διαφορετικές σφραγίδες υποδηλώνουν δύο ή τρία, αντίστοιχα, διαφορετικά πρόσωπα/χρήστες.

Είναι βέβαια πολύ πιθανόν, τα αποτυπώματα μίας και της αυτής σφραγιστικής επιφάνειας πάνω σε περισσότερα του ενός «σφραγίσματα» να προέρχονταν από τον ίδιο χρήστη σφραγίδας.⁶³ Ωστόσο, επικρατεί η άποψη⁶⁴, πως κάτι τέτοιο δε σημαίνει απαραίτητα, ότι το άτομο αυτό χρησιμοποιούσε μόνο τη συγκεκριμένη σφραγίδα ή ότι ήταν και ο ιδιοκτήτης της. Θεωρητικά, τουλάχιστον, είναι δυνατόν ένα πρόσωπο να είχε και/ή να χρησιμοποιούσε περισσότερες από μία, διαφορετικές σφραγίδες, όπως επίσης και η ίδια σφραγίδα να χρησιμοποιούνταν από περισσότερα του ενός πρόσωπα. Για παράδειγμα, δεν αποκλείεται ένας περιορισμένος κύκλος ατόμων (στο πλαίσιο, λ.χ., ενός συγκεκριμένου αξιώματος) να είχε στη διάθεσή του ένα σύνολο σφραγίδων για διοικητικούς σκοπούς. Έτσι, ο χρήστης μιας σφραγίδας θα μπορούσε, π.χ., την επόμενη ημέρα ή για διαφορετικό σκοπό, να έχει χρησιμοποιήσει μία άλλη σφραγίδα.

Επιπλέον, είναι δύσκολο να αποδειχτεί ότι ο χρήστης μιας σφραγίδας ταυτίζεται απαραίτητα και με τον ιδιοκτήτη της. Έτσι, αν πρέπει να επιλέξουμε μεταξύ των δύο αυτών όρων, θα ήταν ίσως ορθότερο να προτιμηθεί ο πρώτος, καθώς η σφραγίδα που έχει αφήσει το αποτύπωμά της (μεταλλικό δαχτυλίδι ή σφραγιδόλιθος) προσφέρει ενδείξεις απλά και μόνο για το άτομο που την έχει τυπώσει και, άρα, χρησιμοποιήσει και το οποίο δεν πρέπει αναγκαστικά να ταυτιστεί με τον κάτοχό της.⁶⁵ Σε κάθε περίπτωση, η ταυτότητα των χρηστών των σφραγίδων παραμένει σε μεγάλο βαθμό αινιγματική, καθώς είναι δύσκολο να καθοριστεί εάν τα άτομα που σφράγιζαν τα διάφορα είδη διοικητικών τεκμηρίων ήταν αξιωματούχοι/ υπάλληλοι της διοίκησης, άτομα που συναλλάσσονταν με τη διοίκηση ή, ίσως, και τα δύο.⁶⁶

Γ.5) Συμπεράσματα

Με βάση τα δεδομένα που παρατέθηκαν και αναλύθηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, αξίζει να εστιάσουμε στα εξής κύρια σημεία. Κατ' αρχάς, είναι εμφανές ότι για το τύπωμα των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ έχουν χρησιμοποιηθεί όλοι σχεδόν οι τύποι

⁶³ CMS II.6, σ. XXI.

⁶⁴ Βλ. CMS II.6, σ. XXI / ARUZ 1994b, 331 / YOUNGER 1996b, 164.

⁶⁵ CMS II.6, σ. XXI, XXV σημ. 29.

⁶⁶ SCHOEP 2002, 27-28.

σφραγίδων, που μας είναι γενικότερα γνωστοί από την περίοδο αυτή (βλ. Πιν. 12): δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, δαχτυλιόλιθοι, φακοειδείς και αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθοι, σφραγιδόλιθοι σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου και σφραγιδοκύλινδροι (Πιν. 11). Μερικοί, μάλιστα, από αυτούς, όπως τα μεταλλικά δαχτυλίδια, οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι και οι πεπλατυσμένοι κύλινδροι, απαντούν στις περισσότερες από τις υπό εξέταση θέσεις. Επομένως, η χρήση συγκεκριμένων και σταθερά επαναλαμβανόμενων τύπων σφραγίδων για σφραγιστικούς σκοπούς κατά τη Νεοανακτορική περίοδο και η ευρείας έκτασης διασπορά τους σε όλο το νησί – όπως αντανακλάται μέσα από τα σφραγιστικά τους αποτυπώματα -, συνιστά θα λέγαμε μία ακόμα έκφραση της ομοιογένειας που, σε γενικές γραμμές, χαρακτηρίζει αρκετές εκφάνσεις του υλικού πολιτισμού αυτής της περιόδου και, ειδικότερα, της ΥΜ ΙΒ φάσης. Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης ορισμένων σφραγίδων με ΠαρΑνΜ στη σφραγιστική διαδικασία, παρατηρούνται κάποιες τοπικές διαφοροποιήσεις: Σε ορισμένες θέσεις (π.χ. Αγ. Τριάδα και Χανιά) διαπιστώνεται η εφαρμογή ενός μοντέλου περισσότερο «ενταπικού», από ότι σε κάποιες άλλες (π.χ. Κ. Ζάκρο). Έτσι, λοιπόν, ο τομέας της διοίκησης – όπως εξάλλου και της κεραμικής και αρχιτεκτονικής – φαίνεται να αποτελεί ένα πεδίο, στο οποίο ενσωματώνονται τεχνοτροπίες και τάσεις, κοινές σε όλο το νησί, ενώ την ίδια στιγμή έχει να επιδείξει έντονα τοπικά χαρακτηριστικά και στοιχεία που διαφοροποιούνται από θέση σε θέση.⁶⁷

Όλοι οι τύποι σφραγιδόλιθων που εξετάζονται εδώ, είναι αυτονόητο ότι χρησιμοποιούνταν για σφραγιστικούς/διοικητικούς σκοπούς, εφόσον κύρια απόδειξη της αρχικής τους ύπαρξης δεν είναι άλλη, από τα ίδια τα σφραγιστικά τους αποτυπώματα πάνω στους διάφορους τύπους ΕνΔΤ. Ωστόσο, παράλληλα με τη σφραγιστική/διοικητική χρήση τους, οι λίθινες αυτές σφραγίδες δεν αποκλείεται να λειτουργούσαν επίσης ως φυλακτά, ως κοσμήματα ή, ακόμα, και ως δείκτες της κοινωνικής θέσης του ατόμου ή των ατόμων που τις χρησιμοποιούσαν. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός, ότι όλα σχεδόν τα είδη σφραγιδόλιθων έφεραν μία διαμπερή οπή (βλ. Πιν. 11), μέσω της οποίας μπορούσαν να κρέμονται είτε από τον καρπό είτε από το λαιμό. Ειδικότερα, στις σφραγίδες με κυκλική επιφάνεια, όπως οι φακοειδείς, η οπή ανάρτησης είναι κατά κανόνα κάθετη σε σχέση με το σφραγιστικό μοτίβο, ενώ εκείνες με ελλειπτική επιφάνεια, όπως π.χ. οι αμυγδαλοειδείς, έχουν

⁶⁷ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά SCHOEP 2002, 23.

συνήθως οριζόντια οπή.⁶⁸ Πολλές φορές η ύπαρξη αυτής της οπής είναι ορατή και στα αποτυπώματα που έχουν αφήσει πάνω στα «σφραγίσματα».⁶⁹ Έτσι, λοιπόν, ένας σφραγιδολίθος που θα φοριόταν στον καρπό ή το λαιμό ενός ατόμου, μπορούσε να τραβήξει την προσοχή και το θαυμασμό, τόσο για το γόητρο ή το κύρος που ίσως προσέδιδε όσο και για την αισθητική του αξία ως κόσμημα, ανεξάρτητα της οποιασδήποτε άλλης (π.χ. σφραγιστικής) λειτουργίας του.⁷⁰ Σύμφωνα, μάλιστα, με τον J.G.Younger,⁷¹ οι σφραγίδες αποτελούσαν φορείς ποικίλων μηνυμάτων, τα οποία δηλώνονταν και μέσω διαφόρων κατασκευαστικών/τεχνικών χαρακτηριστικών τους, όπως το σχήμα, το χρώμα, η κατεύθυνση της οπής ανάρτησης, κ.ά.. Κατά τη γνώμη του, ειδικότερα, οι σφραγιδολίθοι, των οποίων η οπή ανάρτησης είχε κατεύθυνση αντίθετη προς τη συνήθη πρακτική – π.χ. φακοειδείς με οριζόντιες οπές και αμυγδαλοειδείς με κάθετες – συνιστούσαν απόκλιση από το γενικότερο «κανόνα». Αυτή ακριβώς η απόκλιση δήλωνε, με τη σειρά της, πως τα μοτίβα που έφεραν είχαν μία, κατά κάποιο τρόπο, ιδιαίτερη και ξεχωριστή σημασία. Εάν, όντως, ισχύει κάτι τέτοιο – αν και δύσκολο να επιβεβαιωθεί – αναρωτιέται κανείς, μήπως η παρατήρηση αυτή θα μπορούσε να επεκταθεί και στις σχετικά σπάνιες περιπτώσεις δαχτυλιδιών με μεταλλικές σφενδόνες, τα οποία φέρουν παραστάσεις διευθετημένες εγκάρσια προς το διαμήκη άξονα των σφενδονών (όπως π.χ. στα *Ap. Κατ. 15, 122*), αποκλίνοντας έτσι από τη συνήθη πρακτική της οριζόντιας χάραξης του μοτίβου.

Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποσοτική επικράτηση (σε ποσοστό σχεδόν 55%) των δαχτυλιδιών με μεταλλική (χρυσή ή χάλκινη) σφενδόνη μεταξύ των Νεοανακτορικών σφραγιστικών επιφανειών με ΠαρΑνΜ (Πιν. 12). Η σαφής προτίμηση στο συγκεκριμένο τύπο χαρακτηρίζει τις σφραγιστικές πρακτικές όλων σχεδόν των θέσεων που εξετάζονται εδώ (Πιν. 14). Τόσο η ευρεία γεωγραφική κατανομή αυτών των δαχτυλιδιών όσο και το πολύ υψηλό ποσοστό αντιπροσώπευσής τους δηλώνουν, πιθανότατα, μία εσκεμμένη επιλογή τους για την απόδοση παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών και, μάλιστα, στο πλαίσιο της σφραγιστικής/διοικητικής διαδικασίας.

Αντιθέτως, λαμβάνοντας υπόψη το ευρύτερο σύνολο των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ - ανεξαρτήτως της θεματογραφίας τους -, διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα «σφραγίσματα»

⁶⁸ YOUNGER 1995a, 155.

⁶⁹ Βλ., ενδεικτικά, τις περιπτώσεις των *Ap. Κατ. 29, 108, 114* και *120*.

⁷⁰ Για τις ποικίλες χρήσεις που μπορούν να αποδοθούν στις σφραγίδες, επιπρόσθετα με τη σφραγιστική/ διοικητική λειτουργία τους, βλ. αναλυτικότερα: YOUNGER 1977, 141-159 / BETTS 1997, 62, 63, 65-67 / REHAK & YOUNGER 1998, 112 / LAURITO 2000, 367.

⁷¹ YOUNGER 1995a, 155 / YOUNGER 1996b, 161, 163.

έχουν τυπωθεί από λίθινες σφραγίδες, ενώ πολύ λίγα είναι εκείνα από μεταλλικά δαχτυλίδια.⁷² Παρά τις αποκλίσεις που εντοπίζονται στις απόψεις των διαφόρων ερευνητών⁷³ και που σε μεγάλο βαθμό – όπως προαναφέρθηκε – οφείλονται στην υποκειμενική κρίση του καθενός, το γενικότερο συμπέρασμα παραμένει ίδιο: Τα μεταλλικά δαχτυλίδια χρησιμοποιούνταν για σφραγιστικούς σκοπούς σε πολύ πιο περιορισμένη κλίμακα, σε σύγκριση με τα διάφορα είδη σφραγιδόλιθων. Ενδεικτικά, παρατίθενται εδώ τα δεδομένα του CMS II.6 και II.7: Από τα συνολικά 167 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα, που αναγνωρίζονται πάνω στα ΥΜ Ι πήλινα «σφραγίσματα» από Αγ. Τριάδα, Γουρνιά, Μάλλια, Πύργο-Μύρτου, Σκλαβόκαμπο και Τύλισσο, τα 52 αποδίδονται σε δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη.⁷⁴ Το ποσοστό αυτό (31,14%), αν και σχετικά υψηλό, δεν παύει να αντιπροσωπεύει μόλις το 1/3 σχεδόν του συνόλου των χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών. Επιπλέον, από τις συνολικά 262 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, που ευθύνονται για το τύπωμα των «σφραγισμάτων» της Κ. Ζάκρου, μόνο οι 25 ταυτίζονται με μεταλλικές σφενδόνες δαχτυλιδιών (ποσοστό 9,5%).⁷⁵

Επίσης, πρέπει να σημειωθεί πως ανάμεσα στο θεματολόγιο των μεταλλικών δαχτυλιδιών και σε εκείνο των λίθινων σφραγίδων διαπιστώνεται, γενικότερα, μία εμφανής διαφοροποίηση.⁷⁶ Για παράδειγμα, οι απεικονίσεις ζώων, πτηνών ή και φανταστικών όντων απαντούν, κατ' εξοχήν, πάνω σε λίθινες σφραγίδες, ενώ απουσιάζουν σε μεγάλο βαθμό από τα σφραγιστικά μεταλλικά δαχτυλίδια. Στα τελευταία, αντιθέτως, παρατηρείται μία σαφής προτίμηση σε πιο σύνθετες, νατουραλιστικές σκηνές, συχνά πολυπρόσωπες και με αφηγηματικό χαρακτήρα, οι οποίες συνήθως παραπέμπουν σε μνημειώδεις συνθέσεις, γνωστές από άλλα καλλιτεχνικά μέσα, όπως οι τοιχογραφίες και τα αγγεία με ανάγλυφο

⁷² Βλ. ενδεικτικά, ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 16.

⁷³ Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ τα συμπεράσματα του P.Yule, ο οποίος από ένα σύνολο 198 διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων πάνω στα «σφραγίσματα» της Κ.Ζάκρου, αποδίδει τα 163 (82%) σε σφραγιδόλιθους και μόλις 26 (13%) σε μεταλλικά δαχτυλίδια. Κατά παρόμοιο τρόπο, σε ένα σύνολο 145 διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων πάνω στα ΕνΔΤ της Αγ. Τριάδας, τα 100 (69%) τα ταυτίζει με σφραγιδόλιθους και τα 39 (27%) με δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (YULE 1977, 57 Table 1, 60 Table 2, 65-66). Τη διαφωνία της ως προς τα αριθμητικά δεδομένα του P.Yule εκφράζει η J.Weingarten (WEINGARTEN 1983c, A/15 και σημ. 1), η οποία θεωρεί ότι τα 39 μεταλλικά δαχτυλίδια, που αναγνωρίζονται βάσει των σφραγιστικών αποτυπωμάτων της Αγ. Τριάδας, είναι ένας υπερβολικός αριθμός (η ίδια φαίνεται να συμβιβάζεται με περίπου 28 πιθανά παραδείγματα). Το ίδιο επιφυλακτικός εμφανίζεται και ο I.Pini, ισχυριζόμενος ότι ο κατάλογος των αποτυπωμάτων που αποδίδονται σε μεταλλικά δαχτυλίδια από τον P.Yule (τόσο όσον αφορά στην Αγ. Τριάδα όσο και στην Κ. Ζάκρο), απαιτεί κάποιες διορθώσεις (PINI 1990a, 52 σημ. 62).

⁷⁴ CMS II.6, σ. XXIII.

⁷⁵ CMS II.7, σ. XVIII-XIX και XXXIII (Index III, "Siegelformen: Ringschild, Metall").

⁷⁶ Βλ. αναλυτικότερα: ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 15 / YULE 1977, 59-62 / REHAK & YOUNGER 1998, 127.

διάκοσμο. Μεταξύ των παραστάσεων που εμφανίζονται πάνω στα σφραγιστικά αποτυπώματα των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη κυριαρχεί, αναμφίβολα, η απεικόνιση ανθρώπινων μορφών είτε στο πλαίσιο τελετουργικών σκηνών και σκηνών με συμβολικό περιεχόμενο είτε σε συνθέσεις διαφορετικού χαρακτήρα, όπως π.χ. οι σκηνές κυνηγιού, πάλης, κ.ά.. Η γενικότερη αυτή διαπίστωση επιβεβαιώνεται πλήρως και από τα δεδομένα αυτού του κεφαλαίου, καθώς η παρουσία Νεοανακτορικών σφραγιστικών ΠαρΑνΜ – είτε πρόκειται για σύνθετες και πολυπρόσωπες είτε για λιγότερο περίτεχνες και πιο μινιμαλιστικές - είναι πολύ πιο συνήθης πάνω στα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, παρά στα διάφορα είδη λίθινων σφραγίδων. Έτσι, λοιπόν, η άποψη της Α.Ξενάκη-Σακελλαρίου,⁷⁷ ότι «το θεματολόγιο των δαχτυλιδιών είχε ορισμένους περιορισμούς και ακολουθούσε προδιαγραμμένους κανόνες», φαίνεται απόλυτα λογική.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως το κύριο συμπέρασμα που συνάγεται από την παρούσα μελέτη, ότι δηλαδή ανάμεσα στα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη και τις ΠαρΑνΜ υπήρχε μία άμεση και στενή σχέση, φαίνεται να επιβεβαιώνεται περαιτέρω από τις εξής γενικότερες παρατηρήσεις: α) Τα μεταλλικά δαχτυλίδια χρησιμοποιούνται για σφραγιστικούς σκοπούς σπανιότερα από ότι οι λίθινες σφραγίδες. Όμως, ειδικότερα για το τύπωμα των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ χρησιμοποιούνται πολύ πιο εντατικά από ότι οι σφραγιδόλιθοι. β) Τα σφραγιστικά μεταλλικά δαχτυλίδια χρησιμοποιούνται σποραδικά για τη χάραξη άλλου είδους μοτίβων, όπως π.χ. από το ζωικό, φυτικό και φανταστικό πεδίο, ενώ αντιθέτως αποτελούν τον κυριότερο φορέα παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί αυτού του είδους η σχέση ανάμεσα στην υπό εξέταση σφραγιστική εικονογραφία και στο συγκεκριμένο τύπο σφραγιστικών επιφανειών; Ή - ακολουθώντας την προαναφερθείσα δήλωση της Α.Ξενάκη-Σακελλαρίου - ποιοι είναι «οι κανόνες» που προδιαγράφουν το θεματολόγιο των μεταλλικών δαχτυλιδιών; Κατ' αρχάς, θα πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, κάτι τέτοιο να οφείλεται στον παράγοντα τύχη ή συγκυρία, εφόσον αφενός τα υπάρχοντα δείγματα είναι αρκετά σε αριθμό και, αφετέρου, η σχέση αυτή αποτυπώνεται στις περισσότερες από τις υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις. Αντιθέτως, είναι πιθανόν οι σφενδόνες των μεταλλικών δαχτυλιδιών, εξαιτίας των συνήθως μεγαλύτερων διαστάσεών τους, να προσφέρονταν περισσότερο για την ανάπτυξη σύνθετων σκηνών, με περισσότερες μορφές και

⁷⁷ ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 15.

εικονογραφικά στοιχεία, απ' ό τι π.χ. οι φακοειδείς σφραγιδόλιθοι.⁷⁸ Επιπλέον, οι φυσικές ιδιότητες του μετάλλου και, προπάντων, του χρυσού (ένα υλικό εύπλαστο) απαιτούσαν μία διαφορετική τεχνική χάραξης και επεξεργασίας της σφραγιστικής επιφάνειας, οδηγώντας σε καλύτερης ποιότητας αποτελέσματα, όσον αφορά στην καλλιτεχνική εργασία και την τελική αισθητική εντύπωση, σε σύγκριση με την επεξεργασία των λίθων. Συχνά, επομένως, δίπλα σε πολυάριθμα αποτυπώματα από υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας σφενδόνες δαχτυλιδιών (π.χ. *Αρ. Κατ. 2, 5, 17, 19, 34, 45*) – ή, ακόμα, και σφραγίδων από σκληρούς ημιπολύτιμους λίθους – συναντάμε μέτριας ποιότητας έργα, τα οποία ως επί το πλείστον σχετίζονται με την τεχνουργία μαλακών λίθων (βλ. ενδεικτικά, *Αρ. Κατ. 29 και 108*).⁷⁹

Η προφανώς εσκεμμένη επιλογή των μεταλλικών δαχτυλιδιών για την απόδοση ΠαρΑνΜ, πιθανότατα, υπαγορεύτηκε σε μεγάλο βαθμό και από την αξία του ίδιου του υλικού τους: ο χρυσός και τα άλλα πολύτιμα μέταλλα αποτελούν υλικά πολύ πιο σπάνια και ακριβά και, για το λόγο αυτό, δυσκολότερα διαθέσιμα στο ευρύτερο τμήμα του πληθυσμού. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον J.G.Younger,⁸⁰ το υλικό, ό πως και το σχήμα, της χρησιμοποιούμενης σφραγίδας, επειδή ήταν στοιχεία που βρίσκονταν πιο άμεσα σε δημόσια θέα, θα δήλωναν την κοινωνική θέση του χρήστη της σφραγίδας (τάξη, *status*, εθνικότητα). Από την άλλη πλευρά, είναι γενικά αποδεκτό πως η απόδοση της ανθρώπινης μορφής είναι πολύ πιο συχνή και επιτηδευμένη στις διάφορες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης της Νεοανακτορικής περιόδου - σε σύγκριση με την Παλαιοανακτορική -, αποτελώντας έτσι τη χαρακτηριστικότερη δημιουργία της εποχής των Νέων Ανακτόρων.⁸¹ Παράλληλα, η συγκεκριμένη εικονογραφία πρέπει να είχε ιδιαίτερη σημασία και συμμετοχή στην ιδεολογική επεξεργασία της Νεοανακτορικής κοινωνικής δομής, καθώς αυτή καθ' αυτή η απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής, ιδιαίτερα στο πλαίσιο παραστάσεων με νατουραλιστικό και αφηγηματικό χαρακτήρα, ήταν πιθανότατα φορτισμένη με συμβολισμούς και ιδεολογικά μηνύματα, αποτυπώνοντας π.χ. κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις, κοινωνικές καταστάσεις ή,

⁷⁸ ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 15 / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 11. Για τη διαφορά στο μέγεθος ανάμεσα στις σφενδόνες των μεταλλικών δαχτυλιδιών και τους φακοειδείς σφραγιδόλιθους, βλ. αναλυτικότερα YULE 1977, 58 και, κυρίως, τον κατάλογο στους τόμους του *CMS*, όπου αναφέρονται ακριβέστερα οι διαστάσεις των χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών. Με βάση, ειδικότερα, τα δεδομένα του *CMS*, οι σφενδόνες των μεταλλικών δαχτυλιδιών κυμαίνονται, κατά μέσο όρο, γύρω στα 2,00-3,00 x 1,50-1,80 εκ., ενώ η διάμετρος των φακοειδών σφραγιδόλιθων στα ± 1,50 εκ..

⁷⁹ Για τις διαφορές που παρατηρούνται στην ποιότητα της καλλιτεχνικής εργασίας μεταξύ των μεταλλικών (χρυσών) δαχτυλιδιών και των σφραγιδόλιθων (κυρίως, από μαλακό λίθο), βλ. YULE 1977, 58-59 / *CMS* II.6, σ. XXX / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 11.

⁸⁰ YOUNGER 2000, 349, 355.

⁸¹ Βλ. αναλυτικότερα ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 259-273.

ακόμα, και θρησκευτικές ιδέες. Επομένως, φαίνεται δικαιολογημένο, που για την απόδοση μίας εικονογραφίας με ιδιαίτερη σημασία, προτιμάται ένα υλικό που παραδοσιακά ιεραρχείται σε ανώτερη κλίμακα, τόσο λόγω της υψηλής ποιότητας του καλλιτεχνικού αποτελέσματος που προσφέρει και της πολύτιμης αξίας του όσο και της δυσκολίας πρόσβασης σε αυτό ή απόκτησής του. Με άλλα λόγια, τα δαχτυλίδια από πολύτιμα μέταλλα και, ιδιαίτερα, από χρυσό, θα μπορούσαν να εξαίρουν ακόμα περισσότερο τη σημασία και τα μηνύματα των ΠαρΑνΜ που ήταν χαραγμένες πάνω τους.⁸² Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί, εξάλλου, με την ευρύτερα εκφραζόμενη άποψη⁸³ ότι οι επιλογές που γίνονται σε κάθε στάδιο μίας παραγωγικής διαδικασίας εξαρτώνται, σε μεγάλο βαθμό, και από τα κοινωνικά νοήματα που αποδίδονται στα διάφορα υλικά, τις τεχνικές, αλλά και στα ίδια τα τελικά προϊόντα αυτής της διαδικασίας, δηλαδή τα τεχνουργήματα, τα οποία στο πλαίσιο της κατανάλωσης και χρήσης τους προσλαμβάνουν ποικίλους συμβολικούς συσχετισμούς και νοήματα.

Κατά την άποψη, βέβαια, του J.H. Betts,⁸⁴ τα σχήματα, τα υλικά αλλά ακόμα και τα μοτίβα που χρησιμοποιούνταν από τους Μινωίτες τεχνίτες στον τομέα της σφραγιδογλυφίας, συχνά επηρεάζονταν περισσότερο από τεχνικά, στιλιστικά και αισθητικά ζητήματα και αντιλήψεις ή, ακόμα, και από την πιθανή μαγική τους σημασία ή την ιδιότητά τους ως φυλαχτά, παρά από παράγοντες σχετικούς με την πρακτική λειτουργία τους για σφραγιστικούς σκοπούς.

Πράγματι, είναι πιθανόν ότι στους Νεοανακτορικούς χρόνους, όπως και σε όλες γενικότερα τις εποχές, τα σχήματα των σφραγίδων, τα εικονογραφικά τους θέματα, ακόμα και οι πρώτες ύλες κατασκευής τους καθορίζονταν, σε μεγάλο βαθμό, από τις προτιμήσεις και τις τάσεις του συρμού της εκάστοτε περιόδου. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι ΠαρΑνΜ συσχετίζονται πολύ πιο στενά με τα μεταλλικά δαχτυλίδια και, μάλιστα, στο πλαίσιο μιας έντονης και συστηματικής χρήσης των τελευταίων στη σφραγιστική/διοικητική διαδικασία, είναι πιθανόν να μην οφείλεται απλώς σε μία τάση του συρμού. Ίσως, δηλαδή, οι Μινωίτες τεχνίτες επέλεξαν σκόπιμα τα συγκεκριμένα υλικά και μοτίβα, με βάση πρωτίστως τις επιταγές της πρακτικής χρήσης των δαχτυλιδιών για σφραγιστικούς σκοπούς, δεδομένου ότι αυτά μπορεί να κάλυπταν ένα διαφορετικό τομέα στο διοικητικό σύστημα.⁸⁵

⁸² Βλ. ενδεικτικά, DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKIS 2000, 56.

⁸³ Βλ. ενδεικτικά, KNAPPETT 2002, 174-176.

⁸⁴ BETTS 1997, 62-63.

⁸⁵ Βλ. ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 15-16.

Ευρέως διαδεδομένη είναι η άποψη,⁸⁶ ότι τα σφραγιστικά δαχτυλίδια με μεταλλικές σφενδόνες – και, ειδικότερα, εκείνα από χρυσό – θα χρησιμοποιούνταν από άτομα που πιθανόν ανήκαν σε μία ανώτερη βαθμίδα της διοίκησης ή, γενικότερα, στην ελίτ της μινωικής κοινωνίας ή, ακόμα, και από πρόσωπα με υψηλή θέση στη θρησκευτική ιεραρχία (για όσα φέρουν, ειδικότερα, τελετουργικές/θρησκευτικές σκηνές). Η υπόθεση αυτή βασίζεται στο γεγονός, ότι τα δαχτυλίδια αυτά –όπως προαναφέρθηκε- ήταν κατασκευασμένα από σπάνια και πολύτιμα υλικά (όπως, ο χρυσός), τα οποία δεν ήταν εύκολα διαθέσιμα στο ευρύτερο σύνολο του πληθυσμού και, επιπλέον, διακρίνονταν τόσο για την υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα της τεχνουργίας τους όσο και για τα θέματά τους, παρέχοντάς μας μερικές από τις πιο σύνθετες και αξιοθαύμαστες απεικονίσεις ανθρώπινων δραστηριοτήτων που έχουν διατηρηθεί από την Αιγαιακή Εποχή Χαλκού. Επιπλέον, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο,⁸⁷ συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες να επέλεγαν κάποια μοτίβα ως κύρια διακριτικά αναγνώρισής τους ή ως επισήματα. Ωστόσο, στο θέμα αυτό, που αφορά στη σχέση της εικονογραφίας των σφραγίδων με τα άτομα που τις χρησιμοποιούσαν και, ειδικότερα, με τη διοικητική αρμοδιότητά τους, θα γίνει αναφορά διεξοδικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Παρόλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί εδώ, πως τέτοιου είδους απόψεις αφενός είναι δύσκολο να επιβεβαιωθούν από τα ίδια τα αρχαιολογικά δεδομένα και, αφετέρου, παρουσιάζουν κάποια αδύνατα σημεία. Κατ' αρχάς, το γεγονός απλά και μόνο ότι κάποιο άτομο (ή ομάδα ατόμων) χρησιμοποιούσε ένα δαχτυλίδι, δεν αποτελεί ασφαλή ένδειξη για τη θέση του στη διοικητική ή κοινωνική ιεραρχία, καθώς αρκετά μεταλλικά δαχτυλίδια ήταν βέβαια από χρυσό, αλλά υπήρχαν και άλλα, κατασκευασμένα από λιγότερο πολύτιμα μέταλλα (όπως, π.χ., από χαλκό ή κράμα μετάλλων).⁸⁸ Επιπλέον, όπως ήδη έχει αναφερθεί, πολλές από τις παραστάσεις πάνω στα υποτιθέμενα χάλκινα δαχτυλίδια δεν έχουν να επιδείξουν κάποια εξαιρετη καλλιτεχνική ποιότητα.⁸⁹ Αυτό, ωστόσο, που πρέπει να μας κάνει περισσότερο επιφυλακτικούς απέναντι σε τέτοιου είδους συμπεράσματα ή, έστω, εικασίες είναι το γεγονός, ότι η όποια πιθανολογούμενη σχέση ανάμεσα στην ποιότητα της σφραγίδας και την ιδιαίτερη θέση του ατόμου που τη χρησιμοποιούσε, στην πραγματικότητα, δεν μπορεί να καθοριστεί με ασφάλεια. Κύρια αιτία γι' αυτό είναι ότι η ποιότητα της σφραγίδας (στην

⁸⁶ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά: YULE 1977, 68 / ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1989, 16 / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 11-12 / REHAK 2000, 270 / CAIN 2001, 27-28.

⁸⁷ BETTS 1997, 62-63.

⁸⁸ YULE 1977, 68-69.

⁸⁹ Βλ. πιο πάνω, 176.

προκειμένη περίπτωση των μεταλλικών δαχτυλιδιών) εκτιμάται, ουσιαστικά, με βάση τα σύγχρονα κριτήρια αισθητικής και αξιολόγησης, ενώ ταυτόχρονα αγνοούμε σε μεγάλο βαθμό τα αντίστοιχα πρότυπα της Εποχής του Χαλκού.⁹⁰ Με άλλα λόγια, δε γνωρίζουμε με απόλυτη βεβαιότητα πώς αξιολογούνταν ένα χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι κατά τη Νεοανακτορική περίοδο ή, ακόμα, αν θεωρούνταν πολυτιμότερο από μία καλής ποιότητας σφραγίδα, κατασκευασμένη π.χ. από σκληρό λίθο.

Τέλος, μέσα από την ανάλυση των δεδομένων διαφαίνεται ότι μεταξύ των διαφόρων τύπων «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, εκείνα που συσχετίζονται πολύ πιο άμεσα με τα μεταλλικά δαχτυλίδια είναι τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση', υποδηλώνοντας προφανώς ότι οι χρήστες αυτών των δαχτυλιδιών εμπλέκονταν, ως επί το πλείστον, σε διοικητικές υποθέσεις και συναλλαγές που απαιτούσαν τη σφράγιση «εγγράφων» από περγαμηνή. Επιπλέον, εάν δεχτούμε ότι η ποιότητα της σφραγίδας που ευθύνεται για τα αποτυπώματα, υποδηλώνει κάποιου είδους ιεραρχία, τότε τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' πιθανόν να αντιπροσωπεύουν τις ανώτερες αρχές της μινωικής διοίκησης, εφόσον έχουν τυπωθεί από ένα ασυνήθιστα υψηλό ποσοστό μεταλλικών δαχτυλιδιών και φέρουν υψηλής ποιότητας νατουραλιστικές σκηνές.⁹¹

⁹⁰ Ο προβληματισμός αυτός εκφράζεται από τον W.Müller [MÜLLER (υπό δημοσίευση)]. Για τη σημασία του χρυσού κατά την αρχαιότητα, βλ. ενδεικτικά ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ 1996, 43-46, ο οποίος, σε αντίθεση με τις επιφυλάξεις που εκφράζονται από τον W.Müller, υποστηρίζει ότι ο χρυσός είναι το πολυτιμότερο και ευγενέστερο από όλα τα μέταλλα στις μέρες μας και έτσι ήταν και στην αρχαιότητα.

⁹¹ *MINOAN ROUNDEL I*, 153 / SCHOEP 2002, 28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ. ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΜΕ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Δ.1) Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Οι παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές που απαντούν πάνω στα «σφραγίσματα» της Νεοανακτορικής περιόδου, αποτελούν μία ευρεία και πολυσχιδή εικονογραφική ενότητα, η οποία περιλαμβάνει διαφόρων ειδών θέματα. Αυτές, ακριβώς, οι επιμέρους θεματικές ομάδες θα αποτελέσουν και τον κύριο άξονα πραγμάτευσης σε αυτό το κεφάλαιο.

Μερικά από τα κυριότερα ερωτήματα που τίγονται εδώ είναι τα εξής: Ποια είδη ΠαρΑνΜ απαντούν στην καθεμία από τις οκτώ υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις; Τι είδους εικόνα προβάλλεται μέσα από τη γεωγραφική τους κατανομή; Αυτά επαναλαμβάνονται σε όλα λίγο-πολύ τα κέντρα με διοικητικές ενδείξεις; Ή υπάρχουν κάποια εικονογραφικά θέματα που χαρακτηρίζουν κατά τρόπο ιδιαίτερο και ξεχωριστό τη σφραγιστική εικονογραφία συγκεκριμένων θέσεων; Τα ερωτήματα αυτά έχουν ως στόχο να διαπιστωθεί, εάν η χρήση αυτής της εικονογραφίας στο σφραγιστικό/διοικητικό σύστημα χαρακτηρίζεται από σχετική ομοιογένεια και τυποποίηση ή, αντιθέτως, από τοπικές αποκλίσεις και διαφορές.

Επιπλέον, θα διερευνηθεί η σχέση των διαφόρων ειδών παραστάσεων με τους χρησιμοποιούμενους τύπους σφραγίδων/σφραγιστικών επιφανειών. Είναι ενδιαφέρον να δούμε, π.χ., εάν κάποια μοτίβα συνδέονται πολύ πιο άμεσα και στενά με τη χρήση μεταλλικών δαχτυλιδιών ή σφραγιδολίθων. Μία τέτοιου είδους προσέγγιση θα επιτρέψει, πιστεύω, να ασχοληθούμε διεξοδικότερα και με ένα άλλο θέμα, που ακροθιγώς αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο και αφορά στην πιθανολογούμενη σχέση τής υπό εξέταση εικονογραφίας με τους χρήστες των σφραγίδων.

Ωστόσο, προκειμένου να καταστεί δυνατή μία άμεση συγκριτική ανάλυση των δεδομένων από όλες τις θέσεις και, κατ' επέκταση, η εξαγωγή συμπερασμάτων, είναι απαραίτητο τα ποικίλα σφραγιστικά μοτίβα με ΠαρΑνΜ να ομαδοποιηθούν – έστω και συμβατικά – σε γενικότερες θεματικές/ εικονογραφικές ενότητες. Μία διάκριση, που συχνά ακολουθείται στη σύγχρονη έρευνα, είναι εκείνη σε «κοσμικές» και «λατρευτικές»/«τελετουργικές» σκηνές.¹ Ωστόσο, στη μελέτη αυτή δεν υιοθετείται μία

¹ Βλ. ενδεικτικά WINGERATH 1995, όπου οι ΠαρΑνΜ διαχωρίζονται σε «σκηνές καθημερινού βίου» (“*Alltagsdarstellungen*”) και σε «λατρευτικές» (“*Kultdarstellungen*”). Και η Α.Ταμνακί (ΤΑΜΝΑΚΙ 1989, 269-272), εξετάζοντας τις παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης δραστηριότητας στην Αιγαιακή γλυπτική της Ύστερης

τέτοιου είδους ταξινόμηση, αφενός, γιατί πρόκειται για δύο πολύ ευρείες θεματικές ενότητες και, αφετέρου, γιατί η διάκριση μεταξύ κοσμικού και θρησκευτικού πεδίου παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής και, μάλιστα, όχι μόνο στον τομέα της εικονογραφίας αλλά και γενικότερα της κοινωνίας.²

Έτσι, για τις ανάγκες της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων, αλλά και για τη διαμόρφωση μιας όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικής εικόνας, οι ΠαρΑνΜ ταξινομήθηκαν εδώ – με βάση, περισσότερο, εικονογραφικά παρά ερμηνευτικά κριτήρια – στις ακόλουθες θεματικές ενότητες: α) Σκηνές ταυροκαθαψίων, β) Παραστάσεις με ανθρώπινη μορφή και ζώο, γ) «Λατρευτικές» σκηνές, δ) Απεικονίσεις μίας μόνο ανθρώπινης μορφής, ε) Σκηνές πομπής, στ) Σκηνές πάλης/μονομαχίας, ζ) Σκηνές κυνηγιού, η) Παραστάσεις με ανθρώπινη μορφή σε βάρκα, θ) Σκηνές άρματος με αρματηλάτη, ι) Ανθρώπινες μορφές σε ασαφή δραστηριότητα και κ) Λοιπές παραστάσεις, δηλαδή εικονογραφικές συνθέσεις που εμφανίζονται σχεδόν άπαξ και δύσκολα μπορούν να ενταχθούν σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες. Κατά την ανάλυση των δεδομένων, θα παρουσιαστούν εκτενέστερα τα κριτήρια και οι επιμέρους παράμετροι που καθορίζουν την καθεμία από τις ενότητες αυτές.

Τέλος, όσον αφορά στο ζήτημα της ερμηνείας πολλών από τις ΠαρΑνΜ, πρέπει να σημειωθεί πως εδώ λαμβάνονται υπόψη οι ήδη προτεινόμενες – και, κατά το δυνατόν, πιο πρόσφατες – απόψεις, δεδομένου ότι αρκετές από τις συμβατικές και ευρέως καθιερωμένες ερμηνείες συχνά τίθενται υπό αμφισβήτηση και αναθεώρηση.

Δ.2) Γεωγραφική Κατανομή του Συνόλου

Με βάση τα δεδομένα του CMS II.6, στο συνολικό αριθμό των 1093 πήλινων ΕνΔΤ από τη Νεοανακτορική *Αγ. Τριάδα* αναγνωρίζονται 154 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα.³ Από αυτά, τα 45 – όπως ήδη έχει αναφερθεί – αφορούν ΠαρΑνΜ, αντιστοιχώντας έτσι στο 29%

Εποχής Χαλκού, αναγνωρίζει μία πολύ ευρεία κατηγορία σκηνών που απεικονίζουν λατρευτικές ή θρησκευτικές πρακτικές, τις οποίες και διαχωρίζει από κάποιες άλλες, όπως τις σκηνές κυνηγιού, πάλης, καθημερινών δραστηριοτήτων, κ.ο.κ.. Παρόμοιο διαχωρισμό ακολουθεί και η Ντ.Βασιλικού (ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997) για την εικονογραφία των μυκηναϊκών σφραγιστικών δαχτυλιδιών («Κοσμικές σκηνές», «Μυθολογικές σκηνές» και «Θρησκευτικές παραστάσεις ή θέματα που σχετίζονται με τη θρησκεία»).

² Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά YOUNGER 1996a, 811 και ΚΟΡΑΚΑ 2001, 18.

³ Βλ. CMS II.6, Nr. 1-148, 284-289. Ο συνολικός αριθμός των 154 διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων, που υιοθετείται και στην παρούσα μελέτη, αποκλίνει ελαφρώς από εκείνον (153) του MINOAN ROUNDEL (MINOAN ROUNDEL II, 321-325), όπως επίσης και από αυτόν (158) που αναφέρεται από την I.Schoep (SCHOEP 2002, 28 Table 1).

του συνόλου (Πιν. 1). Το ποσοστό αυτό, αν και δεν αντιπροσωπεύει την πλειονότητα των σφραγιστικών μοτίβων στη θέση αυτή, αναμφίβολα, είναι αρκετά αξιόλογο.

Όπως προκύπτει και από τα αναλυτικότερα δεδομένα του Πιν. 2, στις 45 σφραγιστικές ΠαρΑνΜ συγκαταλέγονται ποικίλα εικονογραφικά θέματα. Ανάμεσά τους κυριαρχούν αριθμητικά οι απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών και, μάλιστα, κυρίως γυναικείων (*Αρ. Κατ. 21, 23-30*). Στις περισσότερες περιπτώσεις απεικονίζεται απλώς και μόνο μία ανθρώπινη μορφή. Σε ορισμένες άλλες, ωστόσο, υπάρχει και κάποιο επιπρόσθετο εικονογραφικό στοιχείο, όπως π.χ. στην περίπτωση του *Αρ. Κατ. 21*, όπου η ανδρική μορφή κρατά τόξο ή του *Αρ. Κατ. 27*, όπου η γυναίκα φέρει πάνω στον ώμο της «ιερό ένδυμα»(;) ή, ακόμα, και του *Αρ. Κατ. 30*, με έναν γενειοφόρο άνδρα που ίσως κρατά κάποιο αντικείμενο. Αμέσως μετά ακολουθούν: Οι λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές - συμπεριλαμβανομένων τόσο των βέβαιων όσο και των πιθανών περιπτώσεων (*Αρ. Κατ. 38-45*), οι παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου (*Αρ. Κατ. 9-15*), οι σκηνές ταυροκαθαψίων (*Αρ. Κατ. 1-7*), καθώς και οι σκηνές πομπών, είτε με εμφανή τελετουργικό χαρακτήρα είτε όχι (*Αρ. Κατ. 32-37*). Επίσης, αξιόλογη είναι και η παρουσία σκηνών πάλης/μονομαχίας μεταξύ δύο ή περισσότερων ανδρικών μορφών (*Αρ. Κατ. 18-20*). Τα υπόλοιπα εικονογραφικά θέματα, όπως π.χ. οι σκηνές άρματος με αρματηλάτη (*Αρ. Κατ. 17*), κυνηγιού ζώων (*Αρ. Κατ. 8*), ανθρώπινης μορφής σε βάρκα (*Αρ. Κατ. 31*), μία πιθανολογούμενη απεικόνιση θυσίας ταύρου (*Αρ. Κατ. 16*), καθώς και μία έντονα σχηματοποιημένη απόδοση δύο ανδρικών μορφών με 8-σημες ασπίδες (*Αρ. Κατ. 22*), αντιπροσωπεύονται από μεμονωμένα παραδείγματα.

Οι περισσότερες από τις προαναφερθείσες θεματικές κατηγορίες συσχετίζονται με τη σφραγιστική χρήση ενός ασυνήθιστα υψηλού ποσοστού δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη. Όπως φαίνεται και από τα δεδομένα του Καταλόγου, τα μεταλλικά δαχτυλίδια συνδέονται στενά τόσο με τις παραστάσεις που εμφανίζονται πολύ πιο συχνά και σταθερά στη σφραγιστική εικονογραφία της συγκεκριμένης θέσης (όπως π.χ. οι «λατρευτικές» σκηνές, οι σκηνές πομπών, τα ταυροκαθάψια, οι παραστάσεις με ανθρώπινη μορφή και ζώο, αλλά και οι σκηνές πάλης/μονομαχίας) όσο και με εκείνες που απαντούν πολύ πιο σποραδικά ή, ακόμα, και άπαξ [όπως η σκηνή άρματος με αρματηλάτη, η παράσταση θυσίας ταύρου(;) ή η απεικόνιση ανθρώπινης μορφής σε βάρκα]. Αντιθέτως, η χρήση των σφραγιδόλιθων, ως επί το πλείστον φακοειδούς σχήματος, είναι πολύ πιο σπάνια στις παραπάνω θεματικές κατηγορίες, ενώ αντιθέτως συσχετίζεται πολύ πιο άμεσα με άλλου

είδους εικονογραφικά θέματα, όπως π.χ. τη σκηνή κυνηγιού και τις απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών.

Από τα *Γουρνιά* προέρχονται, γενικότερα, 16 Νεοανακτορικά ΕνΔΤ, στην επιφάνεια των οποίων αναγνωρίζονται συνολικά 6 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα.⁴ Από αυτά, μόνο 2 αφορούν ΠαρΑνΜ, αντιπροσωπεύοντας έτσι ένα ποσοστό που προσεγγίζει το 33% του συνόλου στη θέση αυτή (Πιν. 3). Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί πως και οι δύο αυτές παραστάσεις αφορούν σκηνές ταυροκαθαψίων (*Αρ. Κατ. 46-47*) και προέρχονται από δαχτυλίδια με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη.

Στην *Κ. Ζάκρο*, από την άλλη πλευρά, για το τύπωμα των συνολικά 564 Νεοανακτορικών ΕνΔΤ έχει πιστοποιηθεί η χρήση 262 διαφορετικών σφραγιστικών επιφανειών, από τις οποίες ωστόσο μερικές διατηρούνται πάρα πολύ αποσπασματικά.⁵ Από αυτό το ασυνήθιστα πολυάριθμο σύνολο σφραγιστικών μοτίβων, μόλις τα 45 αφορούν ΠαρΑνΜ, αντιπροσωπεύοντας έτσι το 17% του συνόλου αυτής της θέσης (Πιν. 4). Αντιθέτως, κυρίαρχη είναι εδώ η χρήση σφραγιδόλιθων με απεικόνιση ποικίλων φανταστικών όντων, τα οποία κατά τρόπο ιδιαίτερο και μοναδικό χαρακτηρίζουν τη σφραγιστική εικονογραφία της Κ. Ζάκρου και αποδίδονται είτε σε έναν και μόνο καλλιτέχνη, τον λεγόμενο “*Zakro Master*”, ή – με βάση τις πιο πρόσφατες εκτιμήσεις – σε περισσότερα του ενός καλλιτεχνικά χέρια που, πιθανότατα, παραπέμπουν στην ύπαρξη ενός τοπικού εργαστηρίου (“*Zakro Workshop*”).⁶

Εστιάζοντας στις 45 σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ, παρατηρούμε ότι και εδώ – όπως και στην Αγ. Τριάδα – διαπιστώνεται μία αξιόλογη ποικιλία θεμάτων (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 5). Ανάμεσά τους κυριαρχούν οι παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής σε συνδυασμό με κάποιο ζώο (*Αρ. Κατ. 56-65*). Κύριο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης εικονογραφικής ενότητας είναι ότι η σχέση ανάμεσα στο ζώο και τη μορφή (ως επί το πλείστον, γυναικεία) παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής ή διφορούμενη. Ωστόσο, οι ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις αυτής της κατηγορίας θα αναφερθούν ενδελεχέστερα πιο κάτω. Η αμέσως πολυπληθέστερη εικονογραφική ενότητα είναι οι σκηνές πομπών, στις οποίες μετέχουν κατά κανόνα δύο ανθρώπινες μορφές (*Αρ.*

⁴ Βλ. αναλυτικότερα *CMS* II.6, 171, Νρ. 157-162 και *Tabelle 1(434-435)*. Βλ. και *MINOAN ROUNDEL* II, 321, όπου επίσης γίνεται λόγος για 6 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες/μοτίβα (GO 101, GO 102, GO 103, GO 104, GO 105, GO Ra).

⁵ Βλ. αναλυτικότερα *CMS* II.7, σ. XVII-XIX και Νρ. 1-262.

⁶ Την απόδοση της συντριπτικής πλειονότητας των σφραγίδων με παραστάσεις φανταστικών όντων/ τεράτων σε ένα και μόνο καλλιτεχνικό χέρι – τον “*Zakro Master*”- υποστηρίζει η J.Weingarten (WEINGARTEN 1983c, 58-81). Αντιθέτως, για περισσότερα του ενός, διαφορετικά καλλιτεχνικά χέρια κάνει λόγο ο I.Pini (βλ. ενδεικτικά *CMS* II.6, σ. XXX σημ. 51). Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης WIENER 1999, 416.

Κατ. 76-83), ενώ αρκετά αξιόλογη – και σχεδόν ισόποση – είναι η παρουσία πολυπρόσωπων «λατρευτικών» σκηνών (*Αρ. Κατ. 86-92*), σκηνών ταυροκαθαψίων (*Αρ. Κατ. 48-53*), καθώς και παραστάσεων με απεικόνιση μίας μόνο ανθρώπινης μορφής, ως επί το πλείστον ανδρικής (*Αρ. Κατ. 68-73, 75*). Οι σκηνές πάλης/μονομαχίας (*Αρ. Κατ. 66-67*) και οι σκηνές κυνηγιού (*Αρ. Κατ. 54-55*) αντιπροσωπεύονται ελάχιστα, ενώ ξεχωρίζουν, τέλος, δύο παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές σε ασαφή δραστηριότητα (*Αρ. Κατ. 84-85*), καθώς και ένα κεφάλι ανθρώπινης μορφής σε μετωπική και αρκετά ιδιόμορφη (γκροτέσκο) απόδοση (*Αρ. Κατ. 74*).

Όσον αφορά στη σχέση αυτών των παραστάσεων με τους τύπους των σφραγίδων που ευθύνονται για το τύπωμά τους, αξίζει να σημειωθεί η σχεδόν ολοκληρωτική επικράτηση των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη μεταξύ των σφραγιστικών επιφανειών που φέρουν «λατρευτικές» σκηνές και παραστάσεις ταυροκαθαψίων. Άλλα είδη σφραγιστικών μοτίβων, όπως π.χ. εκείνα που απεικονίζουν ανθρώπινη μορφή σε συνδυασμό με ζώο, οι σκηνές πομπών, καθώς και οι παραστάσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών συσχετίζονται τόσο με τη χρήση μεταλλικών δαχτυλιδιών όσο και σφραγιδόλιθων, ως επί το πλείστον φακοειδούς σχήματος. Οι σκηνές κυνηγιού, αντιθέτως, συνδέονται αποκλειστικά με τη χρήση σφραγίδων από σκληρούς λίθους. Τέλος, αξιοσημείωτη είναι και η χρήση δαχτυλιόλιθων (από μαλακούς λίθους) για το τύπωμα σκηνών πομπής.

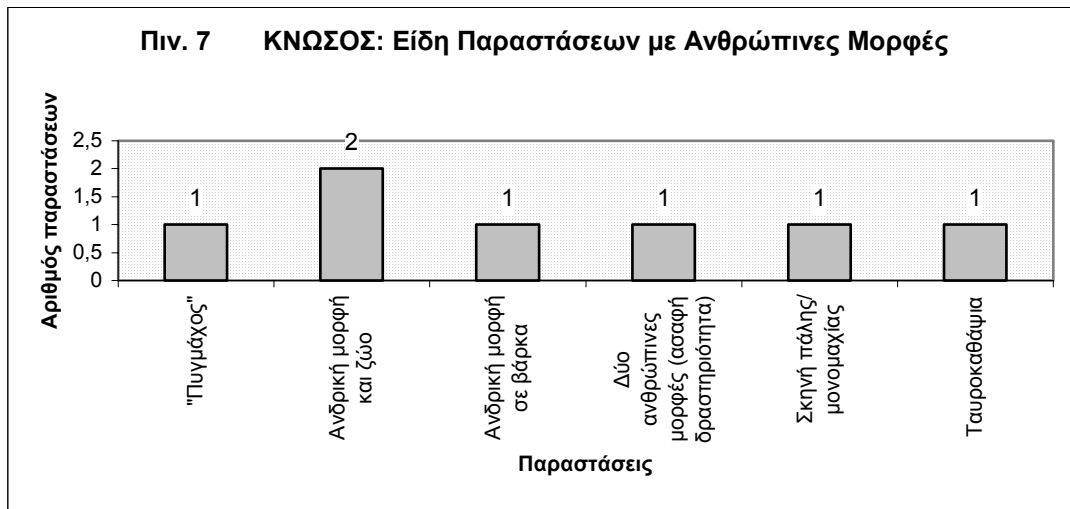
Από την Κνωσό προέρχονται συνολικά 103 Νεοανακτορικά ΕνΔΤ⁷, για το τύπωμα των οποίων έχουν χρησιμοποιηθεί 71 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, με ποικίλα εικονογραφικά μοτίβα.⁸ Από αυτές μόνο οι 7 φέρουν ΠαρΑνΜ. Έτσι, λοιπόν, η υπό εξέταση σφραγιστική εικονογραφία αντιπροσωπεύεται εδώ από ένα αρκετά μικρό ποσοστό, που μόλις προσεγγίζει το 10% του συνόλου αυτής της θέσης (Πιν. 6).

Μεταξύ των ΠαρΑνΜ από την Κνωσό συγκαταλέγονται μεμονωμένα παραδείγματα μίας σκηνής ταυροκαθαψίων (*Αρ. Κατ. 93*), μιας σκηνής πάλης/ μονομαχίας (*Αρ. Κατ. 97*), μίας ανδρικής μορφής σε βάρκα (*Αρ. Κατ. 96*), ενός «Πυγμαχού» (*Αρ. Κατ. 98*), καθώς και η απεικόνιση δύο γυναικείων(;) μορφών σε ασαφή δραστηριότητα (*Αρ. Κατ. 99*). Η μοναδική θεματική ενότητα που εμφανίζεται πιο συχνά, είναι εκείνη της απεικόνισης ανθρώπινης

⁷ Βλ. αναλυτικότερα, Κεφάλαιο Α, 108-109.

⁸ Από τις 71 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες, οι 57 έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα των «σφραγισμάτων» από τα «Ιερά Θησαυροφυλάκια» του «ανακτόρου» της Κνωσού (ΠΑΝΑΓΙΟΤΑΚΙ 1995, 712, 714), ενώ οι υπόλοιπες 14 ευθύνονται για το τύπωμα συνολικά 14 ΕνΔΤ, προερχόμενων από διάφορα σημεία είτε εντός είτε εκτός του «ανακτόρου». Για τα τελευταία 14 «σφραγίσματα», βλ. αναλυτικότερα Κεφάλαιο Α, 108-109 σημ. 120.

μορφής σε συσχετισμό με κάποιο ζώο, η οποία και αντιπροσωπεύεται από δύο διαφορετικά παραδείγματα (Αρ. Κατ. 94-95). Αξιοσημείωτη είναι η απουσία πολυπρόσωπων «λατρευτικών» σκηνών, του τύπου που ήδη γνωρίζουμε από την Αγ. Τριάδα και την Κ. Ζάκρο, όπως επίσης και σκηνών πομπής (Πιν.7). Αυτό, ωστόσο, δεν αποκλείεται να οφείλεται απλώς στο πολύ περιορισμένο δείγμα των σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ που, γενικότερα, προέρχεται από τη Νεοανακτορική Κνωσό.

Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, ενώ στην Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο, αλλά και τα Γουρνιά, διαπιστώνεται ένας άμεσος και σχεδόν αποκλειστικός συσχετισμός μεταξύ των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη και των παραστάσεων ταυροκαθαψίων, το μοναδικό τέτοιου είδους σφραγιστικό αποτύπωμα από τη Νεοανακτορική Κνωσό (Αρ. Κατ. 93), προέρχεται από σφραγιδόλιθο σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου. Όσον αφορά στα δύο παραδείγματα με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου (Αρ. Κατ. 94-95), αυτά συνδέονται τόσο με τη σφραγιστική χρήση μεταλλικού δαχτυλιδιού όσο και λίθινης σφραγίδας (επίσης, σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου). Τα υπόλοιπα, τέλος, σφραγιστικά μοτίβα αυτής της θέσης (Αρ. Κατ. 96-99) φαίνεται, επίσης, να αποδίδονται σε δαχτυλίδια, παρόλο που δεν είναι απόλυτα βέβαιο, εάν όλα έφεραν μεταλλική σφενδόνη.

Τα ΕνΔΤ που, γενικότερα, προέρχονται από την πόλη του *Πάλαικάστρου* και χρονολογούνται με βεβαιότητα στη Νεοανακτορική (ΥΜ ΙΒ) περίοδο αριθμούν μόλις τρία. Αυτά φέρουν σφραγιστικά αποτυπώματα από 3, αντίστοιχα, διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες,⁹ από τις οποίες μόνο μία – ένα δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη - φέρει

⁹ Πρόκειται για τα εξής 3 ΥΜ ΙΒ ΕνΔΤ: Μ.Σ. ΠΚ/88/1311, ΠΚ/88/1316 και ΠΚ/88/1317, τα οποία έχουν τυπωθεί από 3, αντίστοιχα, διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες. Όσον αφορά στις τελευταίες, βλ. αναλυτικότερα *MINOAN*

ΠαρΑνΜ (*Αρ. Κατ. 100*), αντιπροσωπεύοντας έτσι το 33% στο σύνολο των γνωστών Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων από τη θέση αυτή (Πιν. 8). Η παράσταση αυτή εντάσσεται στην ευρύτερη εικονογραφική ενότητα με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου/ων και πλαισιώνεται από προβλήματα ερμηνείας, καθώς δεν είναι απόλυτα σαφές εάν πρόκειται για μία ιδιόμορφη σκηνή κυνηγιού ή για μία παραλλαγή του μοτίβου, που είναι γνωστό ως «Πόσις Θηρών».

Από τον Πύργο Μύρτου είναι γνωστά συνολικά 3 ΕνΔΤ, τα οποία χρονολογούνται στην ΥΜ Ι περίοδο. Για το τύπωμά τους έχουν χρησιμοποιηθεί 4 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες,¹⁰ από τις οποίες μόνο μία φέρει ΠαρΑνΜ. Έτσι, λοιπόν, στο σύνολο των σφραγιστικών μοτίβων αυτής της περιόδου από τη συγκεκριμένη θέση, η υπό εξέταση εικονογραφία αντιπροσωπεύεται σε ποσοστό μόλις 25% (Πιν. 9). Ειδικότερα, πρόκειται για μία «λατρευτική» σκηνή, η οποία αποδίδεται σε μία σφραγίδα σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από αδιάγνωστο υλικό (*Αρ. Κατ. 101*).

Στο «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου ανακαλύφθηκαν συνολικά 38/39 Νεοανακτορικά ΕνΔΤ,¹¹ από τα οποία τα 35 διατηρούνται σε αρκετά καλή κατάσταση, επιτρέποντας μία ασφαλή αναγνώριση τόσο του σφραγιστικού μοτίβου τους όσο και των σφραγίδων που τα έχουν τυπώσει. Για το τύπωμά τους, ειδικότερα, έχουν χρησιμοποιηθεί 18 διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες,¹² από τις οποίες οι 8 φέρουν ΠαρΑνΜ. Οι τελευταίες αντιπροσωπεύουν, επομένως, ένα αρκετά αξιόλογο ποσοστό, το οποίο προσεγγίζει το 44% του συνόλου αυτής της θέσης (Πιν. 10).

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός, ότι από τις 8 προαναφερθείσες παραστάσεις οι 5 αφορούν σκηνές ταυροκαθαψίων (*Αρ. Κατ. 102-106*) [Πιν. 11]. Αμέσως μετά ακολουθούν δύο σφραγιστικά μοτίβα, που στο καθένα αποδίδονται δύο ανθρώπινες μορφές σε ασαφή δραστηριότητα (*Αρ. Κατ. 108-109*), ενώ αξιοσημείωτη είναι και η παρουσία μίας σκηνής άρματος με αρματηλάτη (*Αρ. Κατ. 107*).

ROUNDEL II, 328 (PK 1311 = CMS V, Suppl. 1B, Nr. 341 / PK 1316 = CMS V, Suppl. 1B, Nr. 342 / PK 1317 = WEINGARTEN 1989b, 442). Βλ. επίσης, CMS II.6, 275-277, 438.

¹⁰ Για τα 3 Νεοανακτορικά ΕνΔΤ από τον Πύργο Μύρτου και για τα σφραγιστικά μοτίβα τους, βλ. αναλυτικότερα CMS II.6, 260, Nr. 232-235 και MINOAN ROUNDEL II, 195-197, 218, 329.

¹¹ Βλ. αναλυτικότερα: Κεφάλαιο Α, 122-123 και σημ. 175.

¹² Για τα 18 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα που αναγνωρίζονται πάνω στα 35 ΕνΔΤ από το Σκλαβόκαμπο, βλ. αναλυτικότερα CMS II.6, 301, Nr. 255-272. Βλ. επίσης, MINOAN ROUNDEL II, 218, 225-226, 329.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η σφραγιστική εικονογραφία της συγκεκριμένης θέσης χαρακτηρίζεται από ένα σχετικά περιορισμένο ρεπερτόριο θεμάτων, στο οποίο κυριαρχούν οι σκηνές ταυροκαθαψιών, ενώ απουσιάζουν άλλες, ευρέως διαδεδομένες, εικονογραφικές ενότητες, όπως π.χ. οι λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές, οι απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών, οι παραστάσεις ανθρώπινων μορφών και ζώου ή, ακόμα, και οι σκηνές κυνηγιού ή πάλης/μονομαχίας.

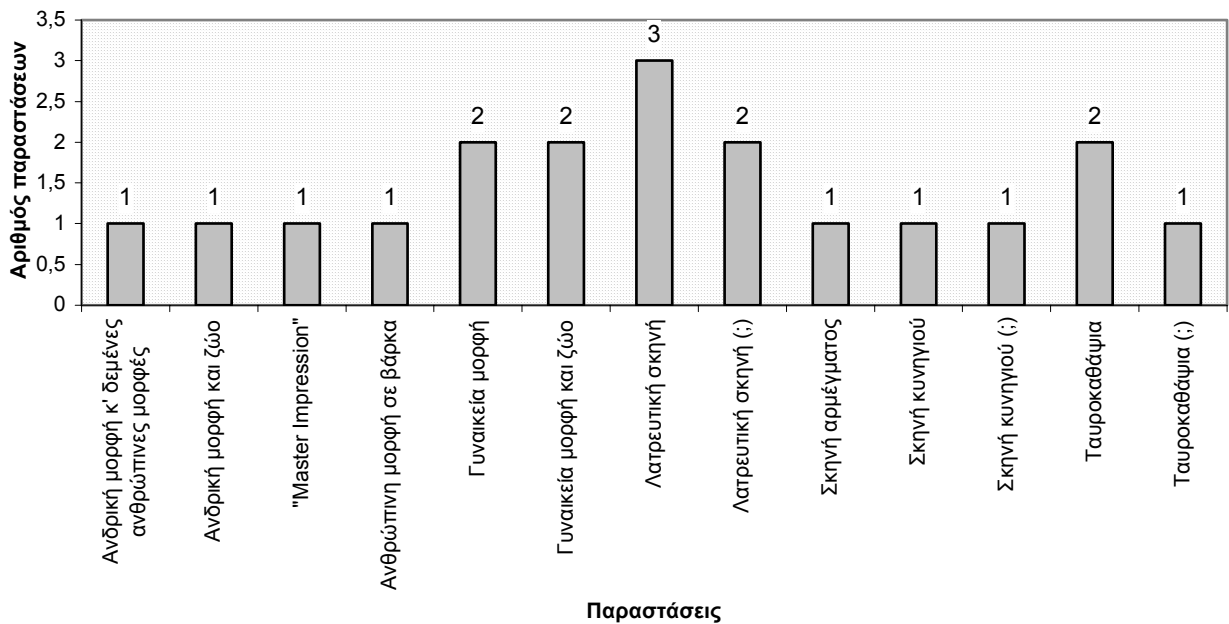
Στο Σκλαβόκαμπο διαπιστώνεται, επίσης, μία άμεση και αποκλειστική σχέση μεταξύ των σκηνών ταυροκαθαψιών και των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη. Ο ίδιος τύπος ευθύνεται και για το τύπωμα της σκηνής άρματος με αρματηλάτη, ενώ αντιθέτως η χρήση των σφραγιδόλιθων και, μάλιστα, από μαλακούς λίθους, περιορίζεται αποκλειστικά στην εικονογραφική ενότητα με απεικόνιση δύο ανθρώπινων μορφών σε ασαφή δραστηριότητα.

Όσον αφορά, τέλος, στα *Χανιά*, ο αριθμός των βέβαιων - και, σε ελάχιστες περιπτώσεις, πιθανολογούμενων - Νεοανακτορικών ΕνΔΤ υπολογίζεται σε 206.¹³ Από τα συνολικά 53 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα που αναγνωρίζονται πάνω σε αυτά,¹⁴ τα 19 αφορούν ΠαρΑνΜ, αντιπροσωπεύοντας επομένως ένα αρκετά αξιόλογο ποσοστό, που προσεγγίζει σχεδόν το 36% του συνόλου στη θέση αυτή (Πιν. 12).

¹³ Βλ. αναλυτικότερα, Κεφάλαιο Α, 126-127.

¹⁴ Για τα 53 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα/ αποτυπώματα, βλ. ενδεικτικά *MINOAN ROUNDSEL* II, 325-326 (ΚΗ 1, ΚΗ 1Α, ΚΗ 2-52) και ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 166-168.

Πιν. 13 ΧΑΝΙΑ: Είδη Παραστάσεων με Ανθρώπινες Μορφές

Όπως προκύπτει και από τα αναλυτικότερα στοιχεία του Πιν. 13, στα Χανιά παρατηρείται μία ποικιλία εικονογραφικών θεμάτων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών. Ανάμεσά τους κυριαρχούν αριθμητικά οι λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές (*Αρ. Κατ. 123-127*), συμπεριλαμβανομένων τόσο των βέβαιων όσο και των πιθανών περιπτώσεων. Αμέσως μετά – σε ισόποση μεταξύ τους αντιπροσώπευση - ακολουθούν οι σκηνές ταυροκαθαψίων (*Αρ. Κατ. 110-112*) και οι παραστάσεις που αποδίδουν ανθρώπινη μορφή σε συνδυασμό με κάποιο ζώο (*Αρ. Κατ. 115-117*). Σε μικρότερο βαθμό απαντούν οι σκηνές κυνηγιού (*Αρ. Κατ. 113-114*) και τα σφραγιστικά μοτίβα με μεμονωμένες ανθρώπινες (στην περίπτωση αυτή, γυναικείες) μορφές (*Αρ. Κατ. 119-120*), ενώ από ένα και μόνο παράδειγμα αντιπροσωπεύεται το μοτίβο της ανθρώπινης μορφής σε βάρκα (*Αρ. Κατ. 121*).

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί η παρουσία ορισμένων σφραγιστικών παραστάσεων στα Χανιά, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν μοναδικές τόσο όσον αφορά στη γενικότερη σύλληψη της σύνθεσης όσο και στο θέμα τους. Για το λόγο αυτό, είναι δύσκολο να ταξινομηθούν σε κάποια από τις ήδη αναφερθείσες θεματικές ενότητες και συγκαταλέγονται στις συμβατικά χαρακτηριζόμενες εδώ «Λοιπές Παραστάσεις». Συγκεκριμένα, πρόκειται για την παράσταση *Αρ. Κατ. 122*, γνωστή βιβλιογραφικά ως “*Master Impression*”, όπου μία ανδρική μορφή με δόρυ ή ράβδο απεικονίζεται στην κορυφή ενός οικοδομικού συγκροτήματος μεγάλης κλίμακας, σε βραχώδες τοπίο, δίπλα

στη θάλασσα. Παρόλο που για το καθένα ξεχωριστά από τα επιμέρους εικονογραφικά στοιχεία της μπορούν να αναζητηθούν αντίστοιχα παράλληλα στην Αιγαιακή τέχνη της Ύστερης Εποχής Χαλκού, η σύνθεση στο σύνολό της παραμένει ξεχωριστή και μοναδική, κυρίως, όσον αφορά στην τοπιογραφική απόδοση αλλά και στο συσχετισμό της ανθρώπινης μορφής με τα αρχιτεκτονικά και άλλα εικονογραφικά στοιχεία που την πλαισιώνουν.¹⁵ Μοναδική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και η σκηνή αρμέγματος *Ap. Kat. 118*. Η ιδιαιτερότητά της έγκειται, αφενός, στον τρόπο της σύνθεσης, καθώς το κύριο εικονογραφικό μοτίβο –μία ανθρώπινη μορφή που αρμέγει κατσίκια ή πρόβατο–, ουσιαστικά, τετραπλασιάζεται σαν είδωλο σε καθρέπτη και, αφετέρου, στον εμφανή νατουραλιστικό και αφηγηματικό χαρακτήρα της, καθώς ο τρόπος απεικόνισης της συγκεκριμένης δραστηριότητας αντανακλά πιστά την πραγματικότητα.¹⁶ Η εν λόγω σκηνή ξεχωρίζει, ωστόσο, και εξαιτίας του θέματός της, εφόσον πρόκειται για ένα μοτίβο που σπάνια απαντά στο εικονογραφικό ρεπερτόριο της σφραγιδογλυφίας αυτής της περιόδου.¹⁷ Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει σε μία ακόμα παράσταση, την *Ap. Kat. 128*. Πρόκειται για την απεικόνιση μίας ανδρικής μορφής, η οποία κρατά μία ταινία που καταλήγει στο λαιμό δύο άλλων ανθρώπινων μορφών, τις οποίες και φαίνεται να σέρνει. Η σκηνή αυτή ξεχωρίζει, επίσης, τόσο λόγω του θέματός της όσο και του αφηγηματικού χαρακτήρα της. Και οι τρεις αυτές, αρκετά ιδιόμορφες και σχεδόν μοναδικές, σφραγιστικές παραστάσεις έχουν τυπωθεί, πιθανότατα, από δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη.

Τέλος, ενδεικτικό είναι ότι και στα Χανιά όλες σχεδόν οι «λατρευτικές» σκηνές και οι παραστάσεις ταυροκαθαψίων, συσχετίζονται ιδιαίτερα με τη σφραγιστική χρήση μεταλλικών δαχτυλιδιών. Αντιθέτως, η χρήση σφραγιδολίθων (κυρίως, φακοειδούς σχήματος) συνδέεται, κατά τρόπο σχεδόν αποκλειστικό, με τις σκηνές κυνηγιού και τις απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών. Απ' την άλλη πλευρά, όσον αφορά στις

¹⁵ Όσον αφορά, ειδικότερα, στα αρχιτεκτονικά στοιχεία της παράστασης, αυτά μπορούν να συγκριθούν π.χ. με την απεικόνιση παρεμφερών οικοδομικών συγκροτημάτων σε δύο σφραγιστικά μοτίβα από την Κ. Ζάκρο (*CMS II*, 7, Nr. 218-219). Για τη στάση της ανθρώπινης μορφής μπορούν να εντοπιστούν περισσότερα εικονογραφικά παράλληλα, από τα οποία αναφέρονται ενδεικτικά τα λεγόμενα “*Mother on the Mountain sealings*” από το Κεντρικό Ιερό του «ανακτόρου» της Κνωσού (POPHAM & GILL 1995, 12 *MI-5*, Pl. 27). Για τα εικονογραφικά παράλληλα της συγκεκριμένης παράστασης - όσον αφορά στα επιμέρους στοιχεία της - αλλά και για τη μοναδικότητα της όλης σύνθεσης, βλ. γενικότερα HALLAGER 1985, 16-33 και KRATTENMAKER 1995b, 49-59.

¹⁶ Βλ. συγκριτικά τη φωτογραφική απεικόνιση μίας σύγχρονης σκηνής αρμέγματος, όπως αντιπαραβάλλεται με το εν λόγω σφραγιστικό αποτύπωμα στο *CMS V*, Suppl. 1A, 138, Nr. 137, Abb. a.

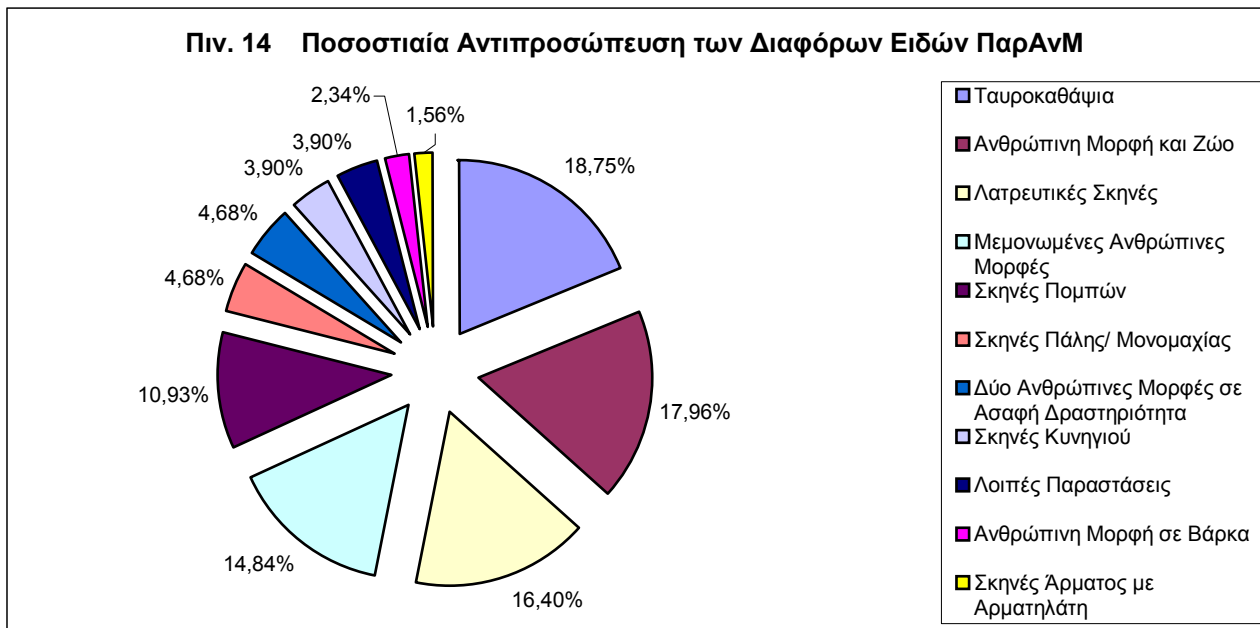
¹⁷ Το ίδιο γενικότερα θέμα - μία σκηνή αρμέγματος (αγελάδας;) - συναντάται και σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο σφράγισμα από τη φάση της τελικής καταστροφής του «ανακτόρου» της Κνωσού, αν και αποδοσμένο με αρκετά διαφορετικό τρόπο (POPHAM & GILL 1995, 20 *R 61*, Pls. 12, 29, 42).

παραστάσεις ανθρώπινης μορφής και ζώου, αυτές έχουν τυπωθεί τόσο από δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη όσο και από διάφορα είδη σφραγιδολίθων.

Δ.3 Τα Είδη των Παραστάσεων: Κατανομή και Ερμηνευτική Προσέγγιση

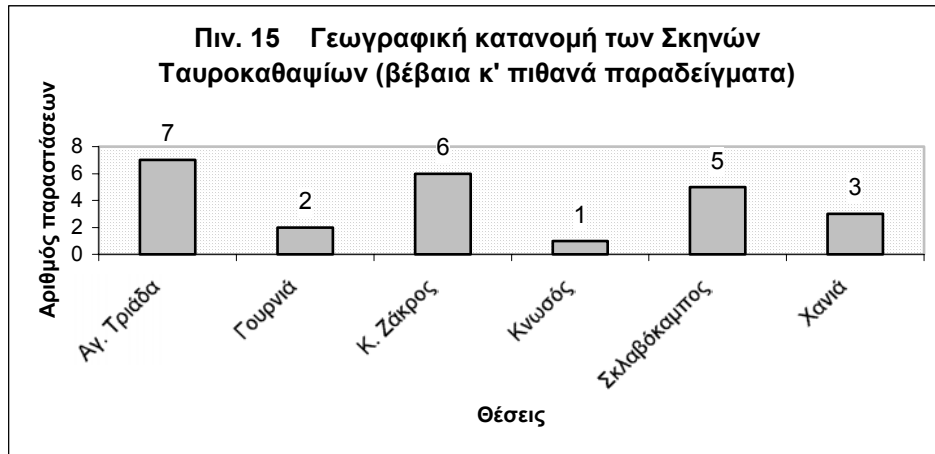
Λαμβάνοντας υπόψη τα πιο πάνω δεδομένα, το ενδιαφέρον εστιάζεται πλέον στην καθεμία από τις προαναφερθείσες εικονογραφικές ενότητες με ΠαρΑνΜ, εξετάζοντας αναλυτικότερα τη γεωγραφική κατανομή της, τη συχνότητα εμφάνισής της, τον πιθανό συσχετισμό της με συγκεκριμένους τύπους σφραγίδων, καθώς και τις όποιες ερμηνευτικές προσεγγίσεις της.

Βασικό σημείο αναφοράς σε αυτή την ενότητα αποτελούν τα δεδομένα του Πιν. 14, όπου αποτυπώνεται η ποσοτική αντιπροσώπευση της κάθε εικονογραφικής ομάδας στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ που εξετάζονται εδώ.

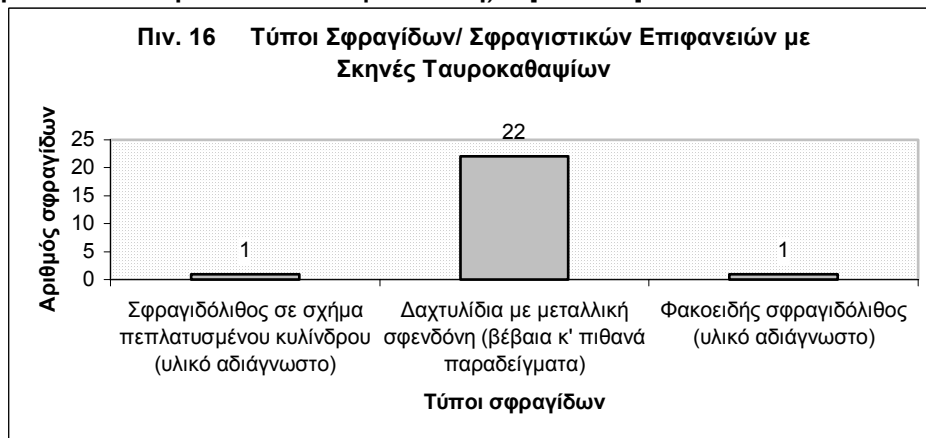
Δ.3, α) Σκηνές Ταυροκαθαψίων

Η θεματική κατηγορία με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης είναι οι σκηνές ταυροκαθαψίων, οι οποίες και προέρχονται από 24 σφραγιστικές επιφάνειες (*Αρ. Κατ. 1-7, 46-53, 93, 102-106, 110-112*). Επομένως, το ποσοστό αντιπροσώπευσής τους στο σύνολο των σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ υπολογίζεται σε 18,75% (Πιν. 14).

Εντύπωση προκαλεί, επίσης, η αρκετά ευρεία γεωγραφική κατανομή τους, καθώς απαντούν πάνω σε ΕνΔΤ από όλες σχεδόν τις υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις¹⁸ (βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 15). Ειδικότερα, τα περισσότερα απαντούν στην Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο και το Σκλαβόκαμπο. Η απουσία τους τόσο από το Παλαίικαστρο όσο και τον Πύργο-Μύρτου δεν πρέπει ίσως να προβληματίζει, καθώς οι θέσεις αυτές έχουν δώσει, γενικότερα, πολύ περιορισμένο αριθμό Νεοανακτορικών ΕνΔΤ και, κατ' επέκταση, ένα δείγμα όχι ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό.

Επιπλέον, η άμεση σύνδεση των σκηνών ταυροκαθαψίων με τη σφραγιστική χρήση δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη είναι τόσο εμφανής και σταθερή, που δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί τυχαία. Είναι αξιοσημείωτο ότι το 92% αυτών των μοτίβων (22 από τα 24) έχουν τυπωθεί από μεταλλικά δαχτυλίδια,¹⁹ ενώ μόλις το 8% από σφραγιδόλιθους, των οποίων ωστόσο το υλικό δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβέστερα (έναν σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου και έναν φακοειδή)²⁰ [Πιν. 16].

¹⁸ Οι συνολικά 24 Νεοανακτορικές σφραγιστικές παραστάσεις ταυροκαθαψίων κατανέμονται γεωγραφικά ως εξής: *Αρ. Κατ. 1-7* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 46-47* (Γουρνιά), *Αρ. Κατ. 48-53* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 93* (Κνωσός), *Αρ. Κατ. 102-106* (Σκλαβόκαμπος) και *Αρ. Κατ. 110-112* (Χανιά).

¹⁹ Πρόκειται, ειδικότερα, για τα: *Αρ. Κατ. 1-7, 46-47, 48-50, 52-53, 102-106, 110-112*.

²⁰ Πρόκειται, ειδικότερα, για τα: *Αρ. Κατ. 51* και *93*.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στις περιπτώσεις ΕνΔΤ με σκηνές ταυροκαθαψίων, τα οποία αν και προέρχονται από διαφορετικές Νεοανακτορικές θέσεις, έχουν τυπωθεί από το ίδιο μεταλλικό δαχτυλίδι. Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζει, ειδικότερα, τρεις ομάδες ΕνΔΤ: α) τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' Μ.Η. 497-499 από την Αγ. Τριάδα και Μ.Η. 628-629 από το Σκλαβόκαμπο, καθώς και τα noduli Μ.Η. 101 από τα Γουρνιά και Μ.Η. 1051 από την Κ. Ζάκρο έχουν όλα τυπωθεί από το ίδιο μεταλλικό δαχτυλίδι με παράσταση ταυροκαθαψίων. Τούτο σημαίνει, πως οι σφραγιστικές επιφάνειες/σφραγίδες *Αρ. Κατ. 2, 102, 46* και *53* που ευθύνονται, αντίστοιχα, για το τύπωμά τους, ουσιαστικά ταυτίζονται και αντιπροσωπεύουν ένα και μόνο δαχτυλίδι με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη. β) Τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' RMP 71974 από την Αγ. Τριάδα, Μ.Η. 102 από τα Γουρνιά και Μ.Η. 612 από το Σκλαβόκαμπο φέρουν σφραγιστικά αποτυπώματα, τα οποία προέρχονται επίσης από ένα και μόνο δαχτυλίδι με μεταλλική σφενδόνη. Επομένως, και στην περίπτωση αυτή οι σφραγιστικές επιφάνειες *Αρ. Κατ. 5, 47* και *103* που τα έχουν τυπώσει, αντιπροσωπεύουν ουσιαστικά ένα και το αυτό μεταλλικό δαχτυλίδι, στο οποίο απεικονίζεται ένα στάδιο των ταυροκαθαψίων, διαφορετικό από εκείνο που αποδίδεται στην πρώτη ομάδα «σφραγισμάτων». γ) Σε ένα άλλο δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη, που απεικονίζει ένα ακόμα διαφορετικό στάδιο κατά την εκτέλεση του άλματος, εικάζεται πως πρέπει να αποδοθούν τα σφραγιστικά αποτυπώματα πάνω στα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' Μ.Η. 516 από την Αγ. Τριάδα, Μ.Η. 625 από το Σκλαβόκαμπο και Μ.Η. 12 από την Κ. Ζάκρο. Ωστόσο, η ταύτιση αυτή - και, κατ' επέκταση, η ταύτιση των αντίστοιχων σφραγιστικών επιφανειών *Αρ. Κατ. 4, 105* και *48*, - δεν είναι απολύτως βέβαιη και οι απόψεις των ερευνητών δίστανται.²¹ Από το ίδιο δαχτυλίδι προέρχεται, ίσως, και η σκηνή ταυροκαθαψίων που απαντά πάνω σε «σφραγίσματα» από το Ακρωτήριο της Θήρας.²²

Το γεγονός ότι ορισμένα ΕνΔΤ έχουν τυπωθεί από το ίδιο μεταλλικό δαχτυλίδι και έχουν ανακαλυφθεί σε διαφορετικές θέσεις της Κρήτης - όπως στην Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο, το Σκλαβόκαμπο και τα Γουρνιά - υποδηλώνει, προφανώς, την ύπαρξη ενός συστηματικού δικτύου επικοινωνίας και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των διαφόρων Νεοανακτορικών κέντρων, στο πλαίσιο του οποίου το συγκεκριμένο σφραγιστικό μοτίβο -οι σκηνές ταυροκαθαψίων- φαίνεται να γνωρίζει ευρείας κλίμακας διάδοση. Επιπλέον, γίνεται σαφές ότι ορισμένα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, αν και καταγράφονται στον

²¹ Βλ., αναλυτικότερα, τις παρατηρήσεις στον Κατάλογο για τις *Αρ. Κατ. 4, 48* και *105*.

²² *Εργον* 1995, 54 Εικ. 38.

Κατάλογο με διαφορετική αρίθμηση,²³ αντιπροσωπεύουν ουσιαστικά ένα και το αυτό δαχτυλίδι - όπως οι περιπτώσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω: *Αρ. Κατ. 2 = Αρ. Κατ. 102 = Αρ. Κατ. 46 = Αρ. Κατ. 53 / Αρ. Κατ. 5 = Αρ. Κατ. 47 = Αρ. Κατ. 103 / Αρ. Κατ. 4 = Αρ. Κατ. 105 = Αρ. Κατ. 48* (:)]. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ο πραγματικός αριθμός των διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων με παραστάσεις ταυροκαθαψίων από τη Νεοανακτορική Κρήτη να μειώνεται, ουσιαστικά, από τις 24 σε τουλάχιστον 17/18.

Παρόλο που σε κάποια από τα υπό εξέταση σφραγιστικά αποτυπώματα (όπως π.χ. στα *Αρ. Κατ. 6, 7 και 111*) η αναγνώριση του απεικονιζόμενου θέματος ως σκηνή ταυροκαθαψίων αναφέρεται με κάποια επιφύλαξη, αυτό δε φαίνεται να επηρεάζει τη γενικότερη εντύπωση που διαμορφώνεται από τα μέχρι τώρα δεδομένα, ότι δηλαδή πρόκειται για ένα μοτίβο ιδιαίτερα δημοφιλές και ευρύτατα διαδεδομένο στο πλαίσιο της σφραγιστικής εικονογραφίας της Νεοανακτορικής περιόδου και, ειδικότερα, της ΥΜ Ι φάσης. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί η ποικιλία που χαρακτηρίζει τη σύνθεση αυτών των παραστάσεων, στις οποίες και αποδίδονται διαφορετικά στάδια κατά την εκτέλεση του άλματος από τον ταυροκαθάπτη.²⁴

Αυτή, ακριβώς, η συχνή απεικόνιση ταυροκαθαψίων πάνω σε σφραγιστικά μεταλλικά δαχτυλίδια και σφραγιδολίθους, όπως επίσης και ο σχεδόν αποκλειστικός περιορισμός τους σε καλλιτεχνικά μέσα, τα οποία θεωρούνται έκφραση της «επίσημης τέχνης»,²⁵ π.χ. σε τοιχογραφίες, λίθινα αγγεία με ανάγλυφο διάκοσμο, χάλκινα ειδώλια, αντικείμενα από ελεφαντοστό και χρυσό, κ.ο.κ., είχαν ως αποτέλεσμα το συγκεκριμένο εικονογραφικό θέμα να προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών ήδη από πάρα πολύ νωρίς,²⁶ οδηγώντας στη διατύπωση ποικίλων και συχνά αντιφατικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων.

Τα ερωτήματα που πλαισιώνουν τις παραστάσεις ταυροκαθαψίων είναι πολλά και, σε μεγάλο βαθμό, παραμένουν μέχρι και σήμερα αναπάντητα. Κατ' αρχάς, συχνά τίθεται υπό αμφισβήτηση εάν οι σκηνές αυτές αποδίδουν ένα πραγματικό γεγονός, μία δραστηριότητα δηλαδή που όντως ελάμβανε χώρα στη μινωική Κρήτη ή αν πρόκειται

²³ Η καταχώρηση αυτών των δαχτυλιδιών στον Κατάλογο με διαφορετικό Αρ. Ευρετ. οφείλεται, αφενός, στο ότι τα σφραγιστικά τους αποτυπώματα απαντούν σε ΕνΔΤ που βρέθηκαν σε διαφορετικές Νεοανακτορικές θέσεις και, αφετέρου, στο ότι ουσιαστικά αγνοούμε την αρχική προέλευση του κάθε δαχτυλιδιού που ευθύνεται για το τύπωμά τους.

²⁴ Για τους κύριους τύπους, ή «σχήματα», απεικόνισης των ταυροκαθαψίων, βλ. αναλυτικότερα: YOUNGER 1976, 125-137 / YOUNGER 1983a, 72-80 / YOUNGER 1995b, 507-546.

²⁵ MARINATOS N. 1994, 92-93.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά: PM III, 203-232 / REICHEL 1909, 85-99 / WARD 1968, 117-122 / ΑΛΕΞΙΟΥ 1964, 116-121 / PİLALI-PAPASTERIOU 1985, 97, 142-144. Για περαιτέρω βιβλιογραφία, βλ. YOUNGER 1995b, 507 σημ. 2.

απλώς για ένα σύγχρονο μύθο και, επομένως, για παραστάσεις με συμβολικό ή, ακόμα, και αλληγορικό περιεχόμενο.²⁷ Ο J.A.MacGillivray²⁸ συγκαταλέγεται μεταξύ των ερευνητών, που αρνούνται να δεχτούν πως τέτοιου είδους άλματα – όπως αυτά απεικονίζονται στη μινωική τέχνη - μπορούσαν πράγματι να εκτελούνται πάνω από ταύρους, είτε στην Κρήτη είτε οπουδήποτε αλλού, τόσο λόγω της δυσκολίας τους όσο και της επικινδυνότητάς τους. Έτσι, αποδίδει στις μινωικές εικονογραφήσεις αυτού του θέματος μία αμιγώς μεταφορική ερμηνεία, υποστηρίζοντας ότι απεικονίζουν αστερισμούς και, επομένως, εξυπηρετούσαν στο να ανακαλούν στη μνήμη το αστρικό ημερολόγιο, τόσο για τον υπολογισμό του χρόνου όσο και για τη ναυσιπλοΐα. Κατά τη γνώμη μου, η άποψη αυτή, όσο κι αν φαίνεται υπερβολική ή ακόμα και ευφάνταστη, είναι ενδεικτική των ανεξάντλητων πιθανών ερμηνειών που πλαισιώνουν τις παραστάσεις ταυροκαθαψίων.

Ωστόσο, οι περισσότεροι μελετητές – άλλοτε με κάποια επιφύλαξη και άλλοτε χωρίς ενδοιασμούς – φαίνεται να αποδέχονται την τέλεση των ταυροκαθαψίων ως μία πραγματική πτυχή της ζωής των Μινωιτών και επιχειρούν να δώσουν απάντηση σε σειρά ερωτημάτων, αναφορικά με την ταυτότητα των ταυροκαθαπτών (αν ήταν άνδρες ή γυναίκες, αν προέρχονταν από την αριστοκρατία της μινωικής κοινωνίας ή αν ήταν δούλοι ή απλώς διασκεδαστές, κ.ο.κ.)²⁹, με το πού ελάμβανε χώρα η συγκεκριμένη δραστηριότητα (στις κεντρικές αυλές των «ανακτόρων» ή σε κάποιου είδους υπαίθριες αρένες)³⁰, πόσο συχνά πραγματοποιούνταν³¹ και, κυρίως, τι χαρακτήρα είχε και ποιο ήταν το κίνητρο και ο σκοπός της τέλεσής της.

Στο σημείο αυτό, θα γίνει μία σύντομη αναφορά στις ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που αφορούν στο τελευταίο από τα προαναφερθέντα ερωτήματα, προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα ο χαρακτήρας και ο συμβολισμός αυτών των σκηνών και, κατ' επέκταση, η τόσο συχνή εμφάνισή τους στη σφραγιστική εικονογραφία της Νεοανακτορικής περιόδου. Και στην περίπτωση αυτή, οι απόψεις των μελετητών δίστανται. Ορισμένοι³² υποστηρίζουν πως τα ταυροκαθάψια συνιστούν απλώς ένα πολύ δημοφιλές άθλημα με καθαρά «κοσμικό» χαρακτήρα. Άλλοι³³ δέχονται πως πρόκειται για ένα

²⁷ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. ενδεικτικά PINSENT 1983, 259-271.

²⁸ MACGILLIVRAY 2000, 53-55 και, ειδικότερα, 54: “*I don't believe that any actual person ever leaped over a bull's back in Crete or anywhere else. I think that the paintings depict constellations*”.

²⁹ Βλ. ενδεικτικά: MARINATOS N. 1989a, 24, 26-32 / MARINATOS N. 1994, 90-93 / YOUNGER 1995b, 515-516, 521.

³⁰ Βλ. ενδεικτικά, WARD 1968, 117-122 / YOUNGER 1995b, 512-515.

³¹ Βλ. ενδεικτικά, YOUNGER 1995b, 521.

³² NILSSON 1950, 374.

³³ Για τον ιερό χαρακτήρα του ταύρου και τη θρησκευτική σημασία των ταυροκαθαψίων στη μινωική Κρήτη, βλ.: ΑΛΕΞΙΟΥ 1964, 85-86, 98-99, 116-117 / ΠΛΑΤΩΝ N. 1974, 251-252 / ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 35-43 / ΠΙΛΑΛΙ-ΡΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1985, 142-144 / RICE 1998, 198-219.

αγώνισμα με προφανή ιερό χαρακτήρα και θρησκευτική σημασία, η οποία απορρέει, ως επί το πλείστον, από την υπόθεση ότι ο ταύρος είτε ταυτιζόταν με θεότητα είτε ήταν ιερό ζώο που λατρευόταν από τους Μινωίτες. Η L.Hitchcock³⁴ προτείνει, ειδικότερα, τον πιθανό συσχετισμό του ταύρου - ιδιαίτερα στην Κνωσό - με τη λατρεία ενός θεού, ο οποίος θα συνδεόταν με τα καιρικά φαινόμενα, κατ' αντιστοιχία ίσως σε μία μινωική εκδοχή του Δία. Η άποψή της - βασιζόμενη, ως επί το πλείστον, σε παράλληλα από την Εγγύ Ανατολή - δεν μπορεί ωστόσο να αξιολογηθεί πέρα από το πλαίσιο απλά και μόνο μίας εικασίας. Όμως, ακόμα και η γενικότερη ιδέα της ταύτισης του ταύρου με ιερό ζώο ή θεό στο πλαίσιο της μινωικής θρησκείας δεν γίνεται καθολικά αποδεκτή.³⁵

Απ' την άλλη πλευρά, οι περισσότεροι ερευνητές αποδέχονται ότι τα ταυροκαθάψια ήταν κάτι περισσότερο από ένα απλό άθλημα και επιχειρούν, ειδικότερα, να καθορίσουν το ευρύτερο κοινωνικό/ θρησκευτικό πλαίσιο, στο οποίο και πραγματοποιούνταν. Σύμφωνα με την πιο διαδεδομένη άποψη,³⁶ πρόκειται για ένα αγώνισμα με τελετουργικό χαρακτήρα, το οποίο ουσιαστικά πραγματώνει την ιδέα της αντιπαράθεσης του ανθρώπου με ένα τόσο δυνατό και επικίνδυνο ζώο, όπως ο ταύρος. Η επιτυχής εκτέλεση του άλματος προϋπέθετε ιδιαίτερη σωματική ικανότητα και δεξιότητες, καθώς και ανάλογη ευφυΐα εκ μέρους του ταυροκαθάπτη. Έτσι, η κοινωνική και συμβολική σημασία των ταυροκαθαψίων θα μπορούσε να συσχετίζεται με μία έκφραση της υπεροχής του ανθρώπου απέναντι στη φύση. Η τέλεσή τους, κατ' επέκταση, θα ταυτιζόταν με μία δοκιμασία ικανοτήτων και επιδεξιότητας, στο πλαίσιο υποτιθέμενων «τελετών ενηλικίωσης» των νεαρών ταυροκαθαπτών. Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί η άποψη,³⁷ ότι επρόκειτο για μία δραστηριότητα, η οποία συνδεόταν γενικότερα με την αριστοκρατία της Νεοανακτορικής κοινωνίας: τα μέλη της μινωικής ελίτ, μετέχοντας σε ένα τέτοιου είδους τελετουργικό αγώνισμα, βεβαίωναν και επιδείκνυαν μέσω των απαιτούμενων ικανοτήτων τους την κοινωνική τους θέση και ισχύ. Η απεικόνιση των ταυροκαθαψίων πάνω σε σφραγιστικά μεταλλικά δαχτυλίδια και σφραγιδολίθους θα μπορούσε, επομένως, να προσλάβει εμβληματική σημασία, καθιστώντας τις ίδιες τις σφραγίδες τεχνουργήματα γοήτρου και φορείς μίας εικονογραφίας ισχύος.³⁸

³⁴ HITCHCOCK 2000, 92-94.

³⁵ Τη γενικότερα αποδεκτή ταύτιση του ταύρου με ιερό ζώο ή, ακόμα, και με θεότητα στο πλαίσιο της μινωικής θρησκείας φαίνεται να αμφισβητούν, π.χ., οι J.Pinsent (PINSENT 1983, 260-261) και N.Marinatos (MARINATOS N. 1999, 481).

³⁶ Βλ. ενδεικτικά: MARINATOS N. 1989a, 23-32 / MORGAN 1998, 17-31 / YOUNGER 1995b, 521-523.

³⁷ MARINATOS N. 1994, 89-93. Βλ. επίσης, CROWLEY 1995, 488, 489.

³⁸ MARINATOS N. 1994, 92-93.

Οι παραπάνω απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες, πίσω από την τέλεση των ταυροκαθασιών υποβόσκει η ιδέα ενός τελετουργικού/συμβολικού αγώνα μεταξύ ανθρώπου και ζώου/φύσης, αν και αρκετά ενδιαφέρουσες, δεν είναι καθολικά αποδεκτές. Η H.Wingerath,³⁹ π.χ., διατείνεται πως οι παραστάσεις των ταυροκαθασιών πάνω σε σφραγίδες, σφραγίσματα και άλλα καλλιτεχνικά μέσα αποτυπώνουν μάλλον μία τελετουργική δραστηριότητα, η οποία ελάμβανε χώρα στο πλαίσιο εορτών και αποσκοπούσε στην υποταγή και σύλληψη του ταύρου, με απώτερο στόχο τη θυσία του. Ωστόσο, εάν μετά το αγώνισμα ακολουθούσε πράγματι θυσία του ζώου, αν και πιθανό, παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανεπιβεβαίωτο.⁴⁰ Ο J.G Younger,⁴¹ από την άλλη πλευρά, προτείνει πως η τέλεση των ταυροκαθασιών θα μπορούσε να συσχετίζεται με μία τελετουργική πρακτική, η οποία θα εξασφάλιζε μία είδους οικειοποίηση της δύναμης του ταύρου. Κατά τη γνώμη μου, παρόλο που ο τελετουργικός χαρακτήρας των ταυροκαθασιών δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί, ο απώτερος στόχος που θα εξυπηρετούσε ένα τέτοιου είδους άθλημα μόνο υποθετικά μπορεί να προσεγγιστεί.

Ένα στοιχείο που, επιπλέον, έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον των ερευνητών εδώ και πολλά χρόνια, είναι η εντυπωσιακά ευρείας κλίμακας διάδοση των τοιχογραφικών, κυρίως, απεικονίσεων ταυροκαθασιών και, γενικότερα, ταύρων στο «ανάκτορο» της Κνωσού, σε αντίθεση με την εμφανώς πιο αμυδρή και πενιχρή αντιπροσώπηση τέτοιων παραστάσεων στις υπόλοιπες θέσεις του νησιού και, ιδιαίτερα, στα υπόλοιπα «ανάκτορα». Η παρατήρηση αυτή έχει οδηγήσει στην υπόθεση,⁴² ότι τα ταυροκαθάψια θα αποτελούσαν ένα, κατά κύριο λόγο, Κνωσιακό άθλημα και ότι οι απεικονίσεις τους θα χαρακτήριζαν, κατά τρόπο ιδιαίτερο, την Κνωσό σε σχέση με τις άλλες θέσεις στην Κρήτη. Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα, οι B.P. & E.Hallager⁴³ διατύπωσαν πρόσφατα την άποψη, ότι οι εικονογραφικές αποδόσεις τόσο των σκηνών ταυροκαθασιών όσο και του ταύρου *per se* πάνω σε τοιχογραφίες και «σφραγίσματα» αποτελούσαν, ίσως, σύμβολο εξουσίας για τον ηγεμόνα της Κνωσού και «έμβλημα» του «ανακτόρου» της. Κατ' επέκταση, η παρουσία τους πάνω σε ΕνΔΤ που βρέθηκαν σε άλλα Νεοανακτορικά κέντρα του νησιού, θα αντανάκλούσε την εξουσία της Κνωσού και θα υποδήλωνε, παράλληλα, ότι οι υπόλοιπες θέσεις αναγνώριζαν, ως ένα βαθμό, τον Κνωσιακό συμβολισμό τής εν λόγω εικονογραφίας, τουλάχιστον κατά

³⁹ WINGERATH 1995, 85-86.

⁴⁰ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά YOUNGER 1995b, 518-521 και RICE 1998, 204, 218-219. Βλ. επίσης την άποψη του P.Misch στο YOUNGER 1995b, 559 (“Discussion”).

⁴¹ YOUNGER 1995b, 558 (“Discussion”).

⁴² YOUNGER 1995b, 521-523.

⁴³ HALLAGER B.P. & E. 1995, 547-559.

την ΥΜ Ι περίοδο, όπου και χρονολογούνται τα περισσότερα «σφραγίσματα» με σκηνές ταυροκαθασιών. Η ερμηνεία της χρήσης αυτών των παραστάσεων στο πλαίσιο μίας πολιτικής προπαγάνδας εκ μέρους της Κνωσού,⁴⁴ αν και αρκετά ενδιαφέρουσα, παραμένει – κατά τη γνώμη μου – σε μεγάλο βαθμό υποθετική, ιδιαίτερα από τη στιγμή που συνδέεται στενά με ένα από τα πλέον συζητήσιμα και αμφιλεγόμενα θέματα, αυτό του πολιτικού καθεστώτος της Κρήτης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο και, ειδικότερα, του οικονομικού και πολιτικού ρόλου που διαδραμάτιζε η Κνωσός στο νησί την εποχή αυτή. Ωστόσο, το ζήτημα αυτό θα αναλυθεί εκτενέστερα στο Κεφάλαιο Ε αυτής της μελέτης.

Από τη συνοπτική αυτή παρουσίαση των διαφόρων απόψεων πάνω στις παραστάσεις ταυροκαθασιών, γίνεται εμφανές πως πρόκειται για ένα σφραγιστικό – και όχι μόνο – εικονογραφικό θέμα, το οποίο πλαισιώνεται από ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Δεχόμενοι ότι πρόκειται για ένα αγώνισμα που πραγματικά ελάμβανε χώρα στη Νεοανακτορική Κρήτη, ο τελετουργικός του χαρακτήρας είναι σε μεγάλο βαθμό ευλογοφανής. Υπό το πρίσμα αυτό, το συγκεκριμένο εικονογραφικό θέμα φαίνεται να συσχετίζεται, άμεσα ή έμμεσα, με τη μινωική θρησκεία.⁴⁵ Η επιπλέον αναγνώρισή του ως μία ενδεχόμενη εμβληματική εικονογραφία ισχύος – ίσως ακόμα και πολιτικά χρησιμοποιούμενης – επιβεβαιώνει, με τον πιο σαφή τρόπο, πως πρόκειται για ένα μοτίβο με ιδιαίτερη σημασία και συμβολικό χαρακτήρα, είτε αυτόν τον αναζητήσουμε αποκλειστικά στο πλαίσιο του θρησκευτικού κύκλου είτε σε ένα ευρύτερο κοινωνικό ή, ακόμα, και πολιτικό πεδίο.

Δ.3, β) Παραστάσεις Ανθρώπινης Μορφής και Ζώου

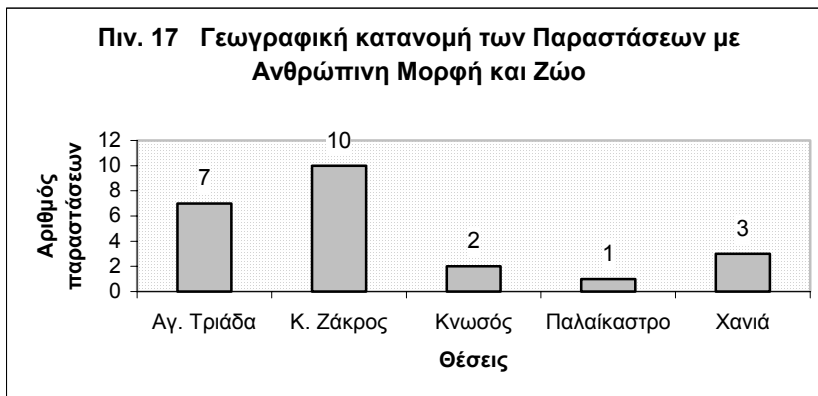
Η αμέσως πολυπληθέστερη εικονογραφική ενότητα – μετά τις σκηνές ταυροκαθασιών – είναι οι παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου. Πιο συγκεκριμένα, στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ, οι

⁴⁴ Την άποψη των B.P. & E.Hallager συμμερίζεται και η M.C.Shaw, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «Τα ταυροκαθάγια συνιστούν μία περίπτωση, όπου ένα θέμα με αναμφισβήτητους λατρευτικούς συσχετισμούς έρχεται να εκφράσει, επιπλέον, πολιτική ιδεολογία. Αυτό καθιστά το θέμα ένα ιδεώδες θεοκρατικό σύμβολο» (SHAW 1997, 497-499, 501).

⁴⁵ Δεν είναι, ίσως, τυχαίο που οι περισσότεροι μελετητές ταξινομούν τις σκηνές ταυροκαθασιών στην ευρύτερη εικονογραφική ενότητα των θρησκευτικών παραστάσεων. Βλ. ενδεικτικά: ΑΛΕΞΙΟΥ 1964, 116-121 (στο πλαίσιο του κεφαλαίου «Μινωική Θρησκεία») / WINGERATH 1995, 85-86 (υπό την ενότητα “Kultdarstellungen”) / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 28 (υπό τον εικονογραφικό κύκλο «Θρησκευτικές παραστάσεις ή θέματα που σχετίζονται με τη θρησκεία»). Η Α.Tamvaki (ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 270), επίσης, υποστηρίζει πως τα ταυροκαθάγια, πιθανόν, ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των σκηνών που απεικονίζουν θρησκευτικές ή τελετουργικές πρακτικές, ενώ ανάλογη είναι και η θέση της Α.Πιλάλη-Παπαστερίου (PILALI-PAPASTERIOU 1985, 144).

23 (ποσοστό 17,96%) ταξινομούνται σε αυτή τη θεματική κατηγορία (*Αρ. Κατ. 9-15, 56-65, 94-95, 100, 115-117*)⁴⁶ [Πιν. 14].

Οι παραστάσεις αυτές εμφανίζουν μία αρκετά ευρεία γεωγραφική κατανομή, καθώς απαντούν πάνω σε ΕνΔΤ στις πέντε από τις οκτώ υπό εξέταση θέσεις (Πιν. 17).⁴⁷ Η συντριπτική πλειονότητά τους προέρχεται, ειδικότερα, από την Κ. Ζάκρο και την Αγ. Τριάδα, ενώ πιο πενιχρή είναι η αντιπροσώπευσή τους στα Χανιά, την Κνωσό και το Παλαίικαστρο. Από την άλλη πλευρά, η απουσία τους από τα Γουρνιά, τον Πύργο-Μύρτου και το Σκλαβόκαμπο, ίσως, οφείλεται απλώς στο γεγονός ότι οι θέσεις αυτές έχουν δώσει, γενικότερα, περιορισμένο αριθμό Νεοανακτορικών ΕνΔΤ.

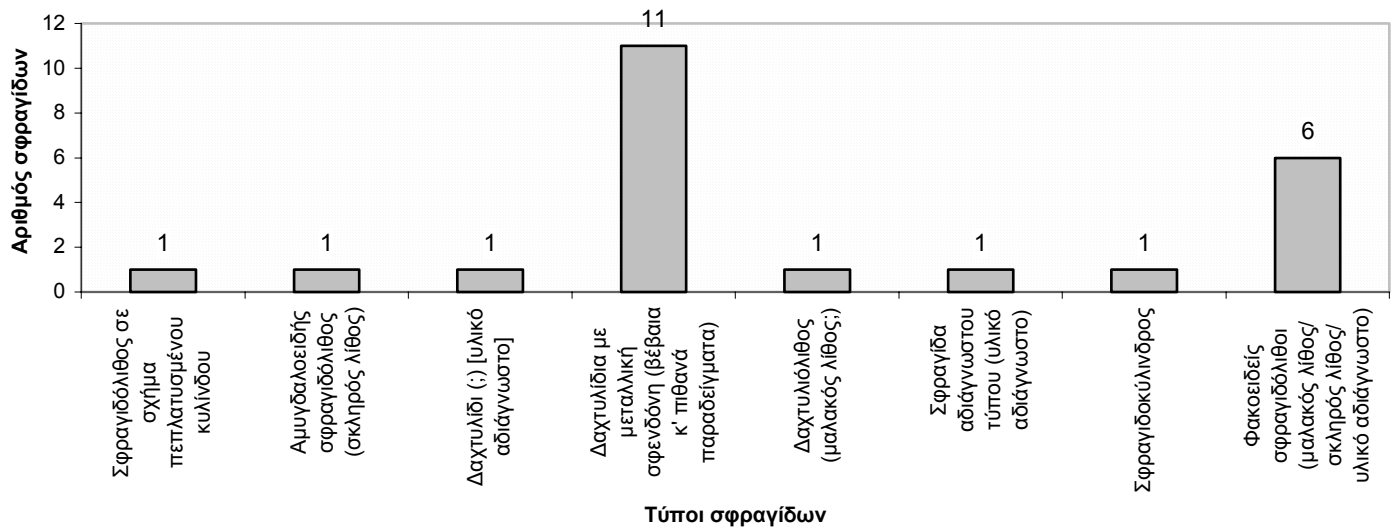
Αξίζει να σημειωθεί, πως οι παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου δεν συνδέονται, κατά τρόπο ιδιαίτερο, με ένα συγκεκριμένο τύπο σφραγιστικών επιφανειών. Αντιθέτως, για το τύπωμά τους έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο μεταλλικά δαχτυλίδια όσο και σφραγιδόλιθοι (Πιν. 18). Πιο συγκεκριμένα, από τις συνολικά 23 σφραγιστικές παραστάσεις, οι 11 –ένα αρκετά αξιόλογο ποσοστό (σχεδόν το 48%)– προέρχονται, άλλοτε με βεβαιότητα και άλλοτε με επιφύλαξη, από δαχτυλίδια με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη,⁴⁸ ενώ 9 από σφραγιδόλιθους διαφόρων τύπων, κυρίως όμως φακοειδούς σχήματος, κατασκευασμένους τόσο από σκληρούς όσο και μαλακούς

⁴⁶ Πρέπει να διευκρινιστεί, πως στη συγκεκριμένη εικονογραφική ενότητα συμπεριλαμβάνονται εδώ οι παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου, στις οποίες η σχέση ανάμεσα στα δύο αυτά κύρια εικονογραφικά στοιχεία είναι, σε μεγάλο βαθμό, ασαφής ή διφορούμενη. Αντιθέτως, δεν περιλαμβάνονται σκηνές, στις οποίες να μην απεικονίζεται ανθρώπινη μορφή και ζώο, αλλά χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη σαφήνεια τόσο ως προς το απεικονιζόμενο θέμα όσο και την ερμηνείας τους (όπως, π.χ., οι σκηνές ταυροκαθαψίων, κυνηγιού, θυσίας ζώου, άρματος με αρματηλάτη, καθώς και η μοναδική σκηνή αρμέγματος).

⁴⁷ Οι συνολικά 23 Νεοανακτορικές σφραγιστικές παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου κατανέμονται γεωγραφικά ως εξής: *Αρ. Κατ. 9-15* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 56-65* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 94-95* (Κνωσός), *Αρ. Κατ. 100* (Παλαίικαστρο) και *Αρ. Κατ. 115-117* (Χανιά).

⁴⁸ Πρόκειται για τις: *Αρ. Κατ. 9- 11, 15, 59- 60, 62, 65, 95, 100, 115*.

Πιν. 18 Τύποι Σφραγίδων/Σφραγιστικών Επιφανειών με Παραστάσεις Ανθρώπινης Μορφής και Ζώου

λίθους.⁴⁹ Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η χρήση ενός δαχτυλιδιού με σφενδόνη από μαλακό λίθο (Αρ. Κατ. 58). [Βλ. αναλυτικότερα, Πιν. 18]

Η συγκεκριμένη εικονογραφική ενότητα χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία, όσον αφορά τόσο στο φύλο των απεικονιζόμενων ανθρώπινων μορφών και στα είδη των ζώων, όσο και στον τρόπο της σύνθεσης γενικότερα. Κατ' αρχήν, στις περισσότερες παραστάσεις (σε 13) η μορφή αναγνωρίζεται ως *γυναικεία* (Αρ. Κατ. 9-13, 56-61, 115-116) και αποδίδεται σε ποικίλες στάσεις: καθιστή, όρθια, με λυγισμένα πόδια ή, ακόμα, και σε κίνηση. Κατά κανόνα, επίσης, απεικονίζεται απέναντι από το ζώο, είτε στο δεξί είτε στο αριστερό άκρο της παράστασης. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, απλώνει το χέρι της προς αυτό, σαν να το ταΐζει (Αρ. Κατ. 10, 115) ή το κρατά σηκώνοντάς το ψηλά (Αρ. Κατ. 56, 116). Σε ένα και μόνο παράδειγμα (Αρ. Κατ. 13) αποδίδεται να ιππεύει το ζώο (ένα «Μινωικό Δράκο»). Ανάλογη ποικιλία παρατηρείται και στα είδη των τετραπόδων που συσχετίζονται με γυναικείες μορφές. Στις περιπτώσεις, όπου το ζώο μπορεί να αναγνωριστεί με σχετική ασφάλεια –κάτι που δεν είναι πάντα εφικτό–, αυτό ταυτίζεται, ως επί το πλείστον, με κατσίκα ή αίγαγρο και, σπανιότερα, με λιοντάρι, κάπρο ή ακόμα και πίθηκο/κυνοκέφαλο. Η μοναδική περίπτωση απεικόνισης φανταστικού/μυθικού ζώου είναι εκείνη του «Μινωικού Δράκου» (Αρ. Κατ. 13).

Οι παραστάσεις με απεικόνιση *ανδρικής μορφής* και ζώου είναι λιγότερες αριθμητικά (9) [Αρ. Κατ. 14-15, 62-64, 94-95, 100, 117] και χαρακτηρίζονται από

⁴⁹ Πρόκειται για τις: Αρ. Κατ. 12, 14, 56-57, 61, 63, 94, 116-117.

μεγαλύτερη τυποποίηση.⁵⁰ Κατ' αρχήν, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις η μορφή αποδίδεται όρθια. Επιπλέον, κατά κανόνα απεικονίζεται να βαδίζει είτε μπροστά από το ζώο (δηλαδή σε πρώτο επίπεδο) είτε πίσω από αυτό. Σε ελάχιστα παραδείγματα (*Αρ. Κατ. 14, 62*) φαίνεται να κρατά και να σηκώνει στα χέρια της το ζώο. Τα απεικονιζόμενα τετράποδα ταυτίζονται κυρίως με λιοντάρια και, σπανιότερα, με σκυλιά, κατσίκες ή βοοειδή.

Όπως ήδη έχει επισημανθεί, η συγκεκριμένη εικονογραφική ενότητα πλαισιώνεται με σοβαρά προβλήματα ερμηνείας, καθώς σε αρκετές παραστάσεις η σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη μορφή και το ζώο παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής. Ένα από τα κύρια ερωτήματα αφορά στη φύση και/ή στην ιδιότητα της απεικονιζόμενης μορφής: Θα πρέπει να ταυτιστεί με θεό/ά ή με θνητό; Ακόμα, όμως, και στην τελευταία περίπτωση, είναι δύσκολο να καθοριστεί αν πρόκειται για κάποια ιερατική μορφή, για ένα πρόσωπο με υψηλή κοινωνική θέση ή, ακόμα, και για κοινό θνητό. Πιο συγκεκριμένα, για αρκετές από τις παραστάσεις αυτές είναι ευρέως αποδεκτό πως η απεικονιζόμενη μορφή (ανδρική ή γυναικεία) ταυτίζεται με θεό ή θεά. Αυτό ισχύει, κυρίως, για τις σκηνές όπου η μορφή συνοδεύεται από λιοντάρι (*Αρ. Κατ. 15, 63, 95*)⁵¹ ή από κάποιο μυθικό/φανταστικό ζώο, όπως π.χ. το «Μινωικό Δράκο» (*Αρ. Κατ. 13*).⁵² Επίσης, ως θεές είθισται να αναγνωρίζονται οι γυναικείες μορφές που αποδίδονται να ταΐζουν κατσίκια ή αίγαγρο, όπως στα *Αρ. Κατ. 10* και *115*.⁵³

Εάν δεχτούμε ότι η ανθρώπινη μορφή ταυτίζεται, όντως, με θεό/ά - τουλάχιστον στις προαναφερθείσες σκηνές - τότε το απεικονιζόμενο ζώο θα πρέπει να κατανοηθεί ως συνοδός/σύμβολο της θεότητας. Αυτό παραπέμπει έμμεσα στο γνωστό εικονογραφικό μοτίβο της «Πότνιας/ Πότη Θηρών», το οποίο θεωρείται πως αντιπροσωπεύει μία θεότητα που επιδεικνύει έλεγχο ή κυριαρχία πάνω στα ζώα και, κατ' επέκταση, ερμηνεύεται ως σύμβολο ισχύος ή ελέγχου της φύσης και ίσως, επίσης, ως σύμβολο προστασίας.⁵⁴

⁵⁰ Από τις 23 σφραγιστικές παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου, μόνο σε μία (*Αρ. Κατ. 65*) δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί αν η μορφή ταυτίζεται με άνδρα ή γυναίκα, κυρίως λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης του ίδιου του σφραγιστικού αποτυπώματος.

⁵¹ Βλ. ενδεικτικά ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 270 και σημ. 105, όπου το μοτίβο αυτό περιγράφεται, γενικότερα, ως “*The God or Goddess with a lion*”.

⁵² Για την πιθανή ταύτιση της γυναικείας μορφής που ιππεύει «Μινωικό Δράκο» με θεότητα (*Αρ. Κατ. 13*), βλ. ενδεικτικά: THOMAS & WEDDE 2001, 10 σημ. 35 / ALEXANDRI 1994, 39. Γενικότερα, για το μοτίβο της γυναικείας μορφής που ιππεύει «Δράκο» (“*The Dragon Rider*”), βλ. επίσης CROWLEY 1995, 486-487, 489.

⁵³ Βλ. ενδεικτικά: ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 85-87 («*Η Θεά τρέφει την αίγαγρο*») / ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 270 και σημ. 106. Οι γυναικείες μορφές των παραστάσεων *Αρ. Κατ. 10, 115*, αλλά και *11*, αναγνωρίζονται και από τον St.Hiller ως καθιστές γυναικείες θεότητες που συνοδεύονται από κατσίκια (HILLER 2001, 293-304 και, ειδικότερα, 295, 301). Βλ. επίσης REHAK 2000, 274 και σημ. 36.

⁵⁴ Βλ. αναλυτικότερα BARCLAY 2001, 373-386.

Η απόδοση ορισμένων τουλάχιστον παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου στον ευρύτερο εικονογραφικό τύπο της «Πότνιας/ Πότη Θηρών» παρουσιάζει, ωστόσο, κάποιες δυσκολίες. Κατ' αρχήν, ο τρόπος και η δομή της σύνθεσης στις παραστάσεις που εξετάζονται εδώ, απομακρύνεται αρκετά από το συμβατικό και καθιερωμένο τρόπο απόδοσης του συγκεκριμένου μοτίβου, όπου - στο πλαίσιο μίας εραλδικής σύνθεσης - μία κεντρική ανθρώπινη μορφή πλαισιώνεται από δύο ίδια, υποτελή ζώα.⁵⁵ Επομένως, εάν υποθεθεί, πως κάποιες από τις υπό εξέταση παραστάσεις μπορούν να αποδοθούν σε αυτό τον εικονογραφικό τύπο, τότε θα πρέπει να δεχτούμε πως πρόκειται για μία αρκετά διαφοροποιημένη παραλλαγή του. Ωστόσο, μία τέτοια συλλογιστική πορεία μπορεί να οδηγήσει στη γενίκευση, ότι κάθε σκηνή που περιλαμβάνει ανθρώπινη μορφή και ζώο, απεικονίζει «Πότνια/ Πότη Θηρών», κάτι που σίγουρα είναι υπερβολικό. Αντιθέτως, ο τρόπος και η δομή της σύνθεσης αρκετών παραστάσεων με μία καθιστή γυναικεία μορφή, την οποία πλησιάζει κάποιο ζώο, ίσως παραπέμπει περισσότερο σε μία παραλλαγή ενός άλλου, ευρέως διαδεδομένου εικονογραφικού τύπου, εκείνου με μία καθιστή θεότητα που προσεγγίζεται από έναν ή περισσότερους λάτρεις.⁵⁶ Με βάση τον τελευταίο εικονογραφικό παραλληλισμό, θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι η καθιστή γυναίκα με ένα και μόνο ζώο απέναντί της ταυτίζεται με θεά γενικότερα, όχι όμως απαραίτητα και με την «Πότνια Θηρών», τουλάχιστον όπως μάς είναι γνωστή από τον καθιερωμένο εικονογραφικό τύπο της.

Επιπλέον, ενώ στην τέχνη της Κλασικής Ελλάδας, οι θεοί/ές συνοδεύονται από ζώα, τα οποία από μόνα τους αρκούν για να γίνει αναφορά σε θεότητα, για τα δεδομένα της Εποχής Χαλκού κάτι τέτοιο δεν μπορεί να τεκμηριωθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Κανένα από τα ζώα που εμφανίζονται στη μινωική-μυκηναϊκή τέχνη δεν μπορεί να κατανοηθεί *a priori* ως συνδεδεμένο αποκλειστικά και μόνο με θεότητα, τουλάχιστον με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα.⁵⁷ Αυτό ισχύει ακόμα και για το λιοντάρι, το οποίο απεικονίζεται σε ποικίλα εικονογραφικά συμφραζόμενα, όπως π.χ. σαν κυνηγός αλλά και σαν θήραμα, συσχετιζόμενο με θεότητες, αλλά και ως ισχυρό πολιτικό σύμβολο. Σωστά, λοιπόν, κατά τη γνώμη μου, οι C.G.Thomas & M.Wedde⁵⁸ επισημαίνουν ότι «*απαιτείται εξαιρετική προσοχή κατά την ερμηνεία των σκηνών, όπου αυτό [το λιοντάρι] απεικονίζεται*». Η διάσταση των

⁵⁵ Για το μοτίβο της «Πότνιας Θηρών», βλ. αναλυτικότερα POTNIA. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον τόμο αυτό παρουσιάζουν, ειδικότερα, τα άρθρα: THOMAS & WEDDE 2001, 3-14 / ΚΟΡΑΚΑ 2001, 15-27 / HILLER 2001, 293-304 / BARCLAY 2001, 373-386. Για τον συγκεκριμένο εικονογραφικό τύπο, βλ. επίσης CROWLEY 1995, 486-487, 489.

⁵⁶ THOMAS & WEDDE 2001, 9 / WINGERATH 1995, 61.

⁵⁷ THOMAS & WEDDE 2001, 9.

⁵⁸ THOMAS & WEDDE 2001, 9.

απόψεων, που χαρακτηρίζει την ερμηνεία πολλών παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και λιονταριού, αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στα ακόλουθα παραδείγματα. Τα *Αρ. Κατ. 15, 63* και *95* ερμηνεύονται συνήθως ως απεικονίσεις θεών που συνοδεύονται από λιοντάρι.⁵⁹ Ωστόσο, η ταύτιση της ανδρικής μορφής με θεό δε θεωρείται απόλυτα εγγυημένη και, για αυτό, δε γίνεται καθολικά αποδεκτή.⁶⁰ Ακόμα και η παράσταση *Αρ. Κατ. 94*, η οποία συχνά περιγράφεται ως «Οπλισμένος άνδρας/ Θεός συνοδευόμενος από λιοντάρι»⁶¹ φαίνεται να προσλαμβάνει μία νέα σημασία, μετά από την πιο πρόσφατη ταύτιση του ζώου/συνοδού με σκυλί, οδηγώντας ακόμα και σε μία πιθανολογούμενη ερμηνεία της ανδρικής μορφής ως κυνηγού.⁶²

Ωστόσο, για ορισμένες από τις υπό εξέταση παραστάσεις, η ταύτιση της απεικονιζόμενης μορφής (ανδρικής ή γυναικείας) με θεότητα μπορεί να αποκλειστεί με σχετικά μεγαλύτερη βεβαιότητα. Αυτό ισχύει, π.χ., για τις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 9, 62* και *117*, οι οποίες παραπέμπουν περισσότερο σε σκηνές καθημερινού/αγροτικού βίου, κυρίως λόγω του τρόπου που η μορφή φαίνεται να συσχετίζεται με το απεικονιζόμενο ζώο.⁶³ Πολύ πιο αινιγματική και δύσκολα ερμηνεύσιμη παραμένει η παράσταση *Αρ. Κατ. 100* από το Παλαίικαστρο, καθώς δεν είναι σαφές αν πρόκειται για μία σκηνή κυνηγιού ελαφιού ή για μία ακόμα ιδιόμορφη, και σχεδόν μοναδική, παραλλαγή του γνωστού εικονογραφικού μοτίβου «Πόσις Θηρών».⁶⁴ Προβληματική είναι και η ερμηνεία της σφραγιστικής παράστασης με απεικόνιση μίας όρθιας γυναικείας μορφής απέναντι από έναν καθιστό

⁵⁹ Βλ. ενδεικτικά ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 270, όπου ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος περιγράφεται, γενικότερα, ως “*The God or Goddess with a lion*” και εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία των σκηνών που απεικονίζουν θρησκευτικές ή λατρευτικές πρακτικές. Για την ταύτιση των μορφών με θεότητα, βλ. επίσης ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Ν. 1993, 169-171. Η Μ. Panagiotaki, αναφερόμενη στην παράσταση *Αρ. Κατ. 95*, θεωρεί πιθανότερο ότι η απεικονιζόμενη μορφή ταυτίζεται με προστάτη ζώων (και, άρα, θεό), παρά με κυνηγό, καθώς δεν αποδίδεται σε βίαιη ή επιθετική στάση (ΠΑΝΑΓΙΟΤΑΚΙ 1999, 117, Cat. no. 251, 262).

⁶⁰ Βλ. ενδεικτικά THOMAS & WEDDE 2001, 9 και σημ. 35.

⁶¹ EVANS 1902-3, 59 Fig. 38. Βλ., επίσης, ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 270 και σημ. 105.

⁶² Για την πιθανή ερμηνεία της συγκεκριμένης μορφής ως κυνηγού, βλ. PINI 1990a, 53, Pl. VIIa-b / PINI 1992, 17, Pl. Ie. Βλ., επίσης, ΠΑΝΑΓΙΟΤΑΚΙ 1999, 117, 164 Cat. no. 232, όπου αν και λαμβάνεται υπόψη το ενδεχόμενο απεικόνισης κυνηγού, θεωρείται πιθανότερη η ταύτιση της μορφής με προστάτη ζώων, λόγω της μη βίαιης/επιθετικής στάσης απόδοσής της. Στην παρούσα μελέτη κρίθηκε ορθότερο, ή μάλλον ασφαλέστερο, να συμπεριληφθεί η *Αρ. Κατ. 94* στην ευρύτερη εικονογραφική ενότητα με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής + ζώου και όχι στις σκηνές κυνηγιού, αφενός, λόγω της διαφορούμενης ερμηνείας της και, αφετέρου, γιατί η μορφή, αν και οπλισμένη, δεν εμφανίζεται να συμμετέχει ενεργά σε μία δραστηριότητα κυνηγιού ζώου.

⁶³ Μεταξύ των παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου, για τις οποίες πρέπει μάλλον να αποκλειστεί η ταύτιση της μορφής με θεότητα, συγκαταλέγονται από τους C.G. Thomas & M. Wedde οι παραστάσεις *Αρ. Κατ. 9* και *117* (THOMAS & WEDDE 2001, 9 σημ. 35). Στην κατηγορία “*Domestic Scenes with Animals*” ταξινομούνται οι παραστάσεις *Αρ. Κατ. 9* (;), *62*, *117* και από την A. Alexandri (ALEXANDRI 1994, 40, 57). Ως «αγροτική σκηνή» χαρακτηρίζεται και από τον Ι. Παπαποστόλου η παράσταση *Αρ. Κατ. 117* (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 67-68).

⁶⁴ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. αναλυτικότερα τις παρατηρήσεις στο *Αρ. Κατ. 100*. Στις σκηνές κυνηγιού (“*Hunters and Hunting Scenes*”) ταξινομείται η συγκεκριμένη παράσταση από την A. Alexandri (ALEXANDRI 1994, 53).

πίθηκο ή κυνοκέφαλο (*Αρ. Κατ. 57*). Αν και ο πίθηκος απεικονίζεται συχνά ως συνοδός/ακόλουθος θεότητας, το γεγονός ότι η μορφή αποδίδεται εδώ να απευθύνει χαιρετισμό προς αυτόν, ίσως υποδηλώνει ότι μάλλον το απεικονιζόμενο ζώο είναι αυτό που ενσαρκώνει τη θεία φύση.⁶⁵

Τέλος, μεταξύ των παραστάσεων της συγκεκριμένης εικονογραφικής ενότητας, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει σε εκείνες που αποδίδουν μία ανθρώπινη μορφή (γυναικεία ή ανδρική) να κρατά και να σηκώνει κάποιο ζώο (κατά κανόνα, κατσίκα), όπως στις *Αρ. Κατ. 14, 56* και *116*. Οι σκηνές αυτές, στην περίπτωση που απεικονίζουν γυναικείες μορφές (*Αρ. Κατ. 56, 116*), θεωρούνται κατά κανόνα ότι παριστάνουν ιέρειες που μεταφέρουν κάποιο θυσιαστήριο ζώο – στοιχείο που παραπέμπει έμμεσα στη θυσία του ζώου και, αναπόφευκτα, τους προσδίδει έναν τελετουργικό χαρακτήρα.⁶⁶ Ωστόσο, ασαφές παραμένει εάν και η παράσταση *Αρ. Κατ. 14*, όπου η μορφή που κουβαλά το ζώο είναι ανδρική, θα πρέπει να ταξινομηθεί στον ίδιο εικονογραφικό τύπο ή στην ευρύτερη κατηγορία των «αγροτικών σκηνών». Αυτό που προβληματίζει είναι, αφενός, η διαφορετική δομή της σύνθεσης συγκριτικά με τις *Αρ. Κατ. 56* και *116* και, αφετέρου, ο τρόπος ένδυσης της ανδρικής μορφής, ο οποίος δεν παραπέμπει σε μία, έστω και συμβατικά χαρακτηριζόμενη, ιερατική μορφή.⁶⁷

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως στις περισσότερες παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ζώου, ο χαρακτήρας και η ιδιότητα της απεικονιζόμενης μορφής παραμένουν ασαφή. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι, π.χ., οι γυναικείες μορφές που κατά κανόνα προσεγγίζονται από κάποιο ζώο (ως επί το πλείστον, αγρίμι) ή οι ανδρικές που βαδίζουν δίπλα σε αυτό (κυρίως, σε λιοντάρι) δεν έχουν μία ιδιαίτερη, ανώτερη κοινωνική θέση ή ότι δεν πρόκειται για ανθρωπομορφικές απεικονίσεις θεοτήτων.⁶⁸ Ωστόσο, μία οριστική κρίση πάνω στο ζήτημα αυτό είναι δύσκολο να διατυπωθεί, δεδομένης και της ασυμφωνίας που, γενικότερα, χαρακτηρίζει την απεικόνιση θεοτήτων στη μινωική-

⁶⁵ Για μία τέτοιου είδους ερμηνεία, βλ. ενδεικτικά ALEXANDRI 1994, 44, όπου γίνεται λόγος, ειδικότερα, για μία πιθανή “*scene of ‘monkey’ adoration*”, η οποία και ταξινομείται στην ευρύτερη θεματική κατηγορία “*Single Women in Cult Scenes*”.

⁶⁶ Για το εικονογραφικό μοτίβο της γυναικείας μορφής που κουβαλά θυσιαστήριο ζώο, βλ. αναλυτικότερα: ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ 1972, 245-258 / ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 269-270 και σημ. 100 / ALEXANDRI 1994, 40-41. Βλ. επίσης, KRATTENMAKER 1995a, 124-125, Fig. 1, 13 κ’ 3,1, όπου ο εικονογραφικός τύπος των γυναικείων μορφών που φέρουν αγρίμια ερμηνεύεται είτε ως πιθανή αναφορά σε θυσία ή ως απεικονίσεις που υποδηλώνουν μία (προστατευτική;) σχέση ανάμεσα στη μορφή και το ζώο.

⁶⁷ Για το εάν η συγκεκριμένη παράσταση (*Αρ. Κατ. 14*) πρέπει να παραλληλιστεί με τον εικονογραφικό τύπο της «*γυναίκας που φέρει ζώο*» (“*Woman carrying Animal*”), εμπεριέχοντας επομένως έναν υπαινιγμό για θυσία του ζώου ή αν πρόκειται, απλώς, για μία σκηνή καθημερινού/αγροτικού βίου (“*Domestic scene*”), βλ. ενδεικτικά ALEXANDRI 1994, 57.

⁶⁸ ALEXANDRI 1994, 40, 52-53.

μυκηναϊκή τέχνη και η οποία συχνά καθορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια.⁶⁹ Αβέβαιο είναι, επίσης, εάν τα ζώα πρέπει να ερμηνευτούν ως σύμβολα των μορφών ή εάν πρέπει να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα που απεικονίζεται και στην αλληλεπίδραση μεταξύ της ανθρώπινης μορφής και του ζώου. Όλες αυτές οι ασάφειες καθιστούν προβληματική και τη γενικότερη ερμηνεία αυτής της εικονογραφικής ενότητας, η οποία περιλαμβάνει σφραγιστικές παραστάσεις που μπορούν να κατανοηθούν ποικιλοτρόπως: ως παραλλαγές του εικονογραφικού μοτίβου της «Πότνιας/ Πότη Θηρών», ως απεικονίσεις μίας καθιστής θεότητας δίπλα σε ζώο, ως ηθογραφικές σκηνές, ως αποδόσεις ιερατικών προσώπων που είτε καθοδηγούν ή μεταφέρουν κάποιο θυσιαστήριο ζώο ή, ακόμα, και ως απεικονίσεις δαμαστών, οι οποίοι θα διασκέδαζαν με τα θεάματά τους τούς κατοίκους των «ανακτόρων».⁷⁰

Δ.3, γ) «Λατρευτικές» Σκηνές

Η εικονογραφική ενότητα με το αμέσως μεγαλύτερο ποσοστό αντιπροσώπευσης είναι οι λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές. Στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ, οι 21 εντάσσονται σε αυτή τη θεματική κατηγορία (Πιν. 14), αντιπροσωπεύοντας έτσι ένα σχετικά αξιόλογο ποσοστό (16,40 %). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 38-45, 86-92, 101, 123-127*.

Οι σκηνές αυτές –συμπεριλαμβανομένων τόσο των βέβαιων όσο και των πιθανών περιπτώσεων– αν και πολυάριθμες, παρουσιάζουν μία σχετικά περιορισμένη γεωγραφική κατανομή, καθώς απαντούν πάνω σε ΕνΔΤ στις μισές από τις υπό εξέταση θέσεις (Πιν. 19). Το γεγονός, ότι η συντριπτική τους πλειονότητα απαντά, ουσιαστικά, σε τρία από τα

⁶⁹ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά: THOMAS & WEDDE 2001, 3-14 / LAFFINEUR 2001, 387-392 / CROWLEY 1995, 475-491.

⁷⁰ Για την τελευταία αυτή ερμηνεία, βλ. αναλυτικότερα WINGERATH 1995, 60-62 ("Tierführer/ Dopmteure").

σημαντικότερα Νεοανακτορικά κέντρα - την Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο και τα Χανιά - είναι αξιοσημείωτο. Ένα και μόνο παράδειγμα προέρχεται από τον Πύργο-Μύρτου, ενώ απουσιάζουν από τις υπόλοιπες θέσεις (Γουρνιά, Κνωσό, Παλαίκαστρο και Σκλαβόκαμπο).⁷¹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συσχετισμός των σκηνών αυτών με τους τύπους των σφραγίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά τους. Προκαλεί εντύπωση, ότι από τις συνολικά 21 «λατρευτικές» σκηνές, οι 16 (δηλαδή το 76%) προέρχονται από δαχτυλίδια με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη (12 βέβαια παραδείγματα και 4 πιθανολογούμενα),⁷² κατασκευασμένα ως επί το πλείστον από χρυσό, αλλά και χαλκό (Πιν. 20). Αξιοσημείωτη είναι και η χρήση δαχτυλιόλιθων, δηλαδή δαχτυλιδιών με λίθινη σφενδόνη - κυρίως από μαλακούς λίθους -, οι οποίοι και ευθύνονται για το τύπωμα 3 τέτοιου είδους παραστάσεων (14%).⁷³ Αντιθέτως, οι «λατρευτικές» σκηνές που αποδίδονται σε σφραγιδόλιθους είναι πραγματικά ελάχιστες, αντιπροσωπεύοντας μόλις το 10% περίπου των χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών: μία παράσταση⁷⁴ προέρχεται από σφραγιδόλιθο σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου και μία άλλη⁷⁵ από φακοειδή, από μαλακό λίθο (Πιν. 20).

Αναμφίβολα, ο όρος «λατρευτική» σκηνή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να χαρακτηρίσει πλήθος παραστάσεων, οι οποίες άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με λατρευτικές/ τελετουργικές πρακτικές και, γενικότερα, με τη θρησκεία. Έτσι, στη συγκεκριμένη εικονογραφική ενότητα θα μπορούσαν να ενταχθούν, π.χ., και οι πομπές, οι

⁷¹ Οι συνολικά 21 «λατρευτικές» σκηνές κατανέμονται γεωγραφικά ως εξής: *Αρ. Κατ. 38-45* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 86-92* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 101* (Πύργος Μύρτου), *Αρ. Κατ. 123-127* (Χανιά).

⁷² Οι «λατρευτικές» σκηνές που αποδίδονται σε δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, είτε με βεβαιότητα είτε με σχετική επιφύλαξη, είναι οι εξής: *Αρ. Κατ. 39-43, 45* (Αγ. Τριάδα), *Αρ. Κατ. 86-89, 91-92* (Κ. Ζάκρος), *Αρ. Κατ. 124-127* (Χανιά).

⁷³ Οι «λατρευτικές» σκηνές που αποδίδονται σε δαχτυλιόλιθους είναι οι εξής: *Αρ. Κατ. 38* (μαλακός λίθος;) από Αγ. Τριάδα, *Αρ. Κατ. 90* (μαλακός λίθος) από Κ. Ζάκρο και *Αρ. Κατ. 123* (αδιάγνωστο υλικό) από Χανιά.

⁷⁴ Πρόκειται για την *Αρ. Κατ. 101* από τον Πύργο Μύρτου.

⁷⁵ Πρόκειται για την *Αρ. Κατ. 44* από την Αγ. Τριάδα.

θυσίες ζώων, οι οποίες παραλλαγές του μοτίβου της «Πότνιας/ Πότη Θηρών», τα ταυροκαθάψια, κ.ο.κ..⁷⁶ Ωστόσο, στην παρούσα μελέτη, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει μία πολύ περιορισμένη ομάδα σφραγιστικών παραστάσεων. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για σκηνές με μία, δύο ή και περισσότερες ανθρώπινες μορφές, οι οποίες κατά κανόνα ταυτίζονται με θεότητες, ιερείς/ιέρειες ή, ακόμα, και λάτρες. Στο σημείο αυτό, πρέπει βέβαια να επισημανθεί πως η ταύτιση αυτή βασίζεται αποκλειστικά σε κριτήρια και συμβάσεις που καθορίζονται από τους σύγχρονους ερευνητές.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι ότι οι ίδιες οι εικονογραφικές ενδείξεις, ουσιαστικά, προσφέρουν πολύ λίγα σταθερά χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούν να συνδεθούν αποκλειστικά και μόνο με την απεικόνιση θεοτήτων. Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο γεγονός ότι στη μινωική-μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία οι θεότητες αποδίδονται κυρίως ανθρωπομορφικά, χωρίς να συνοδεύονται από χαρακτηριστικά σύμβολα και, πολύ συχνά, με τους ίδιους τύπους ενδυμάτων και χειρονομιών, όπως οι λατρευτές τους.⁷⁷ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η διάκριση μεταξύ θεϊκής και θνητής μορφής να είναι συνήθως επισφαλής και υποκειμενική, καθώς βασίζεται κυρίως στον τρόπο «ανάγνωσης» και ερμηνείας των διαφόρων χαρακτηριστικών που σχετίζονται με τις απεικονιζόμενες μορφές. Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο περίπλοκο, από τη στιγμή που η ταύτιση των μορφών δεν αφορά μόνο στη διάκριση μεταξύ θεότητας και θνητού, αλλά και μεταξύ θεού/άς, ιερέα/ιέρειας ή λάτρη.⁷⁸ Κατ' επέκταση, ο χαρακτηρισμός μίας σκηνής ως «λατρευτικής» μπορεί να αποδειχτεί επισφαλής, στο βαθμό που εξαρτάται από μία συμβατική ή υποκειμενική ερμηνεία των απεικονιζόμενων μορφών και των λοιπών εικονογραφικών στοιχείων της παράστασης.⁷⁹

Με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα, στις λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές που εξετάζονται εδώ, η ταύτιση μίας ανθρώπινης μορφής με θεότητα, ιερατικό πρόσωπο ή, ακόμα, και λάτρη, καθώς και γενικότερα ο «λατρευτικός»/«τελετουργικός» χαρακτήρας της παραστάσης, βασίζεται ως επί το πλείστον στα ακόλουθα κριτήρια:⁸⁰ α) Στη στάση των μορφών και, γενικότερα θα λέγαμε, στο είδος της απεικονιζόμενης δραστηριότητας. Έτσι,

⁷⁶ Βλ., ενδεικτικά, ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 269-270, η οποία στην ευρύτερη κατηγορία των σκηνών που απεικονίζουν θρησκευτικές ή λατρευτικές πρακτικές, ταξινομεί πλήθος εικονογραφικών μοτίβων.

⁷⁷ NIEMEIER 1989, 164.

⁷⁸ Για το θέμα αυτό, βλ. αναλυτικότερα: THOMAS & WEDDE 2001, 3-14 και, ειδικότερα, 5-6, 12-13.

⁷⁹ Βλ., ενδεικτικά, KRATTENMAKER 1995a, 117-118.

⁸⁰ Για τα κριτήρια, στα οποία βασίζεται ο χαρακτηρισμός μίας σκηνής ως «λατρευτικής» ή η αναγνώριση μίας ανθρώπινης μορφής ως θεϊκής ή θνητής (ιερέα/ιέρειας ή λάτρη), βλ. αναλυτικότερα: NIEMEIER 1989, 163-186 / KRATTENMAKER 1995a, 117-133 / CROWLEY 1995, 475-491 / THOMAS & WEDDE 2001, 3-14. Εκτενής αναφορά σε αρκετά από τα κριτήρια αυτά γίνεται, επίσης, στο CAIN 2001, 27-49.

π.χ., μία μικρού μεγέθους, αιωρούμενη γυναικεία μορφή ή μία καθιστή γυναίκα προς την οποία κατευθύνονται πομπές ή μεμονωμένες μορφές, αναγνωρίζεται κατά κανόνα ως ανθρωπομορφική απεικόνιση της θεάς. Αντιθέτως, δραστηριότητες, όπως το αγκάλιασμα του βαιτύλου, το άγγιγμα/τράνταγμα του δέντρου ή ο εκστατικός χορός αποδίδονται συνήθως σε θνητούς και, ειδικότερα, σε λάτρες ή ιερείς/ιέρειες. β) Στις συχνά επαναλαμβανόμενες χειρονομίες των μορφών. Οι περισσότερες, βέβαια, δε φαίνεται να σχετίζονται αποκλειστικά και μόνο με θεότητες. Έτσι, η χειρονομία από μόνη της δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκές κριτήριο και, οπωσδήποτε, θα πρέπει να εκτιμηθεί σε άμεση συνάρτηση με την απεικονιζόμενη δραστηριότητα και τα ευρύτερα εικονογραφικά συμφραζόμενα της κάθε παράστασης. γ) Στην ένδυση.⁸¹ Και αυτό το κριτήριο, ωστόσο, δεν είναι απόλυτα ασφαλές, καθώς σε αρκετές παραστάσεις, όπου η θεότητα αναγνωρίζεται με σχετική βεβαιότητα, αυτή φαίνεται να φορά τον ίδιο τύπο ενδύματος με την απεικονιζόμενη θνητή μορφή (ιέρεια ή λάτρη). Παρόλα αυτά, κάποια ενδύματα, όπως π.χ. οι «δερμάτινες φούστες» ή το επίσημο ένδυμα που διακοσμείται με διαγώνιες ταινίες, είθισται να αποδίδονται σε ιερατικές μορφές, αν και πάλι χωρίς απόλυτη βεβαιότητα. δ) Στην παρουσία ορισμένων αντικειμένων ή συμβόλων που, κατά κανόνα, συνδέονται με τη λατρεία και/ή το τελετουργικό, όπως π.χ. τα «κέρατα καθοσιώσεως», οι διπλοί πελέκεις, οι «ιεροί κόμβοι», οι γιρλάντες, τα πουλιά, οι πεταλούδες, τα δέντρα και τα κλαδιά, κ.ο.κ.. Ωστόσο, τα αντικείμενα αυτά, αν και ενισχύουν τον ιερό/ λατρευτικό χαρακτήρα μίας παράστασης, δύσκολα επίσης μπορούν να θεωρηθούν ως σύμβολα αποκλειστικά συνδεόμενα μόνο με θεϊκές μορφές ή μόνο με θνητούς.

Με βάση όλα αυτά τα κριτήρια και, ειδικότερα, μέσω μίας συνδυαστικής θεώρησης και πραγμάτευσής τους, οι συνολικά 21 παραστάσεις *Αρ. Κατ. 38-45, 86-92, 101, 123-127* απαντούν στην ευρύτερη βιβλιογραφία με το γενικότερο χαρακτηρισμό «λατρευτικές»/τελετουργικές σκηνές. Αυτές, με τη σειρά τους, είναι δυνατόν να ταξινομηθούν σε επιμέρους εικονογραφικούς τύπους:

Κατ' αρχήν, μία ευρέως διαδεδομένη εικονογραφική σύνθεση είναι εκείνη μίας καθιστής γυναικείας μορφής, προς την οποία κατευθύνονται μεμονωμένες ή περισσότερες μορφές, που είτε φέρουν προσφορές είτε απλώς αποδίδουν λατρεία. Στις σκηνές αυτού του τύπου μπορούν να ενταχθούν οι παραστάσεις *Αρ. Κατ. 39, 44, 87, 124* και *127*, στις οποίες, αν και διαπιστώνονται επιμέρους αποκλίσεις, η γενικότερη σύλληψη της σύνθεσης είναι

⁸¹ Για τη σημασία της ενδυμασίας, βλ. επιπλέον: ΣΤΕΦΑΝΗ 2000 / ΣΤΕΦΑΝΗ 2002, 19-29 / ΠΙΛΛΑΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1992 (με ιδιαίτερη αναφορά στην ενδυμασία των μινωικών πηλινών ανθρωπόμορφων ειδωλίων).

ίδια. Η καθιστή μορφή θεωρείται γενικά θεϊκή, αν και συχνά έχει υποστηριχτεί πως δεν πρόκειται για την ίδια τη θεά, αλλά για μία ιέρεια, η οποία την υποκαθιστά και την ενσαρκώνει. Οι μορφές που την προσεγγίζουν, είτε για να της προσφέρουν κάτι [Αρ. Κατ. 44, 87, 124(:)] είτε απλώς για να εκδηλώσουν τον σεβασμό τους προς αυτήν, κυρίως μέσω μίας λατρευτικής χειρονομίας [Αρ. Κατ. 39, 127(:)], ταυτίζονται κατά κανόνα με λάτρες (άνδρες ή γυναίκες).⁸²

Απ' την άλλη πλευρά, οι παραστάσεις Αρ. Κατ. 38, 40, 42, 123 και 126 αντιπροσωπεύουν ένα διαφορετικό εικονογραφικό τύπο. Ουσιαστικά, πρόκειται για σκηνές λατρείας, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με κάποιο λατρευτικό οικοδόμημα - βωμό (Αρ. Κατ. 123, 38) ή κτιστό περίβολο (Αρ. Κατ. 40, 42, 126) -, από το οποίο συχνά εκφύεται δέντρο ή κλαδιά. Στις σκηνές αυτές απεικονίζονται γυναικείες μορφές που κατά κανόνα ταυτίζονται με λάτρες, με κριτήριο κυρίως τις χειρονομίες τους (χέρι στον ώμο, χέρια στη μέση ή υψωμένα και λυγισμένα) ή, ακόμα, και τις δραστηριότητές τους [χορός(:) Αρ. Κατ. 123], οι οποίες θεωρούνται πως έχουν τελετουργική σημασία.⁸³ Στις σκηνές αυτού του τύπου, η απεικόνιση και άλλων λατρευτικών συμβόλων, όπως π.χ. δέντρων, κλαδιών, ιερών βαιτύλων, κεράτων καθοσίωσης και γιρλάντας, αναμφίβολα, ενισχύει το «λατρευτικό» χαρακτήρα τους.

Το θέμα της «Επιφάνειας της Θεότητας» αναγνωρίζεται, πιθανότατα, σε δύο άλλες «λατρευτικές» σκηνές, τις Αρ. Κατ. 41 και 86. Και στις δύο αυτές παραστάσεις, η γυναικεία μορφή, που αποδίδεται σε σημαντικά μικρότερη κλίμακα και σαν να αιωρείται, είθισται να ταυτίζεται με θεά. Η δεύτερη μορφή –είτε ανδρική είτε γυναικεία– που απεικονίζεται σε πολύ μεγαλύτερο μέγεθος, αναγνωρίζεται συνήθως ως λάτρη.⁸⁴ Θα μπορούσε να

⁸² Για τον συγκεκριμένο εικονογραφικό τύπο, βλ. γενικότερα: THOMAS & WEDDE 2001, 6-7 / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 42-45 / ALEXANDRI 1994, 42-43 (“*Seated Woman with Adorants*”) και 61 [“*Woman Approached by Male Adorant (?)*”] / KRATTENMAKER 1995a, 126, Figs. 1.18, 1.24, 4.2, 4.4 / TAMVAKI 1989, 269 και σημ. 97 / NIEMEIER 1989, Abb. 3.4 και 173-174, Abb. 4.5, 4.8, 4.15 / WEDDE 1992, 184, 194-201 (“*The adoration cluster*”).

⁸³ Για αυτού του τύπου τις «λατρευτικές» σκηνές, βλ. γενικότερα: ALEXANDRI 1994, 45-46 (“*Scenes of Tree-Shrine Worship*”) και 44 (“*Single Women in Cult Scenes*”: 10e) / KRATTENMAKER 1995a, 117-133 και, ειδικότερα, Figs. 1.12, 1.14, 1.19, 1.23, 1.26, 9.3 / TAMVAKI 1989, 270 και σημ. 102 / NIEMEIER 1989, Abb. 1,10. Όσον αφορά, ειδικότερα, στις παραστάσεις Αρ. Κατ. 40, 42 και 126, αυτές ταξινομούνται από τον W.-D.Niemeier στις «λατρευτικές» σκηνές, όπου η απεικονιζόμενη μορφή ταυτίζεται με θεότητα δίπλα στο ιερό της, ενώ το ρόλο του λάτρη προσλαμβάνει ο ίδιος ο θεατής (NIEMEIER 1989, 181-183, Abb. 6, 2-4).

⁸⁴ Για το εικονογραφικό μοτίβο της «Επιφάνειας της Θεότητας», βλ. γενικότερα: TAMVAKI 1989, 269 και σημ. 96 / NIEMEIER 1989, Abb. 2,3 και 2,5 / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 40-41 / KRATTENMAKER 1995a, 120, 122, 124, 130, 131 και Figs. 1.20, 9.6 / WEDDE 1992, 184, 185-193, 194 (“*Epiphany scenes*”) / WEDDE 1995a, 274 και σημ. 19, 275 (στο άρθρο αυτό, αντί του όρου “*Epiphany scenes*”, προτιμάται ο όρος “*Scenes of Manifestation*”) / CAIN 2001, 27-49 / ALEXANDRI 1994, 60-61 (“*Epiphany Scenes*”: 2a). Η Α.Αlexandri συγκαταλέγει στις «Σκηνές Επιφάνειας» μόνο τη μία (Αρ. Κατ. 86) από τις δύο υπό εξέταση σφραγιστικές παραστάσεις. Την Αρ. Κατ. 41 ταξινομεί στις λεγόμενες “*Scenes of Tree-Shrine Worship*” [ALEXANDRI 1994, 45 (11b)]. Ωστόσο, στη σκηνή αυτή, το απεικονιζόμενο δέντρο δε φαίνεται να σχετίζεται με κάποιου είδους «Ιερό Περίβολο», αλλά μάλλον να εκφύεται από βραχόδες

υποστηριχτεί, γενικότερα, πως η αιώρηση μιας μορφής, σε σμίκρυνση, στο επάνω τμήμα της παράστασης μπορεί δικαιολογημένα να θεωρηθεί μία θεϊκή ιδιότητα, αν και όχι *per se*.⁸⁵ Μία τέτοιου είδους εικονογραφική σύμβαση καθορίζεται σε αμοιβαία συνάρτηση με την αντίδραση του απεικονιζόμενου θνητού/συνοδού, ο οποίος και αποδίδεται συχνά σε «στάση προσευχής» ή άλλου είδους λατρευτική χειρονομία.⁸⁶ Η παρουσία επιμέρους εικονογραφικών στοιχείων, όπως π.χ. ενός δέντρου (*Αρ. Κατ. 41*) ή λατρευτικών οικοδομημάτων που επιστέφονται με «κέρατα καθοσιώσεως» (*Αρ. Κατ. 86*), επιβεβαιώνει τον ιερό χαρακτήρα τέτοιου είδους παραστάσεων.

Στις λεγόμενες «σκηνές επίκλησης»⁸⁷ θα μπορούσαν να ενταχθούν δύο άλλες «λατρευτικές» παραστάσεις, οι *Αρ. Κατ. 45* και *90*, όπου απεικονίζεται μία γοναπιστή γυναικεία μορφή, πιθανότατα λάτρης, να γέρνει έντονα προς τα μπροστά και να ακουμπά πάνω σε ένα μεγάλο και αποστρογγυλεμένο λίθο, που ερμηνεύεται συνήθως ως ιερός βαίτυλος. Πιθανότατα, πρόκειται για μία τελετουργική πράξη, η οποία έχει ως στόχο να προκαλέσει την εμφάνιση της θεότητας, αν και δεν αποκλείεται επίσης με το άγγιγμα – δηλαδή με κάποιου είδους μαγικό τρόπο – να θέλει ο/η λάτρης να πάρει κάτι από τη δύναμη που εμπεριέχεται στο λίθο/βαίτυλο.⁸⁸ Στις σκηνές αυτού του τύπου, οι ανθρώπινες μορφές φαίνεται να μετέχουν σε μία ασυνήθιστη δραστηριότητα, προφανώς εκστατικού χαρακτήρα, ενώ αξιοσημείωτη είναι και η παρουσία αντικειμένων ή συμβόλων που είθισται να συνδέονται με τη λατρεία, όπως π.χ. ο λίθος, ο «ιερός κόμβος» (*Αρ. Κατ. 45*) και η πεταλούδα/ λιβελλούλα (*Αρ. Κατ. 45, 90*).⁸⁹ Αν και δεν είναι γενικά αποδεκτό, έχει υποστηριχτεί επίσης ότι ειδικότερα οι πεταλούδες θα μπορούσαν να ερμηνευτούν και ως ενσάρκωση της θεότητας, υποδηλώνοντας έτσι την εκπλήρωση της επίκλησης.⁹⁰

έδαφος. Επιπλέον, το κύριο και κεντρικό εικονογραφικό στοιχείο της παράστασης είναι, αναμφίβολα, η αιωρούμενη και σε μικρό μέγεθος αποδιδόμενη γυναικεία μορφή.

⁸⁵ Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημανθεί πως η συντριπτική πλειονότητα των μελετητών της μινωικής και μυκηναϊκής εικονογραφίας τείνει να ερμηνεύει τις μικροσκοπικές ανθρώπινες μορφές, που φαίνονται να αιωρούνται στο επάνω τμήμα των σφραγιστικών εικονογραφικών πεδίων, ως ένα συμβατικό και, ταυτόχρονα, συμβολικό καλλιτεχνικό τρόπο για την απόδοση μίας ανθρωπομορφικής θεότητας που κατέρχεται από τον ουρανό (στο πλαίσιο, ως επί το πλείστον, «σκηνών Επιφανείας»). Για το θέμα αυτό, βλ. αναλυτικότερα: CAIN 2001, 34, 36-37, 40. Ωστόσο, υπάρχουν και κάποιοι ερευνητές που αμφισβητούν μία τέτοιου είδους «ανάγνωση»/ερμηνεία. Ο P.Rehak, π.χ., θέτει το ερώτημα, μήπως οι μορφές αυτές αποδίδονται με αυτό τον τρόπο, προκειμένου να δηλωθεί απλώς η θέση τους στο βάθος της σκηνής, δηλαδή σε αρκετά μακρινή απόσταση (σαν ένα είδος προοπτικής απόδοσής τους) [REHAK 2000, 274]. Την ίδια άποψη με τον P.Rehak εκφράζει και ο T.Corsten (βλ. CAIN 2001, 34 σημ. 47).

⁸⁶ THOMAS & WEDDE 2001, 6.

⁸⁷ Για τις λεγόμενες «σκηνές επίκλησης» και τον ορισμό τους, βλ. αναλυτικότερα: ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 47.

⁸⁸ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 51.

⁸⁹ Για το συγκεκριμένο εικονογραφικό τύπο «λατρευτικών» σκηνών – γυναικεία μορφή που γέρνει πάνω σε λίθο/βαίτυλο – βλ. επίσης: TAMVAKI 1989, 269/ NIEMEIER 1989, 177, Abb. 5,7 /ALEXANDRI 1994, 44 (10b) / KRATTENMAKER 1995a, 117-133 και, ιδιαίτερα, 124 / THOMAS & WEDDE 2001, 6.

⁹⁰ NIEMEIER 1989, 177, Abb. 5,7 / WEDDE 1992, 189, 193, 194 / THOMAS & WEDDE 2001, 6.

Η ερμηνεία των υπόλοιπων παραστάσεων που εντάσσονται στην κατηγορία των «λατρευτικών» σκηνών - *Αρ. Κατ. 43, 88, 89, 91, 92 και 125* - εμφανίζεται περισσότερο προβληματική. Πρόκειται, ως επί το πλείστον, για πολυπρόσωπες σκηνές, οι οποίες από άποψη σύνθεσης δεν παραπέμπουν άμεσα σε κάποιον από τους ήδη γνωστούς εικονογραφικούς τύπους «λατρευτικών» παραστάσεων. Ωστόσο, το σημαντικότερο είναι ότι η σχέση μεταξύ των απεικονιζόμενων μορφών (ως επί το πλείστον, ανδρικών), όπως επίσης και η ιδιότητά τους, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ασαφή και διφορούμενα. Κάποιες από αυτές, όπως οι *Αρ. Κατ. 88, 89 και 125* φαίνεται, με μεγαλύτερη πιθανότητα, να αντιπροσωπεύουν δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο της λατρείας ή, έστω, σε μία ατμόσφαιρα τελετουργική. Αυτό υποδηλώνουν, τουλάχιστον, οι χειρονομίες εκδήλωσης σεβασμού των τριών ανδρικών μορφών της *Αρ. Κατ. 88* προς έναν όρθιο άνδρα με ράβδο ή δόρυ, καθώς και το ιερατικό ένδυμα(;) των δύο από αυτές. Τον πιθανό «λατρευτικό» χαρακτήρα της *Αρ. Κατ. 89* υποδηλώνει, επίσης, η απεικόνιση μίας «8-σημης ασπίδας» και ενός κίονα, ενώ ανάλογη σημασία προσλαμβάνει και ο κίονας (ή δέντρο), καθώς και το «οβάλ αντικείμενο»/βαίτυλος(;) στην παράσταση *Αρ. Κατ. 125*.⁹¹ Πολύ πιο αινιγματικές και δύσκολα ερμηνεύσιμες είναι οι σκηνές *Αρ. Κατ. 43, 91 και 92*. Η ασάφεια που χαρακτηρίζει τόσο τη σχέση μεταξύ των μορφών όσο και αυτήν καθ' αυτή την απεικονιζόμενη δραστηριότητα, καθιστούν επισφαλή το χαρακτηρισμό τους ως «λατρευτικές» σκηνές, όπως γίνεται αντιληπτό και από την περιγραφή τους στον Κατάλογο. Τέλος, όσον αφορά στην παράσταση *Αρ. Κατ. 101*, η στάση της γυναικείας μορφής (γονατιστή), καθώς και η χειρονομία της (υψωμένα χέρια) υποδηλώνουν ότι πρόκειται για μία «λατρευτική»/τελετουργική σκηνή. Ωστόσο, η έντονα αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του σφραγιστικού μοτίβου δεν επιτρέπει κάποια ασφαλή κρίση για το ακριβές είδος της απεικονιζόμενης δραστηριότητας.

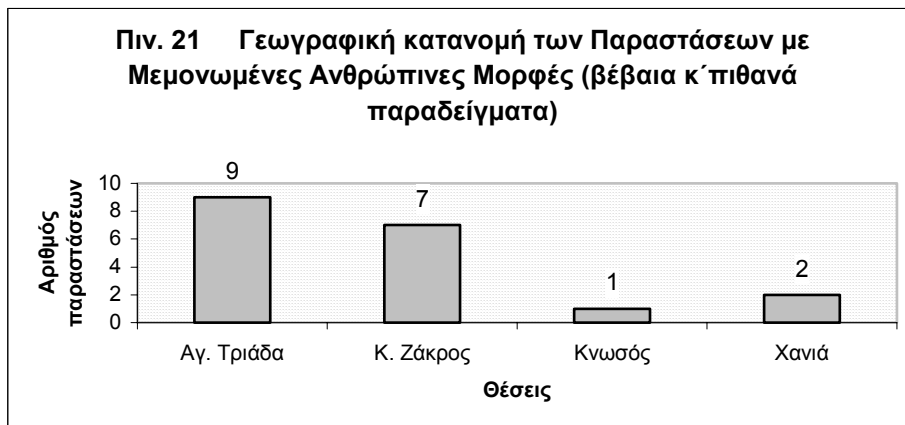
Δ.3, δ) Παραστάσεις Μεμονωμένων Ανθρώπινων Μορφών

Οι παραστάσεις με απεικόνιση μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών συνιστούν μία άλλη εικονογραφική ενότητα, η οποία έπεται των «λατρευτικών» σκηνών όσον αφορά στην ποσοτική της αντιπροσώπευση. Πιο συγκεκριμένα, στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονται 19 μοτίβα, τα οποία και αντιστοιχούν στο 14,84% του συνόλου των υπό εξέταση ΠαρΑνΜ

⁹¹ Ειδικότερα για την παράσταση *Αρ. Κατ. 125*, βλ. επίσης NIEMEIER 1989, 170-172, Abb. 3,5. Ο W-D.Niemeier εντάσσει την παράσταση στις «λατρευτικές» σκηνές με απεικόνιση θεότητας και λατρευτή.

(Πιν. 14). Πρόκειται, ειδικότερα, για τις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 21, 23-30, 68-73, 75, 98, 119-120*.

Οι περισσότερες από αυτές προέρχονται από δύο μόνο θέσεις, την Αγ. Τριάδα και την Κ. Ζάκρο (συνολικά 16 παραδείγματα). Οι παραστάσεις αυτού του τύπου αντιπροσωπεύονται ελάχιστα στα Χανιά και την Κνωσό, ενώ απουσιάζουν τελείως από τις υπόλοιπες θέσεις που εξετάζονται εδώ (δηλαδή, τα Γουρνιά, το Παλαίικαστρο, τον Πύργο-Μύρτου και το Σκλαβόκαμπο) [Πιν. 21].⁹² Επομένως, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι παρά τη σχετικά πολυάριθμη αντιπροσώπευσή τους, η γεωγραφική τους κατανομή εμφανίζεται κάπως περιορισμένη.

Ωστόσο, αυτό που παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι οι τύποι των σφραγίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμά τους. Η πλειονότητα των παραστάσεων με μεμονωμένες ανθρώπινες μορφές και, πιο συγκεκριμένα, οι 14 από τις 19 (ποσοστό 73,6%) αποδίδονται σε σφραγιδολίθους διαφόρων ειδών,⁹³ ως επί το πλείστον όμως φακοειδούς σχήματος. Μάλιστα, οι περισσότεροι σφραγιδολίθοι είναι κατασκευασμένοι από μαλακούς λίθους. Από την άλλη πλευρά, η χρήση δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη είναι πολύ περιορισμένη, καθώς αντιπροσωπεύεται μόνο από 3 παραδείγματα⁹⁴ (Πιν. 22).

Στις παραστάσεις της συγκεκριμένης εικονογραφικής ομάδας, κύριο χαρακτηριστικό είναι η απεικόνιση αποκλειστικά και μόνο μίας ανθρώπινης μορφής, η οποία κατά κανόνα δε συνοδεύεται από άλλα εικονογραφικά στοιχεία και δε φαίνεται να εμπλέκεται σε κάποιου είδους δραστηριότητα. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί πως

⁹² Οι Νεοανακτορικές σφραγιστικές παραστάσεις με απεικόνιση μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών κατανέμονται γεωγραφικά ως εξής: Αγ. Τριάδα: *Αρ. Κατ. 21, 23-30* / Κ. Ζάκρος: *Αρ. Κατ. 68-73, 75* / Κνωσός, «Ιερά Θησαυροφυλάκια» «ανακτόρου»: *Αρ. Κατ. 98* / Χανιά: *Αρ. Κατ. 119-120*.

⁹³ Πρόκειται για τις εξής: *Αρ. Κατ. 21, 23-27, 29-30, 68, 70, 73, 75, 119-120*.

⁹⁴ Πρόκειται για τις εξής: *Αρ. Κατ. 28, 71-72*.

ελάχιστες από τις παραστάσεις αυτές, όπως οι *Αρ. Κατ. 72, 73* και *120(;*), σώζονται πάρα πολύ αποσπασματικά και δεν αποκλείεται στην αρχική/ ακέραια κατάστασή τους, η απεικονιζόμενη μορφή να εντασσόταν σε μία πιο σύνθετη παράσταση (π.χ. να συνοδευόταν από κάποια άλλη ανθρώπινη μορφή ή από ζώο). Ωστόσο, για λόγους αντικειμενικής καταγραφής, ταξινομήθηκαν εδώ στη συγκεκριμένη εικονογραφική ενότητα.

Αξίζει να σημειωθεί, πως στα περισσότερα σφραγιστικά μοτίβα παριστάνονται γυναικείες μορφές (*Αρ. Κατ. 23-29, 68-69, 119-120*). Η απεικόνιση ανδρικών εμφανίζεται πιο περιορισμένη (*Αρ. Κατ. 21, 30, 70-73, 98*), ενώ μόνο σε μία περίπτωση (*Αρ. Κατ. 75*) το φύλο δεν μπορεί να καθοριστεί, λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης του σφραγιστικού αποτυπώματος.

Το γεγονός, ότι οι περισσότερες απεικονιζόμενες μορφές (είτε ανδρικές είτε γυναικείες) αποδίδονται χωρίς άλλα συνοδευτικά εικονογραφικά στοιχεία, καθιστά ασαφή και αινιγματική την ερμηνεία αυτών των παραστάσεων. Αυτό ισχύει κυρίως για τις *Αρ. Κατ. 23-26, 28-30, 68-70, 75* και *120* : Η στάση και μόνο των μορφών, καθώς και ο τρόπος ένδυσή τους, δυστυχώς δεν αρκούν για να κατανοήσουμε πλήρως το ρόλο τους.⁹⁵ Στην πολύ αποσπασματικά σωζόμενη παράσταση *Αρ. Κατ. 72*, αποδίδεται μία όρθια ανδρική μορφή να κρατά κατακόρυφα στο αριστερό της χέρι ένα δόρυ ή, πιθανότερο, ράβδο. Αν και ο ακριβής συμβολισμός της ράβδου παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής, πιθανότατα πρόκειται για ένα έμβλημα ισχύος, το οποίο υποδηλώνει την απεικόνιση ενός ιδιαίτερα σημαντικού προσώπου, που μπορεί να ανήκει στη σφαίρα είτε των θνητών είτε των θεών.⁹⁶

Αντιθέτως, ορισμένες άλλες απεικονίσεις πιθανόν να κινούνται στο πεδίο κάποιου είδους τελετουργικών δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα, η γυναικεία μορφή της *Αρ. Κατ. 27*, που φαίνεται να μεταφέρει πάνω στον ώμο της κοντάρι, από το οποίο κρέμεται ένα «ιερό ένδυμα»(;), θα μπορούσε να παραπέμπει στο γνωστό εικονογραφικό μοτίβο της τελετουργικής μεταφοράς τέτοιων ενδυμάτων ως αφιερώματα.⁹⁷ Εάν, πράγματι, το αντικείμενο που μεταφέρεται είναι «ιερό ένδυμα» και όχι, π.χ., κάποιο κλουβί ή κύρτος,⁹⁸ τότε θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αντικείμενο που αφιερώνεται στη θεότητα από κάποια

⁹⁵ Για κάποιες από τις παραστάσεις αυτές, βλ. επίσης ALEXANDRI 1994, 37-38 (“*Women in simple poses*”: 1c-e, 1g-h).

⁹⁶ Για τη σημασία εμβλημάτων, όπως η ράβδος, στην απεικόνιση ισχυρών προσώπων, βλ. ενδεικτικά: CROWLEY 1995, 475-491 και, ιδιαίτερα, 485-486 / YOUNGER 1995a, 152-153, 158 No. 13.

⁹⁷ TAMVAKI 1989, 269-270 (“*the ceremonial carrying of the sacred garments*”) και σημ. 99, όπου προφανώς λανθασμένα, αντί του AT no. 123, αναφέρεται το AT no. 129. Βλ. επίσης, ALEXANDRI 1994, 46 (“*Women Carrying Offerings*”: 12a).

⁹⁸ Η ερμηνεία του μεταφερόμενου αντικειμένου ως «ιερό ένδυμα» τίθεται υπό αμφισβήτηση στο CMS II.6 (CMS II.6, Nr. 26).

ιέρεια ή λάτρη. Εάν και η ανδρική μορφή της *Αρ. Κατ. 73* μεταφέρει κάποιο αντικείμενο (δέρμα ζώου;), στο πλαίσιο μίας ανάλογης τελετουργικής πράξης, παραμένει αβέβαιο, εξαιτίας της πολύ αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης του σφραγιστικού μοτίβου. Επιπλέον, η όρθια γυναικεία μορφή της *Αρ. Κατ. 119* είθισται να θεωρείται πως, πιθανόν, μετέχει σε κάποιου είδους θρησκευτική ή λατρευτική δραστηριότητα.⁹⁹ Ο Χρ. Μπουλώτης,¹⁰⁰ ειδικότερα, αναγνωρίζει τη μορφή ως θεότητα, συνδεδεμένη με τη θάλασσα και, μάλιστα, ως προγονικό τύπο της Αφροδίτης *Ευπλοίας, Ποντίας, Λιμενίας* ή *Ναυαρχίδος*. Η ταύτιση αυτή βασίζεται, αφενός, στην ερμηνεία του κονταριού, πάνω στο οποίο στηρίζεται η μορφή, ως κουπιού-πηδαλίου και, αφετέρου, στη γυμνή απόδοσή της, που θεωρείται ένδειξη θεϊκής υπόστασης (“*Goddess with the oar-helm*”).

Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 21, 71* και *98*, όπου απεικονίζονται τρεις, αντίστοιχα, μεμονωμένες ανδρικές μορφές σε στάση επίθεσης. Στην *Αρ. Κατ. 21* η μορφή κρατά τόξο, στην *Αρ. Κατ. 71* δόρυ που ετοιμάζεται να πετάξει, ενώ στην *Αρ. Κατ. 98* η γενικότερη στάση της παραπέμπει σε σκηνή πυγμαχίας. Παρόλο που τα συγκεκριμένα σφραγιστικά μοτίβα ταξινομούνται, κατά κανόνα, στις απεικονίσεις πολεμιστών και στις σκηνές μάχης,¹⁰¹ στην παρούσα μελέτη κρίθηκε ορθότερο να ενταχθούν στην εικονογραφική ενότητα των μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών, καθώς – κατά τη γνώμη μου – η ερμηνεία τους παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, ασαφής και διφορούμενη: Οι δύο πρώτες παραστάσεις (*Αρ. Κατ. 21* και *71*) θα μπορούσαν να αποδίδουν ένα στιγμιότυπο τόσο στο πλαίσιο μίας σκηνής μάχης όσο και μίας σκηνής κυνηγιού. Για την τελευταία (*Αρ. Κατ. 98*), η αρκετά αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του ίδιου του «σφραγίσματος», δεν επιτρέπει να κατανοήσουμε το ευρύτερο πλαίσιο, στο οποίο λαμβάνει χώρα η συγκεκριμένη δραστηριότητα.¹⁰² Με άλλα λόγια, ακόμα κι αν η συνηθισμένη ταύτιση της μορφής με «πυγμάχο» θεωρηθεί σωστή, δεν είναι βέβαιο αν η παράσταση πρέπει να ερμηνευτεί ως μία απεικόνιση πάλης/μάχης ή, απλώς, ως ένα αθλητικό αγώνισμα, το οποίο ελάμβανε χώρα επί ευκαιρία κάποιας εορτής και είτε

⁹⁹ TAMVAKI 1989, 262, 265 / ALEXANDRI 1994, 44 (“*Single Women in Cult Scenes*”: 10d) / WINGERATH 1995, 58-59.

¹⁰⁰ Για την άποψη του Χρ. Μπουλώτη, βλ. LAFFINEUR 2001, 391, ο οποίος και παραπέμπει στο C. BOULOTIS, “*La déesse minoenne à la rame-gouvernail*”, στο *Proceedings of the First Symposium on Ship Construction in Antiquity, Piraeus, 1985, Tropis 1* (1989), 55-71.

¹⁰¹ Βλ., ενδεικτικά, ALEXANDRI 1994, 54 (“*Warriors and Battle Scenes*”: 9a, c).

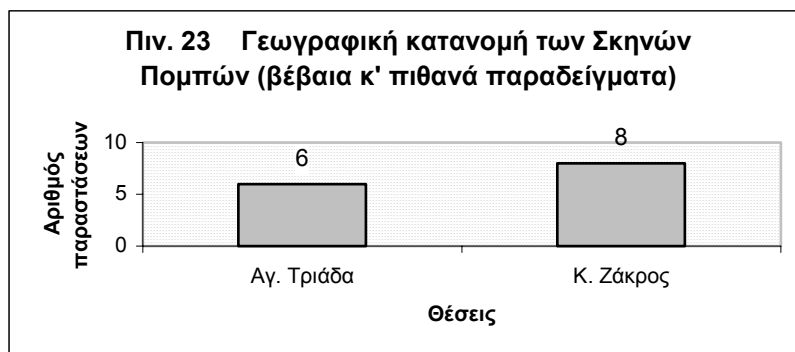
¹⁰² Βλ., ενδεικτικά, ALEXANDRI 1994, 54 (“*Warriors and Battle Scenes*”: 9c), όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: “*Although this man’s pose is found in boxing scenes in other media, the sealing is too fragmentary to permit the usual identification of this figure as an athlete*”.

είχε θρησκευτική σημασία είτε αποτελούσε απλώς μία θεαματική επίδειξη.¹⁰³ Ο διφορούμενος χαρακτήρας των τριών αυτών παραστάσεων συνιστά τον κύριο λόγο για την ταξινόμησή τους στην υπό εξέταση εικονογραφική ομάδα, αποσκοπώντας έτσι σε μία όσο το δυνατόν πιο αντικειμενική καταγραφή του υλικού.

Δ.3, ε) Σκηνές Πομπών

Οι σκηνές πομπών συνιστούν μία ξεχωριστή εικονογραφική ενότητα, στην οποία εντάσσονται συνολικά 14 διαφορετικές σφραγιστικές παραστάσεις: *Αρ. Κατ. 32-37, 76-83*. Επομένως, στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ, αυτές αντιπροσωπεύουν ένα σχετικά μικρό ποσοστό, που προσεγγίζει σχεδόν το 11% (Πιν. 14).

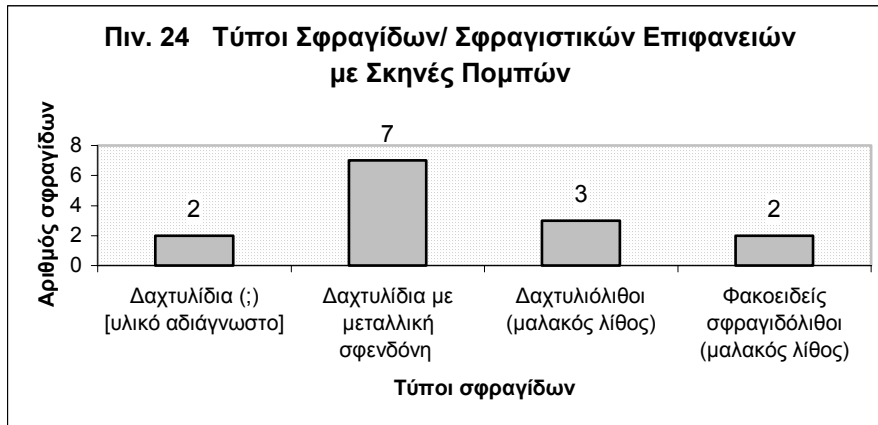
Η γεωγραφική τους κατανομή εμφανίζεται ιδιαίτερα περιορισμένη, καθώς όλα τα παραδείγματα προέρχονται αποκλειστικά από δύο Νεοανακτορικά κέντρα: την Κ. Ζάκρο και την Αγ. Τριάδα (Πιν. 23).¹⁰⁴

Με βάση αυτά τα στοιχεία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως οι σκηνές πομπών συνιστούν ένα θέμα που επιχωριάζει στις δύο αυτές θέσεις, χαρακτηρίζοντας κατά τρόπο ξεχωριστό τη σφραγιστική εικονογραφία τους. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ειπωθεί με απόλυτη βεβαιότητα, καθώς είναι πιθανόν το υπάρχον δείγμα να μην είναι αντιπροσωπευτικό και η παρούσα εικόνα να οφείλεται απλώς στις ατυχείς συνθήκες εύρεσης ή διατήρησης «σφραγισμάτων» με τέτοιου είδους μοτίβα στις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις.

¹⁰³ Βλ. ΑΛΕΞΙΟΥ 1964, 117-118 και WINGERATH 1995, 66-67. Επίσης, σύμφωνα με την Α.Ταμνακί (ΤΑΜΝΑΚΙ 1989, 270), η πυγμαχία - όπως και τα ταυροκαθάγια - θα πρέπει ίσως να ενταχθεί και αυτή στην ευρύτερη κατηγορία των σκηνών που απεικονίζουν θρησκευτικές ή τελετουργικές πρακτικές.

¹⁰⁴ Οι *Αρ. Κατ. 32-37* προέρχονται από την Αγ. Τριάδα, ενώ οι *Αρ. Κατ. 76-83* από την Κ. Ζάκρο.

Όσον αφορά στα είδη των σφραγίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί για το τύπωμα αυτών των σκηνών, αξίζει να σημειωθεί πως ένα πολύ υψηλό ποσοστό τους, το 50%, προέρχεται από δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη (Πιν. 24).¹⁰⁵ Αξιόλογη, όμως, είναι και η χρήση μαλακών λίθων (σε ποσοστό σχεδόν 36%), είτε πρόκειται για λίθινες σφενδόνες δαχτυλιδίων (δαχτυλιόλιθους)¹⁰⁶ είτε για φακοειδείς σφραγιδόλιθους¹⁰⁷ (Πιν. 24). Διαπιστώνεται, επομένως, πως το συγκεκριμένο εικονογραφικό θέμα συνδέεται τόσο με τη χρήση δαχτυλιδίων από πολύτιμα μέταλλα όσο και με τη χρήση υλικών – όπως οι μαλακοί λίθοι – που είναι πολύ πιο ευρέως διαθέσιμα και χαρακτηρίζονται από μία υποδεέστερης ποιότητας καλλιτεχνική τεχνουργία.

Οι υπό εξέταση σκηνές πομπών διακρίνονται από σχετική ομοιογένεια και τυποποίηση όσον αφορά στον τρόπο της σύνθεσης. Κατά κανόνα, απεικονίζονται δύο ανθρώπινες μορφές - και σπανιότερα τρεις (*Αρ. Κατ. 36, 83*) -, οι οποίες βαδίζουν, η μία πίσω από την άλλη, προς την ίδια κατεύθυνση (είτε προς τ' αριστερά είτε προς δεξιά). Αξιοσημείωτο είναι, πως σε καμία περίπτωση δεν δηλώνεται ο σκοπός και ο προορισμός αυτών των πομπών (π.χ. κάποιο αρχιτεκτόνημα ή κάποια μορφή), ενώ δεν υπάρχουν ούτε ενδείξεις για το χώρο όπου πραγματοποιούνται. Τούτο σημαίνει, πολύ πιθανόν, πως το κέντρο του ενδιαφέροντος αποτελεί αυτή καθ' αυτή η πομπική δραστηριότητα.¹⁰⁸ Στις περισσότερες παραστάσεις, οι απεικονιζόμενες μορφές αναγνωρίζονται ως ανδρικές (*Αρ. Κατ. 34, 76, 79, 80, 81, 83*). Σπανιότερα πρόκειται για γυναικείες (*Αρ. Κατ. 32, 37*), ενώ δε λείπουν και περιπτώσεις, όπου στην πομπή συμμετέχουν και τα δύο φύλα (*Αρ. Κατ. 33, 36*). Ελάχιστες είναι οι σκηνές, όπου το φύλο των μορφών είναι δύσκολα αναγνωρίσιμο (*Αρ.*

¹⁰⁵ Πρόκειται, ειδικότερα, για τις: *Αρ. Κατ. 32-36* (Αγ. Τριάδα) και *Αρ. Κατ. 77-78* (Κ. Ζάκρος).

¹⁰⁶ Οι σκηνές πομπών που αποδίδονται σε δαχτυλίδια με λίθινη σφενδόνη και, ειδικότερα, από μαλακούς λίθους είναι οι εξής: *Αρ. Κατ. 76, 80, 81*. Οι σφραγιστικές παραστάσεις *Αρ. Κατ. 37* και *82* ίσως προέρχονται από δαχτυλίδια, αλλά το υλικό της σφενδόνης τους παραμένει αδιάγνωστο (Πιν. 24).

¹⁰⁷ Οι σκηνές πομπών που αποδίδονται σε φακοειδείς σφραγιδόλιθους από μαλακούς λίθους είναι οι: *Αρ. Κατ. 79, 83*.

¹⁰⁸ Βλ., επίσης, ALEXANDRI 1994, 46 (“*Procession Scenes*”).

Κατ. 35, 82), ενώ στις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 77-78*, αν και η πρώτη μορφή ταυτίζεται με γυναικεία, το φύλο της δεύτερης δεν μπορεί να καθορισθεί με ασφάλεια.

Ανάλογη τυποποίηση χαρακτηρίζει τις σκηνές πομπών και όσον αφορά στον τρόπο ένδυσης των μορφών. Όλες οι μορφές, που με ασφάλεια χαρακτηρίζονται ως ανδρικές, φοράνε «δερμάτινες φούστες» που φτάνουν σχεδόν έως το γόνατο – ένας τύπος ενδύματος που είθισται να συσχετίζεται με θνητούς και, ειδικότερα, με ιερείς.¹⁰⁹ Οι γυναικείες μορφές απεικονίζονται με μακριές φούστες με βολάν, ενώ οι μορφές εκείνες, των οποίων το φύλο είναι δύσκολα αναγνωρίσιμο (π.χ. *Αρ. Κατ. 35, 77-78*), φοράνε συνήθως ένα μακρύ ένδυμα που φαίνεται να καλύπτει όλο το σώμα και πανωφόρι στους ώμους.

Σε ελάχιστες από τις πομπικές σκηνές, όπως π.χ. στις *Αρ. Κατ. 33, 34* και *76*, οι μορφές κρατάνε αντικείμενα που θεωρούνται λατρευτικά/τελετουργικά, όπως π.χ. διπλούς πελέκεις (*Αρ. Κατ. 33, 76*) και/ή «ιερά ενδύματα»/«ιερούς κόμβους» (*Αρ. Κατ. 34, 76*). Τα αντικείμενα αυτά ενισχύουν το λατρευτικό και τελετουργικό χαρακτήρα αυτών των σκηνών και θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως αφιερώματα/ προσφορές. Σε άλλες παραστάσεις, οι μορφές (είτε γυναικείες είτε ανδρικές) φέρουν επ' ώμου μία ράβδο (*Αρ. Κατ. 34, 35, 77*), στην οποία ενίοτε φαίνεται να προσαρτάται μία μικρή αιχμή (αξίνα; πέλεκυς;) [*Αρ. Κατ. 77-78*]. Άλλοτε, πάλι, κάποιες από τις ανδρικές μορφές κρατάνε σχετικά κοντά, ραβδοειδή αντικείμενα (*Αρ. Κατ. 36*). Η σημασία όλων αυτών των ραβδόσχημων αντικειμένων δεν είναι ιδιαίτερα σαφής. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ίσως πρόκειται για κάποιου είδους εμβλήματα στα χέρια σημαντικών προσώπων. Σε αρκετές από τις υπό εξέταση παραστάσεις, οι ανθρώπινες μορφές δεν κρατάνε κάποιο αντικείμενο, αλλά χειρονομούν με τρόπο ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, καθώς αρκετές από τις χειρονομίες τους θεωρούνται πως έχουν τελετουργική σημασία: το ένα χέρι λυγισμένο και υψωμένο, με την παλάμη σχεδόν να ακουμπά στο μέτωπο, μία χειρονομία συμβατικά γνωστή ως “*adoration gesture*” (*Αρ. Κατ. 32*) ή και τα δύο χέρια υψωμένα και λυγισμένα σχεδόν κάτω από το στήθος (*Αρ. Κατ. 36, 78*).¹¹⁰ Άλλοτε, πάλι, έχουν τα χέρια τους απλώς λυγισμένα στο πλάι, όπως συνηθίζεται σε στάση βαδίσματος ή τρεξίματος (*Αρ. Κατ. 79, 80, 83*). Ειδικότερα για την *Αρ.*

¹⁰⁹ Βλ., αναλυτικότερα, THOMAS & WEDDE 2001, 8-9 και Pl. I, 7-9. Στο ίδιο άρθρο επισημαίνεται, ωστόσο, ότι οι φούστες από δορά φοριούνται και από μορφές που συσχετίζονται με γρύπες, δηλαδή με ένα μυθικό ον που, κατά κανόνα, συνοδεύει θεότητες. Συνεπώς, ο συσχετισμός αυτού του τύπου ενδύματος αποκλειστικά και μόνο με θνητούς/ιερείς, ίσως, δεν είναι απόλυτα ασφαλής. Επιπλέον, οι απόψεις των ερευνητών δίστανται και όσον αφορά στο εάν το ένδυμα αυτό φοριόταν μόνο από άνδρες ή και από γυναίκες. Για το ζήτημα αυτό, βλ. ενδεικτικά ALEXANDRI 1994, 56 και WINGERATH 1995, 71.

¹¹⁰ Για τις χειρονομίες με πιθανή τελετουργική σημασία, βλ. ενδεικτικά: KRATTENMAKER 1995a, 117-133 (και ιδιαίτερα 120, 122-124) / WEDDE 1999, 911-920 [ιδιαίτερα, βλ. χειρονομίες G 5: “*one hand raised, touching (or thought to touch) forehead*” και G 11: “*both hands raised to chest*”] / THOMAS & WEDDE 2001, 7-8.

Κατ. 32, έχει επιπλέον προταθεί¹¹¹ πως οι δύο γυναικείες μορφές απεικονίζονται μάλλον σε μία χορευτική στάση, καθώς τόσο το λίκνισμα του σώματός τους όσο και η θέση των χεριών τους υποδηλώνουν μία αίσθηση ρυθμικής κίνησης. Έτσι, εικάζεται πως η συγκεκριμένη παράσταση αντιπροσωπεύει μία σημαντική χορευτική τελετή.

Ο τελετουργικός χαρακτήρας όλων αυτών των παραστάσεων βασίζεται, κατ' αρχήν, σε αυτή καθ' αυτή την απεικονιζόμενη δράση, καθώς οι πομπές θεωρούνται γενικότερα μία δραστηριότητα άμεσα συνυφασμένη με το μινωικό τελετουργικό και τη λατρεία.¹¹² Ο ιερός χαρακτήρας τους επιβεβαιώνεται, όμως, και από δύο ακόμα στοιχεία: α) Τα άτομα που μετέχουν στις πομπές συχνά απεικονίζονται να μεταφέρουν αντικείμενα που σχετίζονται με τη λατρεία ή να εκτελούν χειρονομίες που ενέχουν τελετουργική σημασία. β) Ακόμα και αν δεχτούμε πως η ταύτιση πολλών από τις απεικονιζόμενες μορφές με πρόσωπα του ιερατείου - κυρίως βάσει της ενδυμασίας τους - δεν είναι απόλυτα ασφαλής, η αναγνώρισή τους ως λάτρεις φαίνεται γενικότερα αποδεκτή.¹¹³ Εξάλλου δεν είναι τυχαίο, που οι περισσότεροι μελετητές ταξινομούν τις σκηνές πομπών στην ευρύτερη θεματική κατηγορία των «λατρευτικών» σκηνών.¹¹⁴

Δ.3, στ) Σκηνές Πάλης/ Μονομαχίας

Οι σκηνές πάλης/μονομαχίας συνιστούν μία ξεχωριστή εικονογραφική ενότητα, η οποία ωστόσο αντιπροσωπεύεται από πολύ λίγα παραδείγματα. Πιο συγκεκριμένα, στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ, οι σκηνές αυτές αριθμούν μόλις 6 (4,68%) [Πιν. 14]. Ειδικότερα, πρόκειται για τις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 18-20, 66-67, 97*. Η γεωγραφική τους κατανομή εμφανίζεται εξίσου περιορισμένη, καθώς απαντούν πάνω σε ΕνΔΤ που προέρχονται από τρεις μόνο θέσεις: την Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο και την Κνωσό (Πιν.25).¹¹⁵

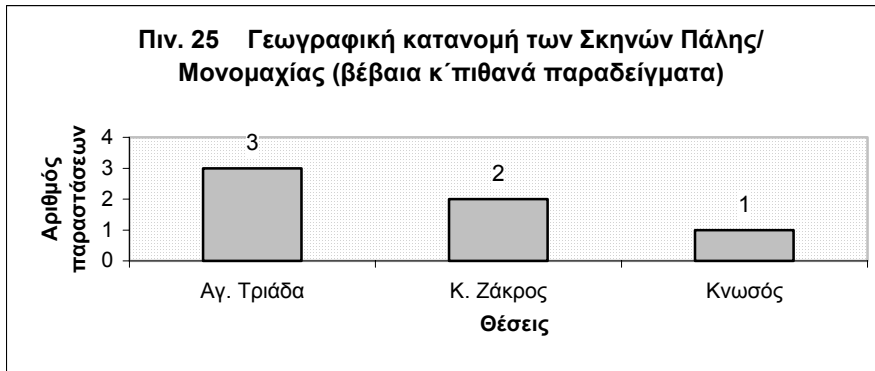
¹¹¹ GERMAN 1999, 280, Pl. LXb. Για τις πιθανές, ή όχι, απεικονίσεις χορού στην Αιγαιακή τέχνη, βλ. γενικότερα CAIN 2001, 43-44 και σημ. 126-127.

¹¹² Για τη σημασία των πομπών στη μινωική θρησκεία, βλ. ενδεικτικά: ΑΛΕΞΙΟΥ 1964, 118-119 και KRATTENMAKER 1995a, 122, 124 και Fig. 1,7. Η K.Krattenmaker, ειδικότερα, εντάσσει τις πομπές μεταξύ των δραστηριοτήτων με τελετουργική σημασία και τις αξιολογεί ως κριτήριο για την αναγνώριση γενικότερα λατρευτικών σκηνών.

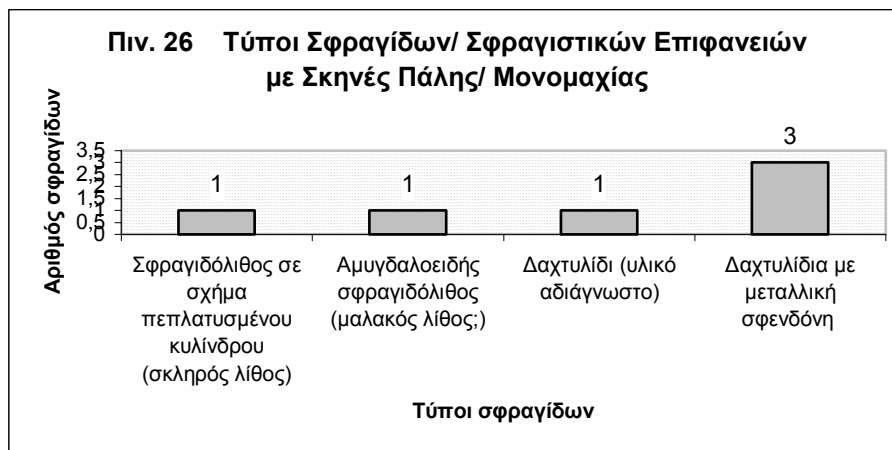
¹¹³ Βλ. ενδεικτικά NIEMEIER 1989, 167-169, Abb. 1 και, ειδικότερα, Abb. 1,18. Ο W.-D.Niemeier αναγνωρίζει τις ανθρώπινες μορφές που μετέχουν σε τέτοιου είδους πομπικές σκηνές ως “*menschliche Verehrer*”.

¹¹⁴ Βλ. ενδεικτικά: TAMVAKI 1989, 269-270 / NIEMEIER 1989, 167-169, Abb. 1 / WINGERATH 1995, 71-72 / KRATTENMAKER 1995a, 124, Fig. 1,7 / ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 33-39.

¹¹⁵ Ειδικότερα, οι *Αρ. Κατ. 18-20* προέρχονται από την Αγ. Τριάδα, οι *Αρ. Κατ. 66-67* από την Κ. Ζάκρο και η *Αρ. Κατ. 97* από την Κνωσό.

Για το τύπωμά τους έχουν χρησιμοποιηθεί, ως επί το πλείστον, δαχτυλίδια: Τρεις παραστάσεις (*Αρ. Κατ. 18-19, 97*) προέρχονται από δαχτυλίδια με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη και μία (*Αρ. Κατ. 66*) από δαχτυλίδι με ίδιου σχήματος σφενδόνη, της οποίας ωστόσο το υλικό δεν μπορεί πλέον να προσδιοριστεί (μέταλλο; λίθος;). Πολύ πιο περιορισμένη εμφανίζεται η χρήση σφραγιδολίθων, καθώς μία μόνο σκηνή (*Αρ. Κατ. 20*) αποδίδεται σε αμυγδαλοειδή από μαλακό(;) λίθο και μία δεύτερη (*Αρ. Κατ. 67*) σε σφραγίδα σχήματος πεπλατυσμένου κυλίνδρου από σκληρό λίθο (Πιν. 26).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί πως τα 'σφραγίσματα με επίπεδη βάση' Μ.Η. 526/1-3, 595-596 από την Αγ. Τριάδα έχουν τυπωθεί από το ίδιο μεταλλικό δαχτυλίδι, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και για το τύπωμα των 'σφραγισμάτων με μία οπή ανάρτησης(;) Μ.Η. 369 και 1275 από την Κνωσό. Αυτό σημαίνει πως οι σφραγιστικές επιφάνειες *Αρ. Κατ. 19* και *Αρ. Κατ. 97* που ευθύνονται, αντίστοιχα, για το τύπωμά τους, στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύουν ένα και μόνο δαχτυλίδι με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη. Με βάση την ταύτιση αυτή (*Αρ. Κατ. 19 = Αρ. Κατ. 97*), ο πραγματικός αριθμός των διαφορετικών σφραγιστικών μοτίβων/επιφανειών με σκηνές πάλης/μονομαχίας μειώνεται, ουσιαστικά, από 6 σε 5.

Στις περισσότερες από τις παραστάσεις αυτές, η γενικότερη σύλληψη της σύνθεσης είναι λίγο-πολύ ίδια και συνίσταται στην απεικόνιση δύο (*Αρ. Κατ. 19, 20, 97*) ή τριών (*Αρ. Κατ. 18, 66*) ανδρικών μορφών, σε έντονη μεταξύ τους συμπλοκή ή ένοπλη σύγκρουση. Κάποιες από αυτές αποδίδονται σε επιθετική στάση, κρατώντας λόγχη, ξίφος ή δόρυ, ενώ άλλες φαίνεται να βρίσκονται σε πιο μειονεκτική θέση, σχεδόν πεσμένες στο έδαφος. Μεταξύ των παραστάσεων αυτών ξεχωρίζουν οι *Αρ. Κατ. 20* και *67*: Στην πρώτη, ο τρόπος απόδοσης της σκηνής, τόσο από άποψη στιλ όσο και σύνθεσης, θεωρείται ιδιόμορφος και χωρίς παράλληλα.¹¹⁶ Στιλιστικά μοναδική είναι και η δεύτερη παράσταση, η οποία ερμηνεύεται ως πιθανή σκηνή πάλης, αν και το μοτίβο της δεν είναι απόλυτα ευκρινές.¹¹⁷

Οι υπό εξέταση σκηνές πάλης/μονομαχίας έχουν ιδιαίτερη σημασία και ενδιαφέρον, δεδομένου ότι μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο μίας «πολεμικής εικονογραφίας». Κατ' αρχήν, το αρκετά μικρό ποσοστό αντιπροσώπευσής τους (4,68%) στο σύνολο των Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ, επιβεβαιώνει τη γενικότερη εικόνα της πολύ σπάνιας παρουσίας πολεμικών σκηνών και/ή παραστάσεων που απεικονίζουν εχθροπραξίες, όχι μόνο στη γλυπτική αλλά και σε όλα σχεδόν τα καλλιτεχνικά μέσα της μινωικής τέχνης.¹¹⁸ Από την άλλη πλευρά, οι συγκεκριμένες σφραγιστικές παραστάσεις, αν και ολιγάριθμες, καθιστούν σαφές ότι σκηνές πάλης/μαχών υφίστανται ήδη από τις αρχές της Ύστερης Εποχής Χαλκού στην Κρήτη. Έτσι, μπορούν να προσφέρουν ερείσματα για μία αμφισβήτηση και αναθεώρηση της σταθερά εκφραζόμενης και ευρέως αποδεκτής άποψης, ότι οι Μινωίτες – σε αντίθεση με τους πολεμοχαρείς Μυκηναίους – ήταν ένας απόλυτα φιλειρηνικός λαός, επειδή οι πολεμικές σκηνές δεν αποτελούσαν θέμα προς εικονογράφιση.¹¹⁹

Αυτή η πεποίθηση ότι, δηλαδή, η μινωική Κρήτη δεν εμπλεκόταν σε πολέμους και εχθροπραξίες, έχει οδηγήσει στην άποψη ότι οι υπό εξέταση σκηνές πάλης/ μονομαχίας δεν πρέπει να ερμηνευτούν ως απεικονίσεις κάποιου είδους πολεμικών εχθροπραξιών, αλλά αγωνισμάτων και αθλητικών δραστηριοτήτων.¹²⁰ Όμως, όπως σωστά επισημαίνει η Α.Αlexandri,¹²¹ «τέτοιου είδους ερμηνείες έχουν επηρεαστεί από τον υποτιθέμενο 'μη-

¹¹⁶ Βλ., αναλυτικότερα, *CMS II.6*, σ. XXXI, 25 Nr. 16.

¹¹⁷ Βλ. αναλυτικότερα τις παρατηρήσεις στον Κατάλογο, *Αρ. Κατ. 67*.

¹¹⁸ Για την πολύ πενιχρή παρουσία πολεμικών σκηνών στη μινωική τέχνη και για μία ερμηνευτική προσέγγιση αυτής της αρκετά ασυνήθιστης καλλιτεχνικής επιλογής, βλ. αναλυτικότερα: WEINGARTEN 1999, 347-357 (και, ειδικότερα, 347-348, 353-354) και GATES 1999, 277-283.

¹¹⁹ *CMS II.6*, σ. XXXII-XXXIII και σημ. 69.

¹²⁰ Βλ. ALEXANDRI 1994, 54, όπου για μία τέτοια άποψη παραπέμπει ενδεικτικά στην Α.Ξενάκη-Σακελλαρίου, *Μυκηναϊκή Σφραγιδογλυφία*, Αθήνα, 1966, 64-65. Την προβληματική ερμηνεία των σκηνών αυτού του τύπου επισημαίνει και η H. Wingerath (WINGERATH 1995, 63).

¹²¹ ALEXANDRI 1994, 54.

επιθετικό' χαρακτήρα των Μινωιτών και από την τάση να εκτιμούμε όλη τη μινωική εικονογραφία ως ένα σύνολο λατρευτικών σκηνών». Σε κάθε περίπτωση, είτε αντιληφθούμε τις σκηνές αυτές ως αγωνίσματα/αθλήματα είτε ως πραγματικές σκηνές πάλης και επίθεσης, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι πρόκειται για την απεικόνιση δραστηριοτήτων, τις οποίες διέπει πάνω απ' όλα ένα πνεύμα αγωνιστικό, καθώς απαιτούν ιδιαίτερη σωματική δύναμη και επιδεξιότητα και αποσκοπούν στην υπεροχή κάποιου από τους αντιπάλους. Υπό το πρίσμα αυτό, οι συγκεκριμένες παραστάσεις θα μπορούσαν να προσλάβουν μία εμβληματική σημασία και να κατανοηθούν ως μία εικονογραφία ισχύος/γοήτρου, μέσω της οποίας κάποιο άτομο μπορούσε να αποκτήσει κύρος ή να εδραιώσει τη θέση του στο κοινωνικό σύνολο.¹²²

Δ.3, ζ) Σκηνές Κυνηγιού

Στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ συγκαταλέγονται μόλις 5 με απεικόνιση σκηνών κυνηγιού (ποσοστό 3,90%) [Πιν. 14]. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις παραστάσεις *Αρ. Κατ. 8, 54, 55, 113* και *114*, οι οποίες

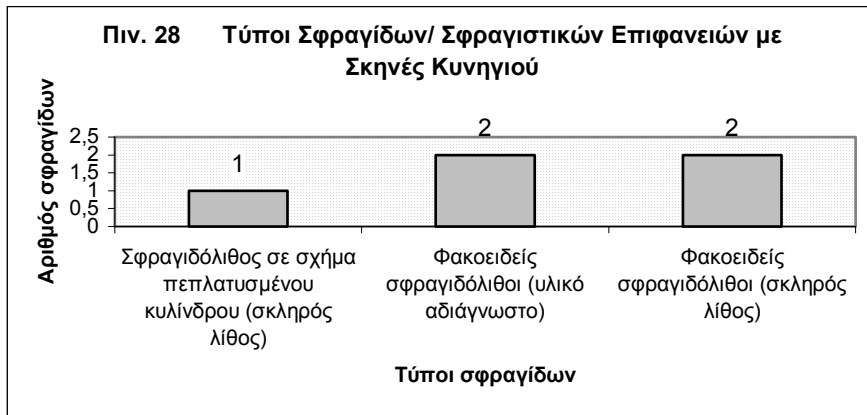

απαντούν πάνω σε ΕνΔΤ που προέρχονται από τρεις μόνο θέσεις: την Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο και τα Χανιά (Πιν. 27).¹²³

¹²² Την άποψη, ότι οι σκηνές πάλης/μονομαχίας διέπονται από ιδέες, ανάλογες με εκείνες των σκηνών κυνηγιού και των ταυροκαθαγίων υποστηρίζουν, π.χ., η ALEXANDRI 1994, 54, 59 (η οποία και χαρακτηρίζει τις τρεις αυτές κατηγορίες σκηνών ως “*status acquisition*” scenes) και η MORGAN 1998, 17-31. Στο πλαίσιο μίας τέτοιου είδους ερμηνευτικής προσέγγισης, οι δραστηριότητες πάλης/μονομαχίας εκλαμβάνονται, ουσιαστικά, ως μία είδους δοκιμασία των σωματικών και νοητικών ικανοτήτων των ατόμων που μετέχουν σε αυτές και συνδέονται είτε με κάποιου είδους τελετές ενηλικίωσής τους (“*rites of passage*”) είτε με πράξεις, που έχουν ως στόχο να αποδείξουν την αξία και να εδραιώσουν τη θέση αυτών των ατόμων. Για το ίδιο θέμα, βλ. επίσης: CROWLEY 1995, 488, 489 / LAFFINEUR 1992, 108-111 / LAFFINEUR 2000, 171.

¹²³ Ειδικότερα, η *Αρ. Κατ. 8* προέρχεται από την Αγ. Τριάδα, οι *Αρ. Κατ. 54-55* από την Κ. Ζάκρο και οι *Αρ. Κατ. 113-114* από τα Χανιά.

Όσον αφορά στους τύπους των σφραγίδων που ευθύνονται για το τύπωμά τους, αξιοσημείωτη είναι, αφενός, η απουσία δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη και, αφετέρου, η αποκλειστική χρήση σφραγιδολίθων. Ανάμεσα στους τελευταίους κυριαρχούν οι

φακοειδούς σχήματος (Αρ. Κατ. 8, 55, 113-114), ενώ μόνο ένας έχει σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου (Αρ. Κατ. 54) [Πιν. 28]. Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι στις τρεις από τις πέντε περιπτώσεις, όπου το υλικό τους προσδιορίζεται με ασφάλεια (Αρ. Κατ. 8, 54-55), έχουμε να κάνουμε με τη χρήση σκληρών λίθων, δηλαδή μιας σχετικά πολύτιμης πρώτης ύλης που επιτρέπει καλής ποιότητας τεχνουργία.

Όπως γίνεται αντιληπτό και από τα δεδομένα του Καταλόγου, ορισμένες από τις παραστάσεις που ταξινομούνται στη συγκεκριμένη ενότητα, χαρακτηρίζονται ως σκηνές κυνηγιού με σχετική επιφύλαξη.¹²⁴ Αυτό οφείλεται κυρίως στην ποικιλομορφία των συνθέσεων, τόσο όσον αφορά στη δομή τους όσο και στα επιμέρους εικονογραφικά στοιχεία τους. Κοινή παράμετρος και στις πέντε υπό εξέταση παραστάσεις είναι, αναμφίβολα, η αναγνώριση της εμπλεκόμενης μορφής ως ανδρικής. Αντιθέτως, διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ως προς το απεικονιζόμενο στιγμιότυπο της συγκεκριμένης δραστηριότητας, το είδος του θηράματος, καθώς και το χρησιμοποιούμενο κυνηγετικό εγχειρίδιο. Ειδικότερα, σε δύο περιπτώσεις (Αρ. Κατ. 8, 114) αποτυπώνεται η στιγμή που η ανδρική μορφή επιτίθεται κατά του ζώου (ταύρου ή λιονταριού), κρατώντας δόρυ ή ξίφος. Σε κάποιες άλλες απεικονίζεται μία φάση που προφανώς έπεται αυτής του κυνηγιού, όπως π.χ. στην Αρ. Κατ. 54, όπου δύο ανδρικές μορφές (οι ίδιοι οι κυνηγοί ή κάποιοι βοηθοί τους) δένουν τα πόδια ενός ήδη νεκρού(;) λιονταριού, προκειμένου ίσως να το μεταφέρουν ή στην Αρ. Κατ. 55, όπου μία ανδρική μορφή φαίνεται να ακινητοποιεί ένα

¹²⁴ Στην κατηγορία των σκηνών κυνηγιού θα μπορούσαν, ίσως, να ενταχθούν και οι σφραγιστικές παραστάσεις Αρ. Κατ. 94 και 100, από την Κνωσό και το Παλαίκαστρο, αντίστοιχα. Ωστόσο, επειδή η ερμηνεία τους είναι περισσότερο προβληματική και διφορούμενη, κρίθηκε ορθότερο να ταξινομηθούν εδώ στην ευρύτερη εικονογραφική ομάδα των «Παραστάσεων με ανθρώπινη μορφή και ζώο» (βλ. πιο πάνω: Δ.3, β).

πεσμένο βόδι, το οποίο και ετοιμάζεται να σφάξει(;). Τέλος, σε μία άλλη παράσταση (*Αρ. Κατ. 113*) αποδίδεται μόνο ο κυνηγός, κρατώντας κοντό δόρυ και προσπαθώντας να συγκρατήσει το σκυλί που τον συνοδεύει, χωρίς ωστόσο το θήραμά του.

Η ερμηνεία γενικότερα των σκηνών κυνηγιού ποικίλλει. Για παράδειγμα, έχουν χαρακτηριστεί ως ηθογραφικές ή «κοσμικές» σκηνές που απεικονίζουν μία δραστηριότητα της καθημερινής ζωής.¹²⁵ Και πράγματι, το κυνήγι ζώων, ως απαραίτητο μέσο συντήρησης και εξασφάλισης τροφής, ανάγεται τόσο παλιά όσο στις απαρχές του ανθρώπινου είδους. Όμως, καθώς οι κοινωνίες και οι πολιτισμοί γίνονταν όλο και πιο σύνθετοι, φαίνεται πως εξελίχθηκε σε ένα συμβολικό μοντέλο συμπεριφοράς, μία όψη του οποίου είναι η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στις δυνάμεις της φύσης. Έτσι, αρκετοί μελετητές¹²⁶ προσδίδουν στις σκηνές κυνηγιού μία συμβολική ή, ακόμα, και τελετουργική σημασία. Υποστηρίζουν, δηλαδή, πως η ιδέα που διέπει τέτοιου είδους παραστάσεις είναι ανάλογη με εκείνη των σκηνών ταυροκαθαψίων ή πάλης/μονομαχίας, καθώς και στις τρεις περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με δραστηριότητες που απαιτούν φυσική δύναμη, δεξιότητες και διακατέχονται από ένα πνεύμα αγωνιστικό. Στις παραστάσεις κυνηγιού, ειδικότερα, ο άνθρωπος έρχεται συχνά αντιμέτωπος με ένα πολύ ισχυρό ζώο, όπως ο ταύρος ή το λιοντάρι, το οποίο και προσπαθεί να τιθασει και να υποτάξει. Η απεικόνιση της πάλης ανάμεσα στον κυνηγό και το θήραμα προβάλλει τουλάχιστον τη δύναμη, το θάρρος και την ανδρεία του πρώτου, δεδομένου ότι η έκβαση αυτής της αντιπαράθεσης δεν αποτυπώνεται πάντα εικονογραφικά. Ο συμβολισμός αυτός γίνεται ισχυρότερος και πιο άμεσος, όταν η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται να έχει κυριαρχήσει πάνω στο ζώο, είτε ακινητοποιώντας το είτε συλλαμβάνοντάς το. Έτσι, έμμεσα, αντανακλάται και η υπεροχή του ανθρώπου έναντι στη φύση γενικότερα.

Υπό το πρίσμα αυτό, οι παραστάσεις κυνηγιού θα μπορούσαν να ενταχθούν στην ευρύτερη κατηγορία των λεγόμενων «σκηνών απόκτησης status» (“*Status acquisition scenes*”).¹²⁷ Εξίσου υποθετική –αν και ενδιαφέρουσα– είναι η άποψη¹²⁸ ότι πρόκειται για μία δραστηριότητα με τελετουργικό χαρακτήρα, ταυτιζόμενη πιθανόν με μία απαραίτητη

¹²⁵ Βλ., ενδεικτικά, WINGERATH 1995, 59-60, όπου οι απεικονίσεις κυνηγών ταξινομούνται στην ευρύτερη θεματική κατηγορία των παραστάσεων «καθημερινού βίου» (“*Alltagsdarstellungen*”), καθώς και ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 22, όπου οι σκηνές κυνηγιού συγκαταλέγονται στην εικονογραφική ομάδα των «κοσμικών σκηνών».

¹²⁶ Βλ., ενδεικτικά, ALEXANDRI 1994, 53, 59 / MORGAN 1998, 17-31 (με αναφορά τόσο στο κυνήγι του ταύρου όσο και του λιονταριού) / MARINATOS N. 1989a, 23-32 (με ιδιαίτερη αναφορά στο κυνήγι του ταύρου).

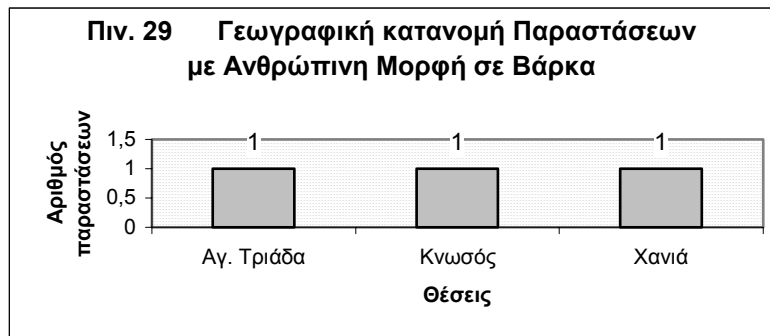
¹²⁷ ALEXANDRI 1994, 59. Για μία παρόμοια ερμηνευτική προσέγγιση των σκηνών κυνηγιού, βλ. επίσης, CROWLEY 1995, 488, 489 / LAFFINEUR 1992, 108-111 / LAFFINEUR 2000, 171.

¹²⁸ Βλ., ενδεικτικά, MARINATOS N. 1989a, 24-32 (με ιδιαίτερη αναφορά στο κυνήγι του ταύρου). Βλ. επίσης, MORGAN 1998, 17-31 και, ειδικότερα, 31.

δοκιμασία στο πλαίσιο κάποιου είδους «τελετής ενηλικίωσης» των νεαρών Μινωιτών. Τέτοιου είδους ερμηνευτικές προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται, θα λέγαμε, από ένα λανθάνοντα συσχετισμό των σκηνών κυνηγιού με μία εμβληματική εικονογραφία ισχύος, κυρίως εκ μέρους της μινωικής αριστοκρατίας. Ο συσχετισμός αυτός προβάλλει ακόμα πιο ευλογοφανής ειδικότερα για τις παραστάσεις κυνηγιού ταύρου, καθώς το συγκεκριμένο κυνήγι συχνά συνδέεται με μία άλλη δραστηριότητα, με εξίσου συμβολικό ή/και ιδεολογικό χαρακτήρα, τα ταυροκαθάψια.¹²⁹

Δ.3, η) Παραστάσεις Ανθρώπινης Μορφής σε Βάρκα

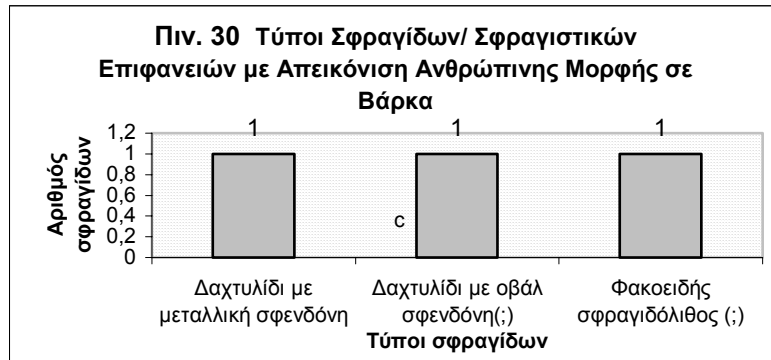
Ένα αρκετά σπάνιο θέμα στη σφραγιστική εικονογραφία είναι οι απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών σε βάρκα/πλοίο. Στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ συγκαταλέγονται μόνο 3 παραστάσεις αυτού του τύπου, αντιπροσωπεύοντας έτσι ένα αρκετά μικρό ποσοστό (2,34%) [Πιν. 14]. Ειδικότερα, πρόκειται για τις *Αρ. Κατ. 31, 96* και *121*, οι οποίες απαντούν πάνω σε ΕνΔΤ από την Αγ.Τριάδα, την Κνωσό και τα Χανιά, αντίστοιχα (Πιν. 29).

Οι παραστάσεις αυτές προέρχονται τόσο από σφραγιδόλιθους όσο και από δαχτυλίδια¹³⁰ [Πιν. 30]. Ειδικότερα, η *Αρ. Κατ. 31* θεωρείται πως έχει τυπωθεί από δαχτυλίδι με οβάλ, έντονα κυρτή, μεταλλική σφενδόνη από χρυσό(;).

¹²⁹ Για το στενό συσχετισμό των ταυροκαθαψιών και του κυνηγιού ταύρων, καθώς και για τον προπαγανδιστικό χαρακτήρα τέτοιων σκηνών ως μία εικονογραφία ισχύος εκ μέρους της μινωικής ελίτ, βλ. αναλυτικότερα MARINATOS N. 1994, 89-93. Για τη σχέση των δύο δραστηριοτήτων, βλ. επίσης YOUNGER 1995b, 507-510, όπου το κυνήγι και η σύλληψη ταύρων παρουσιάζονται ως προκαταρκτικές δραστηριότητες, άμεσα συνυφασμένες με την τέλεση των ταυροκαθαψιών.

¹³⁰ Από φακοειδή σφραγιδόλιθο(;) έχει τυπωθεί η *Αρ. Κατ. 121*, ενώ από δαχτυλίδι με οβάλ σφενδόνη (;) η *Αρ. Κατ. 96*.

Όσον αφορά στο φύλο της απεικονιζόμενης μορφής, σε μία τουλάχιστον περίπτωση (*Αρ. Κατ. 96*) είναι βέβαιο πως πρόκειται για ανδρική. Για τις άλλες δύο παραστάσεις, η έντονα σχηματοποιημένη απόδοση των μορφών δεν επιτρέπει οποιαδήποτε βέβαιη κρίση, αν και πιθανολογείται η αναγνώρισή τους ως γυναικείες.¹³¹ Αναφορικά με τη στάση των μορφών, οι δύο γυναικείες(;) [*Αρ. Κατ. 31, 121*] παριστάνονται να κωπηλατούν, ενώ η ανδρική μορφή της *Αρ. Κατ. 96* αποδίδεται όρθια, σε μία στάση που παραμένει αρκετά διαφορουμένη εξαιτίας της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης της παράστασης.¹³²

Εάν η «ανάγνωση» των υπό εξέταση σκηνών είναι κάπως προβληματική, η ερμηνεία τους εμφανίζεται ακόμα δυσκολότερη. Πιο συγκεκριμένα, αβέβαιο παραμένει εάν έχουν κάποιου είδους συμβολικό περιεχόμενο ή αν απλώς αποτυπώνουν δραστηριότητες της καθημερινής ζωής. Η απεικόνιση μίας ανθρώπινης μορφής σε βάρκα, αναμφίβολα, μπορεί να θεωρεί ως στιγμιότυπο μιας καθημερινής ενασχόλησης των Μινωιτών, άμεσα συνδεδεμένης με έναν από τους πλέον ζωτικούς παράγοντες της ζωής τους, τη θάλασσα.¹³³ Από την άλλη πλευρά, δεν αποκλείεται κάποια τουλάχιστον από τις απεικονιζόμενες γυναικείες(;) μορφές (όπως π.χ. της *Αρ. Κατ. 31*) να ταυτίζεται με θεότητα. Μία τέτοιου είδους ερμηνευτική προσέγγιση είναι σε μεγάλο βαθμό υποθετική, κυρίως εξαιτίας της απουσίας λοιπών εικονογραφικών στοιχείων, που θα μπορούσαν να υπαγορεύσουν την αναγνώριση μίας θεϊκής μορφής. Δεν παύει, ωστόσο, οι υπό εξέταση παραστάσεις να

¹³¹ Βλ., ενδεικτικά, ALEXANDRI 1994, 41 (7a).

¹³² Ο J.G. Younger - αποκλείοντας την αρχική ερμηνεία του A.J. Evans για μία ανδρική μορφή πάνω σε βάρκα που αποκρούει επίθεση ενός θαλάσσιου τέρατος («Σκύλλας») - περιγράφει τη μορφή ως «έναν θαλασσινό σε απειλητική στάση πάνω σε πλοίο», υπαινισσόμενος μάλλον την απεικόνιση μιας σκηνής μάχης στη θάλασσα (YOUNGER 1989, 59, Pl. XII, 69). Από την άλλη πλευρά, η A. Alexandri [ALEXANDRI 1994, 58 (14a)], αν και συμφωνεί με τον J.G. Younger ως προς την ταύτιση της «Σκύλλας» με μία ζωομορφική απόδοση τμήματος της ίδιας της βάρκας, περιγράφει την ανδρική μορφή να κρατά ένα μακρύ κοντάρι (σταλίκι) και, πιθανόν, να κωπηλατεί. Κατά τη γνώμη μου, η άσχημη και αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του ίδιου του σφραγιστικού αποτυπώματος δεν επιτρέπει οποιαδήποτε οριστική κρίση αναφορικά με τη δράση της απεικονιζόμενης μορφής, ιδιαίτερα από τη στιγμή που στην υπάρχουσα σχεδιαστική απόδοση του μοτίβου δε διακρίνεται κάποιου είδους κοντάρι.

¹³³ Η A. Tamvaki (TAMVAKI 1989, 271) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «Οι κωπηλάτες, οι ανδρικές μορφές μέσα σε βάρκες και [...], πιθανόν, απεικονίζουν επίσης καθημερινές δραστηριότητες».

παραπέμουν έμμεσα σε ορισμένες πιο σύνθετες και αφηγηματικές σκηνές με απεικόνιση γυναικείας μορφής σε βάρκα, όπως εκείνη πάνω σε έναν αμυγδαλοειδή σφραγιδόλιθο από την «Έπαυλη» στο Μακρύγυαλο,¹³⁴ σε ένα χρυσό δαχτυλίδι από τον Μόχλο¹³⁵ ή στο γνωστό «δαχτυλίδι του Μίνωα». Στις περιπτώσεις αυτές, μία πληθώρα εικονογραφικών στοιχείων έχει οδηγήσει στην πειστική ερμηνεία της εκάστοτε γυναικείας μορφής ως θεότητας, ιέρειας ή λάτρη. Παρόλο που αντίστοιχες ενδείξεις απουσιάζουν από τις σκηνές που εξετάζονται εδώ, ο παραλληλισμός τους - αν και κάπως αυθαίρετος - εμφανίζεται, ως ένα βαθμό, αναπόφευκτος.

Δ.3, θ) Σκηνές Άρματος με Αρματηλάτη

Η απεικόνιση άρματος με δύο άλογα και αρματηλάτη απαντά πάνω σε 6 «σφραγίσματα με επίπεδη βάση», τα οποία προέρχονται από δύο Νεοανακτορικά κέντρα: την Αγ. Τριάδα και το Σκλαβόκαμπο (*Αρ. Κατ. 17* και *107*, αντίστοιχα) [Πιν. 14]. Αυτό, ωστόσο, που παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι ότι τα σφραγίσματα αυτά, αν και βρέθηκαν σε διαφορετικές θέσεις, έχουν τυπωθεί από την ίδια σφραγίδα: ένα δαχτυλίδι με οβάλ σχήματος μεταλλική σφενδόνη. Τούτο σημαίνει, πως οι παραστάσεις *Αρ. Κατ. 17* και *Αρ. Κατ. 107* ταυτίζονται και, ουσιαστικά, παραπέμπουν στη χρήση μίας και μόνο σφραγιστικής επιφάνειας. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί πως από το ίδιο σφραγιστικό δαχτυλίδι έχουν ίσως τυπωθεί, τουλάχιστον, δύο ακόμα «σφραγίσματα» που βρέθηκαν στο Ακρωτήρι της Θήρας.¹³⁶ Επομένως, η συγκεκριμένη παράσταση συγκαταλέγεται ανάμεσα στα σφραγιστικά μοτίβα που παρέχουν ενδείξεις για επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ των θέσεων, καθώς και για την πιθανή υιοθέτηση μιας κοινής εικονογραφίας.

Στην υπό εξέταση σφραγιστική παράσταση, πάνω στο άρμα -το οποίο σέρνεται από δύο άλογα- επιβαίνει μία ανδρική μορφή που γέρνει έντονα το σώμα της προς τα μπροστά, κρατώντας στο αριστερό της χέρι τα ηνία και στο δεξί ένα μαστίγιο.

Η σημασία της παράστασης παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής, καθώς ουσιαστικά αγνοούμε τα ευρύτερα συμφραζόμενα, στα οποία λαμβάνει χώρα η σκηνή, όπως για παράδειγμα τον σκοπό ή τον τόπο, εφόσον δεν υπάρχουν ενδείξεις υποδήλωσης του χώρου, πέρα από μία οριζόντια γραμμή που δηλώνει το έδαφος. Επιπλέον, είναι γνωστό πως τα άρματα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως, π.χ. στο κυνήγι, για τη

¹³⁴ *CMS V Suppl.* 1A-55. Βλ. επίσης WINGERATH 1995, 84 και ALEXANDRI 1994, 41-42 (7b).

¹³⁵ *CMS II.3-252*. Βλ. επίσης WINGERATH 1995, 84 και ALEXANDRI 1994, 41-42 (7b).

¹³⁶ *Έργον* 1995, 54 Εικ. 37. Βλ. επίσης *CMS II.6*, σ. XXVII, Abb. 3 και Nr. 19, 260.

μεταφορά των ανθρώπων ή, ακόμα, και για στρατιωτικούς σκοπούς (πολεμικά άρματα). Εξίσου πιθανόν είναι να έπαιζαν κάποιο ρόλο και στον τομέα της λατρείας/του τελετουργικού, ίσως στο πλαίσιο κάποιας πομπής. Από την άλλη πλευρά, άγνωστο παραμένει εάν ήδη κατά τη μινωική εποχή χρησιμοποιούνταν και στο πλαίσιο αρματοδρομιών.¹³⁷ Κατά τη γνώμη μου, αυτού του είδους η εν δυνάμει πολυσχιδής χρήση των αρμάτων δεν επιτρέπει να ερμηνεύσουμε με ασφάλεια την υπό εξέταση παράσταση, αποκλειστικά στο πλαίσιο μιας καθημερινής, ηθογραφικής, στρατιωτικής, λατρευτικής/τελετουργικής ή, ακόμα, και συμβολικής εικονογραφίας. Όμως, είναι ευρύτερα γνωστό και αποδεκτό πως τα άρματα συγκαταλέγονται στα αντικείμενα γοήτρου. Με το δεδομένο αυτό, θα μπορούσε να υποστηριχτεί¹³⁸ ότι οι ανδρικές μορφές που απεικονίζονται σε τέτοιου είδους σκηνές, πιθανότατα, είχαν μία υψηλή ή, έστω, ιδιαίτερη κοινωνική θέση.

Δ.3, ι) Σκηνές με Δύο Ανθρώπινες Μορφές σε Ασαφή Δραστηριότητα

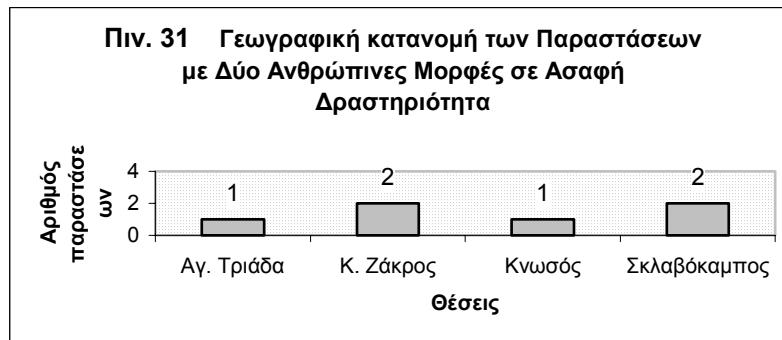
Οι παραστάσεις που συγκαταλέγονται σε αυτή την κατηγορία, συνιστούν μάλλον μία εικονογραφική - παρά μία θεματική - ενότητα, καθώς πρόκειται για σκηνές που ναι μεν περιλαμβάνουν δύο ανθρώπινες μορφές, αλλά η δραστηριότητά τους και, κατ' επέκταση, το θέμα της κάθε παράστασης, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ασαφή. Αυτό οφείλεται είτε στην αρκετά αποσπασματική κατάσταση διατήρησης των ίδιων των σφραγιστικών μοτίβων είτε στη φύση αυτού καθεαυτού του απεικονιζόμενου θέματος. Επομένως, πρόκειται για μία καθαρά συμβατική ομαδοποίηση.

Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται συνολικά 6 παραστάσεις, οι οποίες και αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό ποσοστό (4,68%) στο σύνολο των 128 Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων με ΠαρΑνΜ (Πιν. 14). Ειδικότερα, πρόκειται για τις: *Αρ. Κατ. 22* από την Αγ. Τριάδα, *Αρ. Κατ. 84-85* από την Κ. Ζάκρο, *Αρ. Κατ. 99* από την Κνωσό και *Αρ. Κατ. 108-109* από το Σκλαβόκαμπο (Πιν. 31). Στην πλειονότητά τους, οι παραστάσεις αυτές

¹³⁷ Για την πολυσχιδή χρήση των αρμάτων, βλ. ενδεικτικά WINGERATH 1995, 65 (“*Wagenlenker*”). Βλ. επίσης, WEINGARTEN 1999, 348, όπου η απεικόνιση αρμάτων συσχετίζεται με πολεμικές σκηνές, καθώς και PIALI-PAPASTERIOU 1985, 144-145, όπου η τελετουργική και θρησκευτική λειτουργία των αρμάτων στη μινωική Κρήτη θεωρείται πιθανότερη από μία χρήση τους στην καθημερινή ζωή των Μινωιτών.

¹³⁸ ALEXANDRI 1994, 51-52, 58.

προέρχονται από σφραγιδόλιθους (κυρίως, από μαλακούς λίθους),¹³⁹ ενώ μικρότερη εμφανίζεται η χρήση δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη.¹⁴⁰

Ξεκινώντας από την *Αρ. Κατ. 22*, αξίζει να σημειωθεί πως πρόκειται για ένα σφραγιστικό μοτίβο, το οποίο απαντά πάνω σε συνολικά 18 ΕνΔΤ από την Αγ. Τριάδα. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μία έντονα σχηματοποιημένη παράσταση, με απεικόνιση δύο ανδρικών(;) μορφών με 8-σχημες ασπίδες. Οι γραμμές που συμπληρώνουν την παράσταση δεν είναι σαφές εάν αποδίδουν τα υψωμένα χέρια των μορφών ή, ίσως, δύο διασταυρούμενα ξίφη.¹⁴¹ Οι απεικονιζόμενες μορφές ερμηνεύονται συχνά ως πολεμιστές.¹⁴² Ωστόσο, από τη στιγμή που δεν αποδίδονται σε ενεργή δράση, αλλά και εξαιτίας της σχετικής ασάφειας που διακρίνει την παράσταση, θεωρήθηκε προτιμότερο εδώ να μη συμπεριληφθούν στις σκηνές πάλης/μονομαχίας, όπως τουλάχιστον αυτές παρουσιάστηκαν πιο πάνω. Εξάλλου, όπως παρατηρεί και η A.Alexandri,¹⁴³ δεν είναι απόλυτα σαφές εάν τις ασπίδες φέρουν ανθρώπινες μορφές ή αν πρόκειται ουσιαστικά για κάποιου είδους ανεικονική εκδήλωση μίας πολεμικής θεότητας (“some sort of shield deities”).

Η *Αρ. Κατ. 84* από την Κ. Ζάκρο απεικονίζει επίσης δύο ανθρώπινες μορφές, γραμμικά αποδοσμένες, που είτε βαδίζουν ή τρέχουν προς τα δεξιά, με προτεταμένο το ένα χέρι. Η ερμηνεία της σκηνής ως «λατρευτικής» θα ήταν τελείως υποθετική, δεδομένου ότι η δραστηριότητα στην οποία εμπλέκονται οι μορφές είναι απόλυτα ασαφής.¹⁴⁴

¹³⁹ Ειδικότερα, από σφραγιδόλιθους έχουν τυπωθεί οι εξής παραστάσεις: *Αρ. Κατ. 22* (σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου, από σκληρό λίθο), *Αρ. Κατ. 85* (φακοειδής από μαλακό λίθο), *Αρ. Κατ. 108* (με οβάλ κυρτή σφραγιστική επιφάνεια, από μαλακό λίθο) και *Αρ. Κατ. 109* (αδιάγνωστου τύπου, από μαλακό λίθο).

¹⁴⁰ Ειδικότερα, η *Αρ. Κατ. 84* έχει τυπωθεί από δαχτυλίδι με οβάλ μεταλλική σφενδόνη, ενώ η *Αρ. Κατ. 99* από δαχτυλίδι με οβάλ σφενδόνη (;

¹⁴¹ Βλ. CMS II.6, Nr. 18.

¹⁴² WEINGARTEN 1988a, 102-103 / TAMVAKI 1989, 271 και σημ. 146 / ALEXANDRI 1994, 54 (9b).

¹⁴³ ALEXANDRI 1994, 54 (9b).

¹⁴⁴ Ενδεικτικό είναι ότι η συγκεκριμένη παράσταση δεν συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των «λατρευτικών» σκηνών ούτε στο CMS II. 7 (Nr. 10). Ακόμα όμως και στο MINOAN ROUND, ο χαρακτηρισμός της ως λατρευτικής τίθεται με κάθε επιφύλαξη (“schematic males cult scene?”) [MINOAN ROUND II, 336 (Z 200)].

Από την ίδια θέση προέρχεται μία ακόμα δύσκολα ερμηνεύσιμη παράσταση, η *Αρ. Κατ. 85*. Εδώ απεικονίζονται δύο όρθιες ανδρικές μορφές, με «δερμάτινες φούστες», πιθανότατα στραμμένη η μία προς την άλλη. Η δεξιά φέρει ακόντιο (δόρυ ή ράβδο) μάλλον περασμένο διαγώνια πίσω στην πλάτη, ενώ η αριστερή χειρονομεί με λυγισμένο το ένα χέρι. Το πρόβλημα στην παράσταση αυτή είναι ότι τόσο η ιδιότητα των απεικονιζόμενων μορφών όσο και η μεταξύ τους σχέση παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ασαφείς. Κατ' επέκταση, είναι δύσκολο να ειπωθεί, εάν εντάσσεται στο πλαίσιο των «κοσμικών» ή «λατρευτικών» σκηνών ή, ακόμα, και εκείνων με κάποιου είδους συμβολική σημασία.¹⁴⁵

Στην *Αρ. Κατ. 99* από το «ανάκτορο» της Κνωσού παριστάνονται δύο όρθιες, αντικριστές, γυναικείες(;) μορφές, με μακριά φούστα και κωνικό καπέλο, που πιθανότατα κρατάνε ψηλά ένα δυσδιάκριτο πλέον αντικείμενο (ρυτό;). Η ένδυση, αλλά και γενικότερα η στάση των μορφών, θα μπορούσαν να δηλώνουν τη συμμετοχή τους σε κάποια θρησκευτική ή τελετουργική πρακτική. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, κυρίως λόγω της όχι ιδιαίτερα καλής κατάστασης διατήρησης του σφραγιστικού μοτίβου.¹⁴⁶

Στη συγκεκριμένη εικονογραφική ομάδα περιλαμβάνονται, τέλος, δύο παραστάσεις από το «Μέγαρον» του Σκλαβόκαμπου. Η *Αρ. Κατ. 108* απεικονίζει δύο όρθιες (ανδρικές;) μορφές, που φοράνε σακκοειδείς «δερμάτινες(;) φούστες» και πανωφόρι με κάθετες ραβδώσεις. Η χάραξη δεν είναι ιδιαίτερα προσεγμένη, γεγονός που καθιστά την παράσταση αρκετά ασαφή. Επιπλέον, η ιδιότητα των μορφών και η μεταξύ τους σχέση παραμένουν αινιγματικές. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η A.Alexandri,¹⁴⁷ αν και με επιφύλαξη, κατατάσσει τη συγκεκριμένη σκηνή στις πομπές (“*Procession scenes*”). Κατά τη γνώμη μου, μία τέτοια ερμηνεία – αν και πιθανή – δεν είναι απόλυτα πειστική, καθώς δεν είναι βέβαιο αν οι μορφές βαδίζουν πράγματι η μία πίσω από την άλλη (όπως συνηθίζεται σε τέτοιου είδους παραστάσεις) ή αν απλώς στέκονται η μία δίπλα στην άλλη ή, ακόμα περισσότερο, εάν αποδίδονται αντωπά.¹⁴⁸

Όσον αφορά, τέλος, στην *Αρ. Κατ. 109*, δυστυχώς, η αρκετά αποσπασματική κατάσταση διατήρησης της ίδιας της παράστασης δεν επιτρέπει να διαμορφώσουμε μία σαφή εικόνα για την ιδιότητα των δύο(;) απεικονιζόμενων γυναικείων μορφών, τη μεταξύ

¹⁴⁵ Για την *Αρ. Κατ. 85* βλ., επίσης, YOUNGER 1995a, 159 No. 20. Την προβληματική ερμηνεία της συγκεκριμένης παράστασης επισημαίνει και η A.Alexandri (ALEXANDRI 1994, 50-51, 58).

¹⁴⁶ Η A.Tamvakí φαίνεται να εντάσσει τη συγκεκριμένη παράσταση στην ευρύτερη κατηγορία σκηνών που απεικονίζουν θρησκευτικές ή λατρευτικές πρακτικές (TAMVAKI 1989, 269 σημ. 97).

¹⁴⁷ ALEXANDRI 1994, 56 (12c).

¹⁴⁸ Ο Σπ. Μαρινάτος, π.χ., περιγράφει τη συγκεκριμένη παράσταση ως «*Δύο όρθιοι αντωποί άνδρες...*» (ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-41, 88 Αρ. 1).

τους σχέση, καθώς και τη δραστηριότητα στην οποία μετέχουν. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η αριστερή μορφή φαίνεται να έχει το ένα χέρι λυγισμένο και υψωμένο στον ώμο(;), ίσως παραπέμπει σε μία χειρονομία με τελετουργική σημασία.¹⁴⁹

Δ.3, κ) Λοιπές Παραστάσεις

Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονται ορισμένα σφραγιστικά μοτίβα, τα οποία με βάση τα επιμέρους εικονογραφικά στοιχεία τους θα μπορούσαν να ενταχθούν σε κάποια από τις προαναφερθείσες ομάδες/ενότητες (π.χ. «ανθρώπινη μορφή και ζώο» ή «μεμονωμένες ανθρώπινες μορφές»). Ωστόσο, κρίθηκε ορθότερο να ταξινομηθούν χωριστά, καθώς από άποψη θέματος οι σκηνές αυτές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και η καθεμία μπορεί να θεωρηθεί μοναδική στο σύνολο των Νεοανακτορικών σφραγιστικών παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών.

Ειδικότερα, πρόκειται για 5 διαφορετικές σκηνές - *Αρ. Κατ. 16, 74, 118, 122 και 128* -, οι οποίες αντιπροσωπεύουν ένα αρκετά μικρό ποσοστό (3,90%) στο σύνολο των 128 σφραγιστικών μοτίβων που εξετάζονται εδώ (Πιν. 14). Οι παραστάσεις αυτές προέρχονται, ουσιαστικά, από τρεις Νεοανακτορικές θέσεις: την Αγ. Τριάδα (*Αρ. Κατ. 16*), την Κ. Ζάκρο (*Αρ. Κατ. 74*) και τα Χανιά (*Αρ. Κατ. 118, 122, 128*). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι όλες έχουν τυπωθεί από δαχτυλίδια με οβάλ, βέβαιη ή πιθανολογούμενη μεταλλική σφενδόνη, με μοναδική εξαίρεση την *Αρ. Κατ. 74*, για το τύπωμα της οποίας χρησιμοποιήθηκε φακοειδής σφραγιδόλιθος από μαλακό λίθο.

Ξεκινώντας από την *Αρ. Κατ. 16*, πρέπει να επισημανθεί η δυσκολία κατανόησης του απεικονιζόμενου θέματος, εξαιτίας της σχετικά άσχημης διατήρησης του ίδιου του σφραγιστικού αποτυπώματος. Παρόλα αυτά, είναι πολύ πιθανόν πως έχουμε να κάνουμε με μία σκηνή θυσίας ταύρου, με την παρουσία μίας ντυμένης ανθρώπινης μορφής στο δεξί άκρο της παράστασης.¹⁵⁰ Πρόκειται, ίσως, για τη μοναδική περίπτωση αντιπροσώπευσης αυτού του θέματος στο υπό εξέταση δείγμα. Η θυσία ζώων εντάσσεται γενικότερα στην κατηγορία των σκηνών που απεικονίζουν θρησκευτικές ή λατρευτικές πρακτικές,¹⁵¹ καθώς

¹⁴⁹ Η συγκεκριμένη χειρονομία (“*Hand to shoulder*”) συγκαταλέγεται από την K.Krattenmaker μεταξύ των χειρονομιών με τελετουργική σημασία και, κατ’ επέκταση, μεταξύ των προτεινόμενων από την ίδια κριτηρίων για την αναγνώριση λατρευτικών σκηνών στη μινωική γλυπτική (KRATTENMAKER 1995a, 120, 122-124). Για τον ίδιο τύπο χειρονομίας, βλ. επίσης WEDDE 1999, 911-920 (ιδιαίτερα, χειρονομία G 7: “*one hand raised to same shoulder*”, Pl. CCX). Επιπλέον, η A.Alexandri κατατάσσει τη συγκεκριμένη σκηνή στην κατηγορία “*Women in simple poses*”, κάνοντας λόγο για μία όρθια γυναικεία μορφή που σηκώνει το ένα χέρι, πιθανόν ως μία χειρονομία χαιρετισμού [ALEXANDRI 1994, 38 (1d)].

¹⁵⁰ Βλ. CMS II.6, 159 Nr. 147.

¹⁵¹ TAMVAKI 1989, 269-270 και σημ. 101.

πρόκειται για μία δραστηριότητα που ελάμβανε χώρα στο πλαίσιο διαφόρων ειδών τελετουργιών, συμπεριλαμβανομένων των νεκρικών τελετών και, ίσως ακόμα, της προγονικής/ ηρωικής λατρείας. Ειδικότερα η θυσία του ταύρου θα μπορούσε, επιπλέον, να συνδέεται με τα ταυροκαθάψια, εάν δεχτούμε ως υπόθεση εργασίας ότι μετά την εκτέλεση του άλματος από τον ταυροκαθάπτη ακολουθούσε πράγματι θυσία του ζώου.¹⁵²

Η *Αρ. Κατ. 74* από την Κ. Ζάκρο αποτελεί μία ακόμα ενδιαφέρουσα παράσταση, η οποία ωστόσο συμπεριλήφθηκε στην παρούσα μελέτη με σχετική επιφύλαξη. Πρόκειται για την απεικόνιση ενός μετωπικά αποδοσμένου ανθρώπινου κεφαλιού. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία από τις αρκετά σπάνιες περιπτώσεις *πορτρέτων* στη μινωική τέχνη.¹⁵³ Ωστόσο, αυτό που προβληματίζει είναι, αφενός, τα έντονα χαρακτηριστικά του προσώπου και η αρκετά ιδιόμορφη –σχεδόν γκροτέσκο– απόδοση της μορφής και, αφετέρου, το δύσκολο ερμηνεύσιμο ριπιδίοσχημο μοτίβο που προβάλλεται ως φόντο. Τα ως ένα βαθμό «δαιμονικά»/«αποτροπαϊκά» χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης μορφής αποθαρρύνουν, κατά κάποιο τρόπο, την ασφαλή αναγνώριση της απεικόνισης ενός πραγματικού προσώπου και δεν αποκλείεται να παραπέμπουν στην ευρύτερη κατηγορία των φανταστικών όντων, ιδιαίτερα δημοφιλών στη σφραγιστική εικονογραφία της Κ. Ζάκρου.¹⁵⁴

Η αρκετά ιδιόμορφη, σχεδόν μοναδική *σκηνή αρμέγματος* προβάτων (ή κατσικών) από τα Χανιά - *Αρ. Κατ. 118* - είναι επίσης μία σφραγιστική παράσταση, η οποία, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ξεχωρίζει για τον τρόπο και τη δομή της σύνθεσής της, τον αφηγηματικό και νατουραλιστικό χαρακτήρα της, καθώς και για τη σπανιότητα του θέματός της.¹⁵⁵ Αναμφίβολα, στη σκηνή αυτή έχουμε την απεικόνιση μίας δραστηριότητας από την καθημερινή ζωή των Μινωιτών.¹⁵⁶ Παρόλα αυτά, η πιθανότητα ενός συμβολικού περιεχομένου δεν μπορεί να αποκλειστεί. Ενδεικτική είναι η άποψη της Α. Alexandri,¹⁵⁷ σύμφωνα με την οποία, η ιδιαίτερη δομή της σύνθεσης στη συγκεκριμένη παράσταση, όπως και το γεγονός ότι έχει χαρακτηριστεί πάνω σε δαχτυλίδι, προφανώς υποδηλώνουν ότι δεν

¹⁵² Για την πιθανή σύνδεση της θυσίας ταύρου με τα ταυροκαθάψια, βλ. ενδεικτικά YOUNGER 1995b, 508, 518-521.

¹⁵³ Βλ. ALEXANDRI 1994, 49, όπου η συγκεκριμένη σφραγιστική παράσταση περιλαμβάνεται στην κατηγορία των «πορτρέτων» και περιγράφεται ως “*a frontal (demonic?) face*”. Στα «πορτρέτα» συγκαταλέγεται, επίσης, από τον J.G.Younger (YOUNGER 1995a, 154, 166 No. 66), όπου και περιγράφεται ως “*male? face surrounded by a rayed corona or aureole*”.

¹⁵⁴ Ενδεικτικό είναι ότι στο CMS II.7 το συγκεκριμένο μοτίβο περιγράφεται ως “*Phantastische Kombination*” (CMS II.7, 138 Nr. 122). Επιπλέον, σε άλλες περιπτώσεις, αναφέρεται ως «γοργόνειο» (βλ. MINOAN ROUNDEL II, 332 και WEINGARTEN 1985, 174, Fig. 2).

¹⁵⁵ Βλ. αναλυτικότερα, πιο πάνω, 202.

¹⁵⁶ Στην ευρύτερη κατηγορία των «*σκηνών καθημερινού βίου*» εντάσσεται η συγκεκριμένη παράσταση από τη H.Wingerath (WINGERATH 1995, 62), όπως και από την Α. Tamvaki (TAMVAKI 1989, 271).

¹⁵⁷ ALEXANDRI 1994, 57 (13a), όπου η συγκεκριμένη παράσταση ταξινομείται στην κατηγορία των “*Domestic scenes with animals*”.

πρόκειται απλώς και μόνο για μια απεικόνιση σκηνής καθημερινού βίου. Έτσι, διατείνεται πως «η παράσταση αποτελεί πιθανόν έναν υπαινιγμό για τη σημασία του κατόχου/χρήστη της σφραγίδας, είτε ως ιδιοκτήτη των ζώων και των προϊόντων τους είτε ως αξιωματούχου που ενεργεί για λογαριασμό μιας κεντρικής εξουσίας». Κατά τη γνώμη μου, μία τέτοιου είδους ερμηνευτική προσέγγιση –αν και ενδιαφέρουσα– θα ήταν βάσιμη, μόνο εάν δεχτούμε *a priori* ότι τα μοτίβα των σφραγίδων συμβολίζουν ή, έστω, έχουν κάποια σχέση με το επάγγελμα ή την απασχόληση των κατόχων/χρηστών τους. Όμως, τα κριτήρια για τη συστηματική ερμηνεία και το συσχετισμό των σφραγιστικών παραστάσεων με τα πρόσωπα που τις χρησιμοποιούσαν παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, υπό διερεύνηση.

Η *Αρ. Κατ. 122* από τα Χανιά, ευρέως γνωστή ως “*The Master Impression*”, είναι μία από τις πλέον πολυσυζητημένες σφραγιστικές παραστάσεις στη σύγχρονη βιβλιογραφία για την Αιγαιακή προϊστορία. Δικαιολογημένα, βέβαια, αφού πρόκειται για μία αρκετά σύνθετη και άρτια καλλιτεχνικά μικρογραφική σκηνή, της οποίας, ωστόσο, η αρχική σημασία παραμένει σε μεγάλο βαθμό αινιγματική. Τα στοιχεία εκείνα, για τα οποία φαίνεται να υπάρχει μία γενική ομοφωνία, μπορούν να συνοψιστούν στα εξής δύο: α) Στην απεικόνιση μιας ανδρικής μορφής σε «δεσποτική χειρονομία» - που σε γενικές γραμμές σχετίζεται μόνο με θεϊκές μορφές και θνητούς σε θέση εξουσίας -, στην κορυφή ενός σύνθετου οικοδομικού συγκροτήματος. β) Σε μία λανθάνουσα θρησκευτική σημασία της παράστασης, η οποία απορρέει κυρίως από τα αντικείμενα που αιωρούνται γύρω από τη μορφή.¹⁵⁸ Τα τελευταία φαίνεται να προσδίδουν ένα μάλλον εμβληματικό, παρά αφηγηματικό, χαρακτήρα στη σκηνή, η οποία πιθανότατα προβάλλει μία συγκεκριμένη εικόνα ή μήνυμα, παρά διηγείται μία ιστορία.¹⁵⁹

Ωστόσο, τα υπόλοιπα εικονογραφικά στοιχεία της σκηνής επιδέχονται ποικίλους τρόπους «ανάγνωσης» και, κατ’ επέκταση, διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Π.χ., ο περίβολος με τις δύο πύλες δεν είναι βέβαιο εάν πρέπει να κατανοηθεί ως οχυρωματικό τείχος ή ως περίβολος τεμένους.¹⁶⁰ Περισσότερο προβληματική εμφανίζεται η ερμηνεία του απεικονιζόμενου οικοδομικού συγκροτήματος στο σύνολό του: αν και δεν αποκλείεται να αναπαριστά κάποιο ιερό, εξίσου πιθανόν είναι να πρόκειται για ένα αρχιτεκτόνημα

¹⁵⁸ Βλ., αναλυτικότερα, HALLAGER 1985, 31. Για τη σημασία, γενικότερα, των αιωρούμενων αντικειμένων γύρω από ανθρώπινες μορφές σε αρκετές Αιγαιακές εικονογραφικές συνθέσεις, βλ. επίσης: CROWLEY 1995, 486 / REHAK 2000, 270-271, 275 / CAIN 2001, 36, 45.

¹⁵⁹ KRATTENMAKER 1995b, 55.

¹⁶⁰ HALLAGER 1985, 31. Ο E.Hallager, αν και αναγνωρίζει ως πιθανά και τα δύο ενδεχόμενα, τάσσεται περισσότερο υπέρ της ερμηνείας ενός οχυρωματικού τείχους.

κοσμικού χαρακτήρα, ταυτιζόμενο ίσως με «ανάκτορο» ή πόλη.¹⁶¹ Αινιγματική παραμένει και η ταύτιση των σχεδόν κωνικών/θολωτών κατασκευών που επιστέφουν τις στέγες όλων των απεικονιζόμενων κτιρίων: πρόκειται, άραγε, για «κέρατα καθοσιώσεως» –όπως είθισται να ερμηνεύονται-, για επάλξεις ή μήπως ακόμα και για θολοειδείς σιταποθήκες;¹⁶² Επιπλέον, όσον αφορά στο ραβδοειδές αντικείμενο, που η ανδρική μορφή κρατά σε κάθετη θέση στο προτεταμένο χέρι της, δεν είναι απόλυτα σαφές εάν πρέπει να κατανοηθεί ως απλή ράβδος, σκήπτρο ή ως δόρυ/λόγχη με την αιχμή προς τα κάτω.¹⁶³ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το αντικείμενο αυτό πρέπει να θεωρηθεί ως ένα είδους έμβλημα, διακριτικό του αξιώματος ή του βαθμού της μορφής που το φέρει.

Το «κλειδί» για την κατανόηση όλων αυτών των επιμέρους εικονογραφικών στοιχείων, αλλά και της παράστασης σαν σύνολο, βρίσκεται ωστόσο σε αυτή καθαυτή την ανδρική μορφή, η οποία τόσο με τη στάση της όσο και με το μέγεθός της δεσπάζει στην όλη σκηνή. Συγκρινόμενη με άλλες γνωστές απεικονίσεις στη μινωική τέχνη, μπορεί να ερμηνευτεί ουσιαστικά με δύο τρόπους: είτε ως επιφάνεια θεού είτε ως θνητός με υψηλή ή ιδιαίτερη θέση στην κοινωνική ιεραρχία.¹⁶⁴

¹⁶¹ HALLAGER 1985, 31. Την αναγνώριση του αρχιτεκτονικού οικοδομήματος ως ένα συγκρότημα κοσμικού χαρακτήρα («ανακτορικού» τύπου ή πόλη) υποστηρίζουν μεταξύ άλλων οι: NIEMEIER 1989, 183 (“*palastartigen Architektur*”) / ALEXANDRI 1994, 50 [“*a town (complex of buildings) on a mountain*”] / CROWLEY 1995, 484, 486 (“*city*”, “*metropolis*”), η οποία μάλιστα περιγράφει την ανδρική μορφή ως “*the City Lord*” / YOUNGER 1995a, 157 No. 3 (“*a complex city-scape*”) / KRATTENMAKER 1995b, 56 (“*the architecture relates to palatial architecture rather than to the architecture of shrines or ordinary houses*”) / STRASSER 1997, 205 (“*a household setting rather than a shrine*”). Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις δύο άλλων μελετητών, της M.Andreadaki-Vlasaki και της E.N.Davis. Η πρώτη (ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 164) υποστηρίζει, ειδικότερα, ότι το συγκεκριμένο σφράγισμα θα μπορούσε κάλλιστα να απεικονίζει ένα τοπίο, ταυτόσημο με την τοπογραφία του λόφου του Καστελιού, όπου και βρέθηκε. Η δεύτερη (DAVIS 1995, 17-18), από την άλλη πλευρά, θέτει υπό αμφισβήτηση την ερμηνεία του E.Hallager, ότι δηλαδή το απεικονιζόμενο οικοδομικό συγκρότημα συνιστά ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο και προτείνει ότι ο βράχος φαίνεται να υποβαστάζει μόνο το κεντρικό και υψηλότερο οικοδόμημα, το οποίο θα πρέπει να το φανταστούμε να αποδίδεται σε πρώτο επίπεδο και, ουσιαστικά, μπροστά από την υπόλοιπη πόλη. Ερμηνεύοντας το χώρο με αυτό τον τρόπο, αναγνωρίζει το κεντρικό οικοδόμημα – πάνω στο οποίο και στέκεται η ανδρική μορφή - ως ιερό (“*shrine*”) στην κορυφή ενός βουνού. Έτσι, προτείνει ότι η μορφή παριστάνεται, συμβολικά, *μπροστά από* την πόλη και όχι πάνω σε αυτήν.

¹⁶² Ο E.Hallager (HALLAGER 1985, 31) τάσσεται περισσότερο υπέρ της ερμηνείας αυτών των κατασκευών ως «κεράτων καθοσιώσεως» που επιστέφουν τις στέγες των απεικονιζόμενων κτιρίων, παρά ως επάλξεις. Την άποψη αυτή συμμερίζεται και η K.Krattenmaker (KRATTENMAKER 1995b, 50 και σημ. 4). Την ακόμα πιο ακραία, εναλλακτική ερμηνεία τους ως «θολωτές σιταποθήκες» (“*domed rooftop granaries*”) προτείνει ο Th.F. Strasser (STRASSER 1997, 201-206).

¹⁶³ HALLAGER 1985, 31. Βλ. επίσης: CROWLEY 1995, 485 σημ. 54 / YOUNGER 1995a, 152-153, 157 No.3, / KRATTENMAKER 1995b, 56 και σημ. 43.

¹⁶⁴ HALLAGER 1985, 31-33. Ο E.Hallager προβάλλει και τις δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις ως εξίσου πιθανές. Χωρίς να καταλήξει σε κάποια οριστική κρίση, αναπτύσσει εκτενώς τα επιχειρήματα τόσο υπέρ της πρώτης όσο και της δεύτερης άποψης, αφήνοντας ουσιαστικά την τελική απόφαση στον ίδιο τον αναγνώστη. Βλ. επίσης, την παρέμβαση του E.Hallager στο NIEMEIER 1989, 185 (“*Diskussion*”). Παρόμοια είναι και η θέση των N.Dimopoulou-G.Rethemiotakis (DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKIS 2000, 55).

Είναι γεγονός, ότι οι περισσότεροι μελετητές αναγνωρίζουν την ανδρική μορφή ως θεό.¹⁶⁵ Σε μία τέτοια περίπτωση, το συγκεκριμένο σφράγισμα θα μπορούσε να θεωρηθεί ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς μας παρέχει - ίσως για πρώτη φορά - την εικαστική απεικόνιση μιας ανδρικής μινωικής θεότητας. Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι ο θεός απεικονίζεται συμβολικά σε θέση ισχύος, πάνω ακριβώς - ή έστω μπροστά¹⁶⁶ - από την «πόλη», η οποία τον τιμά και την οποία προφανώς προστατεύει.

Από την άλλη πλευρά, με βάση τουλάχιστον τα μέχρι τώρα δεδομένα, φαίνεται εξίσου πιθανή και δικαιολογημένη η αναγνώριση του απεικονιζόμενου άνδρα ως θνητού, ιδιαίτερα από τη στιγμή που τα λοιπά εικονογραφικά στοιχεία της σκηνής παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ασαφή και, κυρίως, διφορούμενα. Στην περίπτωση μιας τέτοιας ταύτισης, δεν υπάρχει αμφιβολία πως η μορφή πρέπει να ερμηνευτεί ως ένα πολύ σημαντικό πρόσωπο, πιθανότατα ως βασιλιάς ή ηγεμόνας.¹⁶⁷ Ταυτόχρονα, τα τέσσερα αντικείμενα που αιωρούνται γύρω από τη μορφή, όπως επίσης και το γεγονός ότι τόσο η ίδια όσο και η «ράβδος» που κρατά τοποθετούνται ανάμεσα σε «κέρατα καθοσιώσεως», προφανώς εξαίρουν με συμβολικό τρόπο τη θρησκευτική σημασία του απεικονιζόμενου βασιλιά/ηγεμόνα. Παρόλα αυτά, κάποια ερωτήματα παραμένουν ανοιχτά προς συζήτηση: Π.χ., η συγκεκριμένη ηγεμονική μορφή πρέπει να κατανοηθεί ως κατακτητής στην κορυφή μιας πόλης, ως προστάτης της επικράτειάς του ή, απλώς, ως βασιλιάς με «ελέω Θεού» εξουσία (*"a Priest-King"*); Σε κάθε περίπτωση, τόσο η στάση της μορφής όσο και η δεσπόζουσα θέση της στην κορυφή ενός οικοδομικού συγκροτήματος, φαίνεται να εκφράζουν την εξουσία του ηγεμόνα πάνω στην κοινωνία, η οποία εδώ αντιπροσωπεύεται μέσω της απεικόνισης μιας πόλης(;) ή ενός «ανακτόρου»(;). Επομένως, δεν θα ήταν ακραίο εάν ισχυριζόμασταν πως το συγκεκριμένο σφράγισμα συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πρωιμότερες ενδείξεις, για τον τρόπο που τα διάφορα καλλιτεχνικά μέσα μπορούν να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς μιας πολιτικής προπαγάνδας.¹⁶⁸

Όσο κι αν οι παραπάνω υποθέσεις εκφράζουν ήδη ένα σύνολο ποικίλων -ενίοτε και αντιφατικών- ερμηνευτικών προσεγγίσεων, οι τρόποι «ανάγνωσης» της συγκεκριμένης παράστασης μοιάζουν σχεδόν ανεξάντλητοι. Ενδεικτική αυτής της διαπίστωσης είναι η

¹⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά: NIEMEIER 1989, 181-184, Abb. 6,10 / DAVIS 1995, 17-19 / CROWLEY 1995, 484, 486, 489, Pl. LVIIIf / WEDDE 1992, 190, 192 σημ. 90 / KRATTENMAKER 1995b, 57 / ANDREADAKI-VLASAKI 2002, 164.

¹⁶⁶ Βλ., αναλυτικότερα, πιο πάνω σημ. 161, αναφορικά με την ερμηνευτική προσέγγιση της E.Davis (DAVIS 1995, 17-18).

¹⁶⁷ HALLAGER 1985, 31-32. Βλ., επίσης, ALEXANDRI 1994, 50, 58.

¹⁶⁸ HALLAGER 1985, 32, 33.

άποψη που πρόσφατα διατύπωσε ο G.Korcke,¹⁶⁹ ο οποίος ουσιαστικά θέτει υπό αμφισβήτηση τον γενικότερα αποδεκτό «μινωικό» χαρακτήρα της σκηνής. Κατά τη γνώμη του, ορισμένα σφραγιστικά μοτίβα – συμπεριλαμβανομένου και του “*Master Impression*” – είναι ασυνήθιστα και ιδιαίτερα σπάνια, καθώς εξάιρουν έννοιες, όπως η ισχύς και η έπαρση, με τρόπο που δεν συναντάται σε άλλα «σφραγίσματα». Τέτοιου είδους ενδείξεις, όπως πιστεύει, παραπέμπουν «σε μία ατμόσφαιρα όχι παραδοσιακά μινωική» και προσδίδουν στην υπό εξέταση παράσταση ένα χαρακτήρα περισσότερο μυκηναϊκό. Όσον αφορά στην απεικονιζόμενη ανδρική μορφή, δεν θεωρεί απαραίτητη οποιαδήποτε ταύτιση με μινωική ηγεμονική μορφή/ βασιλιά. Αντιθέτως, θα μπορούσε να πρόκειται απλώς για «έναν κοντοπιέρο, ένα στρατιωτικό, αρχηγό μισθοφορικών δυνάμεων», ο οποίος οικειοποιείται – στην ουσία καταχράται – έναν ήδη καθιερωμένο εικονογραφικό τύπο που συμβολίζει ισχύ και κύρος, προκειμένου να ικανοποιήσει τις προσωπικές του φιλοδοξίες και να εδραιώσει τη θέση του. Η άποψη του G.Korcke, αν και προσφέρει μία ακόμα εναλλακτική ερμηνεία για την παράσταση των Χανίων, εμφανίζεται ωστόσο εξίσου επισφαλής, καθώς προϋποθέτει την αποδοχή μιας πρώιμης (YM IB;) άφιξης – ή έστω παρουσίας – των Μυκηναίων στην Κρήτη, γεγονός που εγείρει αμφιβολίες.¹⁷⁰ Επιπλέον, στο πλαίσιο ενός συσχετισμού του συγκεκριμένου μοτίβου με μία νέα – μυκηναϊκή – κατάσταση πραγμάτων στο νησί, θα περίμενε κανείς λογικά μία διατήρηση του εν λόγω εικονογραφικού τύπου στη μυκηναϊκή τέχνη, κάτι που όμως δε συμβαίνει.¹⁷¹

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα καμία από τις προαναφερθείσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις δε φαίνεται να μπορεί να αποδειχτεί ή να απορριφθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Επομένως, ίσως έχει δίκιο ο E.Hallager¹⁷² όταν υποστηρίζει πως η τελική ερμηνεία της συγκεκριμένης παράστασης εξαρτάται μάλλον από την οπτική γωνία και τον τρόπο με τον οποίο ο καθένας προσεγγίζει τις σύνθετες δομές της μινωικής κοινωνίας. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, το σφράγισμα των Χανίων μπορεί ανεπιφύλακτα να χαρακτηριστεί μοναδικό, είτε γιατί προσφέρει νέα στοιχεία αναφορικά με το θεσμό της βασιλείας στη μινωική Κρήτη¹⁷³ είτε γιατί ενισχύει την αναγνώριση μιας

¹⁶⁹ KORCKE 1999, 341-346.

¹⁷⁰ Το γεγονός αυτό επισημαίνει ο E.Hallager στο KORCKE 1999, 346 (“*Discussion*”).

¹⁷¹ Η άποψη αυτή διατυπώνεται από την O.Krzyszowska στο KORCKE 1999, 346 (“*Discussion*”).

¹⁷² HALLAGER 1985, 33.

¹⁷³ Βλ. αναλυτικότερα KRATTENMAKER 1995b, 49-59, η οποία, αν και πιστεύει πως η κυρίαρχη ανδρική μορφή πρέπει μάλλον να ταυτιστεί με θεό, παρά με ηγεμόνα, θεωρεί πως στην παράσταση αυτή η παρουσία του ηγεμόνα δηλώνεται έμμεσα: Όχι ανθρωπομορφικά, αλλά μέσω της απεικόνισης της κατοικίας του και του πιο μεγαλοπρεπούς εμβλήματός του, δηλαδή του «ανακτόρου». Κατ’ επέκταση, ο ιδιαίτερος συσχετισμός του «ανακτόρου» με ένα ιερό κορυφής και έναν ανθρωπομορφικά αποδοσμένο θεό εκφράζει, κατά τη γνώμη της, το χαρακτήρα της μινωικής βασιλείας και, ειδικότερα, τη θεική προέλευση και νομιμοποίηση της βασιλικής εξουσίας.

σημαντικής ανδρικής θεότητας στο μινωικό πάνθεον, συμβάλλοντας ταυτόχρονα σε μία πληρέστερη κατανόηση γενικότερα της μινωικής θρησκείας.

Κατά τη γνώμη μου, αυτό που έχει σημασία είναι ότι το συγκεκριμένο σφραγιστικό μοτίβο εντάσσεται, πιθανότατα, στο πλαίσιο μιας συμβολικής/ εμβληματικής εικονογραφίας ισχύος. Ενδεικτικά και μόνο, παρατίθεται εδώ ένας παρόμοιος εικονογραφικός τύπος, ο οποίος απαντά, πολλούς αιώνες αργότερα, σε μία σφραγίδα των βαρώνων του Λονδίνου του 13^{ου} αι. μ.Χ. (1219)¹⁷⁴

[Εικ.1]. Στην περίπτωση αυτή, παριστάνεται η μορφή του Αγ. Παύλου πάνω ακριβώς από την πόλη του Λονδίνου, κρατώντας το ξίφος του και το λάβαρο «των λεόντων της Αγγλίας». Η όλη σύνθεση δεν αφήνει καμία αμφιβολία για την αναγνώριση του κύρους της απεικονιζόμενης μορφής και της προστατευτικής της

Εικ. 1

δύναμης. Βέβαια, το μοτίβο αυτό είναι πολύ μεταγενέστερο χρονικά και οποιοσδήποτε

παραλληλισμός με την παράσταση στο σφράγισμα των Χανίων θα ήταν αυθαίρετος ή μεθολογικά ανορθόδοξος. Ωστόσο, αυτό που πρέπει να επισημανθεί, μέσω αυτού του τόσο μακρινού (χρονικά και γεωγραφικά) παραδείγματος, είναι αφενός η παρουσία του συγκεκριμένου μοτίβου επίσης πάνω σε μία σφραγίδα –που μάλιστα χρησιμοποιούνταν για την επικύρωση εγγράφων– και, αφετέρου, η ομοιότητα ως προς τη σύνθεση της παράστασης και τον εικονογραφικό τύπο γενικότερα. Μία ομοιότητα που σε κάθε περίπτωση ενισχύει την εμβληματική/συμβολική σημασία του υπό εξέταση σφραγιστικού μοτίβου από τα Χανιά.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της συγκεκριμένης εικονογραφικής ενότητας, η τελευταία σφραγιστική παράσταση, η *Αρ. Κατ. 128* από τα Χανιά, αποδίδει επίσης μία αρκετά σπάνια και ιδιόμορφη σκηνή: Ένας άνδρας τρέχει προς τα δεξιά, κρατώντας ράβδο(;) στο αριστερό χέρι του και μία διπλή ταινία στο δεξί, που καταλήγει στο λαιμό δύο άλλων, αποσπασματικά σωζόμενων ανθρώπινων μορφών, τις οποίες και φαίνεται να σέρνει. Το μοναδικό και πιο κοντινό εικονογραφικό παράλληλο αυτής της σκηνής μπορεί να αναζητηθεί σε ένα χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Αρχαία Αγορά των Αθηνών, το

¹⁷⁴ SEKULES 2001, 29 Fig. 16.

οποίο ωστόσο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδο.¹⁷⁵ Σε αυτό, εικάζεται πως εικονίζεται μία μυθολογική σκηνή. Μεταξύ των πολλών υποθέσεων που έχουν γίνει για την ερμηνεία αυτής της μυκηναϊκής παράστασης, ξεχωρίζει εκείνη που κάνει λόγο για τον Μινώταυρο, ο οποίος οδηγεί τις κόρες για να θυσιαστούν, μία υπόθεση ωστόσο που σε μεγάλο βαθμό έχει απορριφθεί, χαρακτηριζόμενη ως «ασφαλώς επιπόλαιη».¹⁷⁶ Εάν και στο σφράγισμα των Χανίων πρέπει να αναγνωριστεί μία ανάλογου περιεχομένου μυθολογική σκηνή, δε μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Ενδεχομένως, να πρόκειται για μία σκηνή με πολεμικό ή, ακόμα, και κοινωνικο-πολιτικό περιεχόμενο, στην οποία ένας άνδρας σέρνει δύο αιχμάλωτες μορφές (αιχμαλώτους πολέμου;) ή δύο σκλάβους. Το γεγονός, ωστόσο, ότι τέτοιου είδους σκηνές σχεδόν απουσιάζουν από τη σύγχρονη Αιγαιακή εικονογραφία, μάς αναγκάζει να αντιμετωπίσουμε με επιφύλαξη μία τέτοιου είδους ερμηνεία.¹⁷⁷ Όμως, εξίσου πιθανή εμφανίζεται και μία θρησκευτική διάσταση του θέματος: Θα μπορούσε, δηλαδή, να πρόκειται για μία τελετουργική δραστηριότητα, ίσως μία τελετή μύησης.¹⁷⁸ Ενδεικτικά, αναφέρεται εδώ η άποψη του J.G.Younger,¹⁷⁹ ότι η ανδρική μορφή πιθανόν ταυτίζεται με ιερέα που οδηγεί δύο «συμβολικά δεμένους» λατρευτές. Τέλος, δεν πρέπει να παραλειφθεί μία ακόμα ενδιαφέρουσα, αν και σαφώς πιο ακραία, ερμηνευτική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία, δεν αποκλείεται να πρόκειται για μία συμβολικά και έμμεσα αποδιδόμενη σκηνή ανθρωποθυσίας και, ακριβέστερα, για την εικαστική αποτύπωση της στιγμής που δύο ανθρώπινες μορφές οδηγούνται προς θυσία.¹⁸⁰

Κατά τη γνώμη μου, όλες οι προαναφερθείσες ερμηνείες, αν και αρκετά ενδιαφέρουσες, κινούνται σε υποθετικό πλαίσιο. Στην πραγματικότητα, οι «πρωταγωνιστές» και η υπόθεση του συγκεκριμένου εικονογραφικού επεισοδίου παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, αινιγματικές. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στην απουσία περισσότερων εικονογραφικών παραλλήλων, καθώς και στο γεγονός ότι αγνοούμε εάν στόχος του καλλιτέχνη ήταν να

¹⁷⁵ Βλ. CMS V, Nr. 173 (Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς J5). Βλ. επίσης: ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ 1997, 25-26, Εικ. 12 και ΤΑΜΒΑΚΙ 1989, 272 και Fig. 6.

¹⁷⁶ Την ταύτιση της απεικονιζόμενης μορφής με το Μινώταυρο αντικρούει ο M.Nilsson. Βλ., ενδεικτικά, WEINGARTEN 1989c, 300 και σημ. 9. Αμφιβολία για την ταύτιση αυτή εκφράζει και η ίδια η J.Weingarten (WEINGARTEN 1989c, 300).

¹⁷⁷ Βλ., επίσης, JUNG R. 1997, 172 και σημ. 257.

¹⁷⁸ ALEXANDRI 1994, 63 (“*Man Leads Captives*”) και 116. Κατά τη γνώμη της, τόσο μία κοσμική (άνδρας που οδηγεί αιχμαλώτους) όσο και μία θρησκευτική ερμηνεία (ίσως μία τελετή μύησης) της παράστασης είναι εξίσου πιθανές.

¹⁷⁹ YOUNGER 1992, 268-269.

¹⁸⁰ JUNG R. 1997, 165 Abb. 19, 168 Abb. 22,11 και 171-172, 181. Η ερμηνεία της συγκεκριμένης παράστασης από τον R. Jung ως πιθανή σκηνή ανθρωποθυσίας βασίζεται: α) Στην εμφανή ομοιότητά της με τη σκηνή πάνω στο δαχτυλίδι από την Αρχαία Αγορά των Αθηνών, στην οποία αναγνωρίζει επιπλέον μία σχηματικά αποδοσμένη θυσιαστήρια τράπεζα και β) Στο γεγονός, ότι η γενικότερη δομή της σύνθεσης παραπέμπει σε σφραγιστικές παραστάσεις με απεικόνιση ζώων, τα οποία προφανώς οδηγούνται προς θυσία.

αποδώσει, ή όχι, ένα συγκεκριμένο περιστατικό, στο οποίο μετέχουν υπαρκτά πρόσωπα. Ως εκ τούτου, είμαστε αναγκασμένοι να περιοριστούμε σε μία, ως επί το πλείστον, περιγραφική και γενικευτική προσέγγιση της παράστασης.

Δ.4) Συμπεράσματα

Με βάση τα πιο πάνω δεδομένα, διαπιστώνεται ότι στο σύνολο των σφραγιστικών μοτίβων από τις οκτώ Νεοανακτορικές θέσεις που εξετάζονται εδώ, οι ΠαρΑνΜ αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό, το οποίο κυμαίνεται από 10% έως 44% (βλ. Πιν. 1, 3, 4, 6, 8-10, 12). Εστιάζοντας, ειδικότερα, στις θέσεις που έχουν δώσει αξιόλογο αριθμό ΕνΔΤ και επιτρέπουν, συνεπώς, μία στατιστική ανάλυση των δεδομένων, όπως η Αγ. Τριάδα, η Κ. Ζάκρος, τα Χανιά, ο Σκλαβόκαμπος και η Κνωσός, παρατηρούμε ότι το μικρότερο ποσοστό ΠαρΑνΜ εμφανίζεται στη MM IIIB/ΥΜ ΙΑ Κνωσό, ενώ σαφώς μεγαλύτερο είναι στα υπόλοιπα κέντρα, τα οποία και χρονολογούνται στην πιο ύστερη φάση της Νεοανακτορικής περιόδου, την ΥΜ ΙΒ. Το ποσοστό των ΠαρΑνΜ - κατά μέσο όρο περίπου 23% - είναι βέβαια αξιόλογο,¹⁸¹ αλλά σε καμία περίπτωση δεν αντιπροσωπεύει την πλειονότητα των σφραγιστικών μοτίβων αυτής της περιόδου. Τούτο σημαίνει, πως στη Νεοανακτορική Κρήτη σαφώς παρατηρείται ένα αυξημένο -σε σύγκριση με τις προηγούμενες περιόδους- ενδιαφέρον για την απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής. Όμως, αν και ο άνθρωπος εμφανίζεται πλέον δυναμικά στο επίκεντρο του καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, δε φαίνεται να αποτελεί το πιο συχνά απεικονιζόμενο θέμα, τουλάχιστον στον τομέα της σφραγιδογλυφίας,¹⁸² όπου κυριαρχούν οι παραστάσεις ζώων (ως επί το πλείστον, βοοειδή, ταύροι, κασίκες, αίγαγροι, ελάφια, λιοντάρια, σκύλοι, κ.ά.), συμπλεγμάτων ζώων που αλληλοεπιτίθενται, πτηνών, πεταλούδων, βουκρανίων, γρυπών, ποικίλων φανταστικών (κυρίως φτερωτών) όντων και, σε μικρότερο βαθμό, ταλισμανικών θεμάτων και φυτικών μοτίβων.

Μία, επίσης, ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι ανάμεσα στις ΠαρΑνΜ υπάρχουν ορισμένα θέματα, τα οποία παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης σε

¹⁸¹ Ειδικότερα, στο σύνολο των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ από τις οκτώ υπό εξέταση θέσεις αναγνωρίζονται 571 διαφορετικά σφραγιστικά μοτίβα, από τα οποία τα 128 αφορούν παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών. Επομένως, το ποσοστό των ΠαρΑνΜ είναι γύρω στο 22,5%. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, το ποσοστό αυτό είναι κάπως μικρότερο και αυτό γιατί στην παρούσα μελέτη δεν έχουν ληφθεί υπόψη τα ΕνΔΤ από άλλες Νεοανακτορικές θέσεις με διοικητικές ενδείξεις (όπως, π.χ., την Τύλισσο). Οι τελευταίες, από τη στιγμή που δεν έχουν δώσει «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ, δεν επηρεάζουν το συνολικό αριθμό των υπό εξέταση σφραγιστικών μοτίβων, αυξάνουν όμως το σύνολο των σφραγιστικών αποτυπωμάτων με άλλου είδους μοτίβα.

¹⁸² Σε ανάλογο συμπέρασμα καταλήγει και η Α.Αlexandri (ALEXANDRI 1994, 35).

σύγκριση με κάποια άλλα [Πιν. 14]. Σε αυτά συγκαταλέγονται οι παραστάσεις ταυροκαθαψίων, οι σκηνές με ανθρώπινη μορφή και ζώο, οι λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές, οι απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών και, τέλος, οι σκηνές πομπών. Όλες μαζί οι παραστάσεις αυτές αντιπροσωπεύουν το 78,9% στο σύνολο των σφραγιστικών μοτίβων που εξετάζονται εδώ. Αντιθέτως, κάποιες άλλες εικονογραφικές κατηγορίες, όπως οι σκηνές πάλης/μονομαχίας και κυνηγιού, οι παραστάσεις ανθρώπινων μορφών σε βάρκα και οι σκηνές άρματος με αρματηλάτη, εμφανίζονται πολύ πιο σπάνια και αντιπροσωπεύονται με πολύ μικρά ποσοστά στο πλαίσιο του εξεταζόμενου δείγματος [Πιν. 14]. Τέλος, δε λείπουν και ορισμένα σφραγιστικά μοτίβα, τα οποία εμφανίζονται σχεδόν άπαξ (βλ. «Λοιπές Παραστάσεις»).

Αξίζει να σημειωθεί, πως εκείνες οι ΠαρΑνΜ που απαντούν πολύ πιο συχνά και σε μεγαλύτερα ποσοστά, παρουσιάζουν ταυτόχρονα και μία ευρεία γεωγραφική κατανομή και διάδοση, καθώς μαρτυρούνται πάνω σε ΕνΔΤ από αρκετές Νεοανακτορικές θέσεις. Χαρακτηριστικά, αναφέρονται οι σκηνές ταυροκαθαψίων (βλ. Πιν. 15), οι παραστάσεις ανθρώπινης μορφής με ζώο (βλ. Πιν. 17), οι «λατρευτικές» σκηνές (βλ. Πιν. 19), όπως και οι απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών (βλ. Πιν. 21). Όμως, ακόμα και τα σφραγιστικά μοτίβα με μικρότερη συχνότητα εμφάνισης δεν περιορίζονται σε μία μόνο θέση, αλλά απαντούν τουλάχιστον σε τρία από τα σημαντικότερα Νεοανακτορικά διοικητικά κέντρα.¹⁸³

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η συντριπτική πλειονότητα των ΠαρΑνΜ αφορά, ουσιαστικά, σε λίγους εικονογραφικούς τύπους, οι οποίοι επαναλαμβάνονται συχνά και σταθερά στη σφραγιστική εικονογραφία των περισσότερων Νεοανακτορικών θέσεων.¹⁸⁴ Αυτό σημαίνει, πως όταν απεικονίζονται ανθρώπινες μορφές, αυτές δεν αποδίδονται να εμπλέκονται σε μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων. Επομένως, όσον αφορά στις σφραγιστικές ΠαρΑνΜ, παρατηρείται μία σχετική τυποποίηση και ομοιόγενεια, καθώς οι ομοιότητες μεταξύ των θέσεων είναι περισσότερο καταφανείς και αξιοπρόσεκτες από ότι οι διαφορές. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που φαίνεται να διασπούν αυτό τον «κοινό χαρακτήρα» της εικονογραφίας. Από τα πιο συχνά απαντούμενα σφραγιστικά μοτίβα, μόνο οι σκηνές πομπών δε γνωρίζουν ευρεία γεωγραφική διάδοση, αλλά επιχωριάζουν

¹⁸³ Ενδεικτικά αναφέρονται οι σκηνές πάλης/μονομαχίας που απαντούν π.χ. σε Αγ. Τριάδα, Κ. Ζάκρο και Κνωσό (Πιν. 25), οι σκηνές κυνηγιού σε Αγ. Τριάδα, Κ. Ζάκρο και Χανιά (Πιν. 27), καθώς και οι παραστάσεις με ανθρώπινη μορφή σε βάρκα, σε Αγ. Τριάδα, Κνωσό και Χανιά (Πιν. 29).

¹⁸⁴ Σε ανάλογο συμπέρασμα καταλήγει και η Α. Alexandri (ALEXANDRI 1994, 34-35), κάνοντας λόγο για μία “... *limited variability in the thematic range appearing on figured seals (compared to the wealth of glyptic images in general)*...”. Τον επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα της σφραγιστικής εικονογραφίας κατά τη Νεοανακτορική περίοδο επισημαίνει και η I. Schoep (SCHOEP 1999b, 219-220).

αποκλειστικά σε δύο θέσεις (την Αγ. Τριάδα και την Κ. Ζάκρο). Αυτές, επομένως, φαίνεται να χαρακτηρίζουν κατά τρόπο ιδιαίτερο τη σφραγιστική εικονογραφία αυτών των κέντρων, αντανακλώντας κάποιου είδους τοπικές αποκλίσεις.

Τέτοιες αποκλίσεις –ιδιαίτερα από τη στιγμή που παρατηρούνται σε πολύ περιορισμένη κλίμακα– θα μπορούσαν, πολύ απλά, να αποδοθούν σε ιδιαίτερες τοπικές παραδόσεις ή καλλιτεχνικές προτιμήσεις. Όμως, αυτό που είναι πιο δύσκολο να ερμηνευτεί είναι η πολύ πιο συχνή εμφάνιση, η σταθερή επανάληψη και η ευρεία γεωγραφική διάδοση συγκεκριμένων – και μάλιστα ολιγάριθμων – εικονογραφικών τύπων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών. Η ομοιομορφία και η τυποποίηση που χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο μέρος τής υπό εξέταση εικονογραφίας μπορεί να δικαιολογηθεί ποικιλοτρόπως: Δεν αποκλείεται να είναι αποτέλεσμα των καλλιτεχνικών επαφών και των πολιτιστικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στα σημαντικότερα κέντρα της Νεοανακτορικής περιόδου.¹⁸⁵ Ίσως, πάλι, να πρόκειται απλώς για θέματα ιδιαίτερα δημοφιλή ή, όπως αλλιώς θα λέγαμε, για μία εικονογραφία του συρμού για την εποχή αυτή.

Όμως, όπως έγινε αντιληπτό και από την ερμηνευτική προσέγγιση των διαφόρων ειδών παραστάσεων με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών, οι περισσότερες τέτοιου είδους παραστάσεις φαίνεται να είναι κάτι περισσότερο από απλές αφηγηματικές σκηνές, καθώς ενέχουν μία συμβολική ή/και ιδεολογική σημασία, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο εμφανή. Η διαπίστωση αυτή προβάλλει ένα ακόμα πιθανό ενδεχομένο: Μήπως πίσω από αυτού του είδους την εικονογραφία υποκρύπτεται μία εσκεμμένη και κατευθυνόμενη καλλιτεχνική επιλογή, παραγωγή και προώθηση; Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα μπορούσε, εξίσου ικανοποιητικά, να δικαιολογήσει την εικόνα μιας σχετικής ομοιομορφίας και την, σε μεγάλο βαθμό, κοινή χρήση εικονογραφικών τύπων.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν χρήσιμο να συνοψιστούν τα στοιχεία εκείνα, που υποδηλώνουν τη συμβολική/ ιδεολογική σημασία του μεγαλύτερου μέρους των υπό εξέταση σφραγιστικών μοτίβων. Κατ' αρχήν, πολλές από τις ΠαρΑνΜ σχετίζονται άμεσα με τη μινωική θρησκεία, τη λατρεία και/ή το τελετουργικό. Σε αυτές συγκαταλέγονται: οι τυπικές «λατρευτικές» σκηνές, οι σκηνές πομπών, αρκετοί από τους εικονογραφικούς τύπους των παραστάσεων με ανθρώπινη μορφή και ζώο (π.χ. παραλλαγές του μοτίβου της «Πότνιας/Πότη Θηρών», μορφές που κουβαλάνε θυσιαστήριο ζώο ή ταΐζουν αίγαγρο, κ.ο.κ.),

¹⁸⁵ Με αυτό τον τρόπο ερμηνεύει η J.Weingarten τον «κοινό χαρακτήρα» μέρους, τουλάχιστον, της Νεοανακτορικής σφραγιστικής εικονογραφίας (WEINGARTEN 1983c, A/2). Για τη σημασία και τη συμβολή των επαφών και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μινωικών θέσεων στη δημιουργία κοινών πολιτιστικών χαρακτηριστικών, βλ. γενικότερα CHERRY 1986, 19-45.

οι σκηνές θυσίας ζώου, καθώς και ορισμένες απεικονίσεις μεμονωμένων μορφών, που είθισται να ταυτίζονται με θεότητες, ιερείς/ιέρειες ή λάτρες. Άλλες, πάλι, παραστάσεις συνδέονται κατά τρόπο πιο έμμεσο με τελετουργικές πρακτικές, όπως π.χ. οι σκηνές ταυροκαθασιών. Επιπλέον, ο τελετουργικός χαρακτήρας δεν μπορεί να αποκλειστεί ακόμα και για κάποιες σκηνές, που με πρώτη ματιά φαίνεται να σχετίζονται με καθημερινές δραστηριότητες ή να έχουν έναν πιο «κοσμικό» χαρακτήρα, όπως για τις σκηνές πάλης/μονομαχίας ή, ακόμα, και για τις σκηνές κυνηγιού (αντανακλώντας, π.χ., δραστηριότητες στο πλαίσιο κάποιου είδους «τελετών ενηλικίωσης»). Ειδικότερα, τα τρία τελευταία θέματα – ταυροκαθάψια, σκηνές πάλης και σκηνές κυνηγιού – ακόμα και όταν δε συσχετίζονται με τελετουργικές πρακτικές, εκτιμούνται από αρκετούς σύγχρονους ερευνητές ως μία εικονογραφία με εμβληματική σημασία, καθώς το αγωνιστικό πνεύμα και η ιδέα της υπεροχής που προβάλλεται μέσα από αυτά, θα μπορούσαν να έχουν συμβολικό νόημα, συμβάλλοντας στην απόκτηση κύρους ή στην εδραίωση της ανώτερης θέσης κάποιων ατόμων στο κοινωνικό σύνολο. Επίσης, δεν είναι τυχαίο που, σε αρκετές παραστάσεις, οι απεικονιζόμενες μορφές φαίνεται να ταυτίζονται με πρόσωπα που κατέχουν μία υψηλή ή, έστω, ξεχωριστή θέση είτε στη σφαίρα της θρησκείας (θεότητες, ιερείς/ιέρειες) είτε, σπανιότερα, σε ένα πιο «κοσμικό» επίπεδο (ηγεμόνες/αξιωματούχοι). Τέλος, ενδεικτική είναι και η πιθανολογούμενη χρήση κάποιων μοτίβων – όπως τα ταυροκαθάψια ή το “*Master Impression*” – στο πλαίσιο μίας πολιτικής προπαγάνδας.

Μέσα από όλα αυτά – και χωρίς να παραβλέπεται η παρουσία και σκηνών «καθημερινού βίου» ή η ταύτιση πολλών από τις απεικονιζόμενες μορφές με απλούς θνητούς – γίνεται κατανοητό, πως η υπό εξέταση σφραγιστική εικονογραφία, στη συντριπτική της πλειονότητα, είναι φορτισμένη με ιδιαίτερη σημασία και συμβολισμούς. Εάν, όντως, οι περισσότερες ΠαρΑνΜ συνδέονται με τη μινωική θρησκεία ή το τελετουργικό και δεν πρόκειται απλώς για μία σύγχρονη και ως ένα βαθμό αυθαίρετη τάση να εκτιμούμε όλη τη μινωική εικονογραφία ως ένα σύνολο «λατρευτικών»/ τελετουργικών σκηνών, τότε θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως η απεικόνιση τέτοιων παραστάσεων λειτουργεί στο πλαίσιο μιας θρησκευτικής προπαγάνδας.¹⁸⁶ Αυτό σημαίνει, πως έχουμε να κάνουμε με μία σφραγιστική εικονογραφία που, προφανώς, επινοήθηκε προκειμένου να προωθήσει και να διακηρύξει το *status* και τη θεϊκή επικύρωση της μινωικής λατρείας, διαπίστωση που ενισχύεται και από το γεγονός ότι η μινωική τέχνη στερείται, σε μεγάλο βαθμό, μίας

¹⁸⁶ Βλ. επίσης WINGERATH 1995, 148, όπου επισημαίνεται χαρακτηριστικά ότι “...(*in der Neupalastzeit*) *die Religion wird durch die Darstellung der Kultaktivitäten propagiert*”.

εικονογραφίας ηγεμόνων.¹⁸⁷ Ωστόσο, έχει επίσης υποστηριχτεί¹⁸⁸ ότι η θρησκευτική ιδεολογία, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από ένα κοινό τελετουργικό, πιθανόν αποτέλεσε τον κύριο μηχανισμό για την εδραίωση, τη γενικότερη αποδοχή και τη νομιμοποίηση του «ανακτορικού» συστήματος της μινωικής Κρήτης, ενός συστήματος κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης. Κατ' επέκταση, πολλές από τις υπό εξέταση παραστάσεις πιθανότατα ήταν φορείς όχι μόνο θρησκευτικών, αλλά και κοινωνικών, πολιτικών και, ευρύτερα, ιδεολογικών μηνυμάτων.

Επιπλέον, το γεγονός ότι οι ΠαρΑνΜ απαντούν σε πολύ μεγάλο βαθμό πάνω σε σφραγίδες και μεταλλικά δαχτυλίδια, που αποδεδειγμένα χρησιμοποιούνταν για σφραγιστικούς/διοικητικούς σκοπούς, επίσης δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο. Αντιθέτως, υποδηλώνει μια εσκεμμένη σύνδεση της υπό εξέταση εικονογραφίας με έναν ιδιαίτερα νευραλγικό τομέα, όπως η διοίκηση. Ωστόσο, ο όποιος συσχετισμός ανάμεσα στα μοτίβα που απεικονίζονται πάνω στις σφραγίδες και τη διοικητική διαδικασία θα συζητηθεί εκτενέστερα στο Κεφάλαιο Ε αυτής της εργασίας.

Ένα άλλο θέμα που αξίζει να επισημανθεί, είναι η σχέση των υπό εξέταση παραστάσεων με τους τύπους των σφραγίδων, πάνω στις οποίες είχαν χαρακτεί και ευθύνονται για το τύπωμά τους. Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων, γίνεται εμφανές ότι οι ΠαρΑνΜ προέρχονται από ποικίλους τύπους σφραγιστικών επιφανειών: σφραγιδόλιθους διαφόρων σχημάτων από μαλακούς ή σκληρούς λίθους, δαχτυλιόλιθους, καθώς και μεταλλικά δαχτυλίδια. Ωστόσο, ορισμένες θεματικές κατηγορίες σχετίζονται κατά τρόπο ιδιαίτερο – ενίοτε και σχεδόν αποκλειστικό – με συγκεκριμένο τύπο σφραγιστικών επιφανειών, στοιχείο που δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο. Έτσι, π.χ., οι σκηνές κυνηγιού έχουν τυπωθεί αποκλειστικά από σφραγιδόλιθους, όπως άλλωστε και η συντριπτική πλειονότητα των παραστάσεων με μεμονωμένες ανθρώπινες μορφές. Από την άλλη πλευρά, το μεγαλύτερο ποσοστό των «λατρευτικών» σκηνών και των ταυροκαθαψίων συνδέεται με μεταλλικά δαχτυλίδια (κυρίως χρυσά, αλλά και χάλκινα).¹⁸⁹ Ο τελευταίος, ειδικά, συσχετισμός έχει οδηγήσει στην ευρέως διαδεδομένη υπόθεση ότι τα χρυσά δαχτυλίδια με «λατρευτικές»/ τελετουργικές παραστάσεις και ταυροκαθάψια, πιθανότατα,

¹⁸⁷ Βλ., αναλυτικότερα, DAVIS 1995, 11-20.

¹⁸⁸ Βλ. αναλυτικότερα: CHERRY 1984, 18-48 / ΠΙΛΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1987α, 665-680 και, ιδιαίτερα, 666-667 / ΠΙΛΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327.

¹⁸⁹ Βλ., επιπλέον, REHAK 2000, 276, όπου δίνεται έμφαση στη διαπίστωση, ότι οι κατασκευαστές Νεοανακτορικών χρυσών δαχτυλιδιών επιλέγουν και επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε μία πολύ περιορισμένη γκάμμα σκηνών, που φαίνεται να είναι αποσπάσματα από μεγαλύτερες αφηγηματικές συνθέσεις (π.χ. σκηνές ταυροκαθαψίων, αρματοδρομιών, τελετουργικών δραστηριοτήτων).

ανήκαν σε μέλη της εκλεκτής τάξης (ελίτ) της μινωικής κοινωνίας¹⁹⁰ ή, ακόμα πιο συγκεκριμένα, σε αξιωματούχους που είχαν συγκεντρώσει θρησκευτικά προνόμια.¹⁹¹ Τούτο συνάγεται τόσο από το είδος των απεικονιζόμενων θεμάτων όσο και από το πολύτιμο υλικό και την υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα των ίδιων των σφραγιστικών επιφανειών.

Ωστόσο, τέτοιου είδους υποθέσεις είναι δύσκολο να τεκμηριωθούν και να αξιολογηθούν ως οριστικές κρίσεις, καθώς συνδέονται άμεσα με ένα πολύ ευρύτερο και δυσεπίλυτο ζήτημα, που αφορά στη σχέση ανάμεσα στην εικονογραφία των σφραγίδων και τους κατόχους ή, καλύτερα, χρήστες τους.¹⁹² Ο τρόπος που το υπό εξέταση υλικό συμβάλλει στο διάλογο γύρω από το θέμα αυτό, θα συζητηθεί επίσης στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της μελέτης (Κεφάλαιο Ε).

Ο όποιος συσχετισμός της σφραγιστικής εικονογραφίας με το διοικητικό μηχανισμό και τις λειτουργίες του θα μπορούσε, ενδεχομένως, να διασαφηνιστεί περαιτέρω μέσω της διερεύνησης της σχέσης ανάμεσα στα επιμέρους εικονογραφικά θέματα (που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο) και τους τύπους των «σφραγισμάτων», πάνω στα οποία έχουν τυπωθεί. Η εξέταση αυτής της παραμέτρου έχει νόημα, εφόσον ο κάθε τύπος ΕνΔΤ εκπλήρωνε μία συγκεκριμένη λειτουργία στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας. Για το σκοπό αυτό, αξίζει να εστιάσουμε στις πιο αντιπροσωπευτικές θεματικές κατηγορίες, αυτές δηλαδή με τη μεγαλύτερη και πιο σταθερή συχνότητα εμφάνισης στο σύνολο των Νεοανακτορικών ΠαρΑνΜ (σκηνές ταυροκαθαψίων, «λατρευτικές» σκηνές, παραστάσεις ανθρώπινης μορφής και ζώου, απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών και σκηνές πομπών). Ωστόσο, όπως φαίνεται και στον Πιν. 32, καμία από τις κατηγορίες αυτές δε συνδέεται αποκλειστικά με έναν και μόνο τύπο «σφραγισμάτων». Χαρακτηριστικότερη είναι η περίπτωση των «λατρευτικών» σκηνών, οι οποίες απαντούν τόσο πάνω σε «σφραγίσματα με επίπεδη βάση» και «με μία οπή ανάρτησης», όσο και σε δισκία και noduli. Αυτό σημαίνει, πως οι σφραγίδες με αυτές τις παραστάσεις χρησιμοποιούνταν από μέλη της διοίκησης που ήταν υπεύθυνα τόσο για το σφράγισμα «εγγράφων» από φθαρτό υλικό (μία χρήση που κατά κανόνα αποδίδεται στους δύο πρώτους τύπους σφραγισμάτων) όσο και για την επικύρωση κάποιου είδους «αποδεικτικών στοιχείων», όπως συχνά ερμηνεύονται τα noduli και τα δισκία. Παρόλα αυτά, κάποιες συγκεκριμένες τάσεις είναι δυνατόν να ανιχνευθούν. Π.χ., η συντριπτική πλειονότητα των σκηνών ταυροκαθαψίων και των παραστάσεων με ανθρώπινη μορφή και ζώο απαντά πάνω σε «σφραγίσματα με επίπεδη βάση». Επομένως, οι

¹⁹⁰ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά REHAK & YOUNGER 1998, 112.

¹⁹¹ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 29-30 / YOUNGER 1999, 953.

¹⁹² Βλ., ενδεικτικά, REHAK & YOUNGER 1998, 112.

παραστάσεις αυτές φαίνεται να συνδέονται κυρίως με τη διοικητική πρακτική της σφράγισης «εγγράφων» από περγαμηνή ή επεξεργασμένο δέρμα. Από την άλλη πλευρά, το μεγαλύτερο ποσοστό των σφραγιστικών παραστάσεων με μεμονωμένες ανθρώπινες μορφές και των σκηνών πομπών συσχετίζεται με 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', τα οποία εικάζεται πως ήταν προσαρτημένα είτε επίσης σε «έγγραφα» από φθαρτό υλικό είτε σε μικρού μεγέθους κιβώτια, σακιά ή αγγεία, που περιείχαν πολύτιμα αγαθά.

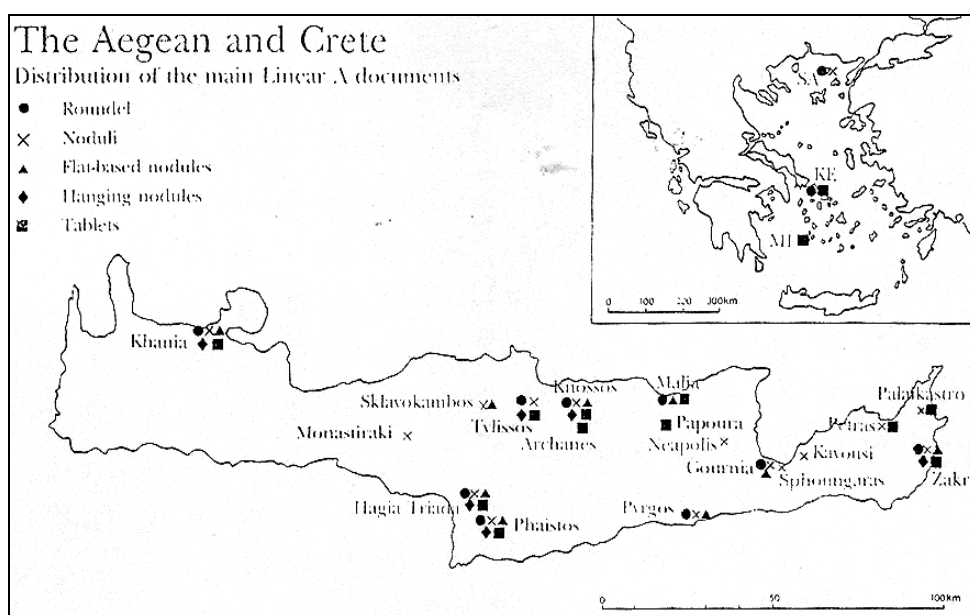
Τα παραπάνω στοιχεία θα μπορούσαν να δηλώνουν κάποιου είδους σύνδεση ανάμεσα σε ορισμένα σφραγιστικά εικονογραφικά θέματα και συγκεκριμένα διοικητικά καθήκοντα και λειτουργίες. Ωστόσο, μία τέτοιου είδους διαπίστωση κρίνεται ιδιαίτερα επισφαλής για δύο, κυρίως, λόγους: α) Γιατί η καθεμία από τις υπό εξέταση παραστάσεις (Πιν. 32), όπως προαναφέρθηκε, δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε έναν τύπο «σφραγισμάτων», αλλά απαντά - έστω και σε διαφορετικά ποσοστά - και σε άλλους, οι οποίοι αντανakλούν διαφορετικές λειτουργίες στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας. β) Γιατί η παρούσα εικόνα μπορεί να έχει, εν μέρει, επηρεαστεί και από έναν άλλο παράγοντα: την επικράτηση διαφορετικών τύπων ΕνΔΤ στην κάθε θέση. Το γεγονός, π.χ., ότι οι περισσότερες σκηνές πομπών εμφανίζονται πάνω σε 'σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης', ίσως οφείλεται στο ότι τα περισσότερα σφραγίσματα με τέτοιου είδους παραστάσεις προέρχονται, ουσιαστικά, από την Αγ. Τριάδα, όπου ο συγκεκριμένος τύπος ΕνΔΤ επιχωριάζει κατά τρόπο εντυπωσιακό και συνιστά τη συντριπτική πλειονότητα των «σφραγισμάτων» από τη θέση αυτή.

Συνοψίζοντας, μέσα από τα δεδομένα αυτού του κεφαλαίου γίνεται σαφές πως οι σφραγιστικές ΠαρΑνΜ συνιστούν μία εικονογραφική και θεματική ενότητα με ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι περισσότερες σκηνές -κυρίως μέσω του αφηγηματικού χαρακτήρα τους- εκφράζουν ποικίλα νοήματα και πληροφορίες, που αφορούν σε διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης της Νεοανακτορικής Κρήτης (λατρεία, τελετουργικό, κώδικες κοινωνικής συμπεριφοράς και καταξίωσης ή, ακόμα, και πολιτικούς θεσμούς). Δικαιολογημένα, συνεπώς, η υπό εξέταση εικονογραφία θα μπορούσε να λειτουργεί στο πλαίσιο ενός πολύπλοκου συμβολικού συστήματος ή ενός συμβολικού κώδικα επικοινωνίας, που στην προκειμένη περίπτωση προωθείται και μέσω της διοίκησης. Αυτό τουλάχιστον καταδεικνύει η σχετικά έντονη παρουσία τέτοιων παραστάσεων πάνω σε σφραγιστικά δαχτυλίδια, σφραγιδόλιθους και, κυρίως, πολυάριθμα πήλινα «σφραγίσματα». Το ποιος ή ποιοι επινοούσαν, επέλεξαν, διαχειριζόνταν ή, ακόμα και, επέβαλαν αυτό το σύστημα και για ποιους λόγους, είναι ένα θέμα που θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ-ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Τα «σφραγίσματα» με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών από τη Νεοανακτορική Κρήτη συνιστούν ένα υλικό, το οποίο μπορεί να εξεταστεί από ποικίλες οπτικές γωνίες. Η μελέτη τους ως ανεξάρτητα τεχνουργήματα με ιδιαίτερα μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά, καθώς και η διερεύνηση των αρχαιολογικών συμφραζομένων τους και, γενικότερα, των συνθηκών εύρεσής τους, μας επιτρέπει κατ' αρχήν να προσεγγίσουμε βασικές πτυχές ενός αρκετά σύνθετου διοικητικού συστήματος, όπως αυτό της Γραμμικής Α γραφής που ήταν σε χρήση στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου και να προχωρήσουμε σε μία, έστω και υποθετική, ανασύνθεσή του. Παράλληλα, το γεγονός ότι τα υπό εξέταση «σφραγίσματα» αποτελούν φορείς μίας αρκετά ενδιαφέρουσας και πολυσήμαντης εικονογραφίας, η οποία εντάσσεται σε ένα ευρύτερο σύστημα συμβολικής έκφρασης, μας δίνει τη δυνατότητα να διερευνήσουμε τον ιδιαίτερο ρόλο τους στη λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού.

Ειδικότερα, η μελέτη της γεωγραφικής και χωρικής κατανομής των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ κατέδειξε πως η παρουσία τους δεν περιορίζεται σε ένα και μόνο κέντρο. Αντιθέτως, έχουν βρεθεί σε αρκετές θέσεις που, μάλιστα, εκτείνονται από το ανατολικότερο έως και το δυτικότερο άκρο του νησιού (Αγ. Τριάδα, Γουρνιά, Κ. Ζάκρος, Κνωσός, Παλαίκαстро, Πύργος-Μύρτου, Σκλαβόκαμπος, Χανιά).

Εικ. 1 Χάρτης της Κρήτης και του Αιγαίου: Κατανομή των κύριων τύπων διοικητικών τεκμηρίων του συστήματος της Γραμμικής Α γραφής (*MINOAN ROUNDL I*, 26 Fig. 3)

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι Νεοανακτορικές θέσεις, που έχουν δώσει «σφραγίσματα» του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής (τόσο με ΠαρΑνΜ όσο και άλλου είδους μοτίβα) [Εικ. 1], διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς το μέγεθος, τα χωροταξικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους και, ενδεχομένως, τις λειτουργίες τους. Ειδικότερα, με βάση τα καθιερωμένα μοντέλα οικιστικής ιεράρχησης (“*settlement hierarchy*”),¹ οι θέσεις αυτές αντιπροσωπεύουν διαφορετικά επίπεδα: Κάποιες φαίνεται να είναι κεντρικές θέσεις (ή πρωτεύουσες), διαθέτοντας συνήθως ένα κύριο οικοδόμημα που τυπικά χαρακτηρίζεται «ανάκτορο» (όπως, π.χ., η Κνωσός, η Κ. Ζάκρος και, ίσως, τα Γουρνιά).² Σε άλλες περιπτώσεις, έχουμε να κάνουμε με μεγάλες αγροικίες/ “*estates*”/ «επαύλεις» ή μικρότερου μεγέθους αγροικίες (όπως η «Επαυλη» της Αγ. Τριάδας, η «Αγροικία» του Πύργου-Μύρτου και το «Μέγαρον» του Σκλαβόκαμπου).³ Άλλες θέσεις χαρακτηρίζονται απλώς πόλεις (όπως, το Παλαίκαστρο και τα Χανιά)⁴ και τοποθετούνται, αντίστοιχα, σε χαμηλότερες βαθμίδες. Ωστόσο, αυτού του είδους η οικιστική ιεράρχηση δεν μπορεί να μεταφραστεί αυτόματα σε οικονομική ή διοικητική, καθώς - όπως σωστά, κατά τη γνώμη μου, επισημαίνει ο J.Driessen⁵ - οι οικιστικές ιεραρχήσεις δεν αντιστοιχούν απαραίτητα σε διοικητικές. Ενδεικτικά, αναφέρεται εδώ η περίπτωση της Αγ. Τριάδας και της Κ. Ζάκρου: Με βάση τη διάκριση «ανακτορικών» – «μη-ανακτορικών» θέσεων, θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως η Αγ. Τριάδα με την «Επαυλη» τοποθετείται σε χαμηλότερη βαθμίδα ιεράρχησης από ότι, π.χ., η Κ. Ζάκρος που διαθέτει ένα τυπικό «ανάκτορο». Μπορεί, όμως, κάτι τέτοιο να ισχύει από τη στιγμή που η πρώτη έχει δώσει το μεγαλύτερο αριθμό διοικητικών τεκμηρίων στη Νεοανακτορική περίοδο και, μάλιστα, σχεδόν διπλάσιο από ό,τι η δεύτερη;

Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο ότι τα περισσότερα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ δεν προέρχονται από οικοδομήματα που συμβατικά χαρακτηρίζονται «ανάκτορα», αλλά από άλλου είδους μνημειακά ή σημαντικά κτίρια, όπως η «Επαυλη» της Αγ. Τριάδας (455), η Οικία Α της Κ. Ζάκρου (123), καθώς και το αρχείο της Οδού Κατρέ στα Χανιά (59), για το οποίο ωστόσο δεν είμαστε ακόμα βέβαιοι αν αποτελεί τμήμα τού υπό αναζήτηση «ανακτόρου» ή όχι. Τα υπόλοιπα γνωστά «ανάκτορα» της Νεοανακτορικής περιόδου, όπως

¹ Βλ. ενδεικτικά: BENNET 1990, 193-211 και, ειδικότερα, 196-198 / DRIESSEN 2001a, 51-71 / WARREN 2002, 201-205.

² Βλ. ενδεικτικά SCHOEP 1997, 29-65 : “*Palatial Central Building Sites*”.

³ Βλ. ενδεικτικά SCHOEP 1997, 29-65: “*Central Building Sites*”.

⁴ Βλ. ενδεικτικά SCHOEP 1997, 29-65: “*Non-Central Building Sites*”.

⁵ DRIESSEN 2001a, 55. Για μία κριτική στην έννοια της οικιστικής ιεραρχίας και στον τρόπο που επηρεάζει τα περισσότερα ερμηνευτικά μοντέλα για τις πολιτικές δομές της μινωικής Κρήτης, βλ. επίσης DAY & RELAKI 2002, 221-223.

της Φαιστού, των Μαλλίων, του Γαλατά και του Πετρά, δεν έχουν δώσει (κάποια από αυτά, ίσως, όχι ακόμα;) «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ. Τα μοναδικά τυπικά «ανακτορικά» συγκροτήματα, στα οποία έχουν βρεθεί τέτοιου είδους ΕνΔΤ, είναι της Κνωσού και της Κ. Ζάκρου. Ακόμα, όμως, και αυτά έρχονται μάλλον να ενισχύσουν την παραπάνω εικόνα παρά να την ανατρέψουν. Και αυτό, γιατί τα μεν παραδείγματα από το «ανάκτορο» της Κνωσού χρονολογούνται στην πρώιμη Νεοανακτορική περίοδο (MM IIIB-YM IA) - και όχι στην YM IB, όπως η συντριπτική πλειονότητα του υπό εξέταση υλικού -, ενώ εκείνα από το «ανάκτορο» της Κ. Ζάκρου είναι πραγματικά ελάχιστα (μόλις δύο).

Τα στοιχεία αυτά ενισχύουν την εικόνα που παρέχει το σύνολο των «σφραγισμάτων» αλλά και των πινακίδων του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, καθώς η συντριπτική τους πλειονότητα εντοπίζεται, κυρίως, σε οικοδομήματα που δεν χαρακτηρίζονται ως τυπικά «ανάκτορα», όπως στην Αγ. Τριάδα, τα Χανιά και την Κ. Ζάκρο (Οικία Α).⁶ Έτσι, η πλήρης απουσία ή η σπανιότητα διοικητικών ενδείξεων από τα YM IB «ανάκτορα» της Φαιστού, των Μαλλίων⁷ και της Κνωσού,⁸ από το MM IIIB/YM IA «ανάκτορο» του Γαλατά,⁹ αλλά και από τη Νεοανακτορική φάση του «ανακτόρου» στον

⁶ Βλ. ενδεικτικά: HAMILAKIS 2002a, 194 / *MINOAN ROUND* I, 25 Tab. 2 / SCHOEP 1999b, 203 Fig. 2, 205 Tab. 1 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660. Βλ. επίσης DRIESSEN 1997, 216-217 (με ιδιαίτερη αναφορά στις πινακίδες της Γραμμικής Α γραφής)

⁷ SCHOEP 2002, 23, 31 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660. Η απουσία διοικητικών ενδείξεων της YM IB περιόδου από τα «ανάκτορα» της Φαιστού και των Μαλλίων θα μπορούσε να σημαίνει πως την περίοδο αυτή υπήρχε μία εσκεμμένη πολιτική ή τάση, ώστε αυτά να καταστούν ανενεργά από διοικητική σκοπιά (DRIESSEN & MACDONALD 1997, 148-168, 186-193, 195-200. Βλ., επίσης, SCHOEP 1999b, 205 και WEINGARTEN 1990b, 110). Ίσως, πάλι, το «νέο ανάκτορο» της Φαιστού, το οποίο πιθανότατα είχε οικοδομηθεί μόλις στις αρχές της YM IB φάσης, να μην είχε πλήρως εξοπλιστεί κατά τη χρονική στιγμή της καταστροφής του, προς το τέλος της ίδιας περιόδου και, κατά συνέπεια, δεν θα ήταν ούτε πλήρως κατοικημένο ούτε καθολικά λειτουργικό (SCHOEP 2002, 23-24 / LA ROSA 2002, 71-96). Σε κάθε περίπτωση, οι μέχρι τώρα ενδείξεις φαίνεται να δηλώνουν πως το «ανάκτορο» στη Φαιστό, είτε στην YM IA είτε στην YM IB, δε λειτουργούσε ως το οικονομικό/διοικητικό (και πολιτικό;) κέντρο στη Δ. Μεσαρά, παρά μάλλον ως το ιδεολογικό/τελετουργικό κέντρο της περιοχής. Τις λειτουργίες του φαίνεται να ανέλαβε αυτή την εποχή, ως ένα βαθμό, η Αγ. Τριάδα. Στην πραγματικότητα, η «Επαυλη» της Αγ. Τριάδας δεν αντικατέστησε το YM IB «ανακτόρο» της Φαιστού, αλλά μάλλον πρόκειται για δύο, διαφορετικά από λειτουργική άποψη, κτιριακά συγκροτήματα που αλληλοσυμπληρώνονταν, τουλάχιστον κατά την YM I περίοδο (SCHOEP 2002, 15-33 / LA ROSA 2002, 71-96 / DAY & RELAKI 2002, 223).

⁸ SCHOEP 2002, 23, 31 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660. Όσον αφορά στην απουσία YM IB διοικητικών τεκμηρίων και στη γενικότερη έλλειψη YM IB αποθέσεων από το «ανάκτορο» της Κνωσού, βλ. εκτενή αναφορά στο Κεφάλαιο Α, 106-108.

⁹ Για το «ανάκτορο» του Γαλατά κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, βλ. αναλυτικότερα RETHEMIOYAKIS 2002, 55-69, όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Η πλήρης απουσία διοικητικών τεκμηρίων της Γραμμικής Α γραφής από το συγκεκριμένο και πρόσφατα ανασκαμμένο «ανάκτορο» δεν αποκλείεται να οφείλεται απλώς στις μέχρι τώρα ατυχείς συνθήκες ανακάλυψής τους. Το γεγονός, ωστόσο, ότι το συγκεκριμένο «ανάκτορο» βρίσκεται σε σχετικά μικρή απόσταση από την Κνωσό, αναπόφευκτα μάς κάνει να αναρωτηθούμε, μήπως η απουσία σφραγιστικών/γραφειοκρατικών ενδείξεων συνδέεται με μία, πιθανολογούμενη, στενή σχέση (εξάρτησης;) του πρώτου με την τελευταία. Ο ίδιος ο ανασκαφέας υποστηρίζει, εξάλλου, πως στην πρώιμη Νεοανακτορική περίοδο (MM IIIB/YM IA), που είναι και η φάση οικοδόμησής του «ανακτόρου», ανιχνεύονται αρκετά Κνωσιακά στοιχεία και επιρροές, ενώ αυτή καθεαυτή η οικοδόμησή του συνδέεται με σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές που προκλήθηκαν από μία Κνωσιακά προσανατολισμένη ελίτ. Βλ. επίσης WARREN 2002, 204, όπου

Πετρά,¹⁰ αποτελεί μία γενική διαπίστωση και δεν αφορά μόνο στο υπό εξέταση υλικό. Το φαινόμενο αυτό δεν αποκλείεται να υποδηλώνει κάποια μεταβολή του ρόλου και της σημασίας αυτών των θέσεων στη διάρκεια της ιστορίας τους και, ειδικότερα, στη διοικητική οργάνωση της ΥΜ ΙΒ φάσης. Κάτι τέτοιο δεν πρέπει να μας εκπλήσει, εφόσον τα τελευταία χρόνια έχει καταστεί σαφές, πως το Νεοανακτορικό τοπίο δεν ήταν ομοιογενές ή αμετάβλητο, αλλά ένα τοπίο, στο οποίο οι τοπικές δυναμικές είχαν εξαιρετική σημασία, προβάλλοντας μάλλον μία εικόνα συνεχούς αλλαγής και ρευστότητας - τόσο διαχρονικά όσο και από θέση σε θέση - παρά μία εικόνα σταθερότητας και απόλυτης ομοιομορφίας.¹¹

Επομένως, από το σύνολο των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» (τόσο με ΠαρΑνΜ όσο και άλλου είδους μοτίβα) συνάγεται ότι την περίοδο αυτή και, ειδικότερα, στην ΥΜ ΙΒ φάση, η άσκηση της διοίκησης δεν περιορίζεται μόνο στα «ανακτορικά» κέντρα του νησιού- όπως συνέβαινε στην Παλαιοανακτορική -, αλλά λαμβάνει πλέον χώρα σε πολλές θέσεις και, μάλιστα, διαφορετικού μεγέθους και οικιστικού χαρακτήρα. Αυτό δηλώνει μία αυξημένη διοικητική πολυπλοκότητα κατά την περίοδο των Νέων Ανακτόρων.¹² Ειδικότερα, στη διάρκεια αυτής της περιόδου διαφαίνεται η ύπαρξη ενός ενιαίου ως προς τις βασικές του δομές διοικητικού συστήματος, στο οποίο ωστόσο οι τοπικές δυναμικές και τα τοπικά χαρακτηριστικά ήταν εξίσου έντονα και εμφανή.

Ο ενιαίος χαρακτήρας της Νεοανακτορικής διοίκησης καταδεικνύεται μέσα από στοιχεία, που υποδηλώνουν σχετική ομοιογένεια και τυποποίηση στις γραφειοκρατικές πρακτικές:

υποστηρίζεται πως η ίδρυση του ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ «ανακτόρου» στο Γαλατά σηματοδοτεί μία προς τα νότια επέκταση της Κνωσιακής εξουσίας και ελέγχου (οικονομικού και/ή πολιτικού).

¹⁰ Για το «ανάκτορο» του Πετρά, βλ. ΤΣΙΡΟΠΟΥΛΟΥ 2002, 133-143 και, ειδικότερα, 140-141, όπου και παλιότερη βιβλιογραφία. Στο Νεοανακτορικό οικισμό του Πετρά, αν και δεν έχει αποκαλυφθεί (μέχρι στιγμής;) κάποιο αρχείο της Γραμμικής Α γραφής, σποραδικές και ελάχιστες ενδείξεις διοικητικής δραστηριότητας έχουν έρθει στο φως, τόσο μέσα στο «ανάκτορο» όσο και έξω από αυτό. Ωστόσο, όπως επισημαίνει και η ίδια η ανασκαφείας, οι μέχρι τώρα ενδείξεις δεν μπορούν να οδηγήσουν σε οριστικό συμπέρασμα σχετικά με το βαθμό της πολιτικής ανεξαρτησίας του «ανακτόρου» του Πετρά και, κατά συνέπεια, και του διοικητικού του συστήματος σε σχέση με τα άλλα γνωστά κέντρα της Νεοανακτορικής περιόδου. Η ανασκαφείας, ωστόσο, τείνει να πιστεύει ότι, με βάση τις μέχρι τώρα ενδείξεις, «δεν είναι εύκολο να υποστηρίξουμε τον πλήρη πολιτικό έλεγχο του Πετρά από την Κνωσό». Παρόμοια άποψη εκφράζει και ο T.Cunningham (CUNNINGHAM 2001, 72-74, 76-77 και, ειδικότερα, 84).

¹¹ Η διαπίστωση αυτή αφορά αρκετούς τομείς του Νεοανακτορικού πολιτισμού, όπως στο χρονολογικό ορίζοντα οικοδόμησης των διαφόρων «νέων ανακτόρων» και «επαύλεων», που πλέον δε διαφαίνεται απόλυτα ενιαίος και σύγχρονος. Η εικόνα της ρευστότητας και των μεταβολών φαίνεται να χαρακτηρίζει, ωστόσο, και τις λειτουργίες των «ανακτόρων», την έκταση των «ανακτορικών» επικρατειών, τις σχέσεις μεταξύ «ανακτόρων» και πόλεων, αλλά και τις σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες οικιστικές θέσεις. Βλ. αναλυτικότερα: SCHOEP 2002, 22-23 / MACDONALD 2002, 35 / HAMILAKIS 2002a, 180 / WARREN 2002, 201 και, κυρίως, DAY & RELAKI 2002, 217-234.

¹² SCHOEP 2001a, 87-102 και, ειδικότερα, 95-100. Βλ. επίσης: CHERRY 1986, 26, 34 / BENNET 1990, 196 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 660.

α) Η καθιέρωση συγκεκριμένων τύπων «σφραγισμάτων», οι οποίοι απαντούν σε όλες σχεδόν τις θέσεις με διοικητικά τεκμήρια (αν και σε διαφορετικά ποσοστά). Ειδικότερα, οι ΠαρΑνΜ δε συνδέονται με ένα συγκεκριμένο τύπο, αλλά εμφανίζονται πάνω σε σφραγίσματα ‘με μία οπή ανάρτησης’, ‘με επίπεδη βάση’, ‘με 2 οπές’, σε δισκία, καθώς και σε noduli (Κεφ. Β, Πιν. 6). Αυτά τα είδη ΕνΔΤ, όπως και οι υποκατηγορίες τους, συνιστούν ταυτόχρονα τους κύριους τύπους «σφραγισμάτων» που χρησιμοποιούνται, γενικότερα, στο πλαίσιο του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής, κατά τη Νεοανακτορική περίοδο.

β) Η ευρεία και κοινή χρήση μίας τυπολογικά περιορισμένης γκάμμας σφραγίδων. Οι υπό εξέταση ΠαρΑνΜ προέρχονται από συγκεκριμένους τύπους σφραγιστικών επιφανειών και, ειδικότερα, από δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, δαχτυλιόλιθους, φακοειδείς και αμυγδαλοειδείς σφραγιδόλιθους, σφραγιδόλιθους σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου και σφραγιδοκύλινδρους (από σκληρούς ή μαλακούς λίθους) [Κεφ. Γ, Πιν. 12]. Αυτοί ακριβώς οι τύποι χαρακτηρίζουν, κατά τρόπο διαγνωστικό, τη σφραγιδογλυφία της Νεοανακτορικής περιόδου γενικότερα (Κεφ. Γ, Πιν. 11) και απαντούν –αν και σε διαφορετικά ποσοστά– σε όλες σχεδόν τις θέσεις που έχουν δώσει ΕνΔΤ με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών (Κεφ. Γ, Πιν. 3-7). Αυτή η εικόνα της σχετικής τυποποίησης επιβεβαιώνεται από μία επιπλέον σημαντική παρατήρηση: Τα δαχτυλίδια με μεταλλική σφενδόνη, τα οποία ευθύνονται ως επί το πλείστον για το τύπωμα των ΠαρΑνΜ (Κεφ. Γ, Πιν. 12), όχι μόνο απαντούν σε όλες σχεδόν τις υπό εξέταση Νεοανακτορικές θέσεις (Κεφ. Γ, Πιν. 14), αλλά αντιπροσωπεύουν και το μεγαλύτερο ποσοστό των χρησιμοποιούμενων σφραγιστικών επιφανειών στην καθεμία από τις θέσεις αυτές χωριστά.

γ) Στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου παρατηρείται ένα αυξημένο ενδιαφέρον στη σφραγιστική εικονογραφία για την απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής, η οποία και εμφανίζεται σε συγκεκριμένους εικονογραφικούς τύπους, που επαναλαμβάνονται συχνά και σταθερά στις περισσότερες Νεοανακτορικές θέσεις με διοικητικά τεκμήρια. Ενδεικτικά, αναφέρονται εδώ οι σκηνές ταυροκαθαψίων, οι παραστάσεις ανθρώπινης μορφής με ζώο, οι λεγόμενες «λατρευτικές» σκηνές, καθώς και οι απεικονίσεις μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών (Κεφ. Δ, Πιν. 14-15, 17, 19, 21). Αντιθέτως, οι τοπικές διαφοροποιήσεις είναι σποραδικές: Οι σκηνές πομπών είναι ίσως το μοναδικό εικονογραφικό θέμα, που αν και απαντά σε σχετικά υψηλό ποσοστό, επιχωριάζει σε δύο μόνο θέσεις (την Αγ. Τριάδα και την Κ. Ζάκρο) [Κεφ. Δ, Πιν. 14, 23]. Η

ύπαρξη ομοιοτήτων μεταξύ των Νεοανακτορικών θέσεων ενισχύεται και από το γεγονός, ότι ορισμένα σφραγιστικά μοτίβα φαίνεται να συνδέονται σταθερά με συγκεκριμένους τύπους σφραγιστικών επιφανειών: Οι σκηνές κυνηγιού, π.χ., έχουν τυπωθεί αποκλειστικά από σφραγιδόλιθους, όπως εξάλλου και η συντριπτική πλειονότητα των παραστάσεων με μεμονωμένες ανθρώπινες μορφές, ανεξαρτήτως από τη θέση εύρεσής τους (Κεφ. Δ, Πιν. 22, 28). Επιπλέον, το μεγαλύτερο ποσοστό των «λατρευτικών» σκηνών και των ταυροκαθασιών συνδέεται με μεταλλικά δαχτυλίδια (χρυσά, αλλά και χάλκινα) [Κεφ. Δ, Πιν. 16, 20]. Εάν η εικόνα αυτή δεν εκτιμηθεί ως τυχαία και συμπτωματική, τότε υποδηλώνει κάποιου είδους τυποποίηση και/ή κοινές καλλιτεχνικές κατευθύνσεις.

δ) Η επικράτηση μίας και μόνο γραφής, της Γραμμικής Α, για διοικητικούς σκόπους σε όλο το νησί κατά τη Νεοανακτορική περίοδο.

Στο πλαίσιο αυτού του ενιαίου –ως προς τις βασικές του δομές- διοικητικού συστήματος εντοπίζονται, ωστόσο, και εμφανείς τοπικές διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες:

α) Σχεδόν σε κάθε θέση επικρατεί ποσοτικά ένας διαφορετικός τύπος «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, στοιχείο που πιθανόν υποδηλώνει διαφορετικές κατά τόπους σφραγιστικές πρακτικές. Έτσι, τα ‘σφραγίσματα με μία οπή ανάρτησης’ κυριαρχούν αριθμητικά στην Αγ. Τριάδα (Κεφ. Β, Πιν. 1α, 8), τα ‘σφραγίσματα με επίπεδη βάση’ στην Κ. Ζάκρο και το Σκλαβόκαμπο (Κεφ. Β, Πιν. 2α, 4α, 9), τα noduli στην Κνωσό (Κεφ. Β, Πιν. 3α), τα δισκία στα Χανιά (Κεφ. Β, Πιν. 12), ενώ τα ‘σφραγίσματα με 2 οπές’ αποκλειστικά στην Κ. Ζάκρο (Κεφ. Β, Πιν. 10). Αυτού του είδους η ανομοιογενής ποσοτική κατανομή θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως απόρροια τυχαίων συνθηκών ανακάλυψης ή διατήρησης. Ωστόσο, κάτι τέτοιο –αν και δεν μπορεί να αποκλειστεί- είναι, κατά τη γνώμη μου, λιγότερο πιθανό, καθώς η ίδια εικόνα προβάλλεται από το σύνολο των Νεοανακτορικών ΕνΔΤ,¹³ και όχι μόνο από εκείνα με ΠαρΑνΜ.

β) Η υιοθέτηση διαφορετικών σφραγιστικών πρακτικών από θέση σε θέση, όπως αυτή του πολλαπλού τυπώματος ενός «σφραγίσματος», χρησιμοποιώντας τουλάχιστον δύο ή και τρεις διαφορετικές σφραγιστικές επιφάνειες (MSS). Η πρακτική αυτή επιχωριάζει στην Κ. Ζάκρο, ενώ αντιπροσωπεύεται ελάχιστα στις υπόλοιπες ΥΜ ΙΒ θέσεις με διοικητικά τεκμήρια (Κεφ. Β, Πιν. 14). Η διαπίστωση αυτή απορρέει, επίσης,

¹³ Βλ. ενδεικτικά: *MINOAN ROUNDEL I*, 236 / SCHOEP 1999b, 207 Fig. 3 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 661 σημ. 91.

τόσο από το υπό εξέταση υλικό όσο και από τη μελέτη του συνόλου των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων».¹⁴

γ) Η εφαρμογή ενός «εντατικού σφραγιστικού μοντέλου» σε κάποια κέντρα, σε αντιδιαστολή με τη χρήση ενός «μη-εντατικού» σε άλλα. Π.χ., το φαινόμενο της συχνής και εντατικής χρήσης ορισμένων σφραγίδων χαρακτηρίζει, κατά τρόπο ιδιαίτερο, τις γραφειοκρατικές δομές της Αγ. Τριάδας και, ίσως, επίσης των Χανίων και της Κνωσού, σε αντίθεση με την Κ. Ζάκρο, όπου οι περισσότερες σφραγιστικές επιφάνειες με ΠαρΑνΜ ευθύνονται για το τύπωμα μικρού αριθμού «σφραγισμάτων» ή για ολιγόριθμα σφραγιστικά αποτυπώματα (Κεφ. Γ, Πιν. 1-2).

δ) Η επικράτηση ή η σπανιότητα ενεπίγραφων ΕνΔΤ στις διάφορες θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, η πρακτική της χάραξης σημείων της Γραμμικής Α γραφής πάνω στα «σφραγίσματα» - τόσο με ΠαρΑνΜ όσο και με άλλου είδους εικονογραφία - επιχωριάζει στην Αγ. Τριάδα, ενώ μαρτυρείται πενιχρά στις υπόλοιπες Νεοανακτορικές θέσεις (Κεφ. Β, Πιν. 13).

Επομένως, ο χαρακτήρας του διοικητικού συστήματος στην κάθε Νεοανακτορική θέση, αν και κατά βάση όμοιος με των υπόλοιπων θέσεων του νησιού, έχει να επιδείξει αρκετές ιδιαιτερότητες, οι οποίες με τη σειρά τους υπογραμμίζουν τον τοπικό χαρακτήρα τού εκάστοτε συστήματος και την απουσία μιας γενικής τυποποίησης και ομοιογένειας.¹⁵ Έτσι, στους Νεοανακτορικούς χρόνους και, ειδικότερα, στην ΥΜ ΙΒ φάση πιθανόν υπήρχε μία διοικητική κατάτμηση του νησιού, με την έννοια ότι οι σφραγιστικές/ διοικητικές λειτουργίες ήταν οργανωμένες σε περιφερειακό επίπεδο και σε τοπική βάση.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να προσδιοριστεί ο ρόλος των «σφραγισμάτων» με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών στο πλαίσιο αυτού του πολύπλοκου διοικητικού συστήματος. Έχει ήδη καταστεί σαφές πως η εικόνα που προβάλλεται μέσα από αυτά, σε πολλά σημεία δεν διαφοροποιείται από εκείνη που αντανακλάται από το σύνολο των «σφραγισμάτων» της Νεοανακτορικής περιόδου.

Ωστόσο, η μελέτη αυτή κατέδειξε και μία ιδιαιτερότητα: Πρόκειται, ειδικότερα, για την άμεση και εμφανή σύνδεση του υπό εξέταση υλικού με τη χρήση μεταλλικών δαχτυλιδιών, στοιχείο που τα διαφοροποιεί με σαφήνεια από τα υπόλοιπα ΕνΔΤ της ίδιας

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά: *MINOAN ROUND* I, 205-206 και Table 73 / SCHOEP 1999b, 210, 212 Table 3 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 661.

¹⁵ Βλ. επίσης DRIESSEN & SCHOEP 1995, 661, όπως και την παρατήρηση της I.Schoep για το διοικητικό σύστημα της Αγ. Τριάδας (SCHOEP 2002, 29-30).

περιόδου. Έχει διαπιστωθεί, ότι η συντριπτική πλειονότητα των Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων - ανεξαρτήτως του θεματολογίου τους - αποδίδεται σε διάφορους τύπους λίθινων σφραγίδων και ότι η χρήση των μεταλλικών δαχτυλιδιών για σφραγιστικούς σκοπούς είναι πιο περιορισμένη - σε σύγκριση με τους σφραγιδόλιθους - κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Εν τούτοις, για το τύπωμα των περισσότερων «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ έχουν χρησιμοποιηθεί δαχτυλίδια με μεταλλική (χρυσή ή χάλκινη) σφενδόνη: Όπως προέκυψε από τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων, από τις συνολικά 128 χρησιμοποιούμενες σφραγιστικές επιφάνειες με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών, οι 70 (σχεδόν το 55%) ταυτίζονται με μεταλλικά δαχτυλίδια. Αυτό υποδηλώνει μία ιδιαίτερη προτίμηση και μία εσκεμμένη επιλογή του συγκεκριμένου τύπου σφραγίδων για την απόδοση ανθρώπινων μορφών, γεγονός που ενισχύεται εξάλλου και από την πιο σπάνια παρουσία άλλου είδους μοτίβων πάνω στα Νεοανακτορικά μεταλλικά δαχτυλίδια¹⁶ (όπως απεικονίσεις διαφόρων τετραπόδων, πτηνών, ζώων που αλληλοεπιτίθενται, κ.ο.κ.).

Ο άμεσος συσχετισμός των ΠαρΑνΜ με δαχτυλίδια από πολύτιμα μέταλλα και η σχετικά περιορισμένη αντιπροσώπευσή τους στο σύνολο των Νεοανακτορικών σφραγιστικών μοτίβων, προσδίδουν στο υπό εξέταση υλικό έναν ιδιαίτερο και ξεχωριστό ρόλο στο πλαίσιο του διοικητικού μηχανισμού της Νεοανακτορικής περιόδου. Κατά τη γνώμη μου, για να προσεγγίσουμε και να κατανοήσουμε τον ρόλο αυτό, πρέπει να λάβουμε υπόψη δύο επιμέρους παραμέτρους αυτών των «σφραγισμάτων»: Τις ποικίλες διαστάσεις της εικονογραφίας τους, καθώς και την ιδιαίτερη σημασία των σφραγιστικών επιφανειών που, ως επί το πλείστον, ευθύνονται για το τύπωμά τους, δηλαδή των δαχτυλιδιών με μεταλλική σφενδόνη.

Έχει ήδη επισημανθεί, πως οι ΠαρΑνΜ υποδηλώνουν την ύπαρξη μίας τυποποιημένης και σταθερά επαναλαμβανόμενης σφραγιστικής εικονογραφίας, η οποία στη συντριπτική της πλειονότητα περιλαμβάνει θέματα που σχετίζονται με τη μινωική λατρεία, το θρησκευτικό τελετουργικό και, γενικότερα, με τελετουργικές δραστηριότητες. Αξιόλογη είναι, επίσης, η παρουσία σκηνών, που προβάλλουν ένα πνεύμα αγωνιστικό ή την ιδέα της υπεροχής/ του ανταγωνισμού και θεωρούνται ότι συμβάλλουν στην απόκτηση γοήτρου ή ανώτερης κοινωνικής θέσης (π.χ. οι παραστάσεις πάλης/μονομαχίας, οι σκηνές κυνηγιού, ίσως τα ταυροκαθάψια, κ.ά.). Είναι ευρέως αποδεκτό,¹⁷ ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι τελετουργικές πρακτικές συσχετίζονται συχνά με τη δήλωση κοινωνικού

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά *MINOAN ROUNDLE* I, 221 και Table 78.

¹⁷ Βλ., ενδεικτικά, ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1999, 555-560 και ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Ν. 1995, 37-48.

status και ισχύος, εφόσον τα θρησκευτικά σύμβολα μπορεί να λειτουργούν επίσης ως αποτελεσματικά σύμβολα πολιτικής εξουσίας, ενώ η συμμετοχή σε τελετουργικές πράξεις μπορεί συγχρόνως να προβάλλει μία ανώτερη θέση στο κοινωνικό σύνολο και στο πεδίο άσκησης της εξουσίας. Έτσι, η υπό εξέταση εικονογραφία προσλαμβάνει μία ακόμα ιδιαίτερη σημασία, καθώς αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο ο θρησκευτικός συμβολισμός διεισδύει σε σημαντικές λειτουργίες του Νεοανακτορικού συστήματος, τέτοιες όπως ο γραφειοκρατικός μηχανισμός και η διοίκηση.

Πολλοί ερευνητές¹⁸ προσδίδουν στο τελετουργικό πολυεπίπεδες διαστάσεις και μία σύνθετη λειτουργία, συνδεδεμένη με ιδεολογίες, πεποιθήσεις και αξίες, καθώς και με την έκφραση θεμελιακών κοινωνικών ιδεωδών. Μεταξύ των ποικίλων λειτουργιών που του αποδίδονται είναι και οι πολιτικές, εφόσον αποτελεί ένα μηχανισμό για τη νομιμοποίηση του κοινωνικού ελέγχου, συμβάλλει στην επίλυση διαφωνιών, στη διατήρηση της κοινωνικής ενότητας και ταυτότητας και στην υποστήριξη των εκάστοτε δομών εξουσίας. Ειδικότερα, ως πρακτική μιας θρησκευτικής ιδεολογίας, το τελετουργικό αποτελεί το σημείο επαφής ανάμεσα στη θρησκεία και τις ποικίλες κοινωνικές διαδικασίες, με τις τελετουργίες να διευκολύνουν την αποδοχή, από το κοινωνικό σύνολο, σημαντικών μηνυμάτων που απορρέουν από την άρχουσα τάξη, προσδίδοντας σ' αυτά ένα μη αμφισβητούμενο χαρακτήρα. Με αφετηρία αυτή τη γενική διαπίστωση, όχι μόνο η τελετουργική πρακτική, αλλά και η εικαστική απεικόνιση θεμάτων που σχετίζονται, εν γένει, με το τελετουργικό, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο έκφρασης και προώθησης θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτικών μηνυμάτων και, μάλιστα, στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιώντας ως δίαυλο τη σφραγιστική εικονογραφία και, κατ' επέκταση, την ίδια τη διοίκηση. Η κοινή και ευρέως διαδεδομένη χρήση της υπό εξέταση εικονογραφίας, προφανώς, αντανακλά κοινά θρησκευτικά πιστεύω και πεποιθήσεις,¹⁹ κοινούς κώδικες κοινωνικής συμπεριφοράς και καταξίωσης και, γενικότερα, μία ιδεολογική ενότητα για τη Νεοανακτορική κοινωνία.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί πως τα δαχτυλίδια, οι σφραγιδόλιθοι και τα πήλινα «σφραγίσματα» συγκαταλέγονται ανάμεσα στα τεχνουργήματα που, ουσιαστικά, μας παρέχουν μερικές από τις πιο αξιόλογες απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών και

¹⁸ HODDER 1982, 166-172. Ιδιαίτερα για τη σημασία του μινωικού τελετουργικού, βλ. ενδεικτικά: ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1987a, 666-667 / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1987b, 179 / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327, όπου και εκτενέστερη βιβλιογραφία.

¹⁹ Για την αποδοχή και επικράτηση μίας κοινής θρησκευτικής ιδεολογίας στην «ανακτορική» Κρήτη, βλ. ενδεικτικά: CHERRY 1984, 18-48 / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1987a, 666-668, 679 / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327.

δραστηριοτήτων στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου κατά την Εποχή Χαλκού. Εκτός από τα έργα της σφραγιδογλυφίας, στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου, η απόδοση της ανθρώπινης μορφής περιορίζεται κυρίως στις τοιχογραφίες και τα λίθινα αγγεία με ανάγλυφο διάκοσμο, τα οποία και θεωρούνται έκφραση της «επίσημης τέχνης». Διαπιστώνεται, επομένως, ότι οι ΠαρΑνΜ συνιστούν μία εικονογραφική ενότητα που συνδέεται άμεσα είτε με τεχνουργήματα που κατεξοχήν απαντούν σε «ανακτορικά» κέντρα και/ή έχουν παραχθεί σε «ανακτορικά» εργαστήρια²⁰ είτε με αντικείμενα, όπως οι σφραγιδόλιθοι και τα μεταλλικά δαχτυλίδια, που αποδεδειγμένα χρησιμοποιούνταν και για σφραγιστικούς σκοπούς ή τα «σφραγίσματα», που αποκλειστικά εξυπηρετούσαν τις ανάγκες του διοικητικού μηχανισμού. Κατά τη γνώμη μου, η εικόνα αυτή δεν μπορεί να είναι τυχαία. Αντιθέτως, στην πρώτη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με έργα, τα οποία θεωρούνται έκφραση της «ανακτορικής» ή, γενικότερα, μιας συγκεντρωτικής εξουσίας, προσλαμβάνοντας συχνά έναν χαρακτήρα προπαγανδιστικό (ιδιαίτερα, οι τοιχογραφικές συνθέσεις). Στη δεύτερη περίπτωση, οι φορείς των ΠαρΑνΜ αποτελούν, πρωτίστως, εργαλεία της ίδιας της διοίκησης και, κατ' επέκταση, του κυριότερου μηχανισμού ελέγχου και διαχείρισης της ομαλής λειτουργίας της Νεοανακτορικής κοινωνίας.

Τα παραπάνω μάς οδηγούν στη διαπίστωση, ότι οι σφραγιστικές παραστάσεις ανθρώπινων μορφών εντάσσονται σε ένα αρκετά σύνθετο και ευρέως αποδεκτό συμβολικό σύστημα. Το σύστημα αυτό - εμφανές και σε άλλους τομείς, όπως ο τοιχογραφικός διάκοσμος, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, κ.ά. - έδινε ιδιαίτερη έμφαση στο τελετουργικό και αποσκοπούσε στην προώθηση και την έμμεση επιβολή μιας κυρίαρχης ιδεολογίας. Μέσω της τελευταίας, η άρχουσα τάξη επεδίωκε, προφανώς, την άσκηση του ελέγχου, τη στήριξη και εδραίωση της εξουσίας της, αλλά και τη διατήρηση της ταυτότητάς της.

Το ευρύτερο σύστημα συμβολικής έκφρασης που διαχειρίζεται η ελίτ και το οποίο προβάλλεται και μέσω της διοίκησης, θα μπορούσε να αποτελεί το γενικότερο πλαίσιο αναφοράς για την υπό εξέταση σφραγιστική εικονογραφία. Αυτό που απομένει να διερευνηθεί είναι ο τρόπος που αυτή η εικονογραφία λειτουργεί, ειδικότερα, στο πλαίσιο του διοικητικού μηχανισμού της Νεοανακτορικής περιόδου όσο και το ζήτημα των χρηστών των σφραγίδων που ευθύνονται για το τύπωμα των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ.

Θα μπορούσε να υποστηριχτεί, κατ' αρχήν, πως η εικονογραφία παρέχει πληροφορίες σχετικές με την ιεραρχημένη δομή της ίδιας της διοίκησης. Αυτό σημαίνει

²⁰ DRIESEN & MACDONALD 1997, 61-62.

ότι οι σφραγίδες από πολύτιμα υλικά και, ειδικότερα, τα μεταλλικά δαχτυλίδια, τα οποία και ευθύνονται για το τύπωμα της πλειονότητας των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, θα χρησιμοποιούνταν από τα υψηλόβαθμα στελέχη της μινωικής διοίκησης και, επομένως, θα δήλωναν μία ανώτερη θέση στη διοικητική/οικονομική ιεραρχία. Και πράγματι, τα δαχτυλίδια αυτά πολύ πιθανόν ήταν κάτι παραπάνω από απλές ή, έστω, πολυτελείς σφραγίδες. Η εκτίμηση αυτή βασίζεται τόσο στην πολύτιμη, ακριβή και δύσκολα διαθέσιμη πρώτη ύλη τους, στην υψηλή καλλιτεχνική αξία και τεχνουργία τους, όσο και στο νατουραλιστικό και αφηγηματικό χαρακτήρα των περισσότερων από τις παραστάσεις ανθρώπινων μορφών που φέρουν. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί πως αυτός ο συλλογισμός βασίζεται στην προϋπόθεση ότι η ανώτερη ποιότητα των σφραγιστικών μεταλλικών δαχτυλιδιών σχετίζεται με κάποιου είδους ιεραρχία.

Όμως, ακόμα και αν κάτι τέτοιο πράγματι ισχύει, μπορεί η σημασία της υπό εξέταση σφραγιστικής εικονογραφίας να περιοριστεί αποκλειστικά στο πλαίσιο της παροχής πληροφοριών, σχετικών με την ιεραρχική σύνθεση του διοικητικού συστήματος;²¹ Σαφώς, τέτοιου είδους αναφορές θα ήταν δυνατές μέσω της εικονογραφίας των σφραγίδων. Ωστόσο, η ιδιαίτερη σημασία και οι πολυποίκιλες διαστάσεις που αποδίδονται στις περισσότερες ΠαρΑνΜ, παραπέμπουν και σε μία άλλη εκδοχή, αυτή της προώθησης ευρύτερων θρησκευτικών, κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών μηνυμάτων. Όπως σωστά επισημαίνει η I.Schoep,²² «η σφραγιστική εικονογραφία ασφαλώς αποτελεί ένα κατάλληλο μέσο διάδοσης της ιδεολογίας, συνδέοντας έτσι την τελευταία με τη διοίκηση». Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής διαδικασίας, δεν αποκλείεται τα μεταλλικά δαχτυλίδια και, ιδιαίτερα, εκείνα από χρυσό να επιλέγονταν σκόπιμα για τις παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές, ίσως γιατί μέσω της πολυσχιδούς πολύτιμης φύσης τους μπορούσαν να τονίσουν και να προβάλλουν ακόμα περισσότερο τη σημασία και τα νοήματα μιας εικονογραφίας με έκδηλο συμβολικό και ιδεολογικό περιεχόμενο.

Με βάση τα παραπάνω, η σφραγιστική εικονογραφία με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της διοίκησης, όχι μόνο εξαιτίας της συμμετοχής της στην ιδεολογική επεξεργασία των Νεοανακτορικών κοινωνικών δομών, αλλά και γιατί, σε μεγάλο βαθμό, φαίνεται να συνδέεται με τα ανώτερα στελέχη του διοικητικού μηχανισμού.

²¹ Τον προβληματισμό αυτό αναπτύσσει διεξοδικά η H.Pittman, αναφερόμενη στο ρόλο της σφραγιστικής εικονογραφίας στα διοικητικά συστήματα της Μεσοποταμίας (PITTMAN 1994, 177-203).

²² SCHOEP 1999b, 219.

Όμως, ακόμα κι αν δεχτούμε πως τα μεταλλικά δαχτυλίδια - ή και οι σφραγιδολίθοι από σκληρούς ημιπολύτιμους λίθους - που έφεραν ΠαρΑνΜ, χρησιμοποιούνταν από τα υψηλόβαθμα στελέχη της μινωικής διοίκησης, η σχέση ανάμεσα στην εικονογραφία αυτών των σφραγίδων και στα διοικητικά καθήκοντα των κατόχων ή, καλύτερα, χρηστών τους, παραμένει αινιγματική. Αυτό, βέβαια, δεν αφορά μόνο στο υπό εξέταση υλικό αλλά, γενικότερα, στην κατανόηση της σημασίας των μινωικών σφραγιστικών μοτίβων και του τρόπου που αυτά λειτουργούσαν στο γραφειοκρατικό σύστημα. Είναι ενδεικτικό ότι, αν και έχει μελετηθεί εκτενώς το θέμα της διοικητικής λειτουργίας των σφραγίδων στην Κρήτη, το ζήτημα της ακριβούς σημασίας των μοτίβων τους δεν έχει ακόμα επιλυθεί και παραμένει υπό διερεύνηση.²³ Και πράγματι, είναι πολύ δύσκολο - αν όχι αδύνατον - να εξακριβωθεί ποιοι ακριβώς χρησιμοποιούσαν τα δαχτυλίδια και τις σφραγίδες και πώς τα μοτίβα που ήταν χαραγμένα πάνω τους σχετίζονταν με τη λειτουργία τους και τους χρήστες τους. Αυτό οφείλεται, κατ' αρχήν, στο ότι πρόκειται για σχετικά μικρού μεγέθους, φορητά αντικείμενα. Επίσης, πρέπει να τονιστεί εδώ ότι οι σφραγίδες και τα δαχτυλίδια δεν χρησιμοποιούνταν μόνο για σφραγιστικούς σκοπούς, αλλά είχαν και άλλες χρήσεις (π.χ. ως φυλαχτά, κοσμήματα, εμβλήματα, κ.ο.κ.).²⁴ Παρόλα αυτά, είναι σχεδόν βέβαιο ότι κάποιου είδους συσχετισμός μεταξύ των δύο αυτών παραγόντων (σφραγιστική εικονογραφία-χρήστες σφραγίδων) πρέπει να υπήρχε, εφόσον οι σφραγίδες αποτελούν και διοικητικά εργαλεία, τα οποία πιθανόν προσδιορίζουν την ταυτότητα των ατόμων που τις χρησιμοποιούν, την κοινωνική θέση τους, το αξίωμά τους και τη γραφειοκρατική λειτουργία τους. Όμως, τα κριτήρια για μία συστηματική ερμηνεία αυτής της σχέσης παραμένουν σε μεγάλο βαθμό υποθετικά.

Η αξία των σφραγιστικών μοτίβων ως ένδειξη της κοινωνικής θέσης των ατόμων που χρησιμοποιούσαν τις σφραγίδες, δεν μπορεί να εκτιμηθεί με αντικειμενικό τρόπο. Συχνά, οι προτεινόμενες ερμηνείες της εικονογραφίας βασίζονται σε *a priori* αντιλήψεις, γεγονός που εγκυμονεί κινδύνους.²⁵ Τέτοιου είδους δυσκολίες ενυπάρχουν πολύ πιο έντονα στην ερμηνευτική προσέγγιση ορισμένων μοτίβων, όπως π.χ. των λεγόμενων «λατρευτικών» σκηνών. Και τούτο, γιατί συχνά παρατηρείται το παράδοξο φαινόμενο, οι ιστορικοί της Αιγαιακής τέχνης και του πολιτισμού να ανασυνθέτουν τη μινωική θρησκεία και το τελετουργικό με βάση, ως επί το πλείστον, τον τρόπο που κατανοούν τέτοιου είδους σκηνές, ενώ ταυτόχρονα η ερμηνεία πολλών «λατρευτικών» ή τελετουργικών παραστάσεων

²³ Βλ. ενδεικτικά REHAK & YOUNGER 1998, 112 και DAVIS 1995, 16.

²⁴ CAIN 2001, 28-29 / REHAK 2000, 270.

²⁵ LAFFINEUR 2000, 170-171.

βασιζείται σε (αντίστοιχες) *a priori* και ελλειπείς εκτιμήσεις γύρω από το σύνθετο φαινόμενο της μινωικής θρησκείας και του τελετουργικού.²⁶ Επιπλέον, πρέπει να ληφθεί υπόψη ένας ακόμα παράγοντας: Η αξία πολλών εμβλημάτων και δραστηριοτήτων ως δεικτών κοινωνικού *status* – ακόμα και μέσω της απεικόνισής τους πάνω σε διάφορα καλλιτεχνικά μέσα, όπως οι σφραγίδες και τα σφραγιστικά δαχτυλίδια – δεν μπορεί να θεωρηθεί σταθερή και αμετάβλητη. Αντιθέτως, συχνά είναι σχετική, καθώς η ίδια δραστηριότητα που σε μία συγκεκριμένη κοινωνία και εποχή μπορεί να αποτελούσε ένδειξη ανώτερης κοινωνικής θέσης, σε άλλου είδους κοινωνικά και χρονικά συμφραζόμενα – δεδομένης της εξέλιξης των κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών συνθηκών - μπορεί να είχε στερηθεί έναν τέτοιου είδους «διακριτικό» χαρακτήρα και να αποτελούσε μία δραστηριότητα, κοινή για ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Έτσι, από τη στιγμή που δε γνωρίζουμε το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο έχουν παραχθεί τα διάφορα τεχνουργήματα και οι εικόνες, τα αξιολογούμε ως δείκτες κοινωνικής ιεραρχίας με κριτήρια υποκειμενικά και απλουστευτικά.²⁷

Οι προαναφερθείσες δυσκολίες δεν πρέπει βέβαια να αποτελέσουν τροχοπέδη για την οποιαδήποτε, έστω και πειραματική, προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης της σχέσης ανάμεσα στην εικονογραφία των σφραγίδων και τους κατόχους/χρήστες τους. Και πράγματι, κάποια βήματα έχουν γίνει προς αυτή την κατεύθυνση. Πιο συγκεκριμένα, αρκετοί ερευνητές σήμερα συμφωνούν πως οι παραστάσεις των σφραγίδων δεν συμβολίζουν, κατ' ανάγκη, το επάγγελμα ή την απασχόληση των χρηστών/κατόχων τους, τουλάχιστον όχι με τρόπο άμεσο.²⁸ Έτσι, π.χ., τα μεταλλικά δαχτυλίδια με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών που αναγνωρίζονται ως ιερείς/ιέρειες, δε σημαίνει κατ' ανάγκη ότι χρησιμοποιούνταν από άτομα με θρησκευτικά/ιερατικά προνόμια. Οπωσδήποτε, όμως, για να εκπληρώνουν τη διοικητική λειτουργία τους, οι σφραγίδες πρέπει να μετέφεραν

²⁶ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά CAIN 2001, 27-49 (και ιδιαίτερα 27, 46), με αφορμή μία ενδελεχή ανάλυση γύρω από τη σημασία της παράστασης στο δαχτυλίδι από τα Ισόπατα.

²⁷ LAFFINEUR 2000, 170-171.

²⁸ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 29 / YOUNGER 1999, 953 / YOUNGER 2000, 348-349. Αντιθέτως, για έναν πολύ πιο άμεσο συσχετισμό ανάμεσα στην εικονογραφία των σφραγίδων και το *status* των κατόχων τους, βλ. ενδεικτικά LAFFINEUR 1990, 117-160. Στο άρθρο αυτό, εξετάζονται οι μυκηναϊκές σφραγίδες και τα δαχτυλίδια που έχουν βρεθεί σε τάφους και υποστηρίζεται πως τα τεχνουργήματα αυτά όχι μόνο συσχετίζονται άμεσα με την (ανώτερη) κοινωνική θέση του νεκρού - όσο αυτός ήταν εν ζωή -, αλλά μέσω της εικονογραφίας τους μάς παρέχουν, επιπλέον, έμμεσες ενδείξεις για τα πολυσχιδή καθήκοντα και τη σφαίρα δραστηριοτήτων του νεκρού στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον του. Έτσι, εικάζεται πως οι σφραγίδες με παραστάσεις που εκφράζουν δύναμη και ισχύ (π.χ. απεικονίσεις λιονταριών, πληγωμένων ζώων, κυνηγιού, πολεμιστών, κ.ο.κ.), πιθανόν δηλώνουν μία υψηλή θέση του κατόχου τους στη στρατιωτική οργάνωση και, κατ' επέκταση, στην πολιτική ιεραρχία. Από την άλλη πλευρά, σφραγίδες με λατρευτικές σκηνές, παραστάσεις ιερών ή ιερειών, κ.ο.κ., προφανώς αντανακλούν μία συμμετοχή του σε επίσημες τελετές ή λατρευτικές πρακτικές, ενώ κάποια άλλα μοτίβα, ίσως, υποδεικνύουν την ενασχόλησή του στο παραγωγικό, οικονομικό σύστημα.

κάποια μηνύματα. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί τόσο μέσω αυτής καθαυτής της εικονογραφίας τους όσο και των λοιπών φυσικών χαρακτηριστικών τους, όπως π.χ. το σχήμα και το υλικό τους:²⁹ Ειδικότερα, το υλικό και ο τύπος της σφραγίδας μπορεί να παρέπεμπαν στην κοινωνική θέση του κατόχου/χρήστη της, εφόσον πρόκειται για ένα αντικείμενο που τίθεται σε κοινή θέα και, έτσι, μπορεί να λειτουργεί κατά τρόπο παρόμοιο με άλλου είδους κοινωνικούς δείκτες, όπως η ενδυμασία, η κόμμωση, η συμπεριφορά, κ.ά.. Από την άλλη πλευρά, η εικονογραφία - μέσω των σφραγιστικών αποτυπωμάτων της κάθε σφραγίδας - θα μπορούσε να υποδεικνύει τη διοικητική λειτουργία του ατόμου που τη χρησιμοποιούσε για να σφραγίσει κάποιο «έγγραφο» ή αντικείμενο, καθώς το σφραγιστικό μοτίβο ήταν ορατό κυρίως από τα άτομα που εμπλέκονταν στη διοίκηση ή, έστω, συναλλάσσονταν με αυτή. Τούτο βέβαια δε σημαίνει πως η εικονογραφία θα αντανάκλούσε άμεσα την εκάστοτε διοικητική λειτουργία, σαν να επρόκειτο π.χ. για κάποιου είδους εικονόγραμμα. Το πιθανότερο είναι πως πρέπει να υπήρχε ένας έμμεσος και σχεδόν αυθαίρετος συσχετισμός ανάμεσα στη σφραγιστική παράσταση και την εμβληματική σημασία της: Συγκεκριμένες εικονογραφικές συνθέσεις θα συσχετιζόνταν με συγκεκριμένες γραφειοκρατικές λειτουργίες κατά τρόπο μάλλον συμβατικό.

Επομένως, το πιθανότερο είναι πως συγκεκριμένα σφραγιστικά θέματα συνδέονταν μάλλον με συγκεκριμένα αξιώματα, παρά με άτομα, μία άποψη που φαίνεται να συμμερίζονται όλο και περισσότεροι σύγχρονοι ερευνητές.³⁰ Ένας τέτοιου είδους συσχετισμός των διαφόρων τύπων σφραγίδων - με βάση το υλικό, το σχήμα τους αλλά και την εικονογραφία τους - με συγκεκριμένα αξιώματα, αρμοδιότητες ή θεσμούς,³¹ κατά τη γνώμη μου, θα είχε νόημα στο πλαίσιο του Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος, ακόμα και στην περίπτωση που η ίδια σφραγίδα χρησιμοποιούνταν από περισσότερα του ενός άτομα, εφόσον αυτά είχαν ίδια διοικητικά καθήκοντα. Από την άλλη πλευρά, εάν δεχτούμε πως ένα άτομο μπορούσε, επιπλέον, να χρησιμοποιεί περισσότερες από μία

²⁹ Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο J.G.Younger. Βλ., αναλυτικότερα, YOUNGER 2000, 349-355 και YOUNGER 1996b, 163.

³⁰ Βλ. ενδεικτικά: SCHOEP 1999b, 213-214 και σημ. 68, 220 / CAIN 2001, 28-29 και σημ. 14.

³¹ Είναι πιθανόν, οι σφραγίδες και τα χρυσά δαχτυλίδια της Εποχής Χαλκού από το Αιγαίο να επιτελούσαν παρόμοιες λειτουργίες με τους σφραγιδοκύλινδρους από την Εγγύ Ανατολή και τα Αιγυπτιακά σφραγιστικά δαχτυλίδια. Πιο συγκεκριμένα, οι πρωιμότερες σφραγίδες στην Εγγύ Ανατολή και, ειδικότερα, πριν το 3000 π.Χ., συνδέονταν μάλλον με αξιώματα ("offices") παρά με άτομα και τα θέματα που ήταν χαραγμένα πάνω στις επιφάνειές τους, ίσως, αντιπροσώπευαν διαφορετικούς κλάδους της κρατικής διοίκησης. Επίσης, τα Αιγυπτιακά σφραγιστικά δαχτυλίδια, κατασκευασμένα συνήθως από χαλκό και σπανιότερα από ασήμι ή χρυσό, αποτελούσαν ένα κοινό χαρακτηριστικό αναγνώρισης των ανώτερων δημόσιων λειτουργών. Για το θέμα αυτό, βλ. αναλυτικότερα CAIN 2001, 28. Επιπλέον, ενδείξεις για την πιθανή σύνδεση συγκεκριμένων τύπων σφραγίδων με συγκεκριμένα αξιώματα ή θεσμούς ανιχνεύονται στο διοικητικό σύστημα της Ur III. Βλ., αναλυτικότερα SCHOEP 1999b, 220 και σημ. 111.

σφραγίδες, τότε η παραπάνω ερμηνευτική προσέγγιση θα ήταν εφαρμόσιμη, μόνο εάν υποθεθεί πως ένας περιορισμένος κύκλος ατόμων – λ.χ. στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου αξιώματος – είχε στη διάθεση του ένα σύνολο σφραγίδων για διοικητικούς σκοπούς.³²

Καταλήγοντας, θα λέγαμε πως η εικονογραφία των σφραγίδων - ως μία σύνθετη εικονιστική γλώσσα - μπορούσε να λειτουργεί ποικιλοτρόπως: Ως δηλωτικό της ιεραρχημένης δομής του Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος: Ως δηλωτικό συγκεκριμένων αξιωμάτων, αρμοδιοτήτων, θεσμών ή της κοινωνικής ταυτότητας και του *status* του χρήστη της σφραγίδας. Ή, ακόμα, και ως μέσο προώθησης ποκίλων μηνυμάτων. Σε κάθε περίπτωση, η σημασία των μοτίβων αυτών προφανώς δεν θα ήταν αποκλειστικά προσωπική και συνδεδεμένη με τον χρήστη/κάτοχο της σφραγίδας, αλλά ευρύτερα κατανοητή και αναγνωρίσιμη. Έτσι, τα μηνύματα που θα εξέφραζαν, θα μπορούσαν να λειτουργούν τόσο σε προσωπικό όσο και θεσμικό επίπεδο.³³ Ειδικότερα, οι ΠαρΑνΜ - ιδιαίτερα δε όταν συνδέονται με τη σφραγιστική χρήση μεταλλικών δαχτυλιδιών ή σφραγιδόλιθων από ημιπολύτιμους λίθους - πολύ πιθανόν αντιπροσώπευαν τα ανώτερα αξιώματα σε διοικητικό και θεσμικό πλαίσιο. Ταυτόχρονα, η ένταξή τους σε ένα σύνθετο συμβολικό σύστημα τις καθιστούσε φορείς νοημάτων, σχετικών όχι μόνο με θρησκευτικά θέματα, αλλά και κοινωνικά, πολιτικά ή ιδεολογικά. Στο σημείο αυτό, ενδεικτική είναι η γενικότερη τοποθέτηση της H.Pittman,³⁴ ότι *«τόσο η γραφή όσο και ο αφηγηματικός χαρακτήρας των εικονιστικών παραστάσεων, ως συστήματα συμβολισμού, [...] αποτελούσαν την εξωτερίκευση και τη μορφοποίηση πληροφοριών και συνιστούσαν εργαλεία κοινωνικού ελέγχου»*.

Σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο αναφοράς, μία ελεγχόμενη παραγωγή και προώθηση της σφραγιστικής εικονογραφίας με ΠαρΑνΜ εμφανίζεται πολύ πιθανή. Σε αυτό συνηγορεί εξάλλου μία ακόμα παράμετρος, αυτή της γεωγραφικής και χωρικής κατανομής: Ενώ οι Νεοανακτορικές θέσεις με ενδείξεις του διοικητικού συστήματος της Γραμμικής Α γραφής αριθμούν πάνω από δέκα,³⁵ η συντριπτική πλειονότητα των σφραγιστικών ΠαρΑνΜ περιορίζεται, ουσιαστικά, σε 5 μόνο θέσεις: την Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο, τα Χανιά, την Κνωσό και το Σκλαβόκαμπο. Δεδομένου ότι το «Μέγαρον» του Σκλαβόκαμπου βρίσκεται στο άμεσο γεωγραφικό περιβάλλον της Κνωσού και, επομένως,

³² Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης Κεφάλαιο Γ, 183-184.

³³ Την άποψη, ότι τα μηνύματα που εκφράζονταν μέσω της εικονογραφίας των σφραγίδων, θα λειτουργούσαν σε δύο επίπεδα – προσωπικό και θεσμικό – διατυπώνει ο M.S.Rothman (βλ. YOUNGER 1996b, 163).

³⁴ PITTMAN 1994, 192. Βλ. επίσης YOUNGER 1996b, 163-164.

³⁵ Βλ. ενδεικτικά MINOAN ROUNDLE I, 25 Table 2.

δεν αποκλείεται να συνδέεται οικονομικά/διοικητικά με αυτήν,³⁶ οι τέσσερις θέσεις που απομένουν, αποτελούν συγχρόνως και τα σημαντικότερα διοικητικά κέντρα του νησιού κατά τη Νεοανακτορική περίοδο (βάσει, τουλάχιστον, του συνολικού αριθμού των διοικητικών τεκμηρίων που έχουν δώσει³⁷). Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει πως η παραγωγή και η διάδοση της σφραγιστικής εικονογραφίας με ΠαρΑνΜ βρισκόταν μάλλον υπό τον έλεγχο των κυριότερων διοικητικών κέντρων και, κατ' επέκταση, μιας μορφής κεντρικής εξουσίας.³⁸

Για να κατανοήσουμε πληρέστερα τη σημασία των Νεοανακτορικών «σφραγισμάτων» με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών, θα ήταν χρήσιμο στο σημείο αυτό να σκιαγραφήσουμε το ευρύτερο πλαίσιο της διοικητικής και πολιτικής οργάνωσης, μέσα στο οποίο αυτά εντάσσονταν και λειτουργούσαν, δεδομένου ότι στη μινωική Κρήτη, αλλά και γενικότερα στους πολιτισμούς της Εποχής Χαλκού, η γραφή και η διοίκηση αποτελούσαν ισχυρά εργαλεία για τις ανώτερες κοινωνικές ομάδες (*elites*) και τους εκάστοτε πολιτικούς θεσμούς.³⁹ Εξάλλου δεν είναι τυχαίο που τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι ερευνητές⁴⁰ εστιάζουν στη μελέτη των διοικητικών τεκμηρίων, της γεωγραφικής κατανομής τους, αλλά και στα χαρακτηριστικά των σφραγιστικών/γραφειοκρατικών πρακτικών, με απώτερο στόχο την ανασύνθεση όχι μόνο του διοικητικού αλλά, έμμεσα, και του γεωπολιτικού τοπίου στη Νεοανακτορική Κρήτη.

Στο πλαίσιο μίας τέτοιας προσέγγισης, πρέπει να ληφθεί υπόψη η δυσκολία με την οποία τα οποιαδήποτε διοικητικά μοντέλα μπορούν να μεταφραστούν, με απόλυτους όρους, σε πολιτικά. Ο πολιτικός έλεγχος μπορεί να υποδηλώνει διοικητικό ή οικονομικό έλεγχο, όμως όχι πάντοτε ή όχι απαραίτητα. Στην τελευταία περίπτωση, οι ενδείξεις για πολιτική ή/και ιδεολογική εξάρτηση μπορεί, επομένως, να μην είναι ανιχνεύσιμες στις εκάστοτε οικονομικές και διοικητικές δομές.⁴¹ Από την άλλη πλευρά, όμως,

³⁶ Στην πιθανή διοικητική/ οικονομική σύνδεση του Σκλαβόκαμπτου με την Κνωσό αναφέρονται οι J.Weingarten (WEINGARTEN 1990b, 110-112) και V.Fotou (FOTOU 1997, 48-49).

³⁷ Βλ. ενδεικτικά *MINOAN ROUNDEL* I, 25 Table 2.

³⁸ Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης ALEXANDRI 1994, 34-35.

³⁹ SCHOEP 1999b, 202.

⁴⁰ Ο αριθμός των σχετικών μελετών έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ ορισμένα κείμενα που, κατά τη γνώμη μου, έχουν θέσει τις βάσεις προς μία τέτοια κατεύθυνση της σύγχρονης έρευνας: BETTS 1967a, 15-40 / *MINOAN ROUNDEL* I-II / DRIESSEN 1997, 216-217 / WEINGARTEN 1986b, 279-298 / WEINGARTEN 1990b, 105-114 / SCHOEP 1999b, 201-221.

⁴¹ SCHOEP 1999b, 203 και σημ. 9, 220. Η I.Schoep αναφέρει, ενδεικτικά, την περίπτωση της μυκηναϊκής Ηπειρωτικής Ελλάδας και της Πρώιμης Δυναστικής Μεσοποταμίας. Όσον αφορά στην πρώτη, επισημαίνεται πως το διοικητικό σύστημα της Γραμμικής Β γραφής παρουσιάζει μεγάλο βαθμό τυποποίησης και ομοιογένειας. Ωστόσο, παρά τις διοικητικές ομοιότητες που χαρακτηρίζουν τις μυκηναϊκές πολιτείες, δεν υπάρχουν ενδείξεις που να υποδηλώνουν μία πολιτική ενότητα του μυκηναϊκού κόσμου. Επιπλέον, στην περίπτωση της Πρώιμης

συμπεράσματα που αφορούν στο διοικητικό σύστημα, συχνά έχουν και αναπόφευκτες πολιτικές προεκτάσεις, εφόσον πολλές όψεις της διοικητικής, αλλά και κοινωνικής, οικονομικής και θρησκευτικής οργάνωσης αποτελούν, ουσιαστικά, τμήμα του εκάστοτε πολιτικού συστήματος.⁴² Ενδεικτική είναι η θέση πολλών ερευνητών⁴³ ότι η πολιτική εξουσία των μινωικών ελίτ πρέπει να βασιζόταν τόσο στην οικονομική όσο και στην ιδεολογική/ πολιτιστική εξουσία τους, οι οποίες και ήταν περίπλοκα συνυφασμένες. Ειδικότερα, η ερμηνεία του τρόπου, με τον οποίο οι τρεις αυτές όψεις της εξουσίας (πολιτική, οικονομική και ιδεολογική) αλληλεπιδρούσαν στις πρώιμες σύνθετες κοινωνίες, συνιστά μία σταθερή πρόκληση για τους αρχαιολόγους.⁴⁴ Επιπλέον, οι αλλαγές στη διοίκηση μπορεί να συνδέονται με εξελίξεις στο πολιτικό πεδίο, αντανακλώντας έτσι αντίστοιχες πολιτικές αλλαγές.⁴⁵ Εξάλλου, οι περισσότεροι αρχαιολόγοι⁴⁶ –ανεξαρτήτως του θεωρητικού προσανατολισμού τους– συμφωνούν, σε γενικές γραμμές, ότι η κοινωνία είναι ένα αρκετά σύνθετο φαινόμενο, το οποίο απαρτίζεται από τρεις κύριες συνιστώσες: την οικονομική, την πολιτική και την ιδεολογική/πολιτιστική. Όμως, τα χαρακτηριστικά και η σημασία αυτών των τριών, διαφορετικών κοινωνικών διαστάσεων συχνά θεωρούνται δεδομένα και δεν προσδιορίζονται με ακρίβεια. Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο σύνθετο, στο βαθμό που αυτές αλληλοσυνδέονται και επικαλύπτονται μερικώς, οδηγώντας έτσι στη χρήση υβριδικών όρων, όπως «κοινωνικο-πολιτικός», «κοινωνικο-οικονομικός», «πολιτική οικονομία», «πολιτικός πολιτισμός/ ιδεολογία» ή «οικονομικός πολιτισμός». Και πράγματι, οι οικονομικές δραστηριότητες μπορεί να λαμβάνουν χώρα όχι μόνο στο πλαίσιο οικονομικών θεσμών, αλλά και πολιτικών ή πολιτιστικών, κατά παρόμοιο τρόπο που οι πολιτιστικές δραστηριότητες (και ρόλοι) μπορεί να εμφανίζονται στο πλαίσιο οικονομικών θεσμών ή πολιτικών δομών. Με βάση αυτού του είδους τις αλληλοσυνδέσεις και

Δυναστικής Μεσοποταμίας παρατηρείται ένας υψηλός βαθμός οικονομικής ενοποίησης που, όμως, απορρέει από μία πολιτιστική και θρησκευτική κοινή και όχι από κάποιου είδους πολιτική επικυριαρχία.

⁴² Ως πολιτικό πεδίο ορίζεται εκείνο το τμήμα της κοινωνίας όπου θεσπίζονται κανόνες, οι οποίοι επηρεάζουν ολόκληρη την κοινωνία. Ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων, που έχει την εξουσία να θεσπίζει τέτοιους κανόνες, αποτελεί στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή την πολιτική ηγεσία ή την προσωρινή κυβέρνηση της συγκεκριμένης κοινωνίας. Για τον ορισμό αυτό, βλ. VANSTEENHUYSE 2002, 242 σημ. 35, ο οποίος και παραπέμπει στο A. HEYWOOD, *Politics* (1997), 4-5.

⁴³ Βλ. ενδεικτικά KNAPPETT 2002, 182-184.

⁴⁴ KNAPPETT 2002, 171.

⁴⁵ DRIESSEN & SCHOEP 1995, 649-664 και, ιδιαίτερα, 649, 659, 660, 662. Οι συγγραφείς του άρθρου υποστηρίζουν το μοντέλο της διοικητικής κατάτμησης της Νεοανακτορικής Κρήτης και, λαμβάνοντας ως υπόθεση εργασίας ότι τα τεκμήρια διοικητικής δραστηριότητας μπορούν να εξισωθούν με κάποιου είδους οργάνωση και πολιτική εξουσία, διατείνονται ότι αυτού του είδους η κατάτμηση μπορεί να αντιπροσωπεύει, αντίστοιχα, ένα δίκτυο πολιτικών ενότητων διαφορετικού διαμετρήματος.

⁴⁶ Για το ζήτημα αυτό, βλ. αναλυτικότερα KNAPPETT 2002, 167-188, όπου και αναπτύσσονται εκτενέστερα οι έννοιες της «πολιτικής οικονομίας», του «πολιτικού πολιτισμού» (ιδεολογίας) και του «οικονομικού πολιτισμού».

αλληλοεπικαλύψεις, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει που στα προτεινόμενα μοντέλα ανασύνθεσης των Νεοανακτορικών διοικητικών δομών –όπως αυτά παρουσιάζονται πιο κάτω-, συχνά είναι δύσκολη η διάκριση μεταξύ διοικητικής, οικονομικής και πολιτικής σφαίρας, με αποτέλεσμα τα αντίστοιχα επίθετα να χρησιμοποιούνται σε άμεση συνάρτηση το ένα με το άλλο (π.χ. διοικητικός/ πολιτικός).⁴⁷

Επιχειρώντας να εντάξουμε τα σφραγιστικά/διοικητικά δεδομένα στον ευρύτερο διάλογο για την πολιτική οργάνωση της Νεοανακτορικής Κρήτης, θα ανατρέξουμε συνοπτικά στις κυριότερες προτάσεις των μελετητών της μινωικής αρχαιολογίας.

Το μοντέλο *μίας διοικητικά και πολιτικά ενοποιημένης Κρήτης υπό την ηγεμονία της Κνωσού* κατά τη Νεοανακτορική περίοδο είναι, ίσως, το πιο πολυσυζητημένο και αυτό που έχει δεχτεί μέχρι σήμερα τη μεγαλύτερη κριτική,⁴⁸ χαρακτηριζόμενο μάλιστα από τον Υ. Hamilakis⁴⁹ ως το «Κνωσοκεντρικό Ιδεώδες». Το μοντέλο αυτό παραπέμπει, ουσιαστικά, σε ένα συγκεντρωτικό καθεστώς, στο πλαίσιο του οποίου οι διοικητικές και πολιτικές δραστηριότητες θα ασκούνταν ή θα ελέγχονταν από ένα και μόνο κέντρο, με τα υπόλοιπα εξαρτημένα ή ελεγχόμενα από το τελευταίο. Πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί πως η ιδέα μιας Κνωσιακής πολιτικής ηγεμονίας εκφράζεται ποικιλοτρόπως από τους διάφορες μελετητές. Έτσι, εκτός από εκείνους που διαβλέπουν αυτή την επικυριαρχία σε όλη την Κρήτη, υπάρχουν και κάποιοι⁵⁰ που την αποδέχονται σε μία πιο περιορισμένη, χρονικά ή τοπικά, κλίμακα.

Κατά τη γνώμη μου, σε ένα τέτοιο καθεστώς θα μπορούσε εύκολα να αιτιολογηθεί η ύπαρξη ομοιοτήτων, που δίνουν την εικόνα μίας ενιαίας -ως προς τις βασικές της δομές- διοικητικής οργάνωσης, εφόσον η σχετική τυποποίηση και ομοιογένεια θα μπορούσε να έχει επιβληθεί από την ανώτατη διοικητική και πολιτική αρχή. Υπάρχουν, όμως, κάποια στοιχεία που φαίνεται να αποδυναμώνουν αυτό το μοντέλο. Κατ' αρχήν, η σχετική ομοιογένεια του Νεοανακτορικού διοικητικού συστήματος μπορεί να εξηγηθεί και με άλλους τρόπους, όπως θα δούμε αναλυτικότερα πιο κάτω. Επιπλέον, είναι δύσκολο να φανταστούμε έναν αυστηρά συγκεντρωτικό διοικητικό μηχανισμό, στο πλαίσιο του οποίου

⁴⁷ Βλ. επίσης HAMILAKIS 2002a, 194, 195.

⁴⁸ Ένας από τους πρώτους εκφραστές αυτής της άποψης είναι ο J.H. Betts (BETTS 1967a, 15-40). Αναφορά στους κύριους υποστηρικτές αυτού του μοντέλου γίνεται στα: SCHOEP 2002, 15 σημ. 2 / HAMILAKIS 2002a, 181 σημ. 6 / VAN DE MOORTEL 2002, 189-190. Για μία εκτενή κριτική σε αυτό το μοντέλο, βλ. ενδεικτικά CHERRY 1986, 19-45.

⁴⁹ HAMILAKIS 2002a, 180-186, όπου γίνεται, αφενός, μία σύντομη αναφορά στα κύρια επιχειρήματα υπέρ της ιδέας μίας Κνωσιακής πολιτικής ηγεμονίας και, αφετέρου, μία ενδιαφέρουσα συνοπτική κριτική στο μοντέλο αυτό.

⁵⁰ Βλ. ενδεικτικά: WARREN 2002, 201-205 / DRIESSEN 2001a, 51-71 / CUNNINGHAM & DRIESSEN 2004, 101-113.

εντοπίζονται τόσο εμφανείς τοπικές διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες, όπως αυτές σκιαγραφήθηκαν μέσα από τη μελέτη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ και περιγράφηκαν πιο πάνω. Κάτι τέτοιο θα αντιτίθετο, ουσιαστικά, στις βασικές αρχές και τους κανόνες μίας γραφειοκρατικής οργάνωσης.⁵¹

Επίσης, η αναγνώριση της Κνωσού ως η ανώτατη διοικητική και πολιτική αρχή του νησιού βασίζεται, σε μεγάλο βαθμό, στα λεγόμενα «αντίγραφα Κνωσιακών δαχτυλιδιών» (“Knossian replica rings”). Ο χαρακτηρισμός αυτός χρησιμοποιήθηκε, για πρώτη φορά, από τον J.H.Betts⁵² για έναν περιορισμένο αριθμό, υψηλής ποιότητας, μεταλλικών δαχτυλιδιών, τα οποία πιθανόν είχαν κατασκευαστεί στην Κνωσό, ενώ τα σφραγιστικά τους αποτυπώματα βρέθηκαν σε αρκετές Νεοανακτορικές θέσεις (Αγ. Τριάδα, Κ. Ζάκρο, Σκλαβόκαμπο, Γουρνιά). Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι η συντριπτική πλειονότητα αυτών των δαχτυλιδιών φέρει παραστάσεις με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών και, ουσιαστικά, η ύπαρξή τους εικάζεται βάσει των αποτυπωμάτων τους σε αρκετά από τα πήλινα «σφραγίσματα» που εξετάζονται εδώ.⁵³ Για μεγάλο χρονικό διάστημα, τα δαχτυλίδια αυτά θεωρούνταν⁵⁴ ως η πιο ισχυρή απόδειξη υπέρ μίας Κνωσιακής διοικητικής, αλλά και πολιτικής, ηγεμονίας: Συνδεδόμενα με διοικητικούς υπαλλήλους, οι οποίοι στέλνονταν από το «ανάκτορο» της Κνωσού για να διαχειριστούν και να διευθετήσουν οικονομικές δραστηριότητες σε διάφορες θέσεις της Κρήτης, υποστηρίχτηκε ότι αντανακλούν ένα έκδηλο ενδιαφέρον εκ μέρους της Κνωσού για ό,τι συνέβαινε σε άλλες πόλεις και «ανάκτορα» και, κατ’ επέκταση, έναν πιθανό άμεσο Κνωσιακό έλεγχο τους. Για τους εκφραστές αυτής της άποψης, το γεγονός ότι κάποιες από τις θέσεις αυτές είχαν τους δικούς τους, πλήρως ανεπτυγμένους, διοικητικούς μηχανισμούς – όπως δηλώνει η εύρεση πινακίδων και ποικίλων τύπων «σφραγισμάτων» - δεν αντιτάσσεται σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, εφόσον οι θέσεις αυτές μπορεί, σε τελική ανάλυση, να ήταν εξαρτημένες από την Κνωσό.

⁵¹ SCHOEP 1999b, 203.

⁵² BETTS 1967a, 15-40. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται και από τον E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 207-209, Table 74, Fig. 77), ο οποίος μάλιστα πρόσθεσε στον κατάλογο του J.H.Betts κάποια επιπλέον παραδείγματα, αυξάνοντας το συνολικό αριθμό των «αντιγράφων Κνωσιακών δαχτυλιδιών» σε δέκα (υπεύθυνων, συνολικά, για 53 σφραγιστικά αποτυπώματα πάνω σε 52 ΕνΔΤ).

⁵³ Για τα σφραγιστικά αποτυπώματα τέτοιων δαχτυλιδιών με ΠαρΑνΜ, βλ. αναλυτικότερα: *Αρ. Κατ. 2, 4, 5, 17-19, 46-48, 53, 97, 102-105, 107, 110*.

⁵⁴ BETTS 1967a, 15-40 / HOOD 1978, 224 / HALLAGER B.P. & E. 1995, 547-556 / *MINOAN ROUNDEL I*, 239 / HALLAGER 1997, 215-216.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχει έντονα τεθεί υπό αμφισβήτηση⁵⁵ τόσο η υπόθεση ότι τα δαχτυλίδια αυτά δηλώνουν άμεσα μία τέτοιου είδους επικυριαρχία της Κνωσού όσο και ο ίδιος ο χαρακτηρισμός τους ως «αντίγραφα Κνωσιακών δαχτυλιδιών». Πιθανότερο θεωρείται πλέον ότι βεβαιώνουν την ύπαρξη ενός εντατικού δικτύου επαφών και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των Νεοανακτορικών (και, ειδικότερα, ΥΜ ΙΒ) θέσεων, στο οποίο ενδεχομένως συμμετείχε και η Κνωσός, χωρίς όμως απαραίτητα να το ελέγχει. Κατά τη γνώμη μου, τα επιχειρήματα που παρατίθενται⁵⁶ είναι αρκετά πειστικά και θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής: α) Η πλειονότητα αυτών των σφραγιστικών αποτυπωμάτων δε βρέθηκε στην Κνωσό. β) Δεν υπάρχουν ενδείξεις που να τεκμηριώνουν πως τα δαχτυλίδια αυτά κατασκευάζονταν σε κάποιο Κνωσιακό εργαστήριο ή ότι χρησιμοποιούνταν μόνο από Κνωσιακούς αξιωματούχους. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει τρόπος να αποδειχτεί πού κατασκευάζονταν αυτά τα δαχτυλίδια, πόσο μάλλον η σκοπιμότητα που εξυπηρετούσε η παραγωγή τους. γ) Ο συνολικός αριθμός των αποτυπωμάτων τους στην κάθε θέση είναι τόσο περιορισμένος, που καθιστά απίθανη τη συστηματική εκμετάλλευση των οικονομικών πόρων της από κάποιο εξωτερικό κέντρο. δ) Πρόσφατες έρευνες από τους I.Pini & W.Müller⁵⁷ καταδεικνύουν ότι τα μοτίβα πάνω στα σωζόμενα Νεοανακτορικά χρυσά δαχτυλίδια έχουν γίνει με χάραξη και έκκρουση και όχι με χύτευση σε μήτρα. Αυτό ισχύει, πιθανότατα, και για τα δαχτυλίδια που ευθύνονται για το τύπωμα των Νεοανακτορικών διασωθέντων «σφραγισμάτων», εφόσον όλα επιδεικνύουν εξαιρετικά λεπτομερή κατεργασία, εφικτή μόνο μέσω της τεχνικής της εγχάραξης. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται, επομένως, να αποκλείει ακόμα και αυτή καθαυτή την παραγωγή αντιγράφων δαχτυλιδιών. ε) Ο πηλός των «σφραγισμάτων» που έχουν τυπωθεί από τα υπό συζήτηση δαχτυλίδια δεν έχει αναλυθεί με έγκυρες επιστημονικές μεθόδους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, διατυπώνονται κρίσεις που βασίζονται στη δια γυμνού οφθαλμού παρατήρηση και η αξία τους, επομένως, μπορεί να αμφισβητηθεί. Άρα, είναι δύσκολο να διαπιστωθεί εάν ο πηλός των «σφραγισμάτων» αυτών είναι τοπικής ή ξένης προέλευσης, σε σχέση με τη θέση όπου αυτά βρέθηκαν.⁵⁸

⁵⁵ SCHOEP 1999b, 201, 213-217, 220 / SCHOEP 2002, 29 / CMS II.6, σ. XXV-XXVII. Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 119. Στα δαχτυλίδια αυτά αναφέρεται και ο J.H.Cherry (CHERRY 1986, 26), υποστηρίζοντας ότι οι δεσμοί που υποδηλώνουν μεταξύ των διαφόρων «ανακτόρων» ή αγροικιών, θα μπορούσαν κάλλιστα να απορρέουν από εμπορικές επαφές ή σχέσεις ανταλλαγής δώρων ανάμεσα σε πλήρως αυτόνομες πολιτείες και δε δηλώνουν *ipso facto* κάποιου είδους κεντρική εξουσία.

⁵⁶ Βλ. αναλυτικότερα: SCHOEP 1999b, 201, 213-217, 220 / SCHOEP 2002, 29 / CMS II.6, σ. XXV-XXVII / KRZYSZKOWSKA 2001, 119.

⁵⁷ CMS II.6, σ. XXV-XXVI. Βλ. επίσης KRZYSZKOWSKA 2001, 119.

⁵⁸ Για το θέμα του πηλού, βλ. ενδεικτικά HALLAGER 1997, 215-216 / SCHOEP 1999b, 214-216 και Tab. 4.

Τέλος, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, πως η γεωγραφική διαμόρφωση του νησιού και, ειδικότερα, η γεωμορφολογική διαίρεσή του σε επιμέρους τμήματα, όπως και το έντονα επίμηκες σχήμα του, δεν ευνοούν την οργάνωσή του σε μεγάλες εδαφικές ενότητες και, ως ένα βαθμό, υπαγορεύουν τη διοικητική κατάτμησή του. Ίσως, δηλαδή, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να διοικείται όλη η Κρήτη από μία και μόνο πρωτεύουσα, εκτός κι αν αυτή βρισκόταν εκτός του νησιού, όπως συνέβη σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, με τη Ρώμη, τη Βενετία, την Κωσταντινούπολη ή την Αθήνα.⁵⁹

Εάν, ωστόσο, θα έπρεπε να αποδεχτούμε την ιδέα της διοικητικής αλλά και πολιτικής επικυριαρχίας της Κνωσού σε όλο το νησί, τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο - με βάση όχι τόσο τις διοικητικές ενδείξεις, αλλά άλλου είδους στοιχεία, όπως το μέγεθος και τη μνημειακότητα του «ανακτόρου» της, τον πλούτο και την ποιότητα των ευρημάτων της, την ευρεία διάδοση και υιοθέτηση πολλών Κνωσιακών πολιτισμικών μορφών μέσα και έξω από τα όρια του νησιού, κ.ο.κ.⁶⁰ - τότε θα μπορούσε να υποστηριχτεί μία διαφοροποιημένη εκδοχή αυτού του μοντέλου: Ότι, δηλαδή, έχουμε να κάνουμε με *μία διοίκηση με σαφείς τάσεις αποκέντρωσης*. Σε αυτή την περίπτωση, η ανώτατη Κνωσιακή διοικητική και πολιτική αρχή θα είχε προφανώς τον απώτατο έλεγχο, ενώ ταυτόχρονα θα προήγαγε και θα υποστήριζε, σκόπιμα, μία διασπασμένη διοίκηση/οικονομία για την περιφέρεια. Η παρουσία πολλών περιφερειακών διοικητικών κέντρων και, μάλιστα, σε διαφορετικά επίπεδα ιεράρχησης, θα μπορούσε έτσι να γίνει πιο εύκολα κατανοητή, καθώς αυτά θα λειτουργούσαν ουσιαστικά ως τα «γραφειοκρατικά πλοκάμια» μίας συγκεντρωτικής εξουσίας, μέσω των οποίων θα εξασφαλιζόταν η πιο αποτελεσματική διοίκηση του νησιού.⁶¹

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, αν και δεν μπορούν να αποκλείσουν πλήρως την πιθανότητα μίας απώτατης πολιτικής επικυριαρχίας της Κνωσού στα περιφερειακά κέντρα της Νεοανακτορικής Κρήτης, ως ένα βαθμό τουλάχιστον φαίνεται να την κλονίζουν. Αυτό ισχύει, κυρίως, για την ύστερη φάση αυτής της περιόδου, την ΥΜ ΙΒ: Σε ένα αυστηρά συγκεντρωτικό πολιτικό καθεστώς, όπου ολόκληρο το νησί -ή έστω το μεγαλύτερο τμήμα του- θα ελεγχόταν από ένα και μόνο κέντρο, οι εμφανείς τοπικές διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες που

⁵⁹ Βλ., αναλυτικότερα, BENNET 1990, 193-211. Βλ. επίσης DRIESSEN & SCHOEP 1995, 662, 664 και DRIESSEN 2001a, 53.

⁶⁰ Για μία συνοπτική παράθεση των κυριότερων επιχειρημάτων, που υποστηρίζουν την ιδέα μιας Κνωσιακής ηγεμονίας, βλ. ενδεικτικά HAMILAKIS 2002a, 182.

⁶¹ Το μοντέλο αυτό υποστηρίζεται, σε γενικές γραμμές, από τους E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL I*, 239) και L.Platon (PLATON L. 2002, 151). Βλ. επίσης TSIPOPOULOU 2002, 143.

χαρακτηρίζουν τις σφραγιστικές/διοικητικές δομές της κάθε θέσης, δύσκολα μπορούν να αιτιολογηθούν. Επιπλέον, ένα ακόμα στοιχείο που πρέπει να μας προβληματίσει είναι η απουσία ΥΜ ΙΒ «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ και, γενικότερα, διοικητικών τεκμηρίων αυτής της φάσης από το «ανάκτορο» της Κνωσού. Εάν κάτι τέτοιο δεν οφείλεται απλώς στις ατυχείς συνθήκες ανακάλυψής τους ή στην απουσία μιας ισχυρής καταστρεπτικής πυρκαγιάς που θα συντελούσε στη διατήρησή τους, τότε είναι δύσκολο να κατανοήσουμε πως το κέντρο που πολιτικά ελέγχει το νησί, παραμένει διοικητικά ανενεργό.

Στους αντίποδες αυτού του μοντέλου βρίσκεται ένα δεύτερο, το οποίο κάνει λόγο για διοικητική αλλά και πολιτική κατάτμηση της Νεοανακτορικής Κρήτης.⁶² Σύμφωνα με αυτό, το νησί ήταν διαιρεμένο σε περισσότερες από μία, ανεξάρτητες και ισότιμες πολιτείες, η καθεμία οργανωμένη γύρω από ένα «ανάκτορο», το οποίο και αποτελούσε το κέντρο μίας καθορισμένης εδαφικής επικράτειας. Στο πλαίσιο αυτής της πρότασης, κυρίαρχη είναι η ιδέα ότι δεν υπάρχει κάποιο «ανάκτορο» που να ελέγχει το όλο σύστημα ή, έστω, δεν ανιχνεύονται σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας ανάμεσα στις περιφερειακές ενότητες.⁶³

Η πρόταση για ισότιμες και ανεξάρτητες πολιτείες, ουσιαστικά, τεκμηριώνει και θεωρητικά τις τοπικές αποκλίσεις και τις ιδιαιτερότητες του κάθε κέντρου.⁶⁴ Έτσι, το μοντέλο αυτό εμφανίζεται να αιτιολογεί ικανοποιητικά ορισμένα από τα βασικότερα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ, όπως τα έντονα τοπικά χαρακτηριστικά των Νεοανακτορικών σφραγιστικών δομών και την απουσία μίας γενικής τυποποίησης στο διοικητικό σύστημα της Γραμμικής Α γραφής.

Από την άλλη πλευρά, οι κοινές σφραγιστικές πρακτικές και οι επιμέρους διοικητικές ομοιότητες, που επίσης καταδείχθηκαν μέσα από το υπό εξέταση υλικό,

⁶² Το συγκεκριμένο μοντέλο υποστηρίζεται από πολλούς ερευνητές, μεταξύ των οποίων αξίζει να αναφερθούν οι: CHERRY 1986, 19-45 / WEINGARTEN 1990b, 105-120 / BENNET 1990, 193-211 / DRIESSEN & SCHOEP 1995, 662 / DRIESSEN & MACDONALD 1997, 77-78. Για μία συνοπτική αναφορά στους υποστηρικτές αυτής της άποψης και πολέμιους της ιδέας για μία Κνωσιακή πολιτική ηγεμονία, βλ. επίσης VAN DE MOORTELE 2002, 189-191. Η τελευταία διατείνεται ότι τα δεδομένα της κεραμικής από την Κεντρική Κρήτη δεν προσφέρουν πειστικά επιχειρήματα υπέρ της ιδέας ενός πολιτικού ελέγχου εκ μέρους της Κνωσού στην περιοχή της Μεσαράς κατά τη Νεοανακτορική περίοδο (βλ. αναλυτικότερα VAN DE MOORTELE 2002, 189-211).

⁶³ Πρέπει βέβαια να σημειωθεί, ότι η γενικότερη ιδέα της ύπαρξης αυτόνομων πολιτειών στην Κρήτη εμφανίζεται και σε άλλες παραλλαγές. Βλ., ενδεικτικά, KOEHL 1995, 23-36 (όπου υποστηρίζεται η διαίρεση της Κρήτης σε πολυάριθμες, «ανακτορικές» και «μη-ανακτορικές», αυτόνομες πολιτικές ενότητες/πολιτείες, διαφορετικού μεγέθους, με «ιερείς-αρχηγούς» που θα δρούσαν μάλλον ως *primi inter pares* παρά ως απόλυτοι μονάρχες) και WEINGARTEN 1999, 347-357 (όπου υποστηρίζεται η ύπαρξη «ολιγαρχικών» αρχών μέσα στο πλαίσιο ημι-ανεξάρτητων πολιτειών).

⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά ΠΙΛΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 325.

μπορούν να ερμηνευτούν ποικιλοτρόπως στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου:⁶⁵ Ως αποτέλεσμα των εντατικών επαφών, σχέσεων και αμοιβαίων αλληλεπιδράσεων που θα υπήρχαν ανάμεσα στα διάφορα διοικητικά κέντρα και, κατά συνέπεια, ως απόρροια μιας τάσης μίμησης μεταξύ των ανεξάρτητων πολιτειών. Ως επακόλουθο κάποιου είδους ανταγωνισμού μεταξύ τους, καθώς αποτελεί κοινό τόπο, πως η οποιαδήποτε μορφή ανταγωνισμού χρειάζεται μία κοινή βάση για σύγκριση. Επιπλέον, ανάμεσα στα διάφορα ανεξάρτητα Νεοανακτορικά διοικητικά κέντρα θα πρέπει να υπήρχε η ανάγκη δημιουργίας ενός «κοινού κώδικα επικοινωνίας», που θα διευκόλυνε τις μεταξύ τους συναλλαγές, οικονομικές επαφές και σχέσεις, στοιχείο ιδιαίτερα απαραίτητο σε μία σχετικά απομονωμένη και νησιωτική γεωγραφική ενότητα, όπως η Κρήτη. Επομένως, η υιοθέτηση ενός ενιαίου -ως προς τις βασικές του δομές- διοικητικού συστήματος, με κοινούς τύπους «σφραγισμάτων» και κοινές, εν μέρει, σφραγιστικές πρακτικές, θα εξυπηρετούσε μία τέτοιου είδους σκοπιμότητα και ανάγκη.

Το μοντέλο αυτό, αν και προσφέρει μία εναλλακτική και αρκετά ενδιαφέρουσα οπτική γωνία στον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε το Νεοανακτορικό διοικητικό και πολιτικό τοπίο, παρουσιάζει επίσης ορισμένα αδύνατα σημεία. Είναι γεγονός, πως η υποτιθέμενη ύπαρξη σαφώς καθορισμένων, ανεξάρτητων εδαφικών περιοχών/πολιτειών, οργανωμένων γύρω από τα «ανάκτορα», είναι δύσκολο να διατηρηθεί, ιδιαίτερα μετά από τις πρόσφατες ανακαλύψεις αρκετών νέων «ανακτόρων» [στον Γαλατά, τον Πετρά, ίσως ακόμα και τα Χανιά] και την επανεκτίμηση παλιών «ανακτορικών» θέσεων και κτιρίων, τα οποία μάλιστα συχνά βρίσκονται σε πολύ μικρή απόσταση το ένα από το άλλο.⁶⁶ Ο πολλαπλασιασμός, η πυκνότητα και η εγγύτητα των «ανακτορικών» κέντρων εγείρουν, κατά τη γνώμη μου, το ακόλουθο ερώτημα: Πόσες αυτόνομες πολιτείες ή πόσα ανεξάρτητα διοικητικά κέντρα υπάρχουν - ή είναι δυνατόν να υπάρχουν - τελικά μέσα στα όρια του νησιού; Μετά από τις πρόσφατες ανακαλύψεις, πόσο βάσιμη και ικανοποιητική μπορεί να είναι η προτεινόμενη από τη J.Weingarten⁶⁷ διαίρεση της ΥΜ ΙΒ Κρήτης σε τέσσερις μόνο διοικητικές περιφέρειες, με αντίστοιχα

⁶⁵ Για τις ποικίλες διαδικασίες (μίμηση, ανταγωνισμός, αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις, κ.ά.), που μπορούν να ευθύνονται για τη σχετική ομοιογένεια του Νεοανακτορικού υλικού πολιτισμού, δίχως την απαραίτητη προϋπόθεση μίας ενιαίας, για όλο το νησί, πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης, βλ. αναλυτικότερα: CHERRY 1986, 19-45 / PALAIMA 1990b, 88-89 / BENNET 1990, 198 / SCHOEP 2002, 22-23 / HAMILAKIS 2002a, 183.

⁶⁶ Για μία κριτική στη θεωρία για ισότιμες και ανεξάρτητες πολιτείες με επίκεντρο τα «ανάκτορα», βλ. ενδεικτικά ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327.

⁶⁷ WEINGARTEN 1990b, 107-112. Εξίσου προβληματική θα μπορούσε να θεωρηθεί, για τους ίδιους λόγους, και η πρόταση του J.F.Cherry, ο οποίος διαιρεί το νησί σε 5 υποθετικές «ανακτορικές» επικράτειες, με αντίστοιχα κέντρα τα Χανιά, τη Φαιστό, την Κνωσό, τα Μάλλια και την Κ. Ζάκρο (CHERRY 1986, 21 Fig. 2.2).

διοικητικά κέντρα την Κνωσό, την Αγ. Τριάδα, την Κ. Ζάκρο και τα Χανιά; Τέλος, υπάρχει ένα ακόμα στοιχείο που καθιστά προβληματικό το υπό συζήτηση μοντέλο⁶⁸: Το γεγονός, ότι σε μεγάλο βαθμό βασίζεται σε αφηρημένες και απρόσωπες δομές, που δε λαμβάνουν υπόψη τον ανθρώπινο παράγοντα και τις κοινωνικές δρώσες δυνάμεις.

Είναι φανερό, πως τα δύο προαναφερθέντα μοντέλα προσεγγίζουν το υπό ανασύνθεση διοικητικό και πολιτικό σύστημα της Νεοανακτορικής Κρήτης με έναν καθαρά διαζευκτικό τρόπο: ή ένα διοικητικά (και πολιτικά) ενοποιημένο νησί υπό μία ανώτερη συγκεντρωτική αρχή ή ένα διασπασμένο νησί, με ανεξάρτητες και ισότιμες πολιτείες και πολλές διοικητικές αρχές. Όμως, όπως τουλάχιστον καταδεικνύει ένα τρίτο διοικητικό/ πολιτικό μοντέλο, προτεινόμενο από την I.Schoep,⁶⁹ η κατάσταση μπορεί να είναι κάπως διαφορετική: Ειδικότερα, στις αρχές της Νεοανακτορικής περιόδου (στην ΥΜ ΙΑ φάση) η Κρήτη πιθανόν έμοιαζε περισσότερο με ένα πολιτικά και διοικητικά συγκεντρωτικό κράτος, με κέντρο την Κνωσό και υπό τη σκιά των ενοποιητικών της τάσεων. Έτσι, μπορούν να δικαιολογηθούν κατά την I.Schoep⁷⁰ ορισμένες αξιοσημείωτες διοικητικές αλλαγές⁷¹ - σε σύγκριση κυρίως με την Παλαιοανακτορική περίοδο -, οι οποίες εμφανίζονται ευρέως διαδεδομένες σε όλο το νησί, χαρακτηρίζονται από σχετική τυποποίηση και ομοιογένεια και πιθανόν αντανακλούν διοικητικές μεταρρυθμίσεις, που θα μπορούσαν να απορρέουν από ένα και μόνο κέντρο, πιθανότατα την Κνωσό. Στο πλαίσιο της ίδιας ερμηνευτικής πρότασης υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι ο εμφανής τοπικός χαρακτήρας και η αυτάρκεια των περιφερειακών διοικητικών κέντρων κατά την ΥΜ ΙΒ φάση -όπως προβάλλεται μέσα από τις μη-τυποποιημένες και τοπικά διαφοροποιημένες σφραγιστικές και, εν γένει, διοικητικές πρακτικές-, υποδηλώνουν πως ο Κνωσιακός έλεγχος είχε πλέον εξασθενήσει προς όφελος των τοπικών κέντρων. Έτσι, την περίοδο των τελικών καταστροφών της ΥΜ ΙΒ περιόδου, οι διάφορες περιοχές του νησιού είχαν προφανώς περιέλθει σε ένα πιο χαλαρό δίκτυο περιφερειακών κέντρων, τα οποία διαχειρίζονταν και εκμεταλλεύονταν τους πόρους τους, χωρίς την παρέμβαση μίας ανώτερης κεντρικής αρχής. Επομένως, το μοντέλο αυτό παρουσιάζει την Κρήτη της ΥΜ ΙΒ περιόδου να μοιάζει περισσότερο με ένα κράτος διαιρεμένο σε τμήματα ("a segmentary state"), τα περιφερειακά κέντρα του οποίου θα διατηρούσαν ένα υψηλό επίπεδο πολιτικής

⁶⁸ Η παρατήρηση αυτή διατυπώνεται από τον Y.Hamilakis (HAMILAKIS 2002a, 184).

⁶⁹ SCHOEP 1999b, 201-221.

⁷⁰ SCHOEP 1999b, 201-221 και, ιδιαίτερα, 201, 217-221 / SCHOEP 1999c, 215-216.

⁷¹ Π.χ., εμφανίζονται νέοι τύποι σφραγιδόλιθων, νέοι τύποι και υποκατηγορίες «σφραγισμάτων», εισάγεται μία νέα σφραγιστική εικονογραφία, με κύριο διακριτικό γνώρισμα τις ποικίλες παραστάσεις ανθρώπινων μορφών και δραστηριοτήτων και καθιερώνεται πλέον η χρήση των πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής.

και οικονομικής/διοικητικής αυτονομίας, ενώ η Κνωσός θα αποτελούσε, παράλληλα, ένα σημαντικό ιδεολογικό συστατικό στοιχείο αυτού του κράτους. Με άλλα λόγια, η ιδέα που προάγεται είναι αυτή της (συν)ύπαρξης πολιτειών, διαφορετικού μεγέθους και σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητων, οι οποίες όμως όφειλαν ιδεολογική αφοσίωση στην Κνωσό.⁷²

Κατά τη γνώμη μου, το μοντέλο αυτό ερμηνεύει ικανοποιητικά αρκετά από τα διοικητικά δεδομένα της Νεοανακτορικής Κρήτης, όπως αυτά σκιαγραφούνται στην παρούσα μελέτη. Κατ' αρχήν, η υποτιθέμενη οργάνωση της οικονομίας και της διοίκησης σε περιφερειακό επίπεδο ανταποκρίνεται στην ευρεία γεωγραφική διασπορά των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ. Επίσης, ο σημαντικός βαθμός οικονομικής/διοικητικής αυτονομίας των ΥΜ ΙΒ περιφερειακών κέντρων θα δικαιολογούσε, επαρκώς, τα έντονα τοπικά χαρακτηριστικά των σφραγιστικών συστημάτων τους, όπως αντανακλώνται από το υπό εξέταση υλικό.

Επιπλέον, η αναγνώριση της ιδεολογικής υπεροχής της Κνωσού εκ μέρους των υπόλοιπων, σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητων, κέντρων του νησιού εναρμονίζεται με μία ακόμα παράμετρο που προκύπτει από την παρούσα μελέτη: Οι υπό εξέταση παραστάσεις ανθρώπινων μορφών υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας τυποποιημένης και σταθερά επαναλαμβανόμενης σφραγιστικής εικονογραφίας, με σχετικά ευρεία γεωγραφική διάδοση. Όπως έχει καταδειχθεί πιο πάνω, η εικονογραφία αυτή εντάσσεται σε ένα σύνθετο σύστημα συμβολικής έκφρασης, το οποίο αποσκοπούσε στην προβολή και την ευρύτερη αποδοχή μίας κυρίαρχης ιδεολογίας. Συνεπώς, η κοινή και ευρέως διαδεδομένη χρήση της εν λόγω σφραγιστικής εικονογραφίας - με τις ποικίλες συμβολικές και ιδεολογικές προεκτάσεις της - αντανακλά, σε μεγάλο βαθμό, μία ιδεολογική ενότητα για τη Νεοανακτορική κοινωνία. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, δεν αποκλείεται η Κνωσός να λειτουργούσε πράγματι ως το σημαντικότερο ιδεολογικό κέντρο για ολόκληρο το μινωικό πληθυσμό⁷³ και ως ένας ενοποιητικός παράγοντας, τουλάχιστον, σε ιδεολογικό επίπεδο.

Το συγκεκριμένο μοντέλο προσφέρει έναν εναλλακτικό τρόπο προσέγγισης του διοικητικού και γεωπολιτικού τοπίου της Κρήτης, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη μία σημαντική διαπίστωση των τελευταίων ετών, ότι δηλαδή η Νεοανακτορική περίοδος χαρακτηρίζεται περισσότερο από μία εικόνα ρευστότητας και συνεχών αλλαγών, παρά

⁷² SCHOEP 1999b, 220-221 / KNAPPETT & SCHOEP 2000, 365-371 / SCHOEP 2002, 16 και σημ. 4. Συναφής είναι και η θεωρία του J.S.Soles (SOLES 1995, 405-414 και SOLES 2002, 130-131), ο οποίος ερμηνεύει την Κνωσό ως κοσμολογικό κέντρο. Ωστόσο, η θεωρία αυτή κινείται, σχεδόν αποκλειστικά, σε θρησκευτικό/ ιδεολογικό πλαίσιο και αποφεύγει οποιαδήποτε συμπεράσματα σε πολιτικό επίπεδο.

⁷³ Για την υπεροχή της Κνωσού σε συμβολικό-θρησκευτικό - και, κατ' επέκταση, ιδεολογικό - επίπεδο, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα «ανακτορικά» κέντρα της Νεοανακτορικής περιόδου, βλ. αναλυτικότερα: RENFREW 1986, 2-18 και ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327.

από μία εικόνα σταθερότητας. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί πως η χρήση και μόνο του όρου «διασπασμένο κράτος» (“segmentary state”) υπονοεί μία οργανωτική δομή της Νεοανακτορικής κοινωνίας σύμφωνα με τις βασικές αρχές ενός κράτους. Έτσι, όπως σωστά έχει επισημανθεί,⁷⁴ παρόλο που η υιοθέτηση τέτοιου είδους επιθετικών προσδιορισμών - όπως «αποκεντρωτικό» ή «διασπασμένο» - στοχεύει στην αποδυνάμωση του όρου «κράτος», ο τελευταίος παραμένει ουσιαστικά σε χρήση, αν και δεν εναρμονίζεται με τη σύνθετη αρχαιολογική πραγματικότητα της μινωικής κοινωνίας.

Τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότεροι ερευνητές εκτιμούν ως αναγκαία την αναθεώρηση των προαναφερθέντων μοντέλων και την υιοθέτηση νέων θεωρητικών προτύπων και ερμηνευτικών πλαισίων. Αυτό οφείλεται, κυρίως, σε δύο λόγους:⁷⁵ α) Στις πρόσφατες ανακαλύψεις νέων «ανακτόρων» και πολλών μη-ανακτορικών, μνημειακών κτιρίων (Αρχάνες, Κομμός, Μόχλος, Μακρύγιαλος, Παλαίκαстро, Ζόμινθος, κ.α.), οι οποίες, σε συνδυασμό και με επανερμηνείες παλιών δεδομένων, προβάλλουν πλέον ένα αρκετά σύνθετο κοινωνικο-πολιτικό τοπίο. β) Στο ότι όλες αυτές οι θεωρίες βασίζονται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, στην προϋπόθεση ότι τα μινωικά «ανάκτορα» αποτελούν τα πολιτικά, οικονομικά και θρησκευτικά κέντρα ευρύτερων εδαφικών περιοχών. Όμως, είναι πλέον εμφανής η αμφισβήτηση όχι μόνο του όρου «ανάκτορο» αλλά και του ρόλου που αυτό επιτελούσε.⁷⁶ Έτσι, αντί του όρου “palaces”, έχουν προταθεί νέοι χαρακτηρισμοί, όπως “Court-centered Buildings”,⁷⁷ “Court-compounds”⁷⁸ ή “Court Complexes”⁷⁹, οι οποίοι ωστόσο δεν έχουν γίνει καθολικά αποδεκτοί, ίσως γιατί δεν παραπέμπουν άμεσα στο κύριο πρόβλημα της λειτουργίας αυτών των κτιρίων.⁸⁰

Παράλληλα, οι ερευνητές διαφωνούν και για τον ακριβή χαρακτήρα των μινωικών «ανακτόρων», καθώς αρκετοί αναρωτιούνται εάν το καθένα από αυτά τα οικοδομήματα λειτουργούσε όντως ως «ανάκτορο», με την ακριβή έννοια του όρου ή, έστω, εάν εκπλήρωνε στον ίδιο βαθμό όλες τις λειτουργίες που είθισται να του αποδίδονται και στο

⁷⁴ HAMILAKIS 2000b, 13, όπου και προτείνεται η απαγκίστρωση από τη χρήση του συγκεκριμένου όρου και η εφαρμογή ενός αποδομημένου μοντέλου, με έμφαση πλέον στην πολλαπλότητα, τη ρευστότητα και την ανομοιογένεια των μινωικών κοινωνιών.

⁷⁵ Βλ. αναλυτικότερα: SCHOEP 2002, 15-33 / HAMILAKIS 2002a, 179-180, 182-186, 197 / HAMILAKIS 2002b, 2-28 / DAY & RELAKI 2002, 217-218.

⁷⁶ DAY & RELAKI 2002, 217, όπου η αμφισβήτηση αυτή περιγράφεται με πολύ εύστοχο τρόπο ως εξής: “Before it [the palace] even has its status properly reassessed, it has suffered a change of identity from which it may never recover dignity; it has been labeled a ‘Court Compound’”.

⁷⁷ Ο περισσότερο αρχιτεκτονικά χρωματισμένος όρος “court-centred building” προτείνεται από την I.Schoep (SCHOEP 2002, 18, 33).

⁷⁸ Ο όρος “court-compound” προτείνεται από τον J.Driessen (DRIESSEN 2002, 1-13 και, ειδικότερα, 9-10).

⁷⁹ DAY & RELAKI 2002, 217 σημ. 3.

⁸⁰ TSIPOPOULOU 2002, 133.

πλαίσιο ενός απόλυτου συγκεντρωτισμού (λειτουργίες πολιτικές, θρησκευτικές, οικονομικές, δημόσιες και κατοίκησης). Αυτή η διαφωνία έγινε εμφανής, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, στο πλαίσιο του διεθνούς συνεδρίου με τίτλο «*Η Κρήτη των Εκατό Ανακτόρων*» (2001)⁸¹, όπου συζητήθηκε η ριζική αναθεώρηση της λειτουργίας των μινωικών «ανακτόρων», τα οποία αντιμετωπίστηκαν πλέον – ή έστω πρωτίστως – ως τελετουργικοί χώροι και όχι ως κέντρα πολιτικής ή και θρησκευτικής εξουσίας, όπως ο Έβανς και οι συνεχιστές του είχαν φανταστεί. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι ερευνητές⁸² επισημαίνουν ότι η μέχρι σήμερα πολωτική και άκρως διαζευκτική τάση προσέγγισης της λειτουργίας των «ανακτόρων» (τελετουργική/θρησκευτική ή πολιτική/οικονομική) δεν έχει αποβεί ιδιαίτερα παραγωγική. Για το λόγο αυτό, θα ήταν προτιμότερο να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο συνδυάζονταν οι διαφορετικοί - αλλά στενά συνυφασμένοι και αλληλοσχετιζόμενοι - ρόλοι του κάθε «ανακτόρου» (πολιτικός, οικονομικός και τελετουργικός), παρά να επιχειρείται ο αποκλειστικός διαχωρισμός τους.⁸³

Το σκηνικό αυτό γίνεται ακόμα πιο σύνθετο μέσα από την όλο και αυξανόμενη αμφισβήτηση ευρέως αποδεκτών, μέχρι πρόσφατα, θεσμών για τη μινωική Κρήτη, όπως αυτός της βασιλείας ή, ακόμα, και της ύπαρξης ενός ηγεμόνα. Οι θεσμοί αυτοί αναθεωρούνται τα τελευταία χρόνια, για να δώσουν τη θέση τους σε πιο σύγχρονα μοντέλα, όπως αυτό των λεγόμενων «απρόσωπων πολιτειών», δηλαδή κοινωνιών που είναι οργανωμένες σε ομάδες και χαρακτηρίζονται από μία μάλλον πιο επίπεδη ή οριζόντια ιεράρχηση και όχι από μία ιεραρχία που εστιάζει σε έναν ηγεμόνα.⁸⁴

Ως αποτέλεσμα αυτής της γενικότερης αμφισβήτησης και αναθεώρησης, τα νέα ερμηνευτικά μοντέλα που προτείνονται δίνουν έμφαση στην ιδέα πιθανών εσωτερικών συγκρούσεων⁸⁵ ή εστιάζουν σε εναλλακτικές δομές εξουσίας, όπως η ετεραρχία και οι

⁸¹ Βλ. αναλυτικότερα σειρά άρθρων στο *Monuments of Minos*, όπου δημοσιεύτηκαν τα πρακτικά αυτού του συνεδρίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα άρθρα: DRIESSEN 2002, 1-13 / SCHOEP 2002, 15-33 / HAMILAKIS 2002a, 179-199 / DAY & RELAKI 2002, 219-220, όπου και συνοψίζονται οι ποικίλες τάσεις σχετικά με τη λειτουργία των μινωικών «ανακτόρων», από την εποχή του Α.Ι. Evans έως και σήμερα, με εκτενή σχετική βιβλιογραφία.

⁸² Βλ. αναλυτικότερα DAY & RELAKI 2002, 217-234 και, ιδιαίτερα, 219-220.

⁸³ Για την απόδοση ποικίλων και πολύμορφων λειτουργιών στα «ανακτορικά» κέντρα, βλ. επίσης: ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1987a, 665, 667 / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 1987b, 179 / ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ 2004, 323-327.

⁸⁴ Για το ζήτημα της ύπαρξης, ή όχι, ενός ανώτατου ηγεμόνα στη Νεοανακτορική Κρήτη και, γενικότερα, στο προϊστορικό Αιγαίο, βλ. αναλυτικότερα σειρά άρθρων στο *Ruler*. Για την αμφισβήτηση του θεσμού της βασιλείας ή της ύπαρξης ενός κοσμικού ηγεμόνα στην Κρήτη, βλ. επίσης: DRIESSEN 2002, 1-13 / SCHOEP 2002, 30-31 / HAMILAKIS 2002a, 183-184 / VANSTEENHUYSE 2002, 235-245 και, ιδιαίτερα, 235, 243-245. Αντίθετη άποψη εκφράζουν, βέβαια, αρκετοί άλλοι ερευνητές, όπως π.χ. ο P. Warren (WARREN 2002, 205) και ο Ph.P. Betancourt (BETANCOURT 2002, 207-211).

⁸⁵ Βλ. ενδεικτικά NIEMEIER 1994, 71-88. Για τους υποστηρικτές της ιδέας περί εσωτερικών συγκρούσεων, καθώς και για μία κριτική της θέσης αυτής, βλ. αναλυτικότερα HAMILAKIS 2002a, 182, 184-185.

συλλογικές πολιτικές στρατηγικές,⁸⁶ η δράση φατριών,⁸⁷ κ.ά.. Αυτές οι εναλλακτικές προσεγγίσεις δεν υπαινίσσονται, ωστόσο, την απουσία ιεραρχικού ελέγχου ή μία πλήρη πολιτική ή οικονομική ισότητα. Στόχος τους δεν είναι να αντικαταστήσουν το κράτος, αλλά να διασαφηνίσουν την οργανωτική δομή του, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην πολιτική συμπεριφορά και τον ανταγωνισμό μεταξύ ατόμων και ομάδων για την άσκηση της εξουσίας.⁸⁸

Μία εκτενέστερη αναφορά και κριτική προσέγγιση στις νέες αυτές θεωρίες, οπωσδήποτε, θα υπερέβαινε τους στόχους αλλά και τα όρια αυτής της μελέτης. Αυτό, όμως, που αξίζει να δούμε είναι ο τρόπος που τα σφραγιστικά/διοικητικά δεδομένα – ιδιαίτερα όπως προβάλλονται μέσα από το υπό εξέταση υλικό - υπεισέρχονται στην όλη συζήτηση. Μία από τις βασικότερες αρχές που χαρακτηρίζει ένα καθεστώς ετεραρχίας ή συλλογικών πολιτικών στρατηγικών, είναι ότι η εξουσία είναι κατανεμημένη σε διαφορετικές ομάδες και τομείς της κοινωνίας.⁸⁹ Όπως ήδη έχει τονιστεί, τα περισσότερα ΥΜ ΙΒ «ανάκτορα» χαρακτηρίζονται από πλήρη απουσία ή σπανιότητα διοικητικών τεκμηρίων, σε αντίθεση με την έντονη παρουσία τέτοιων ενδείξεων σε «μη-ανακτορικά» οικοδομήματα και «μη-ανακτορικές» θέσεις. Αυτό, αφενός, υποδηλώνει ότι δεν ήταν όλες οι εξουσίες (πολιτική, οικονομική, διοικητική και θρησκευτική) συγκεντρωμένες στα «ανάκτορα», τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ φάση και, αφετέρου, αντανακλά ένα Νεοανακτορικό τοπίο, στο οποίο φαίνεται να συνυπάρχουν κτίρια που διαφοροποιούνται λειτουργικά μεταξύ τους και προφανώς αλληλοσυμπληρώνονται. Υπό το πρίσμα αυτό, τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ - και,

⁸⁶ Για δομές εξουσίας, τέτοιες όπως η *ετεραρχία* και οι *συλλογικές πολιτικές στρατηγικές*, βλ. αναλυτικότερα SCHOEP 2002, 15-33 και CUNNINGHAM & DRIESSEN 2004, 106-110. Με τους όρους αυτούς υποδηλώνεται μία οργάνωση της κοινωνίας, όπου η πολιτική, θρησκευτική και οικονομική εξουσία δεν είναι απαραίτητα συγκεντρωμένη σε μία και μόνο θέση (π.χ. στο εκάστοτε «ανάκτορο» ή στην ομάδα που κατοικούσε σε αυτό), αλλά εκπορεύεται από διαφορετικές ομάδες και τομείς της κοινωνίας, που έχουν πρόσβαση στις προσόδους και, κατά κάποιο τρόπο, και στην ίδια την εξουσία. Το μοντέλο αυτό εστιάζει, ουσιαστικά, στη δυναμική μεταξύ διαφόρων, τοπικά διεσπαρμένων ελίτ ομάδων, καθώς η δυναμική αλληλεπίδραση τόσο μεταξύ τους όσο και με το εκάστοτε «ανάκτορο» είναι αυτή που κατευθύνει τις πολιτικές, οικονομικές και θρησκευτικές εξελίξεις σε μία συγκεκριμένη περιοχή. Για μία κριτική στην έννοια της *ετεραρχίας*, βλ. DAY & RELAKI 2002, 227-228, όπου επισημαίνεται ο ασυνεπής και γενικευτικός τρόπος, με τον οποίο συχνά χρησιμοποιείται ο όρος στη μινωική αρχαιολογία.

⁸⁷ HAMILAKIS 2002a, 179-199. Στο ευρύτερο πλαίσιο μίας τέτοιας ερμηνευτικής προσέγγισης θα μπορούσε να αναφερθεί και η σχετικά πρόσφατη υπόθεση του S.Hood, ο οποίος υποστηρίζει πως η Κρήτη της Νεοανακτορικής περιόδου, ίσως, μοιάζει περισσότερο με μία κοινωνία χωρίς διακυβέρνηση και εδραιωμένη πολιτική εξουσία ή αρχή, όπου συγκεκριμένες οικογένειες ή άτομα, με αναγνωρισμένες μαγικές ή θρησκευτικές λειτουργίες, θα απολάμβαναν κάποιο βαθμό πολιτικής εξουσίας και κοινωνικό γόητρο (HOOD 1997, 105-116). Για τη θέση αυτή, βλ. επίσης HAMILAKIS 2002a, 188.

⁸⁸ SCHOEP 2002, 18, 31.

⁸⁹ Βλ. αναλυτικότερα, πιο πάνω σημ. 86.

ειδικότερα, από τη γεωγραφική και χωρική κατανομή τους -, κατά τη γνώμη μου, δεν αντιτάσσονται σε μία τέτοιου είδους εναλλακτική δομή εξουσίας.

Ο Υ. Hamilakis⁹⁰ προτείνει ένα διαφοροποιημένο μοντέλο, γνωστό από άλλα αρχαιολογικά και εθνογραφικά συμφραζόμενα, το οποίο επικεντρώνεται στην έννοια των φατριών και του μεταξύ τους ανταγωνισμού, ως μία υπόθεση εναλλακτική προς εκείνη που δίνει έμφαση στην έννοια του κράτους. Κατά τη γνώμη του, ο όρος φατρία είναι ίσως ο πιο κατάλληλος για να περιγράψει τους πολιτικούς σχηματισμούς που δρούσαν μέσα και γύρω από τα λεγόμενα «ανάκτορα» και τα οικοδομήματα με «ανακτορικά» χαρακτηριστικά.

Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνείας, ο Υ. Hamilakis⁹¹ υποστηρίζει, ειδικότερα, ότι οι πολιτικές διαδικασίες και δυναμικές στην Κρήτη της Εποχής Χαλκού μπορεί να λειτουργούσαν μέσω της σταθερής συμμετοχής των φατριών σε διαδικασίες, τέτοιες όπως οι μεγάλης κλίμακας συμποσιακές τελετές, για τη διενέργεια των οποίων υπάρχουν άφθονες αρχαιολογικές ενδείξεις, ιδιαίτερα έντονες κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Οι τελετές αυτές - οι οποίες ενεργοποιούσαν τις σωματικές αισθήσεις, τα συναισθήματα και τη μνήμη - αποτελούσαν το πεδίο, όπου εκδηλωνόταν ο ανταγωνισμός των φατριών για υλικές και συμβολικές προσόδους, όπου οι συμμαχίες, οι κοινωνικοί ρόλοι, οι ταυτότητες των ομάδων και η δυναμική της εξουσίας δημιουργούνταν και νομιμοποιούνταν, αλλά και αμφισβητούνταν, υπονομεύονταν και καταστρέφονταν. Στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου, τα «ανάκτορα» και τα υπόλοιπα οικοδομήματα με «ανακτορικά» χαρακτηριστικά θα μπορούσαν να λειτουργούν ποικιλοτρόπως.⁹² Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι πως αποτελούσαν τα βασικά κέντρα για τις κοινωνικές συναθροίσεις και συμποσιακές τελετουργίες που πραγματοποιούνταν από την κάθε φατρία, συνιστώντας ένα είδος αρένας για κοινωνικό ανταγωνισμό. Εικάζεται, επιπλέον, πως τα πολιτικά σύνορα θα ήταν ρευστά και μεταβαλλόμενα, η οποιαδήποτε πολιτική αρχή - σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο - θα ήταν εφήμερη και υπό συνεχή διεκδίκηση και η εξουσία, σε μεγάλο βαθμό, διασπασμένη.⁹³

⁹⁰ HAMILAKIS 2002a, 179-199 και HAMILAKIS 2002b, 19-21. Στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου, ο όρος *φατρίες* χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει «*λειτουργικά και δομικά όμοιες, ανεπίσημες και ηγετικά καθοδηγούμενες οργανώσεις*», οι οποίες διαφοροποιούνται από κοινωνικές τάξεις ή από ομάδες ατόμων με κοινά συμφέροντα και περιλαμβάνουν όχι μόνο ελίτ αλλά και μη-ελίτ οπαδούς. Πρώτιστο γνώρισμά τους είναι η ρευστότητα και η αστάθεια. Επιπλέον, οι διαφορετικές φατρίες, μέσα στην ίδια ευρύτερη κοινωνική ομάδα, μοιράζονται παρόμοια υλικά αγαθά και κοινές ιδεολογικές και θρησκευτικές αντιλήψεις, που λειτουργούν ως ενοποιητικός παράγοντας.

⁹¹ HAMILAKIS 2002b, 19-21.

⁹² Βλ. αναλυτικότερα HAMILAKIS 2002a, 188, 197-199.

⁹³ Ο Υ. Hamilakis (HAMILAKIS 2002a, 198), στο πλαίσιο αυτής της εναλλακτικής προσέγγισης, δεν αρνείται ότι η Κνωσός μπορεί να έπαιξε ένα σημαντικό ιδεολογικό ρόλο, αναγνωρίζόμενη από πολλές κοινωνικές ομάδες ως το

Η ιδέα ενός φατριακού ανταγωνισμού στη Νεοανακτορική Κρήτη⁹⁴ εμφανίζεται, κατά τη γνώμη μου, αρκετά ενδιαφέρουσα και ελκυστική, καθώς ανταποκρίνεται, σε μεγάλο βαθμό, στην εικόνα τόσο της ρευστότητας όσο και της συνθετότητας που χαρακτηρίζει αυτή την περίοδο. Όμως, όπως και οι προηγούμενες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, έτσι και αυτή παρουσιάζει κάποια αδύνατα σημεία.⁹⁵ Στόχος της παρούσας μελέτης δεν είναι, βέβαια, να πραγματευτεί τα υπέρ ή τα κατά αυτής της θεωρίας. Αυτό που ενδιαφέρει είναι ο ρόλος των σφραγιστικών δεδομένων στο συγκεκριμένο ερμηνευτικό πλαίσιο. Και στην περίπτωση αυτή, η εικόνα που σκιαγραφείται από τη μελέτη των «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ δε φαίνεται να αντιτάσσεται σε μία τέτοιου είδους κοινωνικο-πολιτική οργάνωση. Αντιθέτως, βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα μελέτη, όπως η απουσία αποδεικτικών στοιχείων για μία αυστηρά καθορισμένη κοινωνική, πολιτική και διοικητική ιεραρχία, η διάσπαση των πολιτικών/διοικητικών δομών, καθώς και η ποικιλία και τοπική διαφοροποίηση των διοικητικών πρακτικών, μπορούν να θεωρηθούν ενδείξεις για την αναγνώριση φατριών και φατριακού ανταγωνισμού στη Νεοανακτορική Κρήτη. Ειδικότερα, η έλλειψη τυποποίησης που χαρακτηρίζει τις σφραγιστικές δομές των διαφόρων ΥΜ ΙΒ θέσεων – υποδηλώνοντας, ίσως, μία αντίστοιχη ποικιλία διοικητικών αρχών, έρχεται να ενισχύσει περαιτέρω αυτή την ιδέα.⁹⁶

Η παρουσίαση των διαφόρων ερμηνευτικών μοντέλων που αφορούν στην πολιτική και διοικητική οργάνωση της Νεοανακτορικής Κρήτης, καταδεικνύει ότι τα ίδια ακριβώς σφραγιστικά/διοικητικά δεδομένα χρησιμοποιούνται για να υποστηρίξουν, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο πειστικά, ποικίλες και εναλλακτικές κοινωνικο-πολιτικές δομές. Πολύ πιθανόν, αυτό σχετίζεται εν μέρει με τον ίδιο το χαρακτήρα της μινωικής κοινωνίας, μίας κοινωνίας με αρκετά σύνθετες δομές, με στοιχεία αστάθειας και συνεχούς αλλαγής, διαχρονικά και από θέση σε θέση και, πάνω από όλα, με γραπτές μαρτυρίες (της Γραμμικής Α γραφής) που δεν προσφέρουν ενδείξεις για τη

κύριο κοσμολογικό κέντρο. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, αυτού του είδους η ιδεολογική εξουσία της Κνωσού να διεκδικούνταν από κάποιες φατρίες, επιχειρώντας ίσως να τη μεταφράσουν και σε πολιτική εξουσία.

⁹⁴ Παρεμφερής θα μπορούσε να θεωρηθεί και η ερμηνευτική προσέγγιση του K. Vansteenhuyse (VANSTEENHUYSE 2002, 235-248), ο οποίος υποστηρίζει ότι στη Νεοανακτορική Κρήτη θα υπήρχαν τοπικές ομάδες/ελίτ, που ανταγωνίζονταν για την πολιτική εξουσία μέσα σε ένα αυστηρά τελετουργικό πλαίσιο. Τη Νεοανακτορική κοινωνία την αντιλαμβάνεται ως μία συλλογική οργάνωση, στην οποία οι ηγέτες θα ήταν απρόσωποι και ανώνυμοι, ενώ όσον αφορά στο φυσικό κέντρο της πολιτικής εξουσίας, αυτό θα μπορούσε να βρίσκεται έξω από το «ανάκτορο», στις πολυτελείς οικίες που το περιέβαλαν.

⁹⁵ Για μία κριτική αυτού του μοντέλου, βλ. DAY & RELAKI 2002, 224-227, αλλά και HAMILAKIS 2002a, 197-199.

⁹⁶ Βλ. επίσης HAMILAKIS 2002a, 187, 194 και HAMILAKIS 2002b, 21.

Νεοανακτορική κοινωνικο-πολιτική οργάνωση. Όμως, ως ένα βαθμό μπορεί να οφείλεται, επίσης, στα κύρια θεωρητικά πρότυπα και τις μεθοδολογικές αρχές που χρησιμοποιούνται από πολλούς ερευνητές της μινωικής αρχαιολογίας και που αποδεικνύονται όλο και πιο ανεπαρκή, ή ακατάλληλα, για την ερμηνεία και την ουσιαστική σύνδεση των συνεχώς αυξανόμενων νέων ευρημάτων και πληροφοριών που έρχονται στο φως.⁹⁷ Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τα ζητήματα που πρόσφατα έθεσε η μετα-διαδικαστική αρχαιολογία,⁹⁸ τα εκάστοτε ερμηνευτικά μοντέλα αποτελούν «προϊόντα» όχι μόνο του παρελθόντος αλλά και της εποχής, στην οποία κάθε φορά διατυπώνονται. Ως εκ τούτου, σε μεγάλο βαθμό, απηχούν αντιλήψεις και θεωρίες σύγχρονων εποχών. Αυτό δεν ισχύει μόνο για την πολύ πιο μακρινή σε εμάς εποχή των Evans, Pernier, Halbherr, Ξανθουδίδη, Χατζηδάκη, κ.ά.. Έτσι, π.χ., η ρευστότητα και η αστάθεια που αποδίδεται, τα τελευταία χρόνια, στην κοινωνική οργάνωση της Κρήτης κατά την Εποχή Χαλκού, πολύ πιθανόν αντανακλά άμεσα την αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή.⁹⁹

Εστιάζοντας στα κυριότερα συμπεράσματα αυτής της μελέτης, θα λέγαμε πως τα Νεοανακτορικά «σφραγίσματα» με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών διαφοροποιούνται από εκείνα με άλλου είδους μοτίβα σε αρκετά σημεία. Σε αυτά συγκαταλέγονται: Ο εντοπισμός των περισσότερων «σφραγισμάτων» με ΠαρΑνΜ στα σημαντικότερα διοικητικά κέντρα του νησιού, η άμεση και ιδιαίτερη σύνδεσή τους με σφραγιστικά δαχτυλίδια από πολύτιμα μέταλλα και, πάνω από όλα, οι ποικίλες διαστάσεις της εικονογραφίας τους, μιας εικονογραφίας με αρκετές νατουραλιστικές και αφηγηματικές σκηνές και,

⁹⁷ Για την ανάγκη αναζήτησης νέων θεωρητικών προτύπων στο πεδίο της μινωικής αρχαιολογίας, βλ. ενδεικτικά HAMILAKIS 2002b, 2-28 και, ιδιαίτερα, 3-4.

⁹⁸ Βλ. ενδεικτικά ΚΩΤΣΑΚΗΣ 1998-1999, 17-21.

⁹⁹ Βλ. HAMILAKIS 2002b, 21-22. Οι περιπτώσεις ερμηνευτικών προσεγγίσεων στο πεδίο της μινωικής αρχαιολογίας, που απηχούν σύγχρονες αντιλήψεις, είναι πραγματικά πολυάριθμες για να αναφερθούν εδώ. Ενδεικτικά, ωστόσο, μπορούν να επισημανθούν οι ιδέες του A.J.Evans για τη μινωική κοινωνία, οι οποίες είναι επηρεασμένες, σε μεγάλο βαθμό, από ρομαντικές, Ευρωκεντρικές ιδέες και στερεότυπα, που εμφανώς απηχούν τη θέση του και το κοινωνικό και ιστορικό του περιβάλλον. Είναι ενδεικτικό, ότι η ορολογία που χρησιμοποιήθηκε από τον Evans, όπως π.χ. «βασιλείς», «βασίλισσες», «ανάκτορα», κ.ο.κ., καθώς και αρκετά ερμηνευτικά σχήματα, όπως αυτό της «μινωικής θαλασσοκρατίας», αποτελούσαν σε μεγάλο βαθμό αναφορά στο κοινωνικό και πολιτικό κλίμα της Βικτωριανής και Εδουαρδιανής Βρετανίας, στην Αυτοκρατορία της και τη ναυτική δύναμή της (βλ., αναλυτικότερα, MACGILLIVRAY 2002 και HAMILAKIS 2002b, 2-7, 18, 21). Επίσης, ακόμα και οι πολιτικές και διοικητικές διαιρέσεις της μινωικής Κρήτης, συχνά αντικαθρεπτίζουν την εξέλιξη μοντέρνων εθνών-κρατών στην Ευρώπη: μία εξέλιξη από μικρές ανεξάρτητες πολιτείες (Παλαιοανακτορική περίοδος) προς ένα ισχυρό ενοποιητικό έθνος-κράτος, το οποίο επιβάλλει ένα συγκεντρωτικό τύπο πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης και μία ομογενοποίηση σε πολλούς τομείς της ζωής των πολιτών (Νεοανακτορική περίοδος;) [Βλ. HAMILAKIS 2002a, 181]. Βλ. επίσης, ενδεικτικά, την άποψη του K.Vansteenhuyse (VANSTEENHUYSE 2002, 235-248) για την ανασύνθεση των πολιτικών δομών της μινωικής Κρήτης, η οποία βασίζεται σε σύγχρονα μοντέλα μαζικής επικοινωνίας.

πρωτίστως, με συμβολικό και ιδεολογικό περιεχόμενο, το οποίο ως επί το πλείστον κινείται σε τελετουργικά συμφραζόμενα. Όλα αυτά προσδίδουν στο υπό εξέταση υλικό ιδιαίτερη σημασία και ξεχωριστή θέση στις σφραγιστικές/διοικητικές πρακτικές της Νεοανακτορικής περιόδου. Κατ' αρχήν, υποδηλώνουν τη σύνδεση της πλειονότητας, τουλάχιστον, αυτών των «σφραγισμάτων» όχι μόνο με τα σημαντικότερα κέντρα άσκησης της διοίκησης κατά την ΥΜ ΙΒ φάση, αλλά πιθανότατα και με τα ανώτερα στελέχη ή αξιώματα του διοικητικού μηχανισμού, με την έννοια ότι οι χρήστες των σφραγίδων που ευθύνονται για το τύπωμά τους αντιπροσώπευαν τις υψηλότερες βαθμίδες της διοίκησης. Ταυτόχρονα, τα καθιστούν ένα αποτελεσματικό εργαλείο στα χέρια της εκάστοτε άρχουσας τάξης ή ελίτ, καθώς μέσω της εικονογραφίας τους και της ευρείας γεωγραφικής διασποράς τους συμβάλλουν στην προώθηση, ίσως ακόμα και την επιβολή, ενός συμβολικού κώδικα επικοινωνίας και μιας κοινής ιδεολογίας. Αν δεχτούμε, αφενός, πως αυτός είναι ένας μηχανισμός έκφρασης εξουσίας, άσκησης ελέγχου και διατήρησης της όποιας πολιτικής ιεραρχίας και, αφετέρου, ότι η πολιτική ισχύς της μινωικής ελίτ βασιζόταν τόσο στην οικονομική όσο και στην ιδεολογική εξουσία της, τότε τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ φαίνεται να εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τέτοιου είδους στόχους. Και αυτό, γιατί αποτελούν ένα μέσο διάδοσης της ιδεολογίας, το οποίο συνδέεται άμεσα με τη διοίκηση, έναν τομέα ζωτικής σημασίας τόσο στην οργάνωση και τον έλεγχο των οικονομικών συναλλαγών όσο και, γενικότερα, στη λειτουργία της Νεοανακτορικής κοινωνίας.

Από την άλλη πλευρά, η εικόνα που σκιαγραφείται μέσα από το υπό εξέταση υλικό, ενισχύει σε πολλά σημεία εκείνη που απορρέει από το σύνολο των Νεοανακτορικών ενσφράγιστων διοικητικών τεκμηρίων. Ειδικότερα, η ευρεία γεωγραφική και χωρική κατανομή τους, όπως και οι τοπικές διαφοροποιήσεις που προβάλλονται μέσα από αυτά - όσον αφορά στις επιμέρους σφραγιστικές πρακτικές -, αντανακλούν πιθανότατα ένα καθεστώς διοικητικής κατάτμησης του νησιού, τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο, με την έννοια ότι η άσκηση της διοίκησης δεν περιορίζεται σε ένα και μόνο κέντρο, αλλά είναι οργανωμένη σε τοπική και περιφερειακή βάση, χωρίς την άμεση παρέμβαση ή τον απώτατο έλεγχο μίας ανώτατης διοικητικής αρχής. Επιπλέον, το γεγονός ότι τα «σφραγίσματα» δεν περιορίζονται μόνο στα «ανακτορικά» κέντρα του νησιού, καταδεικνύει μία αυξημένη διοικητική πολυπλοκότητα κατά τη Νεοανακτορική εποχή.

Παράλληλα, το υπό εξέταση υλικό έδωσε τη δυνατότητα να θιγούν ζητήματα σχετικά με τις πολιτικές δομές του νησιού. Όμως, έγινε αντιληπτό πως, παρόλο που η

μελέτη της σφραγιστικής διοίκησης προσφέρει πράγματι βοηθητικά στοιχεία στο σύγχρονο διάλογο για το Νεοανακτορικό γεωπολιτικό τοπίο, δεν είναι ικανή από μόνη της να δώσει οποιαδήποτε οριστική απάντηση σε βασικά ερωτήματα που αφορούν στην πολιτική οργάνωση. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα μελέτη, κλονίζουν εν μέρει την ιδέα μίας πολιτικά ενοποιημένης Κρήτης υπό την ηγεμονία ενός και μόνο κέντρου, όπως η Κνωσός, τουλάχιστον κατά την ΥΜ ΙΒ φάση. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των λεγόμενων «Κνωσιακών αντιγράφων δαχτυλιδιών», στα οποία και αποδίδονται αρκετά από τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ που εξετάζονται εδώ: Τα τελευταία χρόνια έχει πειστικά καταδειχθεί ότι τα δαχτυλίδια αυτά δεν μπορούν να συνδεθούν άμεσα με την Κνωσό, πόσο μάλλον με έναν Κνωσιακό πολιτικό έλεγχο.

Από την άλλη πλευρά, τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη αυτή μπορούν να ενταχθούν ικανοποιητικά σε άλλου είδους ερμηνευτικά μοντέλα, όπως αυτό των ανεξάρτητων και ισότιμων πολιτειών, της ετεραρχίας, των συλλογικών πολιτικών στρατηγικών ή, ακόμα, και του φατριακού ανταγωνισμού, τα οποία υποστηρίζουν μία κοινωνικο-πολιτική οργάνωση σε τοπικό επίπεδο. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, τα περισσότερα από αυτά προβάλλουν μία κοινωνία, όπου οι στρατηγικές που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία και τη διατήρηση των οικονομικών και πολιτικών δομών είναι, στην ουσία, συλλογικές. Ορισμένα δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στον ανταγωνισμό μεταξύ ομάδων για την άσκηση της εξουσίας, κάνοντας λόγο για τοπικές ομάδες/ ελίτ ή φατρίες που συχνά ανταγωνίζονται για την πολιτική εξουσία μέσα σε ένα αυστηρά τελετουργικό πλαίσιο. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι, σε κάθε περίπτωση, ενοποιητικός παράγοντας της κοινωνίας είναι η κοινή πολιτιστική ταυτότητα, η οποία καθορίζεται ιδεολογικά και διαμορφώνεται μέσω του τελετουργικού. Στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και η σύγχρονη τάση της έρευνας να αντιμετωπίζει τα μινωικά «ανάκτορα» πρωτίστως ως τελετουργικά κέντρα, δηλαδή ως οικοδομήματα προορισμένα κυρίως για την εκτέλεση των θρησκευτικών και τελετουργικών πρακτικών της κοινότητας. Έτσι, ακόμα και αν δεν ερμηνευθούν ως έδρες πολιτικής εξουσίας, πιθανόν αποτελούσαν κύριο πεδίο πολιτικού ανταγωνισμού.

Τα Νεοανακτορικά «σφραγίσματα» με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών έρχονται να ενισχύσουν αυτή την εικόνα, καθώς αποτελούν φορείς μιας εικονογραφίας που, σε μεγάλο βαθμό, στερείται της απεικόνισης ηγεμονικών μορφών, παραπέμποντας ίσως έτσι σε λιγότερο προσωποπαγείς και περισσότερο συλλογικές δομές εξουσίας. Αντιθέτως, στη συντριπτική της πλειονότητα σχετίζεται με το θρησκευτικό τελετουργικό και, εν γένει, με

τελετουργικές δραστηριότητες. Εάν δεχτούμε ότι τα «σφραγίσματα» με ΠαρΑνΜ λειτουργούσαν και ως τεχνουργήματα που εξυπηρετούσαν κάποια πολιτική σκοπιμότητα, τότε προφανώς δε στόχευαν στο να προπαγανδίσουν την εξουσία ενός βασιλιά ή ενός ηγεμόνα. Αυτό που προβάλλουν περισσότερο είναι η ισχύς της μινωικής λατρείας και, γενικότερα, η σημασία του τελετουργικού ως ενοποιητικού παράγοντα στην οργανωτική δομή της Νεοανακτορικής κοινωνίας. Ακόμα, όμως, και στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαν να εξυπηρετούν τους σκοπούς μίας πολιτικής προπαγάνδας, καθώς το τελετουργικό –όπως προαναφέρθηκε– αποτελεί δύναμη έναν εξουσιαστικό μηχανισμό, προάγοντας τα συμφέροντα εκείνων που βρίσκονταν στην εξουσία, τη διεκδικούσαν ή ανταγωνίζονταν για αυτή. Τον ίδιο σκοπό, εξάλλου, θα μπορούσαν να επιτελούν και ορισμένοι εικονογραφικοί τύποι με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών, οι οποίοι αν και δεν συνδέονται άμεσα με τελετουργικές δραστηριότητες, ωστόσο αποτελούν ιδιαίτερα δημοφιλή θέματα που τονίζουν το στοιχείο του ανταγωνισμού και της υπεροχής (όπως οι σκηνές πάλης/μονομαχίας, κυνηγιού ή, ακόμα, και τα ταυροκαθάψια ή οι παραστάσεις με αρματηλάτες).

Δεδομένου ότι στην εξαγωγή συμπερασμάτων για τα πολιτικά συστήματα της αρχαιότητας συμβάλλουν, γενικότερα, ποικίλα δεδομένα (δημογραφικά, πολιτισμικά, κοινωνικά, γεωγραφικά, εικονογραφικά, κ.ά.),¹⁰⁰ πιστεύω ότι η συστηματική μελέτη των ενσφράγιστων διοικητικών τεκμηρίων σε συνδυασμό και με άλλα στοιχεία, που προφανώς παίζουν ρόλο στην ανασύνθεση του πολιτικού τοπίου, όπως η αρχιτεκτονική, η οικιστική ιεράρχηση, η κεραμική, κ.ά., μπορεί να αποβεί στο μέλλον πιο εποικοδομητική.

¹⁰⁰ Βλ. ενδεικτικά DRIESSEN & SCHOEP 1995, 650, οι οποίοι και επισημαίνουν την άποψη που εκφράζει ο B.Trigger στο άρθρο του “The Archaeology of Government”, *World Archaeology* 6, 1974, 95-105.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- AA* Archäologischer Anzeiger
- AAA* Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
- AΔ* Αρχαιολογικόν Δελτίον
- AE* Αρχαιολογική Εφημερίς
- Aegaeum* Aegaeum. Annales d'archéologie égéene de l'Université de Liège et UT-PASP
- Aerial Atlas* J.W. Myers, E.E. Myers, G. Cadogan, *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, London, Thames and Hudson, 1992
- AJA* American Journal of Archaeology
- AM* Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
- AR* Archaeological Reports
- Archives before Writing*
P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore, M. Frangipane (eds), *Archives before Writing*, Proceedings of the International Colloquium Oriolo Romano, October 23-25, 1991, Torino 1994
- ASAtene* Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente
- ASSA* Th.G. Palaima (ed.), *Aegean Seals, Sealings and Administration*, Proceedings of the NEH-Dickson Conference of the Program in Aegean Scripts and Prehistory of the Department of Classics, University of Texas at Austin, 11-13 January 1989, *Aegaeum* 5 (1990)
- BAR* British Archaeological Reports
- BCH* Bulletin de correspondance hellénique
- BICS* Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
- BSA* The Annual of the British School at Athens
- CMS* Corpus der minoischen und mykenischen Siegel, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz
- CMS II.6* N. Platon, W. Müller, I. Pini (eds.), *Iraklion, Archäologisches Museum. Die Siegelabdrücke von Aj. Triada und anderen zentral- und ostkretischen Fundorten, unter Einbeziehung von Funden aus anderen Museen*, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1999
- CMS II.7* N. Platon, W. Müller, I. Pini (eds), *Iraklion Archäologisches Museum. Die Siegelabdrücke von Kato Zakros, unter Einbeziehung von Funden aus anderen Museen*, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1998

CMS V, Suppl. 1A

I. Pini (ed.), *Kleinere Griechische Sammlungen, Ägina-Korinth*, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1992

CMS V, Suppl. 1B

I. Pini (ed.), *Kleinere Griechische Sammlungen, Lamia-Zakynthos und Weitere Länder des Ostmittelmerraums*, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1993

CMS Beiheft 1

W.-D. Niemeier (ed.), *Studien zur minoischen und helladischen Glyptik*, Beiträge zum 2. Marburger Siegel-Symposium, 26-30 September 1978, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1981

CMS Beiheft 3

W. Müller (ed.), *Fragen und Probleme der bronzezeitlichen ägäischen Glyptik*, Beiträge zum 3. Internationalen Marburger Siegel-Symposium, 5-7 September 1985, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1989

CMS Beiheft 5

W. Müller (ed.), *Sceaux Minoens et Mycéniens*, IVe symposium international, Clermont-Ferrand, 10-12 septembre 1992, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1995

CMS Beiheft 6

I. Pini & W. Müller (eds), *Minoisch-mykenische Glyptik: Stil, Ikonographie, Funktion*, 5. Internationales Marburger Siegel-Symposium, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 2000

CS

V.E.G. Kenna, *Cretan Seals with a Catalogue of the Minoan Gems in the Ashmolean Museum*, Oxford 1960

Εικόν

R. Laffineur & J.L. Crowley (eds), *Εικόν. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology*, Proceedings of the 4th International Aegean Conference, University of Tasmania, Hobart, Australia, 6-9 April 1992, *Aegaeum* 8 (1992)

Έργον

Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

Function Palaces

R.Hägg & N. Marinatos (eds), *The Function of the Minoan Palaces*, Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984, Stockholm, 1987

Function Villa

R. Hägg (ed.), *The Function of the 'Minoan Villa'*, Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 6-8 June 1992, Stockholm 1997

- GORILA* L. Godart & J.P. Olivier, *Recueil des inscriptions en Linéaire A*, vol. 1-5 (Études Crétoises 21, 1-5), Paris 1976-1985
- JHS* The Journal of Hellenic Studies
- JRGZM* Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
- Knossos. A Labyrinth of History*
D. Evely, H. Hughes-Brock, N. Momigliano (eds), *Knossos. A Labyrinth of History*, Papers in Honour of Sinclair Hood, Oxford 1994
- Labyrinth Revisited*
Y. Hamilakis (ed.), *Labyrinth Revisited. Rethinking 'Minoan' Archaeology*, Oxford, Oxbow, 2002
- La Crète mycénienne*
J. Driessen & A. Farnoux (eds), *La Crète mycénienne*, Actes de la Table Ronde Internationale organisée par l'École française d'Athènes, 26-28 mars 1991, *BCH* Suppl. XXX, Paris 1997.
- L'iconographie minoenne*
P. Darceq & J.-Cl. Poursat (eds), *L'iconographie minoenne*, Actes de la Table Ronde d'Athènes, 21-22 avril 1983, *BCH* Suppl. XI, 1985
- Meletemata*
P.P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur, W.-D. Niemeier (eds), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th Year*, *Aegaeum* 20 (1999), vol. I-III.
- Minoan Roundel*
E. Hallager, *The Minoan Roundel and other Sealed Documents in the Neopalatial Linear A Administration*, *Aegaeum* 14, vol. I-II, Liège, Université de Liège, 1996.
- Minoan Society*
O. Krzyszkowska & L. Nixon (eds), *Minoan Society*, Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981, Bristol, Classical Press 1983.
- Monuments of Minos*
J. Driessen, I. Schoep, R. Laffineur (eds), *Monuments of Minos. Rethinking the Minoan Palaces*, Proceedings of the International Workshop "Crete of the hundred Palaces?" held at the Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, 14-15 December 2001, *Aegaeum* 23 (2002).
- MOPS, Tonplomben aus Pylos*
W.Müller, J.P. Olivier, A. Sakellariou, I. Pini, *Die Tonplomben aus dem Nestorpalast von Pylos*, 1997.
- MYKENAÏKA*

- J.P. Olivier (ed.), *MYKENAÏKA*, Actes du IXe colloque international sur les textes mycéniens et égéens, *BCH* Suppl. XXV, Paris 1992
- OJA* Oxford Journal of Archaeology
- ΠΑΕ* Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
- PM* A.J. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, vol. I-IV, London 1921-1935
- Polemos* R. Laffineur (ed.), *Polemos. Le contexte guerrier en Égée à l'âge du Bronze*, Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale, Université de Liège, 14-17 avril 1998, *Aegaeum* 19 (1999), vol. I-II
- Politeia* R. Laffineur, W.-D. Niemeier (eds), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age*, Proceedings of the 5th International Aegean Conference, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, *Aegaeum* 12 (1995), vol. I-II
- Potnia* R. Laffineur & R. Hägg (eds), *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*, Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg, University of Göteborg, 12-15 April 2000, *Aegaeum* 22 (2001)
- Ruler* P. Rehak (ed.), *The Role of the Ruler in the Prehistoric Aegean*, Proceedings of a Panel Discussion presented at the Annual Meeting of the Archaeological Institute of America, New Orleans, Louisiana, 28 December 1992, *Aegaeum* 11 (1995)
- SIMA* Studies in Mediterranean Archeology, Göteborg
- SM I* A.J. Evans, *Scripta Minoa. The Written Documents of Minoan Crete. I, The Hieroglyphic and Primitive Linear Classes*, Oxford 1909
- SMEA* Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma
- Τέχνη* R. Laffineur & Ph.P. Betancourt (eds), *Τέχνη. Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, Proceedings of the 6th International Aegean Conference, Philadelphia, Temple University, 18-21 April 1996, *Aegaeum* 16 (1997), vol. I-II
- The Aegean and the Orient*
E.H. Cline & D. Harris-Cline (eds), *The Aegean and the Orient in the Second Millennium*, Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997, *Aegaeum* 18 (1998)
- Transition* R. Laffineur (ed.), *Transition. Le monde égéen du Bronze moyen au Bronze récent*, Actes de la 2e Rencontre égéenne internationale de l'Université de Liège, 18-20 avril 1988, *Aegaeum* 3 (1989)
- Urbanism* K. Branigan (ed.), *Urbanism in the Aegean Bronze Age*, Sheffield Studies in Aegean Archaeology, 2001

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

<i>Αρ. Κατ.</i>	Αριθμός Καταλόγου
ΕνΔΤ	Ενσφράγιστα Διοικητικά Τεκμήρια
ΠαρΑνΜ	Παραστάσεις Ανθρώπινης/ων Μορφής/ών
ΠΜ	Πρωτομινωικός/ ή /ό
ΜΜ	Μεσομινωικός/ ή /ό
ΥΜ	Υστερομινωικός /ή /ό
ΠΕ	Πρωτοελλαδικός /ή /ό
ΜΕ	Μεσοελλαδικός /ή /ό
ΥΕ	Υστεροελλαδικός /ή /ό

ΜΟΥΣΕΙΑ

FMA	Firenze, Museo Archeologico
Μ.Αγ.Ν.	Μουσείο Αγίου Νικολάου
Μ.Η.	Μουσείο Ηρακλείου
Μ.Η.πιν.	Μουσείο Ηρακλείου (πινακίδες)*
Μ.Σ.	Μουσείο Σητείας
Μ.Χ.	Μουσείο Χανίων
ΟΑΜ	Oxford, Ashmolean Museum
RMP	Roma, Museo Pigorini

* Η συντομογράφιση, στην περίπτωση αυτή, ακολουθεί εκείνη του *CMS*, όπου χρησιμοποιείται για να δηλώσει δισκία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alberti B.,

2002 "Gender and the Figurative Art of Late Bronze Age Knossos", στο *Labyrinth Revisited*, 98-117.

Alexandri A.,

1994 *Gender Symbolism in Late Bronze Age Aegean Glyptic Art*, διδακτορική διατριβή (δακτυλογραφημένη), Department of Archaeology, University of Cambridge.

Αλεξίου Στ.,

1964 *Μινωικός Πολιτισμός*, Ηράκλειον.

Andreadaki-Vlasaki M.,

2002 "Are We Approaching the Minoan Palace of Khania?", στο *Monuments of Minos*, 157-166.

Aravantinos V.L.,

1984 "The Use of Sealings in the Administration of Mycenaean Palaces", στο C.W. Shelmerdine & T.G. Palaima (eds), *Pylos Comes Alive: Industry and Administration in a Mycenaean Palace*, New York, Fordham University, 41-48.

1987 "The Mycenaean Inscribed Sealings from Thebes: Preliminary Notes", στο P. Iliovski & L. Crepajac (eds), *Tractata Mycenaea*, Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies, Ohrid, 15-20 September 1985 (Skopje 1987), 13-27.

1996 "New Archaeological and Archival Discoveries at Mycenaean Thebes", *BICS* 41, 135-136.

Aruz J.,

1990 "Round-table Comments", στο *ASSA*, 233.

1994a "Seal Imagery and Sealing Practices in the Early Aegean World", στο *Archives before Writing*, 211-235.

1994b "Response", στο Palaima 1994, 331-332.

2000 "Artistic Change and Cultural Exchange - The Glyptic Evidence", *CMS Beiheft* 6, 1-13.

Barclay A.E.,

2001 "The Potnia Theron: Adaptation of a Near Eastern Image", στο *Potnia*, 373-386.

Βασιλάκης Αντ.,

1996 *Ο χρυσός και ο άργυρος στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Περίοδο του Χαλκού*, Ηράκλειο.

Βασιλικού Ντ.,

1997 *Μυκηναϊκά σφραγιστικά δαχτυλίδια*, Αθήνα.

Bennet J.,

1990 "Knossos in Context: Comparative Perspectives on the Linear B Administration of LM II-III Crete", *AJA* 94, 193-211.

Betancourt Ph.P.,

2002 "Who was in Charge of the Palaces?", στο *Monuments of Minos*, 207-211.

Betts J.H.,

1967a "New Light on Minoan Bureaucracy", *Kadmos* 6, 15-40.

1967b "Some Unpublished Knossos Sealings and Sealstones", *BSA* 62, 27-45.

1976 "Late Minoan-Mycenaean Gem Workshops", *BICS* 23, 122-123.

1989 "Seals of Middle Minoan III: Chronology and Technical Revolution", *CMS Beiheft* 3, 1-17.

1997 "Minoan and Mycenaean Seals", στο D. Collon (ed.), *7000 Years of Seals*, British Museum Press, 54-68.

Betts J.H. & Younger J.G.,

1982 "Aegean Seals of the Late Bronze Age: Masters and Workshops. Introduction", *Kadmos* 21, 104-121.

Blakolmer F.,

1997 "Minoan Wall-Painting: The Transformation of a Craft into an Art Form", στο *Τέχνη*, vol. I, 95-105.

Blasingham A.C.,

1983 "The Seals from the Tombs of the Messara: Inferences as to Kinship and Social Organisation", στο *Minoan Society*, 11- 21.

Boardman J.,

1970 *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical*, London.

Bouzek J.,

1992 "The Structure of Minoan Representational Art", στο *Εικόν*, 175-178.

Branigan K.,

1983 "Craft Specialization in Minoan Crete", στο *Minoan Society*, 23-32.

2001 "Aspects of Minoan Urbanism", στο *Urbanism*, 38-50.

Brice W.C.,

1983 "Notes on Linear A. II, The Inscribed Sealings and Roundels from Khania", *Kadmos* 22, 87-106.

Cadogan G.,

1992a "Gournia", στο *Aerial Atlas*, 104-111.

1992b "Knossos", στο *Aerial Atlas*, 124-147.

1992c "Myrtos-Pyrgos", στο *Aerial Atlas*, 202-209.

1992d "Ancient and Modern Crete", στο *Aerial Atlas*, 31-43.

- 1994 "An Old Palace Period Knossos State?", στο *Knossos. A Labyrinth of History*, 57-68.
- 1995 "Mallia and Lasithi: A Palace-State", στο *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο, 97-104.
- 1997 "The Role of the Pyrgos Country House in Minoan Society", στο *Function Villa*, 99-103.
- Cain C.D.,**
- 2001 "Dancing in the Dark: Deconstructing a Narrative of Epiphany on the Isopata Ring", *AJA* 105, 1, 27-49.
- Cherry J.F.,**
- 1983 "Evolution, Revolution and the Origins of Complex Society in Minoan Crete", στο *Minoan Society*, 33-45.
- 1984 "The Emergence of State in the Prehistoric Aegean", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 30, 18-48.
- 1986 "Politics and Palaces: Some Problems in Minoan State Formation", στο C. Renfrew & J.F. Cherry (eds), *Peer Polity Interaction and Socio-political Change*, Cambridge, Cambridge University Press, 19-45.
- Chryssoulaki St.,**
- 1999 "A New Approach to Minoan Iconography - An Introduction: The Case of the Minoan Genii", στο *Meletemata*, vol. I, 111-118.
- Chryssoulaki St. & Platon L.,**
- 1987 "Relations between the Town and Palace of Zakros", στο *Function Palaces*, 77-84.
- Crawford S.,**
- 1983 "Re-evaluating Material Culture: Crawling Towards a Reconstruction of Minoan Society", στο *Minoan Society*, 47-53.
- Crowley J.L.,**
- 1989 "Subject Matter in Aegean Art: The Crucial Changes", στο *Transition*, 203-214.
- 1992 "The Icon Imperative: Rules of Composition in Aegean Art", στο *Εικόν*, 23-37.
- 1995 "Images of Power in the Bronze Age Aegean", στο *Politeia*, vol. II, 475-491.
- 1998 "Iconography and Interconnections", στο *The Aegean and the Orient*, 171-182.
- 2000 "Iconaegean. Classification and Database of Aegean Glyptic", *CMS Beiheft* 6, 15-26.
- Crowley J.L. & Adams A.,**
- 1995 "Iconaegean and Iconostasis. An Iconographic Classification and a Comprehensive Database for Aegean Glyptic", *CMS Beiheft* 5, 39-58.
- Cunningham T.,**

- 2001 "Variations on a Theme: Divergence in Settlement Patterns and Spatial Organisation in the Far East of Crete during the Proto- and Neopalatial Periods", στο *Urbanism*, 72-86.
- Cunningham T. & Driessen J.,**
- 2004 "Site by Site: Combining Survey and Excavation Data to Chart Patterns of Socio-political Change in Bronze Age Crete", στο S.E. Alcock & J.F. Cherry (eds), *Side-by-Side Survey: Comparative Regional Studies in the Mediterranean World*. Oxford, Oxbow, 101-113.
- Δαβάρας Κ.,**
- 1989 *Γουρνιά, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων*, Αθήνα.
- D' Agata A.L.,**
- 1992 "Late Minoan Crete and Horns of Consecration: A Symbol in Action", στο *Εικόν*, 247-255.
- Davaras C. & Soles J.,**
- 1995 "A New Oriental Cylinder Seal from Mochlos. Appendix: Catalogue of the Cylinder Seals found in the Aegean", *AE*, 29-66.
- Davis E.N.,**
- 1995 "Art and Politics in the Aegean: The Missing Ruler", στο *Ruler*, 11-20.
- Day P.M. & Relaki M.,**
- 2002 "Past Factions and Present Fictions: *Palaces* in the Study of Minoan Crete", στο *Monuments of Minos*, 217-234.
- Dimopoulou N. & Rethemiotakis G.,**
- 2000 "The 'Sacred Conversation' Ring from Poros", *CMS Beiheft* 6, 39-56.
- Doumas Ch.,**
- 1985 "Conventions artistiques à Thera et dans la Méditerranée orientale à l'époque préhistorique", στο *L'iconographie minoenne*, 29-34.
- 2000 "Seal Impressions from Akrotiri, Thera: A Preliminary Report", *CMS Beiheft* 6, 57-65.
- Driessen J.,**
- 1990 *An Early Destruction in the Mycenaean Palace at Knossos*, Leuven.
- 1996 "Architectural Context, Administration and Political Architecture in Mycenaean Greece", στο Er. de Miro, L. Godart, A. Sacconi (eds), *Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma-Napoli, 14-20 Ottobre 1991, (Roma 1996), vol. XCVIII, 3, 1013-1028.
- 1997 "Linear A Tablets and Political Geography", στο *Function Villa*, 216-217.
- 1999 "The Dismantling of a Minoan Hall at Palaikastro (Knossians Go Home?)", στο *Meletemata*, vol. I, 227-236.

- 2001a "History and Hierarchy: Preliminary Observations on the Settlement Pattern of Minoan Crete", στο *Urbanism*, 51-71.
- 2001b "Crisis Cults on Minoan Crete?", στο *Potnia*, 361-369.
- 2002 "'The King Must Die'. Some Observations on the Use of Minoan Court Compounds", στο *Monuments of Minos*, 1-14.
- Driessen J. & Macdonald C.F.,**
- 1997 *The Troubled Island. Minoan Crete Before and After the Santorini Eruption*, *Aegaeum* 17.
- Driessen J.M. & MacGillivray J.A.,**
- 1989 "The Neopalatial Period in East Crete", στο *Transition*, 99-111.
- Driessen J. & Schoep I.,**
- 1995 "The Architect and the Scribe. Political Implications of Architectural and Administrative Changes on MM II-LM IIIA Crete", στο *Politeia*, vol. II, 649-664.
- Evans A.J.,**
- 1902-03 "The Palace of Knossos", *BSA* 9, 1-153.
- Ferioli P. & Fiandra E.,**
- 1989 "The Importance of Clay Sealings in the Ancient Administration", *CMS Beiheft* 3, 41-53.
- 1990 "The Use of Clay Sealings in Administrative Functions from the Fifth to First Millennium B.C. in the Orient, Nubia, Egypt and the Aegean: Similarities and Differences", στο *ASSA*, 221-232.
- 1996 "The Continuance of More Ancient Bureaucratic - Administrative Criteria in the Age of Writing", στο P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore (eds), *Administration in Ancient Societies*, Proceedings of Session 218 of the 13th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Mexico City, 29 July -5 August 1993, (1996), 87-97.
- Fiandra E.,**
- 1968 "A che cosa servivano le cretulae di Festos", στο *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Α, Αθήνα, 383-397.
- 1995 "Phaistos between MM II and LM I", στο *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο, 329-340.
- Fissore G.G.,**
- 1996 "Introduction. An Observation and Some Perspectives Regarding Research on Ancient Administrative Systems", στο P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore (eds), *Administration in Ancient Societies*, Proceedings of Session 218 of the 13th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Mexico City, 29 July-5 August, 1993, (1996), 9-14.

Φλούδα Γ. (Flouda G).,

- 1999 *Η χρήση των πήλινων σφραγισμάτων του Επάνω Εγκλιανού Χώρας στο πλαίσιο της διαχείρισης του ανακτόρου, μεταπτυχιακή εργασία, (δακτυλογραφημένη), Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.*
- 2000 "Inscribed Pylian Nodules: Their Use in the Administration of the Storerooms of the Pylian Palace", *SMEA* 42/2, 213-245.

Foster A.L.,

- 2000 "Administrative Functions of Seals on Sealings at Phaistos: A Comparative View from Egypt", *CMS Beiheft* 6, 79-94.

Fotou V.,

- 1993 *New Light on Gournia. Unknown Documents of the Excavation at Gournia and Other Sites on the Isthmus of Ierapetra by Harriet Ann Boyd, Aegaeum* 9.
- 1997 "Éléments d'analyse architecturale et la question des fonctions de trois bâtiments – « villas»: la Royal Villa, le «Mégaron» de Nirou et le «Mégaron» de Sklavokambos", στο *Function Villa*, 33-50.

Gates Ch.,

- 1999 "Why Are There No Scenes of Warfare in Minoan Art?", στο *Polemos*, vol. II, 277-283.

German S.C.,

- 1999 "The Politics of Dancing: A Reconsideration of the Motif of Dancing in Bronze Age Greece", στο *Meletemata*, vol. I, 279-282.

Gill M.A.V.,

- 1965 "The Knossos Sealings: Provenance and Identification", *BSA* 60, 58-98.
- 1981 "The Human Element in Minoan and Mycenaean Glyptic Art", *CMS Beiheft* 1, 83-90.

Godart L., Kanta A., Tzigounaki A.,

- 2000 "Les scellés de Monastiraki", *CMS Beiheft* 6, 95-96.

Gombrich E.H.,

- 1982 *The Image and the Eye. Further Studies in the Psychology of Pictorial Representation*, Oxford, Phaidon Press.

Hägg R.,

- 1985 "Pictorial Programs in the Minoan Palaces and Villas ?", στο *L'iconographie minoenne*, 209-217.

Hallager E.,

- 1985 *The Master Impression: A Clay Sealing from the Greek-Swedish Excavations at Kastelli, Khania, SIMA* LXIX.

- 1987a "On the Track of Minoan Bureaucrats and their 'Clients'", στο *Ειλαπίνη, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ν. Πλάτωνα*, Αθήνα, 347-353.
- 1987b "The Knossos Roundels", *BSA* 82, 55-70.
- 1988 "The Roundel in the Minoan Administrative System", στο E.B. French & K.A. Wardle (eds), *Problems in Greek Prehistory*, Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986, Bristol (1988), 101-112.
- 1989 "The Use of Seals on the Minoan Roundel", *CMS Beiheft* 3, 55-78.
- 1990 "Roundels among Sealings in Minoan Administration: A Comprehensive Analysis of Function", στο *ASSA*, 121-147.
- 1995 "Identical Seals on Roundels and Other Documents", *CMS Beiheft* 5, 87-103.
- 1997 "Seals, Sealings and Administration", στο *Function Villa*, 215-216.
- 1999 "Nomenclature of Administrative Linear A Documents", στο S. Deger-Jalkotzy, St. Hiller, O. Panagl (eds), *Floerant Studia Mycenaea*, Akten des X Internationalen Mykenologischen Colloquiums im Salzburg, 1-5 Mai 1995, Band I, Wien (1999), 277-288.
- 2000a "New Evidence for Seal Use in the Pre- and Protopalatial Periods", *CMS Beiheft* 6, 97-105.
- 2000b "The Hanging Nodules and their Inscriptions", στο M. Perna (ed.), *Administrative Documents in the Aegean and their Near East Counterparts*, Proceedings of the International Colloquium, Naples, 29 February– 2 March 1996 (2000), 251-260.
- Hallager B.P. & E.,**
- 1995 "The Knossian Bull - Political Propaganda in Neo-Palatial Crete?", στο *Politeia*, vol. II, 547-556.
- 1999 "Nodules and LM III B Kydonian Pottery from the Little Palace at Knossos", στο *Meletemata*, vol. II, 309-317.
- Hallager E. & Tzedakis Y.,**
- 1993 "The Greek-Swedish Excavations at Kastelli, Khania. I. The 1989 Excavation", *AAA* 21 (1988) [1993], 15-29.
- Hallager E. & Vlasaki M.,**
- 1984 "Two New Roundels with Linear A from Khania", *Kadmos* 23, 1-10.
- Halstead P.,**
- 1981 "From Determinism to Uncertainty: Social Storage and the Rise of the Minoan Palace", στο A. Sheridan & G. Bailey (eds), *Economic Archaeology: Towards an Integration of Ecological and Social Approaches*, Oxford, BAR S96, 187-213.
- Halstead P., & O'Shea J.,**

- 1982 "A Friend in Need is a Friend Indeed: Social Storage and the Origins of Social Ranking", στο C. Renfrew & S. Shennan (eds), *Ranking, Resource and Exchange*, Cambridge, Cambridge University Press, 92-99.
- Hamilakis Y.,**
- 2002a "Too Many Chiefs?: Factional Competition in Neopalatial Crete", στο *Monuments of Minos*, 179-199.
- 2002b "What Future for the "Minoan" Past? Re-thinking Minoan Archaeology", στο *Labyrinth Revisited*, 2-28.
- Haskell H.W.,**
- 1983 "From Palace to Town Administration", στο *Minoan Society*, 121-128.
- Hawes H.B. et al.,**
- 1908 *Gournia, Vasiliki and Other Prehistoric Sites of the Isthmus of Hierapetra, Crete*, The American Exploration Society, Free Museum of Science & Art, Philadelphia.
- Hiller St.,**
- 1995 "Der SM II-Palaststil. Ausdruck Politischer Ideologie?", στο *Politeia*, vol. II, 561-573.
- 2001 "Potnia/Potnios Aigon. On the Religious Aspects of Goats in the Aegean Late Bronze Age", στο *Potnia*, 293-304.
- Hitchcock L.,**
- 2000 *Minoan Architecture: A Contextual Analysis*, Jonsered.
- Hitchcock L. & Koudounaris P.,**
- 2002 "Virtual Discourse: Arthur Evans and the Reconstructions of the Minoan Palace at Knossos", στο *Labyrinth Revisited*, 40-58.
- Hitchcock L. & Preziosi D.,**
- 1997 "The Knossos Unexplored Mansion and the 'Villa-Annex' Complex", στο *Function Villa*, 51-62.
- Hodder I.,**
- 1982 *The Present Past. An Introduction to Anthropology for Archaeologists*, London.
- 1987 "The Contextual Analysis of Symbolic Meanings", στο I. Hodder (ed.), *The Archaeology of Contextual Meanings*, Cambridge, 1-10.
- 2002 *Διαβάζοντας το Παρελθόν*, επιμ. Κ. Κωτσάκης, μεταφρ. Π. Μουτζουρίδης, Κ. Νικολέντζος, Μ. Τσούλη, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Hogarth D.G.,**
- 1902 "The Zakro Sealings", *JHS* XXII, 76-93.
- 1910-11 "Note on Two Zakro Sealings", *BSA* 17, 264-265.
- Hood S.,**
- 1978 *The Arts in Prehistoric Greece*, London.

- 1983 "The 'Country House' and Minoan Society", στο *Minoan Society*, 129-135.
- 1985 "The Primitive Aspects of Minoan Artistic Conventions", στο *L'iconographie minoenne*, 21-27.
- 1995 "The Minoan Palace as Residence of Gods and Men", στο *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Πέθυμνο 1995, 393- 408.
- 1997 "The Magic-Religious Background of the Minoan Villa", στο *Function Villa*, 105-116.
- Hooker J.T.,**
1977 *Mycenaean Greece*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Jalkotzy S.,**
1997 "Mycenaean Administration – A Comparative Perspective", στο *Function Villa*, 217.
- Jung H.,**
1989 "Methodisches zur Hermeneutik der minoischen und mykenischen Bilddenkmäler", *CMS Beiheft* 3, 91-109.
- Jung R.,**
1997 "Menschenopferdarstellungen? Zur Analyse minoischer und mykenischer Siegelbilder", *Prähistorische Zeitschrift*, Band 72, Heft 2, 133-194.
- Kanta A.,**
1999 "Monastiraki and Phaistos. Elements of Protopalatial History", στο *Meletemata*, vol. II, 387-393.
- Kanta A. & Tzigounaki A.,**
2000 "The Protopalatial Multiple Sealing System. New Evidence from Monastiraki", στο M. Perna (ed.), *Administrative Documents in the Aegean and their Near East Counterparts*, Proceedings of the International Colloquium, Naples, 29 February – 2 March, 1996 (2000), 193-211.
- Kemp W.,**
2003 "Narrative", στο R. Nelson & R. Shiff (eds), *Critical Terms for Art History*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 62-74.
- Kenna V. E.G.,**
1964 "Seals and Script III: Cretan Seal Use and the Dating of Linear Script B", *Kadmos* 3, 29-57.
1965 "The Chronology of the Sealings in the South-West Basement of the Palace at Knossos", *Kadmos* 4, 74-78.
1968a "The Chronology of Cretan Seals: Methods and Limitations, with Special Reference to the Dating of the Great Destruction of the Palace at Knossos", στο *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Α, Αθήνα, 189-195.

- 1968b "Should Differences Between Cretan and Helladic Seal Use Imply Differences in their Respective Use of Linear Script B ?", στο *Atti e Memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma, 27 Sept.-3 Ott. 1967, vol. XXV 3, 1219-1222.
- 1978 "Cretan Seals - Mitteilungen", *Kadmos* 17, 86-88.
- Killen J.T.,**
- 1992 "Observations on the Thebes Sealings", στο *MYKENAIKA*, 365-380.
- 1994 "Thebes Sealings, Knossos Tablets and Mycenaean State Banquets", *BICS* 39, 67-84.
- 1996a "Thebes Sealings and Knossos Tablets", στο Ern. de Miro, L. Godart, A. Sacconi (eds), *Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma-Napoli, 14-20 Ottobre 1991, vol. XCVIII, 1, (Roma 1996), 71-82.
- 1996b "Administering a Mycenaean Kingdom: Some Taxing Problems", *BICS* 41, 147-8.
- Knappett C.,**
- 1999a "The Segmentary State we're in - A New Approach to the Early States of Minoan Crete", *BICS* 43, 225-226.
- 1999b "Assessing a Polity in Protopalatial Crete: The Malia-Lasithi State", *AJA* 103, 615-639.
- 2002 "Mind the Gap: Between Pots and Politics in Minoan Studies", στο *Labyrinth Revisited*, 167-188.
- Knappett C. & Schoep I.,**
- 2000 "Continuity and Change in Minoan Palatial Power", *Antiquity* 74, 365-371.
- Koehl R.B.,**
- 1993 "Comments on the Nature of Minoan Kingship", *AJA* 97, 321.
- 1995 "The Nature of Minoan Kingship", στο *Ruler*, 23-36.
- 2001 "The 'Sacred Marriage' in Minoan Religion and Ritual", στο *Potnia*, 237-243.
- Kopaka K.,**
- 2001 "A Day in Potnia's Life. Aspects of Potnia and Reflected 'Mistress' Activities in the Aegean Bronze Age", στο *Potnia*, 15-27.
- Kopcke G.,**
- 1999 "Male Iconography on Some Late Minoan Signets", στο *Polemos*, vol. II, 341-346.
- Krattenmaker K.,**
- 1995a "Architecture in Glyptic Cult Scenes: the Minoan Example", *CMS Beiheft* 5, 117-133.
- 1995b "Palace, Peak and Sceptre: The Iconography of Legitimacy", στο *Ruler*, 49-59.
- Krzyszkowska O.,**

2001 "Book Review on *CMS*, Band II.6 – *CMS*, Band II. 7", *AJA* 105, 118-120.

Κωτσάκης Κ.,

1998 "Μινωική Τέχνη", στο *Παγκόσμια τέχνη*, σειρά *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 27, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 226-230.

1998-99 "Αντικείμενα και αφηγήσεις. Η ερμηνεία του υλικού πολιτισμού στη σύγχρονη αρχαιολογία", *Επτάκυκλος*, Σεπτέμβριος-Ιανουάριος, 11-22.

2001 "Από το έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας", στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η μουσειολογία στον 21^ο αιώνα: Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 21-24 Νοεμβρίου 1997, εκδ. Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη, [2001], 196-200.

2002 "Εισαγωγή του επιμελητή", στο I. Hodder, *Διαβάζοντας το Παρελθόν*, επιμ. Κ. Κωτσάκης, μεταφρ. Π. Μουτζουρίδης, Κ. Νικολέντζος, Μ. Τσούλη, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 15-24.

Laffineur R.,

1990 "The Iconography of Mycenaean Seals and the Status of their Owners", *Aegaeum* 6, 117-160.

1992 "Iconography as Evidence of Social and Political Status in Mycenaean Greece", στο *Εικόν*, 105-111.

2000 "The Iconography of Mycenaean Seals as Social Indicator: Further Reflections", *CMS Beiheft* 6, 165-179.

2001 "Seeing is Believing: Reflections on Divine Imagery in the Aegean Bronze Age", στο *Potnia*, 387-392.

La Rosa V.,

1992 "Αγία Triada", στο *Aerial Atlas*, 70-77.

2002 "Pour une révision préliminaire du Second Palais de Phaistos", στο *Monuments of Minos*, 71-97.

La Rosa V. & Militello P.,

1999 "Caccia, Guerra o Rituale? Alcune Considerazioni sulle Armi Minoiche da Festos e Haghia Triada.", στο *Polemos*, vol. I, 241-264.

Laurito R.,

2000 "The Distribution of Sealings and Seals in Antiquity", στο M. Perna (ed.), *Administrative Documents in the Aegean and their Near East Counterparts*, Proceedings of the International Colloquium, Naples, 29 February – 2 March, 1996 (2000), 367-429.

Levi D.,

1925-26a "Le cretule di Haghia Triada", *ASAtene* 8/9, 71-156.

1925-26b "Le cretule di Zakro", *ASAtene* 8/9, 157-201.

MacDonald C.F.,

2002 "The Neopalatial Palaces of Knossos", στο *Monuments of Minos*, 35-54.

MacGillivray J.A.,

2000 "Labyrinths and Bull-Leapers", *Archaeology* 53, 6, 53-55.

2002a *Μινώταυρος. Ο σερ Άρθουρ Έβανς και η Αρχαιολογία του Μινωικού Μύθου*, μετάφρ. Α. Κοσματόπουλος, Αθήνα, Εκδ. Ωκεανίδα.

2002b "Memories of a Minotaur", στο *Monuments of Minos*, 213-216.

MacGillivray J.A. & Driessen J.,

1990 "Minoan Settlement at Palaikastro", *BCH Suppl.* XIX, 395-412.

MacGillivray J.A. & Sackett L.H.,

1992 "Palaikastro", στο *Aerial Atlas*, 222-231.

MacGillivray J.A., Sackett L.H., Driessen J., Bridges R., Smyth D.,

1989 "Excavations at Palaikastro, 1988", *BSA* 84, 417-445.

MacGillivray J.A., Sackett L.H., Driessen J., Farnoux A., Smyth D.,

1991 "Excavations at Palaikastro, 1990", *BSA* 86, 121-147.

Magness-Gardiner B.,

1990 "The Function of Cylinder Seals in Syrian Palace Archives", στο *ASSA*, 66-82.

Marazzi M.,

2000 "Sigilli e tavolette di legno: Le fonti letterarie e le testimonianze sfragistiche nell' Anatolia Hittita", στο M. Perna (ed.), *Administrative Documents in the Aegean and their Near East Counterparts*, Proceedings of the International Colloquium, Naples, 29 February – 2 March, 1996 (2000), 79-98.

Marinatos N.,

1986 *Minoan Sacrificial Ritual: Cult Practice and Symbolism*, Stockholm, Paul Åstroms Forlag.

1989a "The Bull as an Adversary: Some Observations on Bull-Hunting and Bull-Leaping", *Αριάδνη, Αφιέρωμα στον Στυλιανό Αλεξίου*, τόμ. V, 23-32.

1989b "The Tree as a Focus of Ritual Action in Minoan Glyptic Art", *CMS Beiheft* 3, 127-144.

1990 "The Tree, the Stone and the Pithos: Glimpses into a Minoan Ritual", *Aegaeum* 6, 79-92.

1993 *Minoan Religion. Ritual, Image and Symbol*, Columbia, University of South Carolina Press.

1994 "The 'Export' Significance of Minoan Bull Hunting and Bull Leaping Scenes", στο M. Bietak (ed.), *Agypten und Levante IV*, Wien, 89-93.

1995 "Divine Kingship in Minoan Crete", στο *Ruler*, 37-48.

1999 "Bull Hides as Dadoes and Emblems of Prestige in Creto-Mycenaean Palaces", στο *Meletemata*, vol. II, 481-484.

Μαρινάτος Σπ.,

1939-41 "Το Μινωϊκόν Μέγαρον Σκλαβοκάμπου", *ΑΕ*, 69-96.

McEnroe J.,

1982 "A Typology of Minoan Neopalatial Houses", *AJA* 86, 4-17.

Μερούσης Ν.,

1990 "Αρχαιολογικές προσεγγίσεις της εικονογραφίας. Σκέψεις και παρατηρήσεις με βάση εικονογραφικά δεδομένα από τη Μινωική Κρήτη", *Τομή 301*, τ. 2, Δεκέμβριος, 64-70.

2000 *Οι εικονογραφικοί κύκλοι των ΥΜΙΙΙ λαρνάκων. Οι διαστάσεις της εικονογραφίας στα πλαίσια των ταφικών πρακτικών*, Θεσσαλονίκη.

Militello P.,

1992 "Aspetti del funzionamento del sistema amministrativo ad Haghia Triada", στο *ΜΥΚΕΝΑΪΚΑ*, 411-414.

2001 "Archeologia, iconografia e culti ad Haghia Triada in età TM I", στο *Potnia*, 159-168.

Morgan L.,

1985 "Idea, Idiom, and Iconography", στο *L'iconographie minoenne*, 5-19.

1989 "Ambiguity and Interpretation", *CMS Beiheft 3*, 145-161.

1998 "Power of the Beast : Human-Animal Symbolism in Egyptian and Aegean Art", στο M. Bietak (ed.), *Agypten und Levante IV*, Wien, 17-31.

Morris Chr.,

2001 "The Language of Gesture in Minoan Religion", στο *Potnia*, 245-251.

Μπόνιας Ζ.,

1979 "Μινωικές Επαύλεις", *ΑΔ* 34, 43-55.

Müller W.,

2000 "Book Review on E. Hallager, 'The Minoan Roundel', Aegeum 1996", *Gnomon* 72, Heft 8, 698-703.

υπό δημοσίευση

"How secure is a seal impression", στο *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2001 (υπό δημοσίευση).

Niemeier W-D.,

1983 "The Character of the Knossian Palace Society in the Second Half of the Fifteenth Century B.C.: Mycenaean or Minoan?", στο *Minoan Society*, 217-236.

1989 "Zur Ikonographie von Gottheiten und Adoranten in den Kultszenen auf minoischen und mykenischen Siegeln", *CMS Beiheft 3*, 163-186.

- 1994 "Knossos in the New Palace Period (MM III-LM IB)", στο *Knossos. A Labyrinth of History*, 71-88.
- 1997 "Cretan Glyptic Arts in LM I - III: Continuity and Changes", στο *La Crète mycénienne*, 297-311.
- Nikolaidou M.,**
- 1999 "A Symbolic Perspective on Protopalatial Ideologies and Administration: Formulaic Uses of Religious Imagery", στο *Meletemata*, vol. II, 555-560.
- 2002 "Palaces with Faces in Protopalatial Crete: Looking for the People in the First Minoan States", στο *Labyrinth Revisited*, 74-97.
- Nilsson M.P.,**
- 1950 *Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund ²1950.
- Nixon L.,**
- 1983 "Changing Views of Minoan Society", στο *Minoan Society*, 237-243.
- Ξενάκη-Σακελλαρίου Α.,**
- 1989 "Το Δαχτυλίδι-Σφραγίδα στην Κρητομυκηναϊκή Σφραγιδογλυφία", *Αριάδνη, Αφιέρωμα στον Στυλιανό Αλεξίου*, τόμ. V, 11-16.
- Olivier J.P.,**
- 1994 "The Inscribed Documents at Bronze Age Knossos", στο *Knossos. A Labyrinth of History*, 157-170.
- Owens G.,**
- 1992 "A Diachronic Study of the Administration and Scripts of Minoan Crete", στο *MYKENAÏKA*, 461-462.
- Palaima Th.G.,**
- 1986 "Sealings and Regional Administration in LM IB Crete", *AJA* 90, 206.
- 1987a "Preliminary Comparative Textual Evidence for Palatial Control of Economic Activity in Minoan and Mycenaean Crete", στο *Function Palaces*, 301-306.
- 1987b "Mycenaean Seals and Sealings in their Economic and Administrative Contexts", στο P. Ilievski & L. Crepajac (eds), *Tractata Mycenaea*, Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies, Ohrid, 15-20 September 1985 (Skopje 1987), 249-266.
- 1990a "Round-table Comments", στο *ASSA*, 242-247.
- 1990b "Origin, Development, Transition and Transformation: The Purposes and Techniques of Administration in Minoan and Mycenaean Society", στο *ASSA*, 83-104.
- 1994 "Seal-Users and Script-Users / Nodules and Tablets at LM IB Hagia Triada", στο *Archives before Writing*, 307-330.

- 2000 "The Paleography of Mycenaean Inscribed Sealings from Thebes and Pylos, their Place within the Mycenaean Administrative System and their Links with the Extra-Palatial Sphere", *CMS Beiheft* 6, 219-238.
- Palyvou Cl.,**
- 2002 "Central Courts: The Supremacy of the Void", στο *Monuments of Minos*, 167-177.
- Panagiotaki M.,**
- 1993 "The Temple Repositories of Knossos: New Information from the Unpublished Notes of Sir Arthur Evans", *BSA* 88, 49-91.
- 1995 "The Temple Repositories Sealings from the Palace of Knossos as Seen and Drawn by Sir Arthur Evans", στο *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο, τόμ. Α2, 709-728.
- 1999 *The Central Palace Sanctuary at Knossos*, *BSA Suppl.* 31.
- Papapostolou I.,**
- 1977 *Τα Σφραγίσματα των Χανίων. Συμβολή στη μελέτη της μινωικής σφραγιδογλωφίας*, Αθήνα.
- Pelon Ol.,**
- 1995 "Royauté et iconographie royale dans la Crète minoenne", στο *Politeia*, vol. II, 309-321.
- 2002 "Contribution du Palais de Malia à l'étude et à l'interprétation des "Palais" minoens", στο *Monuments of Minos*, 111-121.
- Perna M.,**
- 1994a "The Roundel in Linear A from Zakros Wc 2 (HM 84)", *Kadmos* 33, 29-37.
- 1994b "The Roundels of Haghia Triada", *Kadmos* 33, 93-141.
- 1995 "The Roundels of Phaistos", *Kadmos* 34, 103-122.
- Pilali-Papasteriou Agg. (Πιλάλη-Παπαστερίου Αγγ.),**
- 1985 *Die bronzenen Tierfiguren aus Kreta*, σειρά *Prähistorische Bronzefunde*, I 3, München.
- 1987a "Ανακτορικά Ιερά της Μινωικής Κρήτης", στο *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη, 665-680.
- 1987b "Ιερά και Αποθήκες στην Ανακτορική Κρήτη", στο *Ειλαπίνη, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ν. Πλάτωνα*, Ηράκλειο Κρήτης, 179-196.
- 1992 *Μινωικά Πήλινα Ανθρωπόμορφα Ειδώλια της Συλλογής Μεταζά*, Θεσσαλονίκη.
- 2004 "Κνωσός και Θεοκρατία", στο G.Cadogan, E.Hatzaki, A.Vasilakis (eds), *Knossos: Palace, City, State*. Proceedings of the Conference in Herakleion organized by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Herakleion, in November 2000, for the Centenary of Sir Arthur

Evans's Excavations at Knossos. British School at Athens Studies 12, London, The British School at Athens, 323-327.

Pini I.,

- 1981 "Spätbronzezeitliche ägäische Glassiegel", *JRGZM* 28, 48-81.
- 1983 "Neue Beobachtungen zu den tönernen Siegelabdrücken von Zakros", *AA*, 559-572.
- 1989 "Zur 'richtigen' Ansicht minoisch-mykenischer Siegel- und Ringdarstellungen", *CMS Beiheft* 3, 201-217.
- 1990a "The Hieroglyphic Deposit and the Temple Repositories at Knossos", στο *ASSA*, 33-60.
- 1990b "Some Considerations on the Use of Seals for Administrative Purposes in Mycenaean Greece", *SMEA* XXVIII, 107-116.
- 1992 "Towards a Standardization of Terminology. Problems of Description and Identification", στο *Εικόν*, 11-19.
- 1999 "Minoische 'Porträts'?", στο *Meletemata*, vol. III, 661-670.

υπό δημοσίευση

"Look-alikes and replicas", στο *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2001 (υπό δημοσίευση).

Pinsent J.,

- 1983 "Bull-Leaping", στο *Minoan Society*, 259-271.

Pittman H.,

- 1994 "Towards an Understanding of the Role of Glyptic Imagery in the Administrative Systems of Proto-Literate Greater Mesopotamia", στο *Archives before Writing*, 177-203.

Platon L.,

- 2002 "The Political and Cultural Influence of the Zakros Palace on Nearby Sites and in a Wider Context", στο *Monuments of Minos*, 145-156.

Πλάτων Ν. (Platon N.),

- 1968 "Η Τελική Καταστροφή των Μινωικών Ανακτόρων", στο *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Α, Αθήνα, 220-229.
- 1974 *Ζάκρος. Το νέο Μινωικόν Ανάκτορον*, Αθήνα.
- 1983 "The Minoan Palaces: Centres of Organisation of a Theocratic Social and Political System", στο *Minoan Society*, 273-276.
- 1985 "Chasses aux Taureaux et Tauromachies", στο *L'Iconographie minoenne*, 151.
- 1992 "Zakro", στο *Aerial Atlas*, 292-301.

Πλάτων Ν. & Brice W.C.,

- 1975 *Ενεπίγραφοι Πινακίδες και Πίθοι Γραμμικού Συστήματος Α εκ Ζάκρου*, Αθήνα.

Polinger Foster K.,

1997 "Visage and Likeness in Minoan Art", στο *Τέχνη*, vol. I, 127-140.

Pope M.,

1960 "The 'Cretulae' and the Linear A Accounting System", *BSA* 55, 200-210.

Popham M.R. & Gill M.A.V.,

1995 *The Latest Sealings from the Palace and Houses at Knossos*, BSA Studies I.

Poursat J-C.,

1985 "Iconographie minoenne: Continuités et ruptures", στο *L'iconographie minoenne*, 51-57.

Powell M.,

1990 "Round-table Comments", στο *ASSA*, 234-235.

Rehak P.,

1995a "The 'Genius' in Late Bronze Age Glyptic: the Later Evolution of an Aegean Cult Figure", *CMS Beiheft* 5, 215-231.

1995b "Enthroned Figures in Aegean Art and the Function of the Mycenaean Megaron", στο *Ruler*, 95-118.

1995c "Preface", στο *Ruler*, 7-8.

1997a "The Role of Religious Painting in the Function of the Minoan Villa: The Case of Ayia Triadha ", στο *Function Villa*, 163-175.

1997b "Aegean Art Before and After the LM IB Cretan Destructions", στο *Τέχνη*, vol. I, 51-66.

2000 "The Isopata Ring and the Question of Narrative in Neopalatial Glyptic", *CMS Beiheft* 6, 269-276.

Rehak P. & Younger J.G.,

1995 "A Minoan Roundel from Pyrgos, Southeastern Crete", *Kadmos* 34, 81-102.

1998 "Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final Palatial, and Postpalatial Crete", *AJA* 102, No 1, January, 91- 173.

2000 "Minoan and Mycenaean Administration in the Early Late Bronze Age: An Overview", στο M. Perna (ed.), *Administrative Documents in the Aegean and their Near East Counterparts*, Proceedings of the International Colloquium, Naples, 29 February – 2 March, 1996 (2000), 277-301.

2001 "Neopalatial, Final Palatial, and Postpalatial Crete. Addendum: 1998-1999", στο T. Cullen (ed.), *Aegean Prehistory. A Review*, *AJA Suppl.* 1, 466-473.

Reich J.,

1970 "The Date of the Hieroglyphic Deposit at Knossos", *AJA* 74, 406-408.

Reichel A.,

1909 "Die Stierspiele in der kretisch-mykenischen Kultur", *AM* XXXIV, 85-99.

Renfrew C.,

- 1986 "Introduction: Peer Polity Interaction and Socio-political Change", στο C. Renfrew & J. Cherry (eds), *Peer Polity Interaction and Socio-political Change*, Cambridge, 2-18.
- 1999 "The Loom of Language and the Versailles Effect", στο *Meletemata*, vol. III, 711-720.

Rethemiotakis G.,

- 2002 "Evidence on Social and Economic Changes at Galatas and Pediada in the New-Palace Period", στο *Monuments of Minos*, 55-69.

Rice M.,

- 1998 *The Power of the Bull*, London and New York, Routledge.

Σακελλαράκης Γ.,

- 1972 "Το θέμα τής φερούσης ζώνων γυναικός εις την Κρητομυκηναϊκήν σφραγιδογλυφίαν", *AE*, 245-258.

Σακελλαράκης Γ. & Σακελλαράκη Ε.,

- 1997 *Αρχάνες. Μία νέα ματιά στη Μινωική Κρήτη*, τόμ. I-II, Αθήνα.

Sbonias K.,

- 1995 *Frühkretische Siegel. Ansätze für eine Interpretation der sozial-politischen Entwicklung auf Kreta während der Frühbronzezeit. BAR International Series 620*, Oxford.

Schoep I.,

- 1994 "Ritual, Politics and Script on Minoan Crete", *Aegean Archaeology*, vol. 1, Art and Archaeology, Warsaw, 7-30.
- 1997 "Context and Chronology of Linear A Administrative Documents", *Aegean Archaeology*, vol. 2, Art and Archaeology, Warsaw, 29-65.
- 1998a "Towards an Interpretation of Different Levels of Administration in Late Minoan IB Crete", *Aegean Archaeology*, vol. 3, Art and Archaeology, Warsaw, 75-85.
- 1998b "Sealed Documents and Data Processing in Minoan administration: A Review Article", *Minos* 31-32, 1996-1997 [1998], 401-415.
- 1999a "The Origins of Writing and Administration on Crete", *OJA* 18 (3), 265-276.
- 1999b "Tablets and Territories? Reconstructing Late Minoan IB Political Geography through Undeciphered Documents", *AJA* 103, 201-221.
- 1999c "Tablets and Territories: Reconstructing Political Geography on the Basis of Undeciphered Documents?", *BICS* 43, 215-216.
- 2001a "Managing the Hinterland: The rural Concerns of Urban Administration ", στο *Urbanism*, 87-102.

- 2001b "Book Review on Massimo Perna (ed.), 'Administrative Documents in the Aegean and their Near Eastern Counterparts', Torino 2000", *AJA* 105, 543-544.
- 2002 "The State of the Minoan Palaces or the Minoan Palace-State?", στο *Monuments of Minos*, 15-33.
- Sekules V.,**
- 2001 *Medieval Art*, Oxford University Press.
- Shaw J.,**
- 2002 "The Minoan Palatial Establishment at Kommos. An Anatomy of its History, Function, and Interconnections", στο *Monuments of Minos*, 99-110.
- Shaw M.C.,**
- 1997 "Aegean Sponsors and Artists: Reflections of their Roles in the Patterns of Distribution of Themes and Representational Conventions in the Murals", στο *Τέχνη*, vol. II, 481-503.
- 1999 "A Bronze Age Enigma: The 'U-Shaped' Motif in Aegean Architectural Representations", στο *Meletemata*, vol. III, 769-779.
- Schlager N.,**
- 1989 "Minotauros in der ägäischen Glyptik?", *CMS Beiheft* 3, 225-239.
- Soles J.S.,**
- 1991 "The Gournia Palace", *AJA* 95, 17-78.
- 1995 "The Functions of a Cosmological Center: Knossos in Palatial Crete", στο *Politeia*, vol. II, 405-414.
- 2002 "A Central Court at Gournia?", στο *Monuments of Minos*, 123-132.
- Sourvinou-Inwood Chr.,**
- 1989 "Space in Late Minoan Religious Scenes in Glyptic – Some Remarks", *CMS Beiheft* 3, 241-257.
- Στεφανή Ε.,**
- 2000 *Η γυναικεία ενδυμασία στην ανακτορική Κρήτη: πρόταση ανάγνωσης ενός κώδικα επικοινωνίας*, διδακτορική διατριβή (δακτυλογραφημένη), Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- 2002 "Η γυναικεία ενδυμασία στην Ανακτορική Κρήτη", *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 82, Μάρτιος, 19-29.
- Strasser Th. F.,**
- 1997 "Horns of Consecration or Rooftop Granaries? Another Look at the Master Impression", στο *Τέχνη*, vol. I, 201-206.
- Tamble D.,**
- 1994 "Perspectives for the History of Archives before Writing", στο *Archives before Writing*, 407-10.
- Tamvaki Ang.,**

1985 "Minoan and Mycenaean Elements in the Iconography of the Pylos Sealings", στο *L'Iconographie minoenne*, 267-292.

1989 "The Human Figure in the Aegean Glyptic of the Late Bronze Age: Some Remarks", *CMS Beiheft* 3, 259-273.

Tegyey I.,

1987 "Scribes and Archives at Knossos and Pylos: A Comparison", στο P. Ilievski & L. Crepajac (eds), *Tractata Mycenaea*, Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies, Ohrid, 15-20 September 1985 (Skopje 1987), 357-366.

Thomas C.G.,

1992 "Aegean Bronze Age Iconography: Poetic Art?", στο *Εικόν*, 213-219.

Thomas C.G. & Wedde M.,

2001 "Desperately Seeking Potnia", στο *Potnia*, 3-14.

Thomas E.,

1989 "Zur stilistischen Beurteilung kretischer Siegel", *CMS Beiheft* 3, 275-287.

2000 "Stil als Bedeutungsträger in der minoischen Glyptik der Palastzeit", *CMS Beiheft* 6, 305-316.

Treuil R., Darcque P., Poursat J.-Cl., Touchais G.,

1996 *Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου*, μετάφρ. Ό. Πολυχρονοπούλου & Α. Φιλίππα-Touchais, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα.

Tsipopoulou M.,

1997 "Palace-Centered Polities in Eastern Crete: Neopalatial Petras and its Neighbors", στο W.E. Aufrecht, N.A. Mirau, S.W. Gauley (eds), *Urbanism in Antiquity. From Mesopotamia to Crete, Journal for the Study of the Old Testament*, Suppl. 244, Sheffield, 263-277.

1999a "From Local Centre to Palace: The Role of Fortification in the Economic Transformation of the Siteia Bay Area, East Crete", στο *Polemos*, vol. I, 179-189.

1999b "Before, During, After: The Architectural Phases of the Palatial Building at Petras, Siteia", στο *Meletemata*, vol. III, 847-855.

1999c "Petras, Siteia: From an Early Minoan II Settlement to a Palatial Centre", *BICS* 43, 220-221.

2002 "Petras, Siteia: The Palace, the Town, the Hinterland and the Protopalatial Background", στο *Monuments of Minos*, 133-144.

Tsipopoulou M. & Hallager E.,

1996 "Inscriptions with Hieroglyphs and Linear A from Petras, Siteia", *SMEA XXXVII*, 7-46.

Tsipopoulou M. & Papacostopoulou A.,

- 1997 "‘Villas’ and Villages in the Hinterland of Petras, Siteia", στο *Function Villa*, 203-214.
- Tumasonis D.,**
 1983 "Some aspects of Minoan Society: a View from Social Anthropology", στο *Minoan Society*, 303-310.
- Van de Moortel Al.,**
 2002 "Pottery as a Barometer of Economic Change: From the Protopalatial to the Neopalatial Society in Central Crete", στο *Labyrinth Revisited*, 189-211.
- Vandenabeele F.,**
 1985 "La chronologie des documents en Linéaire A", *BCH* 109, 3-20.
- Van Effenterre H.,**
 1983 "The Economic Pattern of a Minoan District: The Case of Mallia", στο *Minoan Society*, 61-68.
- Van Effenterre H. & M.,**
 1989 "Pour une statistique thématique des sceaux Créto-Mycénien", *CMS Beiheft* 3, 27-39.
 1992 "L’iconographie du temps dans la glyptique Créto-Mycénienne", στο *Εικόν*, 325-330.
- Vansteenhuyse Kl.,**
 2002 "Minoan Courts and Ritual Competition", στο *Monuments of Minos*, 235-248.
- Vasilakis A.,**
 1992 "Tylissos", στο *Aerial Atlas*, 273-274.
- Vlasaki M. & Hallager E.,**
 1995 "Evidence for Seal Use in Pre-Palatial Western Crete", *CMS Beiheft* 5, 251-270.
- Walberg G.,**
 1990 "The Finds in the Sealing Deposit at Phaistos and Minoan Administration", *Aegaeum* 6, 25-27.
- Ward A.,**
 1968 "The Cretan Bull Sports", *Antiquity* 42, 117-122.
- Warren P.,**
 1985 "The Fresco of the Garlands from Knossos", στο *L’iconographie minoenne*, 187-208.
 1999 "LM IA: Knossos, Thera, Gournia.", στο *Meletemata*, vol. III, 893-902.
 2002 "Political Structure in Neopalatial Crete", στο *Monuments of Minos*, 201-205.
- Watrous L.V.,**
 1984 "Ayia Triada: A New Perspective on the Minoan Villa", *AJA* 88, 123-134.

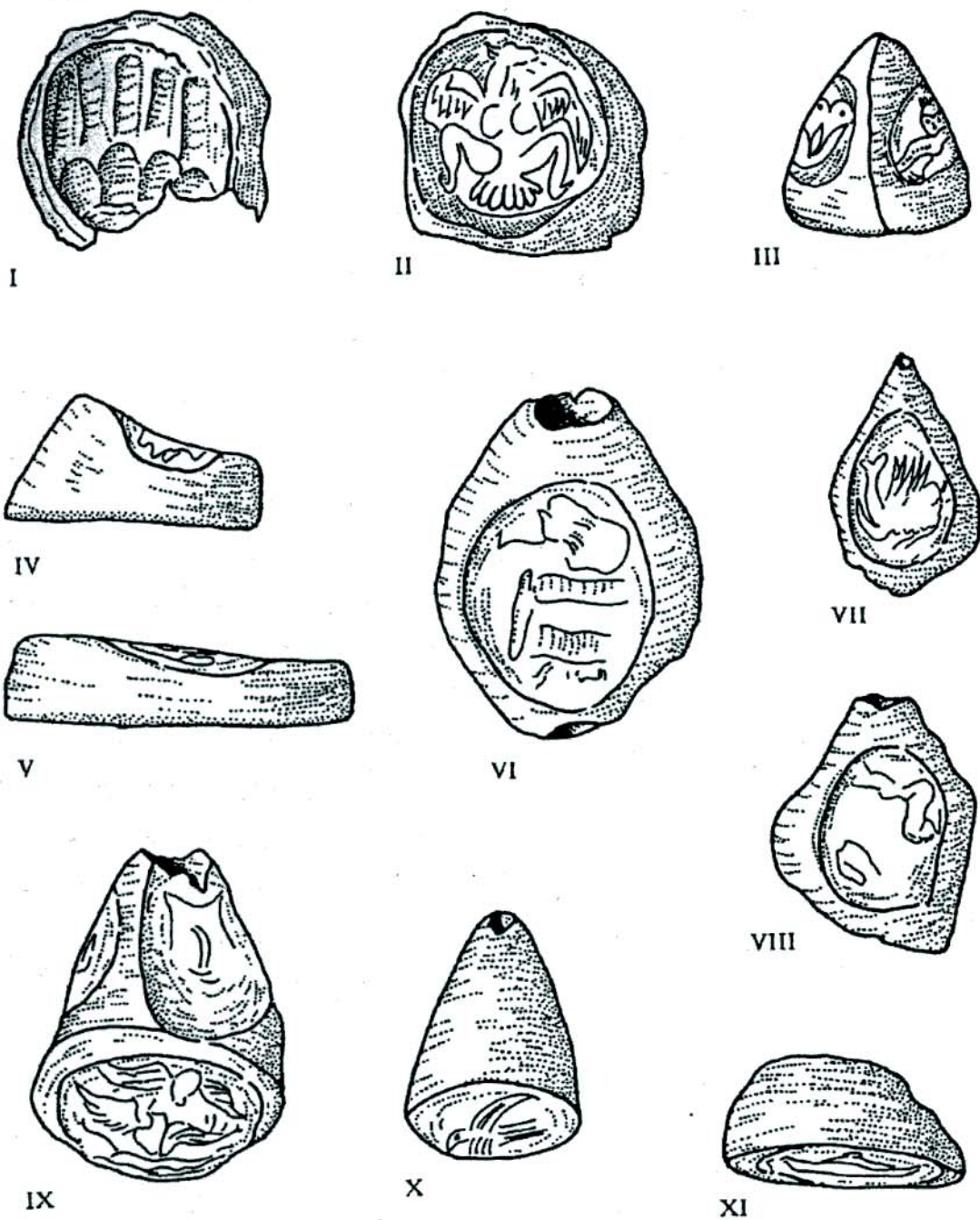
- 1994 "Review of Aegean Prehistory III: Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial Period", *AJA* 98, 695-753.
- Watrous L.V. & Blitzer H.,**
- 1999 "The Region of Gournia in the Neopalatial Period", στο *Meletemata*, vol. III, 905-909.
- Webster D.L.,**
- 1976 "On Theocracies", *American Anthropologist* 78 (4), 812-828.
- Wedde M.,**
- 1992 "Pictorial Architecture: For a Theory-Based Analysis of Imagery", στο *Εικόν*, 181-203.
- 1995a "Canonical, Variant, Marginal: A Framework for Analyzing Imagery", *CMS Beiheft* 5, 271-284.
- 1995b "On Hierarchical Thinking in Aegean Bronze Age Glyptic Imagery", στο *Politeia*, vol. II, 493-506.
- 1997 "The Intellectual Stowaway: On the Movement of Ideas within Exchange Systems – A Minoan Case Study", στο *Τέχνη*, vol. I, 67-76.
- 1999 "Talking Hands: A Study of Minoan and Mycenaean Ritual Gesture - Some Preliminary Notes", στο *Meletemata*, vol. III, 911-920.
- Weingarten J.,**
- 1983a "Two Inscribed Sealings from Zakro", *Kadmos* 22, 107-109.
- 1983b "The Use of the Zakro Sealings", *Kadmos* 22, 6-13.
- 1983c *The Zakro Master and his Place in Prehistory*, *SIMA*, Pocket-book 26.
- 1985 "Aspects of Tradition and Innovation in the Work of the Zakro Master", στο *L'iconographie minoenne*, 167-180.
- 1986a "Some Unusual Minoan Clay Nodules", *Kadmos* 25, 1-21.
- 1986b "The Sealing Structures of Minoan Crete: MM II Phaistos to the Destruction of the Palace of Knossos. Part I: The Evidence until the LM IB Destructions", *OJA* 5 (3), 279-298.
- 1987a "Seal-Use at LM IB Ayia Triada: A Minoan Elite in Action. I: Administrative Considerations", *Kadmos* 26, 1-38.
- 1987b "Some Unusual Minoan Clay Nodules: Addendum", *Kadmos* 26, 38-43.
- 1987c "A Roundel from Knossos(?) in the Ashmolean Museum", *BSA* 82, 331-334.
- 1988a "Seal-Use at LM IB Ayia Triada: A Minoan Elite in Action. II: Aesthetic Considerations", *Kadmos* 27, 89-114.
- 1988b "The Sealing Structures of Minoan Crete: MM II Phaistos to the Destruction of the Palace of Knossos. Part II: The Evidence from Knossos until the Destruction of the Palace", *OJA* 7 (1), 1-25.

- 1989a "Old and New Elements in the Seals and Sealings of the Temple Repository, Knossos", στο *Transition*, 39-52.
- 1989b "The Noduli, a Sealing and a Seal", στο MacGillivray J.A. *et al.* 1989, 438-444.
- 1989c "Formulaic Implications of Some Late Bronze Age Three-sided Prisms", *CMS Beiheft* 3, 299-313.
- 1990a "More Unusual Minoan Clay Nodules: Addendum II", *Kadmos* 29, 16-23.
- 1990b "Three Upheavals in Minoan Sealing Administration: Evidence for Radical Change", στο *ASSA*, 105-120.
- 1990c "The Metamorphosis of a Grain Stalk into a Goddess: Some Thoughts on how Glyptic Art Changed in the Early Neopalatial Period", *SMEA XCII / XXVIII*, 95-105.
- 1991 "Late Bronze Age Trade within Crete: the Evidence of Seals and Sealings", στο N.H. Gale (ed.), *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, Papers Presented at the Conference held at Rewley House, Oxford, in December 1989, *SIMA XC*, 303-324.
- 1992 "The Multiple Sealing System of Minoan Crete and its Possible Antecedents in Anatolia", *OJA* 11 (1), 25-37.
- 1994a "Sealings and Sealed Documents at Bronze Age Knossos", στο *Knossos. A Labyrinth of History*, 171-188.
- 1994b "Two Sealing Studies in the Middle Bronze Age. I: Karahöyük, II: Phaistos", στο *Archives before Writing*, 261-295.
- 1995 "Sealing Studies in the Middle Bronze Age, III: The Minoan Hieroglyphic Deposits at Mallia and Knossos", *CMS Beiheft* 5, 285-311.
- 1997 "The Sealing Bureaucracy of Mycenaean Knossos: The Identification of Some Officials and their Seals", στο *La Crète mycénienne*, 517-535.
- 1999 "War Scenes and Ruler Iconography in a Golden Age: Some Lessons on Missing Minoan Themes from the United Provinces (17th c. A.D.)", στο *Polemos*, vol. II, 347-357.
- 2000 "Lerna: Sealings in a Landscape", στο M. Perna (ed.), *Administrative Documents in the Aegean and their Near East Counterparts*, Proceedings of the International Colloquium, Naples, 29 February – 2 March 1996 (2000), 103-124.
- Whitelaw T.,**
- 2001 "From Sites to Communities: Defining the Human Dimensions of Minoan Urbanism", στο *Urbanism*, 15-37.
- Wiener M.H.,**
- 1987 "Trade and Rule in Palatial Crete", στο *Function Palaces*, 261-268.
- 1990 "Round-table Comments", στο *ASSA*, 236-239.

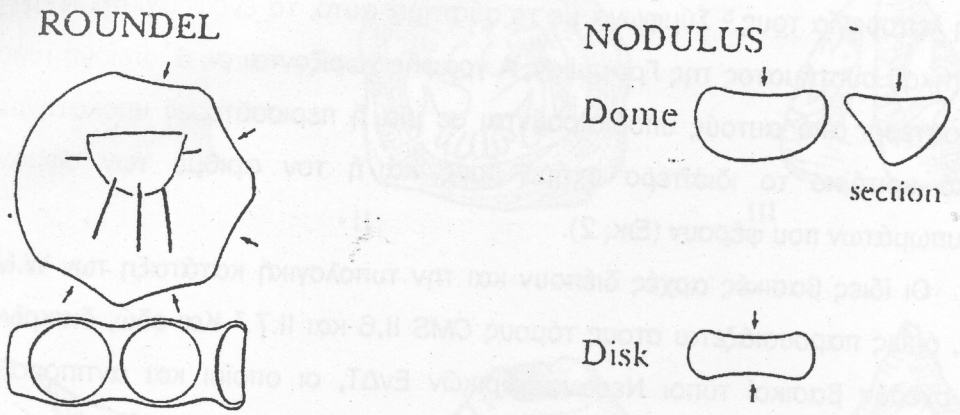
- 1999 "Present Arms/Oars/Ingots: Searching for Evidence of Military or Maritime Administration in LM IB", στο *Polemos*, vol. II, 411-423.
- Williams B.E.,**
- 1908 "Appendix B. Seal Stones from Gournia", στο Hawes H.B. *et al.*, 54α-β.
- Wingerath H.,**
- 1995 *Studien zur Darstellung des Menschen in der minoischen Kunst der älteren und jüngeren Palastzeit*, Marburg.
- Wohlfeil J. B.,**
- 1997 *Die Bildersprache minoischer und mykenischer Siegel*, BAR International Series 685.
- Xenaki-Sakellariou A.,**
- 1985 "Identité minoenne et identité mycénienne à travers les compositions figuratives", στο *L'iconographie minoenne*, 293-309.
- Younger J.G.,**
- 1976 "Bronze Age Representations of Aegean Bull-Leaping", *AJA* 80, 125-137.
- 1977 "Non-sphragistic Uses of Minoan-Mycenaean Sealstones and Rings", *Kadmos* 16, 141-159.
- 1979 "The Lapidary's Workshop at Knossos", *BSA* 74, 259-270.
- 1983a "A New Look at Aegean Bull-Leaping", *Muse* 17, 72-80.
- 1983b "Aegean Seals of the Late Bronze Age: Masters and Workshops. II, The First-Generation Minoan Masters", *Kadmos* 22, 109-136.
- 1984 "Aegean Seals of the Late Bronze Age: Masters and Workshops. III, The First-Generation Mycenaean Masters", *Kadmos* 23, 38-64.
- 1985 "Aegean Seals of the Late Bronze Age: Stylistic Groups. IV, Almond- and Dot-Eye Groups of the Fifteenth Century B.C.", *Kadmos* 24, 34-73.
- 1986 "Aegean Seals of the Late Bronze Age: Stylistic Groups. V, Minoan Groups Contemporary with LM III A 1", *Kadmos* 25, 119-140.
- 1987 "Aegean Seals of the Late Bronze Age: Stylistic Groups. VI, Fourteenth-Century Mainland and Later Fourteenth-Century Cretan Workshops", *Kadmos* 26, 44-73.
- 1988 *The Iconography of Late Minoan and Mycenaean Sealstones and Finger Rings*, Bristol.
- 1989 "Bronze Age Aegean Seals in their Middle Period (ca. 1725-1550 B.C.)", στο *Transition*, 53-64.
- 1990 "Round-table Comments", στο *ASSA*, 240-241.
- 1991 *A Bibliography for Aegean Glyptic in the Bronze Age*, CMS Beiheft 4, Berlin, Gebr. Mann Verlag.
- 1992 "Representations of Minoan-Mycenaean Jewelry", στο *Εικόν*, 257-294.

- 1995a "The Iconography of Rulership: A Conspectus", στο *Ruler*, 151-211.
- 1995b "Bronze Age Representations of Aegean Bull-Games, III.", στο *Politeia*, vol. II, 507-546.
- 1995c "Interactions Between Aegean Seals and Other Minoan-Mycenaean Art Forms", *CMS Beiheft* 5, 331-348.
- 1996a "Book Notes on Wingerath H. 1995", *AJA* 100, 810-811.
- 1996b "Seals and Sealing Practices: The Ancient Near East and Bronze Age Aegean", *AJA* 100, 161-165.
- 1998 "The Cretan Hieroglyphic Script: A Review Article", *Minos* 31-32, 1996-1997 [1998], 379-400.
- 1999 "Glass Seals and 'Look-Alike' Seals", στο *Meletemata*, vol. III, 953-957.
- 2000 "The Spectacle-Eyes Group: Continuity and Innovation for the First Mycenaean Administration at Knossos", *CMS Beiheft* 6, 347-360.
- Yule P.,**
- 1977 "Technical Observations on Early Neopalatial Seal-Impressions", *Kadmos* 16, 56-69.
- 1978 "On the Date of the 'Hieroglyphic Deposit' at Knossos", *Kadmos* 17, 1-7.
- 1980 *Early Cretan Seals: A Study of Chronology*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 4, Mainz.

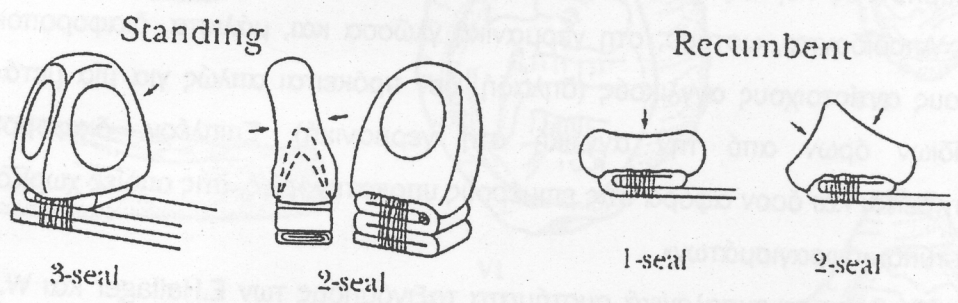

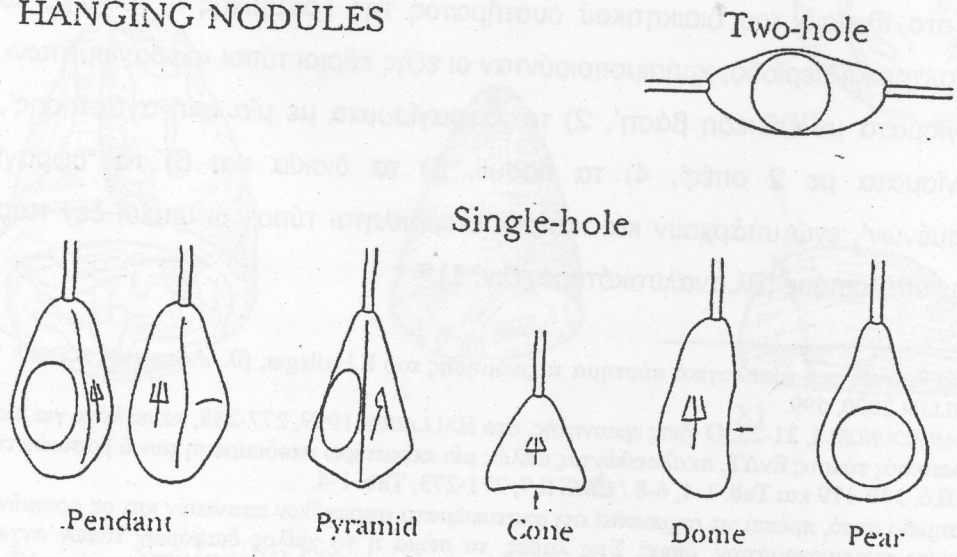
Εικ. 1 Σχήματα YM IB σφραγισμάτων, σύμφωνα με το τυπολογικό σύστημα ταξινόμησης της J. Weingarten: *Flat-based sealings* (Classes I-V) και *Hanging nodules* (Classes VI - XI) [WEINGARTEN 1991, 316 Fig. 1]

FLAT-BASED NODULES

HANGING NODULES

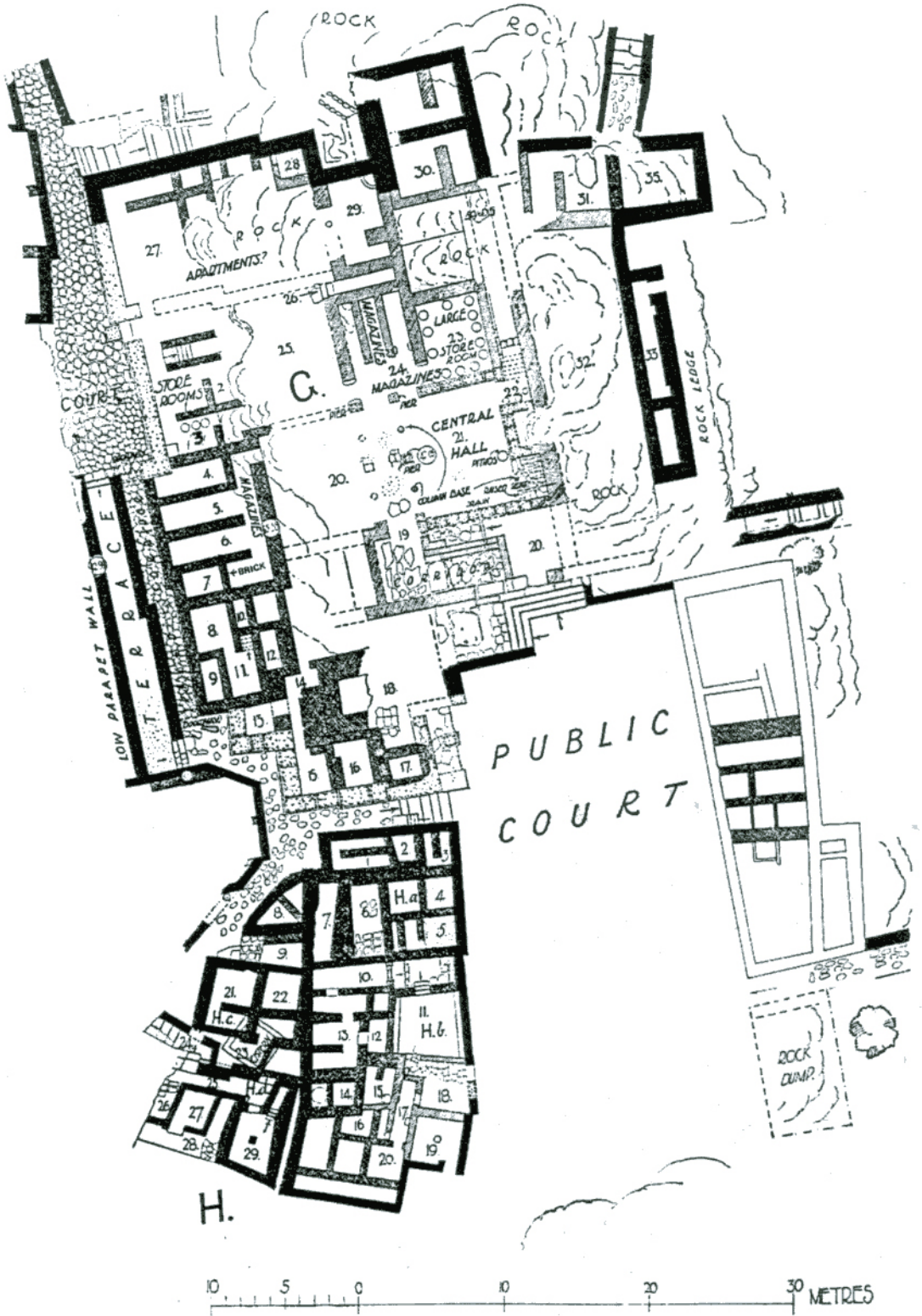
Εικ. 2 Οι κύριοι τύποι των μινωικών ΕνΔΤ και οι υποκατηγορίες τους, σύμφωνα με το τυπολογικό σύστημα ταξινόμησης του E.Hallager (*MINOAN ROUNDEL* I, 23 Fig. 2)

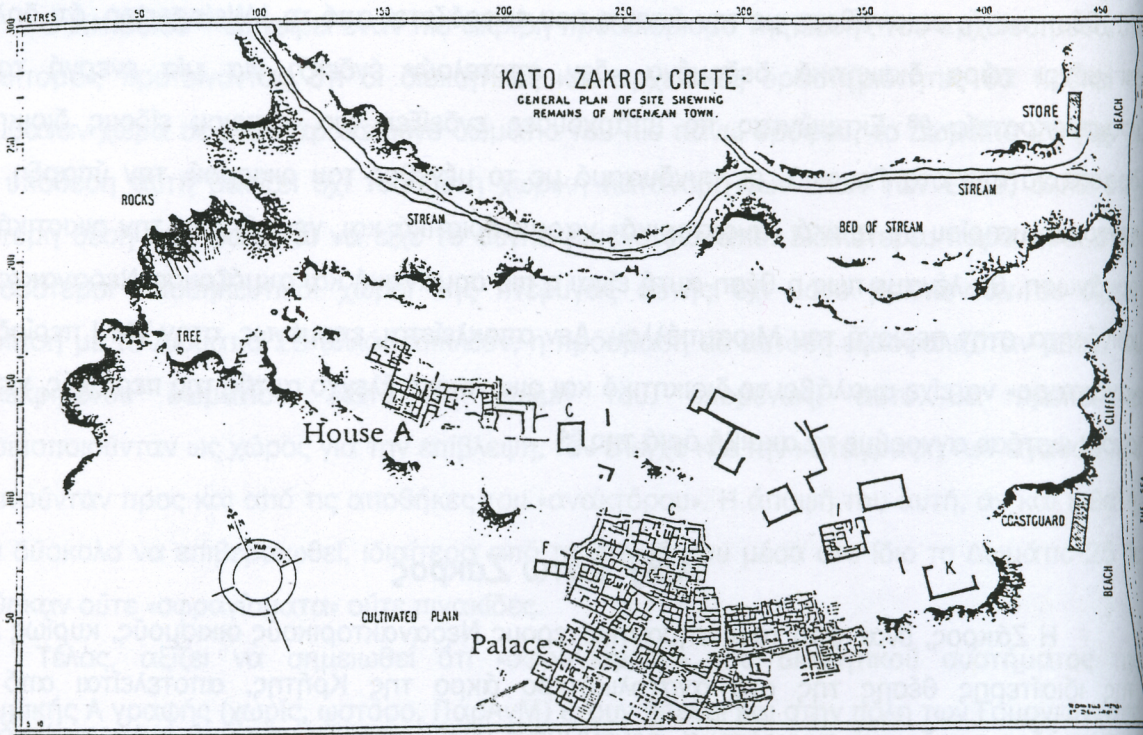
Σχ. 1 Χώροι Εύρεσης των Σφραγισμάτων στην «Επαυλη» της Αγ. Τριάδας (από CMS Π.6, 4 Abb. 1)

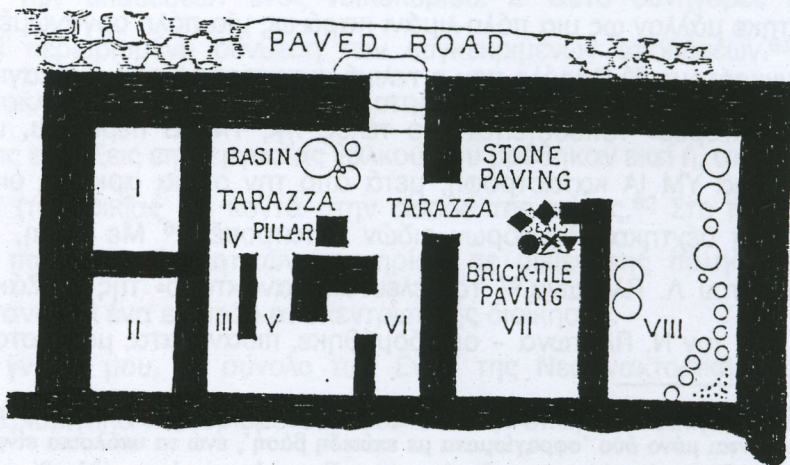
Σχ. 2 Χώροι Εύρεσης των Σφραγισμάτων στον Οικισμό των Γουρνιών (από CMS II.6, 172 Abb. 1)

Σχ. 3 Κάτοψη του «ανακτόρου» των Γουρνιών, με προσθήκες κατά μήκος της Αυλής (από SOLES 2002, ΠΙ. XXXIV)

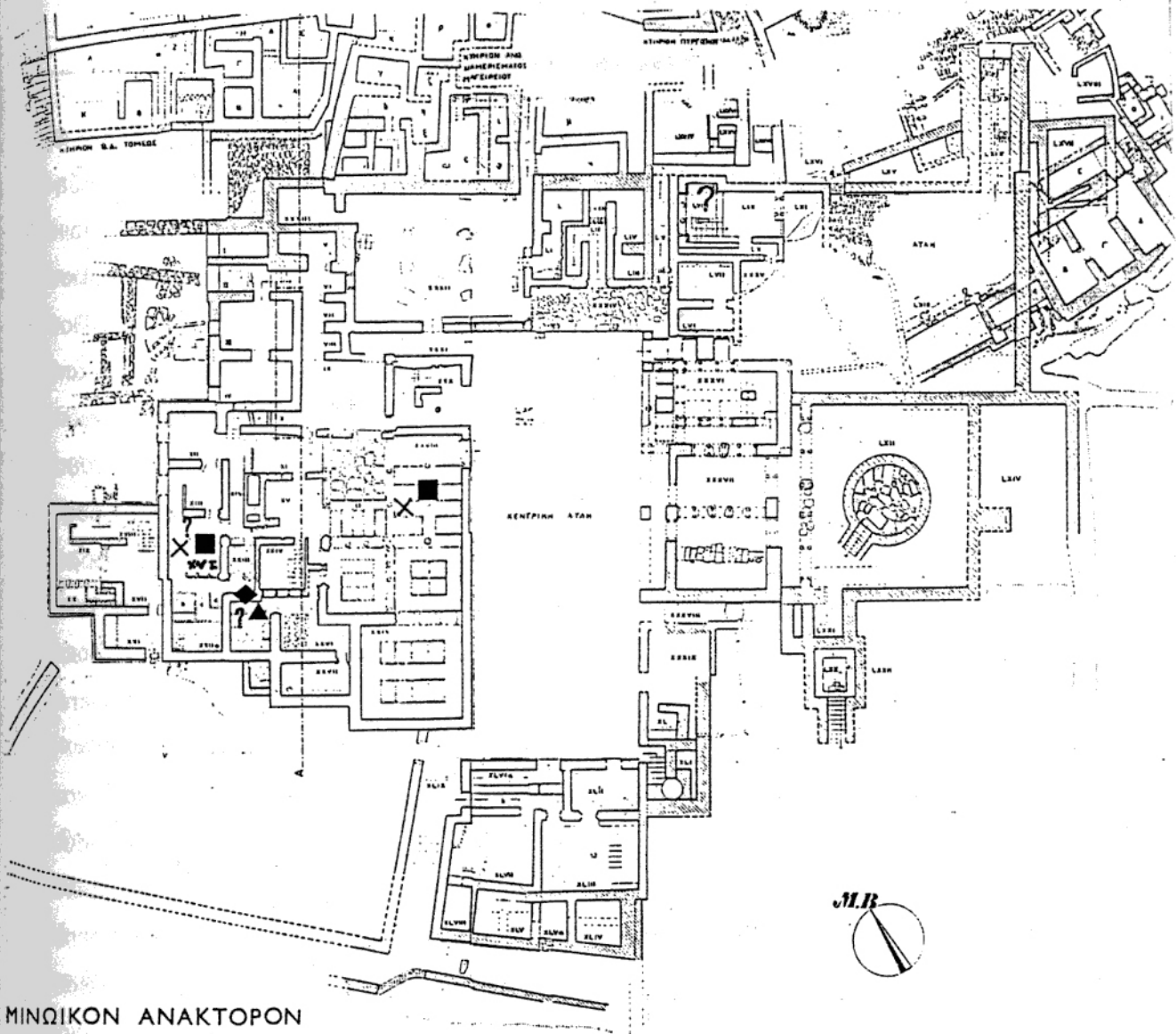

Σχ. 4 Ο αρχαιολογικός χώρος της Κάτω Ζάκρου (από *MINOAN ROUNDEL I*, 73 Fig. 29)

▼●×◆ : Διάφοροι τύποι ΕνΔΤ ■ : πήλινες πινακίδες

Σχ. 6 Χώρος εύρεσης των σφραγισμάτων στην Οικία Α της Κάτω Ζάκρου (από *MINOAN ROUNDEL I*, 74 Fig. 30)

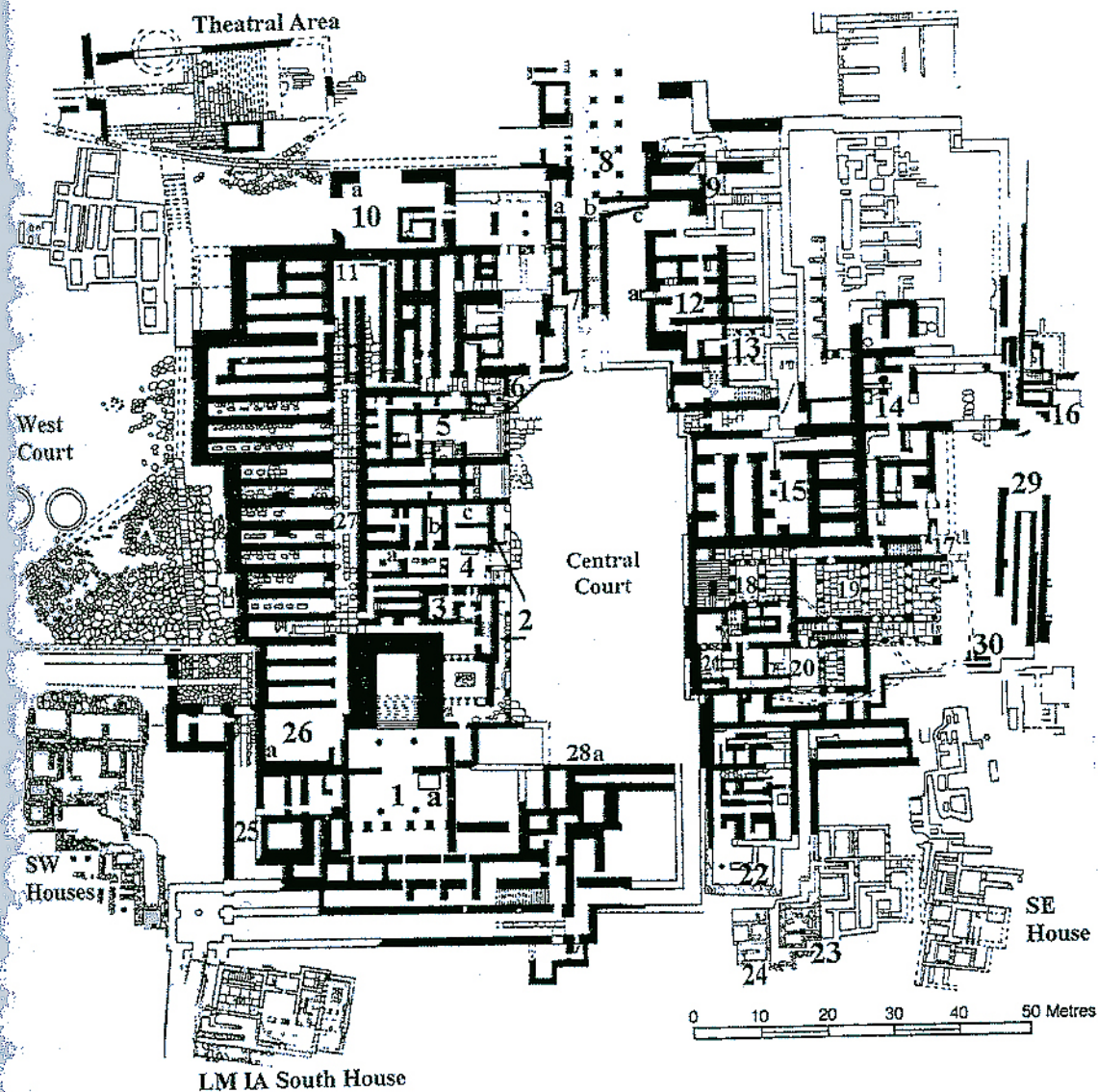

ΜΙΝΩΙΚΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ
ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΥ

1973 αρχιτέκτων Κ. ΣΥΛΛΑ

▲ X ◆ : Διάφοροι τύποι ΕνΔΤ ■ : πήλινες πινακίδες

Σχ. 5 Χώροι εύρεσης των σφραγισμάτων στο «Ανάκτορο» της Κάτω Ζάκρου (από *MINOAN ROUND EL I, 75 Fig. 31*)

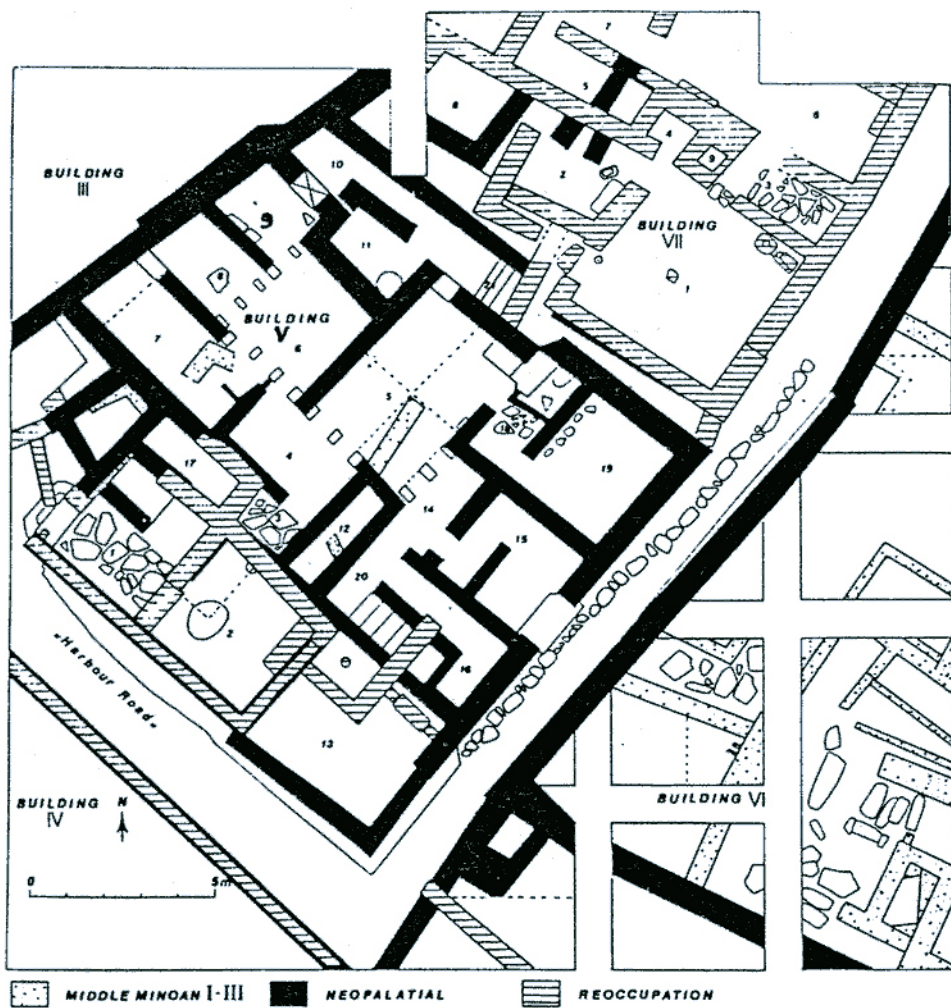

LM IA South House

1. MM IIIB South Propylaeum; a: Cist	15. Room of the Drainheads/Olive Press
2. W border of Central Court, MM IIIB	16. E Bastion
3. Room of Stone Vases	17. E-W Stairs
4. Central Palace Sanctuary	18. Hall of the Colonnades
a: E and W Pillar Crypts; b: Vat Room	19. Hall of the Double Axes
c: Temple Repositories	20. Queen's Megaron
5. Throne Room	21. Room of the Plaster Couch with ?LM IA W.C.
6. Tank and Drain blocked in MM IIIB	22. SE Palace Angle
7. North Entrance Passage; a: Bastions A, B and C;	23. House of the Fallen Blocks - MM IIIA
b: Terraces A-A, B-B and C-C; c: 'Earthquaked' Wall	24. House of the Sacrificed Oxen - MM IIIA
8. North Pillar Hall	25. Corridor of the Procession
9. NE Entrance	26. "Early Magazine A"; a: D.VII.21
10. NW Lustral Area; a: MM IIIB Cist	27. Magazines 1-18
11. MM IIIB Cist inside N wall of typical IIIB masonry	28. Central Court; a: Wall A, S border of MM IIIB Court
12. NE Pottery Stores; a: Vapheio Cups on upper terrace	29. Terrace Walls of E Slope
13. NE Hall	30. Drain of Domestic Quarter
14. Court of the Stone Spout	

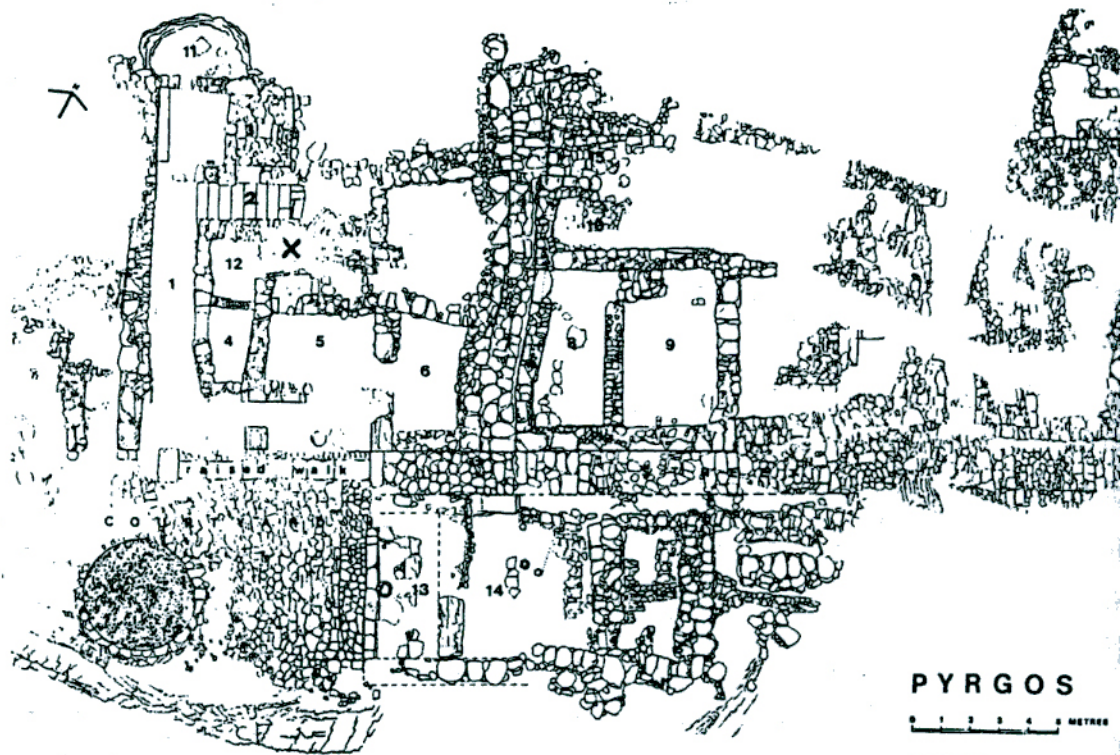

Σχ. 8 Ο οικισμός του Παλαικάστρου (από *MINOAN ROUND* I, 63 Fig. 22)

Σχ. 9

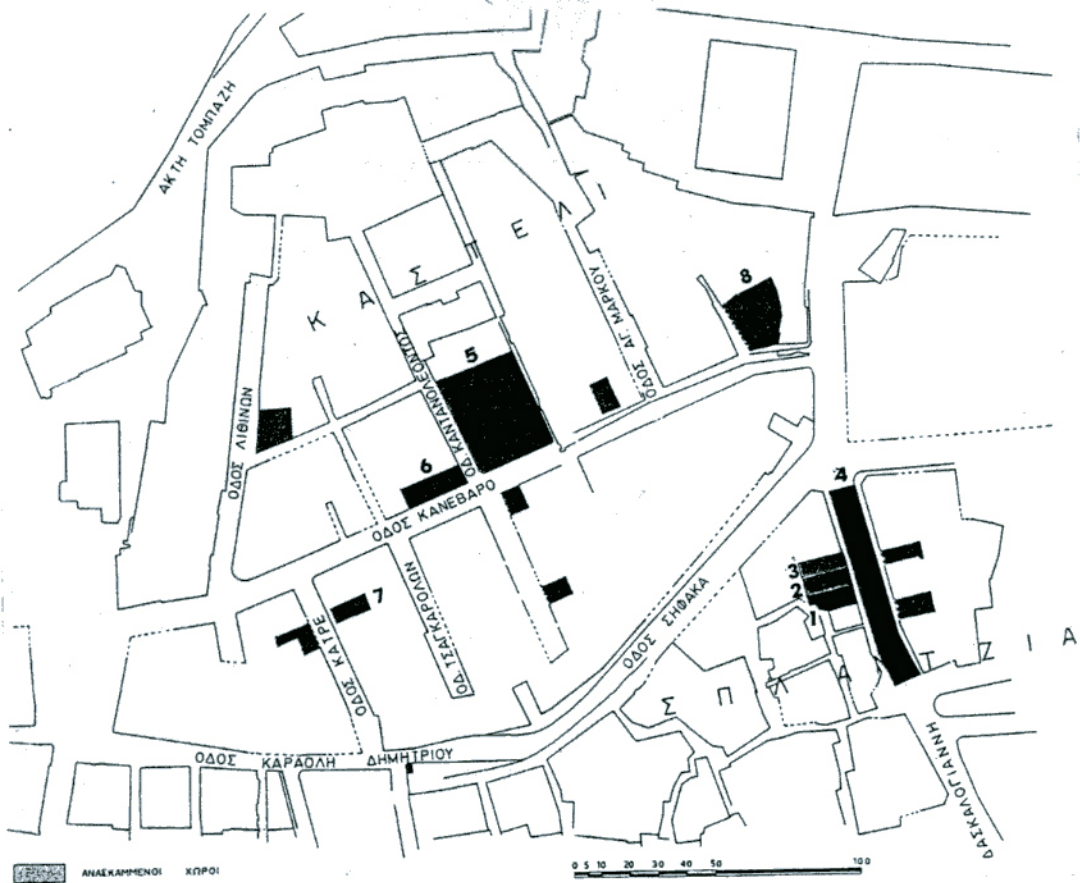
Κάτοψη του «Κτιρίου 5» στο Παλαίκαστρο (από MACGILLIVRAY ET AL. 1991, 124 Fig. 2)

✕: Το σημείο εύρεσης του δισκίου

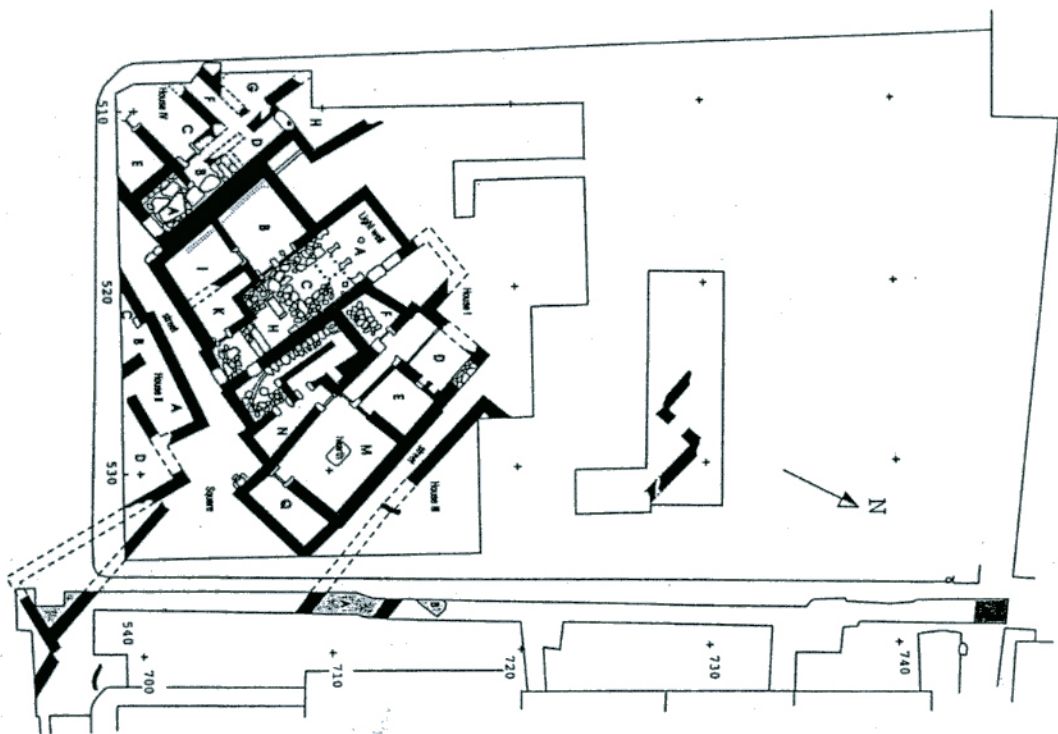
Σχ. 10

Κάτοψη της «Αγροικίας» στον Πύργο-Μύρτου (από REHAK & YOUNGER 1995, 82 Fig. 1)

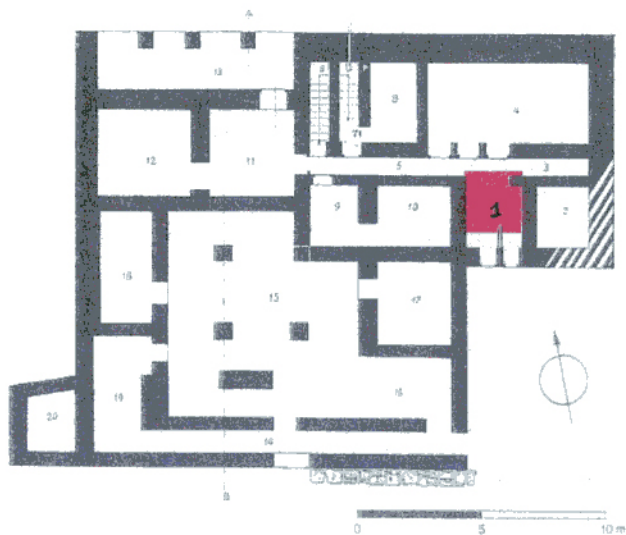
Σχ. 12

Οι ανασκαφές στο λόφο Καστέλλι και στην περιοχή της Σπλάντζια (από ANDREADAKI-VLASAKI 2002, Pl. La)

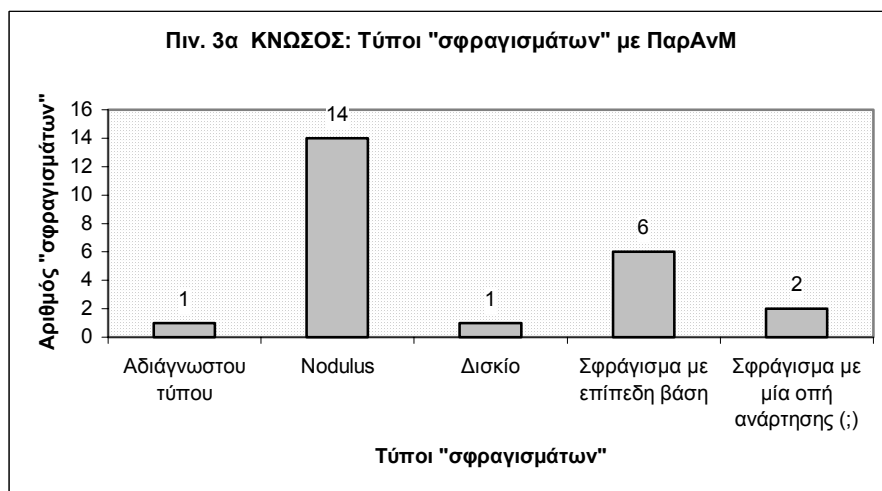
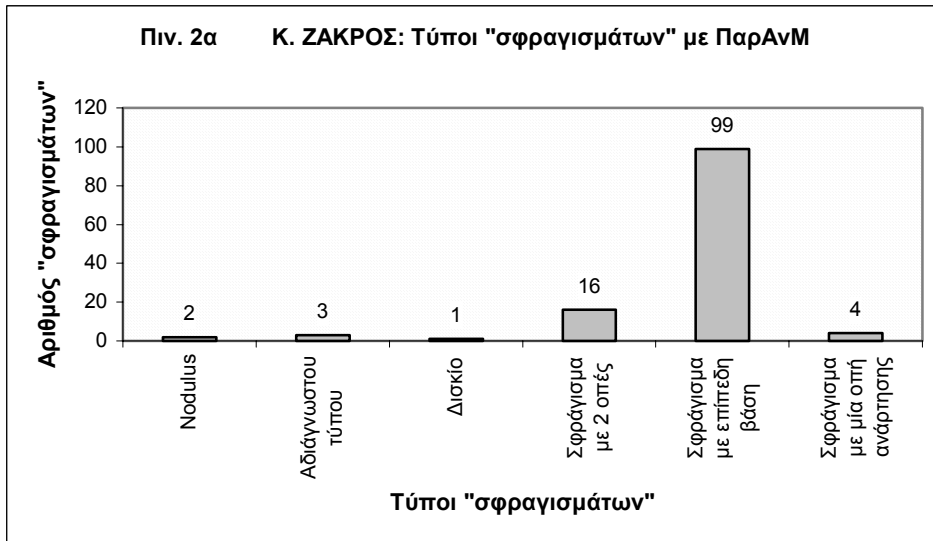
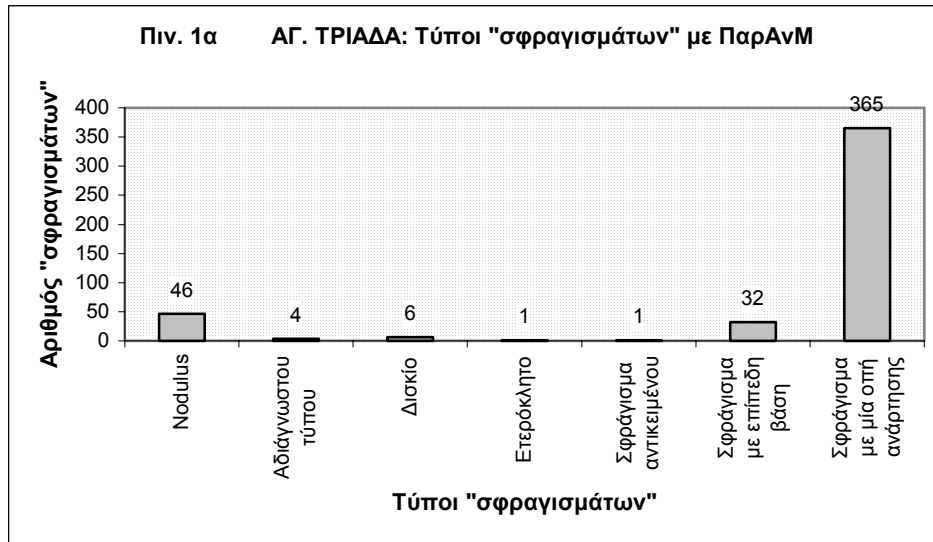
Σχ. 13

Πλατεία Αγ. Αικατερίνης. Ελληνο-Σουηδικές ανασκαφές. ΥΜ ΙΒ φάση (από ANDREADAKI-VLASAKI 2002, Pl. LI b)

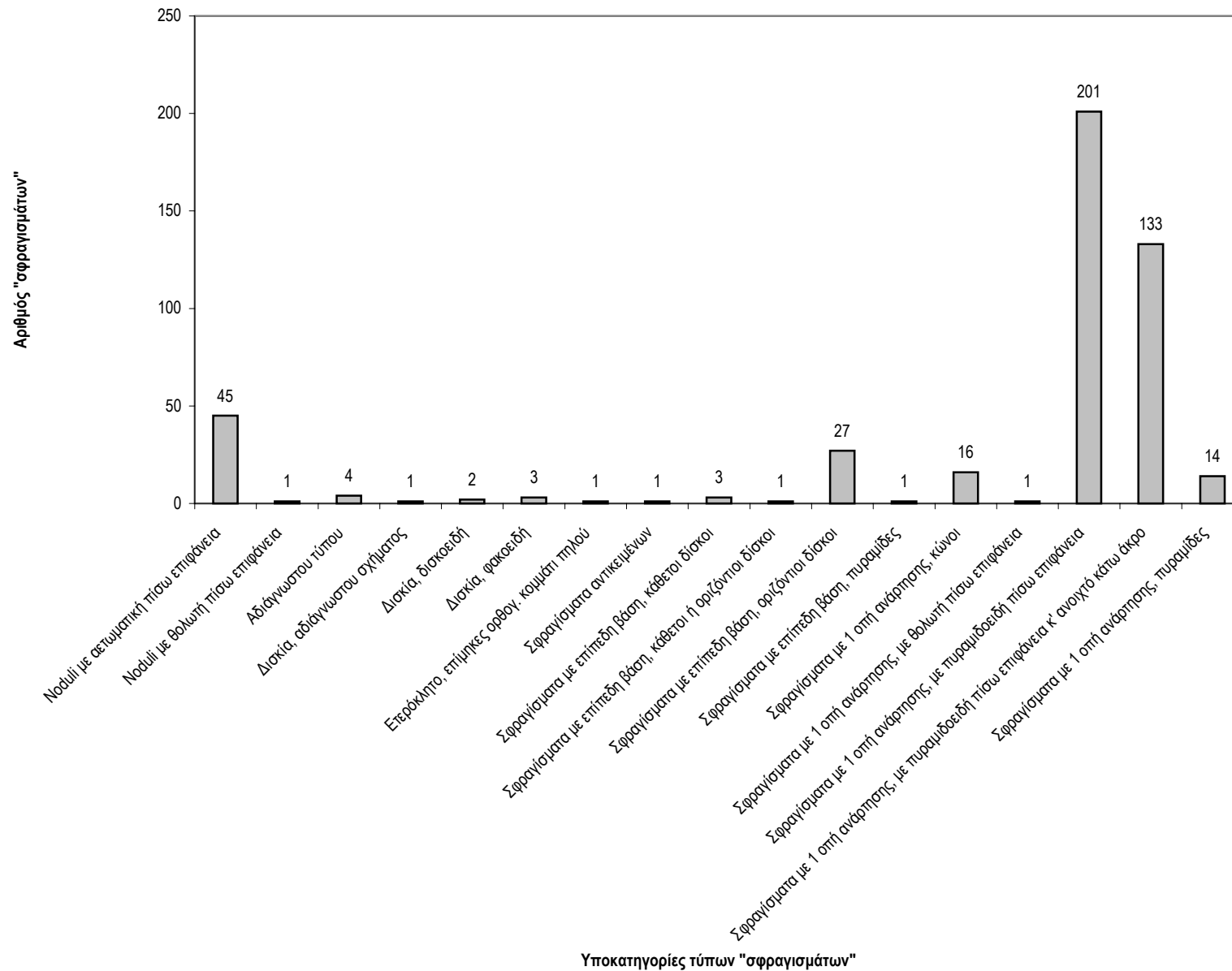

Σχ. 11

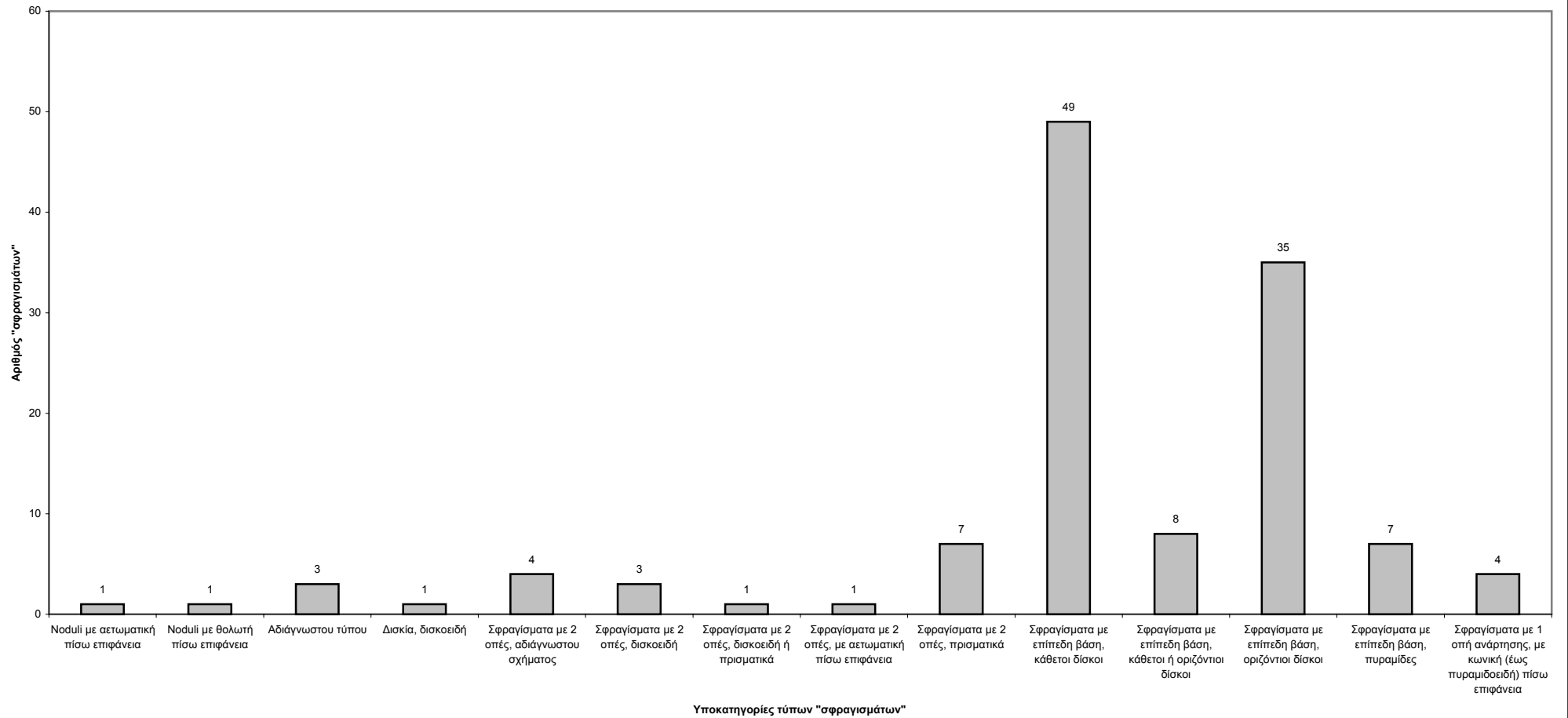
Χώρος Εύρεσης των Σφραγισμάτων στο «Μέγαρο» του Σκλαβόκαμπου
(από CMS II.6, 301 Abb. 1)

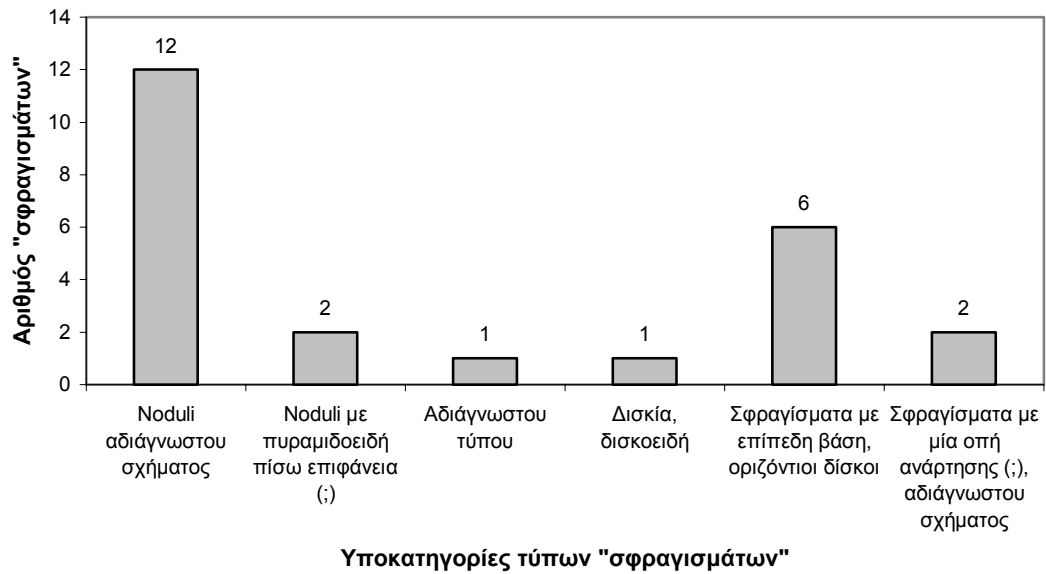
Πιν. 1β ΑΓ. ΤΡΙΑΔΑ: Τύποι και Υποκατηγορίες "σφραγισμάτων" με ΠαρΑνΜ

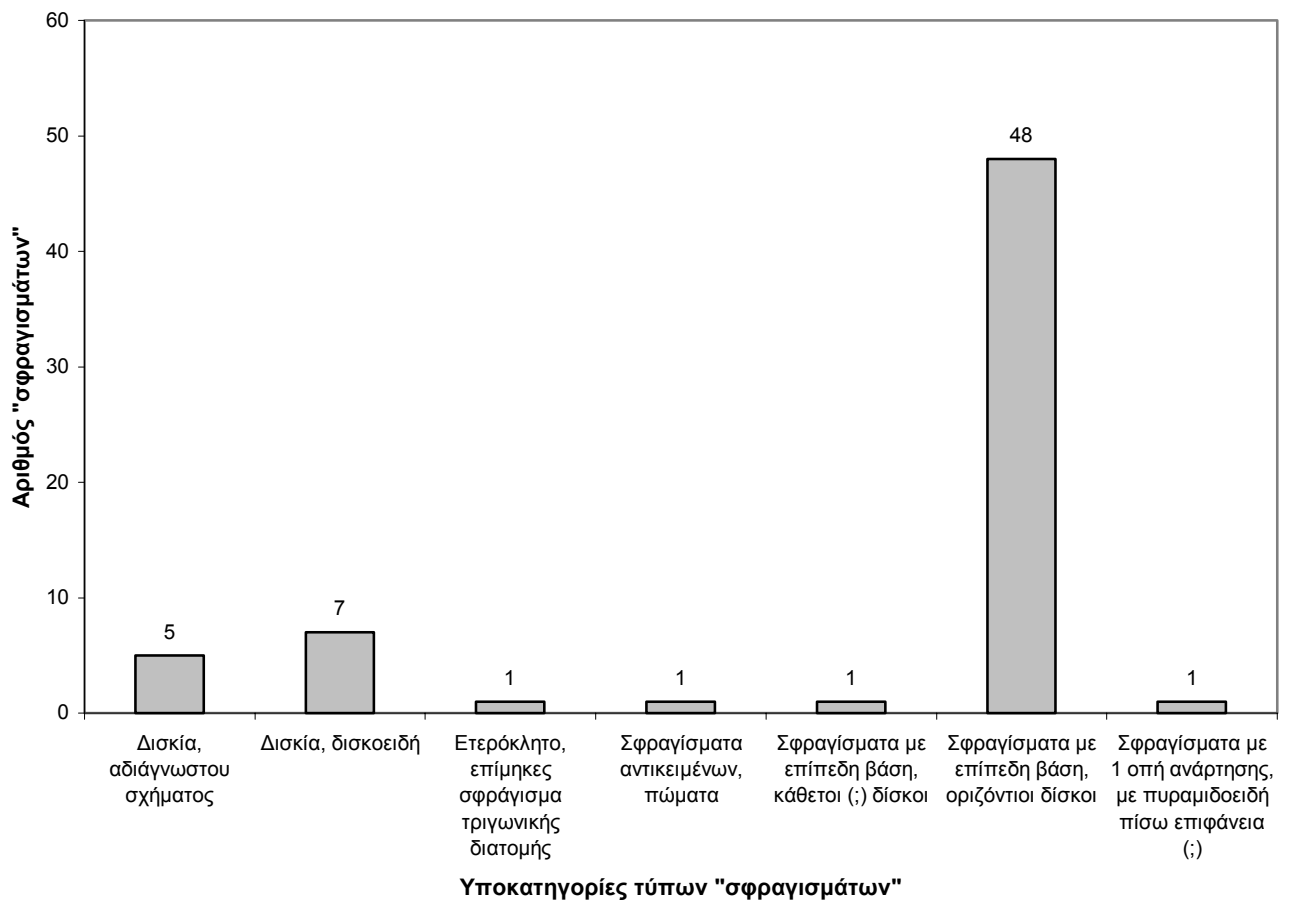
Πιν. 2β Κ. ΖΑΚΡΟΣ: Τύποι και Υποκατηγορίες "σφραγισμάτων" με ΠαρΑνΜ

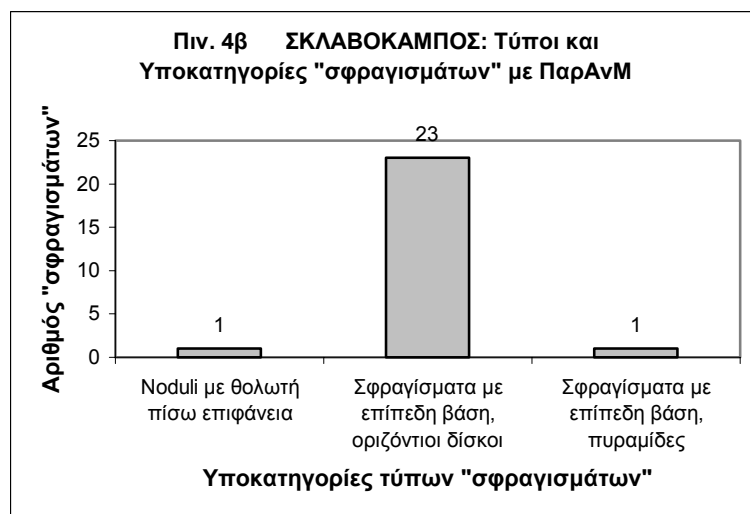
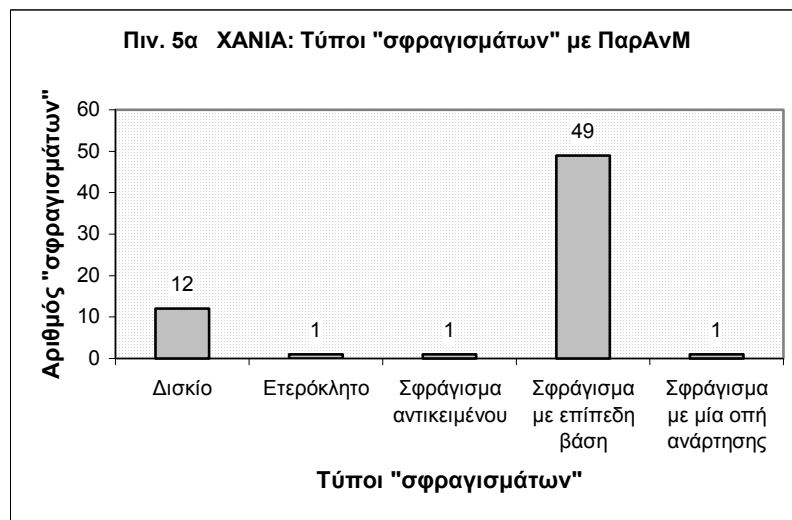
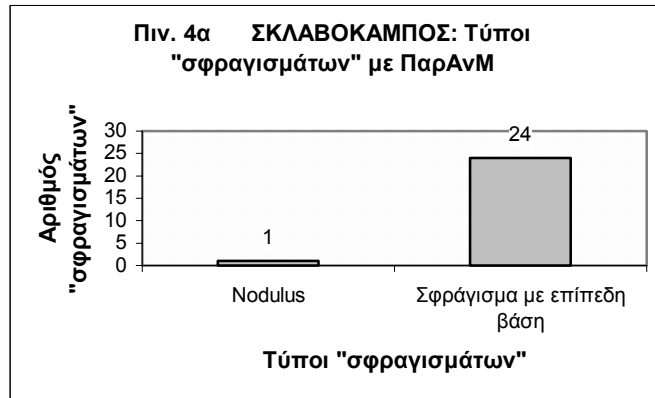

Πιν. 3β ΚΝΩΣΟΣ: Τύποι και Υποκατηγορίες "σφραγισμάτων" με ΠαρΑνΜ

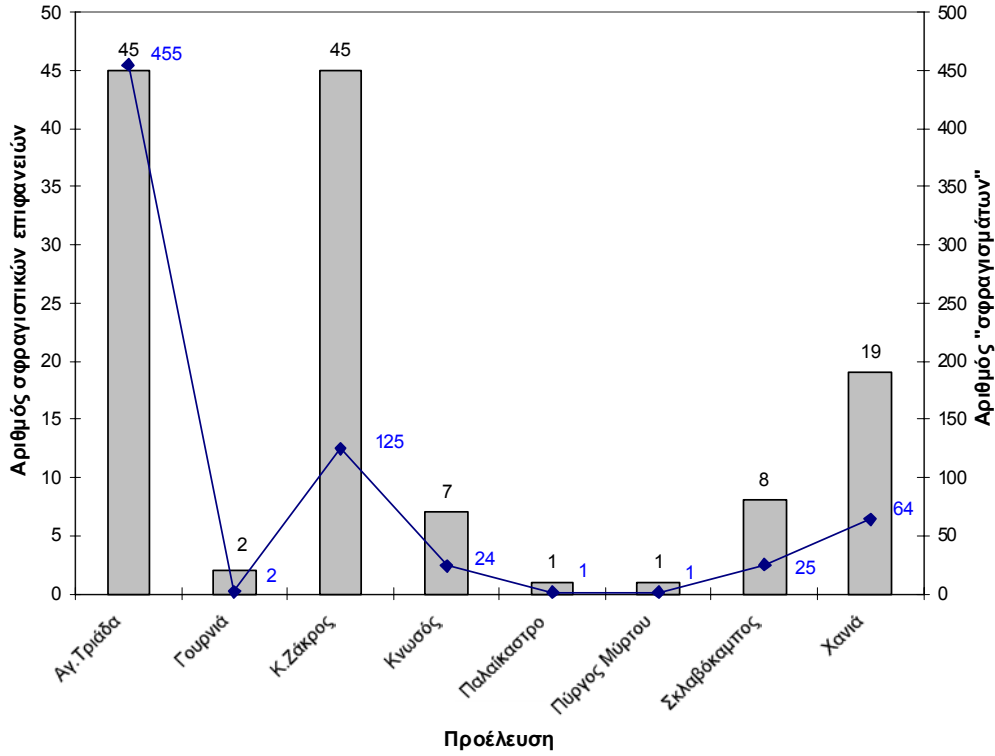

Πιν. 5β ΧΑΝΙΑ: Τύποι και Υποκατηγορίες "σφραγισμάτων" με ΠαρΑνΜ

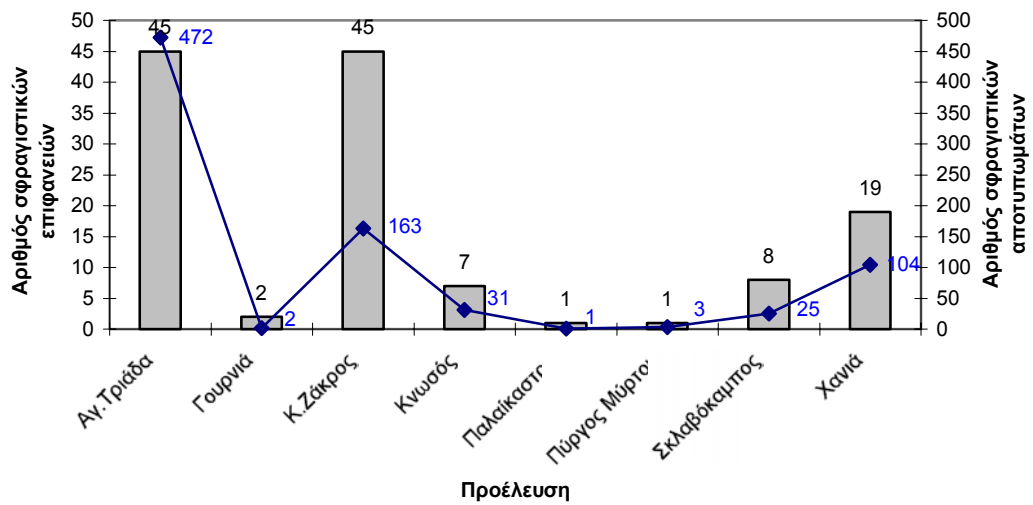

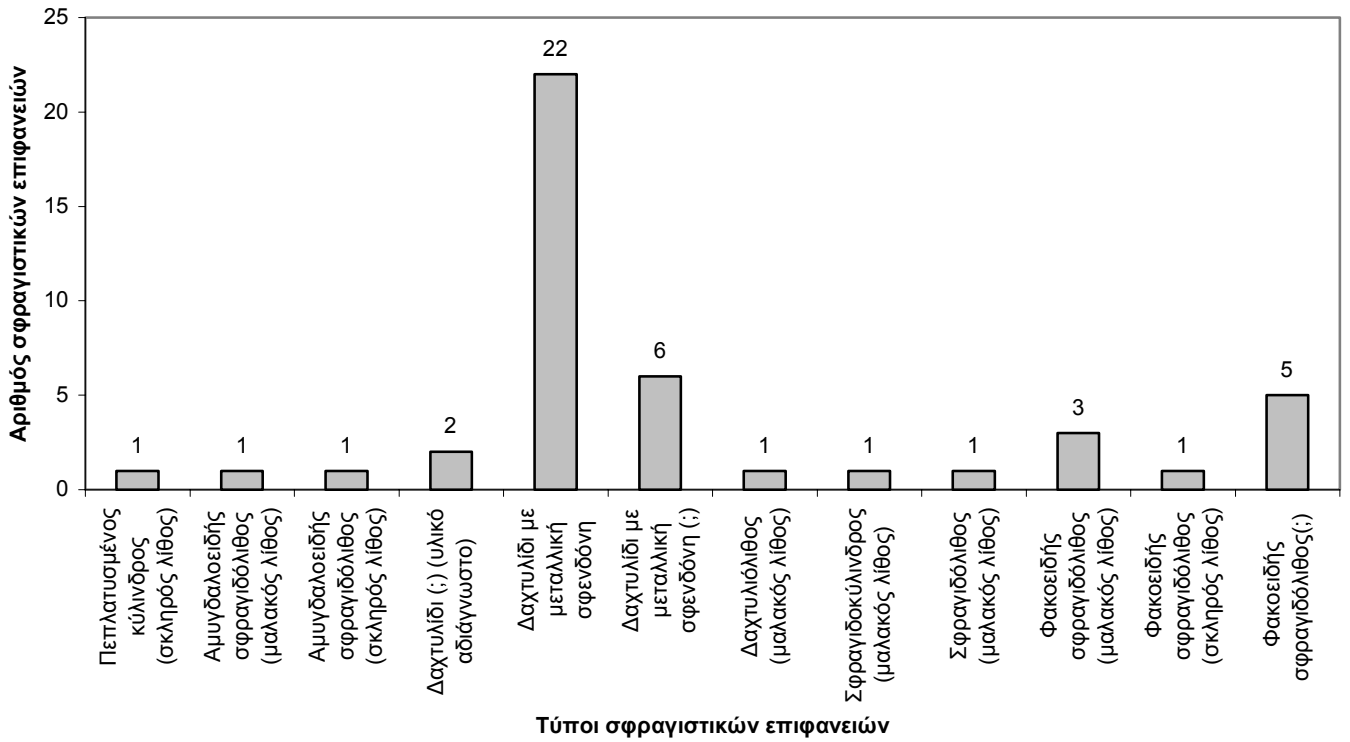
Πιν. 1 Αριθμός Σφραγιστικών Επιφανειών και "Σφραγισμάτων" με ΠαρΑνΜ: Γεωγραφική Κατανομή

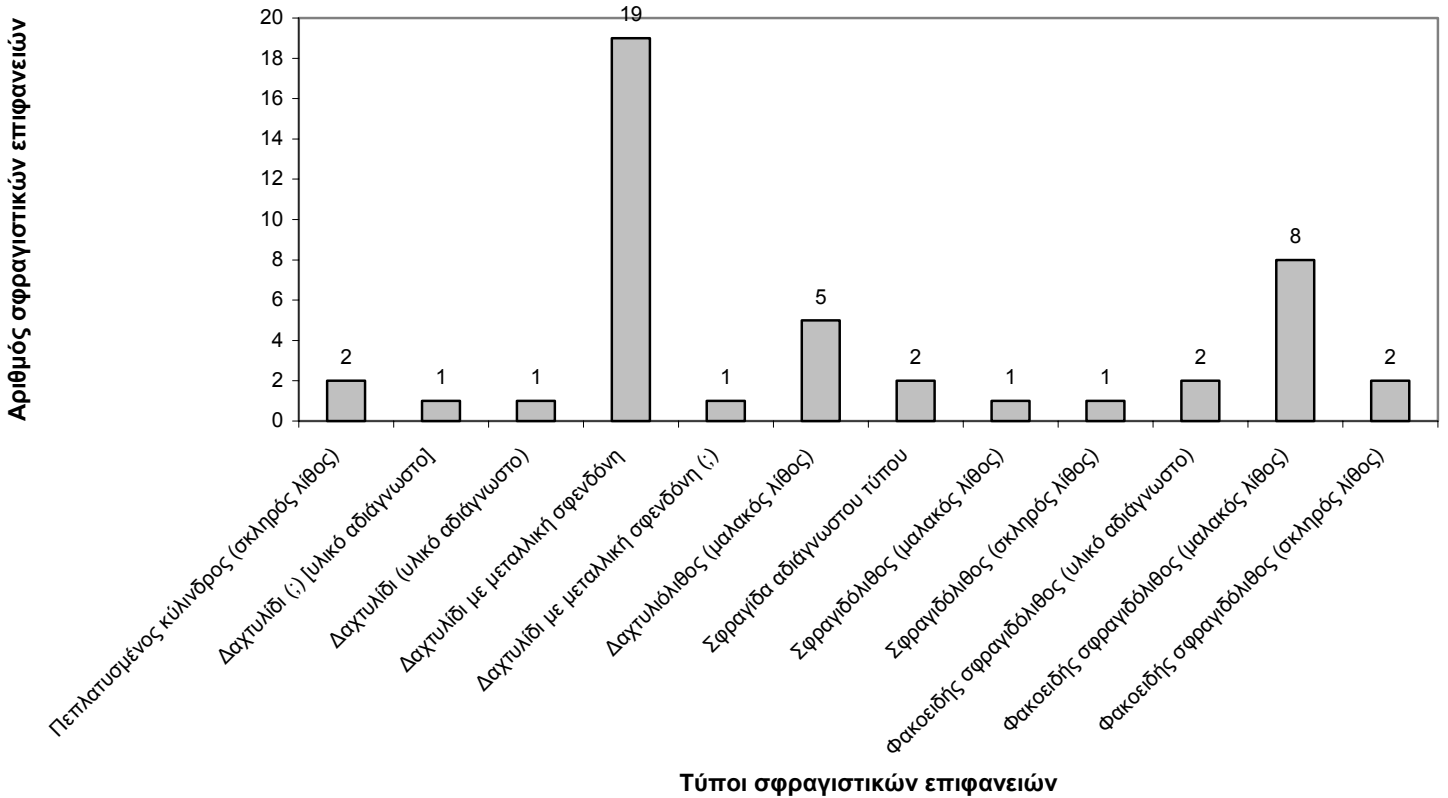
Πιν. 2 Αριθμός Σφραγιστικών Επιφανειών με ΠαρΑνΜ και Σφραγιστικών Αποτυπωμάτων τους: Γεωγραφική Κατανομή

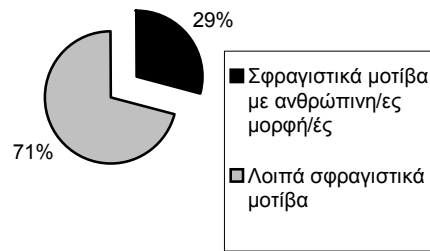
Πιν. 3 ΑΓ. ΤΡΙΑΔΑ: Τύποι Σφραγιστικών Επιφανειών με Παραστάσεις Ανθρώπινων Μορφών

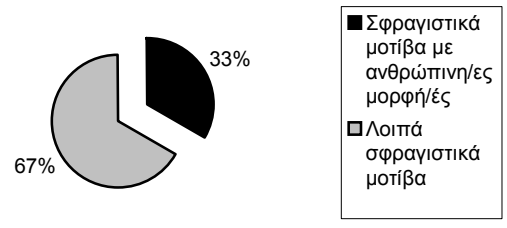
Πιν. 4 Κ. ΖΑΚΡΟΣ: Τύποι Σφραγιστικών Επιφανειών με Παραστάσεις Ανθρώπινων Μορφών

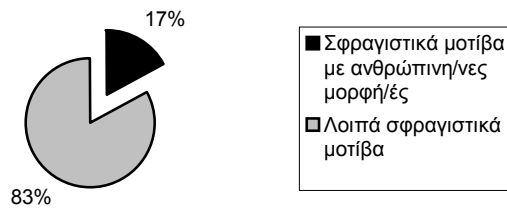
Πιν. 1 Σφραγιστικά Μοτίβα Αγ. Τριάδας

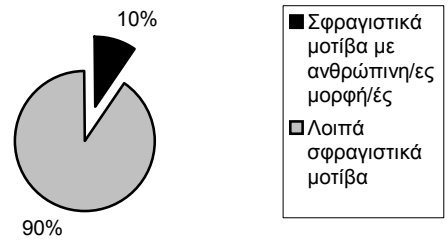
Πιν. 3 Σφραγιστικά Μοτίβα Γουρινών

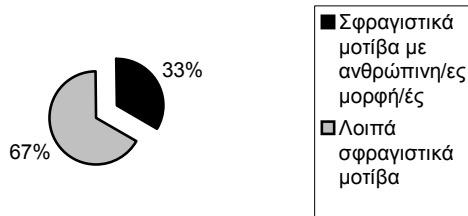
Πιν. 4 Σφραγιστικά Μοτίβα Κ. Ζάκρου

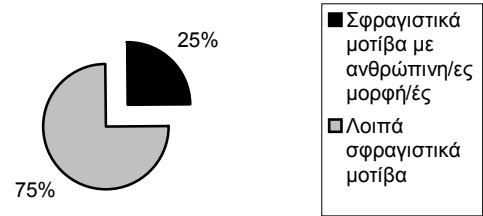
Πιν. 6 Σφραγιστικά Μοτίβα Κνωσού

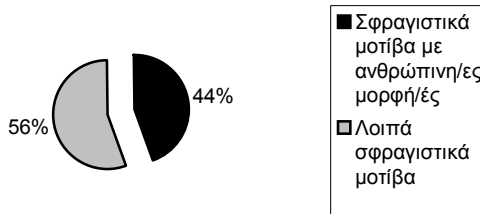
Πιν. 8 Σφραγιστικά Μοτίβα Παλαικάστρου

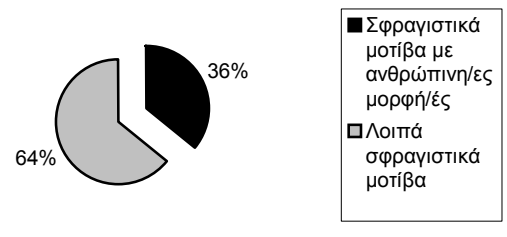
Πιν. 9 Σφραγιστικά Μοτίβα Πύργου-Μύρτου

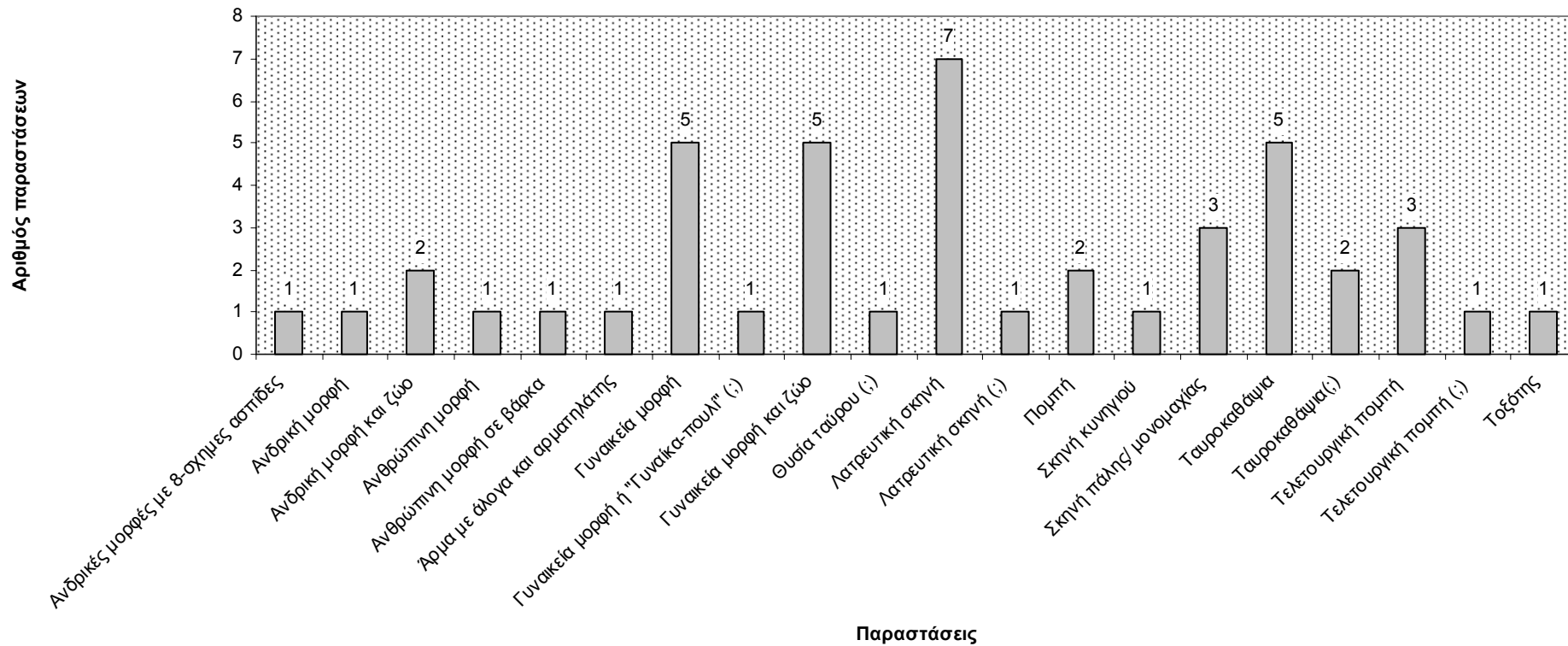
Πιν. 10 Σφραγιστικά Μοτίβα Σκλαβόκαμπου

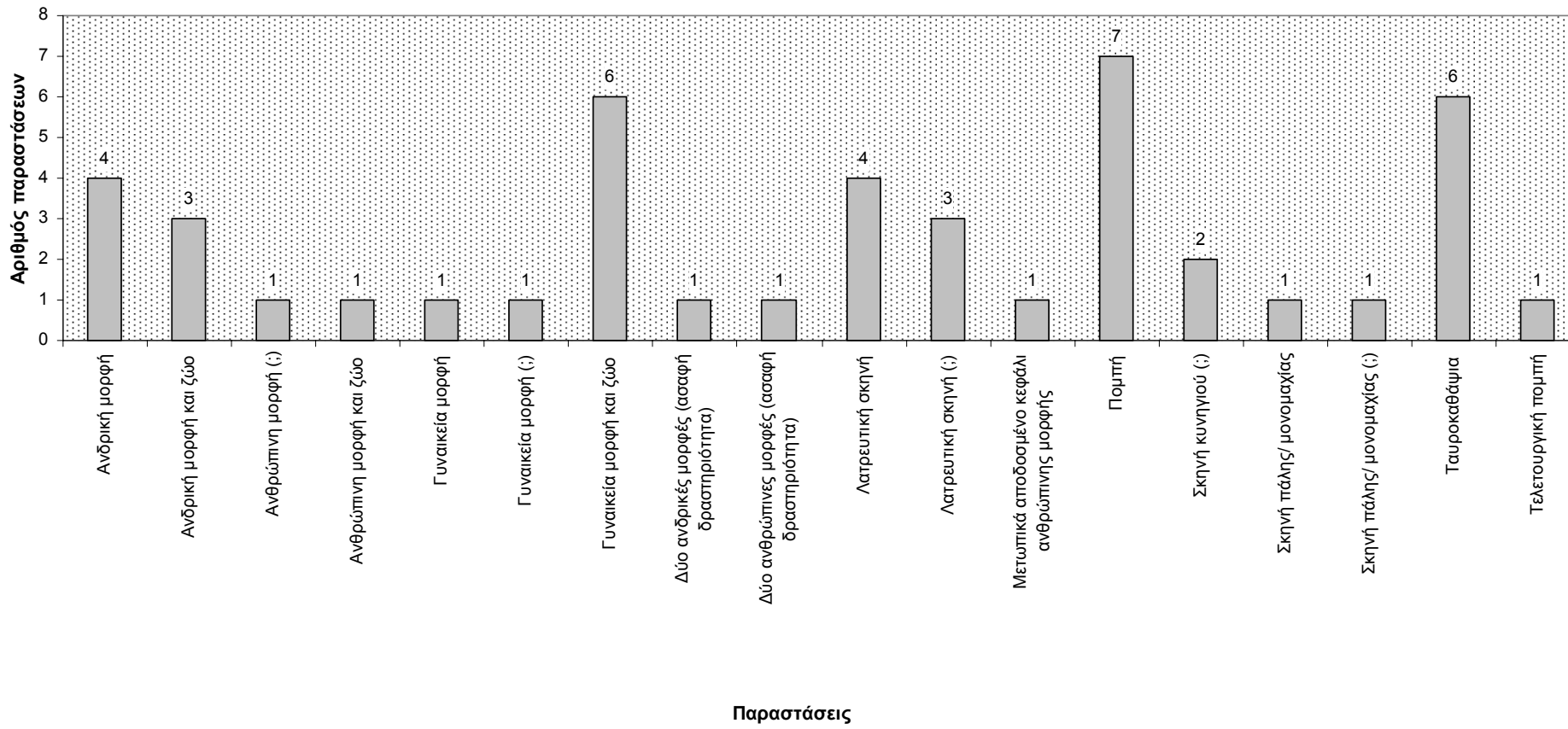
Πιν. 12 Σφραγιστικά Μοτίβα Χανίων

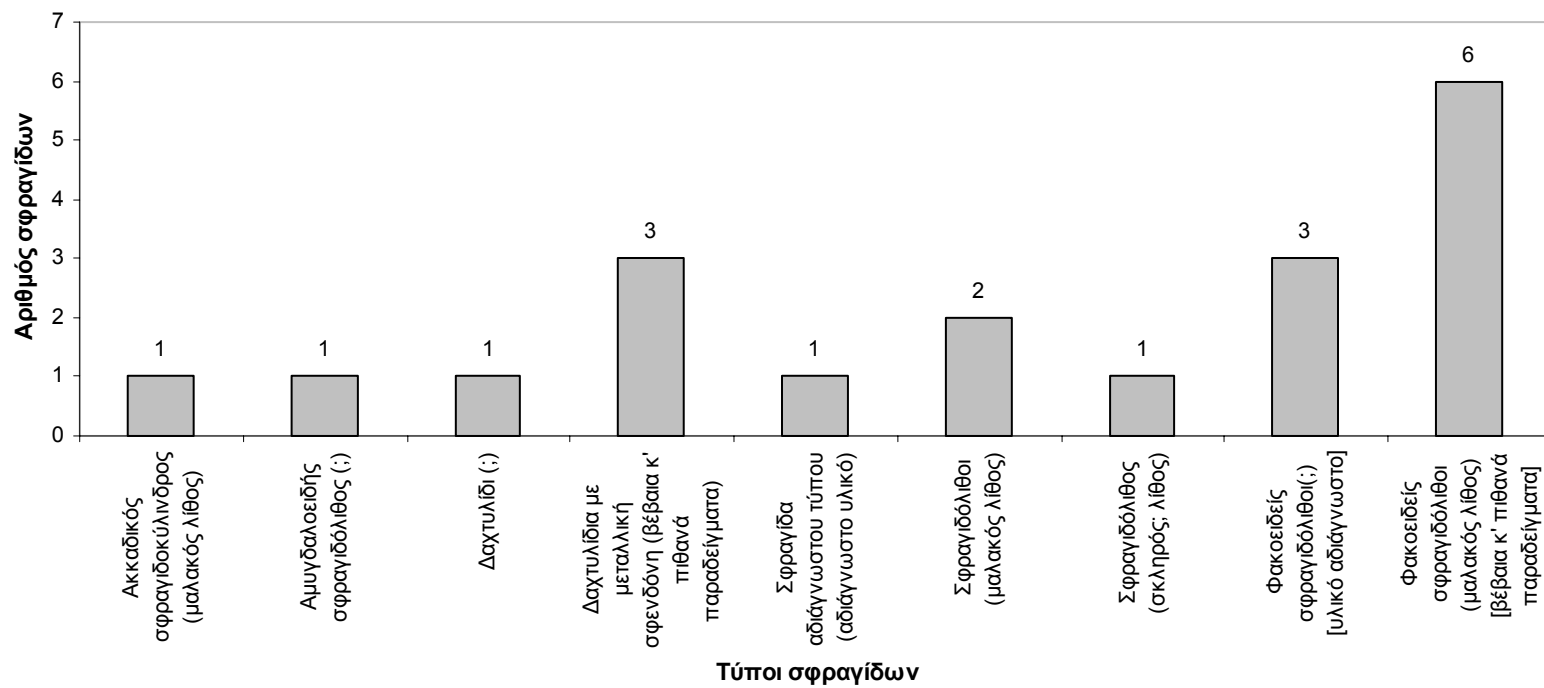
Πιν. 2 ΑΓ.ΤΡΙΑΔΑ: Είδη Παραστάσεων με Ανθρώπινες Μορφές

Πιν. 5 Κ. ΖΑΚΡΟΣ: Είδη Παραστάσεων με Ανθρώπινες Μορφές

Πιν. 22 Τύποι Σφραγίδων/ Σφραγιστικών Επιφανειών με Απεικόνιση Μεμονωμένων Ανθρώπινων Μορφών

Πιν. 32

